גרשון וועגנגראָוווסקי

שטערן

אין דער נאַכט

א זומער־קאַלאָניע אין דלוגאַשיאַדלאַ

פוטס שרון

גרשון וועגראָווסקי

שטערן
אין דער נאַכט

❖

ניו יאָרק • תש״מ

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2026

SHTERN IN DER NACHT

by

Gershon Wengrowski
5508 Avenue H
Brooklyn, N. Y. 11234

Copyright 1980

Printed in U.S.A. by
SHULSINGER BROS., INC.
New York, N. Y.

לזכר נשמות

הקדושים והטהורים שהומתו הן שנהרגו הן
שנשחטו הן שנשרפו הן שנטבעו והן שנחנקו
על קידוש השם בידי הנאצים ימח שמם
וזכרם

אב הרחמים שוכן מרומים יזכרם לטובה עם
שאר צדיקי עולם וינקום נקמת דם עבדיו
השפוך

א גרויסן דאנק צו מיין ווייב לאה
פאר דער גרויסער הילף וואס זי
האט מיר געגעבן ביים ארויסגעבן
דאס בוך.

במקום הקדמה

אין אַלע צייטן פון אונדזער גלות־געשיכטע, וועו רדיפות, פאַר־פאַלגונגען, שוואַרצע כמאַרעס האָבן זיך אַנגערוקט אויפן אידישן פאַלק, זיינען עס געווען די בעלי אגדה, דרשנים, וואָס האָבן געטרייסט אונדזער פאַלק. מיט די הערלעכע בילדער, וואָס זיי האָבן געשילדערט, האָבן זיי פאַרטריבן די מורא און יאוש און געווען האָפענונג פאַר אַ בעסערער צוקונפט און צוגעגעבן מוט פאַרצוזעצן דעם קאַמף פאַר אונדזערע הויכע אידעאַלן...

די דערציילונגען וועגן די צדיקים, גאונים און פאַלקס־מענטשן, בעל־מלאכות, וועגן זייער פשוטן לעבן, מנהגים, פאַלקס־ווערטער, האָבן געהאָט אַ גרויסע השפעה. זיי האָבן אַ סך מיטגעהאָלפן אַנצוהאַלטן דעם אידישן כח, ניט צו פאַרלירן דעם מוט און גלויבן אין דער צוקונפט. די דערציילונגען האָבן אָפּגעלירט צום הארצן פון יעדן איד, לויט זיין שטאַנד. זיי האָבן אָפּגעפרישט דעם זכרון, געשאָפן אַ נייעם גלאַנץ און פאַרפעסטיקט די חשיבות פון די אַלטע דורות...

אונדזער ירושה, די „מסורה" — אָט די „קייט" האָט אונדז גע־האַלטן און האַלט אונדז אויך איצט צוזאַמען מיט אונדזערע נביאים, מיט דער משנה און גמרא, מיט אַלע אונדזערע גרויסע „שטערן", וואָס האָבן באַלויכטן אונדזער הימל אין דער גרויסער גלות־נאַכט. וואָס פינצטערער ס'איז געווען די נאַכט, אַלץ גרעסער איז געווען די קראַפט, מיט וועלכער די „שטערן" האָבן געלויכטן. דוקא אין גלות זיינען גע־שאָפן געוואָרן די ריזן־ווערק צו באַפעסטיקן אונדזער „מסורה" און געמאַכט אונדז אומשטערבלעך...

אַ וויכטיקער רינג אין דער קייט פון דער מסורה זיינען די „אגדה"־דערציילונגען. אַזוי ווי מיר זענען אַרויס פון דעם ערשטן גלות, גלות מצרים, האָט מען אונדז אַנגעזאָגט: „והגדת לבנך", זאָלסט דערציילן! ניט לאַזן פאַרגעסן! „לבנך" — איז לאו דוקא, זאָגט דער חנוך. מ'דאַרף

אַלעמען דערציילן. אין דער „אגדה" ליגט גרויסע עשירות, ממש אוצרות מיט וויסן, מנהגים, וואָס זענען שטאַרקער ווי דער „דין". אין די פאַלקס־ווערטער און דערציילונגען שפּיגלט זיך אַפֿ דאָס לעבן און שאַפן פון ישראל סבא...

דערציילן! מ׳טאָר ניט פאַרגעסן אונדזער הייליק שטעטל! פון דעם גאָרטן, וואו אונדזער יניקה איז געווען, פון יענע שפּראָצונגען דאָרף מען זיך היינט נערן! מיר דאַרפן זיך שטענדיק געפינען אין דער מחיצה פון אונדזערע גרויסע „שטערן", וואָס האָבן אונדז באַלויכטן אונדזער וועג אין דער גלות־נאַכט. מיר טאָרן ניט אַדורכשפּרייזן אַ יאָר־טויזנט, אַזוי זיך, ווי קיין מאָל גאָרניט, פאַרגעסן. מיר טאָרן ניט זיין אויסער דער מחיצה פון אונדזערע קדושים וטהורים! מיט זייער גייסטיקער ירושה דאַרפן מיר, די יורשים, זיך טיילן. מיר דאַרפן זיין פאַרוואָרצלט אין זייער לערע, אַזוי דער יחיד, ווי דער כלל...

אַלע אונדזערע שאַפונגען, אונדזער דענקן, אונדזערע געפילן, נשמה, שכל, אַלץ איז באַהאַפטן און געבונדן מיט די פריערדיקע דורות. מיר אַלע צוזאַמען זיינען די יניקה פון אונדזערע גייסטיקע קוואַלן, פון יחיד ומיוחד. מ׳קען זיך ניט אָפּטיילן! אַזוי ווי מ׳קען ניט אָפּטיילן דעם פלאָם פון דעם ליכט, פון וועלכן ער קומט אַרויס, אַזוי קען מען זיך ניט אָפּטיילן פון אונדזער מקור. מיר זענען „איינס", מיר מוזן גיין אין די פוס־טריט פון אונדזערע פריערדיקע דורות. אונדזער ירושה, די מסורה, די קייט, באַהעפט אונדזער.עבר מיטן עתיד און דערנענטערט דעם איד פון איין זייט וועלט צום איד פון דער צווייטער זייט וועלט. מיטן סידור, חומש, גמרא, טוען גרעניצן, צייטן, לשונות פאַרשווינדן. דורות מיט דורות האַלטן זיך צוזאַמען און גייען פאַרויס צו איין ציל.

וואו נאָר אונדזערע אבות זענען אָנגעקומען, הגם שטענדיק אַרומגערינגלט מיט פיינטלעכע כוחות, האָבן זיי געקעמפט פאַר אַ קוצו־של־יוד און געבויט, געפלאַנצט און אָפּגעהיט אונדזער שטאָם. און זיי האָבן ניט פאַרגעסן אַז „מה שאירע ליעקב אירע ליוסף", און געהאַלפן איינער דעם צווייטן. זיי האָבן אָפּגעהיט דעם כלל: „כל ישראל ערבים זה בזה". זיי האָבן געפילט דעם ווייטיק און צער פון יחיד, אַזוי גוט ווי פון אַ

רבים. אַז מ׳האָט געשלאָגן אַ איד אין איין זייט וועלט, האָט ווי געטאָן דעם איד אין דער צווייטער זייט וועלט. מיר זיינען איין אַרגאַניזם. אויב אַ פינגער טוט ווי, טוט ווי דער גאַנצער קערפּער.

זכר ימות עולם! בינו שנות דר ודר! שאל אביך ויגדך, זקניך ויאמרו לך! געדענק — זאָגט די תורה — די פון פאַרצייטן, באַטראַכט פון דור צו דור די יאָרן, פרעג דיין פאָטער, ער זאָל דיר דערציילן, דיינע זקנים, זיי וועלן דיר זאָגן. לייען וואָס האָט פאַסירט מיטן אידישן פאָלק! די גע־שיכטע איז אונדזער לערער, די „שטערן פון דער גרויסער פינצטערער נאַכט״ — פון אונדזער גרויסן גלות, זיינען אונדזערע וועג־ווייזערס.

גרשון וועגראָווסקי

די ישיבה אין וואלד

דער קאלטער, נאסער ווינטער, מיט זיינע לאנגע נעכט און קורצע טעג, מיטן פארכמארעטן הימל, איז אוועק פון אונדזער שטעטל. עס זיינען אנגעקומען שיינע זוניקע טעג. די לופט שמעקט שוין מיט פרילינג. די ערד ווערט טיילווייז באדעקט מיט גרינס. עס בלאזט א מחיהדיק, ווארעם ווינטל. מיט דער שיין פון דער זון זיינען געקומען האפענונגען אז די בלאטעס וועלן זיך אויסטריקענען און מ׳וועט קענען ארויסגיין אין גאס מיט די נייע שיך, שפאצירן אין דעם שיינעם שמעקדיקן וואלד. גייט אבער א רעגן. און עס רעגנט מיט צעבערס, א טאג נאך א טאג, אן א סוף. און די בלאטעס דערגרייכן ביז צום גארטל.

„איר זענט מבינים אויפן היינטיקן זומער?" טענהט דוד שניידער צו א גרופע אידן אין גאס. „רעגן אן א שיעור, אן א סוף! הלוואי זאל איך בלייבן א ליגנער! דער היינטיקער זומער איז שוין א פארשפילטער. ס׳וועט שוין ניט זיין קיין זומער־סעזאן. ס׳איז דאך שוין באלד שבועות, און מ׳זעט ניט קומען קיין איין דאטשניק פון ווארשע. א בעקער קען האבן פרנסה אן דאטשניקעס, דער מלאך פון עסן רוט ניט. אזוי זאגט מען. אפילו אויב דו האסט א לאטע אויף די הויזן, מוזטו עסן. און די שוסטערס, הא! פאר זיי איז היינט דער הויך־סעזאן. אין אזעלכע בלאטעס ווערן די שיך צעווייקט, די זוילן פאלן אראפ. אט זיי פאר־דינען היינט א זלאטע. אבער שניידערס, קצבים, קרעמערס, דארפס־הענדלער — זיי שטייען ווי פידלערס, אן פרנסה. אן די דאטשניקעס איז ניטא קיין פרנסה! אט האט יהושע אייזיק געזומען א סאד ביי א גוי, ווייט פון שטעטל. ביז ער וועט זען א פרי פאר די אויגן און עפעס פארדינען, וועט ער אויפעסן די גריוון פון דעם אנדל מיט די ווינטערדיקע געזדז. און די היינטיקע יארידים זיינען ניט ווי אמאל. מ׳קען גארניט פארדינען. דער איינציקער פרנסה־קוואל איז דער זומער מיט די דאטשניקעס. מ׳דארף הינער, אייער, פלייש, אנדערע שפייז. יעדן איינעם פאלט צו עפעס. אבער דער רעגן און די בלאטעס קענען אלץ אויפעסן ביז א העמד אויפן לייב..."

„איר ווייסט, אידן", זאגט משה דער קרעמער, „זינט יאנקעלע ראדזימינער האט אנטדעקט אונדזער וואלד און איז געווען ביי אונדז מיט א סך פון זיינע חסידים, קומט צו אונדז דער זעמבראווער רב. דער גאנצער וואלד איז פול מיט

גרשון וועגראָווסקי

זיינע תלמידים און עס קומען רבנים פון אַלע שטעט אַרום. דער וואָלד זעט אויס ווי אַ גרויסע ישיבה מיט אַ סך ראשי־ישיבות. מ׳האָט גאָנץ גוט פאַרדינט ביי זיי. אין דער צייט פון יאָר, איז ער, שוין דאָ. און הייַאָר — מ׳הערט ניט און מ׳זעט ניט. ער וועט אַוודאי ניט קומען. ווער וויל קומען אין אַזאַ וועטער?״

ר׳ לייבל דער שתדלן גייט דורך. ער לייגט צו אַן אויער צו הערן וואָס אידן רעדן. און ער זאָגט אַן די בשורה אַז דער זעמבראָווער רב איז שוין דאָ. נאָר וואָס געקומען. ער גייט אַצינד אַרויסנעמען אַ דערלויבעניש אויפצושטעלן אַ ביידל אין וואָלד פאַר אים, צו פאַרשטעלן פון רעגן.

„אידן!״ זאָגט משה אַצינד, „דאָס איז אַ גוטע בשורה. דער זעמבראָווער רב קומט דער ערשטער און פאַרלאָזט דער לעצטער, פאַר ראש־השנה. פאַרגעסט ניט, אונדזער וואָלד איז בעסער ווי דער אַטוואָצקער וואָלד. נאָר דער אַטוואָצ־קער וואָלד איז נאָענטער צו וואַרשע. דעריבער זיינען דאָרטן דאָ מער דאָטש־ניקעס ווי ביי אונדז אין דלוגאָשאָדלע. זאָרגט זיך ניט, מ׳וועט אַצינד אַנהייבן קומען פון אומעטום און ס׳וועט זיך אַנהייבן אַ האַנדל, ס׳וועט זיין פרנסה!״ זאָגט משה אַ פריילעכער.

און באָלד קומט אַ צווייטע נייעס: ר׳ ארטשע באקשט, דער לאָמזשער רב, קומט. און אין גערער שטיבל שמועסט מען, אַז ר׳ איטשע פישל, דער איידעם פון גערער רבין, און ר׳ אלכסנדר זושא פרידמאַן קומען מיט זייערע משפחות. מ׳האָט שוין געדונגען פאַר זיי וואוינונגען. די הייזער לעבן וואָלד ווערן שנעל פאַרדונגען.

דער הימל לייטערט זיך אויס. די זון טוט שיינען. עס ווערט וואַרעם. און מיר קינדער, שוין גמרא־לערנער, לויפן צום זעמבראָווער רב אין וואָלד. מיר פילן זיך זייער היימיש. ער פרייט זיך מיט יעדן פון אונדז פונקט ווי מיט אַן אוצר.

מיר זעען אין וואָלד אַ סך רבנים, עלטערע ישיבה־בחורים מיט גמרות אין די הענט. מ׳לערנט. דער קול־תורה גייט העכער און העכער. אַלע, אי חסידישע אידן אי די ליטווישע רבנים, גרופירן זיך אַרום דעם מתנגד, דעם זעמבראָווער רב. אין יעדער שקלא וטריא איז ער דער מכריע. דער וואָלד ווערט פאַר־וואַנדלט אין אַ גרויסער ישיבה.

ר׳ לייבל קומט אין וואָלד מיט אַ וואָגן ברעטער, אויפצושטעלן דאָס ביידל. ער אַנטשולדיקט זיך פאַרן זעמבראָווער רב: „דאָס ביידל וואָלט שוין געשטאַנען, ס׳איז אַבער געווען אַזאַ רעגן, רביי!״

שטערן אין דער נאַכט

דער זעמבראַוועך רב באַמערקט אימעצן קומען. ער לויפט מיט שמחה אַנטקעגן און שרייט אויס: „שלום עליכם, ר׳ בן־ציון!״ דאָ איז ער מקבל פנים זיינס אַ תלמיד, וואָס קומט אַצינד פון דער גרויסער ישיבה „עמק הלכה״ אין וואַרשע. זיי גייען באַלד אַריין אין אַ שמועס פון תורה און שפּאַצירן אַוועק טיף אין וואַלד. בן־ציון איז נאָך זייער יונג, אָבער מ׳זאָגט אַז ער איז אַן עילוי, האָט שוין היתר הוראה פון גרויסע רבנים.

דאָס ביידל ווערט אויפגעשטעלט. דער וואַלד ווערט די רעזידענץ פון זעמבראַוועך רב. דאָ קומען רבנים פון די אַרומיקע שטעטלעך צום זקן הרבנים נאָך עצות. דאָ זיצט ער שטענדיק און לערנט (ער איז אַ געוואַלדיקער מתמיד). דאָ גלייכט ער אויס סכסוכים. דאָ איז זיין בית־דין שטוב. דאָס איז זיין דאָטשע.

יעדער איינער וואָס קומט אין וואַלד גייט צום ערשטן זוכן דאָס ביידל צו גאָבן שלום דעם זעמבראַוועך רב. אָט זעען מיר דעם אַמשינאַוועך חסיד, ר׳ מענדל פיינדצאג. ער פאַרענטפערט זיך: — ווער קען זיצן אין בית־המדרש בעת דאָ, אין וואַלד, איז פאַראַן אַזוי פיל קדושה. טוט אַ קוק, דאָ האָט איר ר׳ ארטשע באקשט, דעם לאָמזשער רב. דאָ האָט איר כמעט דאָס גאַנצע גערער שטיבל פון נאלעווקעס 19, מיט ר׳ איטשע פישל בראש. און דאָרטן — די צענטראַלע פון דער אגודת־ישראל אין וואַרשע, ר׳ יואל אונגער און ר׳ אלכסנדר זושא פרידמאַן. און ממש אַ וואונדער, אַלע רינגלען אַרום דעם מתנגד, דעם זעמבראַוועך רב. „ווייזט אויס״, וויל ער גאָבן צו פאַרשטיין, „אַז אמתע תורה ווייס ניט פון גרענעצן״. איך באַגלייט אים אויף יעדן טראַט. שעפּט ער נחת, ער הויבט אויף די הענט און שרייט אויס: „דאָס מיינט תורה און קדושה במקום אחד!״

מיר שפּאַצירן אין וואַלד. אָט זעט מען דעם גאון און צדיק ר׳ יוחנן ברעסלער, בראַקער רב. זיינע שאַרפזיניקע תורה־ווערטער ברענגען שטענדיק אַ רעדל אידן אַרום אים. יעדער איינער, קליין און גרויס, האָט הנאה פון זיין שאַרפזין. ער האָט שטענדיק עפּעס צו זאָגן. אַצינד הערט זיך צו ווי ר׳ מענדל דערציילט וועגן זיין גרויסן זיידן, ר׳ אברהם לייב, וואָס מ׳האָט אים געפונען בראַקער צדיק.

אָט דערזעט ר׳ מענדל צוויי ישיבה־בחורים מיט די גמרא אָפן. עס ליגט אויף די גמרות אַן עירוב און לעבן זיי — אַ שאַך־ברעט. מ׳איז פאַרטיפט אין אַ שאַך־שפּיל. „האַ! וואָס איז דאָס? ביטול תורה?״ פרעגט ער. זיי פאַרענטפערן זיך: „מיר האָבן נאָר וואָס געטראָפן אַן אויפגאָבע, אויסצושטעלן אויפן שאַך־ברעט 8 מלכות און איינע זאָל ניט אָנגרייפן די צווייטע״. און באַלד ווערט טאַקע

גרשון וועגראָווסקי

דער שאַך פֿאַרמאַכט און זיי זיינען ממשיך דאָס לערנען מיטן הויכן טאָן פון גמרא־ניגון.

מ׳לאָזט אונדז וויסן אַז באַלד וועט מען דאָוונען מנחה. אָלע זאַמלען זיך ביי דעם ביידל. דער זעמבראָוועד רב קומט. שטעלט מען זיך דאָוונען. שפּעטער שאָפן זיך ווידער גרופּעס, מען שמועסט אין תורה, מ׳הערט חידושי־תורה פון רבנים. די נאַכט איז צוגעפֿאַלן אומגעריכט.

מען קלייבט זיך צו גיין אַהיים. איך בין מקנא מיין חבר שלמה. ער רעדט שוין מיטן זעמבראָוועד רב אַליין. איך זע, ער טראָגט ספֿרים. איך העלף אים טראָגן. איך נעם אָוועק די גרויסע יורה־דעה פון אים.

אונטער אַ טונקל־בלויען אויסגעשטערנטן הימל גייען מיר אַהיים. דער זעמבראָוועד רב פֿרעגט שלמהן: „אָוואו איז די יורה דעה?״ שלמה ווייזט אויף מיר. דער זעמבראָוועד רבי שיקט צו מיר אַ ווינק, שמייכלדיקן בליק. איך פֿיל אַ ווארעמקייט אין אַלע גלידער. איך בין שטאָלץ מיטן טראָגן די גרויסע יורה דעה. קיינער קען זיך צו מיר ניט גלייכן. איך פֿאַלג נאָך דעם זעמבראָוועד רב טריט ב׳׳י טריט.

די הייזער ביים וואַלד לייכטן מיט די גרויסע נאָפּט־לאָמפּן. טיר און פֿענצטער זיינען אָפן. מענטשן שפּאַצירן. אַ סך זיצן לעבן די הייזער און שמועסן. יעדער איינער באַגריסט דעם זעמבראָוועד רב. ער ענטפֿערט אַלעמען. פֿלוצ־לינג הערן מיר אַ קול־נגינה. און וואָס נאָענטער מיר קומען, ווערט דאָס קול שארפֿער. מיר הערן ווערטער: „רחם נא ה׳ אלוקינו על ישראל עמך״. די פֿאַר־כאָפּנדיקע, זיסע טענער שאָפן די שטילקייט ביי אַלעמען. דער רב שטעלט זיך אָפּ. מיין חבר שלמה שטעלט אָוועק די שטול פֿאַרן רב. דער גאָנצער עולם שטייט אַרום. מיר הערן מיט אַן איינגעהאַלטענעם אָטעם די מוזיקאַלישע שטים. ר׳ מענדל פֿאַלט צו מיטן פּנים צו דער וואַנט מיט פֿולער דביקות. מיט גרויס התפּעלות טוט ער אַ צעפּיר די הענט און ברומט אונטער: „רחם נא...״

דאָס קול ווערט שטיל. אַ יונגערמאַן קומט אַרויס און זאָגט: „דאָס איז דער גרויסער חזן יאָסעלע ראָזענבלאָט. ס׳איז קאַליע געוואָרן אַ נאָדל. מ׳דאַרף ברענגען אַ נייע נאָדל פון וואַרשע״. דער זעמבראָוועד רב זאָגט: „אַיי, אַ שאַד! דאָס זיינען געווען הימלישע טענער״. „אַ ניט אַנדערש!״ גיט צו ר׳ מענדל. און דער זעמבראָוועד רב קלערט אויף: „יעדער קול קורא, יעדער זאָג, וואָס מאָנט, ווען מען, ברענגט צו התעוררות הנפש, האָט אַ פֿאַדעם פון הימלישקייט, איז אַ בת־קול״.

שטערן אין דער נאַכט

אויפן וועג צום בית־המדרש קען ר׳ מענדל ניט פֿאַרגעסן דאָס געזאָנג. ער חזרט איבער: „הימלישע טענער. די גמרא זאָגט אַז אַלע באַשעפענישן זאָגן שירה, אַבער מיר פֿאַרשטייען ניט. אויפן קרייען פון האָן זאָגט מען אַז ער שרייט און זינגט: ‚שטייט אויף לערנען, דאָונען׳. ‚קום קרי׳, שרייט ער, אַבער מיר, נאָראַנים, מיינען אַז ער שרייט ‚קאַ־קע־רי־קאַ׳״.

אַזוי איז די ישיבה אין וואָלד אַנגעגאַנגען ביז צום חורבן. דער זעמבראָוער רב פֿאַרט אַהיים פון זיין ישיבה־דאָטשע. דלוגאַשאָדלער אידן לויפן זיך געזעגענען מיטן זקן הרבנים. דער וואָגן גייט שווער אין די זאַמדן. ר׳ מענדל לויפט, סאָפּעט. „שיעור פֿאַרשפּעטיקט״, זאָגט ער און שטעקט אויס די האַנט צום רב. און ווידער הערן מיר די „הימלישע טענער״. זיי רייסן זיך דורך די פויר־האַנגלעך פון אַן אָפּענעם פענצטער און שניידן דורך די לופט: „רחם נא ה׳ אלוקינו על ישראל עמך!״

די קדושים וטהורים, די גדולי הדור אין דלוגאשאדלער וואלד

פון רעכטס זיצנדיק: ר׳ אלכסנדר זושא פרידמאן; ר׳ לייבל בארמאן (שניאדעווער); הרב אשר ראזענבוים, בעל מחבר פון 13 ספרים; ר׳ שמואל׳קע טשערווינער; ר׳ דוב מנחם רעגנשבערג, זעמבראווער רב, זאָגט אַ שיעור; ר׳ יוחנן ברעסלער, דער בראקער רב; הרב ר׳ יצחק מאיר פריינד (רוזשאן). **שטייענדיק פון רעכטס:** דער דריטער ר׳ הערצקע ישלח; דער זעקסטער, ר׳ משה אהרן ישמח; דער פינפטער איז דער היינטיקער באַוואוסטער רב אין שיקאַגאָ, פון די אנשי מעריב שוהל, יבלח״א, הרב בן ציון ראָזענטאָל שליט״א, בעל מחבר הספר „תנובת ציון״ ו„בינת ציון״. די אַנדערע אויפן בילד געדענק איך ניט.

גרשון וועגראָווסקי

מיין רבי און ראש־ישיבה
„דער קדוש ר׳ יצחק סלאָנימער״ הי״ד

נאָך סוכות האָב איך באַשלאָסן צו פאָרן לערנען אין דער נאָווערדאָקער ישיבה אין פולטוסק (ביי וואַרשע). די מאַמע ע״ה איז אויפגעוועקט אַ גאַנצע נאַכט, געוויינט, געצערעוועט און געבאָקן — צוגעגרייט מיך פאָר אַ רייזע. גאַנץ פרי קומט אַריין דער בעל־עגלה מיט דער בייטש אין דער האַנט און שרייט אויס: „נו, ישיבה־בחור, דו ווילסט טאָקע פאָרן לערנען?״

איך ווייס אים אַן אויפן הילצערנעם טשעמאָדאַן, וואָס איז געווען צו־שווער פאָר מיר צו טראָגן. ער נעמט דעם טשעמאָדאַן, איך זאָג „אַ גוטן טאָג״ אַלעמען און גיי אים נאָך. נאָר די מאַמע באַגלייט מיך. זי האַלט מיר אין איין זאָגן איך זאָל נישט אין זינען האָבן נאָרישקייטן, נאָר זיצן און לערנען. מיר דערנענטערן זיך צום ענד פון שטעטל. די מאַמע זאָגט צו מיר: „געדענק, פאַרבינד זיך נישט מיט קיין שלעכטע חברים...״

דער בעל־עגלה שרייט שוין: „גייט אַהיים, הינדע רחל! ער וועט זיצן און לערנען, האָט ניט קיין מורא...״

די מאַמע נעמט מיין האַנט און זאָגט מיר: „פאָר געזונט און קום געזונט״, און זאָגט נאָך עפּעס שטיל, וואָס איך פאַרשטיי, אַז דאָס איז אַ תפילה. זי האָט מיך נישט געקושט. איך געדענק נישט אַז מיין מאַמע זאָל געווען וועמען פון די קינדער קושן.

דער בעל־עגלה זאָגט: „נו, איצט קאָן מען פאָרן!״

מיר זיינען אַנגעקומען שפּעט נאָך האַלבער נאַכט. איך בין אַריין מיטן טשעמאָדאַן אין אַלטן בית־המדרש. דאָרט איז געווען די ישיבה. דער מנהל זאָגט מיר, אַז ער האָט פאָר מיר אַן אָרט צו שלאָפן, איך זאָל דאָרטן אַרויפטראָגן דעם טשעמאָדאַן.

דער מנהל פון דער ישיבה פרעגט מיך אַ סך פראָגעס און גיט מיר אַרויס אַ לייענען פון דער גמרא בבא בתרא, וואָס די ישיבה וועט לערנען דעם זמן. איך באַמערק, אַז דעם דף פון דער גמרא האָב איך שוין געלערנט. נאָך אַ שטיקל צייט קום איך צוריק און זאָג אים דאָס שטיקל גמרא גלאַט און גוט. ער ווינטשט מיר איך זאָל שטייגן אין לערנען און זאָגט מיר, אַז איך וועל לערנען ביי ר׳ יצחקס שיעור, ד.ה. דער פערטער שיעור. בלויז דער נאָמען ר׳ יצחק שרעקט מיך. ער

שטערן אין דער נאַכט

שמט פֿאַר אַ גרויסן למדן און גאון, און דאָ וועל איך זיין אין זיין שיעור? וואָס וועט זיין אַז ער וועט געוואָר ווערן וואָסער למדן איך בין — עס וועט דאָך זיין זייער מיאוס! איז אפשר זאָגן אַז איך וויל לערנען אין דריטן שיעור? דאָס פּאַסט דאָך נישט, ווייל מיינע חברים גייען דאָך ביי ר׳ יצחקן. בקיצור, איך פּיל אַז איך בין דאָ אַריין אין אַ בלאָטע...

עס פֿאַלט מיר איין אַ מחשבה זרה, וואָס דאָס שרעקט מיך אין גאַנצן... דערווייל זע איך מיינע חברים שמועסן אין לערנען. מען אַמפּערט זיך איבער אַ שטיקל גמרא; מען נעמט אַרויס אַ „פּני יהושע״, מען קוקט אַריין, מען וויל גע־פינען אַ פּשט אויף דער גמרא. איך קריג אַ געפּיל פון קנאה. איך פֿאַרגעס דער־ווייל פון דער מחשבה זרה, וואָס האָט געהייסן פֿאַרן אַהיים צוריק. נאָר איך נעם אַרויס אַ רמב״ם און קוק אַריין, מיין קאָפּ אַרבעט, איך מיין אַז איך וואָלט פֿאַר־שטאַנען אַ שטיקל רמב״ם. דערווייל קומט צו מיר אַ מענטש פון דער זייט און פרעגט, צי איך פֿאַרשטיי עפּעס, ער וויל מיט מיר שמועסן אין לערנען. ער בא־מערקט אַז איך שעם זיך. דאָן גיט ער מיר אַ שמועס אין מוסר זוּעגן שעמען זיך. און זאָגט מיר, אַז דאָס איז נישט דער וועג פון נאָוואַרדאָק! שעמען זיך ווען עס האָלט ביי לערנען? שעמעוודיקייט הייסט גאווה, האָלטן זיך גרויס, ווייל דו ווילסט נישט אַז יענער זאָל וויסן אַז דו קענסט נישט, דו ווילסט אַנגיין פֿאַר אַ גרויסן למדן, אַיאַ? און דער איד פֿאַרשווינדט צווישן די ישיבה־בחורים.

מען האָט מיר דערנאָך געזאָגט אַז דאָס איז געווען ר׳ יצחק דער ראש הישיבה. איך וואָר אויפגעצייטערט. איך טראָכט אַז ער האָט מיך שוין דערקענט. איך באַשליס צו פֿאַרן אַהיים. דערווייל גייט אַרום דער מנהל, ר׳ דוד הי״ד און זאָגט אַלעמען, אַז נאָך מנחה וועט דער ראש ישיבה האָלטן אַ שמועס אין מוסר.

נאָך מנחה זאַמלט זיך דער עולם אויף דער מזרח־זייט פון בית־המדרש ביים אַרון־הקודש. דער בית־המדרש איז האַלב טונקל, נאָר עס ברענען די יאָרצייט־ליכט ביים „שויתי״. דער ראש־הישיבה קומט, ער גייט מיט אַזעלכע דראָבנע טריט, ער רירט קוים אַן דעם דיל. ער גייט פֿאַרביי לעבן מיר, ער רירט מיך אַן ביים אַרבל, עס גייט מיר דורך אַן עלעקטרישער ציטער. ער פֿאַרנעמט אַ פּלאַץ ביי אַ שטענדער און דער גאַנצער עולם ישיבה־בחורים שטייען מיט אַן איינגע־האָלטענעם אָטעם, אַלע אויגן און אויערן זיינען געווענדט צום ראש־הישיבה. די ערשטע וועלט קומען, ער ציילט, „לך לך מארצך וממולדתך ומבית אָביך״. ער זאָגט עס איבער אין אידיש. דער רבש״ע הייסט אברהמען אַרויסגיין פון זיין לאַנד. און די וועלט קומען אַרויס אַזוי בּולט מיט דעם שאַרפן ליטווישן

גרשון וועגראָווסקי

אָקצענט. מיר, דער רוב געקומענע פון די אָרומיקע שטעטלעך, טראָכטן וועגן אברהם אָבינו און אונדזער לאָגע. און ער זאָגט עס איבער נאָך אָמאָל. דער רבש"ע הייסט אברהם אָבינו גיין פון זיין פאָטערס הויז, אָוואו? אל הארץ אשר אראך, צו דעם אָרט וואָס דער רבש"ע וועט אים ווייזן און באָלד קומט א זאָג: „אָוואו דעם מענטשנס ציל איז, דאָרטן איז דער מענטש אינגאַנצן"...

מיר הייבן אָן צו פאָרשטיין, אז דאָ לייגט ער דעם פונדאָמענט פון גאַנצן בנין, וואָס ער גייט איצט בויען, און דאָ טוט ער זיך א צעמאָך מיט די הענט און זאָגט, כדי מען זאָל פאָרשטיין: די אייזנבאָן וואָס שטייט אין וואַרשע, אָבער דער לאָקאָמאָטיוו איז אָנגעשטעלט צו גיין קיין ביאָליסטאָק, הייסט א „ביאָליסטאָקער באָן", אָבער פאָרקערט, די אייזנבאָן, וואָס שטייט אין ביאָליסטאָק, אָבער דער לאָקאָמאָטיוו איז אָנגעשטעלט צו גיין קיין וואַרשע, הייסט „א וואַרשעווער באָן". ער בלייבט שטיל אָביסל און דאָן קומט ער אָרויס מיט אָן אָנדער משל: אָט „שטיגן": א מענטש שטייט אָרויפצוגיין אויף שטיגן. דער מענטש, וואָס שטייט אונטן, כאָטש ער שטעלט א פוס אויפן ערשטן שטאָפל, הייסט אז ער גייט אָרויף, און דער מענטש, וואָס שטייט אויבן אָראָפצוגיין, כאָטש ער שטייט אויפן ערשטן שטאָפל אָראָפצוגיין, הייסט עס אז ער גייט „אָראָפ".

און ער שרייט אויס מיט פאָטאָס: „מען קען זיין מיט די שטיוול אין דער ישיבה און דאָך זיין ביי תרחן אין הויז".

אָט אזוי לייגט ער א ציגל אויף א ציגל צו דעם בנין. איך שטיי אין א זייט. איך קען זען דעם ראש ישיבה, אָבער איך היט זיך אז ער זאָל מיך נישט זען. איך באָמערק ר' משה טורנער (בענדינער), ווי די לינקע האָנט האָלט אונטער זיין רעכטע האָנט און א האָלבער קערפּער וויגט זיך אָמאָל שוואָכער און אָמאָל שטאָרקער. אזוי — א סך ישיבה־בחורים. דער ראש־הישיבה שטייט א ווייַלע פאָרטראָכט, און דאָן גייט ער אריבער צו א צווייטן ענין, און מאָכט א פאָראָלעל צווישן חומר און רוח, און ברענגט א גמרא אין ברכות מ' ע"א: „כלי ריקן מחזיק, כלי מלא אין מחזיק". די גמרא לערנט אָרויס פון „ויאמר אם שמוע תשמע": זאָל מען זען חומר און רוח — ווי אזוי מען מעסט, און גייט אָריין אין דעם ענין גייסט און מאָטעריע: דאָס מעסטן גייסטיקע ווערטן און מאָטעריעלע ווערטן. מאָטעריע, אויב דו האָסט א כלי וואָס איז פול, קענסטו אין איר גאָרניט אָריינ־לייגן. אָבער גייסטיקע ווערטן, דאָס איז עפּעס אַנדערש: וואָס מער די כלי איז פול, מער קען אָריין. און ער פירט אויס, אז אויב דו קענסט איין משנה דאָן וועסטו קענען נאָך א משנה; פון איין שטיקל גמרא וועסטו קענען נאָך א שטיקל

שטערן אין דער נאַכט

גמרא. און ער רעדט אַרום דעם ענין זייער טיף און ער קומט צוריק צום ערשטן ענין פון אברהמען. אברהמס ציל איז געווען אַרויסצוגיין פון תרחס הויז, אל האָרץ אשר אראך. איז פירט ער אויס: מיטן קערפער קאָן מען אַרויסגיין, אָבער גייסטיק קאָן מען נאָר אַלץ זיין ביי תרחן. דעריבער איז „מבית אביך" צום לעצטן, ווייל נאָטירלעך, דעם פאָטערס הויז פאַרגעסט מען צו לעצט.

דער עיקר איז: אַוואו דעם מענטשנס ציל איז, דאָרטן איז דער מענטש אינ־גאַנצן. איך שטיי שוין איצט גאַנץ נאָענט צום ראש־הישיבה, און איך גיב אים שוין אַ קוק אין די אויגן אַריין. איך שלינג יעדעס וואָרט, ער וואָקסט אויס ביי מיר ווי איינער פון די גרעסטע ריזן אין דער תורה־וועלט, וואָס ער איז טאַקע געווען.

דער ראש־הישיבה ענדיקט דעם שמועס אין מוסר, מיר גרופירן זיך אַרום ר' משה טורנער (בענדינער) שליט"א, ער זאָגט איבער דעם שמועס. יעדער איינער נעמט אַן אָנטייל אין דעם שמועס, אויך איך. איך זאָג וואָס איך פאַרשטיי.

אויף צומאָרגנס האָב איך זיך אויפגעהויבן זייער פרי און געגומען אַ פּלאַץ אין בית־המדרש און זיך צוגעגרייט פאַרן שיעור פון ר' יצחקן און פאַרגעסן די מחשבה זרה פון אַהיימפאָרן.

הרב ר' משה טורנער (בענדינער) שליט"א

דער אויסטייטשער פון ר' יצחק סלאָנימער הי"ד. – מיט מיינע צוויי חשובֿע לאָנדסלייט ביי זייער קביעותדיקן שיעור גמרא היינט אין ברוקלין, פון רעכטס: הרב ר' משה גרינשפּאָן שליט"א. פון לינקס: הרב ר' יעקב שמחה ארליק שליט"א.

גרשון וועגראָווסקי

דער עילוי פון דער יהודית־קאָלאָניע אין דלוגאָשאָדלע

מ׳זאָגט: די צייט שטייט ניט אויף אַן אָרט. זי ווערט געיאָגט פון אַ שטורעם־ווינט, ניט איינצוהאַלטן. ס׳איז ניט צו פֿאַרשטיין. דאָס, וואָס האָט נעכטן אויס־געזען ווי אַ גרויסער באַרג, זעט היינט אויס קליין, אַ גאָרניט, פֿאַרגעסן, און מען הייבט אַן רופן די צייט „אָמאָל״. דער אָמאָל גייט אַוועק ווייט ווייט פון דיר, ביז דו פֿאַלסט אַריין אין אמנעזיע־שלאָף. דו פֿאַרגעסט אַלץ, פֿאַרגעסט דיין פֿאַר־גאַנגענהייט. אַ רעזיגנירטער, אַליין, גייסטו אָרום אויף דיין ווועלט, אַן אַ וועג און אַ ציל. אמנעזיע היילט מען, זאָגן דאָקטוירים, מיט בילדער פון דער פֿאַרגאַנגענ־הייט. אָזוי אָרום דערמאָנט זיך דער מענטש ווער ער איז. ער וועט צוריקקריגן זיין זעלבסט־ווירדע און מיט שטאָלץ גיין צו זיין ציל.

אָט דאָס בילד האָט מיך אויפגעוועקט פון מיין אמנעזיע־שלאָף. דער זכרון איז געווען וואָך און האָט אויפגעמישט דיקע בלעטער זכרונות און האָט מיך געבראַכט נאָענט צו מיין קליין שטעטל, צו מיינע חברים, וואָס זינט איך בין אַוועק פון שטעטל זוך איך זיי אָרום און קען זיי ניט געפינען.

אָט זע איך דאָס קליינע סאָסנע־וועלדל, וואָס האָט זיך אויסגעשפרייט צופוסנס פון אַ גרויסן זאַמד־באַרג. אַלע ערב שבת און יום־טוב האָבן אידן גע־נומען פון באַרג דעם געלן זאַמד און זשוויר אויסצופוצן די הייזער אָרום, צו פֿאַרשטעלן די שוואַרצע בלאָטעס. לעבן דעם וועלדל שניידן זיך דורך סטעזש־קעס און בריטע זאַמד־וועגן, וואָס פירן צום שטעטל דלוגאָשאָדלע.

אָט דאָ האָט דער גרויסער אגודה־פירער, ר׳ יואל אונגער, אויסגעקליבן דאָס אָרט פאַר דער זומער־קאָלאָניע „יהודית״, וואָס האָט געשעמט איבער גאַנץ פוילן, בעת די גייסטיקע פירערס זענען געווען די גרויסע מחנכים, ר׳ יהודה־לייב אָרלאָן און ר׳ אלכסנדר זושא פרידמאן הי״ד.

איך זע אָצינד, פריש אין מיין זכרון, ווי אין אַ זומערדיקן פרימאָרגן שפּאַציר איך מיט מיין חבר ישראל שיע איבער דער טעריטאָריע פון דער יהודית־קאָלאָניע. ער באַקענט מיך מיט די יונגע קינדער, געקומענע פון וואַרשע און אָרום. ער ווייזט מיר אַ יונגן בחורל, הויט און ביינער. ער קען גאָנץ משניות אויף אויסנווייניק. דו הייב נאָר אָן, און ער וועט זאָגן די גאַנצע משנה. דאָ זע איך, מ׳שפּילט אין שאָך. איינער שפּילט מיט אַ סך שפּילערס. איך רעד שפּעטער מיטן שאָך־שפּילער. ער קלאָגט זיך פאַר מיר: „מ׳איז צוגעשטאָנען צו מיר אַז איך זאָל שפּילן. מער טו איך דאָס ניט. ס׳הייסט ביטול תורה״. מיין חבר ישראל שיע ווייזט

שטערן אין דער נאַכט

מיר אַן אויף אַ צווייטן יונגן בחורל: „דו זעסט! קוק! ער איז אַן עילוי, אַ גאון! אַזוי יונג!" בין איך פאַראינטערעסירט. איך גיי נאָענטער. איך זע פאַר זיך ממש נאָך אַ קינד. זיינע אויגן פינקלען, לייכטן, אַ מלוכה־צורה. נאָכן שלום עליכם, פרעג איך אים: „איז דאָס אמת, וואָס מ׳זאָגט אַז דו ביסט אַ גאון, אַן עילוי?"

„אַזוי ווי איך קען נאָך ניט זיין קיין גאון, ווייל איך בין צו יונג פאַר דעם, אַזוי איז ניט אמת, אַז איך בין אַן עילוי", ענטפערט ער גאָנץ באַשיידן.

„אָבער מ׳זאָגט דאָך אַז דו ביסט אַן עילוי!" שטיי איך צו. „האַ! איך קען אַ ביסל רעכענען", וויל ער זיך פאַרענטפערן. „נו, ווייז מיר עפּעס אין רעכענען". ער פרעגט מיך ווי אַלט איך בין, און ער באַרעכנט שנעל אויפן קאָפּ, וויפל מינוט איך לעב אויף דער וועלט.

איך האָב אים שטענדיק געזען אויפן שיפוע פון בארג, אַרומגערינגלט מיט עלטערע בחורים און יינגערע קינדער, זיין עלטער, פון צען־עלף יאָר. מ׳פרעגט אים פראַגעס פון דער גמרא און וועלטלעכע פראַגעס. ער ווייס אַלץ. זיינע ענטפערס זענען פונקט ווי ער וואָלט אַרויסגעלייענט פון אַ בוך, מיט שארפזין און גרויס חכמה. צווישן די, וואָס זענען געשטאַנען אַרום און געהערט זיינע ענטפערס, באַמערק איך דעם פאַרוואַלטער פון דער יהודית־קאָלאָניע, דעם שטענדיק פאַרנומענעם מענטש, שיע וואַרשאַווסקי. פרעג איך אים: „גמרא־פראַגעס, פאַרשטייט איך, ער האָט געלערנט, געהערט, אָבער וועלטלעכע פראַגעס — פון וואַנען? ער לערנט דאָך גאָרניט קיין לימודי־חול". „פרעג ניט קיין פראַגעס אויף אַן עילוי. אויב ס׳געפינט זיך עפּעס אין דער לופט, כאַפּט ער עס אויף", איז זיין ענטפער.

וואו ער גייט און שטייט, האָט ער נאָכפאָלגערס. ער באַווייזט וואונדער מיט זיין עילויאישן מוח. אָט האָלט איינער אַ מסכתא שבת, וווייזט ער אַן מיטן פינגער: „אָט דאָ, אויף בלאַט 20, אויף דעם אָרט, געפינט זיך די און די סוגיא פון דער גמרא". שנעל ווערט דאָס קאָנטראָלירט פון דער חברה אַרום. ווען זיי זעען אַז ס׳שטימט, פרעגט מען אים נאָך פראַגעס, אָבער ער בלייבט ניט אונטערשטעליק מיט אַן ענטפער.

ער האָט אַ סך גערעדט, געגעבן צו פארשטיין דעם ענין פון „עיבור". ער האָט אויסגערעכנט געוויס ווען ס׳פאַלט אויס דער „מולד" פון וועלכן חודש מ׳האָט נאָר געוואָלט. שעהן גאָנצע איז מען געשטאַנען מיט אים און געהערט די דינים פון „עיבור". זיין בקיאות איז געווען ניט צו פאַרשטיין. די פראַגע וואָס אַלע האָבן געפרעגט איז געווען: „ווען האָט ער געלערנט?"

גרשון וועגראָווסקי

מ׳האָט אָנגענומען שיע וואַרשאָווסקי׳ס ענטפער: „אויף אַן עילוי פרעגט מען ניט קיין פראָגעס. ער קען!״ אָזוי האָט ער איינמאָל איבערראַשט מיט זיין קענטעניש צוויי עלטערע בחורים. זיי זענען געזעסן און געלערנט. איינער פרעגט אָ קשיא אויף דער משנה און זאָגט: „איך קען ווייטער ניט לערנען. איך פאַרשטיי ניט״. דער צווייטער צעשרייט זיך: „ס׳איז ניט קיין קשיא. קום ווייטער לערנען״. אָבער דער קשיא־פרעגער וויל זיך ניט רירן פון אָרט: „איך פאַרשטיי ניט! לאָמיר זיך גיין פרעגן״, עצהט ער. די געשרייען גייען עד לב השמים. אָט איז שיע וואַרשאָווסקי. שיע ווייזט אַן אויפן עילוי. ער וועט וויסן אויסצוגלייכן די שקלא־וטריא. זיי כאַפן אָ בליק מיט ביטול אויפן עילוי: „ער וועט וויסן?״ „יאָ״, זאָגט וואַרשאָווסקי. מ׳בעט אים צום טיש. דער עילוי כאַפט אָ בליק אין דער גמרא מיט זיינע צוויי ליכטיקע גרויסע אויגן. מ׳זאָגט אים איבער די קשיא.

„יאָ, האָסט אָ גוטע קשיא, זייער אָ שטאַרקע קשיא. זי איז אָזוי שטאַרק אַז די גמרא ווייטער פרעגט די קשיא. און די גמרא גייט אָהער און אָהין און קען ניט פאַרענטפערן. די גמרא קומט צו דער מסקנא אַז ס׳פעלט אָ וואָרט אין דער משנה. אָט לערנט ווייטער, וועט אָלץ זיין קלאָר. דו ביסט געווען געראָטן. ס׳איז אָ גרויסע קשיא״. אָזוי איבערראַשט ער למדנים מיט זיין וויסן.

ס׳איז ניט אַדורך איין טאָג אַן עפּעס נייעס וועגן דעם עילוי (קיינער האָט אים ניט געראָפן בייַ זיין נאָמען נאָר עילוי). ער איז געווען דער ליבלינג פון דער יהודית־קאָלאָניע מיט זיין ברילאָנטענעם מוח.

איינמאָל זע איך, שיע וואַרשאָווסקי לויפט. זיין לויפן איז ניט אָזוי פּשוט. טראָכט איך, עפּעס מוז זיין. „איך לויף נאָך אָ דאָקטער״, זאָגט ער מיר, „דער ‚עילוי׳ איז זייער קראַנק״. דער דאָקטער קומט און שטעלט פּעסט אַז ער האָט אָ לונגען־אָצינדונג. די היץ איז הויך. זיין מוטער קומט פון וואַרשע, זיצט לעבן זיין בעט. זי רעדט פון צער גידול בנים. דערציילט וויי שווער ס׳איז איר אָנגעקומען ביז זי האָט אָפּגעשפּאָרט צו שיקן אים אין דער יהודית־קאָלאָניע. זי זאָגט: „מיין מאַן האָט געאַרבעט שווער צו פאַרדינען אָ זלאָטע מער. איך האָב ממש גע־הונגערט, אָבי מיין עילוי זאָל קענען קומען אָהער. און דאָ — אָזאָ מעשה״, פאַר־ברעכט זי די הענט. זי האָט אים געקאָרמעט מיט האָניק און מילך, ביז ער איז געזונט געוואָרן און ער איז ווייטער געזעסן אויפן שיפוע פון בארג מיט זיינע נאָכפאָלגערס, גשמועסט מיט מער שארפזין און חכמה.

איך דערמאָן זיך אָ שמועס בייַ אָ מסיבה אין דער יהודית־קאָלאָניע. ר׳ יהודה־לייב אַרלאָזן רעדט. זיין טעמע איז „דער פרוזדור וואָס פירט צו דעם

שטערן אין דער נאַכט

טרקלין". די קינדערשע חלומות, די בליק־געדאַנקען פון די יונגע יאָרן, וואָס די קינדערשע נשמה ווערט פון זיי באַאיינפלוסט — דאָס זענען הויכע מדרגות, וואָס מ'טאָר ניט גרינגשעצן. דער מושכל ראשון איז רוח־הקודש. שפּעטער, ווען מ'ווערט עלטער, איז דאָס צווייטראַנגיק, ניט דאָס זעלבע. אָט די חדר־יאָרן, שפּעטער די ישיבה־יאָרן. מ'טאָר ניט פאַרשלאָפן, מ'טאָר ניט פאַרנאַכלעסיקן. יעדעס ווארט, יעדער געדאַנק, וואָס דער יונגער מוח כאַפּט אויף, גייט אים נאָך זיין גאַנץ לעבן. און אַזוי איז מיט מעשים. גוטע מעשים גייען אים נאָך און שלעכטע, ח"ו, באַגליייטן אים שטענדיק, ביז, ביז... אונדזערע חכמים זאָגן: „דברים שאדם עושה בילדותו משחירים פניו לעת זקנתו". שלעכטע מעשים, וואָס א מענטש טוט אין דער יוגנט, פאַרשווארצן זיין פּנים אויף דער עלטער. (שבת קנב). אָט אַצינד ווערט געבויט דער פונדאַמענט פון דעם גאַנצן בנין, אַצינד ווערט געבויט די צוקונפט. דאָס איז דער פרוזדור, וואָס פירט צום טרקלין. אָלץ וואָס געשעט מיטן מענטש איז זיין לעבן האָט זיין יניקה אין די קינדער־יאָרן. דער חדר, די ישיבה, דאָס בית־המדרש — דאָס זיינען געווען אונדזערע מעכטיקסטע פעסטונגען אין אונדזער שווערער מלחמה פאַר אונד־זער קיום אויף דער וועלט, ווי אַן אָפּגעזונדערט אָבער פאַראייניקט פאָלק, צווישן אַנדערע פעלקער, אין שטורעמדיקע און צאַרנדיקע צייטן. פון פייער און שווערד זענען מיר אַנטרינען געווארן צווישן די וועלט פון די פעסטונגען. דאַרטן זענען מיר געזעסן און געשאַרפט דאָס אייניקע געווער, וואָס איז אונדז נאָך איבערגעבליבן אין אונדזערע הענט, דעם אידישן מוח. דער אידישער מוח איז שטענדיק געווען גרויס און וועט בלייבן גרויס.

איר וואונדערט זיך אויף דעם גאון און עילוי, וואָס מיר האָבן דא. זאָג איך אייך: יעדער איינער פון אייך קען זיין אַן עילוי, א גאון. ער דאַרף נאָר וועלן. מ'זאָגט אַז דער עילוי קומט אַרויס פון א בעל־מלאכהשער היים, ניט פון רבנים. א סך און גאָר א סך קינדער־עילויים זענען פאַרפאַלן געווארן צווישן די בעל־מלאכהשע היימען, ווייל מ'האָט זיי ניט אַנטדעקט. מ'דאַרף זיי זוכן, וועט מען זיי געפינען. לאָמיר גיין צוריק צום פרוזדור און טרקלין. געדענקט! ס'טאָר ניט גיין לאיבוד אפילו איין מינוט. מ'טאָר ניט בלייבן אַן שעפּערישקייט. מיטן ווילנס־קראַפט קען מען אַלץ דערגרייכן. יעדער שעה און מינוט דאַרף מען זיך פרעגן: „וואָס האָב איך היינט אויפגעטאָן?" אַצינד זענען מיר אין פרוזדור. נאָר מיטן ווילן קען מען זיין א גאון און קומען צום טרקלין.

דער לעצטער זומער האָט זיך מיר איינגעקריצט אין זכרון מיט אַלע איינצל־

דאס איז אן אפטיילונג פון דער „יהודית קאלאניע" אין דלוגאשאדלע

פון לינקס צו רעכטס אין דער ערשטער שורה: ר׳ אלכסנדר זושא פרידמאן, דער סעקרעטאַר פון דער פּוילישער אגודת ישראל; דער צווייטער, ר׳ יהודה לייב ארלאזן, דער גרינדער פון פּועלי אגודת ישראל. **אין דער צווייטער שורה:** דער ערשטער, שיע וואַרשאַווסקי, הי״ד, פאַרוואַלטער פון דער יהודית קאָלאָניע. די נעמען פון די אַנדערע אויפן בילד געדענק איך ניט.

הייטן. דער פרילינג האָט אויפגעבליט מיט גרין און בלויקייט און מיט הימל־שיין. אָבער איבערן לאַנד פון פוילן האָט זיך אַראָפגעלאָזט אַ דריקנדיקער חושך. ס׳איז געווען דאָס יאָר 1939.

איך האָב דעם עילוי מער ניט געזען. איך קען אים ניט דערקענען אויפן בילד. וואו איז ער? וואו זענען אָלע קינדערלעך? איך ווייס ניט צי אימעצער פון דעם בילד וועט קומען און זאָגן: „אָט דאָ בין איך! אָזוי האָב איך אויסגעזען מיט 40 יאָר צוריק!״ דאָס ווייס איך ניט. איך קען ניט זאָגן. אָבער דאָס ווייס איך יאָ: אויב אינער וועט זיך געפינען, וואָס וועט זאָגן, „אָט דאָס בין איך״, וועט ער האָבן אַ סך צו דערציילן, ווי די תמימותדיקע קינדערלעך, אַרומגערינגלט מיט רוצחים, זענען געפירט געוואָרן אויף קידוש־השם. מ׳האָט מיר דערציילט אַז די צוויי גרויסע ריזן פון פוילישן אידנטום, ר׳ יהודה־לייב אַרלאַן און ר׳ אלכסנדר זושא פרידמאן האָט מען געזען: דעם ערשטן — אין בערגען־בעלזען, און דעם צווייטן — אין טרעבלינקע.

ביז דעם קראַך אויף פוילנס ערד האָט מען דאָרטן געהערט דעם קול תורה, פון הינטער די גרינענקע נאָדל־ביימעלער. מער הערט מען ניט דעם גמרא־ניגון דאָרטן. ער איז פון דאָרטן אַוועק. דער גמרא־ניגון ווייס ניט פון גרענעצן. ער טראָגט ניט קיין פאַספאָרט, קיין מעטריקע. ער לויפט נאָר די פליענדיקע אותיות.

אָט שפּאַציר איך אַרום מיט אַ חבר. ער וויזיט מיר, ווי עס בליען תורה־צענטערס. איך זע דאָס התלהבות צום לערנען. עס הילכן אַפֿ די קולות פון די משהלעך שלמהלעך, מיט ציצית און קאַפּאָטקעלעך. דאָ, אויף די ישיבה־בענק אין אַמעריקע און ישראל. איך גיי אַריין אין דער ישיבה. איך הער ווי דער קול־תורה גייט הויך און העכער. אָט זאָגט ער צו מיר: „דאָס איז דער ניגון, וואָס יענע קינדערלעך האָבן פאַרפאָסט. מען זינגט אים דאָ. און דאָס איז אונדזער ,גאָלדענע קייט׳. דאָס איז דאָס גאָלד, וואָס איז אין פייער גערייניקט געוואָרן״.

העכער הער איך אַצינד די ווערטער פון קדוש ה׳ יהודה־לייב אַרלאַן: „אַ סך עילויים, גאונים זענען פאַרלוירן געגאַנגען, ווייל מ׳האָט זיי ניט געזוכט. מ׳דאַרף זיי זוכן, וועט מען זיי געפינען״.

גרשון וועגראָווסקי

דער זיידע הר׳ ר׳ יעקב דוד און דאָס אייניקל הר׳ ר׳ יוסף זצוק״ל פון אָמשענאָוו

פון מיין פריסטער יוגנט האָט זיך אָנגעהויבן וועבן אין מיין הארץ א באַזונדערע באָציאונג פון יראת־הרוממות צו אַלץ וואָס קומט פון אָמשענאָוו. איך געדענק, און איך וועל קיינמאָל ניט פאַרגעסן, דאָס בילד וויי דאָס גאַנצע שטעטל אידן, יום־טובדיק געקליידעט, זענען אַרויס מקבל־פנים זיין דעם אָמשענאָווער רבין, אדמו״ר ר׳ יוסף (יאָסעלע) זי״ע.

די הכנות צום גרויסן קבלת־פנים האָבן זיך אָנגעהויבן באַלד מוצש״ק אין אָמשענאָווער שטיבל. פינחס שיימעס, דער גבאי פון אָמשענאָווער שטיבל, רופט אויס: „רבותי אידן! איר זאָלט וויסן, אונדזער רבי קומט די וואָך צו אונדז!״ אַז דער עולם האָט דאָס דערהערט האָט זיך אָנגעהויבן א ויכוח, ווי אַזוי צו אַרגאַניזירן דעם קבלת־פנים. דער אָפטער טיש־זיצער אין אָמשענאָוו, קלמן ראָזענטאָל, זאָגט: „אברהם־משה בעל־עגלהס בריטשקע פאָסט ניט. מ׳דאַרף האָבן א מער לייטישע בריטשקע, מיט גוטע רעסאָרן און שענער״. פינחס דער גבאי זאָגט: „איך האָב מורא פאַר אַן אמתדיקער קאַרעטע. דער רבי וועט אפשר מקפיד זיין״. ער לייגט פאָר מ׳זאָל באַרגן א בריטשקע און איינשפאַנען אברהם־משהס פערד. ער האָט פערד ווי לייבן. דער שטענדיק שטילער איד אלי׳ מאָטל רעדט אָבינד הויך און זאָגט אַז ער קען באַרגן ביי זיין שכן א שיינע בריטשקע. דער עולם כאָפט אויף אלי׳ מאָטלס ווערטער. זיי זענען מסכים צו באַרגן די שיינע בריטשקע פון זיין שכן און איינשפאַנען אברהם־משה בעל־עגלהס פערד. באַלד, ווי א בליץ־פייער, האָט זיך די נייעס צעשפרייט איבערן שטעטל: „דער רבי קומט!״

מאַסנווייז איז די גאַנצע עדה אידן געגאַנגען, אַרעם און רייך, חסידים און מתנגדים. די שבעה טובי העיר, די אָמשענאָווער חסידים, זענען געגאַנגען די ערשטע. נאָך זיי זענען געגאַנגען די שוחטים, מלמדים, שפּעטער — אַזוי בעלי־בתים, בעלי־מלאכות. מ׳איז געקומען פון די אַרומיקע ישובים און פון די קליינע שטעטלעך. מ׳האָט געשטראָמט פון אַלע זייטן. קיינער איז ניט געבליבן אין שטוב. די צוויי און האַלב קילאָמעטער צו דער באַן־סטאַנציע זענען אַלע געגאַנגען צופוס. דער אייניציקער וואָס איז געפאָרן מיט אברהם־משהן איז

שטערן אין דער נאַכט

געווען דער מרא־דאתרא, הרב ר׳ מנחם בנימין פֿאַמעראַנץ הי״ד. אים איז געווען שווער צו גיין.

מיין מאַמע האָט מיר און מיין יינגערן ברודער אַנגעטאָן די יום־טובדיקע מלבושים. זי האָט אונדז באַגלייט צו דער טיר און געזאָגט: „גייט, גייט אַנטקעגן דעם רבין, אַבער האָט שכל, בעט ביים שלום נעמען אַ ברכה. זאָגט: ‚רבי! מיר ווילן זיין תלמידי חכמים׳״.

באַגעגנט האָט מען דעם רבין מיט פרייד און געזאַנג. מ׳האָט ניט מורא געהאַט פֿאַר קיינעם. כאָטש ס׳איז געווען אין אַ שפּעטער שעה ביי נאַכט, זענען די טענער פון געזאַנג געגאַנגען גאָר הויך. די גויים מיט זייערע הינט האָבן זיך אויסבאַהאַלטן אין זייערע הייזער און אַרויסגעקוקט דורך די שפֿאַרעס צו זען דעם „ראבין״. איך האָב זיך געפילט גאָר שטאַרק דערהויבן, גייענדיק צווישן אַזעלכע חשובע אַמשענאַוועך חסידים, ווי יחיאל מאיר מאַרגנשטערן, הערש־וועלוול, מיין פעטער קלמן ראַזענטאַל און יחיאל יאַנקל פּלאַטקע. יחיאל מאיר, קלאַפּנדיק צו מיט די הענט צום ריטעם פון געזאַנג, בייגט זיך איין צו מיר און פרעגט מיך צי איך האָב שוין געזומען שלום פון רבין. איך שעם זיך אים צו דער־ציילן, אַז שוין צוויי מאָל בין איך געווען נאַענט צום רבין, נאָר אויסצושטרעקן די האַנט. אַבער דערזעענדיק דעם רבין, האָב איך זיך דערשראָקן. דער רבי האָט געמאַכט אויף מיר אַ געוואַלדיקן איינדרוק. פון דעם דרך־ארץ און יראת הכבוד, אַן אַ גרענעץ, האָב איך אַזש געקראָגן מורא און עס האָט מיך אַנגעכאַפּט אַ ציטערניש. איך האָב ניט געקענט אויסשטרעקן מיין האַנט צו נעמען שלום. איך ענטפער יחיאל מאירן מיט אַ האַלב מויל: „ניין״. זאָגט ער: „אָט גיי אַצינד. דו ווערסט אַצינד קענען אַנקומען. ניטאָ קיין סך מענטשן ביי דער בריטשקע. גייַ!״

איך האָב זיך באַמיט אַ דריט מאָל צו זיין נאַענט צום רבין. און אָט, אָט וויל איך אויסשטרעקן מיין האַנט. אַבער דאָס ליכטיקע שטראָלנדיקע פּנים פון רבין וואַרפט אויף מיר אַ פּחד און אימה. מיט פֿאַרמאַכטע אויגן שלייך איך זיך דורך צוריק אַן אַ שלום.

געזומען שלום פון רבין האָב איך ערשט מיט אַ וואַך שפּעטער, וועו איך בין געגאַנגען מיט מיין יינגערן ברודער ברוך־מרדכי, געפירט פון דער באַבען און דער מאַמען. די מאַמע דערמאַנט מיר ווידער: „האָב שכל, זאָג דו ביסט אַ יתום, בעט אַ ברכה!״

זינט דער רבי איז געקומען אין שטעטל, בין איך זייער ווינציק געווען אין שטוב. מיין אַרט איז געווען לעבן רבינס אכסניא. יעדער געשעעניש האָט באַלד

מיין מוח פֿאַרנאָטירט. אָט זאָגט מען מיר, אַז דער רבי גייט באַלד שפּאַצירן אין וואַלד. איך טרעט שוין ניט אַפּ. איך מוז נאָך אַ מאָל זען דעם רבין.

פֿלוצלינג ווערט אַ געוודער, אַ טומל. עס דעהערן זיך שטרענגע, אַבער שטילע, אויסגעשרייען פון עטלעכע שמשים: „מאַכט פּלאַץ! מאַכט אַ ווארע!" אידן, פּריש געקומענע פון די שטעטלעך אַרום, שטופּן זיך צו געבן שלום. ס'איז אַ שטאַרקער געדראָנג, קאָפּ אויף קאָפּ, אַן געוואָלדן, שטיל. מיט אַן איינגע־האַלטענעם אָטעם, מיט אַ ציטער אין האַרצן, טרעט מען אַפּ אויף הינטער־ווייַלעכן. איך שטופּ זיך אויך. איך מוז אָפּטרעטן צורויק. אָבער איך געפּין שנעל אַ וועג און איך שטופּ זיך מיט אַלע כוחות צוזאַמען מיט דער גאַנצער מאַסע חסידים. איך בין שוין דאָ לעבן רבין. דאָס מאָל שטרעק איך אויס מיין האַנט און איך בין גליקלעך ביז גאָר. איך זע, דער רבי דערקענט מיך. דער רבי גיט אַ שמייכל צו מיר. דער שמייכל האָט מיר געבראַכט נאָענטקייט, אָבער דער פּחד איז געבליבן.

אויף שבת איז זיך צונויפּגעקומען אַן עולם. ס'איז ניט געווען אַ הויז אַן אַן אורח, אַן אמשענאָווער חסיד. די גרעסטע פֿאַראַנטוואָרטלעכקייט איז געפֿאַלן אויף די אַמשענאָווער חסידים. יעדער אַמשענאָווער חסיד האָט געהאַלטן צוויי אָדער דריי אורחים אויף שבת. חסידים פון פֿאַרשידענעם עלטער האָבן אַנגע־פילט די גאַסן פון שטעטל.

פּרייטיק, נאָך גאַנץ פרי, האָט דער אַמשענאָווער חסיד קלמן ראָזענטאָל אַנגעזאָגט זיין ווייב יהודית: „הייַנטיקן שבת ווילן מיר האָבן דריי חשובע אורחים". „קלמן, דערבאַרעם זיך! איך האָב ניט קיין טעלער, לעפל, מעסער, גאָרניט צוגעגרייט", בעט זיך יהודית בייַ אים. „יהודית! גיי אַרויף אויפן בוידעם, נעם די פּסחדיקע כלים און ניץ זיי, און דאָ איז געלט, גיי קויף איין, קאָך, באַק, גרייט צו, ס'זאָל זיין אַ שבת ליהודים. אַז מיר האָבן זוכה געווען צו האָבן דעם רבין מיט אונדז, וועט אַלץ זיין. זאָרג זיך ניט!" יהודית האָט שוין מער קיין קשיות ניט געפֿרעגט. זי האָט צוגעגרייט אַ שבת, וואָס איז טאַקע געווען ליהודים.

אַזוי פיל יאָרן שפּעטער קלינגען מיר די זיסע טענער פון די זמירות אין מיינע אויערן. די מומע יהודית האָט אַנגעזאָגט מיר און מיין יינגערן ברודער מיר זאָלן אַריינקומען. מיר זענען געזעסן בייַם טיש און געהאַלפן זינגען זמירות. די מומע האָט זיך געפֿאַרעט מיט די פֿאַרשידענע פֿאַטראָווע. זי איז געווען אַ זעלטענע ווערטאַנעס. זי פלעגט אייַנלייגן קרויט, וואָס האָט געהאָט טויזנטער טעמים. דאָס קרויט און אַנדערע מעדני־מלך האָט זי אַצינד דערלאַנגט אין די

שטערן אין דער נאַכט

פּסחדיקע כלים צום טיש. נאָכן עסן זענען מיר אַלע געגאַנגען צום רבינס טיש, וואָס האָט זיך אַצינד נאָר וואָס אָנגעהויבן, און דאָרטן איז געווען אמתדיק ליהודים.

עס האָט געהערשט אַ פריילעכקייט אין יעדן הויז. דאָס שטעטל האָט אויפגעלעבט. און די גרעסטע שמחה איז געווען ביי אונדז, קינדער. כסדר פּרישע נייעס, פון רבין און פון די חסידים.

אָבער פלוצלינג — אַזאַ נייעס, גאָר ניט קיין פריילעכע. מ׳רעדט שטיל, אָבער שפּעטער גאַנץ הויך. „וואָס איז?״ וויל איך וויסן פון מיין קוזין שמחה־בונם. ער דערציילט מיר, אַז ס׳איז אַראָפּגעקומען אַ טרופּע און וויל שפּילן טעאַטער. זיי האָבן געדונגען אַ פּלאַץ ניט וויט פון רבין, און זיי ווילן שפּילן היינט, שבת. אויף אַזאַ מעשה־נבלה האָט זיך קיינער ניט געריכט. אין שבת? און לעבן רבין? איינער קומט מיט אַ ידיעה, אַז זיי פאָרקויפן שוין בילעטן. ניט גוט! אַזאַ חילול שבת, חילול השם! אין פּנים פון אַלע אָנגעפּאָרענע חסידים? איך קען ניט גלייבן אַז דאָס זאָלן טאָן אידן. איך מוז דאָס זען. איך קום צום אָרט און זע אַזאַ בילד: אַן עלטערער איד, מיט אַ לאַנגער ווייס־גרויער באָרד, שרייט, מאָכט אויסטערלישע געוואָלדן: „שקצים, רמשים, געדענקט מיט וועמען איר הייבט זיך אָן, געדענקט! אַז איר הייבט זיך אָן מיטן אָמשענאָווער רבין, בין איך אייך ניט מקנא״. איך גיי נענטער, זע איך אַז דאָס איז חנא־אלי׳, דער געוועזענער בעל־עגלה, וואָס זיצט שטענדיק לעבן אויוון אין בית־המדרש און זאָגט תהלים. ער קערט אַצינד וועלטן, אָבער קיינער הערט אים ניט, זיי פאָרקויפן ווייטער די בילעטן. און חנא־אלי׳ שרייט: „אָ חילול השם! געדענקט מיט וועמען...״

פלוצלינג — מ׳לויפט, פונקט ווי פון אַ שריפה. וואָס איז? דערציילט מען אונדז, אַז אַ קלאַץ איז פלוצלינג אַראָפּגעפאַלן. ס׳איז געוואָרן חושך פון שטויב. דער קלאַץ האָט זיך אָפּגעריסן מיט אַ שטאַרקן כוח און האָט פאַראורזאַכט אַ וואַלקן מיט שטויב. מ׳האָט געמיינט אַז עס ברענט. מענטשן האָבן איבערגעלאָזט די מאַנטלען און געלאָפּן. דער אַלטער חנא־אלי׳ שטייט אַצינד און שמייכלט אין זיין לאַנגער באָרד אַריין: „איך האָב זיי געוואָרנט״, זאָגט ער, „ניט אַנצוהייבן מיטן אָמשענאָווער רבין״, טעאַטער האָבן זיי שוין ניט געשפּילט...

צו מנחה איז חנא־אלי׳ געגאַנגען אין בית־המדרש ווי שטענדיק. ער וואַלט ווייטער, ווי זיין שטייגער, געזעסן ביים אויוון און געזאָגט תהילים, אָבער היינט איז ער פאַרנומען מיט דערציילן די גרויסקייט פון אָמשענאָווער רבין אדמו״ר ר׳ יוסף זי״ע. מיט גרויס שטאָלץ רופט ער אויס: „איך האָב נאָך געקענט זיין זיידן,

גרשון וועגראָווסקי

דעם גרויסן צדיק, הרב ר׳ יעקב דוד זצוק״ל פון אמשענאָוו. איך האָב פון אים אַ ברכה, אריכות־ימים, הערט! וועל איך אייך דערציילן...״

און דער עולם זאָמלט זיך ביים אויוון, און חנא־אלי׳ דערציילט:

„ס׳איז געווען אין אַ פרייטיק. איך פאָר אונטערוועגנס מיט מיין פערד און וואָגן. איך גיב שטאַרק אַכטונג מיין פערדל זאָל זיך ניט אַ מאָל פאַרשפילן. איך האָב מורא פאַר חילול־שבת. איך זע די זון איז נאָך ניט הויך אין מיטן הימל. איר פאַרשטייט? צייט איז נאָך דאָ, אָבער ס׳איז דאָך פרייטיק, און מיט אַ חיה, וואָס רעדט ניט — דו ווייסט ניט אויב ס׳טוט איר עפעס ווייַ צי ניט — מוז מען זיין פאַרזיכטיק. ס׳קען עפעס געשען און דו ביסט אויף צרות. מ׳טאָר ניט שלאָפן. און פרייטיק שלאָף איך ניט. איך פאָר שנעל. איך גיב אַ שמיץ. אַ גאַנצע וואָך טו איך דאָס ניט, אָבער פרייטיק איז אַנדערש. די אויגן מוזן זיין אָפן און זען אַלץ.

„אָט זע איך צוויי אידן אויפן וועג. איינער לויפט שנעל און דער צווייטער לויפט אים נאָך. איינער איז מיר גוט באַקאַנט. דאָס איז געווען יאַנקל ווישניע־ווער, דער גרויסער למדן. דעם אַנדערן קען איך ניט. איך האָלט איין מיין פערדל און איך פרעג: ,וואוהין לויפט מען?׳ ,קיין רוזשאָן׳, איז דער ענטפער. בעט איך זיי אַרויפגיין אויפן וואָגן. איך פאָר קיין רוזשאָן. איך שטופ אָן אַ זאָק מיט היי. איך מאַך אַ ווייכן געזעס, און יאזדא! — געפאָרן.

„איך זיץ אויף דער קעלניע און רעדט צום פערד: ,וויא, קסאו׳ אָבער איך הער ווי יאַנקל ווישניעוער רופט דעם אַנדערן איד ,רבי׳, און איך באַמערק אַז ער גיט אים אַפּ אַ סך כבוד. טראַכט איך: וואר וועט וואָסער שישקע איך האָב אויפן וואָגן? — איך שטופ אָן נאָך אַ זאָק מיט היי, ס׳זאָל אים זיין ווייך צו זיצן, אָבער ער וויל גאָרניט. איך ניץ אויס אַ געלעגנהייט, וועג איך גיב דעם פערדל צו טרינקען, און איך פרעג יאַנקלען: ,וואר איז דער רבי?׳ דערציילט ער מיר, אַז דאָס איז דער אַמשענאָווער רבי. ער פאָרט אַרום פאַר פּדיון־שבויים. זיי לויפן אַצינד פון אָסטראָווע. דאָרטן האָט מען זיי אַנגעטאָן גרויסע צרות. אָסטראָווע איז אַ מתנגדישע שטאָט. אַז מ׳הערט דאָרט דאָס וואָרט רבי׳, איז, הימל און ערד ,עפּנט זיך׳. זיי האָבן געמוזט אַנטלויפן ערב־שבת — אַזוי האָב איך געהאָט די זכיה אַז דער צדיק זאָל פאָרן אויף מיין וואָגן...

„אַזוי ווי מיר זענען אַנגעקומען בשלום קיין רוזשאָן, זיינען די פני, מיט ר׳ לייבל לאך בראש, געווויר געווארן וועגן דעם גאָסט. מ׳האָט זיך ממש געקריגט ביי וועמען ער זאָל האַלטן אכסניא. דער סוף איז געווען אַז ער איז איינגע־שטאָנען ביי זיין קרוב, דעם רוזשאָנער רב, ר׳ חיים נתן (נאָטע) פרידמאַן זצ״ל.

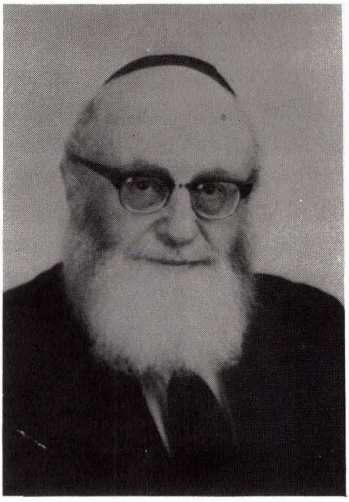
שטערן אין דער נאַכט

„מוצש"ק בין איך אַריין צום רבין מיט אַ קוויטל. איך האָב זיך דאָן געפונען אין אַ זייער שלעכטער לאָגע. איין פערד איז מיר געפאַלן נאָכן צווייטן. איך האָב געבעטן אַ ברכה, האָט דער רבי מיר געוואונטשן: ,חנא־אלי'! דו וועסט לאַנג פאָרן'. זינט דעמאָלט איז קיין פערד ביי מיר ניט געפאַלן. איך בין לאַנג געפאָרן. קינדערלעך! הלוואי זאָלט איר דערלעבן מיינע יאָרן! ביים אַוועקגיין פרעג איך: ,פאָר וואָס זענט איר אַזוי געלאָפן? ס'איז דאָך געווען אַ סך צייט'. ענטפערט ער מיר, אַז אַ איד דאַרף שטענדיק לויפן. צו אַ מצוה דאַרף מען לויפן, און פון אַן עבירה דאַרף מען אַנטלויפן. און פרייטיק דאַרף מען זיכער לויפן...״

מור' ור' הרב הק' ר' יוסף קאליש זצוק"ל זי"ע
דער אַמשענאָווער רבי

גרשון וועגראָווסקי

חרב הגאון הצדיק ר׳ בן־ציון ראזענטהאל שליט״א
באָוואוסטער רב פון דער אנשי מעריב שוהל אין שיקאָגאָ, מחבר פון „תבונת ציון״ און „בינת ציון״.

דעם רבינס בילד

די מומע יהודית איז אַריינגעקומען מיט דער בשורה: „מיין בן־ציון קומט!״ און צוגעגעבן: „איך קען זיך שוין ניט דערוואַרטן אים צו זען״. און געגעבן צו פאַרשטיין מיין מאַמען, אז דאָס איז זיין ערשטער זמן אין א ישיבה און אין דער פרעמד. שפּעטער איז די מומע אַריינגעקומען נאָכאַמאָל און דערציילט: „מיין בן־ציון איז שוין דאָ. מיין קלמן האָט זיך ניט געקענט דערוואַרטן, איז ער אַרויס־געפאַרן אַנטקעגן אים, צו דער באַן. הינדע־רחל — רעדט זי א ביסל העכער און מיט עמאָציע — איך מוז דיר זאָגן, אז איך האָב אים ניט דערקענט. קיין שום עין־הרע זאָל אים ניט שאָטן, א גאַנצער חתן־בחור, אַבער אזוי שטאַרק אָפּגעצערט, פונקט ווי ער וואָלט דאָרטן גאָרניט געהאַט צו עסן. גלויב מיר, איך שיק אים איבער א סך געלט און פּעקלעך, אַבער, ווער ווייס, ס׳איז דאָך אין דער פרעמד. ניטאָ קיין מאַמע אין דער נאָענט״.

שטערן אין דער נאַכט

„וואָס זאָל מען טאָן? אַזוי איז עס. מ׳מוז דאָך שיקן אַ קינד אין אַ ישיבה״, זאָגט מיין מאַמע און ווינטשט: „ליב זיך דיין גאַסטו!״ און די מומע ווינטשט צוריק: „דער רבש״ע זאָל דיר העלפן, פיל נחת פון דיינע קינדער!״

אַ זינגענדיקער און פריילעכער, שיין, חסידיש געפוצט, אַ יונג בחורל, פול מיט הרגשה, ווי קוועקזילבער, באַווייזט ער זיך אין שטעטל. אָלע קוקן אים נאָך. דאָס אַמשנאַוועך שטיבל האָט ער פֿאַרקלונגען מיט זיינע חידושי תורה, וואָס ער שאָפט שוין אַליין. אין יעדן ענין אַנטדעקט ער איבעראַשנדיקע געדאַנקען. ער רעדט כסדר וועגן זיין ראש־הישיבה און רבי׳, הרב נתן שפילגלאָס זצ״ל. מ׳זעט אין אים אַן אוצר מיט וועלכן טאַטע־מאַמע זענען געבענטשט געווארן. מ׳זאָגט פֿאַרויס אַז ער וואָקסט אַ גדול בישראל...

אַזוי איז ער געגאַנגען אויפן לייטער פון תורה און חכמה, העכער און העכער. יעדער איינער רעדט וועגן זיין גאונות. און ס׳איז ניט בלויז זיין שאַרפער קאָפּ. ער איז אויך אַ שטאַרקער מתמיד. דאָס לערנען טאָג און נאַכט שאָפט אים אין בקיאות. גאָר יונג, נאָך ניט אַלט זייענדיק 18 יאָר, באַקומט ער סמיכה פון הרב צבי יחזקאל מיכלזאָהן זצ״ל. ער איז געווען איינער פון די גרעסטע אויטאָריטעטן צווישן די וואַרשעווער רבנים. שפּעטער באַקומט ער סמיכה פון זיין רבי׳, הרב ר׳ דוב מנחם רעגנשבערג, דער זעמבראָווער רב, הי״ד. אין די וויכוחים, אין אַמשנאַוועך און אין געריר שטיבל, איז ער דער שטענ־דיקער מכריע. מיט זיין חריפותדיקן קאָפּ נעמט ער איין די שטעטלדיקע לומדים מיט שטורעם. דעם פֿאַרדינטן כבוד קריגט ער פון יונג און אַלט אין שטעטל.

וועז דאָס שטעטל האָט אַזוי האַרציק און פריינדלעך אויפגענומען דעם יונגן תלמיד־חכם, האָט זיך געפונען אַ גויאישער שכן, וואָס האָט ניט ליב געהאַט אַ איד, ספּעציעל אַ יונג בחורל מיט פּאות. אַנטעקט ציל איז שטענדיק געווען צו פֿאַרניכטן, אומברענגען אידן. זיין וועג איז געווען מלחמה מיטן איד. אַ גיבור איז ביי אים דער וואָס הרגעט אַ איד און צעשטערט זיין פּרנסה. נקמה־געפילן צום איד וועקט ער אין יעדן גלויביקן קריסט: ניט צו קויפן ביי אַ איד, ניט צו געבן אַ איד צו פֿאַרדינען.

דערזעט ער דורכגיין לעבן זיין הויז דאָס יונגע בחורל מיט דער גרויסער גמרא אונטערן אַרעם, הייבט אַן אין אים קאָכן זיין טריפּנע יוכע. ער צערעדט זיך פֿאַר פייער און וואַסער, אַז אידן פֿאַרשמוצן זיין שיין לאַנד. און דער האָס און צאָרן וואָקסן ביי אים ביז משוגעת און אַן קאַנטראָל. אייגענטלעך וואָלט ער אַצינד אַלע אידן געשלאָגן, געהרגעט, און דעם יונגן ראַביי וואָלט ער געשלאָגן

גרשון וועגראָווסקי

מכות־רצח מער פון אַלעמען, אָבער ער ווייס ניט ווי אַזוי מ׳טוט דאָס. גלאָט שלאָגן קען מען נאָך ניט דערווייל אין פּוילן. ניטאָ אַזאָ געזעץ. ער קלערט, דער חזירניק, און פּאַלט אויף אַ המצאה: ער וועט אים אָפּוואַרטן און וועט אַנרייצן דעם הונט. זאָל דער הונט אים צעבייסן, צערייסן זיינע מלבושים. ער וועט האָבן הנאה צו הערן ווי דער זשידעק שרייט: „העלף! העלף מיר!״ הא, דאָס וועט זיין אַ טעאַטער־שפּיל. ער שמייכלט אין זיך פון זיין געניאַלן געדאַנק: אַזוי זיך אַ שפּיל טאָן. זאָל מיין הונט געבן אים אַ ביס, אַ גריזש. זאָל ער וויסן, דער זשידעק, אַז ס׳איז ניט זיין לאָנד און מ׳דאַרף מורא האָבן פּאַר אַנטעקן...

דאָס איז געווען נאָך שבועות. בן־ציון איז נאָר וואָס געקומען מיטן טאָטן פון אַמשענאָוו, אַן אַנגעזאָפּטער מיט תורה און חסידות. זיין געדאַנק איז פּאַרנומען. אים טוט הנאה וואָס ער האָט אויסגעגלייכט אַן ענין אין אַ גמרא. ער וויל אַצינד לויפן צו זיין חבר נחום, ווייזן אים: „נאָ, זעסט! דאָ האָסטו קלאָר און דייטלעך אַן אָפּענע גמרא. שפּאָר זיך ניט מיט מיר!״

די מאַמע שרייט אים נאָך: „בן־ציון, וואו לויפסטו? מ׳דאַרף דאָך עסן״. ער ענטפערט: „באָלד, באָלד, מאַמע. איך קום באָלד צוריק״. און ער גייט מיט שנעלע טריט. די מאַמע, אין פענצטער, קוקט אים נאָך און זאָגט: „קלמן, דו ווייסט? מיר דאַרפן שוין טראָכטן וועגן אַ שידוך פּאַר אונדזער זון. קיין שום עין־הרע, ער איז שוין אַזוי גרויס ווי דו״.

„גרויס?״ ענטפערט קלמן. „ער איז שוין אַ סך גרעסער פון מיר. ער האָט מיך שוין אַ סך איבערגעוואַקסן. דו האָסט געדאַרפט זען דעם כבוד וואָס ער קריגט ביים רבין און הערן זיינע וויכוחים אין תורה־ענינים מיט אַלטע טיש־זיצער. יאָ, יהודית, ס׳איז אמת, ער איז שוין אַ סך העכער פון מיר. מ׳טאָר עס ניט דערציילן. עס דאַרף זיין אַ סוד. מענטשן האָבן גרויסע אויגן״.

„מ׳זאָל נאָר האָבן אַ סך נחת פון אים, קלמן! איך הער עפּעס אַ געוואַלד. אוי, בן־ציון שרייט. וואָס איז?״ לויפט די מאַמע שנעל נאָכן קול. זי דערזעט אַ שרעקלעך בילד. אַנטעקס הונט מיט די שוואַרצע קודלעס שפּרינגט אויף בן־ציונען. ער האַלט אים ביי אַ פּאָלע און רייסט פון אים שטיקער. און בן־ציון שרייט: „מאַמע!״ דער הונט בילט און ער שפּרינגט ווי אַ לעמפּערט. זיינע אויגן לייכטן מיט אַ חיהשער גערייצטקייט, נאָר צו פּאַרצוקן. די מאַמע, מיט אַ מורא־דיק געשריי און מיט אירע גאָלע הענט, רייסט דעם הונט אַוועק און שרייט: „אַנטעק, נעם צו דעם הונט!״

צי פון דעם שטאַרקן געשריי פון דער מאַמען אַדער פון אַ באָפּעל, ווערט

שטערן אין דער נאַכט

דער הונט שטיל. ער עפנט אויף זיין פיסק און שטעקט אַרויס זיין צונג, זעצט זיך אַוועק אויף זיין עק, ווי קיינמאָל גאָרניט. ס׳האָט גאָרניט פאַסירט. אַנטעק קומט אַרויס פון זיין באַהעלטעניש און האָט נאָך אַ גרויסע טענה: „היתכן! פאַרוואָס מען מאַכט אַ גאַנצן טאַראַראַם פון גאָרניט? ער האָט אים נאָר אַפּגעריסן אַ שטיקל פּאַלע...״

דער הונט גייט מיר שטענדיק נאָך. איך קען זיך פון אים ניט באַפרייען. איך זע אים שטענדיק, מיט זיין אַפענעם פּיסק און די גרויסע ציין און צונג אין דרויסן, ווי ער גייט מיט זיין בעל־בית אַנטעק. ער וואַרפט אַן אַ פּחד און מורא אויף די אידישע קינדערלעך וואָס גייען פאַרבי זיין הויז. אַדורכגיין לעבן אַנטעקס הויז איז ווי דורכגיין דעם גיהנום. ניט איין מאָל איז מיין לייב געריבן צלעות געוואָרן פון מורא, דערזעענדיק דעם הונט מיט זיין בעל־בית אַנטעק, ווי ער גייט אַזוי זיך שפּאַצירן און קלאַפּט מיט זיין דראַטענער רוט אויף זיינע גלאַנציקע שטיוול און זיינע קעצישע אויגן זוכן אַ אידישן קרבן. אַז אַט גייט מיר נאָך אַ פּחד, אַז דער הונט וועט לויפן און שפּרינגען אויף מיר און אַלץ אין מיר ציטערט אימת־מות. אַנטעק מיט זיין הונט שטייט מיר שטענדיק פאַר מיינע אויגן. איך קען ניט פאַרגעסן. אַזוי, להבדיל אלף הבדלות, קען איך ניט פאַרגעסן מיין מומע יהודית, ווי זי פאַרשטעלט בן־ציונען מיט אירע גאַלע הענט און שרייט מיט אַן אויסטערליש קול: „אַנטעק, נעם צו דיין הונט!״ אַזש דער הונט האָט זיך דערשראָקן...

דאָס בילד איז מיר געקומען אויפן זינען, ווען דער חסידישער ישיבה־בחור און דער היינטיקער רב פון בהכ״נ „שערי תורה אנשי מעריב״ אין שיקאַגאָ, הרב ר׳ בן־ציון ראַזענטאָל שליט״א, דערציילט מיר ווי אַזוי אַזא הונט אין געשטאַלט פון אַן עס־עס־מאַן האָט אים פאַרהאַלטן ביי דער פוילישׂ־רוסישער גרענעץ, אין 1940, מיט אַ גרויסן הונט און אַן אייזערנער רוט. ביים ערשטן שמיר איבער זיין לייב האָט זיך געגאָסן בלוט ווי וואַסער.

דאָס איז געווען אין די גרויזאַמע יאָרן פאַרן אידישן פאַלק. דאָס אידישע פאַלק גייט אַפּ אין בלוט. אידן לויפן. מ׳וויל זיך ראַטעווען. בין איך דאָן געלאָפן קיין ביאַליסטאָק, צו די רוסן. שפּעטער, אין ביאַליסטאָק, קען איך ניט רוען, ווייל מיין משפּחה איז אין מאָסקווע, ביי דעם דייטש. מיט גרויס מורא און פּחד שוואַרץ איך זיך צוריק איבער דער גרענעץ. אין גרויסע פרעסט און כמעט האַלב נאַקעט, פאַרפרוירן און אין גאַנצן צעבראָכן, דערשלאָג איך זיך אַהיים. איך האָב ניט קיין צייט זיך אַנצוואוואַרעמען, ווייל איך וויר באַלד אַרעסטירט. מ׳האָט מיך

גרשון וועגראָווסקי

געמסרט אַז איך קום פון די רוסן. מ׳שלאָגט מיך מכות־רצח. צו מיין וואונדער לאָזט מען מיך פריי, אָבער זיי גיבן מיר 10 שעה איך זאָל פאַרלאָזן די שטאָט, און זיי וואַרענען מיך, אַז אויב מ׳וועט מיך מאָרגן זען, וועלן זיי מיך הענגן אין מיטן מאַרק.

אויף גיך נעם איך צוזאַמען עפּעס וואָס ס׳איז געווען מעגלעך צו טראָגן, און מיר פאַרלאָזן די שיינע היים. מיין לעצטער בליק פאַלט אויף דער וואָגט, וואו דאָס בילד פון מיין רבין, הרב ר׳ יאָסעלע דער אָמשענאָווער רבי, זי״ע, איז געהאָנגען, און מיט גרויס יראת־הכבוד וויקל איך איין דאָס בילד אין אַ פּאָפּיר און נעם עס מיט מיר. צו מאָרגנס באַגינען זענען מיר געווען אין דער געגנט פון דער גרענעץ.

דאָ האָבן זיך אָנגעהויבן די צרות. מ׳כאַפּט אונדז ביי דער גרענעץ. הינט פון אַלע קאָלירן מיט עס־עס־לייט רינגלען אונדז אַרום, מ׳פירט מיך אַריין אין אַן אינקוויזיציע־חדר. מ׳שלאָגט מיך, מ׳רייסט שטיקער פון מיין לייב. דער עס־עס־מאַן שטייט מיט אַן אייזערנער רוט און שלאָגט. איך ליג שוין כמעט אַ טויטער. זיינע חיהשע אויגן שפּריצן מיט פייער. איך פיל אַז ער וויל מיך הרגענען אָן אַ שאָס, נאָר אַזוי מיט דער רוט.

ליגנדיק אויפן דיל, מיט בלוט באַגאָסן, פיל איך, אַט אַט וועל איך אויסגיין. די מאַמע איז ניטאָ אַצינד לעבן מיר, זי זאָל מיך פאַרשטעלן מיט אירע הענט פון זיין פייערדיקער רוט. איך שריי ניט אַצינד: „מ־אַ־מ־ע״! איך שריי מיט מיינע לעצטע כוחות: „רבש״ע, העלף מיר! לאָמיך זיין אַ טאָטע צו מיינע קינדער!״ און דער הונט בילט, טופּעט מיך מיט זיינע שטיוול און רעווען ווי אַ חיה: „יודע!״ ער וואַרפט אַלץ פון פּעקל אויף דער ערד און שרייט: „שמוץ!״ דעם טלית און תפילין וואַרפט ער ווילד און שרייט. אַט נעמט ער אַרויס דאָס בילד פון רבין. ער קוקט זיך איין אין דעם בילד מיט גרויס וואונדער און רעדט צו זיך: „אָן אָסט־יודע, הא, אָן אָסט־יודע! דאָס איז אָן אָסט־יודע!״ ער חזרט איבער נאָך אַ פּאָר מאָל: „אָן אָסט־יודע״. ער איז שטיל אַצינד. ער וואַרפט ניט און צעריסט ניט. ער גיט מיר אָוועק צוריק דאָס בי׳ל פון רבין און הייסט מיך גיין צום רוס...

מיר גייען דורך די שניי־באַדעקטע פעלדער און מיר קומען אָן צו די רוסן. מיר טרעפן זיך אָן אויף גרויסע „אָטשערעס״ פאָר ברויט. מיר ווערן געוואויר אַז דאָס לאָגד, וואָס האָט „אויפגעשריבן״ אויף איר פאָן „פּראָלעטאַריער פון אַלע לענדער, פאַראייניקט זיך״, וועמענס גאַנצער ציל איז ברויט, האָט קיין ברויט ניט. מיר נעמען אַלץ אָן מיט אַ „גם זו לטובה״. מיר מאַכן שלום מיטן ערגסטן.

שטערן אין דער נאַכט

אַבער שפּעטער פֿאַרשיקט מען אונדז קיין סיביר. דאָרטן איז ניט גוט. עס הערשן פֿאַרשיידענע קראַנקייטן. מענטשן שטאַרבן פון טיפוס און פון אַנדערע חלאָתן.

עס בושעוועט אַ פּייער, וואָס פֿאַרברענט יונג און אַלט. דאָס פּייער האָט ניט אויסגעמיטן מיין הויז. דאָרטן האָב איך פֿאַרלוירן מיין ערשטע פּרוי און צוויי קינדער. אַ באַרוועסער און אַ נאַקעטער, קום איך אַרויס פון דעם פּייער אַליין. ס׳איז געווען „באו מים עד נפש״. ס׳איז מיר געווען ביטער. אַבער פונדעסטוועגן דערשלאָג איך זיך צו די ברעגן פון אַמעריקע. און איך שטעל אויף אַ היים לשם ולתפארת. איך גלויב אַז דאָס איז אין זכות פון צדיק זי״ע...

איך האָב אויסגעהערט וואָס הרב ר׳ בן־ציון ראַזענטאַל שליט״א האָט דערציילט. איך וואונדער זיך: אַזעלכעס דורכצוגיין, אַזאַ פּייער דורכצומאַכן, און דאָך בלייבן לעבן! קומען מיט אַזאַ ברעג און פּייער אויפשטעלן אַזאַ בית־מקדש מעט, און אַרויסגעבן אַזעלכע צוויי ספרים! ס׳איז וואונדער איבער וואונדער. עס ווילט זיך איינטייטשן דעם פּסוק מיט די ווערטער פון הרב מאיר שאַפּירא זצ״ל: „השמע עם קול אלקים מדבר מתוך האש כאשר שמעת אתה ויחי״. צי האָט אַ פֿאַלק געהערט דאָס קול פון רבש״ע רעדן פון פּייער, אַזוי ווי דו האָסט געהערט, און איז געבליבן לעבן? נאָר אַזאַ מלחמה, נאָר אַזוי פיל צרות, פון פּייער און שוועבל, קען אַרויסקומען אַ רב, ר׳ בן־ציון, מיט אַזאַ זכרון און שארפקייט! דאָרטן, אין דעם גיהנום, אין סיביר, זאָגט מען מיר, האָט ער געלערנט תורה טאָקע בעל־פּה. פון זיינע פּריסטע יאָרן איז ער געווען אַ יושב אוהל. יעדער פּעולה, וואָס ער האָט געטאָן, איז געווען לשם תורה. דאָס קענען עדות זאָגן די צוויי ספרים, וואָס ער האָט מחבר געווען, „בינת־ציון״ און „תנובת־ציון״, אין תשכ״ב אין שיקאַגאָ, נאָר די סיבירער טייגעס, נאָר די גיפטיקע שלאַנגען, האָט ער, מיטן גאַנצן פּייער פון זיין האַרצן, געשאַפֿן, געבויט, ניט געזרוט. ס׳איז געווען „ושמרת את חקיו ואת מצותיו״. טאָ זאָל מען אים ווינטשן אַז ס׳זאָל מקויים ווערן: „ולמען תאריך ימים על האדמה אשר ה׳ אלקיך נתן לך כל הימים!״

ר׳ נחמן לאָנדינסקי זצ״ל, דער ראש הישיבה

ס׳איז מערקווערדיק צו זיין אַ זון בייַ אַזאַ טאַטן ווי הגאון ר׳ משה לאָנדינסקי, ראש הישיבה פון ראַדין, אייַנער פון די הויפט־זיילן פון דער ישיבה במשך פון 42 יאָר בערך, און זיין אַזוי נאָענט צום חפץ חיים, און לעבן אַזעלכע קוואַלן, פון וועלכע מ׳קען שעפּן גייַסטיקע חיות פון מוסר און מידות, קדושה און יראת שמים. פונדעסטוועגן האָט ר׳ משה פּאַרשטאַנען דאָס וואָס אונדזערע חכמים זאָגן: „הוי גולה למקום תורה״, און געשיקט זיין זון נחמן דוד, זייַענדיק ניין יאָר אַלט, צו לערנען בייַ הרב ר׳ זונדל פון איישישאַק. שפּעטער האָט דער יינגל געלערנט אין מיר, לאָמזשע, נאָווארידאָק, און בייַ ר׳ אהרן באָקשט, דעם שאָוולער רב, באָקאַנט אין דער ישיבה־וועלט וי ר׳ אהרטשיק איוויער. ער פלעגט אים רופן „מיין רבי ר׳ אהרן באקשט״.

איינמאָל, ביים כאַראַקטעריזירן זיין רבין, ר׳ אהרן באקשט, דערציילט ער אַז ער האָט געגעבן צו פּאַרשטיין אַן ענין מיט גרויס טאַלאַנט. זיין הסברה איז געווען זייַער גרויס און וויפל ער האָט דיר געגעבן צו פּאַרשטיין, איז נאָך אַ סך אַ סך געבליבן פּאַרבאָרגן און באַהאַלטן אין די טיפע טיפענישן פון זיין גרויסן מוח. און ער זאָגט: „וואָס ס׳איז ניטאָ אין דער הבנה איז ניטאָ אין דער הסברה״. די ווערטער זיינען ווירקלעך ווי אַ בילד פאַר דעם ראש הישיבה הרב הגאון ר׳ נחמן דוד לאָדינסקי, זצ״ל, אַליין. ער האָט שטענדיק מיט פלייס באַלויכטן זיינע ווערטער, מיט אמתער חכמה און געפיל. אַ שפּע פון גרויסע געדאַנקען פלעגן שטראָמען אין זיינס אַ דרשה, פונקט ווי פון אַ פליסיקן קוואַל, און שטענדיק מיט התלהבות און ברען. ער האָט ביסלעכווייז אַזוי צעבלאָזן דאָס פייער, אַז יעדער אייַנער האָט געפילט דעם ברען. און דער עיקר: מען האָט געפילט אַז דאָס זיינען דברים היוצאים מן הלב.

מיין ערשטע באַקאַנטשאַפט מיטן ראש הישיבה איז געווארן שטאַרק אַפּגעהיטן אין מיין זכרון. ס׳איז ווינטער, 1927. איך לערן אין דער מכינה בייַ דער בית־יוסף־ישיבה אין ווישקעווע (פּוילן). איך עס טעג. צוויי טעג, זונטיק און מאָנטיק, עס איך בייַ מיין קוזינע מלכה בזשאַזע. מ׳זאָגט מיר אַז מען שדכנט איר דעם ראש הישיבה. מען באַשטימט אַ זמן חתונה. צו דער חתונה קומען אַזעלכע חשובע גאָסט ווי דער פאָטער פון חתן ר׳ משה לאָנדינסקי, דער ראש הישיבה פון ראַדין, מיט דער מיוחסדיקער רביצין רחל, און פון אַמעריקע קומט דער

שטערן אין דער נאַכט

פֿאַטער פון דער כלה, דער למדן און גערער חסיד ר׳ העניך בזשאַזע, און נאָך און נאָך חשובע געסט. די חופּה קומט פֿאָר פרייטיק, פֿאָר ליכט־בענטשן. נאָך קבלת־שבת זענען געקומען די געסט. די שבת מלכתא האָט אָנגעפילט יעדן ווינקל פון הויז. די שנייַ־ווייסע טישטעכער זענען אויסגעשפרייט אויף די טישן און ס׳שיינען בליאַסקעדיקע זילבערנע לייכטערס איבער אַלעמען. אויבן אָן איז געזעסן דער חתן צווישן בייַדע מחותנים. אַלע זענען געטובלט, אָפּגעפּרישט, אָנגעטאָן אין בגדי שבת. א באַזונדערער חן איז געווען אויסגעגאָסן אויף דעם ראש הישיבה ר׳ משה. זיין שיין צאַרט פּנים, ניט געקוקט אויף זיין עלטער, האָט אויסגעזען יונג און פּריש. זיינע אויגן האָבן געברענט ווי פּייער. ער האָט אויסגעזען ווי א הימלישע געשטאַלט.

נאָך א שטיקל ויכוח ווער ס׳זאָל מאַכן קידוש, איז ר׳ העניך מכבד ר׳ משה לאַנדינסקי צו מאַכן קידוש. צוליב שבת איז דאָס פאַרברענגען געווען איינגע־האַלטענער. אַבער שבתע־נאַכטס, באַלד נאָך הבדלה, האָבן זיך אָנגעהויבן מוזיק און טענץ. אָקסל ביי אָקסל, הענט מיט הענט, האָבן זיך צוזאַמענגעפלאָכטן און חסידים מיט מתנגדים טאַנצן התלהבותדיק. א ראַדינער ישיבה־בחור טאַנצט אויס א גזלן־טאַנץ מיט א גערער חסיד פון ווישקעווע. דער גערער חסיד איז דער וואָס גייט אויפן דאַרף מיט א זעקל אויף די פלייצעס. וואָס איז אין זעקל? אָחוץ נאַדלען און פּאַדעם און זייַף, האָט ער א פלעשל בראַנפן. און דאָ באַגעגנט אים דער גזלן און שרייט: „יעווריי, דענגי דאָווייז!״ (איד, גיב געלט), און דער איד טאַנצט ארום דעם גזלן. ער לאָזט אים ניט צו צום זעקל. אַבער ווי דער גזלן דערפילט דאָס פלעשל בראַנפן, רייסט ער אַראָפּ פון איד דאָס זעקל און טרינקט און טרינקט און ווערט שיכור און שלאָפּט אייַן. אַצינד טאַנצט דער איד ארום דעם שלאָפּנדיקן שיכורן גזלן און זינגט: „א גזלן א שיכור, איז לחיים זאָל זייַן!״, און ער טרינקט אַליין פון פלעשל און זינגט און טאַנצט.

איך האָב זיך געפילט ווי א חשובער גאַסט. מיין יונג האַרץ האָט אָנגע־קוואָלן פון אַלץ. צו דער חתונה האָט מיין מאַמע מיר געמאַכט אַן אויבער־מאַנטל און מיר געזאָגט אַז דער מאַנטל איז ניט איבערגעניצעווען און געמאַכט ביי כאַשקע דער שניידערן, נאָר געמאַכט פון נייַער סחורה ביי הערש לייב דעם שניידער. זי האָט מיר געוואונטשן איך זאָל דעם מאַנטל טראָגן געזונטערהייט און שאַנעווען, ניט צעריסן. איז באַלד זונטיק מאַכט זיך ווי אויף צו להכעיס, איך האָלט א ויכוח מיט מיינעם א חבר און ער רייסט מיר אַראָפּ א קלאָפּע פון פּאָלטן. און דאָ זאָגט מען מיר אַז דער ראש הישיבה אַליין, ר׳ נחמן דוד, האָט מיך

גרשון וועגראָווסקי

געזוכט, איך זאָל גיין עסן. מיין צער איז געווען זייער גרויס. ווי אַזוי קען איך גיין עסן מיט אַן אָפּגעריסענער קלאָפּע? האָב איך זיך באַהאַלטן.

דער חבר איז אַ שניידערס אַ זון. האָט ער מיך געטרייסט. ער האָט זיך געשאָפן אַ נאָדל מיט פּאָדעם און פּאַרריכט די קלאָפּע. איך שטיי אַצינד ביי דער טיר פון מיין קוזינע און איך שלאָג זיך מיט דער דעה צי איך זאָל אַנקלאָפּן צי ניט. איך שעם זיך, אפשר וועט מען דערקענען דעם ריס אין דער קלאָפּע. אָבער איך גיב אַ קלאָפּ. נו, אַצינד איז שוין פּאַרפּאָלן. איך מוז שוין אַריינגיין.

דער ראש הישיבה עפּנט מיר די טיר און נעמט מיך אויף מיט אויסער־געווויינלעכער ווארעמקייט און זאָגט מיר אַז ער האָט מיך געזוכט. איך מאַך זיך ניט וויסנדיק. ער פּרואווט מיך עפּעס פרעגן. איך מיין אַז ער וויל מיך פאַר־הערן. זאָג איך אים אָפּ אַלץ מיט איין אָטעם: „איך לערן אין דער מכינה ביי מרדכי חנאס. איך לערן קידושין". און כ׳זאָג אים די ערשטע משנה פון אויסנ־ווייניק. מיין קוזינע, אַצינד שוין זיין ווייב, קומט צו צו אונדז. זיי הערן אויס וואָס איך זאָג. אויף זייער פּנים באַווייזט זיך אַ שמייכל. די יינגסטע שוועסטער לאה האָט מיר געגעבן צו עסן. זאָגט די קוזינע צו איר: „קוק ניט אויף אים, וועט ער בעסער עסן!"

דאָס אַלץ איז מיר געקומען אויפן געדאַנק, וועו איך האָב בייגעוואוינט ווי דער גרויסער טאַלאַנטפולער זון פון הרב ר׳ נחמן דוד לאַנדינסקי זצ״ל, דער גרינדער פון דער ישיבה אין גייטסהעד און איידם פון אדמו״ר מזדיטשויב, הרב ר׳ אברהם אייכענשטיין זצ״ל, הרב ר׳ יעקב זאב לאַנדינסקי שליט״א, טוט זוכנדיק די פּערל פון זיין טאַטן, וואָס זענען צעשפּרייט אין אוצר הספּרים, כדי זי אויפצו־ציען אויף איין שנירל. ער דערזעט דעם בריוו פון חפץ חיים זצ״ל און האָט מורא אים אַנצורירן. איך בעט ער זאָל מיר דערלויבן איבערצולייענען דעם בריוו. איך לייען די הייליקע ווערטער: „גם פה נהג ישיבה". און ער זאָגט אויף אים: „ובכלל הוא איש מצוין למדן מופלג ויר״ש ע״כ אני מבקש מידידי וממוקירי תורה לקרב את הרב הג׳ הנ״ל בכל מה דאפשר". דאָס וואַרפט אַ ליכט אויף דעם ווי אַזוי די ישיבה אין גייטסהעד איז געגרינדעט געוואָרן. פּאַר וואָס גייטסהעד? ווייל דאָרטן איז געווען אַ איד אַ שוחט ר׳ דוד דרייען. ער האָט זיך געוואַנדן קיין ראַדין וועגן שאַפן אַ ישיבה. וועו דער חפץ חיים דערוויסט זיך פון דעם, רעדט ער אים שטאַרק צו צו פּאַרן קיין גייטסהעד. ער באַגלייט אים מיט דעם בריוו און ווינטשט אים הצלחה.

ר׳ דוד דרייען און זיין פּרוי זלאָטע האָבן אַ סך געהאָלפן, ספּעציעל אויפן

שטערן אין דער נאַכט

געביט פון עסן. עס האָבן זיך געפאַדערט גרויסע אַנשטרענגונגען צו באַזאָרגן די ישיבה מאַטעריעל. ער ווערט ניט נתפעל פון קיינעם. ער גלויבט אין זיין ציל און ער דערגרייכט אים. די ישיבה ווערט געגרינדעט. גייענדיק אין זיין פאַטערס וועגן פון פאַרשפּרייטן תורה, האָט ער שוין געהאַט געגרינדעט ישיבות אין פוילן. אָבוץ ווישקעווע האָט ער געהאָלפן גרינדן די בית יוסף ישיבה אין וואַרשע צוזאַמען מיט זיין בן־עיר ר׳ דוד בודניק. ער האָט אויך געהאָלפן גרינדן אַ בית יוסף ישיבה אין מלאַווע. אָבער ענגלאַנד איז געווען אַ גרויסער מהלך פון פוילן מיט אירע ישיבות. דאָ האָט זיך געפאַדערט אַ סך אַרבעט און מי.

ביסלעכווייז וואַרפט ער אַריבער די תורה־בריק פון פוילן קיין גייטסהעד. ער פאַרשטאַרקט די ישיבה מיטן אַריבערברענגען ר׳ לייזער קאהאן ווי דער מנהל הישיבה. די ישיבה וואַקסט און ווערט גרויס. זי הייסט שוין „די יבנה פון אייראָפּע". ער איז אויסגעבונדן מיט יעדן בחור פון דער ישיבה. „יעדער בחורל איז אַ שטיק פון מיין לעבן!" אַזוי טענהט ער זיך דורך מיט זיין משפּחה ביי אַ וויזיט אין ניו־יאָרק. ער דערציילט ווי אַזוי ער האָט געשאַפן די ישיבה: „איך בין געגאַנגען און געבעטן: ‚גיט מיר אייערע קינדער. איך וועל מיט זיי לערנען תורה'. איך האָב אַנגעהויבן מיט צוויי תלמידים, דוד פליג און שמואל באקמאן, און אַצינד ב״ה זענען מיר דערגאַנגען פון אַ מכינה ביז בחורים וואָס קענען לערנען און פאַרשטיין אַ בלאַט גמרא. אַז מען גייט דורך די ישיבה אין אַ פריאיקן מאַרגן צי שפּעט אין דער נאַכט, קען מען הערן דעם קול תורה, אפילו אין די לאַנגע טעג פון תמוז אָדער אין די לאַנגע נעכט פון טבת. שטענדיק לייכט און שטראַלט די תורה־ליכט. מען האָט געשאַפן דאָס פייער פון דער פאַלק־נשמה. דאָס זענען ליכטער פון דער צוקונפט".

ער גייט אַריין אין עקסטאַז ביים שילדערן די ישיבה און באַטאַנט ווי נישטיק דאָס זעט אויס ביי מענטשן וואָס פאַרשטייען ניט. „קען אַ פרעמדער, ניט קיין ישיבה־מאַן, זען אַן אוצר אין אַ בחורל, וואָס וויל פאַרשטיין אַ שטיקל גמרא און ער צעשרייט זיך אויפן קול: אמר אביי אמר רבא, וואָס דאָס מיינט פאַר אים? אָבער איך, איך זע און הער און פאַרשטיי דעם בחור אין דער ישיבה. אין דעם אָפּקלאַנג פון דעם גמרא־ניגון זע איך מיין אייגענע יוגנט, מיין אייגן לעבן". פונקט ווי אַ פיש אין דער נעץ האָט געצאַפלט זיין האַרץ פאַר ניו־יאָרק. ער האָט זיך אַ מאָל אויסגעדריקט: „דער גאַסן־שטויב־און־טומל, מיטן שטענדיקן רויך און פוסטע רייד און געשרייען, מיטן שטענדיקן פאַרדראָס — דאָס איז ניו־יאָרק". אָבער די לעצטע יאָרן זיינע האָט ער געמוזט פאַרברענגען אין ניו־יאָרק,

צוליב זיינעם אַ קראַנקן זון, וואָס ער האָט געמוזט העלפן. דאָס האָט געקאָסט ניט בלויז טייכן טרערן נאָר אויך געזונט און לעבן. „אָט דאָ, אין ניו־יאָרק, האָב איך געהאָט די גרעלעגנהייט צו ריידן מיטן ראש הישיבה. איינמאָל בייַ אַ וויזיט בייַ אים אין הויז טרעף איך אים ווי שטענדיק זיצן איבער אַ גמרא. ער בעט מיך: ‚קום לערנען!' איך טו אַ קוק און זע: אַ גמרא ‚נדרים', צוויי שורות גמרא, באַגלייט מיט אַ גרויסן ר"ן. איך דערשרעק זיך. איך וויל אים זאָגן אַז איך האָב קיין צייט ניט. אָבער איך קען ניט מעיז פּנים זיין. איך זעץ זיך לערנען. ער גייט אַריין אין דעם ענין פון דער גמרא. מיט אַזאַ פּשוטקייט גיט ער צו פּאַרשטיין, מיט אַזאַ פּשוטער שפּראַך. איך פּאַרגעס שוין צו גיין אַ היים. איך האָב אַצינד בעסער פּאַרשטאַנען: „וואָס ס'איז ניטאָ אין דער הבנה איז ניטאָ אין דער הסברה".

ס'איז געשען דאָס גרויסע אומגליק: ער איז אַוועקגעפאַלן מיט אַ האַרץ־וווייטיק און מ'נעמט אים אין שפּיטאָל. זיין זון שטייט ביי זיין זייט און גייט ניט אַוועק. דאָקטוירים זאָגן: ‚ס'איז גאָרנישט'. אָבער זיין זון, וואָס אַ פּינטל מיטן אויג פון טאָטן איז פּאַר אים אַ רמז און סוד, וואָס נאָר ער קען פּאַרשטיין, הערט וואָס דער טאָטע זאָגט. און עס קומט כּמעט ווי אַ באַפּעל: ‚זאָג מיט מיר ווידוי!' דער זון פּאַלגט דעם טאָטן. די פּטירה איז געווען די זעלבע נאַכט.

צומאָרגנס, בייַ דער לוויה, דערציילט דער איידעם פון חפץ חיים ר' מענדל זאָקס זצ"ל, אַז דער ראש הישיבה האָט זיך ממש געהאָדעוועט בייַ דעם חפץ חיים אין הויז. ס'איז כדאי דאָ צו דערציילן: דער ראש הישיבה, זייענדיק דאָ, אין ניו־יאָרק, וואָו ער האָט געלעבט מיט אַזאַ קראַנקן זון (שטענדיק דאָקטוירים), איז אים אויסגעקומען אַנצוקומען צו איינעם פון די קליינע מענטשעלעך פון די גרויסע שרייערס. נאָך אַזאַ וויזיט איז זיין פּנים געוואָרן פּאַרשוואַרצט. קומענדיק אַ היים דערציילט ער פּאַר זיינע בני בית: וועז איך בין געווען אַ יונג קינד, הָב איך זיך געשפּילט מיט אַן אייניקל פון חפץ חיים און זיך גוט אויסגענאַרעט. דער חפץ חיים, דערזעענדיק דאָס, האָט אונדז ניט געלאָזט גיין אַ היים, נאָר ער האָט אונדז אַליין אַרומגעוואָשן. אַצינד, האָט ער אויסגעפירט, איז ניטאָ קיין חפץ חיים וואָס זאָל אַרומוואָשן!

ס'איז מיר אויסגעקומען בייַצוזיין אַ יאָרציַיט, וואָס זיינע תלמידים פּראָווען פּאַרן ראש הישיבה. מ'לערנט משניות. יעדער רעדט דברי תורה, וואָס ער גע־דענקט פון ראש הישיבה. אַזוי גיבן די תלמידים אַפּ כבוד זייער רבין און ראש הישיבה.

שטערן אין דער נאַכט

אומשטערבלעך וועט ר׳ נחמן דוד בלייבן צוליב די טויזנטער תלמידים, וואָס ער האָט אויפגעשטעלט, די חידושי תורה, וואָס ער האָט פאַר זיי געשאַפן, און די שיינע מידות וואָס ער האָט זיי דורך זיין שטורמישן לעבן געלערנט.

פון לינקס: אדמו״ר מזדיטשויב, הרב ר׳ אברהם אייכענשטיין זצ״ל; פון רעכטס: הרב הגאון ר׳ נחמן דוד לאנדינסקי, דער ראש הישיבה, גרינדער פון דער ישיבה אין גייטסהעד, ענגלאַנד; אין מיטן: דער זון און איידים הרב ר׳ יעקב לאַנדינסקי שליט״א.

גרשון וועגראָווסקי

די פליענדיקע אותיות

א מידער בין איך אַריין אין סאָבווויי. עפּעס היינט איז געווען אַן אויסנאַם: ס׳איז דאָ אַוואו צו זיצן. איך זעץ זיך געמיטלעך אַוועק. מיין בליק פאַלט אויף דעם אָרום. ס׳נעמט מיך אַן א גרויל צו קוקן אויף די אויסטערלישע שמירעכצן און קאָריקטורן אויף די וועגט און אויף די פענצטער. ס׳מאַכט מיר צו דענקען אַז דער אַשמדאַי מיט זיין סוויטע האָבן זיך דאָ צעלייגט מיט זייער הערשאַפט (ניט די ניו־יאָרקער ליבעראַלן). ס׳איז גאָרניט צו פּאַרשטיין וואָס דאָס איז און וואָס דאָס מיינט. נאָר אפשר זענען דאָס די סימבאָלן פון דער היינטיקער צייט. געפּין איך אַן ענטפער פאַר זיך: אַזוי דאָרף דאָס זיין.

ס׳ווילט זיך וואָס שנעלער אַרויסנעמען א צייטונג אָדער א ספר בכדי אויסצומיידן צו קוקן אויף דעם אַלעם. און אַזוי זיץ איך און קוק אַריין אין א ספר. אָבער ניט אַריבערצופאָרן מיין סטאַנציע, האָב איך אויפגעהויבן מיינע אויגן צו וויסן אַוואו איך האָלט דאָ אין דער וועלט. זע איך פאַר זיך אָזא בילד: צווישן די פולע שמוץ און צייטונגס־פאַפּיר און ליידיקע ביר־קענדלעך, וואָס וואַלגערן זיך אויפן דיל, שיינען אַרויס אידישע אותיות. און אָט זע איך ווי א מענטש אין די עלטערע יאָרן לויפט צו צו דעם בארג שמוץ און נעמט אַרויס דאָס שטיקל אידישע צייטונג און לאָנגזאָם, געלאָסן שאָקלט ער עס אָפּ פון שמוץ און לייגט עס אַריין אין זיין בריוו־טאַש. איך וועט זייער נייגעריק צו וויסן וועט דער מענטש איז. אפשר האָט ער ניט אויף א צייטונג אָדער, קומט מיר אויפן געדאַנק, איך האָב דאָ צוטאָן מיט א חפץ חיים.

מ׳דערציילט וועגן חפץ חיים ז״ל, אַז גייענדיק אין גאָס האָט ער דערזען אידישע ווערטער. בייגט ער זיך אַראָפּ, הייבט עס אויף און לייגט אַריין אין זיין רענצל. אויף דער פראָגע פון זיינע באַגלייטער: „רבי! דאָס איז דאָך ניט קיין שיימע. פאַר וואָס דאַרפט איר דאָס אויפהייבן?״ קומט אַן ענטפער פון חפץ חיים: „דאָס זענען דאָך אידישע אותיות און א איד קען דורכגיין און קען דענקען אַז דאָס איז א שיימע און ער וועט זיך איינבייגן און אויפהייבן. א אידישן בייג איז א שאָד״.

שטיי איך אַצינד לעבן דעם איד מיט דער פראָגע: פאַר וואָס? איך וויל וויסן מיט וועמען איך האָב דעם כבוד צו רעדן. נאָך א שאַרפן בליק אויף מיר, וואָס

שטערן אין דער נאַכט

האָט געמיינט: „לאָמיר זען מיט וועמען איך האָב דעם כבוד צו רעדן", באָווייזט זיך אויף זיין פּנים אַ שמייכל. דאָס הייסט: איך געפין צוטרוי ביי אים. זאָגט ער מיר זייער פֿשוט: „איך האָב ליב אידישע אותיות. מיר איז פּריקרע וואָס זיי וואַלגערן זיך אין שמוץ. און באַזונדער וויל איך אייך דערציילן וואָס האָט פּאַסירט אין דער באַן מיט אַ פּאָר וואָכן צוריק. איך זיץ דאָ, אין סאָבווייַ. דער וואָגאָן איז כמעט ווי לייַדיק. איך זע, צווישן מענטשן מיט אַ סלאָווישן אויסזען שטייען און רעדן צווישן זיך געמיטלעך. מיט אַ מאָל באַמערקט איינער פון זיי אידישע אותיות: אַ אידישע צייטונג ליגט אויף דער באַנק. צינדט זיך אָן אין אים אַ ווילדע רציחה. ער וואַרפט אַראָפּ די אידישע צייטונג אויפן דיל און קאָפּעט זי מיט די פּיס. דער צווייטער העלפט אים. זיי הייבן זי אויף און וואַרפן איר מיט אָן אויסערגעווינלעכער רציחה. איך קוק זיך אַרום. ס׳זיינען ניטאָ קיין סך מענטשן. איז מיר געקומען אַ מוראדיקער געדאַנק אין קאָפּ: אויב זיי קענען אַזוי טאָן צו אַ אידישער צייטונג, אידישע אותיות, מי יודע וואָס זיי קענען טאָן צום איד אַליין? און ווי איר זעט, בין איך שוין אַריבער די זיבעציקער, ניטאָ די יונגט־כוחות ווי אַמאָל. בין איך אַריין אין אַ צווייטן וואָגאָן, ממש אָנטלאָפן, פונקט ווי פון אַ פּייער".

גלייכצייטיק וויקלט ער אויף פּאָר מיר זיין לעבנס־געשיכטע. ער דערציילט מיר וועגן זיך און זיין משפּחה:

„איך האָב דאָרטן, אין רוסלאַנד, געלערנט אין אַ חדר. אָבער דורך דער צייט האָב איך פּאַרגעסן אַלץ וואָס איך האָב געקענט, ווייל די אומשטענדן זענען געווען אָזעלכע: פּיר קינדער, איך דער עלטסטער, 14 יאָר אַלט. מיין פּאָטער איז געוואָרן קראַנק אויפן האַרץ, ניט געהאָט די מעגלעכקייט עפּעס צו פּאַרדינען. דער סיסטעם פון סאָשל סעקיורטי, אָדער הילף, איז דעמאָלט ניט געווען און אויסצושטעקן אַ האַנט לידי מתנת בשר ודם האָט מיין טאָטע ניט געקענט. מיר זענען דאָן געבליבן אָן מיטלען צום לעבן. ס׳איז געווען אָן אָפּס פּאָר אַ גראָשן אָבער ס׳איז ניט געווען דער גראָשן. מען האָט זיך ביי אונדז אין הויז געהרגעט איבער אַ שטיקל ברויט. דו קענסט אַלץ פּאַרגעסן אָבער ניט דאָס עסן. מיט איין וואָרט: ס׳איז געווען בראָך מאָרדע.

„עס דערמאָנט זיך מיר אָן ערב ראש־השנה. מיין טאָטע און איך גייען מיר קויפן טיקעטס צו קענען קומען דאָונען אין שול. לויט די פּריייזן איז גאָרניט געווען אַ מעגלעכקייט צו קויפן די קליינע פּאָספּאָרטלעך אַריינצוקומען אין שול ראש־השנה, ווייל מען האָט געדאַרפט דאָס געלט אויף ברויט. אָזוי איז געווען די

לאָגע: ,דער בויך פאַרשלינגט דעם קאָפּ מיטן שכל'. איר פאַרשטייט, מיין פריינד? (ער מיינט אַז איך הער ניט אָן ער זאָגט עס אין אַ העכערן טאָן). איך זאָג עס אַנטקעגן דעם וואָס איך האָב פאַרגעסן עברי. אָבער ווי זאָגט מען: ,אַ מענטש קען אויף זיך טראָגן מער ווי צען אָקסן'. איך, דאָן אַ 14־יאָריק אינגל, ווער דער גרעסטער פאַרדינער אין אונדזער הויז. איך טו פאַרשידענע אַרבעט אין גאַס און אין שעפּער, איך ברענג אַריין פרנסה אין אונדזער הויז.

„אָזוי זענען געגאַנגען די יאָרן מיטן לעבן, שטענדיק מיט זאָרג פאַרן היינט און מאָרגן. אָזוי האָב איך חתונה געהאַט, געברענגט קינדער אויף דער וועלט. מיינע קינדער האָב איך ניט געשיקט אין אַ תלמוד תורה, ווייל דער עול פרנסה איז געווען זייער גרויס. אָזוי איז געווען די איינרעדעניש. מען האָט מורא פאַרן טאָלער! דער ווילן צו קענען עברי איז ביי מיר געווען זייער שטאַרק. איך האָב שטענדיק געטרוימט וועגן לערנען זיך עברי און קענען דאָוונען. מילא, מיינע קינדער האָב איך ניט געהאַט קיין מעגלעכקייט צו לערנען. איר ווייסט דאָך, דאגת פרנסה! קענען זיי טאָקע ניט קיין עברי. אָבער מיינע אייניקלעך קענען שוין עברי. און איינער זאָגט מיר אַז ער וועט זיין אַ רב! איך האָב זיך אויסגע־לערנט עברי ביי מיינע אייניקלעך".

מיר זיצן שוין איינער לעבן צווייטן. ער רעדט צו מיר מיט אַזאַ היימישקייט ווי מיר וואָלטן זיך געקענט שוין לאָנגע יאָרן. און ער דערציילט זיין לעבנס־געשיכטע אין אַמעריקע. דאָס איז געווען באָלד נאָך דער צווייטער וועלט־מלחמה אין אַמעריקע. אידן, געראַטעוועטע פון היטלערס גיהנום, קומען קיין אַמעריקע. איך לויף צו אַלע שיפן. איך וויל עפּעס זיך דערוויסן וועגן מיינע פעטערס און מומעס אין אייראָפּע, וואָס מיין טאַטע ע"ה האָט מיט שטאַרקער ליבע שטענדיק געריידט וועגן זיי. ער האָט אין די ערגסטע באָדינגונגען דאָ, ביי אונדז, זיי געשיקט אַ פּאָר טאָלער. מיר האָבן גהאָפּט זיך אַמאָל צו זען. איז געקומען היטלער י"ש און ניטאָ מער קיין פעטערס און מומעס! „ניטאָ מער", שרייט ער אויס מיט ווייטיק. „יעדער געקומענער פון אייראָפּע ווערט מיר שטאַרק נאָענט. איך קויף שוין אַצינד אַ טיקעט אין שול אויף ראש־השנה צו זיצן לעבן די געקומענע. איך הער זייער דאָוונען, זייער עברי זאָגן. זיי האָלטן ניט די מחזורים פאַרקערט, ווי עס טרעפט ביי אונדזערע אַמעריקאַנער. מיך פאַר־דריסט וואָס איך האָב פאַרנאָכלעסיקט מיין עברי. איך בין דאָך געגאַנגען אין חדר אַ שטיקל צייט. איך האָב עפּעס געקענט! מיין ווייב קומט צו מיר און ווייזט מיר אָן אויף אַ יונג בחורל, וואָס שטייט און דאָוונט מיט אַ שטאַרקער

שטערן אין דער נאַכט

כוונה. איך קען ניט אַוועקנעמען מיינע אויגן פון דעם קינד. איך שמועס מיט אים שפּעטער נאָכן דאַוונען, זאָגט ער מיר אַז ער לערנט אין אַ ישיבה.

„מיר באַשליסן משפּיע צו זיין אויף אונדזערע קינדער צו שיקן די אייניקלעך אין אַ ישיבה. מיין זון זאָגט צו מיר: „טאַטע! דו וועסט לידלעך!" בין איך שוין מסכים. אָבער אונדזער שנור זינגט אַן אַנדער לידעלע. „קודם כל", זאָגט זי, „וועט אונדזער סעמעלע ניט האָבן קיין צייט אויף פּיאַנע־לעקציעס". זי רעכנט מיר אויס אַ צעטל מיט אַ סך אַנדערע פּאַרגעניגנס, וואָס ס'וועט זיין אומ־מעגלעך פּאַר אים צו דערגרייכן. און גאָנץ באַזונדערש ווייזט זי מיר אַן אַז קיינער אויף אונדזער גאַס שיקט ניט קיין קינדער אין אַ ישיבה. איך האָב געריידט, געמאַנט, געגעבן צו פּאַרשטיין — און גאַרניט.

„איינמאָל מאַכט זיך, מיין שנור מיט מיין זון און פריינד וועלן פּאַרבעטן צו אַ ישיבה־דינער. זיי הערן דעם ישיבה פּרינציפּאל. זיין רעדן גייט זיי אַריין אין די קעפּ. זיי קומען אהיים באַגייסטערט פון דעם וואָס זיי האָבן געהערט. זיי רעדן שוין אַזעלכע ווערטער, אַז די אותיות פון דער תורה מאַכן קלוג דעם מענטשן, אותיות מחכימות, אַז די תורה אונדזערע איז דער פּראַכט פון דער מענטשהייט. זיי זאָגן שוין ביידע מיט איין קול: „טאַטע! גיב סעמעלען אַריין אין אַ ישיבה!"

„איך פּאַרליר ניט קיין צייט. איך וועל געוואָר פון אַלעמען, און די צווייטע וואָך זיצט שוין מיין סעמעלע, מיט אַ יאַרמלקע אויפן קאָפּ, און לערנט אלף בית. און וואָס מיין אייניקל האָט געלערנט בין איך מיט אים איבערגעגאַנגען נאָך אַ מאָל אין הויז. מיט דעם האָב איך אָפּגעפּרישט מיין זכרון פון מיינע קינדער־יאָרן אין חדר. מיין סעמעלע ווערט מיין רבי! איך לערן נאָך אַ מאָל עברי. מיין טרוים פון אייביק אַן ווערט פּאַרווירקלעכט. די אותיות האָבן אין מיר אַריינגעאַטעמט אַ ניי האָרץ מיט אַ ניי לעבן. איך האָב ניט געפּילט קיין מידקייט. איך בין טאָג און נאַכט אַרומגעגאַנגען מיטן סידור אין האַנט און געלערנט און געלערנט. איך קען אַצינד זאָגן מיט מיין פולן גלויבן, אַז די אותיות מאַכן קלוג דעם מענטשן.

„אַזוי זיינען אַוועק אַ שיינע פּאָר יאָר ווי איך דאַוון פון סידור און איך לייען אַ אידישע צייטונג — אַלץ צו פּאַרדאָנקען מיינע אייניקלעך. איר דאַרפט זען דעם דרך־ארץ פּאַרן זיידן! און וואָסער אייַדלקייט זיי באַזיצן און ווי פרום זיי זענען! אַלץ איז מיטן דין פון דער תורה. ביי דעם טעלעפאָן איז אויפגעשריבן: „רעדט ניט קיין לשון הרע!" ביי די בעטן איז אָנגעשריבן קריאת שמע. אַזוי איז אויך מיט כשרות. ס'מוז זיין 100 פּראָצענט כשר. זיי האָבן פּאַרוואַנדלט דאָס הויז אין אַ אידישער פעסטונג. אַצינד פּאַרשטייט איר שוין פּאָר וואָס ביי מיר זיינען די

שטערן אין דער נאַכט

אידישע אותיות טייער? איך וויל ניט אַז א גוי זאָל טרעטן, וואַרפן און צעריסן. און גאַנץ באַזונדערש, זע איך אין די אותיות מיינע פעטערס און מומעס פון היטלערס גיהנום. די אותיות לערנען מיך די אידישע געשיכטע. איך וויס אַצינד אַז איך געהער צום אידישן פאָלק. אָן די אידישע אותיות וויס מען ניט די אידישע געשיכטע".

ער זאָגט מיר אָן ניט צו וואַרפן אידישע אותיות אויפן דיל. זיי, די גויים, האָבן ניט גערן די אידישע אותיות. „געדענקן!" רעדט ער צו מיר אין א שטרענגן טאָן, „ניט צו פאַרשוועכן אונדזערע הייליקע אותיות!" איך שטיי אָן א באַוועגונג. איך הער יעדעס וואָרט, וואָס דער חשובער איד רעדט צו מיר. אויף אַזא מוסר־שמועס האָב איך זיך ניט גערירט, און נאָך דערצו אין סאַבוויי. איך חזר איבער זיינע ווערטער, ער זאָל זיין זיכער אַז איך הער אים און פאַרשטיי: „ניט אָוועק־וואַרפן, ניט טרעטן און צעריסן, ניט פאַרשוועכן אידישע אותיות!"

איך דערצייל אים א שטיקל אידישע געשיכטע: וועגן די גרויסע אומגליקן וואָס זענען געקומען אויפן אידישן פאָלק אין ארץ־ישראל, אין דעם 2טן יאָר־הונדערט, נאָך דעם בר־כוכבא־אויפשטאַנד קעגן די רוימישע אונטערדריקער, וועו דער רוימישער קייסער אדרינוס גיט אַרויס גרויסע גזירות אויפן אידישן פאָלק. איינע פון די גזירות איז: ניט צו לערנען תורה. די רוימישע הערשערס געפינען ר' חנינא בן תרדיון מיט א ספר־תורה לערנענדיק עפנטלעך מיט תלמידים תורה. זיי האָבן אים פאַראורטיילט פאַרברענט צו ווערן פאַר עובר זיין אויף דעם געבאָט.

כדי זיינע ליידן זאָלן זיין גרעסער האָבן זיי אויף זיין האַרץ אַרויפגעלייגט נאַסע שטיקער וואָל. אַזוי ליגט דער גרויסער תנא ר' חנינא בן תרדיון אַרומגע־וויקלט מיט דער ספר־תורה און צווייגן און די נאַסע וואָל אַרום זיין האַרץ. דאָס פייער ברענט עפנטלעך אויף דער גאָס. און אָט האָט דאָס פייער דערגרייכט צו אים. די תלמידים זענען וואונדער און זיי ווילן וויסן וואָס דער רבי זעט. פרעגן זיי: „רבי! וואָס זעסטו?" און דער רבי ענטפערט: „איך זע: ,גוילין נשרפין ואותיות פורחות', דער פאַרמענט ברענט, אָבער די אותיות פליען אַוועק". די אותיות קען מען ניט פאַרברענען! זיי פליען אַוועק מיט א ציל און מיט א צוועק.

דאָס האָט דער גרויסער תנא געזאָגן. אַזוי זענען די אותיות געפלויגן קיין בבל. דער צענטער פון א אידיש לעבן האָט זיך ביסלעכווייז אַריבערגעטראָגן קיין בבל. דאָרט איז אָנטשטאָנען אין פאַרלויף פון עטלעכע יאָרהונדערט דאָס גרויסע הייליקע ווערק פון אידנטום, דער תלמוד בבלי. אין בבל זענען דאָמאָלט

גרשון וועגראָווסקי

געווען די גרויסע ישיבות פּומבדיתא און סורא. אָבער וועו די אותיות האָבן אָנגעהויבן ווייטער צו ליידן גאָר גרויסע רדיפות, פּליען זיי צו די לענדער פון איראָפּע, ווי שפּאַניע, איטאַליע, דייטשלאַנד. און עס טראָגן זיך איבער מיט די אותיות די אידישע צענטערס פון בבל, ווייל „ישראל ואורייתא חד הוא". די סאָמע עקסיסטענץ פון אידישן פּאָלק זענען די אותיות. אָזוי זענען די אותיות געפלויגן קיין פוילן און רוסלאַנד. און דאָרטן זענען די אותיות במשך פון אַ סך יאָרן געשטאַנען אויף גאָר אַ גרויסער הויך: די גרויסע גאונים רבנים, ישיבות. ניט געקוקט אויף אַלע באָגרענעצונגען און רדיפות, איז פוילן געווען דער גייסטיקער צענטער פון אידישן פּאָלק ביז דעם שרעקלעכן חורבן פון די יאָרן 1939-1945, וועו דאָס אידישע פּאָלק הערט אויף צו עקסיסטירן אויף דער פוילישער ערד.

אין פוילן האָט מען איבערגעלאָזט אַ סך אַ סך פּאָרבערענטן פּאַרמעט, צוזאַמען מיטן מוראדיקן חורבן פון רוב מנין פון אידישן פּאָלק. אָבער די אותיות — זיי פּליען ווייטער! אָזוי זענען זיי געפלויגן פון איין גלות אין אַנדערן. היינט פליען זיי אַרום פריי אין אַמעריקע. וועו עס וויל קען זיך מיט זיי באַהעפטן, אָזוי ווי אייערע אייניקלעך. לאָמיר האָפן אַז דאָס וועט זיין אויף לאַנגע יאָרן.

אָבער דער אומבאַקאַנטער איד נעמט מיך אַן מיט ביידע הענט און זאָגט: „לאָמיר האָפן און בעטן אַז אונדזערע הייליקע אותיות זאָלן וואָס שנעלער פליען אַוואו זיי געהערן, און מיר מיט זיי, קיין ארץ הקדושה". איך בין מסכים: „הלואי!"

גרשון וועגראָווסקי

די צוויי ברידער בעזאָזע

פון זייערע גאָר יונגע יאָרן האָבן זיי זיך געהאָדעוועט אין אַ קליינעם אָרט צווישן וואָלד און פעלד, אויף דער שויס פון דער הערלעכער נאַטור, אין אַ שטילער היים, ביי אַ טאַטן אַ תלמיד חכם און אַן אָנגעזעענער חסיד פון גער, נאָך פון הרה״ק יהודה אריה לייב זצ״ל, דער „שפת אמת״.

אָלע ערב ראש־השנה האָט יעקב הילל געגומען זיינע קינדער הענער און אברהם מיט זיך קיין גער, דאָרט געשטאָנען ביז איבער די ימים נוראים, אָנגעזאָפט תורה און חסידות און געפֿאָרן צוריק אַהיים. אָזוי איז ער געזעסן אַ גאַנץ יאָר אין שטיבל, געלערנט תורה, חתונה געהאָט זעהר יונג און געגעסן קעסט און וויטער געזעסן אין שטיבל און געלערנט.

וועז אברהם בעזאָזע איז אין 1912 געקומען קיין אַמעריקע, צוזאַמען מיטן שטראָם עמיגראַנטן צוליב דעם ביילים־פראָצעס און אַנדערע אַנטיסעמיטישע אויפֿרוירן, האָט ער נאָר־וואָס געהאָט אַדורכגעשפאַנט זיין דריטן צענדליק יאָרן.

זיין באַגאַזש איז באַשטאַנען פון זיין שבתדיקער אָטלאַסנער קאַפאָטע און טלית און תפילין און די ערשטע אויסגאָבע פון „שפת אמת״ פון יאָר 1906. ער האָט אָבער איבערגעלאָזט זיין גרויסן באַגאַזש אין פוילן: אַ ווייב מיט פיר קינדער. דעם אינגסטן זון האָט ער אַ נאָמען געגעבן נאָך זיין רבין, דעם שפת אמת.

יהודה אריה לייב האָט זיך אָנגעטראָפן אויף אַ פרעמדער וועלט; פרעמד פאָרן גוף און אינגאַנצן פרעמד פאָר דער נשמה. די גרעסטע מורא זיינע איז געווען שמירת שבת. מילא, עסן, עסט מען נישט קיין פלייש. וואָס טוט מען צו באַקומען אָרבעט און אויסמיידן חילול שבת?

„אָבער ג־ט פֿאַרלאָזט ניט אַ אידן, אפילו אין אַמעריקע״, האָט ער מיר אַמאָל געזאָגט. „איך נעם אַן אָרבעט צו שמירן דעכער, בכדי צו זיין אַליין דער באַלע־באָס״. די אָרבעט איז אַ שוועריע, אָבער וועז ער פאָרדינט די ערשטע פאָר דאָלער און ער שיקט אָהיים צו זיין משפחה, וועדט די אָרבעט גרינגער. מיט יעדן עמער „טאָר״ (פעך), וואָס ער טראָגט אַרויף אויפן דאָך, קומען־צו נאָך עטלעכע סענט צו שיקן צו דער משפחה אין פוילן...

ער קעמפט מיט ציין און נעגל פאָר זיין פיזישער און גייסטיקער עקסיס־

שטערן אין דער נאַכט

טענץ. און דאָך שטעלט ער זיך צוויי אויפגאַבן: צוערשט אַריבערצוברענגען זיין ווייב און קינדער און דאָן אַריבערצוברענגען זיין עלטערן ברודער הענעך מיט זיין משפּחה קיין אַמעריקע. צוליב דער ערשטער וועלט־מלחמה (1914־1918) איז דאָס דאָן געווען אוממעגלעך, אַבער באַשלאָסן האָט ער, אַז ביי דער ערשטער מעגלעכקייט מוז ער אַריבערברענגען זיין משפּחה קיין אַמעריקע.

זיין לאָגע ווערט אָ סך בעסער. ער עפנט אַ ביזנעס פון שניט־סחורה, ער ברענגט אַריבער זיין ווייב און קינדער. זיי העלפן אים, און ער פילט זיך שטאַרק דערהויבן. דער שבת איז אַ הייליקער, ער זיצט שוין שבת ביי זיין טיש מיטן ציכטיקן שבתדיקן סורדוט, אָ פריש העמד מיט אַ ווייך קראגעלע, זיינע אויגן זיינען פאַרשפּיצט איבער אַן אָפענער גמרא, אין זיינע רעיונות שווימען־אויף דער שפּת אמת: גער, דער געערער בית־המדרש...

זיין ווייב זעלדע זיצט ביי דער אַנדערער זייט טיש מיטן גראָבן קרבן־מנחה סידור, וואָס זי האָט מיטגעבראַכט פון פוילן. מ'איז מונטער, פריילעך. ס'פּינקלט אין אַלעווינקעלעך פון הויז...

שבת פאַרברענגט ער אין הויז, ער גייט ניט אין ערגעץ, אַחוץ דאָוונען אין שול. ער איז מקפּיד אָפילו פאַר זיינע בני־בית ניט צו גיין אין גאַס און ניט צו זען דעם חילול שבת.

ס'דויערט אַ שטיקל צייט ביז ער ברענגט אַריבער זיין ברודער הענעך, ווייל הענעך וואַרט אַז דער רבי זאָל געבן זיין הסכמה. הענעך פאַרט אַ פאַר מאָל צום רבין, ביז דער רבי זאָגט: „פאַר געזונט, זיי מצליח!"

הענעך קומט קיין אַמעריקע צו זיין ברודער אברהם. אברהם איז שטאַלץ. ער קוקט אַרויף צו אים צוליב דער גייסטיקער גרויסקייט פון זיין ברודער; זיין חריפות און בקיאות אין ש"ס. ער גרויסט זיך מיט זיין ברודער פאַר אַלעמען.

אברהם בעזאָזע גרינדעט דאָס פּוילישע שטיבל אויף 379 סאַראַטאָגאַ עוועניו אין ברוקלין. דאָס איז געווען אַ צוזאַמענקלייב פון וואַרקער, אַמשענאַ־וועי, אַבער דער רוב איז באַשטאַנען פון געערער חסידים.

הענעך לערנט מיטן עולם שפּת אמת און אברהם בעזאָזעס הויז ווערט אַ בית ועד לחכמים. ס'קומען אַריין אידן בני תורה. וועז ר' יצחק מאיר לעווין זצ"ל, דער איידעם פון גערער רבין, קומט דאָס ערשטע מאָל קיין אַמעריקע, גיט אים אברהם אָפּ זיין הויז און פאַרלאָזט זיך ניט אויף קיינעם, נאָר באַדינט אים אַליין...

הענעך זעצט־פאַר זיין לערנען אפילו ביי זיין „סטענד" פון „דראַי גודס"

גרשון וועגראָווסקי

אויף בעלמאָנט עוועניו מאַרקעט, וואו ער זיצט שטענדיק מיטן טלית־קטן אין דרויסן און אין דער זייט האָלט ער דעם ש״ס, וואָס דער „מאָרגן זשורנאָל״ האָט אַרויסגעגעבן אין 1913 אין קליינעם פאָרמאָט, און לערנט גאַנץ געשמאַק. עס פאַרדריסט וואָס פון צייט צו צייט רייסט אים אַ קונה איבער זיינע רעיונות.

אין די דרייסיקער יאָרן זאָגט ער אַ שיעור אין גמרא אין דעם אגודה־שטיבל אויף טשעסטער און איסט ניו יאָרק עוועניוס, און זיינע תלמידים קענען נאָך עד היום ניט פאַרגעסן זיין שאַרפקייט אין אויסטייטשן אַ שטיקל גמרא.

ער לעבט אַדורך די צווייטע וועלט־מלחמה מיט גרויסע ליידן. דער מורא־דיקער חורבן, וואָס האָט געטראָפן דאָס אידישן פאָלק אין תרצ״ט־תש״ה צעברעכט אים אינגאַנצן... ער לעבט־אויף וועג זיין איידעם, גרינדער און ראש־הישיבה פון גייטסהעד (ענגלאַנד), הרב הגאון נחמן דוד לאָנדינסקי זצ״ל, און זיין פרוי און קינדער קומען קיין אַמעריקע. איצט האָט ער מער מיט וועמען צו רעדן אין תורה. ער רעדט מיט זיין אייניקל, יעקב לאָנדינסקי, גאַנצע טעג אויפן טעלעפאָן. ער טראָגט זיך אַרום מיט אַ פולער קעשענע ניקלס, כדי צו רופן אים פון אַ באַצאָלטן טעלעפאָן לעבן זיין „סטענד״.

עס געשעט אויך אָפטאָל, אַז בשעת ער פירט מיט זיין אייניקל אויפן טעלעפאָן אַ טיפן שמועס וועגן תורה, שרייט זיין ווייב: „הענער! הענער! — אַ קונה! אַ קונה!״

הענער בעט־איבער זיין אייניקל און זאָגט: „יאַנקעלע, גיי נישט אַוועק, איך רוף דיך באַלד צוריק...״

הענער לויפט צום קונה, דער קונה וויל נאָר וויסן דעם פרייז. הענער לויפט צוריק פאַרצוזעצן דעם שמועס מיט זיין אייניקל. אויף זיין ווייבס פראָגע, צי דאָס איז געווען אַ קונה, ענטפערט ער: „ווייס איך וואָס! דער שטן איז מקטרג, ער זעט אַז איך רעד אַ וואָרט תורה...״

אָבער דאָך באַשליסט ער צו פאָרן זיך באַזעצן אין ארץ־ישראל. ער רעדט און אָגיטירט: „ענוג, שוין אויפגעבויט פּתם און רעמסס, גייט אַרויס פון גושן, געדענקט, שרייט ער, וואָס האָט פאַסירט!״

אין 1952, ווען אַן עולם פון פריינד און משפּחה געזעגנט זיך מיט אים אויפן דעק פון דער שיף „ירושלים״, גייט הענער אַרום אַ צעשטראָלטער. זיין פּנים שיינט פון פרייד. די קאָרבן פון פּנים זיינען פאַרשוואונדן. ער רעדט, ער איז באַגייסטערט: „אָט באַלד וועל איך זיין אין ארץ הקדושה און לעבן רבין...״

אָט אַזוי האָבן געלעבט צוויי ליכטיקע געשטאַלטן, ביידע ברידער. הענער,

שטערן אין דער נאַכט

אין ארץ־ישראל, טאָקע נישט ווייט פון רבין, איז אַוועק פון דער וועלט האַלטנ־דיק דעם „שפת אמת", און אברהם בעזאַזע האָט אין זיינע לעצטע ווערטער אויסגעשעפטשעט צו זיין טאַכטער לאה: „געדענק דעם שפת אמת!"

די בריידער בעזאזע זצ"ל

גרשון וועגראָווסקי

מיט אַמשינאָווער חסידים אין בּאַרא פּאַרק

איך געדענק, ס׳איז געווען א בין הזמנים, אן אן עול פון א רבין, מיר דער־ווייסן זיך: מאַרגן קומט פּאַר דאָס גרונט־שטיין־לייגן פון דער זומער־קאָלאָניע פון דער „בית־יעקב״ באָוועגונג אין פוילן אויפן נאָמען „יהודית״. צו דער שמחה קומען א סך חשובע געסט פון וואַרשע און אומגעגנט. מיר דערווארטן אַזעלכע געסט, ווי ר׳ יצחק מאיר לעווין ז״ל, ר׳ אלכסנדר זושא פרידמאַן הי״ד, ר׳ יהודה לייב אַרלאַזן הי״ד און אויך שרייבערס פון דער אַרטאַדאָקסישער צייטונג „דאָס אידישע טאָגבלאַט״.

ווי דער יושב־ראש פון די צעירי אגודת ישראל, אַלטער צוקער ז״ל, קלערט אונדז אויף, ווען דאָס זיין א זייער שיינער מאַדערנער בנין מיט קאָנאָליזאַציע. מיר ווילן וויסן וואָס דאָס מיינט. ער גיט אונדז צו פּאַרשטיין: דאָס מיינט, פשוט, אַז ס׳וועט ניין וואָסער פון דער וואַנט, אַנשטאָט פון א ברונע, פונקט ווי אין די וואַרשעווער הייזער און ניט ווי ביי אונדז אין דלוגאָשאַדלע. מיר פרעגן שוין ניט מער קיין פראָגעס. אַלץ איז פאַרשטענדלעך.

צו מאַרגנס גרייטן מיר זיך אויפצונעמען די געסט. יעדער איינער פון אונדז טוט אן זיינע בעסטע מלבושים, מיר זאָלן אויסזען לייטישער. איך האָב געהאָט דעם כבוד צו זיין אין דער גרופּע וואָס האָט געוויזן ר׳ יהודה לייב אַרעלאן אונדזער שטעטל, די חסידים־שטיבלער, אמשינאָווער און גערער, דעם בית־המדרש, דעם רבס שטוב און די מקוה — דאָס גאַנצע רייכטום פון שטעטל. צום סוף האָט מען אים געוויזן דעם לאָקאַל פון די צעירי אגודת ישראל, וואָס האָט זיך דאָן געפונען אויף א בוידעם־שטיבל.

דער נאָמען ר׳ יהודה לייב אַרעלאן איז אונדז געווען גוט באַקאַנט פון די אַרטאַדאָקסישע יוגנט־בלעטער און פון „בית־יעקב״־זשורנאַל. אָבער, אינה דומה שמיעה לראייה; עס איז ניט גלייך דאָס הערן אַדער לייענען צו דעם וואָס מיר זעען אַצינד. א פּאָר שוואַרצע שטראַלנדיקע אויגן מיט א טונקל פּנים באַדעקט מיט א קויל־שוואַרצער באָרד. ער רעדט מיט אונדז מיט אַזא פריילעכקייט און היימישקייט וואָס מאַכט אונדז פאַרגעסן אז מיר האָבן דא א גרויסן שרייבער און פילאָסאָף. מיר גייען פאַרביי א סאָדע־וואָסער־געוועלב, קויפט ער פאָר אונדז סאָדע־וואָסער. בעת מיר טרינקען דאָס סאָדע־וואָסער, קומט אַריין א פויער און קויפט א גלאָז סאָדע־וואָסער מיט סאָק (סיראָפ). ער מישט דעם סאָק און דאָס

שטערן אין דער נאַכט

וואַסער קאַכט. ער טרינקט מיט אַ שטאַרקער הנאה, מיט באַנעצטע וואַנצעס. שרייט דער פויער: „עס קאַכט און עס קאַכט און עס איז קאַלט".

אונדזער גאַסט קוקט אויפן זייגער און זאָגט: „ס'איז שוין צייט צו גיין צו דער שמחה". מיר קומען צו דער פייערונג פון גרונט־שטיין־לייגן. מיר הערן די שטימע פון ר' אלכסנדר זושא פרידמאַן. זיין רעדן איז פול מיט שאַרפזין. זיין מלכותדיקע צורה באַשיינט די אויפגעשטעלטע טריבונע. באַלד נאָך אים רופט דער פאַרזיצער, משולם קאַמינער, אונדזער גאַסט ווי דעם צווייטן רעדנער. אויף דער טריבונע באַווייזט זיך ר' יהודה לייב אַרלאַן. זיינע שוואַרצע אויגן צינדן זיך מיט פייער. ער דערציילט וואָס ער האָט ערשט ניט לאַנג געהערט פון פויער ביים טרינקען די סאָדע־וואַסער מיט סאָק: „עס קאַכט און עס קאַכט און עס איז קאַלט". ער וועגדט זיך צום עולם: „קאַכן זיך אַן מעשים טובים מיינט גאַרניט!"

ס'ציטערט אויף אין מיין זכרון דאָס מעכטיקע קול פון גרויסן מענטש, ר' יהודה לייב אַרלאַן. די ווערטער גייען מיר נאָך אַזוי פיל יאָרן, זינט 1930, פון דעם קליינעם שטעטל ביז ניו־יאָרק. „עס קאַכט און עס קאַכט און עס איז קאַלט!" אָט די זעלבע ווערטער רעדט צו מיר אַצינד ר' יעקב דער אַמשינאַוער חסיד. „דו פאַרשטייסט", טענהט ער צו מיר. „ס'מאַכט זיך אַז דאָס דאָוונען איז עפּעס ניט ווי עס דאַרף צו זיין און דאָס לערנען איז אויך ניט ווי געווען. ס'איז ניטאָ דער רגש. עס קאַכט און עס קאַכט און ס'איז גאַרניט. ס'איז ניטאָ דער אינער־לעכער ווילן".

מיט ר' יעקבן האָב איך זיך באַקאַנט דורך אַ צופאַל. איך שטיי און רעד מיט אַ איד מכוח פרנסה. אונדזער אידיש קלינגט הויך און שאַרף. קומט צו אַ איד און ער בעט מיך איך זאָל ניט האָבן קיין פאַראיבל. ער וויל וויסן צי איך בין ניט פון זיין שטעטל. ער ווערט מלא שמחה, ווען מיין ענטפער איז „יאָ". אַצינד גייט אַוועק אַ שמועס מיט פראַגעס און ענטפערס וועגן שטעטל. ער גיט מיר צו פאַר־שטיין: „ווען איך הער דעם קלאַנג פון מיין שטעטל, בין איך אין דער זעלבער לאַגע ווי יענער קאַמפאַזיטאָר וואָס האָט דעם קלאַנג, די מוזיק, און זוכט די ווערטער. איך גיי ניט אַוועק ביז איך געפין אויס אַלץ געניו. האָב איך ניט געטראָפן, מילא, בעט איך איבער. אָבער אַז איך טרעף, מיינט עס פאַר מיר אַן אוצר. איך האָב געפונען די ווערטער. מיין געדאַנק טוט זיך אויף אַ וויל פאַר־אייניקן מיט די קדושים וטהורים".

ער דערמאָנט מיר אַז ג' שבט פאַלט אויס דער יום הילולא פון אדמו"ר ר' יוסף קאַליש זצ"ל פון אַמשינאַוו. „זאָל מען גיין! דו פאַרשטייסט?" זאָגט ער. „די

גרשון וועגראָווסקי

סביבה, די התנהגות פון רבין ברענגט עפעס פאָר דער נשמה. זאָל מען זיך טרעפן ביים רבין!"

אָט זיצט מען ביים רבין אין בית־המדרש. מיר זענען חסידים, פריילעכע, אָן דאגת פּרנסה. דאָס רעדן און שמועסן אין לערנען זענען מיר אָזוי גוט באַקאַנט. אָט זע איך ווי אָ איד שטופט זיך דורך מיט אָ חומש צו ווייזן אַז ס'איז דאָ אָ בפירושע רש"י פונקט פאָרקערט. אָזוי היימיש. מיר זענען חסידים נאָך פון אמאל, פון פוילן, מיט זייער באַשיידענעם פלאטער און ברען. אָט זע איך, אָ יונג קינד זיצט איבער אָ גרויסער גמרא און לערנט געשמאַק. איך בין אים מקנא. מען זעט אַז דאָס קאָכן איז באַגלייט מיט גרויסע מידות און מעשים טובים. מיטן אַריינ־קומען און דאָוונען מעריב פון אדמו"ר ר' יצחק קאָליש שליט"א, דעם אמשינא־ווער רבי פון בּאָרא־פּאָרק, הייבט זיך אָן די סעודה־הילולא.

איך דערצייל ר' יעקבן מיין שייכות מיט אמשינאָוו און ווי איך געדענק דעם רבין זי"ע. אַז מען רעדט פון אמשינאָוו טוט מיין זכרון לויפן, פונקט ווי אין אָ פילם ביים דרייען צוריק... אָט קומט אַריין מיין קוזין שמחה בונים און זאָגט מיר אַז דער אמשינאָווער רבי קומט. „מען איז שוין אַרויסגעפאָרן מיט אָ קאָטש צו דער באָן", גיט ער צו מיט איין אָטעם. איך לויף מיט אים צו דער באָן־סטאַנציע. מיר לויפן שנעל ביז מיר הערן הינט בילן. דאָרטן בלייבן מיר שטיין, ווייל מ'האָט מורא ווייטער צו גיין. אָבער וועז מיר זעען פון דערווייטן אַז דער רבי קומט, לויפן מיר אָנטקעגן. מיר פאָראיניקן זיך מיט דעם גאָנצן שטעטל אידן. זיי גייען און זינגען אָן אמשינאָווער חסידישן ניגון.

מיין קוזין שמחה בונים געפינט אָ שטעקן. זאָגט ער: „אָצינד זאָלן די הינט זיך באָווייזן, וועל איך זיי שוין מכבד זיין!" אָבער מ'האָט ניט געדאָרפט, ווייל די גויים האָבן געהאָלטן די הינט ביי זיך. זיי האָבן געזאָגט: „דער ראָבין פאָרט!"

וועז דער עולם מיטן רבין קומען שוין אין שטעטל, לויפן מיר אהיים מיט דער בשורה, אַז דער אמשינאָווער רבי איז שוין דאָ. מיר האָבן אים שוין געזען.

די זעלבע וואָך איז די באָבע מיט מיין מאמען געקומען אין חדר. דער רבי איז פונקט געשטאַנען איבער מיר מיטן טייטל ביים זאָגן פון פאָרנט דאָס דאָוונען. זיי זאָגן צום רבין: „מ'וויל אים נעמען צום אמשינאָווער רבין, ער זאָל אים געבן אָ ברכה". דער רבי זאָגט מיר אָן איך זאָל באָלד קומען צוריק, צו ענדיקן דאָס דאָוונען.

בעת די מאמע שרייבט דאָס קוויטל ביים משמש, לערנט מיך די באָבע ווי אָזוי איך זאָל זיך פירן ביים רבין: איך זאָל זאָגן דעם רבין, איך וויל אָ ברכה, און

שטערן אין דער נאַכט

ביים גיין צוריק זאָל איך אַוועקגיין פונקט ווי פון אַ ספר תורה. און זי ווייזט מיר ווי אַזוי איך זאָל זיך ניט אויסדרייען. ביי דער טיר פון רבין וואַרטן אַ סך חסידים. אַלע ווילן אַנקומען צום רבין. די באָבע גיט מיר דאָס קוויטל, און מיט דרייסט־קייט בעט זי דעם עולם, זיי זאָלן דורכלאָזן דעם יתום צום רבין, ער דאַרף גיין אין חדר אַריין.

מ׳פּירט מיך צוריק אין חדר אַריין. דער מאַמען פאַרדריסט. זי זאָגט, מ׳האָט געקענט וואַרטן, ניט צו מאַכן קיין טומל. אָבער די באָבע זאָגט: „ס׳מאַכט ניט אויס, אַן אלמנה פון דריי פּיצלעך קינדער דאַרף אַמאָל האָבן אַביסל חוצפּה". איך דערצייל מיט אַלע איינצלהייטן וועגן מיין אַריינקומען און אַוועקגיין פון רבין, ווי דער רבי האָט מיך פאַרהערט פון אַ סידור. מיין פעטער אברהם נתן לויפּט דורך. „גו", זאָגט ער, „דו ביסט שוין געווען ביי דעם אמשינאָווער רבין! טאָ זאָג מיר וואָס איז די נפקא מינה פון דעם רבין ביז דיין רבין". איך ווייל אים שילדערן אַ רבי מיט אַ קאָפּעליוש. ער רייסט מיר איבער און ער זאָגט צו דער באָבען אוּן מיין מאַמען אַז מ׳קען שוין דאָוונען. מען דאַרף אָצינד וויסן ווי אַזוי צו דאָוונען! זאָל מען האָפן אַז ער וועט אַמאָל פאַרשטיין. די מאַמע זאָגט: „אַוודאי וועט ער פאַרשטייען". „ער פאַרשטייט שוין", זאָגט די באָבע.

מיר קומען נאָענט צום חדר. זאָגט די מאַמע, זי מוז גיין אַהיים. זי דאַרף צושטעלן עפּעס צו קאָכן. איך דערצייל דער באָבען וועגן מיין לערנען אין חדר, אַז איך קען שוין זאָגן אַליין קדיש, איך דאַרף שוין ניט מ׳זאָל מיר העלפן. די באָבע נעמט מיך אַרום און מאַכט מיר נאָס מיין פּנים מיט טערערן.

א איד רייסט מיר איבער מיין דערציילונג צו ר׳ יעקבן. ער זאָגט אונדז אַ דבר תורה. אידן ריידן אויף דער טעמע פון טאָג, וועגן „ויותר יעקב לבדו". אַן אומבאַאַנטער איד שרייט: „אידן! פאַר וואָס זאָרגט איר זיך? אַזוי איז עס און אַזוי וועט עס זיין. ער ברענגט דעם פּסוק „ויפול על צואריו וישקהו ויבכו". פרעגט ער: פאַר וואָס האָט יעקב געווויינט? דער ענטפער איז: אַז עשו קושט, וויינט יעקב. דאָ, אין אַמעריקע הייבט זיך אַן דאָס אמתקע קושן פון די קאַלעדזש־בענק. דעריבער איז דאָ 33 פּראָצענט געמישטע חתונות... ער זאָגט עס מיט אַ טאַן פון אומעט און וויטיק: אויף דעם וויינט יעקב! אידן פירן זיך, אַז מען דאַרף עפּעס האָבן צו טאַן מיט עשון, לערנט מען די פּרשה וישלח. נו, זאָל מען אַריינקוקן אין דער פּרשה. דאָרטן זעט מען, אַז יעקב גיט עשון מתנות, ווייל פאַרקערט, אַז עשו זאָל געבן, דאָס גלויבט ניט קיין איד. ביי אידן האָט מען געזאָגט, אַז אַ גוי נעמט, איז גוט. שלעכט איז נאָר דאָן, ווען ער נעמט ניט... עשו

גרשון וועגראָווסקי

גיט נאָר מעשר פון שטרוי. מיט עשון דאַרף מען רעדן פשוטע וועגן, ניט פאַרשטעלט: „עם לבן גרתי ותרי״ג מצוות שמרתי״. יעקב זאָגט צו עשון פשוט: איך בין גרייט לדורון לתפילה ולמלחמה. איך בין גרייט מלחמה צו האָלטן איבער אַ קוצו של יו״ד. געדענק, אַט אַזעלכע קלאָרע וועגן דאַרף מען רעדן צו עשון. עשו פאַרשטעלט זיך אין פאַרשיידענע פאַרמען. עשו הייבט אָן צו רעדן מיט יעקבס קול, אַזוי ווי מיר האָבן עס דורכגעמאַכט: גלייכהייט, פרייהייט, בריידערלעכקייט, רוסלאַנד, פוילן! און מ׳קלאַפט בראַוואָ, ווען אַ גוי רעדט אַ גוט וואָרט, דאָן איז גאָר געפערלעך און ביטער, ווייל מען פאַרגעסט אַז „והידים ידי עשו״. וואָס איז געווען דער סוף: עקזעקוציעס, טורמעס, פאַרשמוצט, באַשפּיגן און אַרויסגעוואָרפן, געמאַכט פון אַ גאַנץ לאַנד אַ קאָנצענטראַציע־לאַגער. ביז דעם היינטיקן טאָג שטייט נאָך די רויטע גרענעץ־וואָך מיטן פּנים צו רוסלאַנד, ניט פאַרקערט. מ׳גיט גוט אַכטונג קיינער ח״ו זאָל זיך ניט אַרויסרייסן פון דעם גן־עדן. דרך אגב, רוסלאַנד איז געווען דאָס ערשטע לאַנד, וואָס האָט באַשאַפן אַזעלכעס וואָס הייסט קאָנצענטראַציע־לאַגער.

דער אומבאַקאַנטער איד קומט צוריק צו דער טעמע „יעקב אַליין״. צי קען מען פאַרגעסן — פרעגט ער — ווי דער גוי האָט געקוילעט און דער חזיר האָט געקוויטשעט (דעריבער רופן אידן „בשר קוויטש״). זיין שכן חיים יאָנקל שוחט האָט זיך געלערנט שטעלן דעם חלף און ער איז געלאָפן צום רב אַז דער רב זאָל בודק זיין צי דער חלף האָט ניט קיין פּגם. אַט אַזוי האָבן אידן געלעבט, און אַזוי וועלן אידן לעבן, באַזונדער!

אין דעם זאָטן גלות מיינען אידן אַז דאָ איז אַנדערש. מאָכן זיי אַ גרויסן טעות. דאָ דאַרף מען אַצינד מאָכן הבדלה. דאָ, ווייל מ׳איז זאָט, דאַרף מען געדענקען צו מאָכן דעם המבדיל בין ישראל לעמים, בכדי דער חול זאָל זיך ניט אויסמישן מיט קודש, און דאָס ביסל ליכטיקייט זאָל ח״ו ניט פאַרוואַנדלט ווערן אין פינצטערניש.

מיר זיצן צוזאַמענגעדריקט ביים טיש און הערן די גאָלדענע וועגן פון דעם איד, וואָס וויל ניט זאָגן פון וואַנען ער איז. וועג ר׳ יעקב פרעגט אים, זאָגט ער: „איך געדענק שוין ניט״. אָבער ר׳ יעקב זאָגט: „אין איינס בין איך זיכער, אַזוי רעדט אַן אמשינאַווער חסיד!״ ר׳ יעקב גיט מיר צו פאַרשטיין דעם מהות פון אמשינאַוו, אַז אהבת המקום גייט צוזאַמען מיט אהבת ישראל, און כלל ישראל מיט דער ליבשאַפט צו כלל ישראל. האָבן זיי זיך דערהויבן גאָר הויך. די התנהגות פון אמשינאַוו: ביי זיי אַ וואָרט — דער וואָס קען אמשינאַוו וועט דיר

שטערן אין דער נאַכט

זאָגן ווי הייליק און טייער איז אַ וואָרט. מען זאָגט נאָך פון הרה״ק מנחם מענדל זצ״ל פון וואָרקע, אַן עלטער זיידע פון היינטיקן אַמשינאָווער רבין, ווי ער האָט אויסגעטייטשט: ארצה שעיר, רש״י זאָגט, כל תיבה שצריכה ל׳ בתחילתה הטיל לה הכתוב ה׳ בסופה. האָט ער געפרעגט: צו וואָס דאַרף מען דאָס? סוף כל סוף דאַרף מען דאָך שטעלן אַן אַנדער אות אויף דעם אָרט. נאָר דאָס לערנט אונדז די הייליקייט פון וואָרט. אויב דו קענסט דאָס וואָרט זאָגן שפּעטער טאָ זאָג עס ניט פריער.

שפּעט אין אָוונט, ווען מיר גייען אַהיים פון דער סעודת הילולא, זאָגט ר׳ יעקב: „איך האָב זיך געפילט אַזוי פאַרלוירן און צעבראָכן, און מיט אַ סך דאגות באַלאַדנט, אַבער אַצינד האָב איך אַן אַלץ פאַרגעסן. איך זע אַצינד די ליכטיקע געשטאַלטן פון אַמשינאָוו. זיי האָבן פאַרזייט ליכטיקע שטראַלן צו פאַרטרייבן פינצטערניש פון די שטעט און שטעטלעך פון פּוילישן גלות. און דאָס פייער און די שטראַלן האָבן זיך דורכגעריסן אַוש קיין אַמעריקע״.

ר׳ יעקב זאָגט: דו ווייסט, מיין פריינד, וואָס איך וועל דיר זאָגן? אַמשינאָוו, אפילו אין אַמעריקע, איז קאָכעדיקע אידישקייט. עס קאָכט. ס׳איז הייס פייער, וואָס וועט קיין מאָל ניט פאַרלאָשן ווערן.

דער קורצער פרייטיק ביי מיין באָבע פייגע לאה

שבת בין־השמשות פלעגט די באָבע פייגע לאה אַנהויבן צו זאָגן „ג־ט פון אברהם, פון יצחק, און יעקב, באַהיט דיין פאָלק ישראל פון אַלע שלעכטס, אונדזער ליבער שבת־קודש גייט אַוועק, די וואָך, וואָס קומט אָפּעגן, זאָל צו אונדז קומען צו געזונט און פרנסה, צו מזל און ברכה, צו גליק און הצלחה". דאָ איז זי שטיין געבליבן און דערמאָנט אַלעמען אין שטוב, אַז היינטיקע וואָך איז דער „קורצער פרייטיק". און נאָך דעם ווי מיין זיידע ברוך מרדכי איז געקומען פון שלש סעודות און מעריב, געמאַכט הבדלה, האָט די באָבע איבערגעזאָגט פאַר די אַנדערע קינדער וועגן דעם. און שטילערהייט האָט זי זיך געוואַנדן צו דער טאָכטער יהודית, שוין אַ מיידל וואָס שטייט אין שידוכים: „ניט קיין שטריקן, קיין העפטן און קיין שליסן פעדערן פאַר די פּוכענע דעקן און קישנס, פאַר דיין אויסשטייער — אין דער וואָך פון ‚קורצן פרייטיק'". און באַלד געמאַכט אַ חשבון, אַז ס'האָבן זיך אַנגעזאַמלט אַ צוויי באַליעס וועש, און ס'איז שוין כמעט ניטאָ קיין ברויט. מען דאַרף וואַשן און באַקן ברויט און חלות אויף שבת. און אַזוי איז דאָ אַ סך צו טאָן אין הויז, ס'זאָל ניט זיין אַזוי אַפּגעלאָזן.

באַלד זונטיק, אין די מאָרגן־שעהן, ווען די באָבע גרייט צו דעם מאָרגן־מאָלצייט פאַר אַלעמען, איז שוין די טאָכטער פאַרנומען מיט צוגרייטן די וועש צום וואָשן. דער זיידע פרובירט אַפּרעדן: „היינט, אין אַזאַ פראָסט, וואָשן?" פרעגט ער. „איך בין אַצינד געגאַנגען אין גאַס, דער פראָסט סקריפּעט אונטער די פיס. דו קענסט זען דורך די פענצטער ווי דער פראָסט האָט זיך אַוועק־געלייגט און ליגט אַן אַ סימן פון אַפּלאָזן".

ער גיט איר צו פאַרשטיין אַז אָרום דער ברונע איז פול מיט אייז. ס'איז אומ־מעגלעך צוצוקומען. אָבער די באָבע האָלט זיך שטאַרק ביי איר מיינונג, אַז מען מוז היינט וואָשן. עס קומען אַריין די צוויי זין פון דאָוונען. אברהם נתן זאָגט: „ס'איז דאָ אַ רמז אין דער סדרה, וארא' אַז דער פראָסט וועט אַפּלאָזן און צעגיין. עס ווערט דערמאָנט אין פרשת ‚וארא': „קרח ונפג וזכרי". דאָס מיינט אַז דער פראָסט וועט צעגיין און עס וועט ניט בלייבן קיין זכר. און ער דערציילט ווי פאָראיאָרן ווינטער איז געווען אַ גרויסער פראָסט מיט שטאַרקע ווינטן. די פענצטער זענען געווען פאַרקאָוועט מיט אייז נאָך מער ווי דעם הייַנטיקן

שטערן אין דער נאַכט

ווינטער. און ווען ס׳איז געקומען צו דער סדרה ,וארא׳ איז דער פראָסט אויף די פענצטער שוואַרץ געוואָרן און האָט אַנגעהויבן אָפצולאָזן און צעגיין און ס׳איז געוואָרן וואַרעם ווי פאַר פסח.

„נו", זאָגט די באָבע, „וואַרט ביז ,וארא׳! ס׳איז אַצינד ,ויחי״. און דער זיידע רעדט זיך דורך מיט דער באָבען וועגן דעם אייז ביי דער ברונע. ער נעמט שאַרפע זאָכן מיט זיך, און די צוויי זין גייען אים נאָך. זיי רייניקן אָפּ דאָס אייז פאַר א וועג צו דער ברונע. די מענער ברענגען אַריין וואָסער און ווען וואָסער איז שוין דאָ לרוב, ברענגען זיי האָלץ.

די באָבע איז פאַרבונדן מיט פאָטשיילעס, איינע איבער דער אַנדערער. אַזוי איז די טאָכטער אַנגעטאָן שטאַרק וואַרעם. זיי העלפן אַריינברענגען האָלץ. ווען האָלץ איז געווען גענוג, גייען די מענער צו זייער אַרבעט, כדי אַריינצוברענגען פרנסה. און די באָבע און טאָכטער נעמען זיך צו דער ערשטער אַרבעט פון דער וואָך, וואָשן די וועש. די באָבע טיילט אָפּ דאָס נאָסע האָלץ פון די טרוקענע. די נאָסע לייגט זי אַרום דעם אויוון און טיף ווייט פון דער פליטע אין קיך, דאָס פייער זאָל ניט האָבן קיין שליטה, עס זאָל זיך נאָר בלויז טריקענען. זי זאָגט אַז נאָס האָלץ איז א ריינער דלות.

זי זוכט אין האָלץ „קין־האָלץ". יעדעס שטיקל קין איז א שטיק אוצר. איין קלייניקייט, א שטיקל קין. פרוביר, גיי מאַך פייער אָן א שטיקל קין. מ׳קען דעם אָטעם אַרויסבלאָזן איידער דאָס האָלץ צינדט זיך אָן. און נאָך דערצו היינט, אין ווינטער. „אָט נעכטן", דערציילט זי, „האָט אברהם נתן זיך ניט געפילט אַזוי גוט. האָב איך אים געוואָלט מאַכן א גלאָז באָווארקע. נו, האָב איך ניט געהאָט קיין שטיקל קין־האָלץ. איז בשום אופן האָב איך דאָס ביסל וואָסער ניט געקענט אויפ־קאָכן". זי ווייזט דער טאָכטער: „אָט דא לייג איך אַוועק די קין, געדענק! א שטיקל קין קען ברענגען צו מחיה נפשות".

אַזוי גיט זי צו פאַרשטיין דער טאָכטער, מאַכנדיק דאָס פייער אין קיך. און ווען דאָס פייער האָט זיך שוין געהאָט צעברענט, און די פליטע איז שוין געווען וואַרעם, האָט זי אַרויפגעשטעלט א גרויסן קעסל מיט וואָסער. און ווען דער קעסל מיטן וואָסער האָט געמומען זידן און קאָכן, גיסט זי אַרויף דאָס וואָסער אויף די וועש, וואָס ליגט שוין אין דער באַליע, און די וועש טוט זיך ווייקן ביז איבער נאַכט.

דינסטיק, אין דער פרי, שטייט מען אויף מיט פרישע כוחות. מ׳דאַרף ברענגען נאָך וואָסער און האָלץ, ווייל די וועש מוז ווערן געקאָכט און געשוואָנ־

קען אַ פּאָר מאָל. „זומער צייט", זאָגט די באָבע, „איז דאָס שוועסקען געווען ביים טייך, אויסגעשוואַנקען און אויסגעקלאַפּט מיט דער קיאַנקע. ס'איז געווען אַ סך גרינגער, אָבערווינטער איז ניטאָ קיין עצה, מוז מען אַלץ טאָן אין שטוב און אויפן וואַש־ברעטל".

מיטוואָך, פּאָר זון־אונטערגאַנג, איז שוין די גאַנצע וועש געהאַנגען אויפן בוידעם צו טריקענען, און אַ סך פון די וועש, די מער ניצלעכע, איז שוין, לויטער קלאָר און ליכטיק, געלעגן אין די שופלאָדן פון דער קאָמאָדע, פּאָר יעדן איינעם אין זיין שופלאָד.

אָבינד האָט מען זיך געמוטשעט צו באָקן דאָס ברויט. מ'ברענגט אַריין די דייזשע. זויערטייג איז שוין דאָ, ווייל פון איין באָקן צום צווייטן איז איבער־געבליבן זויערטייג, און מען נעמט זיך צו מאָכן אַ ראָשטשינע. וועט די ראָשטשינע איז פּאַרטיק, דעקט מען זי צו מיט קישנס, כדי דאָס וואַרעמקייט זאָל צויאָגן דאָס יערן פון טייג. דערווייל שטייט קיינער ניט לייַדיק. מ'וואָשט דעם מילטער צו קנעטן דאָס טייג. מען הייצט איין דעם אויוון. דאָס ברויט באָקט די באָבע אַליין. זי וויל ניט אַז אימעצער זאָל איר העלפן. זי זאָגט: „אָבינד, טאָכטערשי, גיי פּוץ אַפּ די לייכטערס און דעם חנוכה־לאָמפּ. ס'איז שוין צייט מ'זאָל אים אָוועקשטעלן ביז איבער אַ יאָר, מען זאָל נאָר לעבן און זיין געזונט". די טאָכטער פרעגט: „אפשר מאָרגן?" „הא, מאָרגן, דאָנערשטיק, מוז מען אַלץ טאָן, באָקן די חלות אויף שבת און צוגרייטן סעודות־שבת. אויף מאָרגן שטייט די וועלט, מיין קינד, ווייל פרייטיק טאָר ניט אַריינגיין אין חשבון. וואו מען טוט זיך אַ דריי, איז שוין נאָכן טאָג".

דאָנערשטיק. די מאָמע און טאָכטער האָבן זיך געמוטשעט צו שיילן מערן און קאָרטאָפל פּאַרן טשאָלנט און צימעס. די באָבע איז געלאָפן, געקויפט פיש. באָלד גרייט זי די פיש צו קאָכן. מיט די חלות פּאַרנעמט זיך די טאָכטער, נאָר זי דער־מאָנט איר צו נעמען חלה און מאָכן די ברכה. די באָבע זאָגט שטיל: „קיין שום עין־הרע זאָל איר ניט שאָטן, ווי אַזוי זי פלעכט חלות און מאָכט אַזעלכע פייגל־חלות. איך ווייס ניט אַוואו זי האָט זיך אויסגעלערנט".

עס קומט אַריין אַ חברטאַרין צו דער טאָכטער. זיי צערעדן זיך וועגן אַפּגעלאָזטן שידוך. די באָבע פּאַרשטייט אַז דער שמועס איז פּאַר שפּעטן. באָלד רופט די באָבע אַריין די טאָכטער אין גאַסט־צימער. „הא, ניין!" זאָגט זי. „ניט היינט איז די צייט פּאַר די שמועסן. היינט, דאָנערשטיק ביינאַכט, און מאָרגן איז דער קורצער פרייטיק! איך בעט דיך, מיין קינד, לייג אַפּ דעם שמועס אויף שבת.

שטערן אין דער נאַכט

בעט איר איבער. שבת וועט זי זיין ביי אונדז אַ גרויסער גאַסט. אַצינד דאַ, ביים קאָכן, וועלט קיינער פון שטוב ניט פאַררעכנט. יעדער איינער איז דאָ אין חשבון. דאָס האָט ליב אברהם נתן. דאָס האָט פּרץ ניט ליב".

זי געדענקט וועגן יעדן איינעם און שטייט ביי דער קיך און גיט צו פאַר־שטיין דער טאַכטער וואָס מיינט צו זיין אַ בעל־הביתטע.

די טיר עפנט זיך און עס קומט אַריין די שכנטע גישע. „מיין טייערע פייגע לאהשי מיין זון איז עפּעס פֿלוצלינג אַוועקגעפֿאלן מיט היץ. איך בעט אייך, קומט אַריין, גיט אַ קוק. איר זענט דאָך שטענדיק זיין דאָקטער". „יאָ", זאָגט די באָבע, „מבקר חולה צו זיין מוז שטענדיק זיין צייט, אפילו היינט". און זי זאָגט אַן דער טאַכטער וויפל זאָלץ דאָ, און וויפל פעפער אַריינגעבן דאָרטן. און זי זאָגט הויך: „מאָך ניט קיין טעות!" און גייט מיט גישען און קומט באַלד צוריק נאָך די באַנקעס און זאָגט: „ס'איז אים גאָרניט. מ'דאַרף אים שטעלן באַנקעס און אויס־שמירן מיט טערפּענטין און ער וועט זיין געזונט".

שפּעטער אין דער נאַכט האָבן זיי זיך געמוטשעט צוגרייטן די געזויערטע איינגעלייגטע קרויט. „וואָסער טעם האָט אַ שטיקל פלייש אַן געזויערטע קרויט?" פרעגט די באָבע און קוקט אַריין אין אויוון און זאָגט: „ג־ט צו דאַנקען, די בייגעלעך און די עפל־קוכן איז שוין פאַרטיק", און וועגדט זיך צו דער טאַכטער זי זאָל מאַכן טיי פאַר אַלעמען און אַריינטראָגן אין גאַסט־צימער. זיי זיצן און לערנען אַ גאַנצן אָוונט. דאַרפן זיי נעמען עפּעס אין מויל אַריין.

די טאַכטער, זייער געשיקט, מאַכט טיי און טראָגט אַריין טיי מיט די בייגעלעך, פּרישע פון אויוון אַרויס. אברהם נתן איז ניט צופֿרידן, ווייל מ'האָט אים איבערגעריסן די געדאַנקען פון אַ שוועכער סוגיא אין דער גמרא. אָבער דער זיידע שרייט אַריין: „ס'איז טעם גן־עדן, פייגע לאהז!" די באָבע ענטפערט צוריק: „דאָס האָסטו צו פאַרדאַנקען דיין געראַטענער טאַכטער יהודית". און גיט צו: „אַליין עסט זי בלויז דעם ראָזשיק, אָבער קאָכן און באַקן קען זי בעסער פאַר אַלעמען".

די באָבע פֿרובירט אָפּלענען די טיר, אָבער דער פראָסט און ווינט צווינגען איר אַריינצונעמען צוריק דעם קאָפּ. „מ'קען ניט די נאַז אַרויסשטעקן", זאָגט זי צו דער טאַכטער, „און מיר דאַרפן נאָך האָלץ און וואָסער".

די מענער שרייען: „מיר גייען! מיר גייען!" די באָבע גיט אַכטונג אַז אַלע זאָלן זיין אָנגעטאָן וואַרעם. דער זיידע טראָגט דעם עמער וואָסער. די זין טראָגן דאָס האָלץ. דער זיידע זאָגט: „ס'פילט זיך ניט אַז דער פראָסט זאָל עפּעס נאָכ־

לאָזן, און מאָרגן איז ערב שבת". די באָבע וויל אויפהענגען די געפּרעסטע פּאָר־האָנגען. „איך קען ניט קוקן, אַ שטוב זאָל אויסזען ווי אַ הקדש". אָבער דער זיידע מישט זיך אַריין און זאָגט: „שוין געזונ היינט!"

פּרייטיק, באָגינען, וועז די שטערן האָבן זיך נאָך ניט באַווּיזן אויסצולעשן אין הימל, שטייען שוין די באָבע און די טאָכטער אויף די פּיס. זיי גרייטן צו דעם מאָרגן־מאָלצייט פּאָר יעדן איינעם. די טאָכטער, נאָכן אויפהענגען די פּאָר־האָנגען בייַ די טירן און פענצטער, וויל זיך נעמען צו וואָשן דעם דיל. די באָבע זאָגט: „ניט היינט, אין אַזאַ קעלט. מ'וועט בלויז גוט אַרומראָמען און אַרומפּוצן. מיטן וואָשן דעם דיל וועט מען וואַרטן ביז ס'וועט זיין אַ ביסל וואַרעמער". די באָבע לייגט אַוועק פּרישע וועש פּאָר די מענער פּאַרן גיין אין מקוה. זי טוט אַ קוק אין קיך און איז טועם די שבתדיקע מאכלים. זי זאָגט: „ס'איז מעדני מלך", און קוקט אויפן זייגער, „אוי ס'איז שוין נאָך צוועלעף! זעסט, ווי אַזוי די צייט לויפט. מען טאָר ניט פּאַרשלאָפן! מיין טייער קינד, דו ווייסט דאָך וואָס היינט איז!" און זי הייסט איר אויסשפּרייטן אַ ביסל גאָלדען זאָמד פּאָר דער טיר, קיינער זאָל ח"ו ניט פּאַלן.

זי שטעלט אַריין דעם טשאָלנט אין אוויון און פּאַרמאָכט דעם אויוון. די טאָכטער זאָגט: „ס'איז שוין כמעט אויסגעברענט דאָס גאָנצע האָלץ". די באָבע קוקט אַריין און פּאַרמאָכט דעם שיבער. זי זאָגט: „ס'איז אַ שאַד די וואַרעמקייט זאָל אַרויסגיין אין דרויסן". די טישן וועלן געדעקט מיט שיינע געפּרעסטע וועסע טישטעכער. די חלות און די לייכטערס שטייען שוין אויפן טיש. דער קרבן־מנחה סידור מיט די „צאינה וראינה" ליגט אין דער נאָענט. אַלץ אַרום זעט שוין אויס שבתדיק.

אט אַט וויל זיך די באָבע אַוועקזעצן, וועז די טאָכטער דערפילט עפּעס און לויפט צו דער קיך און זאָגט: „אַ סוואָנד! איך פיל אַ סוואָנד, מאָמע!" די באָבע לויפט צו דער קיך. זי נעמט אַ שאָר־אייזן און שאָרט און מישט אין די קוילן. זי פּאָרשטייט ניט פון וואָנען עס קומט דער סוואָנד. אָבער ס'איז דאָ אין שטוב אַ סוואָנד און מ'וויים ניט וואָס צו טאָן. דער סוואָנד ווערט שטאַרקער. מ'האָט מורא פּאָר אַ פּייער. דער זיידע קומט אַן פון מקוה און נעמט דעם שאָראייזן און זוכט און מישט. ער הייבט מיט די אָקסלען. ער פּאָרשטייט אויכעט ניט פון וואָנען עס קומט דער סוואָנד. מען באָשליסט אַריינצורופן דעם שכן יצחק דעם מוליער. יצחק קומט און זוכט ביים קוימען. ער נאָרעט זיך אויס. ער זאָגט: „איך וויים ניט". און ער צעבייזערט זיך: „וויר קען פּאָרשטיין ברוך מרדכיס אויוונס.

שטערן אין דער נאַכט

איין שטיקל אויוון מיט אַ סך לופט־וועקסלערס. ער וויל אַז איין אויוון זאַל וואַרעמען אַזאַ הויזן" און גייט אַוועק.

די באָבע גורט זיך אַן מיט מוט. זי נעמט אַ גרויסן פייער־אייזן און זוכט מיטן אייזן ווייט ווייט אין לופט־קוימען. זי דערפילט אַז עפּעס ליגט דאָרטן און זי נעמט אַרויס האַלץ. אַצינד דערמאָנט מען זיך אַז מען האָט פאַרגעסן אַרויסצו־נעמען דאָס האַלץ. דאָס פייער האָט עס ניט דערגרייכט צו פאַרברענען. אָבער דאָס פייער האָט עס אַזוי אויסגעטריקנט אַז ס׳האָט זיך אַנגעהויבן צו טליען, צו מאַכן אַ סוואָנד.

וועז די באָבע האָט אַלץ געשטעלט אויפן אָרט, אַז מ׳זאָל גאָרניט דער־קענען, האָט דער זיידע אויסגערופן: „פייגע לאה, ס׳איז שוין צייט צו בענטשן ליכט!" און די באָבע ענטפערט: „געלויבט איז ג־ט ברוך הוא, איך האָב ניט פאַר־שפעטיקט".

דער זיידע מיט די זין קומען פון קבלת־שבת. די גאַנצע משפּחה זיצט ביי אַ שיין־געדעקטן טיש און אַלץ פינקלט. מיט גרויס שטאָלץ העלפן אַלע דעם זיידן זינגען „אשת חיל מי ימצא".

גרשון וועגראָוסקי

יחיאל־יאָנקל קומט צוריק פון אַמעריקע

נחמן איז פול מיט זאָרג. דערהאַלטן אַ בריוו פון יינגסטן ברודער: ער פאָרט אַרויס פון פוילן, אויפן וועג קיין אַמעריקע — און מ׳הערט ניט און מ׳זעט ניט.

ס׳איז דאָס יאָר 1920, נאָך אַ גרויסער וועלט־מלחמה. די וועגן זענען ניט זיכער. עגמת־נפש און זאָרג לאָזן אים ניט שלאָפן גאָנצע נעכט. ער טראַכט: „וואו איז מיין ברודער?״

נחמן לויפט אַרום און פרעגט מענטשן וואָס לייענען צייטונגען: אפשר עפעס געלייענט, אַדער געהערט? פלוצלינג קומט אַן אַ טעלעגראַמע. מ׳זאָגט אים אַז זיין ברודער איז אַנגעקומען אין עליס איילאַנד.

נחמן שטייט אַצינד צווישן אַ מחנה געקומענע אידן און גויים און זוכט זיין ברודער. עס דויערט ניט לאַנג און נחמן שרייט אויס: „יחיאל־יאָנקל!״ די צוויי בריידער כאָפן זיך אַרום. נחמן פאַרענטפערט זיך: „איך האָב דיך ניט דערקענט צוליב דיין קאָפּעליוש. מיט יאָרן צוריק, אייַדער איך בין אַוועק פון דער היים, האָסטו געטראָגן דאָס פוילישׁ־אידישע היטל מיטן קליינעם דאשעק, אָבער אַצינד — דער קאָפּעליוש פאַרשטעלט דיר דאָס פנים״.

די פרייד פון נחמנען איז געווען אין לשער. זיין ברודער איז דאָ אין אמעריקע. באַלד וועט ער אָפּנעמען אַ גרוס פון דער מאַמען און פון די אַנדערע בריידער און פון שטעטל.

נחמן זיצט אַצינד מיט זיין ברודער און הערט אויס מיט אַ פאַרכאָפּטן אָטעם די נייַעס פון שטעטל. יחיאל־יאָנקל ווייזט פאָטאָגראָפיעס פון דער משפחה. נחמן באַטראַכט די פאָטאָגראָפיעס פונקט ווי דער דימענטן־סוחר — זיינע דימענטן. ער לערנט פון די פאָטאָגראָפיעס אַ סך.

„אוי״, טוט ער אַ זיפץ, „די מאַמע האָט זיך פאַרעלטערט, יוסף מיט ריינען — קיין עין הרע...״

ער קען זיך ניט אָנזעטיקן מיטן קוקן און פרעגט: „וואו האָסטו געמאַכט די פאָטאָגראָפיעס? אין מיין צייט איז אין שטעטל ניט געווען קיין פאָטאָגראָפיסט״.

יחיאל־יאָנקל דערציילט: „אויף אַ יאָריד, אַדער זונטיק, קומט אַ פאָטאָ־גראָפיסט און הענגט אויף אַ גרויסע פּלאַכטע מיט בילדער פון ווייַנגערטנער, ביימער, בלומען. די פאָטאָגראָפיע קומט אַרויס שפּעטער. מיינט מען אַז דו

שטערן אין דער נאַכט

געפינסט זיך אין אַ ווייניגאַרטן, אַרומגערינגלט מיט בלומען, ניט אין די גרויסע בלאַטעס וואָס אַרום. די נייַע פּוילישע הערשער זאָגן צו אַז זיי וועלן ברוקירן מיט שטיינער און ציען עלעקטרישע באַלויכטונג פון דער מיל. דערווייל טאָפּטשעט מען אין דער פינצטער, אין די בלאַטעס.

„איך זע דאָ אַ פּאַטאַגראָפּיע פון מיין חבר שמולקע. ווי גייט עס אים מיט זיין משפּחה?" וויל נחמן וויסן.

„אַן אַרעמאַן", ענטפערט יחיאל־יאַנקל, „קוים קוים אויפן שטיקל ברויט, ניט מער. אַז עס צעברעכט זיך אַ פענצטער, פאַרשטעקט מען אים מיט שמאַטעס".

יחיאל־יאַנקל פאַקט אויס זיינע חפּצים. נחמן דערזעט אַ פּאָר שטיוול. „וואָס איז דאָס?" וואונדערט זיך נחמן. „אין ניו־יאָרק איז ברוקירט, ניטאָ דאָ קיין בלאַטעס. דאָ דאַרף מען ניט קיין שטיוול".

„דו מיינסט מיר צו זאָגן, אַפילו שבת און יום־טוב דאַרף מען ניט קיין שטיוול?"

„ניין", זאָגט נחמן, „דאָרטן קענען זיי זיין אַ גאַנצער שיינדל, אָבער דאָ זעט מען גלייך דעם גרינעם. צו וואָס דאַרפסטו מ'זאָל דיך דערקענען און אַנווייזן: דאָ גייט אַ גרינער...?"

נחמן גיט אים צו פּאַרשטיין: „וועז איך בין געקומען קיין אַמעריקע מיט יאָרן צוריק, האָב איך געהאַט גאַלדענע ציין, האָב איך זיי אַרויסגעוואָרפן און אַריינגעשטעלט ווייסע ציין".

יחיאל־יאַנקל קען ניט פּאַרשטיין: „גאַלדענע ציין אַרויסצוואַרפן? מילא, צוליב פּרנסה שפּאַלט מען ימען, מ'רייסט איין וועלטן, אָבער אַזוי פיל נאַכמאַכן דעם אַמעריקאַנער — פּאַרשטיי איך ניט".

„דו וועסט פּאַרשטיין", זאָגט נחמן, „דו וועסט פּאַרשטיין! ,מה שיעשה הזמן לא יעשה השכל'".

יחיאל־יאַנקל דערציילט פון זיין שווערער רייזע אויפן ים: „איך בין געווען חרוב קראַנק. איך האָב געמיינט אַז צו דעם פאָרן וועט קיין סוף ניט נעמען. אָבער ג־ט צו דאַנקען, איך געפין זיך שוין דאָ, אין גאַלדענעם לאַנד אַמעריקע. זאָג מיר, מיין ברודער, וואו איז דאָ אַ שול? איך וויל גיין גומל בענטשן".

נחמן שמייכלט: „גאַלדן לאַנד, אַ שול — דאָס זיינען ווערטער פון אַ ריכטיקן גרינעם. די ביידע זיינען ניט אמת דאָ. געדענק, דאָס גאַנצע לעבן דאָ באַשטייט פון אַרבעט, אַרבעט און נאָכאַמאָל אַרבעט. און אַ שול — מיינסט אַוודאי אַ שול, וואו צו גיין צווי מאָל אין טאָג דאַוונען, פונקט ווי אין שטעטל.

גרשון וועגראָווסקי

פֿאַרגעס, דאָ ניט ווייט איז אַ שול, איז די שול אָפֿן שבת, און שבת איז קוים דאָ אַ מנין אידן, קדיש־זאָגערס".

און וואָס איז מיט דערציען קינדער אין אידישן וועג? איך מיין אַ חדר, אַ תלמוד תורה, וויל יחיאל־יאַנקל וויסן.

„פֿאַרגעס פון דעם אַלעם. אין אַמעריקע איז נאָר איין זאַך: פֿאַרדינען געלט. דאָוונען, דאָוונט מען דאָרטן, אין שטעטל, וואו די פענצטער זיינען פֿאַרשטעקט מיט שמאָטעס, און מ׳טאָפּטשעט אין דער פינצטער, אין די בלאָטעס. דאָרטן דאָוונט מען, דאָרטן לערנט מען, אָבער ניט דאָ. דאָ איז נאָר דער דאָלאָר דא. ס׳איז ניטאָ קיין פריינד, נאָר דער דאָלאָר אין קעשענע איז דיין פריינד. מ׳גייט אַוועק פרי צו דער אַרבעט און מ׳קומט שפּעט, און מ׳דאַרף זיך אויסרוען פֿאַרן קומענדיקן טאָג, צו גיין אַרבעטן. פֿאַרגעס פון שטעטלדיקן לעבן!"

יחיאל־יאַנקל זיצט אַ פֿאַרזאָרגטער. ער חזרט איבער די ווערטער: „אין מיטן וואָך איז ניטאָ וואו צו דאָוונען. אַרבעט, אַרבעט. דאָוונען, לערנען — דאָרטן". נחמן, פֿאַרשטייט ער, האָט איבערגעכאַפּט די מאָס. עס שרעקט אים דער אמת. גייט ער איבער צו אַ פריילעכן טאָן און שרייט אויס: „זאָרג זיך ניט, מיין ברודער! דער עיקר איז: דאָ איז אַ פריי לאַנד. קיינער וועט דיר ניט זאָגן וויאַזוי אָפּצוהיטן אידישקייט".

יחיאל־יאַנקל טרעפט זיך אָן מיט דער אמתער ווירקלעכקייט. ער אַרבעט אין אַ שאָפּ פון מלבושים, פון גאַנץ פרי ביז שפּעט אין דער נאַכט. דאָס דאָוונען דאַרף מען אַריינכאַפּן אויף גיך, ס׳קומען די קורצע טעג אין ווינטער, האָט ער מורא אַריינצוגיין צו דער אַרבעט, טאָמער, חס ושלום, וועט ער זיין שפּעט צו קבלת־שבת, און ער גייט טאָקע ניט אַריין. פֿאַרלירט ער דעם שאָפּ און זוכט עפּעס אָנדערש צו פֿאַרדינען אויף פרנסה.

אויב אין די ערשטע צייטן האָט יחיאל־יאַנקל געטראַכט אַראָפּצוברענגען די משפּחה קיין אַמעריקע, האָט ער אָבצינד זיך איבערצייגט אַז מ׳טאָר דאָס ניט טאָן. דאָ איז ניט קיין אָרט צו דערציען קינדער אין אידישן וועג. די קינדער וועלן וואָקסן גויים.

אין דעם בריוו, וואָס יחיאל־יאַנקל שרייבט צו זיין ווייב, שרייבט ער: „אַמעריקע איז טאָקע אַ צויבער־לאַנד, אָבער ניט פֿאַר אונדז אידן מיט תורה און מצוות, מיט אַ שבת און יום־טוב".

שטאַרק פֿאַרביטערט, גייט ער אַזוי פֿאַרטראַכט. זיינע געדאַנקען פירן אים צו דעם קליינעם שטעטל. ער הערט, אברהם דער שוסטער זאָגט אים: „ניט פֿאַר

דיר, יחיאל־יאַנקל, איז אַמעריקע". ער איז אַצינד מקנא אברהמען: „ער זיצט און ציט די דראטווע און קלאַפט שפיילן. ער האָט מער הנאה פון דעם פּאַסנע שטיקל ברויט, ווי איך פון דער חלה אין מיטן וואָך".

אַזוי פּאַרטיפט אין געדאַנקען וועגן שטעטל, ווייב און קינדער, שפּאַצירט ער פון איין ראָג צום צווייטן, באַמערקט ניט ווי אַן אויטאָמאָביל לויפט אַן. קוים קוים אַרויס מיטן לעבן, צעשרייט זיך יחיאל־יאַנקל: „וואָס איז דאָס יאַגעניש! וואָס לויפט מען אַזוי שנעל! עס נעמט אַ שטיקל צייט ביז ער קומט צו זיך פון דעכן, סאָפּען, פון שפּרונג וואָס ער האָט געטאָן, און טראַכט: „אַ האָר האָט געפעלט און מיינע קינדער וואָלטן געווען יתומים", און ער באַשליסט פּאַרן צוריק.

יחיאל־יאַנקל דערציילט פון זיין באַשלוס. נחמן דערשרעקט זיך: „אַזויפיל האָט אָפּגעקאָסט די רייזע! איך פּאַרשטיי", זאָגט נחמן מיט אַ סארקאסטישן שמייכל, „וועז דו האָסט דאָ דאָס אַמשינאָווער שטיבל מיט דיין חברותא, וואָלסטו ניט אַרומגעגאַנגען אַזוי פּאַרזאָרגט, און דאָס שטעטל וואָלט ניט געלעגן אַזוי שטאַרק אין דיין מוח. דו דאַרפסט זיך מיט עפּעס פּאַרשפּילן. גיי אין טעאַטער. אַ צירק שפּילט דאָ, ניט ווייט, פּאַרגעס פון שטעטל, לעב אין אַמעריקע!"

„הער, מיין ברודער נחמן! דו הייסט מיר גיין אין אַ צירק, טעאַטער. אָט קום איך פון אַ צירק, וואָס איך אַליין האָב דאַרט געשפּילט ווי אַן אַקראָבאַט: אַן אויטאָמאָביל לויפט מיט אַ טייוואָלישן אימפּעט. וועז איך טו ניט אַ שפּרונג ווי אַן אקראָבאַט, וואָלסטו שוין קיין ברודער ניט געהאַט. אין טעאַטער גיין, בין איך איינמאָל געגאַנגען, האָב איך געהאַט געגוג. דו מיינסט אַוודאי אַז די שול מיטן חזן, מיט די גלחישע קליידער, דאָס גאַנצע דאָוונען זיינען ניט אַזאַ טעאַטער־שפּיל. מאַכסטו אַ גרויסן טעות. וועז אַ איד פון אונדזערע אידן קוקט אַן אַזאַ איינעם, מיט די גלחישע קליידער, קומט אים אין געדאַנק דער פּסוק „שקץ תשקצנו..." אַזוי נאָכמאַכן דעם גוי! ער זעט אויס געגוי וי אונדזערס אַ גלח פון קלויסטער. איך גיי ניט מער דאַרטן!

„שבת און יום־טוב פילסטו זיך ווי אַ איד? דו גייסט אין גאָס מיטן ‚גוט שבת' און ‚גוט יום־טוב'. אָט זעסטו אַ איד גייט פון שול. שפּעטער טרעפסטו אים מיטן זאָק פּראָדוקטן פון געווועלב. נו, זאָג אים ‚גוט שבת', אָדער ענטפער אים ‚גוט יום־טוב'.

„דו זאָגסט, אַמשינאָווער חברותא. יאָ, זיי, די טייערע אידן, ליגן מיר גוט אין מיין מוח. איך קען זיי ניט פאַרגעסן, נאָר אַמשינאָווער חסידים!

„נעם אַזאַ איד, אַ בעל עגלה, אברהם משה, מיט פערד און וואָגן. איך גיי

אַרויף אויפן וואָגן צו פאָרן צו דער באַן־סטאַנציע. אברהם־משה זאָגט מיר: ,לאָמיר זען דיין געזעס. איך זע, דו זיצסט ניט אַזוי גוט. אוי! — שרייט ער אויס — דאָס זעקל האָט דאָך גאָרניט קיין היי. לאָמיר אַנשטופן מער היי'. אַנגע־שטופט אַ סך היי. ,נו, איז ניט בעסער צו זיצן אַצינד?' פרעגט אברהם־משה. ,אַזוי, אַזוי דאַרף מען זיצן. ניט דו זעצסט זיך אַוועק ווי אַ בטלן. דו זאָגסט גאָר־ניט'.

באַלד ווען מ'פאָרט אַרויס פון שטעטל, צווישן גראָז, פעלד און ביימער, בעט זיך אברהם־משה: „יחיאל־יאַנקל, זינג עפעס! אַז דו זינגסט, דאַרף מען ניט ניצן די בייטש".

„איך האָב געמוזט זינגען, אַ ,יצוה' אַדער עפעס אַנדערש. איך שריי: „אברהם־משה! מיר וועלן פאָרשפּעטיקן די באַן". „יחיאל־יאַנקל", זאָגט ער צו מיר, „אַז אַ איד איז מחיה אַ צווייטן אידן מיט אַ זמר, מעג מען אַמאָל פאָר־שפּעטיקן אַ באַן". נו, פרעג איך דיך, נחמן, קען מען אַזאָ איד פאַרגלייכן צו דיין אייזערנעם אויטאָמאָביל?"

„נו, טו עפעס, שאָף דאָ אידישקייט! פאָר וואָס ווילסטו פאָרן צוריק?"

„דאָס, מיין ברודער, קענען טאָן נאָר יחידי סגולה. איינצעלנע פייגל באַ־זונדער קענען קיין זומער ניט מאַכן. איך דאַרף מיינע חברים און פריינד. איך דאַרף דאָס שטעטל".

איך געדענק: יחיאל־יאַנקל איז געקומען קיין דלוגאשאדלע אום אַ פרייטיק. זיין זון שלום־פייבל איז געקומען צו מיר און אַנגעזאָגט די בשורה: „מיין טאַטע איז דאָ פון אַמעריקע. ער האָט געטיילט מיט מיר זיסווארק".

יחיאל־יאַנקל איז באַלד אַרויס אין גאָס, מיטן טיכענעם היטל פאַררוקט אויפן שפּיץ קאָפּ, און פרייט זיך מיט אַלעמען.

צו קבלת־שבת אין אמשינאָוער שטיבל איז פּינחס דער גבאי מכבד יחיאל־יאַנקלען און זאָגט: „גיי ווייז וואָס דו קענסט". יחיאל־יאַנקל האָט דאָן אַרויס־געוויזן אַ סך טאַלאַנט. אַזאָ התרוממות הנפש האָט מען לאַנג ניט געזען און געהערט.

שבת, ביי דעם קידוש פאָר אַלע חסידים אין אמשינאָוער שטיבל, בעט אים פינחס: „יחיאל־יאַנקל, ווייז וויאַזוי דו זעסט אויס מיטן קאָפּעליוש".

„הא, דעם קאָפּעליוש האָב איך אַוועקגעלייגט פאַר דער צייט ווען אידן פאַרשטעלן זיך פאַר גויים. פּינחס, הער! מ'זאָגט אַז אַ קאָפּעליוש קען מען דרייען וואו מען וויל, אָבער ניט אונדזער היטל מיטן קלייענעם דאשעק".

שטערן אין דער נאַכט

זיין ווייב, מאַטל, רייסט איבער דעם שמועס און לאַכט אין די פויסטן, דער־ציילט וויאַזוי ער איז נעכטן אַריינגעקומען: „איך הער מ׳רופט ,שלום פייבל!׳ איך קוק און איך ווייס ניט ווער דאָס איז. איך טראַכט, אַ דראַטשארש אַדער אַ היצעל. ווער איז דאָס? באַלד האָב איך אים געגעבן זיינע מלבושים. האָ! דאָס איז יחיאל־יאַנקל".

פינחס זאָגט יחיאל־יאַנקלען: „זינג עפעס!"

יאָ, איך האָב אַ גוטן זמר צו זינגען. און זאָל מען זינגען אַלע צוזאַמען „הנה מה טוב ומה נעים שבת אחים גם יחד".

פון לינקס: יחיאל יאנקל פלאטקע, מיט זיין ווייב מאַטל און מוטער פייגע, און זיינע צוויי קינדער שלום פייבל און חוה. פון רעכטס: זיין שוואָגער יוסף מיט זיין ווייב ריינע אוך קינדער.

גרשון וועגראָווסקי

בערל דער בעל־עגלה

שוין אַ סך יאָרן פאַרביי, אַבער דאָס בילד איז שטענדיק פריש אין מיין זכרון: אַ משולח פאָר אַ ישיבה גייט אַרום איבערן שטעטל. ער האָט אַ זאַמל־ליסטע פון די מנדבים פון לעצטן יאָר. ער שטעלט אונדז אָפּ, אַ גרופּע ישיבה־בחורים, און וויל וויסן וואו די מנדבים וואוינען.

אונדזער שטעטל האָט געהאַט נאָר צוויי הונדערט אידישע משפחות. קיין אַדרעס האָט מען ניט געדאַרפט שרייבן, ניט דעם נאָמען פון דער גאַס און ניט דעם נומער פון הויז. געגוג דער ערשטער און צווייטער נאָמען. מיר קענען אַלע און אַלע קענען אונדז. האָבן מיר מיט פאַרגעניגן געוואָלט אים העלפן. דער משולח לייענט פאָר אונדז די ליסטע און מיר זאָגן אים וואו די מענטשן וואוינען. יאַנקל — לעבן בית־המדרש, אלי׳ מאַטל — אַנטקעגן דער אָפּטייק, לייבל — לעבן דער מקווה. ער פאַרצייכנט אונדזערע סימנים. גלייכצייטיק גיבן מיר אים איבער ווי אַזוי עס זעט אויס די מאַטעריעלע לאָגע פון יעדן איינעם. און מיר גיבן צו ברמיזא: דער האָט אַ שטיקל בריט, דער עסט שוין בריט מיט פּוטער. דער עסט פּוטער מיט בריט. און דער שמירט שוין דאָס פּוטער אויף ביידע זייטן פון בריט — ער זאָגט: „די אונטערשטע צען זיינען אַזוי חשוב ווי די אויבערשטע. בלויז נגידים, קיין אַרעמעלייט האָב איך ניט אויף דער ליסטע״.

דער משולח איז זייער צופרידן. ער דאַנקט אונדז. ער בעט נאָך אַ רגע צייט. „דאָ האָב איך אַ איד מיטן נאָמען: בערל ראַביין. דאָס לעצטע יאָר האָט ער געגעבן אַ שיינע נדבה פאָר דער ישיבה. וואו וואוינט ער?״ — „בערל ראַביין!״ שרייען מיר אַלע אויס מיט איין קול, „ניטאָ ביי אונדז אין שטעטל אַזאַ נאָמען. דאָס מוז זיין אַ טעות״. מיר פרעגן אַנדערע מענטשן. אַלע זאָגן, ס׳איז אַ טעות. קיינער ווייסט ניט פון אַ בערל ראַביין.

פלוצלינג לייכט אויף דעם משולחס פנים פון פרייד און ער שרייט אויס: „אָט דאָ גייט דאָך בערל ראַביין!״ מיר שרייען צו אים: „ניין, דאָס איז בערל פישער! דאָס איז דאָך אונדזער חבר שלמה שיעס טאַטע, בערל פישער!״

בערל פישער דערנענטערט זיך מיט קליינע, שטילע טריט, ניט ווי זיין שטייגער איז. זיין פנים זעט אויס שטאַרק פאַרחושכט, עפּעס ווי ניט מיט אַלע־מען. דער משולח גיט אים אַ בריטן שלום עליכם. בערל פישער ווייזט ניט אַרויס קיין שמייכל. ניט דער זעלבער בערל פישער, וואָס מיר קענען. בערל זאָגט:

שטערן אין דער נאַכט

„ס׳איז אמת, מיין נאַמען איז בערל ראַביין, נאָר מיט יאָרן צוריק, איידער איך האָב געקויפט פערד און וואָגן, האָב איך פֿאַרקויפט פיש. בין איך געבליבן ביי דעם נאָמען פישער. זאָל זיין בערל פישער. דער נאָמען מיינט גאָרנישט. דער עיקר זיינען מעשים טובים״.

בערל פרעגט ביי דעם משולח, וויפל איז די נדבה פון לעצטן יאָר. דער משולח ווייזט די קאָפּיע פון דער קבלה פון לעצטן יאָר. בערל פישער גיט אים די זעלבע סומע און מיט אַ תפילה, פול מיט ציטער, זאָגט ער: „דער רבש״ע זאָל מיר העלפן אַז איבער אַ יאָר זאָל איך קענען גיבן אַ סך מער״. און דער משולח דאַנקט אים און ווינטשט אים אַלץ גוטס.

בערל פישער וויל זאָגן, דערציילן, אָבער ס׳איז שווער עפּעס וואָס אַרויס־צוברענגען פון זיין מויל. מ׳זאָגט טאַקע: אַז מ׳רעדט זיך אַראָפּ פון האַרצן, ווערט גרינגער, אָבער זיין פערד וועט עס ניט לעבעדיק מאַכן.

מיט אַ שווער, געדריקט געמיט גייט ער ווייטער אַליין איבער דער גאַס, אַן אַ צווײַק און אַן אַ ציל. איין איינציקע פראָגע עגבערט איצט זיין מוח: וואָס וועט ער אָפּינד טאָן אַן זיין פרנסה־געבער, זיין פערד?

בערלס אומעטיקע מחשבות ווערן איבערגעריסן דורך אַ ,גוט מאָרגן׳ פון זיינעם אַ פריינד, משה פון שפּייז־געוועלב. „בערל!״ פרעגט ער, „וואָס פאַר אַ יום־טוב איז היינט? אַזוי זיך שפּאַצירן אין גאַס אין אַ מאָנטיק? אַנטשולדיק מיר פאַר דער פראָגע. איך בין געוואוינט צו זען בערלען מיט דער בייטש ביי דעם פערד און וואָגן, רעדן מיט די פאַסאַזשירן, רעדן מיט די סוחרים פון די געוועל־בער, נעמען פון זיי באַשטעלונגען, מיט צעטלען פאַר דער סחורה. מ׳זאָגט דאָך אין דלוגאַשאַדלע, אַז בערל פישער איז בעסער ווי די היינטיקע פּוילישע פאַסט. אַז מ׳בעט ב׳ערלען עפּעס צו ברענגען פון דער גרויסער שטאָט, ברענגט ער פונקט און ענווי, בעסער ווי צו שיקן דורך זייער פאַסט. דיין פערד־און־וואָגן איז דער פאַרבינדלער פון דעם איד אין דעם קליינעם שטעטל מיט דער גרויסער אידישער שטאָט, בערל! דו קענסט גאָרניט וויסן, ווי גרויס און הייליק ס׳איז דיין אויפגאָבע. בערל, איך האָב זיך אַזוי פאַררעדט. פאַר וואָס גייסטו אַזוי אַרום אין גאַס? אפשר איז היינט אַ יומא דפגרא ביי ,זיי׳. איך בין ניט אַזוי קלאָר אין די גויאישע חגאות״.

בערל הערט אויס זיין פריינד. ס׳איז אים שווער צו ענטפערן, אָבער ער שטאַרקט זיך מיט אַלע כוחות און דערציילט אים וועגן דעם גרויסן אומגליק: „די וועגן זיינען היינט ניט גוט, ניט פאַר אַ שליטן און ניט פאַר אַ וואָגן.

פלוצלינג אַזא וואַרעמקייט! די האַרטע, מיט שניי געפרוירענע ערד, צעגייט. עס ווערן גריבער, לעכער. און איך בין אויפן וועג אַהיים. ס׳איז פינצטער, שפעט ביי נאַכט. איך פאָר ניט מיט די זייטקעס, מיטן שליטן, נאָר מיטן וואָגן. דו ווייסט דאָך וואָס מ׳זאָגט: ,א וואָגן איז א זייגער, און א שליטן איז א פייגער׳. פון איין גרוב אַרויס און אין צווייטן אַריין. ס׳איז ביטער. איך האָב מורא פאָרן פערד. איך זאָג צו מיין זון: ,מענדל, אַראָפּ פון וואָגן!׳ אָלע פּאַסאָזשירן גייען אַראָפּ פון וואָגן. מ׳העלפט שטופּן. וואו א בערגל אַדער א גריבל — אַראָפּ פון וואָגן. אַזוי א גאַנצע נאַכט, אַראָפּ און אַרויף. איך זע דאָס פערד אַרבעט שווער, כאַטש שפּאַן זיך צו צום וואָגן...

„ג־ט צו דאַנקען, אַרום פינף א זייגער קומען מיר קיין דלוגאַשאַדלע. די פּאַסאָזשירן גייען אַראָפּ. איך פאָר אַהיים. איך שפּאַן אויס מיין פערד. עס גייט פון אים א פאַרע, פונקט ווי פון א קוימען ערב יום־טוב. פון זיינע נאָזלעכער גייט א רויך, פונקט ווי פון א סאַמאָוואָר. שנעל לייג איך אַרויף אויף אים א דערע און פיר אים אַריין אין שטאַל. שטאַרק מיד, צעבראָכן פון אַרומלויפן א גאַנצן טאָג און נאַכט, וויל איך גיין אויסרוען מיינע ביינער. פאָר מיין אָוועקגיין גיב איך אים א גלעט. איך פיל אָן ער איז נאָס ווי וואָסער. ער דרייט זיך אויס צו מיר מיטן קאָפּ, ווי ער וואַלט מיר עפּעס געוואָלט זאָגן.

„איך ליג אויפן געלעגער און קען ניט צו מאַכן אָן אויג. דעם פערדס אויס־דרייען דעם קאָפּ לאָזט מיך ניט רוען. איך ליג אַזוי אויפן געלעגער א שטיקל צייט. איך לויף אַריין צום פערד אין שטאַל. איך זאָג דיר, משה, עס ווערט מיר פינצטער אין מיינע אויגן. ער ליגט אויסגעצויגן מיט די קאָפּעטעס, טויט. ווען איך האָב א נאַטור פון חלשן, וואַלט איך געחלשט. איך בין אַוועק פון שטוב, אפילו ניט געזאָגט מיין חנה רבקהן. איך האָב מורא געהאַט איר צו זאָגן ווען דעם אומגליק. און אַט אַזוי דריי איך זיך אַרום אין גאַס מיטן פּעקל צרות, מיד און צעבראָכן, אָן א ציל. איך האָב מורא אַריינצוגיין אין מיין הויז. מיין חנה רבקה האָט א נאַטור פון חלשן. נו, משה, אַצינד וועסטו שוין פאָר וואָס היינט איז ניט קיין יום־טוב ביי מיר, נאָר א גרויס אומגליק. וואו וועל איך נעמען א פערד? פרנסה דאַרף מען! מ׳דאַרף עסן! דאָס איז געווען פון דער אמתער ראָסע שלעפּ־פערד. ער האָט מיר געדינט פינף יאָר. גיי זוך אַצינד אַזא פערד?

„אַזא פערד מוז קאָסטן א סך געלט, און קיין געלט האָב איך ניט. ביי אונדז איז א געזינדל, ג־ט צו דאַנקען, פון ניין מענטשן. די ברכה גייט אַריין אין די מוציא. פון וואַנען וועל איך נעמען געלט אויף א פערד?״

שטערן אין דער נאַכט

בערל פישער באַרגט געלט, ער פאַרזעצט זיין ווייבס א בראַנדזעלעט, און ער פאַרט אַרום איבער יאַרידים זוכן א פערד. ער געפינט אַזא שטייגער פערד. נאָר גרויסע דינגענישן קויפט ער דאָס פערד.

בערל איז ווייטער אויף דער גאָס מיטן פערד און וואָגן. ער פירט און ברענגט פאַסאַזשירן. אידן שיקן מיט אים צעטלען איינצוקויפן סחורה אין דער גרויסער שטאָט. זיין פריינד משה זאָגט אים: „דו ווייסט, בערל? די פאָר וואָכן וואָס דו ביסט ניט געפאָרן מיטן פערד און וואָגן, איז געווען פונקט ווי איבער־געשניטן די דראָטן פון טעלעפאָן. מ׳האָט גאָרניט געוואוסט וואָס עס טוט זיך אויף דער וועלט. ער ווינטשט אים הצלחה און זאָגט: „דו זאָלסט לאָנג לאָנג פאָרן, קיין מאָל ניט איבעררייסן״.

בערל קוקט דעם פעד אין די אויגן אַריין. ער לערנט זיין זון מענדל ווי אַזוי ער זאָל זיך באַגיין מיטן פערד: „געדענק! ניט קיין גאַלאָפּ, אפילו אויפן שאַסיי! געדענק, מענדל! מיט שכל קען מען איינעמען אפילו א לייב, מיט גבורה קען מען אפילו א פליג ניט כאַפּן. זאָלסט אים געבן ריינעם האָבער מיט היי, ניט מיט שעצקע״.

ער טוט אים אַן אויגן־לעדערלעך צו באַשיצן פון ווינט, וואָס מאַכט זיך אויפן וועג, אַדער, היינטיקע צייטן קען א מאָל אַנפאַרן אַן אויטאָ, וואָס מאַכט א שטאַרקן ווינט. בערל זאָגט: „ביי מיר טאָר א פערד מער ניט פאַלן! איין מאָל געגאַנגען אין דער בלאָטע, א צווייט מאָל גייט ניט בערל!״

איך געדענק, דאָס איז געווען פאַר די גויאישע חגאות. דאָס שטעטל אַטעמט מיט גרויסע קעלטן און פרעסט. די שפּייז־געוועלבער, שניט־געוועלבער און אַלע אַנדערע דאַרפן סחורה. בערל איז דער שטענדיקער איינקויפער. סוחרים זאָגן: אפילו ווען דו פאַרסט אַליין, קאָנסטו בעסער ניט איינקויפן ווי בערל. מען געטרויט בערלען זילבער און גאָלד. בערלען גיט מען דעם צעטל מיט געלט און בערל איז דער איינקויפער.

בערל איז דעמאָלט געפאָרן אַליין, ווייל זיין זון מענדל האָט ניט געפילט אַזוי גוט. דאָס שטעטל סוחרים באַגלייטן אים. יעדער האָט אים עפעס וואָס צו דערמאָנען. א סך סוחרים האָבן אים מיטגעגעבן דעם לעצטן גראָשן. מ׳האָפט אויף א גוט לייזעקץ ערב זייערע חגאות.

ס׳איז בין השמשות. חנה רבקה הערט עפעס א הירזשן פון פערד. דאָס האָרץ טוט איר א קלאַפּ: „אוי, בערל קומט ניט אַזוי פריי!״ זי לויפט אַרויס. דאָס פערד הירזשעט נאָך העכער. אַבער זי זעט ניט בערלען. וואו איז בערל? זי טוט

גרשון וועגראָווסקי

אַ קוק אין וואָגן. בערל ליגט אין אַ קאַלוזשע בלוט, די אויגן אָפן, און ער קען ניט רעדן. זי פאַלט אין חלשות. עס ווערט אַ גרויסער טומל אין שטעטל. מ׳רופט דעם פעלדשער. ער ווייס ניט וועמען פריער צו ראַטעווען. מ׳ציט אַראָפּ פון בערלען די מלבושים. דאָס העמד און די וועש זיינען ווי שטיקער בלעך, געפרוירן מיט בלוט. עס ווערט אַ גרויסער טומל אין שטעטל. איינער דערציילט דעם צווייטן אַז מ׳האָט בערלען באַרויבט, צעהרגעט. ער קען ניט רעדן. נאָר די אויגן זיינען אָפן. ער שוועבט צווישן לעבן און טויט. די סוחרים רעדן ניט מער וועגן געלט אַדער סחורה. מ׳וויל, דער עיקר, וויסן וואָס בערל מאַכט.

אַלע זיינען זיך מיאש פון דעם געלט. זיין פריינד משה זאָגט צו דודן: „דו וועסט זען, ווען בערל וועט ווערן געזונט, וועט ער אומקערן אַלעמען דאָס געלט". — „יאָ!" זאָגט דוד, „דו קענסט פאַרשרייבן אויפן זאַמד. דאָס געלט וועט שוין ניט זיין. פון וואַנען וועט ער נעמען? ער וועט באַגנבענען אַ קאַשטשאָל?"

נאָך אַ פאָר טעג קומט בערל אַ ביסל צו זיך. ער הייבט אָן אַרויסצובערענגען ווערטער פון מויל. זאָגט ער צו זיין זון מענדל: „ברענג אַריין דעם קאַסטן פון אַבראָק". ער ווייזט אים ווו דאָס געלט איז באַהאַלטן. יעדן איינעמס געלט איז געווען איינגעוויקלט אין זיין צעטל. ער זאָגט: „טראָג זיי באַלד אַריין דאָס געלט, מענדל".

בערל דערציילט: „מ׳האָט מיך געשלאָגן, געשטאָכן מיט מעסערס: ‚גיב דאָס געלט, זשידע׳ האָבן זיי געשריגן. אָבער אויסגעהאָרעווט אידיש געלט טאָר מען ניט אָוועקגעבן!"

און צו זיין ווייב חנה רבקה זאָגט ער: „אין דער צייט פון יאָר קומט דער משולח פון דער ישיבה. איך האָב אים געהאָט געזאָגט: ‚איך האָף צום רבש"ע אַז איך וועל געבן דאָס צווייטע יאָר מער'. דער רבש"ע האָט מיר געהאָלפן, גיב מער!"

שטערן אין דער נאַכט

בערל דער בעל עגלה מיט זיין ווייב

גרשון וועגראָווסקי

דער קדוש ר׳ לייב ראָזענבערג פון דלוגאָשאָדלע

אין שטוב איז געווען מנוחהדיק שטיל. דער טאָג האָט זיך מיט אַלע כוחות געריסן דורך די לאָדן־שפּאָרעס, און די שיין האָט זיך צעלייגט אין אַלעווינקלען פון ר׳ לייבלס שלאָפצימער. פלוצלינג איז פון אַ זייטיקן צימער, וואָס איז געווען אַ מין אכסניא פאַר אורחים, געקומען אַ הוסטן און אַ קרעכצן, וואָס האָט אויפגעוועקט ר׳ לייבלען. ער איז שנעל אַראָפּ פון בעט, אַריין צו די אורחים, געפרעגט דעם אורח ווי ער פילט. אפשר אַ וואַרעם־פלאָש? אפשר אַ גלאָז טיי? ער איז נישט אַוועק ביז ער האָט ניט געהאָט אַ צופרידנשטעליקן ענטפער.

אַזוי איז ער אַנגעגאַנגען מיט הכנסת־אורחים במשך אַ סך יאָרן. אַלע אינדערפרי האָט ער אַרייַנגעבראַכט וואַסער פון ברונעם פאַר נעגל־וואַסער און צו וואַשן זיך און אַרויסגעטראָגן די אומריינע וואַסער. פאַר אים איז דאָס נישט געווען קיין אומכבוד. ער פלעגט יעדן איינצעלנעם אורח פרעגן ווי ער פילט זיך.

דערנאָך האָט ער געזומען טלית און תפילין און געגאַנגען אין בית־מדרש דאָוונען מיטן ערשטן מנין. די ערשטע סטעזשקע אין פרישן שניי איז געווען פון ר׳ לייבלס הויז צום בית־המדרש. נאָכן דאָוונען האָט ער זיך געזומען צו זיין שתדלנות־אַרבעט, מיט דער מצווה פון העלפן אַ ייִדן: דעם מיט אַ מעטריקע, דעם מיט אַ צייגעניש צו פאָרן קיין אויסלאַנד, א.א.וו. מיט יעדער צרה האָט מען זיך געוואָנדן צו ר׳ לייבלען. טיר און טויער זיינען ביי אים געווען אָפן פאַר איט־לעכן. ס׳איז ממש נישט געווען צו פאַרשטיין דעם כוח פון זיין הצלחה. נישט ער האָט געהאָט די שפּראָך און ניט אַנדערע מעלות. ער האָט אַבער געהאָט דעם כוח צו העלפן אַ אידן אין אַן עת צרה.

ס׳איז געווען אַ צייט, וועלן די פּוילישע מאַכט האָט מאַביליזירט פערד. רעדט שאול־הערש דער בעל־עגלה פון דלוגאָשאָדלע צו אברהמל דעם שמיד וועגן דעם ענין. ער דערציילט אים די מעלות פון זיין פערד:

„מילא, אויפן באַטשנעם וועג גיט מען אַכטונג, ווייל דאָ איז אַ בלאָטע, דאָ אַ גרוב, וויאַ, קסאַ, פאַרשטייסט? אָבער אויפן שאָסיי — דאָרט גייט ער אַז ס׳איז אַ פאַרגעניגן, מ׳קען אפילו לערנען אַ שטיקל גמרא, און אַצינד אויב, ח״ו, איך וועל בלייבן אַן מיין פרנסה־געבער, וואָס וועל איך טאָן? ס׳איז ממש פּיקוח־נפש״.

שטערן אין דער נאַכט

„קום מאַרגן, איך וועל נאַכמאַכן דעם שטעמפל און שטעמפלען דאָס פערד און אַזוי־אַרום וועט עס זיין באַפרייט פון דער אַרמיי, זאַרג זיך נישט...“

שאול־הערש באַרואיקט זיך אַביסל.

צומאַרגנס זעט מען שאול־הערשן מיט זיין איידעם יעקב־שמחהן און דעם פּרנסה־געבער, איבערגעדעקט מיט אַ פּאַטשיילע. זיי גייען צו אברהמלען דעם שמיד.

וועלן אַלץ איז שוין געווען פּאַרטיק, האָט זיך פון אונטער דער ערד באַויזן דער קאַמענדאַנט פון דער פּאָליציי און ער כאַפּט זיי מיטן „הייסן“ שטעמפל. בליץ־שנעל האָט זיך פּאַרשפּרייט די נייעס איבערן שטעטל אַז מען האָט דריי אידן געפּירט געשלאָסן אין קייטן אין טורמע אַריין, און מ׳האָט זיך געזאַרגט פּאַר זייער לעבן. ר׳ לייבל איז שנעל אַוועק וואו מען האָט געדאַרפט און מ׳האָט די דריי אידן באַפרייט. אַ לאַנגע צייט האָט מען נישט אפילו דערמאַנט דעם ענין, ווייל מ׳האָט מורא געהאָט פּאַר אַן עין־הרע.

אונדז, דאָן נאָך קינדער, איז ר׳ לייבל געווען באַקאַנט מיט זיין פריילעך מאָכן יום־טובים, ספּעציעל די יום־טובים פון שמיני עצרת און שמחת תורה. אין די ימים טובים איז ער אַרויסגעקומען מיט זיין גאַנצער פּראַכט און גלאַנץ, מיט זיין זינגען און טאַנצן מיט דער תורה. ער האָט געהאָט אַ ליד „משה׳עצעק לארצנו נאָש“ (משה פירט אידן קיין ישראל). דאָס ליד איז באַשטאַנען פון צוויי סטראָפעס אין פויליש און אין אידיש, און דער רעפּרען איז געווען „משה׳עצעק לארצנו נאָש“. דאָס ליד האָט ער געזונגען מיט עקסטאַז און ברען, און מיר קינדער נאָך אים.

דאָן האָט ער געבראַכט טשאַלענט־קוגלען פון ישעיה אייזיק דעם גערער חסיד, וואָס האָט געהאָט אַ בעקעריי, און אַלעמען געטיילט, און אַלץ מיט גע־זאַנג „משה׳עצעק לארצנו נאָש“...

אַזוי האָט ר׳ לייבל געפּראָווען יום־טובים במשך פון יאָרן און יאָרן, אין גאָס, מיט געזאַנג און טענץ.

אַבער שמיני עצרת, 1939, האָט ר׳ לייבל נישט געזונגען. די נאַציס ימ״ש זיינען אַריין צו אונדז אין שטעטל און געגעבן אַ באַפעל: „אַלע אידן אַרויס!“ זיי האָבן געשניטן בערד מיט רציחה, און מ׳האָט געזען ווי די מערדערס איזדיעקע־ווען זיך איבער זייערע קרבנות.

באַלד איז געקומען אַ צווייטער באַפעל: „ווער ס׳וועט וואָגן בלייבן דאָ וועט גלייך דערשאָסן ווערן“.

גרשון וועגראָווסקי

דאָס גאַנצע שטעטל דלוגאַשאַדלע ווערט אויסגעלייַדיקט. די פּוילישע שכנים האָבן אַרויסגעקוקט דורך די פענצטער מיט שיינעדיקע פנימער. מ׳האָט געקענט זען די הנאה אויף זייערע פנימער. זיי האָבן זיך צוגעקוקט ווי אַ פּינטשיריק קינד מיט אַ פּעקל וואַרפט עס פון איין אָקסל אויפן צווייטן; אַן עלטערע פרוי מיט בעטגעוואַנט שלעפּט זיך קוים.

מיר גייען פאַרבייַ די שיינע גערטנער. אָלץ אַרום זעט אויס ווי אַ בליענדער גאַרטן. דאָ און דאָרט גייען אַדורך בהמות וועלכע קומען צוריק פון דער פּאַשע. אָלץ זעט אויס צו זיין אַזוי נאָרמאַל — אָבער מיר אידן מוזן גיין פון דאָנען!

און אָט גייט ר׳ לייבל שווייגנדיק, מיר רעדן ניט אַרויס קיין וואָרט. מיר גייען אויף דער סטעזשקע וואָס טיילט־אָפּ פון בייַדע זייטן דעם סאָסנע־וואַלד מיט די געשמאַקע ריחות. די זון נייגט זיך צום מערב און די נאַכט קומט און פאַרדעקט אָלץ.

מיר נעכטיקן אין וואַלד, דאָס גאַנצע שטעטל נעכטיקט דאָ צום ערשטן מאָל אונטערן פרייַען הימל. ר׳ לייבל רוט נישט. ער גייט אַרום פון איינעם צום צווייטן: דעם גיט ער אַן עצה, דעם דעקט ער צו מיט עפּעס ס׳זאָל אים זיין וואַרעם, און איינעם זאָגט ער אַ גוט וואָרט.

אַ שטאַרק וויינען פון אַ קינד וועקט־אויף אָלעמען און רייסט איבער די שטילקייט פון דער פינצטערער נאַכט. ר׳ לייבל באַווייזט זיך באָלד ביים קינד, און גלעטנדיק דאָס קינד איבערן קעפּל זאָגט ער: „וויין, וויין, מיין טייער קינד. ס׳איז דאָ אַ סך אויף וואָס צו וויינען, ס׳איז גוט צו וויינען מיט טרערן...״

ער זעצט זיך צו לעבן אַ בוים, רעדט, דערציילט מיט נאָסטאַלגיע וועגן די נישט־לאַנג פאַרשוואונדענע טעג: „אָט דאָ״, דערציילט ער, „האָב איך געבויט פאַרן זעמבראָווער רב, ר׳ דוד מנחם רעגענסבערג הי״ד, אַ בייַדל ס׳זאָל אים פאַרשטעלן פון אַ רעגן, ער זאָל קענען זיצן און לערנען״. ער דערציילט ווי „דאָ״, אין וואַלד, האָט זיך אויסגעמישט דער קול התורה פון ליטווישן למדן מיט דעם פון חסידיש־פּוילישן, און האָט פאַרהילכט דעם אָרום. דאָ זיינען פאַרענטפערט געווארן שוועריע סוגיות אין ש״ס און יורה דעה. דאָ האָט פאַרבראַכט אַ סך יאָרן אויף זומער־וואוינונג ר׳ יצחק אהרן (איטשע פישל הי״ד), דעם גערער רבינס איידעם זי״ע. דאָ האָט פאַרבראַכט זומער־צייט ר׳ אלכסנדר זושא פרידמאַן הי״ד, דער סעקרעטאַר פון דער פּוילישער אגודת־ישראל, שטענדיק אַרומגערינגלט מיט יוגנט. אַ שטענדיקער אַרייַנגייער צו שמועסן דברי תורה איז געווען דער היינטיקער רב פון שיקאַגאָ, ר׳ בן ציון ראָזענטאָל שליט״א. דאָ האָט

שטערן אין דער נאַכט

מען אויפגעשטעלט די פרעכטיקע יהודית־קאַלאַניע פאַר דער בית יעקב באַ־ווענונג פון פוילן, געגרינדעט און געבויט פון די עסקנים יואל אונגער און משולם קאַמינער.

אַזוי האַט ר׳ לייבל געראַדט און דערציילט ביז פאַרטאָג. באַגינען איז מען ווייטער געגאַנגען, ביז צו דער סלאַנימער געטא.

דאָס גאַנצע שטעטל דלוגאַשאַדלע, מיטן קדוש ר׳ לייבל דער שתדלן, איז אומגעבראַכט געוואָרן אין די מאַסן־שחיטות און באַגראָבן אין די גריבער פון סלאַנים.

א גרופע ישיבה־בחורים פון דער לאמזשער ישיבה
ר׳ לייבל׳ס צוויי אייניקלעך יאָסקע און אברהם צבי קען מען זען מיט דעם משגיח ר׳ משה הי״ד.

גרשון וועגראָווסקי

די בולקע און די שפּין

עס ציען זיך די וועגענער מיט עופות און תבואה. דאָרפּס־לייט טרייבן בהמות צו פּאָרקויפן אויפן יאָריד. זיי שטעלן זיך אָפּ ביי דער ראָגאַטקע אָפּצוּ־ווישן דעם שטויב און אַנצוּטאָן די שיך, וואָס זיי טראָגן אויפן אָקסל. דאָ שטייען אידן איבערקויפער, פּאָרמיטלער, איינקויפער, מציאות־זוכער. זיי לאָזן ניט דורך קיין וואָגן אָן צו פרעגן אַדער אַ טאָפּ טאָן צו וויסן וואָס און וועגן... אויב עס איז געווען אַ גוטע סחורה און דער פּרייז האָט געשטימט, איז די סחורה ניט פּאָר־פּאָרן אויפן יאָריד, נאָר דאָרטן איז עס געוואָרן פּאָרקויפט. ס׳זענען געווען אידן וואָס האָבן דירעקט געהאַט צו טאָן מיטן יאָריד־קרעמער, שוסטער, שניידער, רימער, בעקער און שניט־סוחר. און ס׳זענען געווען אַזעלכע אידן וואָס האָבן ניט געהאַט קיין שייכות מיטן יאָריד. זיי זענען שטענדיק געזעסן און געלערנט.

ר׳ לייבל ראָזענבערג האָט ניט באַלאַנגט צו קיין איינער פון די קאָטע־גאָריעס. ר׳ לייבלס הויז איז געווען אַ זאָל הויז. „אַז מען האָט אייגענע קאָר־טאָפל און אַ אייגן הויז און מילך פון אַ אייגענער קו, איז די רעשט פּרנסה קומט שוין אָן מי״. אַזוי זאָגט מען. און דאָס איז געווען ביי ר׳ לייבלען.

פונדעסטוועגן איז ר׳ לייבל אין אַ יאָריד־טאָג ניט געזעסן אין הויז. ער איז אַרומגעגאַנגען פון איינעם צום צווייטן מיט אַן עצה און הילף. אפשר קען אַ שיפור טאָן שלעכטס אַ איד, אַדער אַ גנב, אַדער סתם אַן אַנטיסעמיט. ר׳ לייבל שטייט אויף דער וואָך אין אַ יאָריד־טאָג, וואָס איז דער אינציקער פּרנסה־קוואַל פּאָר אַ איד.

אָט רופט יוכבד פון שיך־געשטעל: „ר׳ לייבל, טוט מיר אַ טובה! איר זענט מיר אַנגעקומען ווי אַ מלאך. זייט רואה. זענט נאָר דאָס עם רב, די עמלקים! זעט נאָר, פּאָר איין פּאָר שיך!״ ר׳ לייבל באַרואיקט איר: „שא שטיל, איך וועל שוין האָלטן אַן אויג אויף זיי״. — ר׳ לייבל דערקענט: דאָס זענען דאָך די ציגיינער. צו וואָס דאַרפן זיי שיך? זיי גייען דאָך באָרווֹעס. איינער פון די ציגיינער לייגט אים פּאָר אַז פּאָר אַ קליינער סומע געלט קען ער אויסריניקן דלוגאַשאַדלע פון די מייז. „דאָס ווייס איך ניט״, זאָגט יוכבד, „אָבער אַ פּאָר שיך קען ער אָפּריינקן. אין דעם בין איך זיכער״. ר׳ לייבל וואָרט ביז זיי פּאַרשווינדן מיט דער גרויסער מאָסע אויפן יאָריד.

ר׳ לייבל גייט דורך די בעקעריי און זעט ווי נחום שוויצט, אַרבעט שווער.

שטערן אין דער נאַכט

„א סך אַנגעבאַקן?" פרעגט ער אים. „א סך, א סך", ענטפערט נחום. „ס'זאָל נאָר זיין שיין אין דרויסן, ניט קיין רעגן ח"ו". ר' לייבל בייגט זיך צו צו נחומען און זאָגט אים שטיל: „נחום, דו הערסט? מען דאַרף בעטן ס'זאָל זיין שטיל אויף דער וועלט. דאָס איז דער עיקר. מען זאָל לאָזן לעבן דעם איד!" און ער ווינטשט אים א גוטן יאָריד.

נחום שטייט א גאַנצע נאַכט און באַקט פֿאַרן מאַרגנדיקן יאָריד. ער מאַכט אַליין די ראַשטשינע, קנעט, שיבט. ער באַקט ראַזוואָאנע ברויט, געבייטלטע ברויט, ווייצענע בולקעס. וועָן אַלץ איז אין אויוון, שפּאַרט ער זיך צו א ביסל אין דער אַלקער, וואָס ער האָט נאָר וואָס געבויט.

באַלד נאָך דער חתונה האָט דאָס יונגע פּאָר פֿאַלק געוואוינט אין דער בעקעריי. די צוויי בעטן זענען געווען פֿאַרהאַנגען מיט א ליילער. אָבער וועָן ס'זענען געקומען קינדער אויף דער וועלט, האָט נחום צוגעבויט ביי דעם אויוון אָן אַלקער אָן פּענצטער. דאָס איז אַצינד דאָס שלאָפצימער פּאָר פּיר מענטשן, פּאָר אים און זיין ווייב ריייזל און צוויי קינדער.

אָט דאָ שפּאַרט ער זיך צו אַצינד צו כאָפּן א שלאָף ניט אויף לאַנג, ווייל ער דאַרף אָכטונג געבן דאָס געבעקס זאָל ניט פּאַרברענט ווערן. ביים זון־אויפגאַנג טוט ער אָן טלית און תפילין און דאָוונט. וועָן מען דאַרף לויפט ער צו צום אויוון און דרייט איבער, שיבט. ריייזל באַמערקט אָז דער טלית ווערט פּאַרסמאָליעט, פּאַרקאָפּטשעט: „איך וועל שוין דעם טלית דאַרפן וואָשן!" נחום בּאַרואיקט איר: „ס'איז בלויז א ביסל סאָזשע".

ביים אויוון איז נחום דער גאַנצער בעל־מלאכה. ריייזל גייט נאָר צו צום אויוון אָפּצוקאָכן א ביסל געקעכץ. זי גייט צו גאַנץ פּאַרזיכטיק, שאַרט אַוועק די קוילן אין א זייט און שטעלט אַריין דאָס טעפּל מיטן געקעכץ. זי האָט שטענדיק מקנא געווען אַנדערע ווייבער, וואָס האָבן א קיך מיט פּייערקעס, וואו מען דאַרף זיך ניט אָזוי אויסנאַרען, פּאַרקאָפּטשען ביים אָפּקאָכן א ביסל געקעכץ. זי האָט שטענדיק געהאָפט אַז נחום וועט איר אויפשטעלן א קיך מיט פּייערקעס צו זיין גלייך מיט אַנדערע ווייבער.

„ריייזל, דיין פּנים איז א ביסל פּאַרסמאָליעט", בעט איר איבער א שכנטע. ריייזל פּאַרענטפערט זיך: „איך האָב נאָר וואָס צוגעוואַרעמט פּאָר מיין אַרעלע א מאכל. איר ווייסט דאָך, הינדע רחלשי, שטענדיק ביים אויוון. די שפּיגעלעך האָלטן זיך ניט ביי אונדז. זיי ווערן צעבראָכן. איך וועל שוין היינט אויפן יאָריד קויפן א שפּיגל.

גרשון וועגראָוסקי

נחומס נאָמען אין באָקן איז געווען זייער גרויס צוליב זיינע ווייצענע בולקעס און געבייטלטע ברויט. איז מען געקומען פון זייער ווייט. פאַר אַ יאָריד־טאָג האָט נחום אַ סך ווייצענע בולקעס אָנגעבאַקן. נחום שטייט מיט רייזלען אָצינד און זיי פאַרקויפן דאָס ברויט וואָס זיי האָבן אָנגעבאַקן פאַרן יאָריד.

דאָס געבייטלטע ברויט איז גוט מיט הערינג, וואָס מען קויפט ביים שכן דעם קרעמער. די ווייצענע בולקעס זענען גוט מיט זיסן טיי וואָס נחום פאַר־קויפט. און מען זיצט און מען עסט ביי צוויי גרויסע טישן אין דער בעקערייַ און אין קאָרידאָר און אין גאַס, לעבן דער בעקערייַ. מען עסט און מען האָט הנאה. אַ מאָן פון אַ גרויסער הויך קויפט אָפֿן ווייצענע בולקע און זעצט זיך אַוועק ביי איינעם פון די טישן עסן. נאָך עטלעכע ביסנס הייבט ער זיך אויף און שרייט: „מיינע פריינד, טוט אַ קוק וואָס דער זשיד פאַרקויפט!" ווייזט די בולקע צו די מענטשן אַרום. איינער זאָגט: „דאָס איז אַ שפּין". אַ צווייטער זאָגט: „דאָס איז אַ גריל". און ער שרייט: „פאָליציי! פאָליציי! מען דאַרף אים פאַרמאַכן די שמוציקע בעקערייַ!"

רייזל לויפט רופן ר׳ לייבלען. אפשר וועט ער קענען עפּעס אויפטאָן מיט אים. אפשר איז נייטיק לא יחרץ געלט? מען ווייסט ניט וואָס צוטאָן! מען זוכט ר׳ לייבל ראָזענבערג.

ר׳ לייבל איז דאָ. ער שטופט זיך דורך צו דעם הויכן גוי און באַגריסט אים זייער שיין און בעט אים: „גיב מיר די בולקע צו געבן אַ קוק". ער גיט די בולקע. ר׳ לייבל באָקוקט און כאָפּט אַריין די בולקע אין מויל און עסט אויף די בולקע. דער גוי איז פאַרנומען מיט אַגיטירן קעגן דער בעקערייַ. דער פאָליציאַנט איז דאָ. די ערשטע פראָגע וואָס ער פרעגט: „אַווואו איז די בולקע?" דער גוי שטאמלט. ער באַגרייפט ניט וואָס ס׳איז דאָ פאַרגעקומען. מען זאָגט אים אַז ר׳ לייבל האָט אויפגעגעסן די בולקע. זאָגט ער דאָס דעם פאָליציאַנט. דער פאָלי־ציאַנט פרעגט ר׳ לייבלען: „איז דאָרט געווען אַ שפּין אָדער אַ גריל?" ר׳ לייבל באַגריסט דעם פאָליציאַנט זייער העפלעך און זאָגט אים: „דו קענסט דאָך מיך שוין אַ סך יאָרן. וואָלט געווען אַ שפּין אָדער אַ גריל, וואָלט איך געגעסן?" דער פאָליציאַנט הייסט אַלעמען זיך צעגיין און נחום פאַרקויפט ווייטער ווייצענע בולקעס...

צווישן מנחה און מעריב איז ר׳ לייבלס אויפטו געווען די נייעס פון טאָג. משה פלאנצשאק, וואָס יעדער וואָרט איז געווען ביי אים מיט אַזוי פיל שאַרפזין און חכמה, פרעגט ביי ר׳ מענדל פיינדצאק: „זאָגט מיר, ר׳ מענדל, נאָך אַזאַ בולקע

שטערן אין דער נאַכט

האָט ר׳ לייבל געדאַרפט בענטשן?...״ ר׳ מענדל איז פאַרנומען מיט צינדן ליכט. ווען ער ווערט פאַרטיק מיטן צינדן די ליכט, לייגט ער אַרויף זיין רעכטע האַנט אויף משהן און מיט זיין צווייטער האַנט מאַכט ער אַ דעכל איבער די אויגן נאַכצוזאָגן ברוך שמו אמן און זאָגט: „דער אייבערשטער אַליין האָט אים גע־בענטשט!...״

דער שתדלן ר׳ לייבל פון דלוגאשאדלע מיט זיין ווייב יענטא, מיט זייער קו

גרשון וועגראָווסקי

אַ מאָרד אין שטעטל

די חברה קדישא האָט היינט געדאָוונט בציבור, געלייענט „ויחל", געפאַסט, געוועזן אויפן בית־החיים, געבעטן מחילה, טאָמער ניט אָפּגעגעבן וועמען דעם געהעריקן כבוד. און אָבינד, נאָכן תענית, פאַרזאַמלט מען זיך צו דער סעודה. נאָר איידער מ׳איז עפּעס טועם, רעדט מען מעניני דיומא. היינט איז ז׳ אדר, משה רבינוס יאָרצייט. דער גבאי פון דער חברה קדישא, אברהם ישמח, לייענט פון פּנקס די נעמען פון די נפטרים. נאָר דעם ווי מ׳לערנט אַ פּרק משניות און מ׳זאָגט קדיש, גייט דער עולם זיך וואַשן צו דער סעודה.

די גבאיטעס שטעלן אויף טישן געקאָכטע פּאַרעדיקע קאַרטאָפל מיט גרויסע שמאָלץ־הערינג און גאָנצע לעבלעך געבייטלט־ברויט. יאָנקל ישלח, דער גבאי שני, טיילט אָלעמען גלעזלעך בראָנפן, דאָס מאכל. נאָכן גלעזל בראָנפן פילט זיך דער עולם אַ ביסל וואַרעמער, מיט אַ גוטער געהויבענער, פריילעכער שטימונג.

אָט וויל לייבל פון יאָנקלען דווקא אַ גלעזל ניינציקער. קלמן מאָכט אַ פּשרה: „גיב אים צוויי מאָל צו פינף און פערציקער". און ווען דער שר המשקים, יאָנקל ישלח, זעט אז דאָס פלעשל הייבט שוין אַן צו טאָגן, מ׳זעט שוין באָלד דעם באָדעם, זינגט ער מיט אַ יום־טובדיקן ניגון: „הים ראה וינוס. איר ווייסט אפשר פאַרוואָס דער ים איז אָנטלאָפן?" פרעגט ער, און ענטפערט אַליין: „ווייל ער האָט דערזען די חברה קדישא קומען מיט יוספס ביינער, האָט ער מורא געקראָגן פאָר זיי; די חברה קדישא קען אויסטרינקען אַ ים". אָבער אברהם ישמח זאָגט: „פאָר אונדזער חברה קדישא וואָלט ער ניט אָנטלאָפן; דאָ זיינען דאָ מער הונגעריקע ווי דאָרשטיקע". און ער הייסט אַרויפשטעלן מער קאַרטאָפל מיט הערינג.

אָט אַזוי האָט דער עולם פאַרבראַכט ביי דער סעודה, געוויצלט זיך, נאָכגעזאָגט גוטע ווערטער פון צדיקים, פאַרגעסן אויף אַ ווייל פון דעם שווערן וויינטער, פון דאגות פרנסה, שיך, מלבוש, האַלץ, קאַרטאָפל און פון די פּוילישע שכנים אַרום. ווי פון אַ געהיימער קראָפט אויפגעוואָכט, ווערט איינער נאָענט צום צווייטן. מען דערציילט נחת פון קינדער. ס׳הערשט אַ אינטימע וואַרעמע פריינדשאַפט ביי אָלעמען.

אָבער די אידיליע האָט לאָנג ניט אָנגעהאַלטן. ס׳עפּנט זיך די טיר. פּייוול שנייַדער, אַן אָלטער חבר פון דער חברה קדישא קומט אַריין, געפרוירן, פול מיט

שטערן אין דער נאַכט

אייז־ליכטלעך אַרום זיין גרויסער באַרד. די הענט ציטערן ביי אים. ער צאַפלט. ער ענטפערט ניט, ווען דער גבאי שרייט אויס: „פייוול! וואו ביסטו געווען? אַזוי שפּעטו!" נאָר אַנשטאָט אַן ענטפער פרעגט פייוול מיט גרויס צאָרן:

„איר ווייסט גאָרניט? האַ! איר זיצט און עסט די קאַרטאָפל מיט הערינג! איר פאַרגעסט אַז אונדזערס אַ טייערער חבר, חיים קאשעמאכער, איז פאַרשוואונדן פון שטעטל שוין עטלעכע חדשים אַן אַ שפור. און היינט האָט מען געפונען אין וואַלד זיינס אַן ארבע כנפות. מ׳האָט דעם ארבע כנפות געבראַכט צום רב, און דער רב האָט געראפן זיין משפּחה, געפרעגט די אַלטע אידישע פראַגע: ‚הכר נא, איז דער ארבע כנפות אייער פאַטערס?׳ ‚יאָ, רבי! מיר דערקענען׳, האָבן די קינדער געענטפערט מיט אַ ביטערן געווייַן. איך האָב בייגעוואוינט דעם, הכר נא׳ ביי דעם רב. איך האָב אויך דערקענט דעם אַרבע כנפות. איך מיין אַז יעדערער פון אונדז וואָלט דערקענט חיים קאשעמאַכערס אַרבע כנפות. דעם אַרבע כנפות האָט ער שטענדיק געטראָגן מיט די ציצית אין דרויסן. מיטן אַרבע כנפות האָט מען אים געזען אין קאשע־מיל, ביי דעם פערד און וואָגן, שטענדיק. איך האָלט דעם אַרבע כנפות און קוקנדיק אויף די ציצית דערקען איך בלוט־פלעקן. באַלד בין איך אַוועק אין וואַלד, מיין דוואָשע נאָך מיר. מיר האָבן גע־זוכט אין דער ריכטונג אַ גאַנצן טאָג, אפשר וועלן מיר געפינען נאָך אַ שפור, אַבער גאָרניט. צוויי מענטשן אין אַזאַ וואַלד! אידן, געדענקט! מ׳טאָר ניט רוען און פאַרגעסן! מיר אַלע, דאָס גאַנצע שטעטל, דאַרפן גיין זוכן חיים קאשע־מאַכער. געדענקט! מיר האָבן אַ מת־מצוה. מיר דאַרפן אים ברענגען צו קבר ישראל".

דער גאַנצער עולם זיצט מיט אן איינגעהאַלטענעם אָטעם, שטיל. קיינער רירט זיך ניט צו דער שיסל מיט די פאַרעדיקע קאַרטאָפל. אַלע אויגן און אויערן זענען געווענדן צו פייוולען.

„היתכן, שוין פאַרגעסן אַזאַ אידן?!" שרייט ער. „אַז ס׳האָט זיך געמאַכט אַ נפטר ר״ל אין שטעטל, איז מען באַלד געלאָפן צום חיים קאשעמאַכער. ער האָט צוגעגרייט די קרשים, געגעבן פערד און וואָגן פאַר דער מיטה. ווער האָט אויפגעשטעלט אונדזער בית החיים? לאָמיר אייך דערציילן. איך בין זיכער אַז ניט אַלע וויסן. ספּעציעל די יונגע לאָקשן (די יונגע חברה קדישא לייט האָט מען באַצייכנט מיטן נאָמען ‚לאָקשן׳). זיי וויסן פון דעם זיכער ניט. ביי אונדז אין שטעטל איז געווען אַ בית־המדרש, אַ מקוה, חסידים־שטיבלער, פּריוואַטע מניינים, אַבער ניט קיין בית־החיים. אַז ס׳האָט זיך געמאַכט אַ נפטר, האָט מען אים

גרשון וועגראָווסקי

געדאַרפט פירן צו דער גרויסער שטאָט, פינף און צוואַנציק קילאָמעטער פון שטעטל. איר פאַרשטייט ווי אַזוי דאָס האָט אויסגעזען ווינטער, אין אַ פראָסט, וועו ר"ל די אלמנה און די קליינע יתומים דאַרפן באַגלייטן דעם נפטר אויף אַזאַ לאַנגן וועג. על פּי רוב האָט מען ניט געקענט זאָגן קדיש ביי דעם פרישן קבר, ווייל ס'איז ניט געווען קיין מנין. איז געקומען חיים קאשעמאַכער און געזאָגט: „געגוג!" ער איז געווען פון די קויפערס פון דער קרקע. ער האָט מקדש געווען די קרקע פאַר אַ בית־החיים און געזעסן שמירה ביז ס'זיינען געווען צוויי בר־מינן'ס. ער האָט זיך שטענדיק געוואונטשן: ,איך זאָל אַזוי קומען צו קבר ישראל'".

אברהם ישמח פרעגט פייוולען: „פאַר וואָס אַזוי פיל שבחים? פייוול, געגוג וועו דו זאָגסט: ,ער איז אַ איד'. איין איד דאַרף זיין ערב פאַר דעם צווייטן. ווער וויים וואָס ס'קען געשען מאַרגן מיט אַ צווייטן איד. אונדזערע שכנים די פאַלאַקן זענען געווארן זעלבשטענדיק. אין אַלע צרות באַשולדיקן זיי איידן. אידישע הרוגים געפינט מען אויף אַלע וועגן. דער איד איז היינט הפקר. זיכער, מיר אַלע, דאָס גאַנצע שטעטל, דאַרפן גיין זוכן, בלויז כדי צו וויזן אַז אַ איד איז ניט הפקר".

שבת, נאָך קריאת התורה. דער דלוגאַשאַדלער רב, הגאון ר' משה פרידמאַן זצ"ל, דער זקן, אַליין אַ שטיק תכלת איז אַצינד אינגאַנצן איינגעוויקלט אין טלית. אין זייַנע אויגן און פנים האָט מען געקענט זען אַז עס ליגט דאַרט באַהאַלטן אַ גרויסע ציטערניש און אַז ער איז באַשוועדט מיט גרויס טרויער. ער גייט מיט געמאַסטענע טריט אַרויף אויפן באלעמער און שרייט אויס מיט זיין גאַנצן כוח: „רבותי אידן! ניט נאָר פסח, ביים סדר, דאַרף מען זאָגן די ווערטער: ,אלא שבכל דור ודור עומדים עלינו לכלותנו'. מ'דאַרף דאָס שטענדיק זאָגן און ניט פאַר־געסן אַז די וועגן און שטעגן פון דאַרף און שטאָט זענען פול מיט אידיש בלוט. מ'האָט אים פאַרשלעפט. פאַרשוואונדן — ניטאָ מער חיים קאשעמאַכער! זעט אידן, דאָס איז דער אַרבע כנפות, וואָס שרייט צו אונדז: ,קול דמי אחיך צועקים אלי מן האדמה'".

מיט טרערן, וואָס רינען אַראָפּ אויפן אַרבע כנפות, שרייט ער: „הכר נא, פאַרגעסט ניט! דאָס איז חיים קאשעמאַכער, דאָס מיינט מען מיך, דעם איד, אונדז אַלעמען!"

און דער זקן קוקט אויפן אַרבע כנפות און רעדט מיט אַ געבעט: „אַז איר וועט זען בלוט אויף אַ אידישן בגד, הכר נא, געדענקט ווער האָט דאָס בלוט

שטערן אין דער נאַכט

פֿאַרגאַסן!" און ער רופט אַלעמען צו קומען באַלד צוריק, נאָך דער שבת־סעודה, צו גיין מיט „מיר" זוכן חיים קאַשעמאַכער.

באַלד נאָכן טשאַלנט זאַמלען זיך אידן לעבן בית־המדרש. דער רב קומט אַרויס פון זיין בית־דין שטוב, אַנגעטאָן אין זיין שבתדיקן טראַכט, שטריימל און לאַנגן שוואַרצן מאַנטל, אַרומגענומען מיט אַ שווערן גאַרטל. אַלע באַגריסן אים: „גוט שבת, רבי!" ער ווערט אַרומגערינגלט מיט די חשובי עיר, צוויי שוחטים, מלמדים און גמרא־קינדער, און אברהם ישמח מיט דער חברה קדישא. דער רב זאָגט צום עולם: „קומט מיט מיר! מיר איז גוט באַקאַנט דער וואַלד. ס׳איז אמאָל געווען אַ צייט, ווען מ׳האָט ניט מורא געהאַט צו גיין אין וואַלד. אַ סך שווערע סוגיות זיינען מיר קלאָר געוואָרן אין דעם וואַלד. הייבט אָן צו גיין!" און דער עולם פאַלגט נאָך.

אין וואַלד צעטיילט דער רב דעם עולם אין גרופּעס. מ׳קעמט דורך דעם וואַלד אין דער לענג און בריט — און גאַרניט, מ׳געפינט ניט קיין שפור. אויפן וועג צוריק זאָגט אָן דער רב אַז מ׳זאָל ניט אויפגעבן, נאָר זוכן. אידן האָבן ניט אויפגעגעבן. אידן האָבן געזוכט. אַלע טאָג זענען געגאַנגען אידן זוכן אַ סימן פון חיים קאַשעמאַכערס געביין — און ניט געפונען.

במשך פון חדשים איז אַנגעגאַנגען דאָס זוכן, פאַרשן, פרעגן וואו, ווען און וואָס, אָן קיין רעזולטאַט, ביז די זון האָט אַנגעהויבן צו שיינען, וואַרעמען. דער שניי און אייז האָבן אַנגעהויבן צעגיין.

דאָס איז געווען אין אַ פרימאַרגן. דער רב זיצט און איז מעיין אין אַ דין. פֿלוצעם עפנט זיך די טיר און עס קומט אַריין אַ קריסטין און זאָגט: „ראַבין! מיר האָט זיך געחלומט פון חיים קאַשעמאַכער". דער רב האָט ניט פאַרשטאַנען, האָט זיך דערשראָקן פון די וועלטער. ער רופט אַריין די רביצין, זי זאָל רעדן מיט איר. צום ערשטן זאָגט די קריסטין איר יחוס, ווער זי איז: „איך בין אַ וועשן. איך וואָש ביי אידן וועש. אַלע קענען מיך. איך האָב געהערט אַז אידן זוכן חיים קאַשעמאַכער, און מ׳קען אים ניט געפינען. די לעצטע נאָכט איז מיר געקומען צו חלום, אַז ער ליגט אין וואַלד. איך וויים וואו, איך וויל ווייזן".

דער רב וויל ניט אַריינגיין מיט דער קריסטין אין אַ חקירה ודרישה. ער רופט גלייך דעם גבאי פון דער חברה קדישא, אברהם ישמח, און באַפעלט אים גלייך צו שאָפן אַ גרופּע אידן צו גיין מיט דער קריסטין. „מ׳דאַרף לייגן גרויס אָכט, איך מיין אַז דאָס איז דער אמת און ניט קיין חלום".

אין וואַלד. די גרופּע טרעפט אָן דעם לעשניק מאַלינאָווסקי מיטן גרויסן

גרשון וועגראָווסקי

הונט. מ׳דערציילט אים פון אַלץ. ער איז דאָך דער היטער פון וואַלד. ער פאַר־אייניקט זיך מיט דער גרופּע, און זיי גייען נאָך דער קריסטין. זי זאָגט: „איך וועל דערקענען לויטן חלום וואו דאָס אָרט איז". און פלוצלינג הייבט אָן דער הונט צו בילן. און מאָלינאָווסקי זאָגט: „אה! אה! מיין הונט בילט ניט אומזיסט. עפּעס האָט ער דערשמעקט. פּאָמעלעך, געלאָסן, קוקט זיך אַרום".

פּייוול שניידער דערזעט עפּעס וואָס איז ענלעך צו אַ שפּיץ פון אַ שוך, וואָס די זון האָט אָפּגעוואָשן פון שניי. ער טוט אַ ריר מיטן פינגער. דערקענט פּייוול אַז ס׳איז ניט בלויז אַ שוך נאָר אַ פוס. יעדער איינער טוט עפּעס. די ערד איז דאָך נאָס — בלאָטע. מ׳שאָרט אָפּ און מ׳זעט אַ פליישיקע מאַסע אין אַ צושטאַנד פון צעפּוילונג. ס׳איז שווער צו דערקענען אַ סימן פון חיים קאָשעמאָכער.

דאָ הייבט זיך אָן דער „הכר נא". מ׳רופט די אלמנה, די קינדער. די גע־וואָלדן גייען עד לב השמים. און צום סוף דערקענט מען אַ מלבוש. פּייוול זאָגט: „דאָ טאָקע האָט מען דאָך געפּונען דעם אָרבע כנפות".

בייַ דער לויה. דאָס גאַנצע שטעטל באַגלייט חיים קאָשעמאָכער צו דער אייביקער רו. דער זקן, דער רב ר׳ משה, שטייט בייַ דעם אָפּענעם קבר און מיט האָרציסנדיקע ווערטער געזעגנט ער זיך מיטן קדוש. ער ווייזט אָן אַז מיט חיים קאָשעמאָכער איז פאַרגרעסערט געוואָרן די ריי פון זיינס גלייכן, וואָס אויף זייערע מצבות איז אויסגעקריצט: „פ.נ. איש תם וישר". דערמאָרדעט, אומגע־בראַכט יונגערהייט. געדענקט! פאַרגעסט ניט! „הכר נא"!

שטערן אין דער נאַכט

הרב הגאון ר׳ משה זצוק״ל דער דלוגאשאדלער רב

דער זיידע לאָזט ניט שיקן די אייניקלעך אין דער פּוילישער שקאָלע

„איך קען ניט פֿאַרשטיין: טאָקע חתונה געהאַט אין אַ דאָרף, מוז מען בלייבן זיצן דאָס גאַנצע לעבן אין דאָרף? אָ איד ווי דו, מיט תורה, אָ יודע־ספֿר, אָן אָ חברותא, אָן אָ פֿריינד? מ׳וואָגט, ס׳איז כאָטש דאָ אָ מנין אידן. דער שבת קומט, דאָוונט מען מיט אָ מנין. אָבער שטענדיק ביחידות, אפֿילו אין יום־טוב, אַלץ אַליין? און גאָנץ באָזונדערש, היינטיקע צייטן, וועט דער גוי איז אָזוי אָנגעראַייצט אויפן איד, זיצן דריי אידישע משפּחות צווישן אָזוי פיל וועלף?״

„טאַטע! יעדעס וואָרט איז אמת. אָבער וואָס טוט מען מיט פֿרנסה? דווקא אין דאָרף איז, ג־ט זו דאַנקען, דאָ פֿרנסה. ס׳איז דאָ אָ שטיקל ברויט און צום ברויט. וואָס וועל איך טאָן אין דלוגאָשאָדלע? אפֿשר זיצן און אויסקוקן פֿון איין חודש־יאָריד צום צווייטן? מיט וואָס וועל איך פֿאַרשטופּן זיבן מיילער? אַוודאי איז גוט וועט מ׳קען נאָכזאָגן ברוך הוא, ברוך שמו, אמן. ס׳איז גוט צו האָבן אָ מנין. אָבער צום מנין דאָרף מען האָבן מזומן. אין דלוגאָשאָדלע וועל איך דאָס ניט האָבן. דאָס גאָנצע שטעטל איידן לעבט אויף ג־טס ניסים. ס׳איז ניט צו פֿאַר־שטיין מיטן שכל ווי אַזוי דער איד לעבט אָ גאָנצע וואָך. און זיכער קען איך ניט פֿאַרשטיין ווי אַזוי ער מאָכט דעם שבת. אין דאָרף, ווי אַזוי די מעשה זאָל ניט זיין, קומט אונטער אָ יאָלעווקע, אָ קעלבל, הינער, גענדז, אָ שאָק אייער. איך פֿאַרקויף דאָס באָלד. איך האָב נאָך קיין מאָל ניט דערלייגט צו מיין סחורה. איך פֿאַרדין אָ זלאָטע. ס׳איז דאָ אויף אָ שטיקל ברויט מיט פּוטער. איך האָב פֿרנסה, און פֿון פֿרנסה גייט מען ניט אַוועק״.

„מיין זון! איך וויל מיט דיר רעדן וועגן עפּעס וואָס שטייט העכער פֿון פֿרנסה, און טאָקע שוין אַצינד״.

„טאַטע! איך מוז שוין גיין, ווייל ס׳וועט שפּעט. איך וויל זיין אויף דער אַנדערער זייט וואָלד אייידער ס׳וועט פֿינצטער. איך טראָג מיט זיך פֿרעמד געלט״.

„קום, מאיר! איך וועל דיך באַגלייטן״.

דער טאַטע מיטן זון שטעלן שנעלע טריט אויף דער סטעטשקע, וואָס ציט זיך דורך דעם סאָסנע־וואָלד. שטיל איז דער אָרום. ביידע שווייגן. דוד האָט מורא אָנצופֿאַנגען פֿרעגן אָזאָ האַרבע שאלה. אפֿשר איז דאָס אָ ליגן. מאָלע וואָס

שטערן אין דער נאַכט

מענטשן רעדן. ער האָט שוין חרטה וואָס ער איז חושד זיין זון אין שיקן די קינדער אין דער פּוילישער שקאָלע. ניין! ניט זיין מאיר. ס׳איז אַ ליגן. ניט פּרעגן, ניט רעדן וועגן דעם. ער וויל עס אַרויסשלאָגן פון געדאַנק. באַלד אַבער קומט אַן אַנדער געדאַנק: אפשר, וועט ווייס. מיר לעבן דאָך אין נייע צייטן: רעווא־לוציעס, קינדער גייען אין פּרעמדע וועגן, מ׳הערט ניט טאָטע־מאַמע. אפשר איז מיין מאיר אויך אַוועק אויף אַן אַנדער וועג. ער וועט שיקן די קינדער אין שקאָלע, ניט אין אַ חדר. זיי וועלן וואָקסן גויים, אַן וויסן פון אַ ברעקל אידיש־קייט. וואָס קען איך טאָן? ס׳איז שרעקלעך צו טראַכטן.

ס׳שווינדלט אים פֿאַר די אויגן. עס מישט אים אין קאָפּ, אַזש צו חלש׳ן. מאיר כאָפּט אַן דעם טאַטן ביים אָקסל: „טאָטע! וואו גייסטו? דו זעסט ניט? ס׳איז דאָך אַ גרוב, וואָס ביסטו אַזוי פֿאַרטראַכט?" און ער פּירט אים אַרויף אויפן וועג. „מ׳דאַרף זען וואו מ׳גייט, ניט טראַכטן! יאָ, וואָס האָסטו מיט מיר געוואָלט רעדן?" איז מאיר טשעקאַווע.

דודן האָבן די וועלטער „טאָטע, וואָס טראַכסטו? וואו גייסטו?" אויפ־געוועקט פונקט ווי פון אַ שריפה: ס׳ברענט, מ׳דאַרף לויפן לעשן, ראַטעווען פון דער שריפה!

דער טאָטע איז אַצינד פול מיט מוט. זיין קול קומט אַרויס ווי פון אַ לייב: „יאָ, מאיר! איך וויל דיך פרעגן, אַבער זאָג מיר דעם אמת. אַ טאָטן קען מען ניט נאַרן און מ׳טאָר ניט נאַרן. ס׳גייען אַרום שמועות אַז דו גייסט שיקן דיינע קינדער אין דער פּוילישער שקאָלע. הא? טראַכסטו טאָקע אַזוי, מיין זון? דאָס גיט מיר ניט קיין רו".

„יאָ, טאָטע", ענטפערט מאיר הכנעהדיק, פֿאַרשעמט, ווי אַ חדר־אינגל, קומענדיק פון חדר: דער טאָטע פרעגט אים פון דער סדרה און ער וויסט ניט. „איך האָב ניט קיין עצה. וואָס קען איך טאָן? ס׳איז פֿאַר מיר אוממעגלעך צו דינגען אַ מלמד, ער זאָל לערנען מיט די קינדער. ער דאַרף זיצן ביי מיר, ווי אַן איידעם אויף קעסט. מ׳דאַרף אים באַדינען מיט עסן און שלאָפן, און געבן אַ פֿאַר זלאָטעס יעדע וואָך צו שיקן ווייב און קינדער. וואו וועל איך דאָס נעמען?"

„מיין עצה איז, פֿאַרקויף דעם גאַנצן פֿאַלווארק און צי זיך איבער אין שטאָט אַריין".

„טאָטע! איך בין גרייט, אפילו שוין מאַרגן. ביי מיר האָסטו געפֿועלט. אַבער מיין חוה וויל זיך ניט שיידן מיט איר געבוירן־ארט. אָחוץ דעם האָט זי ניט ליב די שטאָט. ,מ׳דאַרף שטענדיק גיין שיין אַנגעטאָן׳, זאָגט זי. ,אין דאַרף, וואָס

מ׳טראָגט איז גוט. קיינער זאָגט דיר ניט קיין חסרון׳. פֿאַרשטייסט, טאַטע? זי איז אַ דאַרפֿישע, שטענדיק אין דאַרף, זי האָט מורא פֿאַר דער שטאָט — טאַטע! מ׳האָט זיך אַזוי פֿאַררעדט. ס׳איז שוין שפּעט. גיי, אַהיים גייַ!״

„ניין, איך גיי ניט אַהיים! ס׳איז מיר ווינד און ווייַ״, זאָגט דער אַלטער דוד מיט אַ טיפֿן זיפֿץ. „צו הערן אַזעלכע ווערטער! הייסט דאָס אַז דו האָסט ניט קיין עצה, נאָר דו מוזט שיקן די קינדער אין דער טרפֿהנער שקאָלע! איך גיי מיט דיר און איך וועל איבערצייגן חוהן אַז ס׳איז דאָ אַן עצה. מיינע אייניקלעך וועלן גיין אין אַ חדר און ניט אין דער פֿוילישער שקאָלע, וואו מ׳זיצט מיט בלויזע קעפּ, מיט שיקסעס און שקצים צוזאַמען. דאָס וועט ניט געשען אַזוי לאַנג ווי מיינע אויגן זענען אָפֿן״.

„טאַטע! גיי אַהיים, ס׳וועט ניט העלפֿן״, בעט זיך דער זון.

„מאיר! איך גיי מיט דיר. דו הערסט? איך מוז איר געבן צו פֿאַרשטיין ווי גרויס די געפֿאָר פון די שקאָלעס איז פֿאַרן אידישן קינד!״ שרייט דער טאַטע מיט צאָרן.

שפּאַנען טאַטע און זון דורכן וואַלד. דער אַלטער טאַטע איז אַצינד גרייט צו פֿאַרצוקן יעדן איינעם, וואָס וועט אים שטיין אין וועג צו זיין ציל: „מאיר!״ שרייט ער, „ס׳קען ניט זיין און ס׳וועט ניט זיין אַזוי! געדענק, זיי זהיר וזהיר אַזעלכעס ניט צו טאָן!״

חוה באַגעגנט דעם מאָן און שווער מיט אַ פֿריילעכן „גוט אָוונט״. די אייניקלעך רינגלען אַרום דעם זיידן. זיי ווילן וויסן צי דער זיידע האָט עפּעס געבראַכט פֿאַר זיי. ער פֿאַרענטפֿערט זיך: „איך האָב צופֿעליק פֿאַרבלאַנדזשעט אַהער. דאָס צווייטע מאָל וועל איך שוין ניט קומען מיט לייַדיקע הענט״, זאָגט ער.

אָבער חוה האָט געהאַט אַ פֿאַרגעפֿיל, אַז דער שווער איז ניט געקומען אַזוי אומזיסט אין אַ פּשוטן מיטוואָך. עפּעס מוז זיין. פֿרעגן האָט זי ניט געוואָלט. ס׳פּאַסט ניט. דאָס קען מיינען אַז אין אַ מיטוואָך טאָר דער שווער ניט קומען.

חוה האָט ניט געדאַרפט וואַרטן מיט דער פֿראַגע. דער שווער איז אַרויס מיט ווערטער באַלד ביים אָוועקזעצן זיך ביים טיש, צו דער גלאָז טיי, וואָס חוה האָט דערלאַנגט. ער נעמט דאָס שטיקל צוקער אין מויל אַריין און גיט אַ זיפּ פון טיי און זאָגט זיך אַזוי בנעימות: „לעבן זאָל מיין שנור. זי וויַס אַז ,טיי און תהילים שאָטן ניט״. „אַבי מ׳זאָגט אַז דאַרפֿישע וויַסן גאָרניט״, ענטפֿערט חוה מיט אַ שמייכל. „האָ?״. „ניין!״ איך זאָג דאָס ניט. פֿאַרקערט, איך זאָג אַז מיין

שטערן אין דער נאַכט

שנור איז קליגער פון אַלעמען — חוה, וואָס איך זאָג יא איז, אַז איר מוזט אַוועק פון דאַנען, זיך איבערציען אין שטאָט אַריין". — „פאַר וואָס?" פרעגט חוה.

„הער מיך אויס, מיין קינד. די קינדער וואָקסן אונטער. מ'דאַרף פאַר זיי אַ חדר. ס'איז עפּעס שיין אַז אידישע קינדער זאָלן ניט גיין אין אַ חדר? אַ איד מוז קענען דאַוונען. דו זעסט, אין אַ שטעטל ווי בייַ אונדז, אין דלוגאַשאַדלע, אפילו יאָלקע שניידער שיקט זיינע קינדער אין אַ חדר. איך דערמאָן יאָלקען, ווייל ער איז אַן אַרעמאַן, אַן אביון. איך בין זיכער אַז ער עסט ניט צו דער זעט. אָבער פאַר שכר־לימוד איז דאָ. ניט בלויז אינגלעך שיקט מען אין חדר, נאָר מיידלעך אויך. ס'איז דאָ אַ צדקת, יוטא־ריבע. זי איז אַ גרויסע מלומדתטע, האָט זי אויפגעפּענט אַ חדר פאַר מיידלעך. דו דאַרפסט הערן זייער דאַוונען. זיי זאָגן עברי בעסער ווי די אינגלעך".

דער אָלטער טאָטע וועגדט זיין בליק צו זיין זון: „מאיר, פאַרשטייסט? מ'איז צווישן אידן! צו מנחה מעריב גייט יעדער איד אין בית־המדרש אַריין. איין איד טרעפט זיך מיטן צווייטן. מ'הערט וואָס טוט זיך אויף דער גרויסער וועלט. מ'הערט אַ דרשה פון אַ מגיד. מאיר, האָסט פאַרשטאַנען דעם מגיד?"

„ער האָט גערעדט מיט אַ שיינעם ניגון. איך וויל דיך טאָקע פרעגן וואָס ער האָט געמיינט מיט דער ‚פאַפּירענער בריק'".

„הערט, ס'איז דאָ אַ אידישע פאָלקס־דערציילונג: וועט משיח וועט קומען, וועט ער פירן אָלעמען אויף אַ פאַפּירענער בריק. די גויים וועלן אַרונטערפאַלן און די אידן וועלן דורכגיין. האָט דער מגיד זיך צעזונגען. אַז בייַ אידן איז דאָ אַ פאָלקס־דערציילונג, איז דאָס ניט אַזוי פשוט. מיט דער ‚פאַפּירענער בריק' מיינט מען די פאַפּירענע זלאָטעס, מיט וועלכע מ'שטיצט ישיבות, תלמוד־תורהס. אַן דער בריק זענען מיר פאַרפאָלענע. געדענקט דאָס גוט און פאַרגעסט ניט!"

דער אָלטער דוד מאָכט זיך באַקוועם אויפן בענקל. ער גיט דעם לעצטן זיפ פון דער גלאָז טיי. ער צינדט אָן זיין מאַכאָרקע־פאַפּיראָס און פאַרציט דעם רויך. ער שפּייט אויס אין דעם עמער פון שמוץ, בייַ דער טיר, בכדי דאָס וואָרט זאָל בעסער אַרויסקומען און פרעגט: „מאיר! דו קענסט דאָס דאַרף זאלאס?" — „זיכער", ענטפערט מאיר.

„לאָמיר אייך דערציילן. דאָרטן האָט געוואוינט, ביז ניט לאָנג צוריק, נאָר איין איד. זיין נאָמען איז געווען בערל. ער האָט געהאַט צוויי בנים. ווען ס'איז געקומען די צייט צו שיקן די בנים אין חדר אַריין, האָט ער פאַרקויפט אַלץ און זיך איבערגעצויגן קיין דלוגאַשאַדלע. ער האָט זיי געקויפט נייע שיך. אין שטאָט

גייט מען ניט באַרוועס. ער קומט אַריין מיט די צוויי בנים אין בית־המדרש. ווי זיי דערזעען דעם עולם אידן, דערשרעקן זיי זיך און שרייען אויס אין פּוילישׂ: ,טאַטושו, אַלא באַגא! אַזוי פיל זשידעס האָבן מיר נאָך ניט געזען! און זיי לויפן זרויס פון בית־המדרש. דער טאַטע האָט געאַרבעט מעשים צו געבן זיי צו פאַר־ שטיין, אַז ער איז אויך אַזאַ איד און זיי זענען אויך אידן, זיי זאָלן אַריינגיין צוריק אין בית־המדרש. א נעכטיקער טאָג, זיי האָבן מורא פאַר אידן. בערל האָט געגומען מיט כוח, האָט זיך דער גרויסער צעבריקעט ווי א יונגער לאָשיק, וואָס קומט צום ערשטן מאָל אין שטאָט אַריין. ער בריקעט. מ׳קען אים ניט איינ־ נעמען. אָבער הערט! היינט לערנען די צוויי בנים אין א חדר, און דער אינגסטער גייט פאַרן אין א ישיבה.

„פאַרשטייסט, מיין זון, ווער ווייס? ס׳קען קומען אַזאַ צייט, וועט מיינע אייניקלעך וועלן אויך מורא האָבן פאַר א איד. אוי, רבש״ע, שטראָף מיר ניט!״ הייבט אויף דער טאַטע די הענט צום הימל.

„זאָרג זיך ניט, טאַטע! מיר וועלן פון דאָנען אַוועק, און טאָקע גאָר אין קורצן״, באַרואיקט אים זיין זון. „מיר וועלן אלץ פאַרקויפן״.

„אַזוי? אלץ פאַרקויפן״, מישט זיך אַריין חוה. „וואָס וועסטו קריגן? גאָרניט. ביי דיר איז גרינג צו זאָגן: אלץ פאַרקויפן, ווייל דו האָסט ניט געאַרבעט אויף דעם. יעדער ווערטפולע זאַך, וואָס איר זעט דאָ, שווער, איז מיט בלוט און שווייס פון מיין טאַטע־מאַמע. דאָס געלט וועט באָלד ווערן צעטרענצלט, און מיר וועלן דאַרפן הונגערן״.

„אָבער, חוה, מיר דאַרפן א חדר פאַר די קינדער״, שרייט מאיר.

„וואָס הייסט פאַרקויפן?״ שרייט חוה צוריק מיט כעס. „מאיר, געדענק! מיר וועלן הונגערן. דו ביסט ניט אליין. מיר האָבן פינף קינדער. מ׳דאַרף זיי געבן עסן״.

„נו, גיי טענה זיך אויס מיט א אידענע. מיך מאַטערן אַזעלכע הויכע ענינים ווי א חדר, א תלמוד־תורה, און ביי מיין ווייב איז דער עיקר דער מאָגן. זי האָט שוין ניט צו עסן״, רעדט מאיר ווי א בעל־תשובה.

חוה פאַרברעכט די הענט און מיט א קוויטש און יאָמער פאַרלאָזט זי דאָס הויז. פון הינטער דער אַנדערער זייט טיר קומט א געשריי, באַגלייט מיט א ביטער געווייז: „מיין טאַטנס האַרעווניע וויל ער פאַרקויפן!״

מאיר לויפט אַרויס און בעט שטאַרק איבער זיין ווייב: „שא שטיל, וויין ניט, מיר וועלן ניט פאַרקויפן אן דיין הסכמה״.

שטערן אין דער נאַכט

חוה האָט זיך איבערגעבעטן. די גאַנצע משפחה זיצט ביים טיש, דער טאַטע גיט צו פאַרשטיין וואָס הייסט ביי אידן עברי און אַ סידור: „די גאַנצע אידישע גלות־געשיכטע קייטלט זיך מיטן סידור. אַ איד פון איין עק וועלט רעדט מיט אַ צווייטן איד פון דעם אַנדערן עק וועלט מיט דער שפּראַך פון סידור, עברי. דער סידור האַלט אידן צוזאַמען! דעריבער וויל איך מיינע אייניקלעך זאָלן קענען דאָוונען!"

חוה איז מסכים צו פאַרקויפן דעם פאָלווארק. די גאַנצע משפחה האָט זיך איבערגעצויגן אין שטעטל אַריין. ס׳איז אָווטק אַ שטיק צייט זינט מאיר האָט משנה־מקום געווען, און ס׳איז אים געגאַנגען גאָרניט שלעכט. אָבער חוה האָט נאָך אָלץ טענות צו מאירן פאַר וואָס ער האָט פאַרקויפט איר טאַטנס פּראצע. איין מאָל, אין אַ שמועס מיטן טאַטן, דערציילט דער זון ווי חוה איז נאָך אָלץ אין כעס און האָט חרטה. דער אָלטער טאַטע באַרואיקט זיין זון: „אָזוי איז עס. די חיה בענקט צום וואָלד. זאָל זי זיין אין כעס און רעדן וואָס זי ווייל, אָבי מ׳הערט דעם קול התורה פון מיינע אייניקלעך! אין דעם דאָרפישן וואָלד וואָלטן זיי געוואָקסן חיות".

משה־הערש דער שמש

„חיה שרה, דו האָסט עס געבראַכט אַזאַ גרויס בינטל האָלץ און שפּענער פון וואָלד אויף דייַנע פלייצעס? דערבאַרעם זיך, דו ביסט דאָך אַ מאָמע פון קליינע קינדער!" אָבער חיה שרה גייט אַריין אין אַ שמועס מיט משה הערשן און גיט אים צו פאַרשטיין: „אַז דער זומער קומט, פאַרגעסט מען ווי אַזוי דער ווינטער זעט אויס מיט זיינע קעלטן און פרעסט. האָסט שוין פאַרגעסן די ווינטערדיקע טעג און נעכט. די קינדער — פאַרקילט אין בעט, אַן אַ שטיקל האָלץ אָפּצוקאָכן אַ ביסל וואַרעמס. דער גרעסטער שונא פון מענטש איז דער טעמפּער זכרון, דאָס ניט געדענקען אַז עס קומט אַ ווינטער־צייט — און הייַאָר איז אַן עיבור־יאָר. דאָס שטיקל האָלץ איז מער חשוב ווי עסן, משה הערש. פון אָלע דייַנע פרנסות, בעדער און שמש און נאָך אַנדערע מלאכות, קען מען אפילו ניט בא־

צאָלן שכר־לימוד פאַר אונדזער אברהמעלען. און וועט רעדט נאָך פון קויפן אַ לייטיש פורל האָלץ. איך וועל שוין ניט דערמאָנען וועגן קויפן אַ קלאָפטער האָלץ, ווי אַנדערע טוען. אַז מען לייגט אַריין אין אויוון אַזאַ שטשאפע האָלץ, רעדט דאָס פייער וועט דער אויוון האָלט וואַרעמקייט אַ גאַנצן טאָג. אָבער דאָס אַנדערע האָלץ איז פונקט ווי שטרוי. עס מאַכט אַ פלאָם און ניט מער. דעריבער, משה הערש, האָב איך באַשלאָסן ניט צו זיצן מיט פאַרלייגטע הענט. איך וועל דיר ווייזן וואָס איך קען אויפטאָן מיט מיינע פלייצעס. דער סאָסנע־וואָלד איז ניט ווייט פון אונדז, נאָר אַריבערצושפּאַנען דעם בארג זאָמד. דו הערסט? נאָך אַ ווינטל פאָלן אַראָפּ אַ סך אויסגעטריקנטע שטיקלעך צווייגן און שפּענער זיינען דאָ אַ סך. מ׳קען אויפקלייבן און אַנזאַמלען אַ סך פון דעם. פאַר אונדז אין ווינטער איז עס ממש אַן אוצר. קיינער פון אונדזערע גויאישע שכנים קויפט קיין מאָל ניט אַ פורל האָלץ. דאָס גאַנצע באַהייצונג נעמען זיי פון וואָלד. אין די נעכט ווערן גאַנצע ביימער פאַרשוואונדן. מעגן מיר נעמען שטיקלעך האָלץ, שפּענער״.

„חיה שרה, דו ביסט גערעכט. זיכער טאָר מען ניט פאַרגעסן וואָס האָלץ מיינט פאַר אונדז. מילא, עסן עסט מען ניט קיין ברויט מיט פוטער. מ׳קען זיך באַגיין אָן פלייש אַ גאַנצע וואָך, אָחוץ שבת, און אַז מען דאַרף מאַכסטו אַ פאַלשע זופ וואָס האָט טויזנט טעמים. אָבער האָלץ מוז זיין, אָן האָלץ אין ווינטער איז סכנת נפשות. ניט אומזיסט האָבן אונדזערע חכמים געלויבט נקדימון בן גוריון פאַר שטיצן מיט האָלץ בעת דער באַלאָגערונג פון ירושלים. חיה שרה, איך וועל דיר העלפן, מיר וועלן גיין צוזאַמען קלייבן שטיקלעך האָלץ, שפּענער, און מיט דער צייט וועט זיך אַנזאַמלען אַזוי פיל אַז אין ווינטער וועט עס זיין אַ גרויסע הילף״.

משה הערש און חיה שרה גייען אין וואָלד און קלייבן שפּענער, דערנער, שטיקלעך צווייגן און מאַכן צוויי בינטלעך און לאָזן זיך אויפן וועג אַהיים. משה הערש מאַכט דעם חשבון: „אַזעלכע צוויי־דריי בינטלעך אַלע וואָך, וועל איך שוין ניט דאַרפן קיין האָלץ קויפן, און פאַר דעם געלט וועל איך פאַרריכטן דעם דאָך, דורך וועלכן ס׳רעגנט אַריין, קויפן די קינדער מלבושים״. אַזוי גייט ער מיט זיינע חשבונות. פלוצלינג, ווי פון דער טיפקייט פון וואָלד, קומט אַ געשריי: „שטיי! איך שיס!״ זיי דערזעען פאַר זיך דעם אויפזעער פון וואָלד מיט אַ גרויסן בלוט־הונט, וואָס בילט אָן אויפהער. משה הערש דערשרעקט זיך און פרעגט: „וואָס טו איך דאָ שלעכטס?״ אָבער דער וואָלד־אויפזעער שרייט: „פּשיא קרעוו,

שטערן אין דער נאַכט

זשידיי קום אין דער פֿאַליציי־סטאַנציע. וועט מען דיר געבן צו פֿאַרשטיין וואָס דו האָסט געטאָן". מיט די בינטלעך אויף די פֿלייצעס פירט ער זיי איבערן שטעטל. און דאָרטן, אין דער פֿאַליציי־סטאַנציע, הייסט מען משה הערשן אַראָפּ־נעמען דאָס היטל. מ׳זאָגט אים: „דאָ איז ניט קיין באַזשניצע". משה הערש זאָגט: „איך ווייס", און נעמט אַראָפּ דאָס היטל.

דער איד בלייבט שטיין מיטן נאַקעטן שאַרבן און צעפלאַשעטער באָרד. די גויים קאָטשען זיך פון געלעכטער פון זיין פוילישן רעדן. זיין פוילישן איז ניט גוט. אין דעם באַשולדיקונגס־אַקט ווערט ער באַשולדיקט אין פֿאַרניכטן גאַנצע שטיקער וואַלד. משה הערש בעט זיך: „איר זעט דאָך בלויז שפּענער און שטיקלער האָלץ. ניט ביימער". דער וואַלד־אויפזעער שרייט: „דו, רויבער! אונדזער וואַלד האָסטו פֿאַרניכטעט און ראָבירט!" אידן שתדלנים זענען געלאָפֿן אַהין און צוריק. זיי האָבן אויפגעוויזן אַז אַ זעג אַדער אַ האַק וועט מען ניט געפינען ביי אים אין הויז. נאָך דעם ווי מ׳האָט געגעבן דעם הויפּט אין האָנט אַריין, האָט מען זיי באָפֿרייט. אויף צומאַרגנס זאָגט חיה שרה צו די שכנים אויפן אויער: „אַז מען שמירט די רעדער, סקריפּען זיי ניט".

אידן האָבן שטאַרק מורא געהאַט פֿאַר אַ ווינטער אין אַ עיבור־יאָר. אַן עיבור־יאָר־ווינטער איז לאַנג און די קעלט און פרעסט זיינען גרעסער ווי תמיד. אַזוי האָט מען געזאָגט. מ׳דאַרף אַנגרייטן אַ סך האָלץ, קאַרטאָפֿל. און אין דעם עיבור־יאָר־ווינטער איז ביי משה הערשן אין שטוב ניט געווען ניט קיין האָלץ און ניט קיין שפּענער. די קינדער שטענדיק קאָלט און געפרוירן. אַ סך מאָל טוט חיה שרה בעטן ביי משה הערשן ער זאָל אויסבאַרגן ביי דעם בית־המדרש אַ ביסל האָלץ.

„חיה שרה! דו פֿאַרגעסט וואָס מיינט פֿאַר אַ אידן דער אויוון אין בית־המדרש. אויפן אויוון קענסטו זען די חתימה פון די אידישע אויסגעהאַרעוועטע פֿלייצעס. אין אַ ווינטערדיקן טאָג קומט אַ איד אַריין אין בית־המדרש, געפרוירן, און ער שטעלט זיך אַוועק ביי דעם אויוון מיטן תהילים, און ער זאָגט „אשרי משכיל אל דל". ווער קען דען פֿאַרשטיין די גרויסקייט פון אַזאַ תהילים זאָגן און וואָסערע שרעקלעכע גזירות עס שרייט אָפּ. חיה שרה, געדענק, אַז אידן געפינען זיך אין אַ מדבר, רעגנט פֿאַר זיי ברויט פון הימל. דער איד טאָר קיינמאָל ניט אַוועקנעמען די אויגן פון הימל. חיה שרה, דאָ האָסטו פֿאַר אַ פורל האָלץ, אָבער געדענק מ׳זאָל דיך ניט אָפּנאַרן. און זאָרג זיך ניט אַזוי שטאַרק, דאָנקען ג־ט, מיר האָלטן שוין ביי פורים. באַלד וועט זיין זומער. ס׳וועט אויפ־

שיינען די זון. מ׳וועט קענען אַראָפוואַרפן די שווערע מלבושים. מאָרגן, אויף דער נאַכט, לייענט מען שוין די מגילה״.

„יאָ, משה הערש, דו דערמאָנסט מיר אין מגילה לייענען. אונדזער פייגעלע וויל גיין מיט די חברטעס צום מגילה לייענען, און זי האָט ניט קיין קליידל איבערצוטאָן. דאָס קליידל וואָס זי טראָגט איז ניט אָזוי ריין. משה הערש, דו דאַרפסט הערן ווי זי האָט זיך אויסגעלערנט אַ פורים־ליד: „ס׳גייט אַ רעגן, ס׳גייט אַ שניי, ס׳קאָפּעט פון די דעכער...״ משה הערש איז פול מיט פרייד הערנדיק ווי זיין ווייב זאָגט נאָך דער טאָכטערס פורים־ליד. אָבער די שמחה פאַרשווינדט ווען ער טוט אַ קוק צום סופיט און זעט ווי דער סופיט איז נאָס פון דעם שניי וואָס האָלט אין צעגיין. ער זאָגט: „באָלד וועט דאָ אַריינרעגענען״, און ער טראָכט: מ׳דאַרף פאַרריכטן. משה הערש רעדט שוין מיט אַ הויך קול: „טאָ וואָס ווילסטו, חיה שרה?״ „משה הערש, האָב געדולד, שריי ניט. דאָס קינד האָט ניט קיין קליידל. איין קליידל האָט זי!״

חיה שרה רעדט אַצינד און ווייניט: „אָנדערע טאָטעס...״ אָבער משה הערש רייסט איר איבער. ער לויפט צו דער שאַנק און נעמט אַרויס נייע סחורה: „נאָ, חיה שרה, דו זעסט, אָנדערע טאָטעס! דאָס האָב איך געקויפט פאַר אונדזער פייגעלען פאַר אַ קליידל. דו זעסט דאָס בלויע בלומעלע? האָ, ס׳איז שיין? אָבער דאָס איז אויף פסח, חיה שרה. דו פאַרשטייסט, אויף פסח. ווער מאַכט עס מלבושים אויף פורים? און דאָס, זעסטו, איז גאָבאַרדין פאַר אונדזער אברה־מעלען אויף אַ קאָפאָטע. שיך וועל איך אויך קויפן. אָבער אַלץ אויף פסח. חיה שרה, דו ווייסט דאָך ווי עס איז שווער היינט מיט פרנסה. אויב איינעם גייט שלעכט מיט דעם מלמדות אָדער אָזוי מיט פרנסה וויל ער ווערן אַ בעדער. לויפט ער צו דער קהילה און זאָגט אַז ער וועט צאָלן מער. אָזוי טרייבט מען אַריין אין געלט, חיה שרה. איך האָב ניט קיין צייט. איך muז לויפן צום רב וועגן אַ שליחות״.

חיה שרה קלערט: וואָס טוט מען? דאָס קינד קען אָזוי ניט גיין מאָרגן. און זי פאָלט אויף אַ המצאה: „ווען פייגעלע וועט גיין שלאָפן, וועל איך אויסוואַשן דאָס קליידל און מאָרגן, אין דער פרי, וועל איך עס אויסטריקענען ביי דעם אויוון״.

צומאָרגנס זאָגט חיה שרה צו פייגעלען: „ליג נאָך אַ ביסל אין בעט, ווייל דאָס קליידל איז נאָך נאַס. איך האָב עס אויפגעהאָנגען אויפן אויוון, כדי ס׳זאָל זיך וואָס שנעלער אויסטריקענען. איך גיי אויף אַ מינוט און איך קום באָלד צוריק, וועל איך דאָס קליידל אויספרעסן. ס׳וועט אויסזען ווי נייַ״.

שטערן אין דער נאַכט

איז דער קיך ברענט. ס׳קאָכן זיך מאכלים. היינט ביי נאַכט איז דאָך פורים. דער אויוון איז איינגעהייצט. פייגעלע נעמט דאָס קליידל נאָענט צום פייער, ס׳זאָל טריקענען וואָס שנעלער, און האַלט עס וואָס א מאָל נענטער. „אָט אָט וועל איך האָבן דאָס קליידל טרוקן און איך וועל זיך עס אָנטאָן, לויפן מיט מיינע חבר׳טעס...״ אַזוי פאַנטאַזירט דאָס קינד. פלוצלינג פאַלט אַרויס א ברענענדיק האָלץ און דאָס קליידל צינדט זיך אָן צוזאַמען מיט דעם קינדס הערעלעך! דאָס קינד קען זיך קיין עצה ניט געבן.

וועז חיה שרה האָט דערפילט דאָס פייער און איז אַריין אין שטוב, איז שוין געווען צו שפּעט. די נייעס איז בליץ שנעל פאַרשפרייט געוואָרן אין שטעטל. יונג און אַלט האָט אַרומגעכאַפט א ציטער פון דער גרויליקער בשורה. מענטשן זאַמלען זיך לעבן משה הערשס הויז. די אנגסטן זענען זייער גרויס. די נייעס דערגרייכט צו דער פאַליציי (די כלומרש׳טע היטער פון געזעץ פאַר אלעמען) און זיי קומען אָן. זיי ווילן וויסן פאַר וואָס חיה שרה לויפט אַרום מיט שרעק־לעכע קולות: „איך, איך בין שולדיק!״ שרייט זי. „איך האָב עס געטאָן״. משה הערש ליגט אויפן דיל אָן א באַוועגונג. אין מיטן דעם שרעקלעכן קאַשמאַר באַווייזט זיך דער וואַלד־אויפזעער (לעשניק) מיטן גרויסן הונט. ער שרייט: „דאָס פורל האָלץ פון משה הערשן אויפן הויף איז געגנבעט פון וואַלד״, און ער וויל עס אַוועקנעמען. דער שכן לייבל ראבודע, דער שטענדיקער בעל פלוגתא פון משה הערשן איבער דער פרנסה פון בעדער און שמש, האָט זיך אַצינד, אין די עת צרה, מיט אים איבערגעבעטן. ער וויינט און שרייט: „זי איז דאָך געווען מיין טאַכטערס חברטע״. און ער בעט די פאַליציי אָז זיי זאָלן זיך ניט מישן, וויל דאָ איז פאַרגעקומען א גרויס אומגליק. ער וויל א דערלויבעניש אָז די חברה קדישא זאָל אַנהייבן צו טאָן איר אַרבעט. אַבער וועז ער זעט אָז פון די רייד וועט גאָרניט אַרויסקומען, זאַמלט ער ביי אידן פאַר א מתן בסתר — און זיי פאַר־שווינדן. מיטן וואַלד־אויפזעער האָט ער דאָס ניט געקענט טאָן. ס׳איז ניט געווען גענוג פאַר אים, האָט ער צוגענומען דאָס פורל האָלץ און איז אַוועק מיט א „פשיא קרעוו, זשידי״.

„אוי״, וויינט לייבל ווי א קליין קינד. „טוט א קוק, אידן, אין אָזא צייט, נו, איר זעט, איר וועט שוין גלייבן אָז ס׳איז ניטאָ קיין רחמנות ביי גויים!״ איינער זאָגט: „ניט אַלע״. לייבל שרייט: „גלייבט ניט, אַלע גויים זענען די זעלבע. דעריבער לייענט מען אין דער מגילה די עשרת בני המן בנשימה אחת. מיך האָט שטענדיק געוואונדערט. מ׳זאָגט אָז מיט טויזנט יאָרן צוריק, וועז אונדזערע אור־

גרשון וועגראָווסקי

עלטערן זענען געקומען אין דעם לאַנד, האָט מען זיי געזאָגט: „פּה־לין" (דערי־בער הייסט עס ‚פוילן'), דאָ וועט איר איבערנעכטיקן דעם פּינצטערן גלות, האָב איך שטענדיק געפּרעגט: „צי האָבן זיי זיך ניט געקענט אויסבעטן אַ ביסל בעסערע בעלי־אכסניא?" אָבינד איז די פּראָגע געוואָרן פאַרענטפערט, אַז דער דין איז: מ'דאַרף זאָגן די ‚עשרת בני המן בנשימה אחת'. ניטאָ קיין בעסערע אָדער ערגערע, אָלע זענען די זעלבע פאַרן איד. נאָר איין הילף, אידן, זאָל שוין קומען די גאולה. משיח דאַרף שוין קומען! ס'איז שוין צייט".

איך געדענק משה הערשן, דעם שמש פון רב און פון בית המדרש, בעדער און קברן, פון אונדזער שטעטל דלוגאָשאָדלע. שטענדיק פאַריאָגט, פאַרהאָרע־וועט, ער לויפט. אָט זע איך אים ערב שבת. ער לויפט איבער דעם שטעטל און שרייט: „שבת, שבת!" צו דערמאָנען אידן וועגן זמן ליכט־צינדן. ער לויפט שנעל צוריק אַליין אָנצוצינדן די ליכט אין בית־המדרש. און באָלד לויפט ער אַריין אין מקוה צו זען צי אָלץ איז אין אָרדענונג. ער לויפט אַריין צום רב — אפשר אַ שליחות. אָט זע איך אים שבת פאַרטאָגס. ער לויפט וועקן אידן צו תהילים, און ער דערזעט מיך, בעט ער מיך: „זיי אַזוי גוט, דאָ איז ניט געלייגט אַ ברעטל איבער דער בלאָטע, שפּרייז דורך און גיב אַ קלאַפּ ביי מרדכין אין לאָדן". אָט זע איך אים אין די סליחות־טעג פאַרטאָגס, פינצטער, ער טוט לויפן און פאָלן, וועקן אידן צו סליחות. אָט זע איך אים פאַרטאָגס אין בית־המדרש. ער הייצט איין דעם אויוון. ער בלאָזט, דאָס פּייער זאָל זיך אָנצינדן. מיר, דאָן גמרא־קינדער, ווילן אים העלפן אַריינברענגען האָלץ. ער וויל ניט. ער זאָגט: „גייט לערנען!"

וועז דער אויוון איז וואַרעם, זאָגט ער מיר, אַ צופּרידענער: „דער רבש"ע וואַרעמט לויט די קליידער נאָך. יענע וואָך איז ניט געווען קיין האָלץ, איז געווען וואַרעם. היינט איז דאָ האָלץ, איז טאָקע קאָלט".

אָזוי געדענק איך משה הערשן אין דעם גרויסן אומגליק. ער ליגט אויפן דיל און שרייט: „אידן! וואָס איז דאָס, חבלי משיח?" וועז די חברה קדישא טראָגן אַרויס דאָס פאַרברענטע קערפּערל פון הויז, ליגט די נייע סחורה מיטן בלויען בלימעלע ביי דער טיר אויפן דיל. חיה שרה האָט עס אַוועקגעוואָרפן: „איך דאַרף דאָס שוין ניט מער..."

שטערן אין דער נאַכט

אלי און ר׳ מרדכי, די טריסקער חסידים

ר׳ מרדכי איז געווען אַ צוגעריזטער אין אונדזער שטעטל. ער האָט געזאָגט: „איך בין אַ טריסקער חסיד פון אבות אבותינו״. מ׳האָט אים גערופן „דער גרויסער מרדכי״. ער איז טאַקע געווען גרויס. מענטשן האָבן זיך געוויצלט: „מ׳דאַרף אים פרעגן צי אויבן איז וואַרעם אַדער קאַלט״. דאָס, פאַר־שטייט זיך, איז אַ ווינ. אָבער אין תורה איז ער געווען גרויס אין איכות, אַזוי ווי אין כמות. ער איז געווען פון די איינציקע גרויסע לומדים אין שטעטל. ר׳ מרדכי האָט געהאַט צוויי זין. איינער האָט געהייסן נחום, נאָך הרה״ק ר׳ נחומקע פון טריסק. נחום האָט געהאַט אַ שארפן גאונישן קאָפּ. דער צווייטער זון, דער יינגערער, אהרן, איז געווען אַ קאַליקע ל״ע, ווייט פון צו זיין אַ גאון אין גמרא. ער איז אָבער געווען אַ גאון אין מסחר. אָט דער קאַליקע, מיט אַ קאָפּ ווי אַן אומרו פון אַ וואָנט־זייגער, און פאַרקריפלטע צווייַ הענט, איז געווען דער וואָס האָט אַריינגעבראַכט די גאַנצע פּרנסה אין שטוב. אין זייער הויז איז שטענדיק געווען אַ יאָריד. פּויערים און פּויערטעס פון די אַרומיקע דערפער, מיט אייער און הינער, האָבן געוואוסט איין וועג: צום גרויסן מרדכי...

אויף אַלע יאָרידים איז דער קאַליקע אהרן געווען דער הויפּט־אויפקויפער. קיינער האָט ניט געקענט מיט אים קאָנקורירן. אַזוי ווי דער מאַרק האָט זיך געשטעלט, איז ער דורכגעלאָפן דעם מאַרק, ווי אַ וויכער, און אין מינוטן האָט ער געוואוסט וואָס ס׳טוט זיך אויף יעדן וואָגן. ער האָט ניט געדאַרפט טאָפּן, קוקן, פרעגן. ער האָט זיך באַדונגען וועגן אַ פּריי און געהייסן גיין מיט אים אַהיים. האָט מען אָפּט געקענט זען אַ גרויסע דעפּילאדע פון פּויערים און פּויערטעס, באַלאַדנט מיט זעק און פּעק אויף זייערע פלייצעס. זיי פאָלגן נאָך אהרנען אַהיים. אהרן גיט זיי איבער צו זיין מאַמען און ער לויפט שנעל צוריק אויפן מאַרק...

אין דער היים ביי ר׳ מרדכין איז דער זון נחום געזעסן ביי איין זייט טיש, מיט אַ גמרא, און געלערנט. און דער גרויסער ר׳ מרדכי — ביי דער צווייטער זייט טיש מיט אַ גמרא און זיין ווייב ביילע איז געווען די אָפּנעמערן פון דער סחורה. זי האָט געצאָלט געגעבן אַ רעשט, אַלץ מיט אַ גוט אויג און מיט דער צושטימונג פון ר׳ מרדכין...

דער הויכער ר׳ מרדכי האָט ניט געקענט געפינען אַן ארט וואו צו דאַוונען.

גרשון וועגראָווסקי

ער האָט געדאָונט בייַ די וואורקער, איז אים ניט געפעלן געוואָרן. ניטאָ דאָרטן זיינע מענטשן און מ׳הערט ניט אָ וואָרט פון טריסק, פון טשערנאָבל. ס׳איז ניט פֿאַר אים. איז ער אַוועק צו די גערער. בייַ די גערער — וווייטער די זעלבע מעשה, ניט זיין נוסח. ער געפינט ניט דאָרטן אָ טריסקער חסיד, ער זאָל קענען לערנען אָ שטיקל תורה פון טריסק. ער באָשליסט אַז דאָ איז אויך ניט זיין אָרט. איז ער אַוועק אין בית־המדרש...

אין בית־המדרש איז געווען אָ חברה־תהלים. די חברה איז באָשטאָנען פון פֿשוטע אידן, בעלי־מלאכות, שוסטערס, שנייידערס. זיי זיינען געווען „כצאן בלי רועה". קיינער האָט זיך ניט אומגעקוקט אויף זיי. יעדער חשובער בן־תורה איז זיך געגאַנגען אין זיין שטיבל, און וועגן בית־המדרש האָט מען פֿאַרגעסן. מיטן אָרייַנקומען פון אַזאָ חשובן אידן מיט זיינע צוויי זין אין בית־המדרש אָריין האָבן זיך די חברה תהלים־לייט געפילט דערהויבן. מ׳האָט אים, ר׳ מרדכין, ממש אָרומגעטראָגן אויף די הענט. מיט דער צייט האָט מען געקענט הערן טאָקע פון די שוסטערס, שנייידערס תורה וועגן הרה״ק ר׳ אברהם דעם מגיד פון טריסק, און פון ר׳ מאָטעלע טשערנאָבלער. ר׳ מרדכי איז געוואָרן דער ניט אָפּיציעלער מנהיג פון דער חברה תהלים. דער טריסקער רוח האָט געהערשט אין בית־המדרש...

אונטער זיין פירערשאָפט האָט די חברה תהלים געשאָפן אָ קאָסע. אַז אין דער קאָסע האָט זיך אָנגעהויבן צו באָווייזן אָ פּאָר זלאָטעס, האָט ר׳ מרדכי פֿאַרגעלייגט אליין, דעם גבאי פון דער חברה תהלים, אָנצוהייבן בויען אָ טריס־קער שטיבל. מיט פּייער און ברען זיינען אָלע פון דער חברה תהלים צוגע־שטאָנען צו זאַמלען געלט פֿאַר דעם צוועק. אין אָ קורצער צייט האָט די חברה געשאָפן אָ שיינע מטבע און צוגעטראָטן בויען אָ טריסקער שטיבל.

צום חנוכת־הבית איז אָראָפגעקומען דער טריסקער רבי פון וואָרשע, ר׳ נחומקע. די שמחה האָט אָרומגענומען כמעט דעם גאַנצן בעל־מלאכהשן קלאָס פון שטעטל. דאָס איז געווען אָ גרויסער זיג פֿאַר די „חסידי אנשי מעשה" (ווי די לומדים האָבן זייי גערופן). נאָט און זעט, מיר האָבן אויך אָ רבין! מיר זיינען מער ניט „כצאן בלי רועה". בייַ דער טיר איז געשטאַנען אָ פּעסל ביר מיט אָ צאַפּן. ניט ווייט פון ארון־קודש איז געזעסן ר׳ מרדכי און פֿאַרשריבן די, וואָס האָבן געוואָלט ווערן מיטגלידער פון טריסקער שטיבל. אלי איז אָרומגעגאַנגען און אָלעמען געטיילט בראָנפן און לעקער און געזאָגט: „קינדערלעך, טרינקט, זייט זיך משמח!" און געוואונטשן אָלעמען „לחיים!"

שטערן אין דער נאַכט

די שמחה הייבט זיך אָן מיטן אַריינקומען פון רבין, באַגלייט פון דעם גרויסן למדן אברהמל שוחט אויף דער רעכטער זייט, און פון שאַרפן קאַפּ, נחום ר׳ מרדכיס, אויף דער לינקער זייט. און אהרן גייט נאָך אין דער זייט. דער רבי פאַרנעמט אָן אַרט ביי די ווייסע געדעקטע טישן. מיט גרויס השתפכות הנפש זאָגט ער די ברכה שהחיינו, און אַלע ענטפערן „אמן". דעמאָלט זינגט אברהמל שוחט טריסקער ניגונים, און דער עולם זינגט מיט. מ׳האָט געפראָווען א שמחה של מצוה ביז טאָג...

ס׳איז דאָס יאָר 1929, זייער א שלעכטע צייט פאַר דעם שטעטלדיקן בעל־מלאכה, ספּעציעל פאַר די שוסטערס. ניטא קיין פּרנסה. אלי שלעפּט דעם שוורען וואָגן א גאַנצע וואָך. דעם אייניקן פאַרגעניגן האָט ער שבת. באה שבת — באה מנוחה. שבת פאַרגעסט אלי די שוערע וואָך־אַרבעט, ווי שווער אים איז אַנגעקומען אַריינצוברענגען דעם שבת. שבת טרעפט ער זיך מיט די אנשי־שלומנו אין טריסקער שטיבל. שבת איז אויס מיטן עול פּרנסה. שבת שפּאַצירט אלי אין וואַלד, זאָפט איין די שמעקדיקע לופט, וואָס די יונגע סאָסנע־ביימער גיבן אַרויס. ער האָט ליב די לאַנגקע מיטן פּרישן ניט־באַטראַטענעם גראָז. ער וויל זיין מיט דער נאַטור, הערן אין וואַלד דאָס פייגל־געזאַנג. אלי שפּאַצירט אין די אָפענע פעלדער, וועלדער, וואו ס׳איז פריי. שבת הייסט: מנוחה, רו! פריי!...

שבת, נאָכן טשאָלנט, זאָגט ער צו זיין שכן אברהמל דעם שמיד: „קום, לאָמיר שפּאַצירן! היינט איז שבת. קיינער וואַרט דאָך ניט מיטן פערד און וואָגן, פאַר א שפּריכע אָדער א פּאַטקעווע. די קוזניע איז פאַרמאַכט. לאָמיר כאָפּן א שפּאַציר אין אונדזער וואַלד. ס׳איז אָן אמתער עונג שבת. גלויב מיר, אברהמל, ס׳איז מעדנים געגעסן. די ווארשעווער קומען אַהער און ס׳קאָסט זיי שווערע געלטער. אונדז דאַרף דאָס פאַרגעניגן גאָרניט קאָסטן. דער גאַנצער וואַלד איז אונדזערס אָן א גראָשן. קום און האָב הנאה!"

שפּאַצירן די צוויי שכנים אַרום די שיינע לאַנדשאַפטן, וואָס זיינען אַזוי רחבותדיק אויסגעשפּרייט אין דער לענג און בריים איבער דלוגאַשאַדלע. יעדער בוים, יעדער שטיין רעדט צו זיי, דערציילט די געשיכטע פון שטעטל, אַלץ אַזוי היימיש באַקאַנט פון דור דורות, יעדער פלאָנץ דוכט זיך איז אייגן און ליב. יעדער בוים איז אַזוי וואונדערלעך שיין...

שבת איז דאָס גאַנצע שטעטל אין וואַלד. יעדער איינער וויל האָבן דעם עונג שבת. אָט דערזעען זיי זייער מנהיג ר׳ מרדכין. מיט גרויס דרך־ארץ שפּאַצירט מען צוזאַמען. אלי זעט אַלע מאָל אַנדערע וואונדער. „אָט, קוקט נאָר דאָ!" ווייזט

גרשון וועגראָווסקי

ער אָן מיטן פינגער. „זעט ווי ס׳זאָמלען זיך פייגל אויפן בוים! זעט נאָר, אָלע פון איין קאָליר און פון זעלבן מין. זיי פאַרנעמען יעדעס צווייגל. דער גאַנצער בוים ווערט באַלאַגערט", זאָגט אלי מיט התפעלות. „ווייזט אויס, זיי האָבן דאָ אַ פאָר־זאַמלונג", זאָגט אברהמל. „אָבער וואונדער איבער וואונדער!" זאָגט אלי. „אַזוי פיל און פון זעלבן מין!"

זיי זיינען לאַנג געשטאַנען און זיך געוואונדערט, געהערט דאָס טרילערן פון די פייגל אויפן בוים, באטראַכט ג־טס באשעפענישן. „מענטשן קענען זיך אַ סך לערנען פון די פייגל", זאָגט ר׳ מרדכי. „זעט נאָר! מ׳קריגט זיך ניט, מ׳הרגעט זיך ניט. איך מיין, מענטשן אין זייער לאַגע, ביי אַזאַ פאַרזאַמלונג, וואָלטן זיך געשאָפן פאַרטייען און בלוט וואָלט זיך געגאָסן". אָט ווייזט אָן אלי: „אַ פויגל־נעסט. קוקט דאָרטן! איר זעט, ווי קליין דאָס באשעפעניש איז! אויסצוארבעטן אַזאַ נעסט, מיט אייניציקע שטרויען, וואָס זי ברענגט מיטן שנאָבל..." „יאָ", זאָגט ר׳ מרדכי, „דאָס איז קונסט, אפשר אַ גרעסערע קונסט, ווי פון שכן אברהם־ישמחס קאמניצע..."

אַזוי וואָלטן זיי געשטאַנען און געקוקט אַ לאַנגע צייט אויף די פייגל. אָבער די זון האָט זיך, ווי אַ גרויסער פייער־באל, אַנגעהויבן צו זעצן אויף די שפּיצן פון די סאָסנע־בייַמער, אויף דער אַנדערער זייט וואַלד, צו מערב, און דערמאָנט אַז ס׳איז שוין צייט צו גיין דאָוונען מנחה...

ביי שלוש סעודות דערציילט ר׳ מרדכי די וואונדער פון די פייגל. אלי וויל וויסן צי פייגל פון איין מין מישן זיך ניט מיטן צווייטן מין. ר׳ מרדכי פאַר־טראַכט זיך אויף אַ מינוט און ענטפערט מיט אַ שטאַרקן זאָג: „ניין! ניט נאָר פייגל מישן זיך ניט, נאָר דער מין מענטש אויך ניט. ניט איך זאָג דאָס. ס׳איז אַ בפירושע גמרא". ער נעמט אַרויס אַ גמרא „בבא קמא" און מישט. ער געפינט אויפן דף צ״ב, און ער לייענט פאָר אַלעמען: „כל עוף למינו ישכון, ובן אדם לדומה לו". „איר זעט?" זאָגט ער מיט שטאָלץ, ווייזנדיק זיין בקיאות. „די עופות השמים מישן זיך ניט, און דער מענטש, דער בן אדם, זוכט זיינס גלייכן! מ׳מוז האָבן אַ שייכות... דרך אגב, ווייל איך אייך עפּעס זאָגן וואָס איר ווייסט ניט. ווייסט איר וואָסער שייכות טריסקער חסידות האָט מיט דער חברה תהלים?" רעדט ער געלאָסן, צייטלט די ווערטער: „גאָר אָלע פון דער טריסקער גזע, אַנהייבנדיק פון הרה״ק ר׳ מאָטעלע טשערנאָבלער ביז אונדזער ר׳ נחומקע, האָבן קיין מאָל ניט אַרויסגעלאָזט דעם הייליקן תהלים פון זייערע הענט. יעדן שבת גאָנץ תהלים אויסגעזאָגט. מ׳דערציילט וועגן הרה״ק ר׳ אברהם דעם מגיד פון

שטערן אין דער נאַכט

טריסק, זי״ע, אַז יונגערהייט פלעגט ער זאָגן גאַנץ תהלים אין פערציק מינוט. אַבער שפּעטער, אויף דער עלטער, האָט ער געזאָגט: „היינט קען איך ניט זאָגן אַזוי שנעל, מוז איך אַנהייבן מיטוואָך...״

„ר׳ מרדכי״, זאָגט אלי, „מיר זעען דאָך פֿאַרט גרים און, מ׳זאָל באַהיטן ווערן, משומדים. אידן זאָגן אַז אַ איד שמדט זיך ניט און אַ גוי איז זיך ניט מגייר״. ענטפֿערט ר׳ מרדכי: „ס׳איז דאָ אַ שייכות. ס׳זיינען דאָ פּעדעם וואָס בינדן. מיר זעען זיי ניט, אָבער זיי זיינען דאָ. טאָקע צוליב דעם האָבן אידן ניט אגיטירט, כדי אַרײַנצובאַקומען גרים. זיי דאַרפֿן קומען פון זייער אייגענעם ווילן. זיי דאַרפֿן זיין אמתע גרי־צדק, ניט קיין פֿאַלשע. ס׳מוז זיין „ובן אדם לדומה לו״. מ׳מוז זיין גלייך! ס׳מוז זיין די קייט, וואָס זאָל קייטלען צוזאַמען...״

אלי האָט געוואוסט איין וועג: פון שטוב צום שטיבל. ס׳זיינען אָבער געקומען גאָר שלעכטע צייטן. מיטן האָמער און דראטווע האָט אלי גאַרניט געקענט אויפטאָן. ער קען ניט מפרנס זיין אַ ווייב און קינדער. זיין ווייב חוה שטייט צו און זאָגט: „אלי! שוסטערס פֿאַרן אַווענק קיין קובא און ווערן אויפֿ־גערוקט, שרייבן גוטע בריוו. און דו ביסט דאָך אַ גאָלדענער בעל־מלאכה. דיינס אַ שטיוול קען טראָגן אפילו דער קייסער אַליין. גיי, ווער געוואויר, אפשר איז אַ פּלאַן דו זאָלסט פֿאַרן קיין קובא״. אלי איז מסכים: „איך וועל גיין זיך דער־ווייסן...״ אלי איז ניט געווען פון די מענער, וואָס זיינען אַרויס פֿאַרמאַכן די לאָדן און פֿאַרשוואונדן. ניט אלי. ער האָט זיך געמוזט געזעגענען מיט יעדן איינעם. טרערן האָט ער פֿאַרגאָסן ווען ער האָט זיך געזעגנט מיט ר׳ מרדכין און זיינע פּריינד פון טריסקער שטיבל. אַלע האָבן אים פֿאַרשטאַנען. „פֿרנסה איז מלחמה״. מ׳דאַרף שפּאַלטן ימען...

אין אַ שיינעם פּרימאָרגן גייט אלי צו דער באַן, אין דער באַגלייטונג פון זיין ווייב חוה. מיט אַ סך האָפענונג געזעגנט ער זיך, אַז לאַנג וועלן זיי ניט זיין צעשיידט. באַלד וועלן זיי זיין צוזאַמען אין קובא.

אלי איז אין קובא. נאָר אַ טאָג שׁוועדט ארבעט שפּאַצירט ער אויף די שטיינערנע גאַסן פון האוואנא. מיט אויפגערישענע אויגן באַטראַכט ער יעדן איינעם. ער זוכט אין יעדן אַן אייגענעם, אַ איד, ער זאָל קענען עפּעס רעדן, דערציילן, פרעגן אַן עצה. ער גייט פון איין גאַס צו דער צווייטער און נישטערט מיט זיינע אויגן אין פנימער פון דורכגייערס. טייל מאָל דוכט זיך אים, אַז אַלע זיינען אידן. אָט שטעלט ער אָפּ איינעם מיט אַ גרויסן ציגאָר אין מויל. ער קען שווערן אַז דאָס איז אַ איד. אלי גיט אים אַ בריטן שלום־עליכם און זאָגט אַ פּאָר

גרשון וועגראָווסקי

וועדטער אין מאָמע לשון. אָבער יענער לאָכט אַריין אין זיין גרויסן ציגאָר און מיט שפּאָס און שפּאָט קערט ער זיך אָפּ פון אים. ער לאָזט אים שטיין אַ באַלייַ־דיקטער. וואָס ווייס דער שפּאָנאָל וועגן „ואהבת את הגר", פון הכנסת אורחים. ער האָט קיין תורה ניט געלערנט. אָ מידער און אָנטוישטער האָט ער זיך שטענדיק צוריקגעקערט אַהיים. עפּעס האָט אלי אָנגעהויבן צו פּאַרשטיין אַז די פּרעמדקייט, וואָס ליגט צווישן אים און זיי, וועט קיין מאָל ניט פּאַרשווינדן. זיי וועלן זיך קיין מאָל ניט פּאַרשטיין. ס׳שטייט אָ גרויסע באַריערע צווישן לאָפּעז און אלין...

קאָשמאַרנע חלומות האָבן אים געמאַטערט אָלע נעכט. זיינע טעג זיינען ניט געווען קיין סך בעסער. ער קען זיך ניט שאָפן פּריינד. ער קען זיך קיין אַרט ניט געפינען. איין מאָל, כדי צו פּאַרטרייבן די איינזאַמקייט, שטייט ער ביים פענצטער און קוקט אַרויס צו דער ליכטיקער וועלט. ער זעט אָ בוים, באַזעצט מיט פייגל. זיי זיינען געקומען נעכטיקן אָזוי ווי ער. ער זעט, זיי זענען פון איין „מין", פון איין קאָליר. ער דערמאָנט זיך ר׳ מרדכין און דאָס טריסקער שטיבל, מענטשן, פריינד. וואוהין איז ער פאַרוואָגלט געוואָרן? ער דערמאָנט זיך די וועדטער פון ר׳ מרדכין: „ס׳דאָרף זיין אָ פּאָדעם וואָס זאָל בינדן..." דער פּאָדעם איז דאָ ניטאָ! און אלי באַשליסט צו פאָרן צוריק, צו זיין משפּחה, צו זיינע פריינד אין שטעטל...

באָלד איז באַוואוסט געוואָרן אַז אלי איז דאָ צוריק פון קובאָ. אָלע שכנים זיינען דאָ ביי אים אין שטוב. זיי פרייען זיך מיט אים פונקט ווי זיי וואָלטן פאַר־לוירן אָ דימענט און אים צוריק געפונען. אברהמל דער שמיד זאָגט: „איך האָב אים געזאָגט: ‚ניט פאָר דיר איז קובאָ!'" און דער צווייטער שכן, הערש־וועלוול דער קאמאשן־שטעפער, האָלט שוין אָ פּאָר כאָלעווקעס. ער וואָלט שוין געוואָלט אַז אלי זאָל זיך אַוועקזעצן און אים מאַכן די שטיוול. „אָ גאָלדענער בעל־מלאכה פאָרט אַוועק און לאָזט אונדז איבער מיט לאָטוניקעס", זאָגט ער. חוה זאָגט: „האָ! ניין, הערש־וועלוול, היינט וועט ער ניט אַרבעטן. היינט וועט ער זיך אָפּ־רוען". „נו, איך מיין ניט היינט", אָנטשולדיקט זיך הערש־וועלוול. „אָבער מאָרגן איז פרייטיק. זאָל ער מאָרגן מאַכן פאָר מיר די שטיוול". „יאָ", זאָגט אלי, „מאָרגן וועל איך אַרבעטן. די שטיוול וועלן זיין פאַרטיק אויף שבת!..."

באָגינען, מיטן מאָרגן־שטערן, זיינען זיי אויפגעשטאַנען. אלי האָט געגעבן חוהן צוויי זלאָטעס: „נאָ, גיי קויף איין אויף שבת. אָבער פאַרגעס ניט אַז היינט איז פרייטיק". חוה איז אַוועק איינקויפן. זי האָט געחשבונט עטלעכע מאָל ניט

שטערן אין דער נאַכט

אויסצוגעבן אַן איבריקן גראַשן. זי איז געקומען צוריק באַלאַדנט מיט קאַר־טאָפלעס און פּערל־קאַשע פֿאַרן טשאָלנט, מייערן און שיינע ברוינע חלות.

באַלד האָט חוה צוגעבראַכט עפּעס אַ גוטע זאַך טועם צו זיין. אָבער אלי איז פֿאַרנומען איינגעצנדיק די פּאָדעשוע אין וואָסער און צוגרייטנדיק אַלע צודאטן פֿאַר דער אַרבעט און ער זאָגט: „חוה! אָביסל שפּעטער. איך דאַרף דאָונען". „אָט דאָ איז דער טלית און תפילין, דאָונען", זאָגט חוה. „איך האָב אים נאָר־וואָס אויפ־געפּאַקט..."

אלי איז שטאַרק פֿאַרטאָן אין דער אַרבעט. ער וויס אַז ער טאָר ניט מסיח־דעת זיין אַז היינט איז פרייטיק. נייט ער דעם שטיוול מיט גרויס שנעלקייט און פלייס, ציט שנעל די דראטווע הין און צוריק און קלאַפּט צו מיטן האָמער. זיינע פינגער גייען פונקט ווי די פינגער פון אַ מוזיקער איבער זיין פידל...

לאַנג פֿאַר ליכט־צינדן איז אלי פֿאַרטיק געוואָרן מיט די שטיוול, און באַלד גענומען אַ העמד אונטערן אָרעם און איז אַוועק אין מקוה אַריין. חוה האָט גע־ראַמט, געפּוצט, פֿאַרהאַנגען דעם שוסטער־וואַרשטאַט מיט אַ ליילעך ניט אויסצומישן דעם שבת מיט דער וואַכעדיקייט. דעם טיש האָט זי איבערגעדעקט מיט אַ ווייס טישטעך און אַוועקגעשטעלט די צוויי לייכטער אויף דעם טיש אין הויז, זיי זאָלן זיין גרייט צום בענטשן. און אין הויף, פֿאַר דעם הויז, האָט זי אויס־געשיט געלן זאַמד, געקויפט ביי דעם זאַמד־שייגעץ, אַ קעסטל פֿאַר פּינף גראַשן. דאָס האָט צוגעגעבן אַ סך חן צו דער שיינקייט פון שבת...

אויף גיך, מיט אַ רויט, גליענדיק פּנים (ס'איז נאָך געגאַנגען אַ פֿאַרע פון דער הייסער מקווה), איז אלי אַריין אין שטוב און אַ זאָג געטאָן: „חוה! ס'איז שוין צייט צו בענטשן ליכט!" ער האָט געכאַפּט דעם שבתדיקן מלבוש אויף זיך און איז אַרויס מיט שנעלע טריט צום טריסקער שטיבל מקבל־שבת זיין.

אַריינקומענדיק אין שטיבל, באַגעגנט אים, ביי דער טיר, ר' מרדכי מיטן פריילעכן „גוט שבת, אלי!" זיינע ערשטע וועכטער זיינען געווען: „איך האָב שטענדיק געטראַכט וועגן דיין פראַגע, צי פּייגל מישן זיך אויס, איין מין מיטן צווייטן מין. דו אַליין האָסט געפּונען דעם ענטפער פון דער גמרא: ‚כל עוף למינו ישכון', ובן אדם לדומה לו'. יעדער פויגל זוכט זיין מין און יעדער מענטש זוכט זיין שורש, זיין שטאַם, זיינע מענטשן! דיין אָרט איז מיט אונדז, טריסקער חסידים!..."

אלי בודעשעוויטש מיט זיין משפחה

די גאַנצע משפחה אומגעקומען אין רוסלאַנד הי״ד.

זיין זון יצחק פון לינקס, היינט אין ברוקלין, האָט מיר געגעבן דאָס בילד.

שטערן אין דער נאַכט

ווי איך האָב אַנטדעקט דעם קבר פון מיין זיידן

זינט חיים יצחק איז געקומען אין מדינת־ישראל פון דעם שרעקלעכן גיהנום און אַנגעהויבן אַרבעטן און פאַרדינען, טוט ער שפּאַרן פון יעדן ביסן אויף אַ רייזע קיין אַמעריקע. דער ציל פון דער רייזע איז ניט צו זען דאָס שיינע אַמעריקע. ניין! איין אייניקיקער שטיין פון ארץ־ישראל האָט מער ווערט ווי גאַנץ אַמעריקע. דער ציל איז אפילו ניט צו זען זיין אייניקיקע שוועסטער מיט איר משפּחה. די שוועסטער קען קומען צו אים קיין ישראל. ער וויל פאַרן קיין אַמעריקע כדי צו זיין, צום ערשטן מאָל, אויפן טאַטנס קבר אין יאָרצייט, ניין טאָג אין אלול.

שטייט ער אָנצינד ביי זיין שוועסטער אין ברוקלין און פרעגט: „ווי איז דאָס מעגלעך אַז קיינער זאָל ניט וויסן וואו דעם טאַטנס קבר געפינט זיך? אמת, דער פעטער שמחה און פעטער דוד זיינען שוין אויפן עולם־האמת. אָבער ס׳זיינען דאָך געבליבן קינדער און פון זיי קען מען זיך דאָך דערוויסן״.

הינדע רחל, זיין שוועסטער, גיט אים צו פאַרשטיין: „באַלד נאָך מיין קומען אין אַמעריקע, אין 1949, האָב איך געפרעגט, געשריבן, גערעדט אויפן טעלעפאָן איבער די מרחקים, וואו נאָר אונדזער משפּחה איז צעשפּרייט, און באַקומען איין ענטפער: ‚מיר ווייסן ניט׳. מיין טייערער ברודער! מ׳דאַרף וויסן כאַטש דעם נאָמען פון דער שטאָט, וואו דער טאַטע האָט געוואוינט. אַמעריקע איז גרויס. איך ווייס ניט. אפשר ווייסטו?״

חיים יצחק באַמיט זיך אָפצופּרישן זיין זכרון וועגן דעם ווייטן אָמאָל. אָבער דעם נאָמען פון דער שטאָט געדענקט ער ניט. ער געדענקט ווי אַזוי די אידייע צו פאַרן קיין אַמעריקע האָט זיך אַנגעהויבן צו אַנטוויקלען. ער געדענקט, ווי אַצינד, דעם דורכרייד צווישן טאַטע־מאַמע אין זייער קליינעם שניט־געוועלב, וואו די מאַמע איז געווען די גאַנצע בעלביתטע. דער טאַטע נעמט טלית און תפילין צו גיין אין בית־המדרש אַריין. ער זאָגט הכנעהדיק: „מרים מאָטל, איך גיי דאָוונען״. — „נו, וואָס ווילסטו?״ פרעגט די מאַמע. — „דו ווייסט דאָך, מ׳דאַרף געבן אַ איד אַ נדבה. ס׳איז ניט שיין צו זאָגן, איך האָב ניט״. די מאַמע שטעלט זיך אויף און נעמט אַרויס פון דער פאַרטעך־קעשענע עטלעכע קאָפּעקעס און גיט אים. דער טאַטע קוקט אַן די פאָר קאָפּעקעס און איז ניט צופרידן: „דו ווייסט, מרים מאָטל, היינט איז פרייטיק. מ׳דאַרף גיין אין מקווה אַריין, און דער בעדער

קוקט אין די הענט". די מאַמע גיט אים צו נאָך אַ קאַפּעקע און זאָגט דערביי: „גרשון! דו זעסט דעם גלאָק ביי דער טיר? ער האָט נאָך היינט ניט געקלונגען. מ'זעט ניט קיין קונה, און דו — נאָר גיב, און גיב! פון וואַנען?" — „מרים מאַטל, אפשר וואָלט איך געדאַרפט פאָרן קיין אַמעריקע. מ'זאָגט אַז אונדזערע שכנים, בערל און לייבל, זיינען דאָרט באַגליקט געוואָרן. זיי שיקן איבער צו זייערע משפחות פאַרמעגנס". — „אָלע מיינע בייזע חלומות צו די שונאי ישראל. אַמעריקע, וואָס וועסטו דאָרטן טאָן?" פרעגט די מאַמע — „זיי זיינען בעלי־מלאכות. אָבער דו?" — „מרים מאַטל! מ'זאָגט אַז פון האַנדל פאַרדינט מען מער ווי די בעלי־מלאכות".

פון יענער צייט אָן האָט זיך דער טאַטע אינטערעסירט מיט אָלע ידיעות וועגן פאָרן קיין אַמעריקע. ער דערוויסט זיך פון אַ „מוליך", וואָס שמוגלט גרענעצן און שטעלט צו ביז אַמעריקע. וועו די פרנסה איז געוואָרן ערגער, האָט דער טאַטע זיך איבערגעגעבן צו דעם „מוליך". „פאַרפאָלן", האָט ער געזאָגט, „קשים מזונותיו של אדם כקריעת ים סוף. מ'דאַרף שפּאָלטן ימען פאָרן שטיקל ברויט" — און מיין טאַטע טוט זיך גרייטן צו פאָרן קיין אַמעריקע.

און חיים יצחק דערציילט: „ביי אונדז, אין ווישקאווע, איז געווען אַ רבי, אַ צדיק יסוד עולם. נאָר יחידי־סגולה האָבן אים פאַרשטאַנען. מ'האָט אים גערופן „דער סגי נהור". ער איז געווען אַ בקי בכל חדרי חדרים אין דער תורה. ער האָט טאַקע ניט געזען אונדזער זינדיקע וועלט. אָבער אַ סך גרויסע הייליקע וועלטן האָט ער געזען און פאַרשטאַנען. אָט צו אים האָט מיך מיין טאַטע מיטגענומען, און איך בין בייגעווען דאָס געזעגענוג מיטן צדיק.

דער רבי האָלט דעם טאַטנס האָנט און רעדט הויך: „גרשון, געדענק, וואו דו זאָלסט ניט זיין, זוך אַ אידישן ציבור! אַ איד טאָר קיין מאָל ניט זיין אַליין! וועו אַ איד טוט תפילה, שליסט ער זיך אָן אין ציבור און בעט פאַר אַלעמען, און זיך נעמט ער אַריין אין דעם כלל. ניט אומזיסט שטייען אויף אַ גאָר הויכער מדרגה דער מזומן און מנין. זיי שאָפן דעם ציבור. דער יחיד איז פאַראַנטוואָרטלעך פאַרן כלל, און דער כלל איז פאַראַנטוואָרטלעך פאַרן יחיד.

איך הער זיינע ווערטער ווי אַצינד. ער זאָגט שארף און הויך: „היינט גייט די פרשה אמר. די תורה רעדט פון אַ מת מצווה. דאָס מיינט: קבר ישראל. זאָגט די תורה אָז אַ כהן גדול דאַרף זיך מטמא זיין צו אַ מת מצווה. פאַרשטייסט, ווי הייליק דער כהן גדול איז, וואָס ער טאָר זיך ניט מטמא זיין צו זיינע אייגענע עלטערן. „לא יטמא" שטייט. אָבער לאָמיר זאָגן, צו אַ פשוטן איד, וואָס קען

שטערן אין דער נאַכט

אפילו ניט דאָונען, דאַרף ער זיך מטמא זיין. דאָס לערנט אונדז די גרויסקייט פון ביידע". דער רבי באַגלייט אונדז צו דער טיר און חזרט איבער נאָך אַ מאָל: „גיי דענק, וואו דו זאָלסט ניט זיין, זוך אַ אידישן ציבור!"

חיים יצחק קלערט אַצינד וועגן דעם וואָס דער רבי האָט געזאָגט, וועגן קבר ישראל. אפשר איז ער גאָרניט געקומען צו קבר ישראל?

ער דערמאָנט זיך דעם ערשטן בריוו פון ניו־יאָרק. ער שילדערט דעם שטורעמדיקן ים, וואָס ער האָט געזען צום ערשטן מאָל, און די שיף מיט די הויכע קוימענס. זיי קוקן אַרויף צום הימל און שיסן מיט רויך. כוואָליעס האָבן געיאָגט. כוואָליעס האָבן זיך געהויבן. זיי האָבן געווארפן די שיף אין אַלע זייטן. דער ים איז געווען פרעמד. די נייע וועלט, וואו ער שטעלט אַצינד די ערשטע טריט, איז אים נאָך מער פרעמד. ער האָט מורא געהאַט.

אין דעם צווייטן בריוו באַשרייבט ער די ריזיקע שטאָט פון שטאָל און אייזן, ניו־יאָרק, וואו ער פילט די פיינדשאַפט צו אַ איד מיט אַ באָרד. מעצהט אים צו פאָרן אין די דרום־שטעט פון לאַנד. ער שרייבט: „ס'איז דאָ אַ ,חברה תהלים אנשי ווישקאָווע', וואו יעדער ווישקאָווער באַלאַנגט". ער גיט צו פארשטיין אז יעדער איד, וואָס האָט נאָך אַ פונק פון אידישקייט, וויל לאחר מאה ועשרים אַ „קבר ישראל", ניט ח"ו פאַרקערט.

אפילו די גרויסע רעוואָלוציאָנערן, וואָס האָבן געשטורעמט ווישקאָווע אין יאָר 1905, באַלאַנגען דאָ צו דער ,חברה תהלים אנשי ווישקאָווע'. די ,חברה תהלים' טוט אַ גרויסע און הייליקע ארבעט, פונקט ווי די ,חברה קדישא', האָט ער געשריבן.

אין יעדן בריוו האָט מען געלייענט: „האָרציקע קינדער, זייט אַפגעהיטן פון קנאה־שנאה. זאָל ניט זיין קיין פירוד־לבבות צווישן אייך. איר זענט מיר ליב און טייער. איך האָף אַלעמען צו זען אין גיכן".

אַבער גיך קומט אָן די שרעקליכע בשורה אַז מיר זיינען יתומים, מ'דאַרף זאָגן קדיש. חיים יצחק דערציילט מיט שטאָלץ, אַז אין אַלע ביטערע צייטן האָבן מיר אַפגעהיטן דעם קדיש. אַבער צו פאָרן אויף קבר־אבות — ווער האָט געקענט וועגן דעם טראָכטן? אַזוי ווייט, איבער ימען, קיין אַמעריקע? דער גורל האָט אַבער געוואָלט מיר זאָלן זיין איבער ימען און אין אַמעריקע. נו, וואו איז דער קבר?

די טאָכטער אויפן קראַנקן־בעט רעדט מיט פאַרדרוס ביז די לעצטע מינוטן און פרעגט: „פאַר וואָס קען מען ניט געפינען דעם טאַטנס קבר?" זי וועגדט זיך

צו איר זון: „זוך דעם זיינדס קבר, וועט ניט מידז!" קוים קוים וואָס מ׳קען הערן, זאָגט זי: „וועז איך וואָלט געווען אויפן טאָטנס קבר, וואָלט איך צו אַזאָ לאַנג ניט געקומען!"

ביידע, חיים יצחק און ישראל און די טאָכטער אין ברוקלין, זיינען אַוועק פון דער וועלט מיטן חלום צו זיין אַ מאָל אויפן טאָטנס קבר.

דאָס אייניקל געדענקט דער מאַמעס וועטער: „וועט ניט מיד, זוך דעם זיידנס קבר!" און ער שטעלט זיך די אויפגאָבע צו געפינען דעם קבר. ער געדענקט גוט וואָס דער פעטער חיים יצחק האָט דערציילט אין זיין בריוו: „מ׳עצהט מיר צו פֿאָרן אין די דרום־שטעט פון לאַנד. איך קויף אַ בילעט קיין מעמפיס, טענעסי. מיין ציל איז מעמפיס, נאשוויל, מאביל, אַלאַבאַמאַ, אַטלאַנטאַ — אַרומפֿאָרן זוכן, פון איין שטאָט צו דער צווייטער".

און אָט שטיי איך אויפן אַראָפֿאָרט אין מעמפיס. איך זע, מ׳פֿאָרט, מ׳לויפט, און איך ווייס ניט דעם ערשטן טראָט צו שטעלן. אַוואו זאָל איך גיין? ס׳קומען מיר ספֿיקות אין קאָפֿ אַריין. אפשר ווייסן מענטשן וואָס זיי רעדן: אַ קבר איבער 60 יאָר אַלט, די מצבה איז שוין ניטאָ, אַדער מ׳האָט קיין מאָל ניט געשטעלט אַ מצבה. ס׳איז אומזיסט, ס׳האָט ניט קיין זין צו זוכן.

מיט אַזעלכע געדאַנקען בלעטער איך אַ טעלעפֿאָן־בוך אויסצוגעפינען אַן אַדרעס פון אַ בית־החיים. איך שטויס זיך אַן אויף מיין זיידנס פאַמיליע־נאָמען: מארכעווקע. דאָס פירט אַוועק מיינע געדאַנקען אויף אַנדערע וועגן: אפשר אַ קרוב? און אויב ניט, איז דאָס זיכער אַ איד. איך וועל עפּעס זיך דערוויסן.

דערוואוסט האָב איך זיך אַז ער איז שמחהס אַ זון. דאָס הייסט: מיינס אַ צווייטער קוזין. אָבער ער דערשרעקט זיך פאַר מיר. וועז ער הערט אַז איך בין געקומען זוכן אַ קבר, גיט ער שנעל איבער דעם טעלעפֿאָן צו דער ווייב. פונדעסטוועגן, נאָכן שמועס מיט זיין ווייב, וויל ער מיך זען. ער שיקט אַרויס אַן אויטאָמאָביל נאָר מיר. איך זאָג אים וואו איך שטיי. ער שרייט אַריין אין טעלע־פֿאָן: „שטיי דאָרטן און וואַרט! איך שיק אַרויס אַ גרינעם אויטאָמאָביל". איך מיין אַז מ׳וועט מיך ניט דערקענען. איך זע פלוצלינג אַ סך גרינע אויטאָמאָבילן. אָבער ווי איבערראַשט בין איך געוואָרן: אַ גרינער אויטאָמאָביל שטעלט זיך אַפּ לעבן מיר. איך הער ווי מ׳שרייט: „אָט דאָ איז ער!" ער זעט אויס געניו ווי מיין באַלעבאַס דזשעק. איך בין פול מיט האַפּענונג.

מיין האַפּענונג רינט אויס זייער שנעל, וועז מיר טרעפֿן זיך. איך קוק אויף אים, ער קוקט אויף מיר. איך זאָג אים מיין באַגער. זאָגט ער: „איך ווייס גאָרניט

שטערן אין דער נאַכט

וועגן דיין זיידן". אָבער ער גיט מיר אַן אויטאָמאָביל צו מיין רשות מיט אַ וועג־ווייזער.

אין אַ ברענענדיקער היץ גיי איך פון איין מצבה צו דער צווייטער און זוך מיין זיידנס נאָמען. מ'זאָגט מיר: „דאָס איז דער גרעסטער און עלטסטער בית־החיים פון מעמפיס, „בארץ הירש". אָזוי גיי איך אַרום אַ גאַנצן טאָג און לייען דעם אידישן שטיינערנעם פּנקס. איך זע מצבות פון 1860, אָבער מיין זיידנס מצבה זע איך ניט.

מיין וועג־ווייזער האָט רחמנות אויף מיר. ער מאַכט מיר אַ הוט פון פּאַפּיר צו פּאַרשטעלן פון דער זון און גיט מיר אַ טעלעפאָן־נומער צו דערסעקרעטאַרין פון בית־החיים. איך גיב איר דעם נאָמען פון נפטר. נאָך אַ צייט זוכן, זאָגט זי: „ניטאָ אָזאַ קבר. אָבער זי בעט ביי מיר מיין טעלעפאָן־נומער. „איך וועל זוכן", זאָגט זי, „אין אַ צווייטן בית־החיים, ,אנשי ספרד'. אפשר דאָרטן..."

שפּעט, פּאַרן זון־פּאַרגאַנג, ווען איך האָב שוין געהאַט בדעה צו פּאָרן אַהיים, קלינגט דער טעלעפאָן. די סעקרעטאַרין זאָגט מיר: „מיר האָבן געפונען אַזאַ קבר אויפן בית־החיים ,אנשי ספרד'".

באַלד אין דער פרי בין איך שוין דאָ אויפן זיידנס קבר. איך לייען דעם אויפ־שריפט אויף דער מצבה, וואָס לערנט מיך אידישע געשיכטע, ניט בלויז וועגן „קבר ישראל", נאָר אַז „דער זיידע איז ניט געווען אַליין".

ביי דער מצבה פון מיין זיידען

פון רעכטס צו לינקס: דער מחבר – גרשון וועגראָווסקי; דזשעק גאָלד; יהושע העשל מענעס און שאול שטיינמאַרק. זיי זענען מיטגלידער פון דער אנשי ספרד שוהל אין מעמפיס, טענעסי, וואָס זענען געקומען מיט אַ מנין צו דעם אַנטדעקטן קבר.

גרשון וועגראָווסקי

די ראשי־פּרקים פון מיין לעבנס־געשיכטע

ביי יעדער געלעגנהייט פלעגט מרדכי דערציילן זיינע פריינד וועגן זיין ביטערער פּאַרגאַנגענהייט, די מעשים תּעתּועים פון די בלוט־דאָרשטיקע דייטשן און זייערע העלפערס. דערציילט האָט ער, איין געשיכטע גרויליקער פון דער צווייטער, מיט אַ צעפלאָמט פּנים און פּייכטע אויגן. אַזוי האָט ער דערציילט וועגן זיין ווייב און קינד, צווויי יאָר אַלט: „פּאַר זיי האָט דער דייטש אַנגעוויזן: לינקס! און פּאַר מיר — רעכטס. איך בין געלאָפּן צו מיין ווייב און קינד, געוואָלט גיין מיט זיי צוזאַמען. אַ זעץ מיט אַ קאָלבע פון אַ ביקס האָט מיך אַוועקגעשליידערט. בלוט איז געררונען. דאָס איז געווען אונדזער צעשיידונג אויף אייביק".

אויך דאָ, אין אַמעריקע, קען ער ניט פּאַרגעסן. מיט ווייטיק אין האַרץ דערמאָנט ער שטענדיק זיין פּרוי און קינד.

„וואָס וואָלט מיך געפּעלט דאָ, אין אַמעריקע, וועז איך האָב מיין פּרוי און קינד?" פּרעגט ער. „איך פּאַרדין געגנוג". און ער באַרעכנט, ווי אַלט וואָלט שוין געווען זיין טאָכטער. ער האָט ניט קיין בילד. שילדערט ער זייער אויסזען, ווי שיין און קלוג. די דערינערונגען לעבן אויף און זיין שילדערונג איז ווי אַן אמת בילד. ער זאָגט: „שטענדיק וועל איך זיי געדענקען, אפילו וועז מ'וועט מיר לייגן שערבלעך אויף די אויגן! איך וועל געדענקען ווי מיין קינד האָט געשריגן: ,טאַטע! טאַטע!'"

מרדכי הייבט זיך אַן צו פילן איינזאַם אין דער גרויסער אַמעריקע. „לא טוב היות האדם לבדו", ס'איז ניט גוט צו זיין אַליין. מרדכי באַשליסט חתונה האָבן מיטן אַמעריקאַנער מיידל, מיט וועלכער אַ שדכן האָט אים באַקענט.

אויך נאָך דער חתונה דערציילט מרדכי וועגן זיין פּאַרגאַנגענהייט, זיין פּרוי און קינד. קינדער קומען אויף דער וועלט, מרדכי פּאַרגעסט ניט זיינע איבער־לעבנישן אונטער די נאַציס. ער דערציילט אַלעמען. עס קומט צו אַ שאַרפּן איבערריידן.

„איך פּאַרשטיי דיך ניט!" טענהט זיין ווייב שרה. „מיר בויען אַ ניי לעבן צוזאַמען. מיר האָבן צוויי גראָטענע קינדער, און דו רעדסט שטענדיק פון דיין געוועזענער פרוי און קינד, פונקט ווי קיינער וואָלט ניט עקזיסטירט פאַר דיר. דו פּאַרגעסט אַז דו האָסט צוויי קינדער מיט אַ פּרוי!"

שטערן אין דער נאַכט

מרדכי וויל זיך פֿאַרענטפֿערן: „האָב ניט קיין מורא, שרה! זי לעבט ניט מער, זיי ניט אייפֿערזיכטיק. היטלער האָט איר פֿאַרטיליקט. ניטאָ מער קיין געוועזענע פֿרוי נאָר דו". „איך וויל ניט הערן", טענהט שרה. „פֿאַרגעס דיין פֿאַרגאַנגענ־הייט. קוק צו אונדזער צוקונפֿט! ס׳איז אַ נייע וועלט, אַ ניי לעבן און אַ נייע משפּחה!"

נאָך דעם שמועס, בכדי ניט צו פֿאַרשאַפֿן קיין הייס בלוט, רעדט מרדכי ניט מער וועגן זיין פֿאַרגאַנגענהייט. ער דערציילט ניט זיינע קינדער וועגן דעם גרויסן אידישן חורבן. צו זאָגן אַ וואָרט וועגן חורבן איז געווען טאַבו.

„האָ! ער הייבט שוין אָן!" שרייט באַלד שרה. „זיינע קינדער זענען געוואָקסן אַמעריקאַנער; גאָרניט געוואוסט פון אידישן חורבן".

די צייט לויפֿט. מרדכי מאַכט אַן אויפֿרוף פֿאַר זיין זון אין שול. דער עלטערער זון גייט חתונה האָבן, דער רב פון דער שול באַגריסט די משפּחה מיט אַ גרויסער רעדע. ער רופט אויס: „דאָ זעט מען אַז ‚נצח ישראל לא ישקר׳. מיר איז גוט באַקאַנט די ביאָגראַפֿיע פון אונדזער בעל שמחה", גייט ער איבער צו אַ הויכן טאָן. „מרדכי האָט דורכגעמאַכט דעם היטלער־גיהנום, געווען אין קאָלכ־אויוון און ניט פֿאַרברענט געוואָרן. רבותי! ס׳איז אַנגעגאַנגען אַ שקלא וטריא: אַריינצולאָזן די שארית־הפּליטה קיין אַמעריקע צי ניט. אַ סך פון אונדזערע גרויסע פּירערס האָבן געהאַלטן אַז מ׳וועט זיי דאַרפן געבן גרויסע טאַרבעס, ווייל מער ווי בעטלען קענען זיי ניט. אָבער וואָס ווייזט זיך אַרויס? די שארית־הפּליטה, די נעכטיקע גערעטעוועטע פון די קאָלכאויוונס בויען היינט אַמעריקע, בויען אונדזער אידיש לעבן. אונדזער בעל שמחה איז געקומען בעירום וחוסר כל, פֿאַרלוירן דאַרטן אַלעמען, פֿאַרלוירן דאָס טייערסטע, אַ פֿרוי מיט אַ קינד, דאָ אַנגעהויבן בויען אַ ניי לעבן. ער גיט צדקה מיט אַ ברייטער האַנט. ווייזט אויס אַז אָן אמונה קען מען ניט פֿאַרשטיין דאָס אידישע פֿאָלק. נצח ישראל לא ישקר".

אין הויז זעצט זיך דער זון צו צום טאָטן, וויל זיין מיטן טאָטן אָפּצינד אינטים און רעדט שטיל, וועגט יעדעס וואָרט: „איך בין איבערראַשט, איך בין געווען דערשטוינט, כ׳האָב געוואָלט רופן דעם רב אַ ליגנער. איז דאָס אמת אַז דו האָסט געהאַט אַ פֿרוי מיט אַ קינד? ווילסטו דאָס האַלטן פֿאַר אונדז אַ סוד?"

„ניין, מיין זון! דער רב איז ניט קיין ליגנער, און איך וויל ניט האַלטן קיין סוד. פֿאַרשטיי, איך האָב זיך געגעבן די מי ניט צו שטערן דעם שלום בית. קיין פֿרוי האָט ניט ליב צו הערן פון איר מאַן וועגן זיין געווען געווענער פֿרוי, און דיין

מאָמע איז ניט קיין אויסנאָם. דעריבער האָב איך ניט דערציילט מיין לעבנס־געשיכטע, און אויך ניט וועגן דעם אידישן חורבן, וואָס גייען צוזאַמען — איין גרויסער חורבן".

„טאַטע, דערצייל מיר! דאָס איז דאָך אידישע געשיכטע. איך דאַרף דאָס וויסן", בעט זיך דער זון.

מרדכי, אַזוי נאָענט מיטן זון, האָנט אין האָנט געשלאָסן, קוקט אים אין די אויגן אַריין. „יאָ, שמעון", ענטפערט מרדכי, „איך וועל דיר דערציילן די געשיכטע, וואָס דיין טאַטע האָט געשריבן מיט זיין אייגן בלוט".

„איך וויל דיר אָבער דערציילן בלויז די ראשי־פרקים. וועסטו פאַרשטיין וואָס דער רב האָט געמיינט מיטן וואַרט ,קאַלכאויוונס"".

און מרדכי דערציילט:

„דער גיהנום האָט זיך אָנגעהויבן. מ'האָט אַריינגעטריבן דאָס גאַנצע שטעטל אין א מחיצה, מיט ביקסן און הינט באַוואַכט, פאַרקלאַפּט, פאַרנאָגלט, הער־מעטיש פאַרמאַכט. דאָס האָט מען גערופן ,געטא'. דער ציל איז געווען אָלעמען צו פאַרניכטן, אָבער פריער אויסניצן ביז צום ביין. דאַרטן האָט מען מיך מערדערלעך אָפּגעשיידט פון מיין ווייב און קינד אויף אייביק; זיי געשיקט קיין טרעבלינקע, דאַרטן, אין דעם קאַלכאויוון, פאַרלאָשן זייערע לעבנס, און מיך געשיקט שקלאַפן אין אַן אמוניציע־לאָגער.

„דער אמוניציע־לאָגער איז געווען א בית־הקברות. מענטשן זענען געפאָלן פאַרסמטע פון פולווער, פון קלעפ און פון הונגער. מיר געלינגט צו אָנטלויפן פון דאַרטן. איך לויף צוריק צו מיין שטעטל. אפשר וועט א גוטער קריסט האָבן רחמנות. אָבער קיינער האָט אפילו די טיר ניט געוואָלט עפענען. איך בלאָנקע זיך אַרום אין וואַלד. לויפנדיק אין וואַלד באָגעגן איך מיין קוזין הערצקע. ער וויזט מיר זיין היים אין וואַלד, א גרוב, אויסגעבעט מיט בלעטער, שטרוי, פאַר־דעקט מיט צווייגן פון נאָדל־ביימער. נאָך דעם גיהנום־לאָגער איז דער בונקער געווען פאַר מיר ווי א פלאָסטער צו מיינע וואונדן, א מקום־מנוחה. מיר האָבן מורא אַרויסצושטעקן דעם קאָפּ ביי טאָג. מ'האָט מורא פאַר דער ליכטיקער שיין פון טאָג. איך האָס ליכטיקייט, איך האָס די לבנה־שיין. אין דער פינצטערניש איז געווען אונדזער לעבן. אין פינצטערע נעכט געזוכט שפּייז און ביי טאָג זיך אויס־באַהאַלטן.

„און אין איינער אזא נאַכט פון שטאָק פינצטערניש, אין א גאַס רעגן, אויסגעוויקטע, גייען מיר אויף די וועגן. מיר זוכן. אפשר האָט אימעצער עפּעס

שטערן אין דער נאַכט

פֿאַרגעסן. אונדזערע אויגן אוּן אויערן זענען וואַך. עס רעגנט טאַקע פוּן הימל. אָבער די ערד אונטער אונדזערע פּיס ברענט. איין פֿאַלשער טריט ברענגט דיך צוריק צום קאַלכאויוון. מיר באַמערקן ווי אַ שאָטן פוּן אַ מענטש אָדער חיה באַהאַלט זיך אונטער אַ בוים. אַ שרעק באַפֿאַלט אונדז. מיר פֿאַלן צו דער ערד. אָבער מיר זעען אַז דער שאָטן פֿאַלט אויך, באַהאַלט זיך. דאָן זאָגט הערצקע: ,דאָס איז ,עמך'. מיר דערנענטערן זיך מיטן שטילן רוף ,עמך?' מ'ענטפֿערט: ,עמך'.

„מיר קוקן אים אַריין אין די אויגן. ס'שטייט פֿאַר אונדז אַ היימישער איד. ,וואָס הערט מען, אידן! דער פֿראָנט איז נאָך ווייט?' פֿרעגט ער. הערצקע זאָגט: ,מיר ווייסן גאָרניט. מיר לעבן דאָ, אין וואַלד, ווי חיות מיט אַ מענטשלעכער הויט. אוי, רבש"ע, פֿאַר וואָס האָסטו אונדז ניט באַשאַפֿן אַ חיה, אַ בהמה, אַ הונט?' פֿרעגט הערצקע מיט אַ שטילן געשריי. ,מיר וועלן דאָס איבערהאַלטן, ר' איד?' ,אפשר' איז זיין ענטפֿער, ,אויב איר האָט אַ סך גאָלד. נאָר גאָלד ווילן זיי פֿאַר אויסבאַהאַלטן אַ איד'. ,זיינען דאָ אַזעלכע, וואָס פֿאַר גאָלד נעמען זיי אַריין אַ איד?' וויל הערצקע וויסן. ,יאָ', זאָגט ער, ,נאָר זייער ווינציק באַנוגענען זיך מיטן גאָלד אַליין. זיי נעמען צו די נשמה אויך. אָט דאָ ניט ווייט', ווייזט ער מיטן פינגער, ,איז דאָ אַ קבר פון צוויי אידן. דער קריסט האָט ביי זיי צוגענומען געלט, גאָלד, זיי אויסגעהונגערט ארויסגעפירט זיי ביינאַכט דאָ, אויפן פעלד, געגעבן איינעם אַ שטופּ, איז ער געפֿאַלן, אַרויפגעשטעלט דעם שטיוול אויפן האַלדז. דער צווייטער האָט געוואָלט אַנטלויפן. האָט ער אים געכאַפּט און געטאָן מיט אים דאָס זעלבע. זענען זיי אַזוי געלאָגן אַ פֿאַר טעג, ביז אימעצער האָט זיי מקבר געווען'. ביי זיין אַוועקגיין זאָגט ער: ,איך וואוין דאָ, ניט ווייט, פֿאַר גאָלד. מיר זאָלן זיך זען אויף דער פֿרייַ' זאָגן מיר נאָך שטיל: ,הלוואי, רבש"ע!'

„אויפן וועג צוריק צום בונקער זאָגט מיר הערצקע, אַז ער האָט אַ גאָל־דענעם זייגער און אַ גרויסע גאָלדענע קייט, און פֿרעגט: ,ווער וועט הנאה האָבן פון דעם, ווען מיר וועלן ליגן דאָ געפֿרוירן טויט? אָלץ וואַקסט אויף דיר מיטן שמוץ, און דער פֿראָסט וועט שטאַרקער. ווייסטו וואָס, מרדכי? לאָמיר זיך צעטיילן מיטן גאָלד און גיין באַזונדער זוכן מזל. אפשר טאַקע פֿאַר גאָלד וועט אַ קריסט אַרייגלאָזן אין אַ שטאָל אָדער אין אַ שייער. ,יאָ', בין איך מסכים, ,און לאָמיר שוין גיין, כל־זמן ס'איז נאָך פינצטער, און אָלץ איבערלאָזן אין בונקער, אפילו די באַגענטן, וואָס מיר טראָגן שטענדיק מיט זיך'. עס וועט אַפּגעמאַכט, ווי אַזוי עס זאָל ניט זיין, טרעפן מיר זיך אין בונקער מאָרגן ביי נאַכט.

גרשון וועגראָווסקי

„נאָך אַ סך מורא און דורכפאַלן קום איך ביי נאַכט אין בונקער און טרעף דאָרט הערצקען. ער זאָגט מיר אַן אַ בשורה טובה, אַז ער האָט צוויי וואוינונגען, גוט פאַרשטעלט, הינטער אַ שייער, ביי באָזונדערע קריסטן. ‚געדענקי׳ זאָגט ער, ‚איינער טאָר ניט וויסן פון צווייטן. נאָר אַ חודש צייט קענען מיר וואוינען פאָר דעם גאָלד. — אַ קוזין וועט באָצאָלן פאָר מיר, — האָב איך געזאָגט. אָזוי, דו באָצאָל פאָר מיר, און איך וועל באָצאָלן פאָר דיר׳.

„דער גאָלדענער חודש איז אַדורך. ביים סוף פון חודש טרעפן מיר זיך אין בונקער. איך פרעג: ‚הערצקע! מאָרגן דאַרפן מיר באָצאָלן. מער קיין זייגערס האָסטו ניט. וואָס וועט זיין?׳ הערצקע קוקט אויף די באָגענטן און זאָגט: ‚הער, מרדכי! דו וועסט קומען בעטן — איך וויל לעבן, האָט רחמנות! — ניין, דאָס איז ניט קיין וועג. רחמנות איז ניטאָ ביי זיי. נעם דעם באָגנעט אונטער דיין קורטקע, גיי צו מיין באָלעבאָס און זאָג אים: — קאָוואָלטשוק! אַזוי איז עס: קיין גאָלד האָב איך ניט מער. דו מוזט אים האָלטן אַן באָצאָלט, אויב דוווילסט לעבן! — און גיב אַ פאָכע מיטן באָגנעט. זאָל ער מיינען אַז ער האָט צו טאָן מיט אַ פּאַרטיזאָנער, אָדער מי־יודע ווער. דאָס זעלבע וועל איך טאָן מיט דיין באָלעבאָס׳.

„אין אַ פינצטערער נאַכט טרעפן מיר זיך אין בונקער. הערצקע דערציילט ווי גוט דער באָלעבאָס איז געווארן נאָך דער מעשה: ‚ער גיט מיר צוויי זופּן, אַנשטאָט איינער. ער זאָגט מיר — איך האָב מורא פאָר מענטשן, זיי קענען מסרן, פשיא קרעוו, שלעכטע מענטשן היינט! שטיי אין שייער אַ גאַנצן טאָג. — איך דערצייל אים ווי אַזוי מיין באָלעבאָס האָט זיך צערעדט: — פאָניע קאָכאָני! איך טרייב דיך ניט אַרויס, שטיי! נאָר קיינער זאָל ניט וויסן...—

„דאָס איז, מיין זון, איינע פון די געשיכטעס. ס׳איז דאָ אַ סך מער צו דערציילן. ווי כ׳האָב דיר שוין געזאָגט, איך דערצייל דיר נאָר די ראשי־פּרקים. מיר האָבן ניט געקענט אויסמיידן דעם יאגד אויף דעם איד. הערצקע האָט ניט דערלעבט די פרייהייט. ער איז אומגעקומען אין דעם קאָלכאויוון פון אוישוויץ. דורך טויזנטער צופאַלן האָב איך זיך גערעטעוועט פון דעם קאָלכאויוון״.

— מאָמע! מיר האָבן אַ טאַטן אַ העלד. איך האָב עס קיינמאָל ניט געוואוסט. מ׳דאַרף זיינע געשיכטעס פאַרשרייבן אויף פּאַרמעט און זיי שטענדיק לייענען און ניט פאַרגעסן.

שטערן אין דער נאַכט

ביים טאַטנס קבר

„דער ווינטער קומט! דער היינטיקער זומער איז געווען אַן אַפּגענאַרטער. ער איז פֿאַרביי אַן אַ ווארעמען טאָג. ער איז אַוועק אומבאַמערקט. מ׳האָט זיך רעכט ניט געקענט אַנווארעמען. און שוין איז דער ווינטער צוריק מיט זיינע ווינטן און קעלט. און באַלד וועלן קומען די אמתע שנייען און פרעסט. מ׳טאָר ניט פֿאַרגעסן, דער ווינטער קומט!״

אַזוי האָט מיין מאַמע אַנגעהויבן צו רעדן נאָך גייענדיק צו די ערשטע סליחות, שבת־צונאַכטס, און די „סליחה״ נאָס געמאַכט מיט טרערן: „ס׳איז ניטאָ קיין שטיקל האַלץ, קיין קאַרטאָפֿל, און דער ווינטער איז שוין דאָ ביי דער טיר״, זי האָט אַנגעהויבן צו זאָגן פון אַן אייגענער תחינה: „רבש״ע, העלף מיר, איך זאָל קענען זיין א מאַמע צו מיינע דריי פּיצלעך קינדערו!״

און א צווייטער געבעט, פול מיט טייכן טרערן, איז געווען אויפן טאַטנס קבר אין די עשרת ימי תשובה.

גאַנץ פרי איז די באָבע געקומען, זיך דורכגערעדט מיט דער מאַמען, געקוקט אויפן הימל צי ס׳זיינען ניטאָ קיין גרויע טונקעלע וואָלקנס, וואָס דאָס קען מיינען רעגן, און בעט די מאַמע זי זאָל עפּעס טועם זיין. אָבער די מאַמע זאָגט: „איך עס קיינמאָל ניט, איידער איך גיי אויפן בית־חיים. מילא, די קינדער מוז מען געבן צו עסן, אָבער איך וועל זיך באַגיין אָן עסן״.

די מאַמע נעמט מיין יינגערן ברודער ברוך־מרדכי ביי דער האַנט. מיין שוועסטער האָלט זיך מיט דער באָבען. איך, וואָס מען זאָגט מיר, אַז איך בין שוין געווארן פינף יאָר אַלט, און באַלד וועל איך אַנהייבן צו גיין אין חדר, גיי פֿאַרויס. מיר איז דער וועג גוט באַקאַנט, שוין צוויי מאָל געגאַנגען.

דער וועג ציט זיך דורך לאַנקעס, פרישע אַפּגעשניטענע סטויגן היי, קאַרטאָפֿל־פעלדער, גערטנער. מיר גייען דורך דאָס טייכל, וואו דאָס גאַנצע שטעטל איז שטענדיק געגאַנגען צו תשליך. מיין יינגערער ברודער וועט מיד, און מיין מאַמע נעמט אים אויף זיך, טראָגט אים.

„דער וועג קען זיין א סך קורצער, ווען דער גוי לאָזט אונדז דורכגיין דורך זיין לאַנקע״, זאָגט די באָבע, זי לויפט צו און בעט אים, וויזט אים אַן אויף די קליינע קינדער, אָבער זי קומט באַלד צוריק מיט א זויער פנים: „אדום לאָזט ניט!״

גרשון וועגראָווסקי

די באָבע דערציילט: „איך האָב אים געבעטן לאָזן אונדז דורכגיין אויף דער סטעזשקע ביי דער זייט", און צו מיר בייגט זי זיך אַראָפּ און דערציילט פון חומש ווי משה רבנו האָט אדומען געבעטן: „‚דרך המלך נלך', און אדום האָט געזאָגט: ‚לא תעבור'".

דער וועג איז פול מיט בלאָטעס און וואָסערן. די מאַמע שרייט אויף מיר איך זאָל אויסמיידן די בלאָטעס און ניט מאַכן אַ תל פון די שיך. זי גיט מיר אַ לעקציע, אַז דער ווינטער קומט, און צו גיין אין חדר דאַרף מען האָבן גוטע שיך: „אָן שיך וועסטו זיצן אין שטוב. אויף אַנדערע שיך האָב איך ניט קיין געלט".

די באָבע נעמט מיך צו זיך און ווייזט מיר וויאַזוי איך זאָל אויסמיידן די בלאָטעס: ניט צו שלעפּן די פיס, נאָר אַריבערשפּרינגען.

מיין שוועסטער טוט מיך פאַרמסרן פאַר דער באָבען, אַז איך גיי שטענדיק אין די בלאָטעס און ברענג אַריין אַ סך בלאָטע אין שטוב. זי דאַרף ראַמען. די מאַמע שרייט אויף מיר. די באָבע זאָגט: „ער וועט אַנהייבן צו גיין אין חדר, וועט ער ווערן אַ מענטש און וועט וויסן צו שאַנעווען שיך".

די באָבע קען ניט פאַרגעסן וואָס דער גוי האָט אונדז ניט געלאָזט דורכגיין די לאָנקע. זי פרעגט: „וואָס וואָלט דער עשו פאַרלוירן? נאָר אַזוי איז עס, מיינע טייערע קינדער. אין אַלע צייטן אין גלות דאַרפן די אידן גיין מיט שטרויכל־דיקע אומווגן, אין וואָסערן, בלאָטעס, ווייל עשו, אדום, לאָזט ניט גיין מיטן גלייכן וועג. ס׳וועט אַבער קומען אַ צייט, און די צייט איז ניט ווייט, ווען מ׳וועט משפּטן אדומען, עשון. ער וועט קריגן זיין פסק".

איך לויף שוין ניט. די באָבע האַלט מיך ביי דער האַנט. מיר הערן אַ געביל פון הינט. איך פרעג, פאַר וואָס ביי די גויים זיינען דאָ אַ סך הינט און ביי אידן ניט. ביי אונדז אין דלוגאַשאַדלע איז ניטאָ אַ איד מיט אַ הונט. די באָבע גיט מיר צו פאַרשטיין: „עשו אַליין איז אַ רוצח און אַ פּחדן. ער האָט מורא אימעצער זאָל באָטרעטן זיין ערד. ער האָט מורא, האַלט ער הינט זיי זאָלן אים היטן. אָבער דער איד פאַרלאָזט זיך ניט אויף הינט, זיי זאָלן אים היטן, נאָר אויפן רבש״ע".

„אה! דאָרטן איז דער בית־חיים, שוין ניט ווייט", ווייזט מיר די באָבע ביים ווילדן בארג־לאַנד. זי קוקט אויף מיר און זאָגט שטילערהייט: „מ׳דאַרף הערן אַ שוועסטער, אַ מאַמעניו"

נאָך קנאַפּע צוויי שעה גיין, קומען מיר צום בית־חיים. צופוסנס דעם ווילדן בארג־לאַנד האָט זיך אויסגעשפּרייט דער שטעטלדיקער בית־חיים, אַרום־געגומען מיט אַ הילצערנעם פּאַרקאַן. ביי דעם אַריינגאַנג איז דאָ אַן אוהל,

שטערן אין דער נאַכט

צונויפגעקלאַפּט פון ברעטער. די וועגט זיינען באַהאַנגען מיט דינים און תפילות.

ווי מיד מיין מאַמע איז געווען, און נאָך מיט מיין יינגערן ברודער אויף זיך, רוט זי ניט. זי גייט שנעל דורך דעם אוהל, גלייך צום קבר. מיין שוועסטער האַלט זיך אָפּ מיט דער מאַמען. איך גיי נאָך. ווייל ס׳איז ניטאָ קיין מצבה, מאַכט די באַבע זיכער אַז דאָס איז דער קבר.־דער סימן איז די מצבה פון קדוש חיים קאַשעמאַכער פון דער רעכטער זייט און די מצבה פון קדוש חיים בלום פון דער לינקער זייט. זי קלאַפּט אָן אין קבר און שרייט אויס מיט אַ ביטערן געוויין: „דאָס איז מיין יינגסטער זון!״

אָט שטייט מיין מאַמע מיט איר שוואַרצן האָרץ, מיט אַלע אירע ווייטאָגן און זאָגט אָריין אין דעם „מענה־לשון״, דערציילט דעם וויי־געשריי, די מורא פאַר דעם מאַרגנדיקן טאָג, פאַר דעם שווערן ווינטער וואָס רוקט זיך אָן. זי מישט איבער, דערציילט אין אַ תפילה פון איר עלנט און חרפה, פון איר אלמנהשאַפט.

משה־הערש דער שמש גייט דורך. ער מאַכט אַ „מלא רחמים״. די מאַמע נעמט אַרויס אַ מטבע און וויל אים געבן. אָבער משה־הערש נעמט ניט. ער זאָגט: „האַלט פאַר חדר־געלט״.

משה־הערש שאַקלט מיטן קאָפּ און זאָגט: „אוי, ווי די צייט לויפט. עס ווערט שוין צווויי יאָר, דעם קומענדיקן טבת, 23 טעג אין חודש״.

די מאַמע וואונדערט זיך אַז ער געדענקט אַזוי גוט. „ווי אַזוי קען מען אַזאַ אומגליק פאַרגעסן?״ פרעגט משה־הערש. „אין יענעם טאָג האָט יעדער איינער פאַרגעסן זיינע אייגענע צרות און זיך פאַראייניקט מיט אייך. איך וועל אייך זאָגן געוויס: דאָס איז געווען אין אַ מיטוואָך, באַלד אינדערפרי נאָכן דאָוונען. אָט דאָוונט פּרץ מיט מיר אין בית־המדרש, און אָט זאָגט מען מיר וועגן דעם אומ־גליק. ער איז אַרויפגעטרעטן אויף אַ סנאַריאָד. ניט פאַרשטאַנען וואָס דאָס איז״. און דאָ וועגדט ער זיך צו דער באַבען: „ביי ברוך מרדכין אין הויז זיינען קיין סנאַריאָדן ניט געווען! און דאָס קומט פאַר אין זייער האָניק־צייט: די פּאַלאָקן נעמען איבער די מאַכט. די באַלשעוויקעס זיינען אַוועק. יעדער איד איז ביי זיי אַ שפּיאָן, אַ פאַררעטער, און פלוצעם הערן זיי אַ שאָס פון אַ סנאַריאָד. ,אַ איד האָט געשאָסן, אידן האָבן געוואָרן, זאָגן זיי. מ׳אַרעסטירט אידן, מ׳זוכט געוואָר ביי אידן. ס׳איז אַ חורבן אין שטעטל. און אָט שטייט מיר פאַר די אויגן ווי די נייע פּוילישע פאָליציי פירט, אַרעסטירט, דיך, הינדע רחל, מיטן קינד אויף זיך, און דער גרעסערער לויפט נאָך און האַלט דיך ביי דיין קלייד און ווייַנט און שרייט: ,מאַמע, מאַמע, גיי ניט מיט זיי! זיי רייסן אַוועק די קינדער און וואַרפן זיי אַריין

צו שמואלן אין דער בעקעריי. און איר וואונדערט זיך וואָס איך געדענק? מ׳טאָר ניט פאַרגעסן! צו שרייבן אויף מצבות איז ניט געזונג. אָט לייענט מען אויף דער מצבה פון קדוש חיים קאַשעמאַכער: ,דערהרגעט פון רויבערס׳, אָבער די מצבה דערציילט ניט אַז ס׳איז אַוועק אַ שטיק צייט ביז מ׳האָט אים געפונען און וויאַזוי מ׳האָט אים געפונען און געברענגט צו קבר ישראל, אָט ווייטער זיינען די אָנדערע מצבות, פון חיים בלום און שטערן. אוי איז דאָס געווען: טייערע אידן, למדנים, פאַרנאַרט, דערהרגעט. די תורה זאָגט אַז: ,זכור את אשר עשה לך עמלק׳, און ,לא תשכח׳. מ׳דאַרף גוט געדענקען״.

משה־הערש געזעגנט זיך. ער זאָגט: „איר זאָלט האָבן געפועלט אַלדאָס גוטס. געדענקט דעם ,טאָפל געשריי׳, דאָס וואָס זיי זיינען יתומים, וואָס האָבן ניט ווער עס זאָל זיך אָננעמען פאַר זיי, און דאָס וואָס מיר געפינען זיך אין אַזאַ ביטערן גלות. הערט, דער רבש״ע, די תורה, זאָגט: ,אם צעק יצעק אלי, שמע אשמע צעקתו׳״.

משה־הערש איז שוין לאָנג פאַרשוואונדן צווישן די אָנדערע מצבות. מ׳הערט שוין ניט זיין קול פון „מלא רחמים״. אָבער די מאַמע האָט נאָך ניט אויס־געגאָסן גענוג אירע באַהאַלטענע טרערן, ביז די באָבע בעט זיך: „קום, הינדע רחל, קום!״

אויפן וועג צוריק פרעג איך: „פאַר וואָס איז ניטאָ קיין מצבה, אַזוי ווי ביי די אָנדערע קברים?״ די מאַמע ענטפערט מיר: „איך האָב ניט קיין געלט. מ׳דאַרף עסן. אויף עסן מוז זיין, און אויף אַ מלבוש מוז זיין. דו וועסט אָצינד אָנהייבן צו גיין אין חדר. דאַרפסטו האָבן אַ ווינטער־פאָלטן. דער ווינטער קומט מיט זיינע קעלטן און פרעסט. דו וועסט דאַרפן גיין באָלד אין דער פרי מיט אָלע קינדער־לער צוגלייך אין חדר אַריין, לערנען דאָוונען, שפּעטער חומש און רש״י, ביז דו וועסט ווערן אַ גרויסער תלמיד חכם! אָט דאָס קומט פריער, אפילו פריער ווי אַ מצבה״.

די באָבע מיט דער מאַמען גייען אָצינד צוזאַמען, און זיי רעדן זייער שטיל און ברמיזה, דער ילד זאָל ניט זיין מבין. זאָגט די באָבע און טוט פאַרלייגן דער מאַמען: „אַזוי ווי ס׳איז דא אַ מאַנטל נאָך אים עליו השלום, וואָס דאַרפסטו דעם מאַנטל ער זאָל הענגען אין שאַנק? איך וועל אים נעמען אַהיים און וועל אים אַפּ־פאַרבן, און מ׳וועט גיין צו כאַשקע דער שניידערין, וועסטו זען אַז דו קענסט האָבן צוויי מענטעלעך, איינס פאַר דער טאָכטער און איינס פאַרן זון צו שיקן אין חדר אַריין. הינדע־רחל, זאָרג זיך ניטו!״

שטערן אין דער נאַכט

די מאַמע כאַפּט אַ בליק אויף מיר, און מיט אַ שמייכל זאָגט זי צו דער באָבען: „ער האָט אַלץ געהערט און פֿאַרשטאַנען".

די באָבע איז דאָ מיטן מאַנטל. אַלץ איז פֿאַרטיק, אַפֿגעפֿאַרבט. עס זעט אויס ווי ניי. אָזוי זאָגט די באָבע און וויל אַז מיין שוועסטער און איך זאָלן מיטגיין צו כאַשקע דער שניידערין. איך זאָג: „אַ אינגל טאָר ניט גיין צו אַ שניידערין!"

די באָבע וויל מיר געבן צו פֿאַרשטיין: „טראָגן טאָר ניט אַ אינגל דעם מלבוש פון אַ מיידל, אָבער אויפנייען אַ מאַנטל — ווער האָט דיר דאָס גע־זאָגט?"

איך טענה: „איך האָב געהערט, און איך וויל ניט, און שוין..." די מאַמע זאָרגט זיך: „מי יודע, וואָס אַזאַ הערש־לייב שניידער וועט וועלן? כאַשקע וואָלט עס געמאַכט פֿאַר אַ צוויי זלאָטע". מיין שוועסטער איז שוין אין כעס אויף מיר. זי זאָגט: „אַזאַ אויסברענגער!"

מיר גייען צו הערש־לייב שניידער. די מאַמע ווייזט אים די סחורה. זי רעדט זיך דורך וועגן אַ פֿרייז. זי איז צופֿרידן. זי זאָגט: „הערש לייב, איך האָב ניט ליב זיך צו דינגען. מאַכט מיין זון אַ שיינעם ווינטער־פּאַלטן, און וועגן דער רעשט סחורה וועלן מיר שפּעטער זען".

מיין טאַטן געדענק איך ווי דורך אַ נעפּל. ער קומט אַריין פון בית־המדרש, ער לייגט אַוועק דעם טלית און תפילין. איך לויף צו אים, מיינע יונגע הענטלעך ציען זיך צו אים. איך שריי: „טאַטע, טאַטע!".

„אַט באָלד, מיין זון", שרייט ער צוריק. „איך וועל באָלד אַריינקומען", דער „באָלד" איז אָבער קיינמאָל ניט געווען...

שפּעטער, אַן טאַטן, פּלעג איך אַלע מאָל, ווען קיינער איז ניט געווען אין שטוב, אַנמעסטן דעם טאַטנס מאַנטל פון שאַנק. איך האָב זיך ליב געהאַט צו זען אין שפּיגל, ווי דער טאַטע, ווי אַ גרויסער איד.

דעריבער אָצינד, ווען די באָבע מיט דער מאַמען באַגלייטן מיך צום חדר, מיטן טאַטנס איבערגעמאַכטן פּאַלטן, און מיטן סידור אונטערן אָרעם, בין איך זייער שטאָלץ ווען די באָבע זאָגט שטיל צו דער מאַמען: „דער גאַנצער טאַטע... קיין עין הרע זאָל אים ניט שאַטן". דאָס אַלץ זעט זיך ווי דורך אַ נעפּל, אָבער דאָס געבעט פון דער מאַמען גייט מיר נאָך ווי מיין אייגענער שאַטן.

מיין ברודער ברוך מרדכי הי״ד (פון לינקס)
לעבן אים, הערשל שטערן שליט״א, היינט אין ניו יאָרק – און אברהם בערענהאָלץ הי״ד.

שטערן אין דער נאַכט

גמילות־חסד־געלט מוז זיין כשר

דער ווינטער האָט זיך הייַאָר געשטעלט פרי, און האָלט אַן אַזוי כסדר און לאַזט ניט אַפּ. די ערד ליגט אַ געפרוירענע הינטערן האַרטן שניי. די ביימער אין וואַלד שטייַען שטיל, אַן באַוועג, אַן אַ פלאַטער. פון צייט צו צייט צעבייזערט זיך אַ בוים, און ווערפט אַראָפּ פון זיך אַ ביסל שניי. מען הערט ניט קיין פישטשען, קיין פויגל־טרעל, גאָרניט! דער וואַלד שלאָפט זיין ווינטערדיקן שלאָף. די לבנה, די שטערן — די לאָמפּן פון דער נאַכט לייכטן ניט אַצינד. ס׳איז אַנהויב חודש טבת. ס׳איז אַן אימהדיקע נאַכט, און דער פראָסט ברענט אַן רחמנות...

אָט גייט יעקב דער קצב קויפן די בהמה, וואָס ער האָט געדונגען נאָך פאַר שבת פון בארטאָקן. ער איז באַלד נאָך הבדלה אַריין צו שכנים און פריינד בעטן אַ גמילת־חסד פאַר דעם מיסחר.

צונויפגעזאַמלט די פולע סומע געלט, האָט ער זיך אַנגעטאָן וואַרעם און גע־לאָזט זיך אין וועג אַריין. אַרויסקומענדיק אויפן וועג, איינער אַליין אין דעם גרויסן פינצטערן וואַלד, אין דער שטילקייט פון דער נאַכט, הערט ער זיינע אייגענע טריט, זיין אָטעמען. ס׳וועבן זיך ביי אים געדאַנקען. ער גייט אַצינד דורך נאַכאַמאָל זיין שבתדיקן טאָג. זיינע געדאַנקען גייען צוריק צום שטיבל, צו זיין זעליגל, וועו ער האָט אים פאַרהערט אין חומש און דאָס יינגל האָט זיך אַזוי שטאַרק צעווויינט...

אָט טראַכט ער פון דער באָבע פריידע, וועלכע קומט שטענדיק הינטערן פענצטער פון וואַרקער שטיבל און שעפּט נחת פון זיין זאָגן דעם חומש. וועו זי האָט געהערט ווי זעליגל וויינט, איז זי אַריין אין שטיבל מיט אַ רוגזה, און אַוועק־געמומען זעליגלען מיטן חומש. סענדער, דער גרויסער למדן, איז אַרויס מיט שאַרפע וועדטער אַנטקעגן יעקבן, אַז אַ קצב פאַרגעסט אַמאָל פון „בין דם לדם״.

די באָבע פלעגט שטענדיק נאָכן פאַרהערן זעליגלען דעם חומש שרייען: „זעליגל קען ניט! ער קען ניט דעם חומש (זי האָט מורא געהאַט פאַר אַן עין־הרע)״.

אַצינד האָט זי אָפּגעווישט מיטן פאַרטעך די טרערן, וואָס האָבן זיך גע־קייקלט איבער זעליגלס פנימל, און געשריגן: „זעליגל קען! ער קען דעם חומש! און דעם צווייטן שבת וועט ער קענען בעסער״.

אָבער זעליגל זאָגט צו דער באָבען, נאָך אַלץ כליפּענדיק מיט טרערן, אַז

ס׳איז געווען קאַלט אין חדר! דער רבי האָט ניט קיין האַלץ! ער האָט אַהיים גע־שיקט די קינדער נאָך האַלבן טאָג...

„איך ווייס, מיין קינד", זאָגט די באָבע, „דער רבי וועט שוין האָבן האַלץ די צווייטע וואָך. איך האָב געקויפט פֿאַרן חדר האַלץ, און זעליגל וועט שוין קענען דעם חומש בעסער!"

„אַוודאי!" זאָגט זעליגל...

מוראדיקע געדאַנקען קומען אים אין קאָפּ אַריין, ווען ער גייט דורך דעם אָרט וואו ניט לאַנג צוריק האָט דער קריסט „קאכעל" דערמאָרדעט צוויי אידן, גייענדיק פון דאָרף מיט סחורה. זיי האָבן דעם מערדער אָנגערופן ביים נאָמען (לויט זיין מודה זיין), האָט ער זיי געמוזט הרגענען... אין דלוגאָשאָדלע איז אָרומגעגאַנגען אַ וואָרט: „זאָג ניט דעם רויבער אַז דו קענסט אים".

ער דערמאָנט זיך דעם הספּד פון רב ר׳ פרידמאַן זצ״ל, ווי ער האָט באַ־ווייגט די צוויי אידן. ער טראַכט אַז זיין וויב פֿערל איז געוועכט, מ׳דאָרף ניט מיטנעמען דאָס גאַנצע געלט, גענוג האָבן־געלט...

אַ שטאַרקן בילן פון הינט רייסט אים איבער זיינע געדאַנקען. ווען ער קוקט זיך אָרום, זעט ער אַז דאָ איז באָרטאָקס הויז...

„מ׳קען ניט הערן קיין וואָרט!" זאָגט בארטאָק. ער קען ניט שטיל מאַכן די הינט, און ער בעט אַריין יעקבן אין הויז...

אַריינקומענדיק אין הויז, דערפילט ער אַ ריח פון געקאָכטע קרויט און קאר־טאָפל־שאָלעכץ. דאָס טוישן די קאָלטע ריינע לופט אויף דעם וואָרעמען געשטאַנק מאַכט אים פילן ניט מיט אַלעמען, און ער נעמט אַ טרונק וואַסער מיטן גרויסן שפּאָלעפל פון דעם טונקלען הילצערנעם עמער ביי דער טיר...

„איך דאָרף האָבן שטיוול, נאָפּט און זאָלץ", זאָגט בארטאָק, „דעריבער פאָר־קויף איך די בהמה. פון פרייז וועל איך ניט אָרונטערגיין..."

דאָך שפּעטער לאָזט ער אָרונטער אַ פּאָר זלאָטעס, און דער מיסחר וועט געשלאָסן. באָרטאָק שפּאָנט איין דאָס פערד אין שליטן און וויל צובינדן די בהמה צום שליטן. יעקב דאָנקט אים. ער וויל בעסער גיין צו פוס, אַזוי איז וואָרע־מער... ער וויל אים ניט דערציילן דעם דין פון „כלאים", ווייל דער גוי וועט ניט פאָרשטיין. גייט יעקב צופוס מיט דער בהמה דערלעבן...

פֿערל זיצט ביים פענצטער און קוקט אויס יעקבן. לויט איר חשבון דאָרף שוין יעקב זיין דאָ. זי קלערט איבער. אָט שרייט זעליגל: „דער טאַטע גייט! דער טאַטע איז דאָ!"

שטערן אין דער נאַכט

פּערל האָט אויסגעצאָלט בארטאָקן דאָס געלט, און אים נאָך צוגעגעבן א האַלבע חלה פון שבת, וואָס בארטאָק וויקלט איין אין זיין ווייבס קאָפּטיכל.

יעקב פאַרלירט ניט קיין צייט און לויפט גלייך צום שוחט. פּינחס איז נאָך געזעסן ביי דער גמרא, וועו יעקב האָט אַנגעקלאַפּט אין לאָדן; ער איז בודק דעם חלף און גייט מיט יעקבן.

יעקב אַליין האָט צוגעגרייט די בהמה צו דער שחיטה, אַבער וועו דער שוחט קומט צו דער בדיקה פון דער ריאה, זאָגט ער: „מען דאַרף דעם רבֿ!" יעקב, ווי געליימט, פרעגט איבער: „וואָס?" די טונקל בלויע אויגן פון פּינחסן, וואָס האָבן שטענדיק געשפּראָצט מיט קלוגשאַפט און פריילעכקייט, האָבן אַצינד אויסגעדריקט פאַרצווייפלונג און אויפרעגונג, וועו ער האָט נאָכאַמאָל געזאָגט: „איך קען ניט שטעלן אויף זיך! מען דאַרף דעם רבֿ!"...

דער רב, ר׳ מנחם בנימין פּאַמעראַנץ הי״ד, שטענדיק אַרומגערינגלט מיט געריר חסידים, האָט געהאַלטן אין מיטן א מלווה מלכה, וועו די צוויי אידן זענען אַרייַנגעקומען.

יעקב שרייט: „פּינחס קען ניט שטעלן אויף זיך, רביֿ!" און פּינחס זאָגט שטיל: „ס׳איז דאָ א שאלה אויף דער ריאה, רביֿ!" דער רב בעט איבער אַלעמען, נעמט א יורה־דעה און זאָגט צו משה־הערש דעם שמש: „קום!"

וועו דער רב איז געקומען אין שעכטהויז, האָט שוין דאָרט געווארט פּערל מיט דער שוויגער, האַלטנדיק זעליגלען ביי דער האַנט. זייערע פּנימער האָבן אויסגעדריקט זאָרג און מורא.

די שוויגער רעדט צו זיך: „אַזוי פיל געלט געבאָרגט ביי מענטשן! וואָס וועט אַצינד זיין? אויב, ח״ו, די בהמה ווערט טריפה, פון וואַנען וועט זיין אַפּצוגעבן דאָס געלט?"

דער רב, ר׳ מנחם בנימין פּאַמעראַנץ, א גרויסער מומחה אין שחיטה־בדיקה, דער שוחט פּינחס, א גרויסער קענער אין אַראַפּנעמען א סירכה, שטייען איבער־געבויגן איבער דער ריאה. יעקב בלאָזט, דער רב מיט פּינחסן קלערן אַריין פאַר א שטיקל צייט, און קומען צו דער מסקנא: „ס׳איז ניט קיין סירכה! עס איז כשר!"

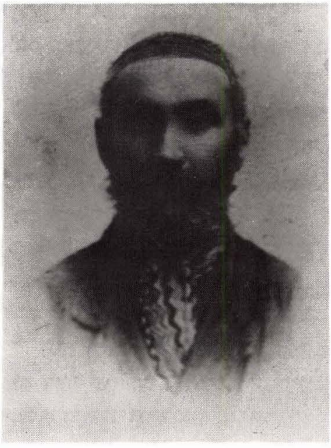
די באָבע לויפט אַהיים מיט זעליגלען און שרייט: „כשר, זעליגל, כשר! ניט טריפה!" פּערל לאָזט באַלד אינדערפרי וויסן אַלעמען אַז ס׳איז דאָ פלייש פון א פרישער שחיטה. וועו יעקב איז געזעסן בייַם אָוונט־מאָלצייט זונטיק ביי נאַכט, האָט ער געמאַכט דעם חשבון פאַר פּערלען, וועמען מ׳דאַרף שוין אַפּגעבן דאָס געלט. דאָס געלט איז געבאָרגט, מ׳טאָר עס ניט האַלטן ביי זיך.

גרשון וועגראָווסקי

„זעסטו!" זאָגט ער צו פּערלען, „וועז אידן טוען אַ גמילות־חסד — פון אַזאַ געלט קען ניט אַרויסקומען טריפה, עס מוז זיין כשר!"...

הרב הצדיק
מנחם בנימין פאמעראנץ הי"ד
דער דלוגאַשאַדלער רב,
אין זיינע יונגע יאָרן

ר' פינחס זעליקאוויטש
אַ שוחט אין דלוגאַשאַדלע, ער איז געווען
אַ מומחה אין אַראָפּנעמען אַ סירכה,
אומגעקומען אין רוסלאַנד, הי"ד.

שטערן אין דער נאַכט

מאַשקע לעבט און ער וועט לעבן!

ס׳איז נאַכן גרויסן חורבן, די קאַלך־אויוונס זיינען פאַרלאַשן, די גאַנצע גויאישע וועלט, וואָס האָט אויף אונדז ארויסגעטראָגן א משפט צום אומקום, זאָגט אַצינד מיט א שמייכל: „ניטא מער קיין זשידעס״.

משה מאיר, דער אוד מוצל מאש, די האַלעוועשקע, הויט און ביינער, וואָס האָט נאָר־וואָס אַראָפגעוואַרפן פון זיך די געשטרייפטע מלבושים פון מאַרד־לאַגער, האָט אַצינד געגוג ברויט. די אַמעריקאַנער אַרמיי שפייזט אים. ער איז אַצינד פריי. ער קען פאָרן קיין ארץ־ישראל (אומלעגאַל), קיין קאַנאַדע אָדער אַמעריקע. אָבער איידער ער פאָרט צו די ווייטע מקומות, באַשליסט ער פאָרן זען זיין קליין שטעטל, וואָס מיט פינף יאָר צוריק האָט מען אים אַוועקגענומען פון דאָרטן, פון טאָטע־מאַמע, שוועסטער און ברידער. ער וויל זען זייער הויז, וואו ער איז געבוירן און דערצויגן געוואָרן ביז זיין צוואַנציקסטן יאָר.

עס העלפט ניט וואָס מ׳זאָגט אים: „פוילן איז אידן־ריין, גאַנץ פוילן איז א בית הקברות. דו וועסט ניט טרעפן קיין אידן אין שטעטל״.

משה מאיר לאָזט ניט צו דעם געדאַנק. ער זאָגט: „דאָס הויז, די וועגט, די שטיינער וועלן מיר אַלץ דערציילן. איך מוז זיין אין שטעטל״. און ער פילט אַן זיין רוזאַק מיט א סך ברויט, צידה לדרך, און לאָזט זיך אין וועג אַריין.

אין שטעטל איז משה מאיר אַנגעקומען אין א רעגנדיקן באַגינען. ער האָט זיך ניט געקענט איינהאַלטן און איבערוואַרטן דעם רעגן, נאָר באַלד פון דער באַן־סטאַנציע געשטעלט לאַנגע, שנעלע טריט. מ׳טאָר ניט מפסיק זיין די הייליקע שליחות! דער גערויש פון רעגן האָט אים פאַרוויגט מיט א זיסן חלום, ווי ער קומט אַריין אין שטוב, נאָס פון רעגן. דאָס איז געווען נאָכן אָפזיין דעם ערשטן זמן אין ישיבה. געלאָפן שנעל אַהיים פון דער סטאַנציע אין גאָס רעגן. די מאַמע שטייט מיטן האַנטעך און ווישט אים דאָס פנים און שטערן. ווען זי רירט אַן די מלבושים, שרייט זי אויס: „אוי! אינגאַנצן נאָס. שנעל טויש אַלע מלבושים! דו קענסט זיך נאָך פאַרקילן, ח״ו״.

דער גלאַקן־קלאַנג פון קאַשטשאַל וועקט אים אויף פון חלום. ער זעט דעם זייגער פון טורעמדיקן צלם. ער וועט באַלד אויסקלאָפן 7. אַלץ איז גאַנץ, ניט באַשעדיקט, פונקט ווי פאָר דער פינצטערער מלחמה. דער גלאַקן־קלאַנג שרעקט אים. ער רוקט אַראָפ דאָס היטל איבערן פנים, ער וויל זיין א רואה ואינו

גרשון וועגראָווסקי

נראה, און גייט ווייטער אין דער ריכטונג צו זייער הויז. ער דערקענט יעדעס בערגל, יעדן שטיין. ער זעט ניט די אַלע אידישע הייליקע ערטער; אַלץ אויס־גענגליכן מיט דער ערד. אפשר איז בעסער אַזוי, לויפט אים דורך אַ געדאַנק. וואָס וואָלטן די גויים געטאָן צו אַ בית־המדרש אָן אידן?... און אָט דערזעט ער זיין הויז, גאַנץ, ניט באַרירט. עס גייט אַ רויך פון קוימען. מענטשן וואוינען דאָרט.

משה מאיר שטייט לעבן זיין הויז. ער טוט זיך באַמיען אַריינצוקוקן, צו זען דורך די פענצטער אַ פנים. ער דערקענט דאָס מעבל פון זיין טאַטע־מאַמעס שלאָף־צימער. ער וויל עפענען די טיר, אַבער עפעס אַ שלעכט געפיל לאָזט אים ניט עפענען די טיר. ער גייט אַוועק. ער דרייט זיך אַרום לעבן הויז. ער דערזעט דעם בוים, וואָס זיין טאַטע האָט געפלאַנצט. ס׳איז האַרבסט. די בלעטער פאַלן אַראָפּ. זיי ליגן אויף דער ערד פאַרוועלקטע. ער פילט אַ קעלט אין די ביינער. ער האָט חרטה פאַר וואָס ער האָט זיך געלאָזט אין אַזא צייט אין וועג אַריין. ער טראַכט: „איך האָב געדאַרפט הערן וואָס מענטשן האָבן מיר געזאָגט. די מענטש־לעכע פאַנטאַזיע קען אָפּנאַרן. אָט שטיי איך פאַר מיין הויז און איך האָב אפילו מורא צו עפענען די טיר. און איך וועל מוזן אַוועקגיין מיט גאַרניט".

אַזוי שטייט ער לעבן בוים. ער קען ניט באַשליסן וואָס צו טאָן. ער וויל גיין פון דאַנען. עס איז בעסער גאַרניט צו זען. אַבער דער געדאַנק פֿיניקט אים: „געקומען פון אַזוי וויט און דו שטייסט לעבן דיין הויז, און דוווילסט גיין צוריק?" ער נעמט זיך אָן מיט כוח און גייט נאָך אַ מאָל צו דער טיר. אָט האָלט ער די קליאַמקע, ווי די טיר עפנט זיך און עס קומט אַרויס סטאַך. זיי דערקענען זיך. משה מאיר שרייט אויס: „פאַניע סטאַך! וואָס מאַכסטו?" און ער שטרעקט אויס זיין האַנט. אַבער סטאַך לאָזט די האַנט הענגען אין דער לופט און מיט גזלנישע אויגן שרייט ער אויס פאַרוואונדערט: „מאַשקע, דו לעבסט נאָך?"

סטאַך מאַכט צו די טיר הינטער זיך. ער פירט אַרויס זיין גאַסט צום בוים אויפן הויף און פרעגט נאָך אַ מאָל: „מאַשקע, דו לעבסט נאָך?" משה מאיר דער־פילט, די ערד ברענט הינטער זיינע פיס, אַבער ער ענטפערט אים געלאַסן: „ס׳זענען געבליבן איינצעלנע". „אַזוי? איינצעלנע זשידעס זיינען יא געבליבן? אַבי איך האָב געמיינט, שוין ניטאָ קיין זשידעס. נאָך וואָס ביסטו געקומען?" פרעגט סטאַך מיט רוגזה. „אַזוי, באַקוקן דאָס שטעטל", ענטפערט משה מאיר. משה מאיר פילט אַז ער טאָר דאָ ניט זיין. ער געדענקט אים, סטאַכן, ווי אַ שיכור אַ גזלן. ער מיינט זיכער אַז ער איז געקומען צונעמען דאָס אַנגעריבטע אידישע

שטערן אין דער נאַכט

פֿאַרמעגן. ער פּילט אַז ער איז אין אַ סכנה. עס קומט אים אַ בליץ־געדאַנק אין קאָפּ. „סטאַך!" זאָגט משה מאיר, „איך האָב איבערגעלאָזט אַ פּעקל ביי סטעפּאַנען. איך גיי עס ברענגען. איך לאָז דאָ איבער מיין רוקזאַק. איך קום באַלד צוריק..."

משה מאיר לויפט אין איין אָטעם צוריק צו דער באַן־סטאַנציע, פונקט ווי אַ שטורעם־ווינט וואָלט אים געטראָגן אין דער לופט...

ווען משה מאיר איז שוין געזעסן אין דער באַן אויפן וועג קיין לאָדזש, האָט ער געדאַנקט דעם רבש"ע פֿאַר דעם שנעלן געדאַנק.

אין לאָדזש אַגיטירט משה מאיר אידן צו פֿאַרלאָזן פּוילן: „אַנטלויפּט! שרייט ער, „מיט אַלע ווענן! דאָ איז אַ איד אין גרויס סכנה". ער באַגעגנט זיינס אַ פריינד פון שטעטל, זאָגט ער צו אים: „אייל זיך ניט אַזוי! מ'קען נאָך דאָ עפּעס פֿאַרדינען, בפרט ווען ניט אַלע גויים זיינען אַזוי ווי דער שיכור סטאַך. אָט דאָ גייט אַ גוי און פייפט. זיך אונטער דעם אינטערנאַציאָנאַל. דו הערסט? דער גוי איז זיכער ניט קיין מערדער. מ'דאַרף אַזוי ניט מורא האָבן! הער, משה מאיר, ער זינגט: ‚שטייט אויף, איר אַלע ווער ווי שקלאַפֿן!' משה מאיר, איך מיין, דער לאָגער ליגט דיר אַזוי אין קאָפּ, ער גייט דיר נאָך... האָב ניט קיין מוראָ!" „איך בין דיר מוחל אַלע גליקן", זאָגט משה מאיר. „יאָ, יאָ, טראָג זיך אַרום מיט בענקענישן, חלומות, מיין טייערער פריינד. ער זינגט, ער פייפט. אַבער אין דער ווירקלעכקייט לאָכט דער גוי פון אונדז. מיר ווערן פון זיי אויסגעלאַכט". משה מאיר געזעגנט זיך מיטן פריינד.

משה מאיר קומט אויף דער אַמעריקאַנער זאָנע אין דייטשלאַנד. זיין צייט־ווייליקע היים איז דער „די פּי"־לאָגער אין וועטצלאר, ביי פראַנקפורט אם מאַין. ער שטייט אויף בראַנפּלץ שטראַסע, דערציילט אַ גרופּע אידן וואָס זיינען אַדורכגעגאַנגען אַלע גהינומס, וועגן זיין לעצטער רייזע קיין פּוילן, וועגן זיין דראַנג צו זיין אין זיין שטעטל. און אָט שטייט ער לעבן זיין הויז, אַבער אַריינגיין קען ער ניט. ער האָט נאָר אויסגעפונען אַז דער שיכור סטאַך שלאָפט אין זיין טאַטנס בעט. „ג־ט צו דאַנקען", זאָגט משה מאיר, „וואָס איך בין שוין צוריק דאָ מיט אייך, אידן. אַנטלאָפן קוים מיטן לעבן פון סטאַכן". איינער רייסט אים איבער: „דו האָסט מזל! דו האָסט געקענט אַנטלויפן, אַבער די 42 אידן אין קעלץ האָבן ניט געקענט אַנטלויפן. אָט איז די נייעס אין צייטונג: 42 אידן געהרגעט מיט מיתות משונות". אַזוי דערציילן אידן זייערע איבערלעבענישן פון די פֿאַר־שידענע גהינומס. איינער דערציילט מער גרוילעכע זאַכן ווי דער צווייטער.

גרשון וועגראָווסקי

פלוצלינג קומט אַן אויטאָמאָביל. ער לויפט מיט אַ גרויסער שנעלקייט. משה מאיר רייסט זיך אַרויס פון דער גרופּע אידן. ער לויפט מיטן גאַנצן כוח אין דער ריכטונג צו אַ קליין קינד, וואָס גייט זיך געלאָסן אויפן וועג און ער ראַטעוועט דאָס קינד כמעט שוין פון אונטער די רעדער פון אויטאָמאָביל...

דער אויטאָמאָביל איז אַדורך, און דאָס קינד איז שוין ביי דער דייטשישער מוטער. לויפט צו אַ איד צו משה מאירן און זידלט אים: „דו, אַזעלכער און אַזעלכער, אַט קומסטו אַליין פון אַ טויטן־לאָגער, וואו דו ביסט געווען טויזנט מאָל אַ טאָג אויסגעשטעלט צום טויט, ראַטעוועסטו זייערס אַ ממזר? דו האָסט שוין פאַרגעסן?!" ער צעווייַנט זיך ביז היסטעריע און שרייט: „דו האָסט ניט גענוג ווי מען האָט דערשאָסן מיין ווייב און פינף קינדער? אַצינד בין איך אַליין ווי אַ שטיין". אַ צווייטער וואַרפט זיך אויף אים מיט געוואָלדן: „ניט אומזיסט וויל ער ניט פאָרן קיין ארץ־ישראל נאָר קיין אַמעריקע". איינער לייענט אַ מעשה אין צייטונג, אַז אַ איד מיט אַזאַ קלינגענדיקן אידישן נאָמען ווי יהודה מנוחין פאָרט אַרום איבער דייטשלאַנד און שפּילט פאָר די ממזרים פידל. „איר זעט", זאָגט ער, „אידן האָבן רחמנות אויף די רוצחים!"

משה מאיר פאַרענטפערט זיך: „מיינע טייערע, הערט מיך אויס! אין דעם מאָמענט האָב איך ניט געזען מיינע טאַטע־מאַמע, שוועסטער און ברידער, איך האָב ניט געזען אייערע קינדער, נאָר איך האָב געזען אַ קינד ווערט דערהרגעט. טאָ וואָס זאָל איך טאָן? איך האָב ניט געקענט זען, אַ קינד ווערט דערהרגעט! פאַרגלייכט מיך ניט צו דעם פידלער. ער האָט פיינט אידן און האָט ליב אַראָבער און דייטשן. יאָ, קיין אַמעריקע פאָר איך. איך האָב קיינעם ניט אויף דער וועלט, נאָר איין קוזין אין אַמעריקע. ער האָט מיר געשיקט אַ וויזע. „משה מאיר געדענקט!" שרייט אַ פריינד. „מען מוז ברענגען קרבנות, אַדער ווערן קרבנות". משה מאיר זאָגט: „איך בין פעאיק צו קעמפן מיט די אַראָבער? דער לאָגער האָט אַרויסגענומען פון מיר דאָס גאַנצע לחלוחית, סיי אין פיזישן זין, סיי אין גייסטיקן זין. ס'איז עצמות יבשות. איך פיל אַצינד, אַט גיי איך און אַט פאַל איך אום, און ס'איז נאָר משה מאירן".

ס'איז געווען ערב שבת, משה מאיר קומט קיין אַמעריקע. זיין קוזין וואַרט אויף אים. ער קומט אַריין אין אַ אידישע היים. נאָכן זיין אָפּגעפּרעמדט פון אַ אידישן שבת במשך פון יאָרן, איז די היים פאָר אים ווי אַ פּלאַסטער צו זיינע וואונדן. זיין נשמה און גוף ווערן אַצינד געטובלט אין דער שיין פון שבת־ליכט און שבת־לאָמפּן. ער וויינט, ס'איז שבת אויף דער וועלט.

שטערן אין דער נאַכט

משה מאיר גייט דורך די ערשטע צייטן פֿאַרשידנס. אַבער ס׳קומט אַ צייט, ווען ס׳הייבט אים אָן צו גיין בעסער, און ער גייט מחיל אל חיל, פון הצלחה צו הצלחה, העכער און העכער. משה מאיר האָט נאָך ניט דערגרייכט דעם עלטער פון פופציק און ער איז באַלאַדנט, פונקט ווי דער פרוכט־בוים, סוף זומער, מיט פֿירות. די צווייגן הענגען שווער אַראָפּ. משה מאיר טראָגט מיט שטאָלץ זיין משא. אַ גרויסע משפּחה רינגלט אים אַרום, מיט הייזער, אויטאָמאָבילן, ווי ס׳שטייט אין פּסוק: הולך וגדול מאוד.

משה מאיר באַגלייט זיין טאָכטער, איידעם און אייניקלעך קיין ארץ־ישראל להשתקע (צו באַזעצן זיך). ער נעמט זיי מיטן גרויסן קאָדעלאָק צום לופט־פּאָרט. אויפן וועג צוריק באַגעגנט זיין בליק מענטשן, וואָס זיצן לעבן זייערע פּעקלעך. זייערע פּנימער דריקן אויס מורא, אנגסט, עפּעס אַזוי ווי פֿאַרלוירענע. ער קוקט גוט און דערקענט זיי. זיי זענען אים גוט באַקאַנט. זיין געדאַנק וואַנדערט צו זיין קליין שטעטל גאַנץ פרי אויף אַ יאָריד. דער פּויער און די פּויערטע קומען מיטן וואָגן סחורה. דער הונט לויפט הינטערן וואָגן. דעם עק האָלט ער הינטער זיך, און דו קענסט ניט הערן פון אים אַ שאָרך. ער האָט מורא צו עפענען זיין מויל. אַבער קום נאָר צו אים, לעבן זיין שטאָל מיט די חזירים, וועט ער ווייזן וואָס ער קען... משה מאיר קוקט אַזוי אויף די אַרעמע פּעקלעך. ער דערמאָנט זיך זיין נע ונד. דאָס האָרץ טוט אים אַ טיאָסקע. ער גייט צו און פרעגט אין פּויליש: „פון וואַנען, פּאַנאָוויע (הערן)?" זייערע פּנימער לייכטן אויף. מ׳רעדט זייער שפּראָך... ער ווערט געוואויר אַז זיי קומען פון דעם זעלבן שטעטל. „און סטאָכן קענט איר?" איז זיין פראָגע. „יאָ", איז זייער ענטפער. משה מאיר גיט זיי עצות וואָס צו טאָן. ער גיט זיי זיינס אַ וויזיט־קאָרטע. אפשר אין אַ נויט — זיך צו וועגדן צו אים. ביי זיין אָוועקגיין זאָגט ער: „אויב איר שרייבט אַ בריוו, שרייבט אַ גרוס צו סטאָכן און זאָגט אים אָן, אַז מאָשקע לעבט נאָך און ער וועט לעבן..."

גרשון וועגראָווסקי

דעם טאָטנס לייכטערס

אַ שטיק צייט פאַר עלות־השחר קומט מאיר אין בית־המדרש צו זיין קביעותדיקן שיעור גמרא. דער גמרא־ניגון הילכט אַפֿ לעבעדיק, פול מיט פאטאָס. ער שווימט אין די עולמות פון ים־התלמוד. דאָס חלב־ליכטל, וואָס לייכט אים אָצינד, לעשט זיך אויס פון ווינט, וואָס בלאָזט אַריין דורך די צעבראָכענע פענצטער.

דאָס בית־המדרש איז נאָך אין אַזאַ פריער שעה נישט באַהייצט, אָבער דאָס שטערט ניט מאירן אין זיינע רעיונות. דער קול התורה טראָגט זיך העכער און העכער, שרייענדיק „אמר אביי" און „אמר רבא", נאָכאָמאָל און ווידעראָמאָל, ביז די סוגיא ווערט קלאָר, און דאָן גייט ער אַריבער צו אַ צווייטער סוגיא מיט נאָך אַ גרעסערן ברען און התמדה. ווער מיר דאגות פרנסה, וואָס מיר זאָרגן פאַר קאָר־טאָפל, האָלץ און ברויט?...

אין זיין קביעותדיקן שיעור עקזיסטירט גאָרנישט אַ חוץ דעם „אמר אביי" און „אמר רבא". אַזוי איז געווען אָלע אינדערפרי.

אָבער היינט איז מאיר נישט מיט אָלעמען. ער זינגט נישט, ער שרייט נישט און ער קלאָפּט נישט מיט די הענט. זיין פנים איז פול מיט זאָרג. ס׳לערנט זיך נישט. ער טראָכט וועגן דעם, וואָס זיין ווייב חנה האָט אים דערציילט: זיין גע־ראָטענע טאָכטער רחל וויל חתונה האָבן מיט אריה־לייב דעם בעקער און פאָרן קיין ארץ־ישראל. ער שפּאַנט הין און צוריק, אַ נערוועזער, אין בית־המדרש, און באָשליסט ניט מסכים צו זיין צום שידוך...

עס האָט נישט געהאָלפן וואָס גוטע מענטשן האָבן זיך אַריינגעלייגט אין דער זאַך עס זאָל זיין אַ שידוך. דער פעטער ברוך איז ספּעציעל געקומען פון וואַרשע וועגן דעם ענין און איינגעטענהט מיט מאירן אַז אריה לייב איז אַ פרומער בחור. ער פאָרט בויען ארץ־ישראל על פי תורה ומסורה, און נישט, ח״ו, דעם רויטן סאָציאָליזם. ער גיט אים צו פאַרשטיין, ער זאָל קוקן דורך אַ גלאָז און זען די וועלט; זען אונדזער „אָושעם" פּאָליטיק (דאָס וואָרט איז געמוצט געוואָרן אין פּוילישן סיים, אַז באיקאָט קעגן אידן איז דערלויבט).

„קוק נישט דורך אַ שפּיגל, וואָס דיר זעט זיך ,שלום עלי נפשי׳. זיי גליקלעך וואָס דיין קינד פאָרט קיין ארץ־ישראל!" — זאָגט ברוך. אָבער מאיר לאָזט צו זיך נישט רעדן; ער איז נישט מסכים.

שטערן אין דער נאַכט

באין ברירה, אַז ס׳האָט זיך צוגעזרוקט די צייט פֿאַר אריה־לייבן צו פֿאָרן קיין ארץ־ישראל, האָט מען באשלאָסן צו מאַכן אַ שטילע חתונה. מען פֿאָרט כלומרשט צום פעטער קיין ווארשע, צום פעטער ברוך, און מ׳האָט דאָרט חתונה כדת וכדין...

דערווייל קומט פֿאַר די חתונה פון דער עלטסטער שוועסטער שרה (וואָס איז געווען באַשטימט נאָך מיט אַ צייט צוריק) מיט אַ בחור אַ בן־תורה, און די חתונה ווערט געפֿאַרוועט מיט גרויס טאַראַם; מען פֿאַרבעט די פּני פון שטאָט, און מאיר איז זייער גליקלעך.

„מיין טרוים, מיין באַגער, צו האָבן אַן אַיידעם אַ בן־תורה איז מקויים גע־ווואָרן" — זאָגט מאיר. מען ווינטשט זיך מזל טוב, און מ׳גיט צו: „אי״ה ביי רחלען..."

שפּעט ביינאַכט, ווען די גאַסט זיינען שוין געווען אַוועק, האָט זיך שרה בא־וויזן מיט די מתנות אין קרייז פון די נאָענטע משפּחה־מיטגלידער.

„דאָס איז פון דעם, דאָס איז פון יענעם", זאָגט זי. זי נעמט אַרויס אַ פֿאַר שיינע זילבערנע לייכטערס און זאָגט: „דאָס איז פון טאַטן!"

רחל פֿאַרגייט אין חלשות און פֿאַלט אַוועק אויפן דיל. דער ערשטער, וואָס לויפט איר ראַטעווען, איז דער טאַטע. ווען רחל קומט צו זיך, שרייט זי מיט אַ גרויס געווייַן: „איך בין אויך אַ אידיש קינד! איך האָב אויך חתונה געהאַט (און זי ווייזט די כתובה) מיר קומט אויך לייכטערס!"

דער שטאָלצער טאַטע מאיר שטייט אַצינד איבער רחלן און ער בעט זי זאָל אים מוחל זיין פֿאַר דעם פֿאַלשן וועג, וואָס ער האָט גענומען קעגן איר, וועמען ער האָט אַזוי ליב, און גלייכצייטיק פרעגט ער: „וואו איז אריה־לייב?"

ער לויפט אַליין זוכן אַריה־לייבן. אריה־לייב קומט! מען טרינקט „לחיים", מען ווינשט זיך מזל־טוב מיט אַלעמען.

דער פעטער ברוך טרינקט לחיים און האַלט אַ רעדע, אַז ס׳איז שוין משיחס צייטן. מאיר באַשטייט שוין אַז דער לייב זאָל וואוינען מיטן שפּעלע (דאָס מיינט ער רחלען און אריה־לייבן). מען טאַנצט און מ׳זינגט. ס׳הערשט אַ פרייד אין אַלע ווינקלען פון הויז.

מיט צוויי וואָכן שפּעטער, ווען מאיר האָט באַגלייט זיין טאַכטער און איידעם צו דער קאַלייקע, אויפן וועג קיין ארץ־ישראל, האָט מאיר צו זיי גע־רעדט און געגעבן צו פֿאַרשטיין די קדושה פון ארץ־ישראל:

„די קדושה פון ארץ־ישראל איז זייער גרויס. דעריבער שטאַרקט זיך די

גרשון וועגראָווסקי

טומאה אַריינצוקומען, און וויל צונויפמישן רוים מיט ירושלים, ח״ו. צווישן די אַלע זאַכן, וואָס די מאַמע האָט מיטגעגעבן, זיינען דאָ פיר לייכטערס, איר זאָלט געדענקען טאָטע מאַמע...״

ער גיט זיי צו פּאַרשטיין אַז אַמאָל גענפינט מען זיך אויף אַ שייד־וועג, מען בלאָנדזשעט, איז אַז מען ווייסט פון וואָנען מען איז געקומען, קאָן מען נישט פאַרלוירן גיין.

״געדענקט שטענדיק פון וואָנען איר קומט!״

״אפשר זיך מאכן אַ פאָטאָ?״ פרעגט רחל.

״אַז דו וועסט בענטשן ליכט, וועסטו האָבן די בעסטע פאָטאָ״ — זאָגט מאיר.

רחל און אריה־לייב זיינען געשטאַנען ווי צוגעשמידט צו מאירן און זיך צוגעהערט צו יעדן וואָרט וואָס ער האָט צו זיי געזאָגט.

וועז די קאַלייקע איז שוין געווען ווייט פון שטאָט און ס׳האָט זיך שטאַרק געהערט דאָס פייפן און זשומען, האָט אריה־לייב געזאָגט צו רחלן: ״דו הערסט דאָס זשומען, סאָפּען און פייפן פון דער קאַלייקע? דאָס איז די מוזיק פון אַ גרויס ליד, וועגן וועלכן איך האָב געטרוימט אַ לאַנגע צייט, אַבער די וועלט צום ליד האָט אַצינד פאַרפאַסט דיין טאָטע. דאָס ליד הייבט זיך אָן: קדושה פון ארץ־ישראל, צו געדענקען נישט צו פאַרגעסן...״

* * *

עס רוקן זיך אָן שוואַרצע, פינצטערע וואָלקנס אויפן אידישן פאַלק. ס׳איז דאָס יאָר 1939. מאיר און זיין משפּחה ווערן פאַרשיקט קיין סיביר. עס איז פרייטיק, ערב שבת. דורך אַ צופאַל געפינט מאיר אַ שטיקל ליכט, און מאַמע־טאָכטער טיילן זיך מיטן שטיקל ליכט צו בענטשן לכבוד שבת. חנה דערמאָנט זיך אין די שיינע זילבערנע לייכטערס און וויינט. מאיר טייטשט אויס די משנה אין ״שבת״ מיט דעם גמרא־ניגון — ״מי שהחשיך לו בדרך נותן כיסו לנכרי״ — דער איד קען גאָרניט האָבן פון גלות, מען דאַרף אַלץ איבערלאָזן, אַוועקגעבן, דאָנקט ג־ט דערפאַר!...

ס׳איז 1946. רוסלאַנד לאָזט אַרויס פוילישע אידן. דורך אומוועגן קומט שרה מיטן מאַן קיין ארץ־ישראל. די צוויי שוועסטער טרעפן זיך מיט האָרץ־רייסנדע געווויינען. די ערשטע פראָגע, וואָס רחל פרעגט, איז: ״וואָס איז געשען מיט טאָטע מאַמע?״

שרה דערציילט פון די שרעקלעכע יאָרן אין סיביר: ״דעם טאָטן גע־

שטערן אין דער נאַכט

דענקסטו דאָך, אַלץ וואָס ער האָט געהאָט איז געווען אַ קאַרטאָפל מיט אַ שטיקל ברויט, האָט ער עס אַוועקגעגעבן אַנדערע, און ער אַליין איז געשטאַרבן פון הונגער. און אונדזער מאַמע איז געווען אַ שוואַכע. זי האָט נישט אויסגעהאַלטן... אפשר האָסטו אַ בילד פון טאַטע מאַמע?"

רחל דערמאָנט זיך די קאַלייקע, וואו זי בעט דעם טאַטן מען זאָל מאַכן אַ בילד, און דער טאַטע זאָגט: „די בעסטע פאָטאָ זיינען די לייכטערס; אַז דו וועסט בענטשן ליכט אין די לייכטערס, ווועסטו אונדז נישט פאַרגעסן". אָט דאָס איז געווען דער ענטפער פון טאַטן!

„מיר האָט דער טאַטע געגעבן פיר לייכטערס, נעם צוויי", זאָגט רחל.

שרה נעמט די לייכטערס און זאָגט: „דו ביסט געראָטן, מיין שוועסטער, דאָס איז די בעסטע פאָטאָ פון אונדזער טאַטן, וואָס מיר ווילן קיינמאָל נישט פאַרגעסן..."

„עם ישראל חי!"
הרב הקדוש ר' דב מנחם רֶגֶנשבֶּרג הי"ד

געבוירן אין ליטע, אין אַ רבנים־פאַמיליע, אין יאָר תרי"ב (1852).

חתונה געהאַט מיטן זעמבראָווער רב'ס טאָכטער, אין יאָר 1872.

איז געווארן רב אין שטעטל אין יאָר תרמ"ב (1882), נאָך דער פטירה פון זיין שוועער, ר' ליפא חיים ז"ל.

איז אומגעקומען, מיני אַ מאַרטירער־טויט, דורך די נאַצים, ג' אלול, תש"א — 26/8/1941.

אויף יעדן פנים איז אויסגעגאָסן אַ שפּע פון פרייד און הנאה. די שמחה איז אַן אַלגעמיינע אידישע שמחה! זאָגט צו מיר אַ איד: „איין קליניקייט, ווען מ'קוקט צוריק! די מאַמע טרעמבלינקע... און דער טאַטע מיידאַנעק..."

די מוזיק שפּילט „עם ישראל חי!" אַ גרופּע ישיבה־בחורים לאָזט זיך אין אַ התלהבותדיקן טאַנץ. אַלע טאַנצן: „עם ישראל, עם ישראל חי!"

ביי מיין טישל באָקען איך זיך מיטן איד. זאָגט ער מיר, אַז ער איז פון פּוילן,

גרשון וועגראָווסקי

זעמבראָוע. בלויז דאָס ווארט „זעמבראָוע" האָט געמאַכט אַ שטורעם אין די טיפענישן פון מיין האַרץ. מיין געדאַנק איז אַוועקגעגומען געוואָרן ווייט פון דער שמחה. איך זע אַצינד אַ שטיק פון מיין יונג שיין לעבן אין דער זעמבראָוער ישיבה. איך דערמאָן אים דעם ראש־הישיבה, דעם קדוש וטהור ר' יודל, דעם זעמבראָוער רב, דעם גאון און צדיק, ר' דב מנחם רעגענשבערג, וואָס פון אַלע ישיבות זיינען בחורים געקומען צו אים נעמען סמיכה אויף רבנות. ס'איז געווען אַ גרויסער כבוד צו האָבן סמיכה פון דעם זקן הרבנים, דעם זעמבראָווער רב.

איך פרעג אים: „געקענט יאָנקל דודן, וואָס האָט באַזאָרגט די ישיבה־בחורים מיט עסן און וואו צו שלאָפן?" „יאָנקל דוד!" שרייט ער אויס. „דאָס איז דאָך געווען מיין ברודער". איך קוק, וויל זען אַן ענלעכקייט, אָבער איך זע ניט. מיינע אויגן גראָבן זיך אין זיין פנים. איך זע ניט. איך קען ניט געפינען עפעס אַן ענלעכקייט צו דעם גרויסן איד, יאָנקל דוד. איך דערמאָן זיך אַ ווארט פון חפץ חיים זצ"ל. ווען מ'האָט אים געזאָגט אַז דאָס עפעלע פאָלט ניט ווייט פון ביימעלע, האָט ער געגעבן אַ זאָג: „אוי! אַז דער ווינט יאָגט עס ווייט ניט אַוועק". איך טראָכט: „ניו־יאָרק איז ווייט פון זעמבראָוע. אפשר צו ווייט געפאַלן, אַביסל מגושם געוואָרן".

איך דערציילי די אַרומיקע ווער יאָנקל דוד איז געווען, ווי איך געדענק אים. אָט דאָס בילד קען ניט קיינמאָל אַוועקגיין פון מיינע אויגן: ס'איז אַ קאַלטער גרויסער פרימאָרגן. דער פראָסט האָט געהאָט אויסגעמאָלן אויף די פענצטער פון דער ישיבה פאַרשיידענע מאָלעריייען, פון ביימער און פייגל. יאָנקל דוד קומט אַריין אין דער ישיבה. פון זיין גרויסער רויטער געקרייזלטער באָרד הענגען אַראָפּ אייז־ליכטלעך. זיין פנים איז רויט, געפרוירן. ער קלאָפּט איין האָנט אין דער צווייטער. „אוי!" זיפצט יאָנקל דוד, „איז דאָס אַ קעלט אין דרויסן! ס'איז אַן עבירה אַ הונט אַרויסצוטרייבן".

ער ווערט באָלד אַרומגערינגלט פון ישיבה בחורים. איינער פרעגט: „ווואו וועל איך היינט עסן?" אַ צווייטער פרעגט: „אַוואו וועל איך שלאָפן?" „יאָנקל דוד, יאָנקל דוד!" וויל יעדער איינער עפעס אַנדערש וויסן. יאָנקל דוד, וואָס טוט די הייליקע אַרבעט פון פאַרזאָרגן די ישיבה־בחורים מיט טעג צום עסן און געלעגערס צום שלאָפן שוין במשך פון אַ סך יאָרן, זאָגט מיט אַ שטראָלנדיק, פריילעך פנים: „קינדערלעך! איך האָב פאַר יעדן איינעם. קיינער וועט ח"ו ניט הונגערן". ער נעמט אַרויס דאָס ביכל פון קעשענע און טיילט אַלעמען אויס טעג וואו צו עסן און געלעגערס צום שלאָפן, און ער לאָזט זיך צו דער טיר, ווידער

שטערן אין דער נאַכט

צו גיין איבער די הייזער, בעטן פֿאַר די ישיבה־בחורים אַ טאָג צום עסן. „אַ טאָג, אַ טאָג!" פלעגט ער אַרומגיין בעטן. געדענקט! „אם אין קמח, אין תורה". מיטן טאָג עסן ווערט איר שותפים צו דער תורה, צום בלאָט גמרא!"

יאַנקל דוד איז שוין אויף דער אַנדערער זייט טיר, ווען אַ ישיבה־בחורל, פֿאַרטיפט אין אַ שווערער סוגיא, כאָפט זיך אויף און לויפט נאָך און שרייט: „יאַנקל דוד, יאַנקל דוד!" און יאַנקל דוד, מיט אַ שטאַרקער ערנסטקייט, הערט אים אויס ווי ער דערציילט: „איך קען ניט שלאָפן אויף מיין אכסניא. עס בלאָזט אַ ווינט פון די פענצטער. ס'איז אַזוי קאַלט אַז דאָס נעגל־וואַסער אונטער דער סאָפקע איז פֿאַרפֿרוירן געוואָרן". יאַנקל דוד קלערט אַ מינוט און זאָגט: „איך וועל היינט באַזאָרגן דיין אכסניא מיט אַ האַלבן מעטער טאָרף פֿאַר באַהייצונג. עס וועט שוין זיין וואַרעם. זאָרג זיך ניט! גיי לערנען, גיי! יאָ, דער עיקר, שלמה!" וויל יאַנקל דוד וויסן, „האָסט היינט אַ גוטן טאָג?" „יאָ, זייער גוט. אָבער, יאַנקל דוד, פֿאַרגעס ניט, עס פעלט מיר נאָך איין טאָג, מיטוואָך". „הא! ביז מיט־וואָך, מיין טייער קינד, קען נאָך קומען אַ גרויסע ישועה. היינט איז זונטיק".

יאַנקל דוד גייט ניט נאָר לויפט. אַלץ אין אים באַוועגט זיך מיט אַ גרויסן אימפּעט. זיין קאָפּ און הענט שטרעקט ער פֿאָרויס, און דער קערפּער מיט די פיס לויפן נאָך. אַלץ אין אים צאַפּלט ווי אַ פיש אין וואַסער. אַזוי טוט ער לויפן אַ גאַנצן טאָג איבער דער שטאָט: „אַ טאָג, אַ טאָג פֿאַר אַ ישיבה־בחור!"

„אָט איז ער שוין ווידער דאָ!" בייזערט זיך אַ איד אויף יאַנקל דודן. „איך וויים ניט וואָס צו געבן עסן אַ ישיבה בחור!" „הא! גיעזונט זאָלט איר זיין! וואָס איר וועט עסן זאָלט איר אים געבן, דאָס זעלבע, ניט מער, אַ שטיקל ברויט מיט העריגע און אַ גלאָז טיי. דער עיקר: ער זאָל ניט אַוועקגיין הונגעריק. נו, וועלכן טאָג? זונטיק, מאָנטיק אָדער שבת?" „יאַנקל דוד, זאָל שוין זיין שבת". יאַנקל דוד, אַ פריילעכער, שרייבט איין אין ביכל: „שבת", און לויפט ווייטער.

אַזוי שפּרייזט ער אַרום איבער דער שטאָט מיט לאַנגע שווערע טריט, אין דעם גרויסן פּראָסט, מיט די זאָרגן פון אַ טאָטן פֿאַר זיינע קינדער: עסן, עסן, אַ געלעגער. זיין ווייב דוואָשע לויפט אים נאָך. זי דערמאָנט אים: „יאַנקל דוד! דו האָסט נאָך היינט גאָרניט טועם געווען". „גיי געזונטערהייט אַהיים, דוואָשע, איך וועל שוין עסן. זיי, די קינדער אין דער ישיבה, וועלן מאָרגן ניט עסן, אויב איך וועל גיין אַצינד עסן".

יאַנקל דוד האָט נאָר וואָס פֿאַרמאַכט אַ טיר הינטער זיך, און שרייבנדיק אַריין אין ביכל נאָך אַ טאָג פֿאַר אַ ישיבה־בחור באַגעגנט ער שלמהן: „הא,

דלוגאַשאַדלער, וואָס מאַכסטו? דו גייסט איצט פון דיין טאָג?" פרעגט יאַנקל דוד. „זיי זיינען גוטע מענטשן, האָ?" „יאָ, זיי זיינען טייערע מענטשן", ענטפערט שלמה. יאַנקל דוד וויל שוין ווייטער לויפן. אָבער שלמה פאַרהאַלט אים און שטיל שעמעדיק פרעגט ער: „צי וועט די וועש זיין טרוקן פאַר דעם קומענדיקן פרייטיק אין מקווה צו גיין? דעם לעצטן פרייטיק האָב איך ניט געהאַט קיין העמד צו גיין אין מקווה".

יאַנקל דודס פנים ווערט פאַרצויגן ווי מיט אַ וואָלקן. זיינע בלויע אויגן זיינען פייכט געוואָרן. ער בייגט זיך אַראָפּ און מיט געציילטע ווערטער, לאַנג־זאַם, זאָגט ער אַצינד: „יאָ, מיין קינד, דיין וועש איז גאַנץ, פאַרראַכטן, פאַר־לאָטעט. דו האָסט וועש, ג־ט צו דאַנקען, דו וועסט האָבן די וועש פאַר דעם פרייטיק. אָבער אַ סך בחורים האָבן ממש גאָרניט וואָס איבערצוטאָן, אפילו העמדער. פאַרשטייסט, אין וואָשן איז די וועש צעפאַלן. געווען אַלט, צעריסן. איך האָב זיי ניט וואָס צו געבן דעם פרייטיק. וואָס טוט מען? איך מוז שוין לויפן וועגן דעם ענין צום רב. זאָל ער מיר געבן אַן עצה". און יאַנקל דוד לויפט.

אין דע׳ בית־דין שטוב פון זעמבראָווער רב, ר׳ דב מנחם רעגענשבערג, קומט אַצינד פאַר אַ פאַרזאַמלונג פון די חשובי העיר וועגן אַ זייער וויכטיקן ענין. מ׳דאַרף שאַפן אַ כשרע קיך פאַר די אידישע זעלנער פון 71־סטן פּאָלק וואָס שטייט איין אין שטאָט. מיט גרויס יראת הכבוד הערן אויס די פאַרזאַמלטע פון זייער רב, צדיק און גאון, דער גרויסער שטראָלנדיקער פּערזענלעכקייט, די דרשה וועגן כשרות.

און אַט עפנט זיך די טיר. דער רב דערזעט יאַנקל דודן, שרייט ער אויס: „ר׳ יאַנקל דוד, וואָס הערט זיך ביי אונדז אין דער ישיבה?" יאַנקל דוד שטאַמלט. ער קען ניט רעדן. דער רב פאַרשטייט אַז דאָס אַרויפקומען איז ניט פשוט. בעט ער איבער אַלעמען. אין אַ ווינקל גיסט יאַנקל דוד אויס זיין ביטער האַרץ: „זיי האָבן ניט קיין וועש, קיין העמד! וואָס טוט מען רבי? גיט אַן עצה!"

נאָך אַ קורצן ישוב הדעת קומט דער רב צום טיש און לייגט פאַר די פאַר־זאַמלטע אידן צו שאַפן אַ „מלביש ערומים"־קאַמיטעט, און מניה וביה ווערט געשאַפן געלט. דער רב גיט פון זיין געלט אַ געוויסע סומע, יאַנקל דוד זאָל שוין גיין קויפן וויסע לייוונט און גיין צום שניידער. יאַנקל דוד שטראָלט פון שמחה. די ישיבה־בחורים וועלן האָבן אַ העמד אויפן לייב, און פרייטיק קענען גיין אין מקווה אַריין. „איר זעט, אידן!" זאָגט ער מיט גרויס ענטוזיאַזם, „וואו ס׳איז דאָ תורה דאָרט איז דאָ חכמה".

שטערן אין דער נאַכט

די בשורה טובה, אַז ס׳איז געשאַפן געוואָרן אַ „מלביש ערומים״־קאַמיטעט, האָט יאַנקל דוד דאַנערשטיק, נאָך האַלבער נאַכט, אַנגעזאָגט די משמר־לערנער. יאַנקל דוד קומט אַריין אין דער ישיבה, דער גאַז־לאָמפּ שיינט. ס׳איז וואַרעם. יעדער איינער איז פֿאַרטיפט אין זיין גמרא־סוגיא. דאָס אַריינקומען פון יאַנקל דודן רופט אַרויס ביי יעדן פרייד, פונקט ווי אַ טאַטע, אַדער אַ נאַענטער קרוב, וואָלט זיך באַוויזן. יאַנקל דודס אַריינקומען איז ניט געווען בלויז צו וויסן מי ומי ההולכים, ווער זיינען די מתמידים. יאַנקל דודס אַריינקומען האָט געהאָט אַ ספּעציעלן הייליקן צוועק: צו ברענגען עפּעס פֿאַר יעדן איינעם צו דערכאָפּן דאָס האַרץ. דאָס מאָל איז ער אַריינגעקומען באַלאַדנט. ער האָט יעדן איינעם געגעבן אַ שטיק קוכן מיט זיסן טיי און געזאָגט: „עסט, עסט! איך האָב נאָך קוכן. עסט! מ׳זאָגט: אין אַ געזונטן גוף איז דאָ אַ געזונטע נשמה. עסט!״

יאַנקל דוד האָט געקענט יעדן בחור אין דער ישיבה, אויסנווייניק און אינע־ווייניק. ער האָט געווייטיקט איבער זייער אַרעמען מצב. גייט ער אַצינד אַרום אַ פריילעכער און זאָגט אַן די בשורה טובה: „דער רב שטייט בראש פון אַ ,מלביש ערומים׳־קאַמיטעט. ס׳וועלן שוין זיין שיך און וועש פֿאַר אַלעמען״. נאָך דער בשורה האָט דער קול תורה אָפּגעהילכט העכער ווי שטענדיק. צומאַרגנס, פרייטיק, האָבן אַלע געהאָט נייע וועש צו גיין אין מקווה אַריין.

דער זעמבראָוויר איד ברענגט עפּעס גוטס צום טיש און זאָגט: „דלוגאַש־אַדלער, עסט, עסט! ס׳איז אַ גרויסע אידישע שמחה״. האַ! דאָס איז יאַנקל דודס ברודער. דאָס זיינען די ווערטער פון יאַנקל דודן. איך דערקען אים! דאָס עפּעלע האָט דער ווינט ווייט ניט פֿאַריאָגט. איך זיץ שוין לעבן אים. איך וויל ער זאָל מיר דערציילן וועגן זיין ברודער, און וועגן דער קליינער שטאָט מיט דעם גרויסן רב, וועגן דער הסתר־פּנימדיקער צייט.

ער דערציילט: אין 1940 קומט אַ תלמיד זיך געזעגענען מיטן רב. דער רב בעט אים צו העלפן אויפשטעלן די מקווה. „אין אזא צייט, רבי?״ „פֿאַרגעסט ניט״, זאָגט דער צדיק, „די שטוב ברענט, אָבער דער זייגער גייט״.

ס׳איז געווען אין 1941, אין אַ באַגינען. דאָס גאַנצע שטעטל אידן ווערט מיט נאַגאיקעס און הינט געזאַמלט אויפן מאַרק־גאַס. אַלע האָט מען געפּירט אַראָפּ פון בערגל אין דער ריכטונג צו די סימאָווק וועלדער. אַזוי איז דאָס גאַנצע שטעטל אידן, הייליקע נשמות, מיט זייער ספר תורה, דעם ניינציקיעריקן צדיק, אויסגעגאַנגען מיטן שמע ישראל!

איך זאָג, מ׳האָט זיכער געפרעגט אין הימל: זו תורה וזו שכרה? „יאָ, דאָס

גרשון וועגראָווסקי

איז זיכער", וויל ער מיר געבן צו פאַרשטיין, „נאָר מיר ווייסן ניט קיין ענטפער. נאָר אַזוי ווי מיר זעען דאָ דעם גרויסן נס, די טייערע ישיבה־בחורים, זיינען מיר אַצינד עדות פון עם ישראל חי! מיר זעען, דער זייגער גייט! אַזוי וועט זיכער זיין די אמתע גאולה, ווייל „נצח ישראל לא ישקר" און אויף צו להכעיס אַלע אונד־זערע שונאים. זאָלן זיך הענט שליסן שטאַרקער און די מוזיק זאָל זיין העכער: עם ישראל, עם ישראל חי!!!"

הרב הקדוש ר' דב מנחם רגנשבורג הי"ד

שטערן אין דער נאַכט

דער דאַרפס־גייער

מיט לאַנגזאַמע טריט שפּאַנט ער איבערן דאַרף מיטן זעקל אויף די פלייצעס. זיינע אויגן זוכן אַ קונה. אָט שטעלט ער זיך אַפּ ביי אַ הויז, אַרום־געצוימט מיט אַ פּאַרקן. דאָס בילן פון די הינט רופט אַרויס די באַלעבאָסטע. אפּרים טוט זיך פאַרנייגן און ציט דאָס היטל. מיט אַ שמייכל זאָגט ער „גוט מאָרגן", און ער פרעגט: „אפשר עפּעס קויפן אַדער פאַרקויפן?" די גויע דער־קענט אים פון אַ פּריערדיקן מאָל און הייסט אים אַריינקומען. אין הויז וואַרפט ער אַראָפּ דאָס זעקל אויפן דיל און ווייזט זיין סחורה: טעוועלער, נאָדלען, שטיקלער זייף, שפּילקעס, פּאַדעם, שיך־בענדלער, סטענגעס, שטיקלער געוואַנט. ביי יעדן אַרטיקל זאָגט ער דעם פּרייז. זי דינגט זיך לאַנג, אַבער זי קויפט. זי באַצאָלט אים מיט קאַרטאָפל, ציבעלעס, אייער. אפּרים לייגט עס אַריין אין אַ צווייטן זעקל און גייט ווייטער איבערן דאַרף.

אָט זאָגט אים אייניער אַז ער האָט עופות צו פאַרקויפן. ער קויפט די עופות, טוישט, צאָלט צו אַ פּאָר זלאָטעס. ביי אַנדערע קויפט ער אַ גאַנדז פאַר מזומן. ביי אַ גוטן באַקאַנטן קויפט ער אַ פעלכל. נאָענט צו זונפאַרגאַנג איז ער שוין פול מיט בינטלער, זעקלער, פּעקלער, באַלאַדן ווי אַ קעמל. אַז ג־ט העלפט און עס פּאַרט אַ פּירל אויף זיין וועג, אַ מאָל פּאָר אַ גוט וואַרט, אַן אַנדער מאָל פּאָר אַ קלייניקייט, וואַרפט ער אַרויף די פּעקלעך און זיינע פּיס טוען זיך אָפּרוען פון אַ גאַנצן טאָג. און אויב ניט, גיט ער זיך אַן עצה. ער נעמט אַ שטעקן און מאַכט אַ קאַראַמיסלע און הענגט אַן פון ביידע זייטן זיין פאַרמעגן. מיט שווערע טריט פון דער משא שפּאַנט ער אָהיים. ווען עס ווערט אים שווער אויף איין אָקסל, וואַרפט ער די משא אַריבער צום צווייטן.

פלוצלינג שיינט זיין פּנים פון פרייד. ער דערזעט זיין שכן, הערשל דעם קצב. „הערשל! דו ביסט אַנגעקומען ווי אַ גוטער מלאך", שרייט אפּרים. „איך האָב נאָר־וואָס געקויפט די יאַלעווקע, טרייב איך איר אָהיים", זאָגט הערשל. „צו גרויסע פּעקלער, לאָמיר דיר העלפן?" בעט זיך הערשל. „הא, די פּעקלער? דאָס איז גאָרניט לגבי די אַנדערע פּעקלער, וואָס אַ איד דאַרף טראָגן. נאָר דער רבש"ע אליין קען העלפן זיי דורכטראָגן. אָבער די פּעקלער האָב איך, ג־ט צו דאַנקען, כוח אַליין צו טראָגן. ס'איז געזונ אַז מ'טרעפט אַ איד אויפן וועג", זאָגט אפּרים.

גרשון וועגראָווסקי

הערשל דערציילט וועגן זיין קויפן די יאַלעווקע, ווי שווער ס׳איז אים אָנגעקומען. ס׳איז ניט ווי אַ מאָל. דער פויער ווערט וואָס אַ מאָל מער חוצפהדיק. ס׳איז שוין באַלד אוממעגלעך עפּעס צו קויפן אויפן דאָרף. אפּרים דערציילט וועגן זיינע מיסחרים אויפן דאָרף.

„די גרעסטע רוצחים און שיכורים זענען מיינע קונים. איך פאָרדין ביי זיי. איך גיי שוין אַ סך יאָרן אין דאָרף. הער, מיין פריינד, וואָס איך האָב געלערנט. מ׳דאָרף שטענדיק געדענקען אַז מיר זענען אין גלות. גיב זיי כבוד ווען מ׳דאָרף, בייג זיך, זאָג פריער דעם ‚גוט מאָרגן׳, זיי אַ מאָל דער תּם און אַ מאָל דער חכם, נאָר שטענדיק ניט גרעסער פון זיי. דו פאָרשטייסט, הערשל! אין שטיבל קענסטו פאָרלאָנגען אָן עליה שישי און זיין דער בן מלך, אָבער אין דאָרף דאַרפסטו וויסן אַז דו ביסט מיט גויים, עשוס אייניקלעך, מערדערס, וואָס ווילן דיך שטענדיק באַרויבן, און ניט פאָרגעסן אַז דו האָסט אַ משפּחה צו שפּייזן, הערשל! אַז אַ שיפור אָדער אַזוי אַ רוצח באַליידיקט דיך, שווייג. מ׳מוז שווייגן. היינט איז זייער וועלט. מיר זענען ביי זיי אין גלות.

„אונדזערע חז״ל זאָגן, אַז דער רבש״ע האָט געקוקט אין דער תורה און באַשאַפן די וועלט. פּאַסט זיכער פאָר אונדז אַריינצוקוקן אין דער תורה און וויסן ווי אַזוי מיר דאַרפן זיך פירן אין אונדזער וועלטל, דאָ, אין גלות. אין איין אָרט זאָגן אונדזערע חכמים: ‚לעולם יהא אדם רך כקנה׳, וואָס לאָזט זיך בייגן פון אַלע ווינטן. און ווען דער שטורעם איז אַריבער, בלייבט ער אויף זיין פלאַץ. און אין אַן אַנדער אָרט דערציילט ר׳ עקיבא ווי אַזוי ער האָט זיך געראַטעוועט אויפן ים מיט אַ ברעט פון דער צעבראָכענער שיף:

‚איך האָב אַראָפּגעבויגן מיין קאָפּ פאָר יעדער כוואַליע, וואָס איז געקומען מיר אַנטקעגן׳. פון דער דערציילונג פון דעם גרויסן ר׳ עקיבא לערנען אונדזערע חכמים: ‚אם יבואו רשעים על אדם ינענע להם ראשו׳. שטעל זיך פאָר אונדזער שטעטל דלוגאַשאַדלע. ווען דו קומסט אַריין אין שטעטל, וואָס זעסטו? די גרויסע ציגלנע טומאה מיט די צוויי טורעמדיקע צלמים. און אָרום — אידישע קראָמען, אידישע פרנסות. אָבער די גויים? די גויים וואוינען אין די דערפער אָרום. נאָר אין אַ זונטיק קען מען זען די גרויסע מאַסע, וואָס לאָזט זיך אָרויס פון דער טומאה, אָדער אויף אַ יאָריד. מיר זענען דאָך כמעט גאָרניט אין צאָל לגבי זיי. דאָס אידישע שטעטל איז דאָך אָרומגערינגלט מיט ריזיקע, ניט אידישע ישובים, ווי אַ קליין אינדזעלע אין אַ גרויסן ים. טאָ גיי האָנדל מיט זיי אַזוי ווי זיי האָנדלען, צאָל זיי מיט דער זעלבער מטבע, אַז ביי אונדז מיינט עס פּרנסה,

שטערן אין דער נאַכט

שפייזן אַ משפחה, שכר־לימוד, און אין אַ סך פאַלן — פּיקוח נפש. זעסטו, הערשל? דאָס פּעקל דאַרף אונדז דער רבש"ע העלפן טראָגן..."

הערשל רייסט איבער דעם שמועס: „אפרים! מיר דוכט זיך, דיינע צוויי זין זע איך אַנקומען".

„הא, יאָ?" וואונדערט זיך אפרים, „דאָס זענען מיין שעפּסל און זרח. וועז איך גיי אויפן דאַרף, פּאַרמאַכט מיין גישע דאָס געוועלב. זי גייט אַוועק אין שטיבל און נעמט זיי אַוועק פון דער גמרא צו העלפן דעם טאַטן. איך הייס דאָס ניט טאָן, אַבער דו קענסט דאָך מיין גישען. זי קען ניט רוען ביז זי זעט מיך צוריק פון דאַרף.

„דער האַנדל אויפן דאַרף ראַטעוועט מיך. דער גאַנצער פּאַרדינסט אין געוועלב איז נאָר פון די ‚פּאַשלאַטקעס', וואָס מיין ווייב האָט אויסגעקלערט. דאָס זיינען די פּלעצלעך פון פּאַשלאַט־מעל, באַשיט אויבן מיט מאַנטשקע אַדער מיט ציבעלעס. קיין שונא זאָל ניט וויסן דעם טעם. דאָס איז די פּרנסה אין געוועלב, און פּרייטיק באַקן מיר חלות פון דעם. ביי אונדז איז אַ שטוב, וואו צען מענטשן, זאָלן געזונט זיין, זעצן זיך צום טיש צום עסן. הערשל, דו פּאַר־שטייסט? מ'דאַרף, מ'דאַרף...

שעפּסל און זרח באַפּרייען דעם טאַטן פון די פּעקלעך און זעקלעך. ער קען אַצינד לויפן גיך צום מעריב־מנין און נאָך אַריינכאַפּן אַ פּרק משניות. און נאָכן אָוונט־מאָלצייט באַקט ער די „פּאַשלאַטקעס" פּאַרן געוועלב, וואו זיין ווייב גישע איז די פּאַרקויפערן.

אונטער דער שווערער משא, אין דרייען געביגן, גייט ער אין דאַרף און קומט פון דאַרף, און שטענדיק אָן טענות. זאָל נאָר ג־ט געבן געזונט. מיט איין מאָל באַמערקט גישע אַז זיין פּנים איז שטאַרק פאַרכמורעט. ער רעדט ניט צו קיינעם. די קינדער פרעגן פאַר וואָס ער האָט גאָרניט פאַרקויפט. ער האָט צוריקגעבראַכט אַ פול זעקל. אפרים, שטאַרק פאַרביטערט, זאָגט שטיל, כמעט אָן לשון: „מיין ברודער לייזער קומט אין דאַרף און גייט אַרום ביי מיינע קונים". גישע איז באַלד אַריין צו לייזערן אין געוועלב און זי שרייט: „דו ווילסט צונעמען ביי דיין ברודער דאָס שטיקל ברויט?" „דו האָסט, ג־ט צו דאַנקען, פּרנסה פון געוועלב. צו וואָס דאַרפסטו אפרימס קונים?"

ס'גייט אַוועק אַ שטיקל צייט. לייזער הערט ניט קיינעם און גייט אויפן דאַרף. אפרים האָט ניט קיין פּרנסה. גישע שרייט צו אפרימען: „גיי, שריי אין

שטיבל! זאָלן אַלע וויסן! לאָז ניט לייענען די תורה! מיר וועלן באַלד ניט האָבן צו צאָלן דירה־געלט".

אפרימס קינדער, שעפּסל, זרח און דער יינגסטער, צדוק, זענען געווען גרויסע זינגער־טאַלאַנטן. אַלע שבת האָבן זיי אַרויסגעוויזן זייערע קענטענישן. אָבער דעם שבת זינגט ניט קיינער פון זיי. מ׳הערט ניט זיי זאָלן העלפן דעם חזן. ס׳איז שטיל אין דער משפּחה. אפילו דער יינגסטער, צדוק, זיצט און שווייגט. מ׳דערקענט אין דעם טאָטן מיט די קינדער אַ מוראדיקע פיינלעכקייט. ס׳איז שבת, נאָך שחרית. מ׳גייט אַרויסנעמען די ספר תורה. אפרים און ביידע עלטערע זין גייען צו צום ארון־קודש, און אפרים זאָגט מיט אַ יאָמער־געשרייַ: „רבותי, אידן! מיין ברודער לייזער איז אַ מסיג גבול. ער נעמט מיר צו מיין שטיקל ברויט! ער האָט מיך געמאַכט פאַר אַן אַרעמאַן. מיר זענען מעכב קריאת התורה ביז מיין ברודער לייזער וועט צוזאָגן ניט צו גיין צו מיינע קונים אויפן דאָרף".

לייזער שטעלט זיך אויף, בלייך ווי די וואַנט, דערשראָקן. אים פאַרפעלט אָטעם. ער רעדט הייזעריק: „מיינע קונים, זיינע קונים! דאָס איז אַ ירושה פון טאָטן. אונדזער פאָטער איז נאָך געגאַנגען אויפן דאָרף".

ישראל דוד, דער גבאי פון געראר שטיבל, רעדט, בעט זיך ביי אים: „רחמנות, אַ גרויסע משפּחה". ער וויל ניט הערן. פלוצלינג עפּנט זיך די טיר און עס באָווייזט זיך גישע מיט אַ געשריי: „שייגעץ! אזא אַרצע־מחוצף! ער נעמט צו ביי אונדז דעם ביסן פון מויל!" ישראל דוד, אָלץ פאַרנומען רעדנדיק צו אים, גיט אַ צייכן מיט דער האַנט ס׳זאָל זיין שטיל. מיט פרייד שרייט ער אויס: „לייזער איז מסכים ניט מער צו גיין אויפן דאָרף צו אפרימס קונים".

עס ווערט לעבעדיק אין שטיבל. די זאָרג, וואָס איז געווען אויסגעגאָסן אויף יעדן פנים, פאַרשווינדט. מ׳לייענט, אפרים קריגט חמישי, לייזער שישי. אפרים דאָוונט מוסף. נאָכן דאָוונען, ביי דעם שבתדיקן טיש, האָבן זיך שעפּסל, זרח און צדוק אזוי שטאַרק צעזונגען, אַז ס׳האָט פאַרהילכט דעם אָרום. שכנים זאָמלען זיך ביי די פענצטער צו הערן זייערע זמירות. גישע, שוין אַצינד אַ פריילעכע, בעט אריין אַלעמען און איז זיי מכבד מיט זיסן טיי. זי האָט אויך אַליין שטאַרק הנאה פון זייער זינגען. זי זאָגט אַז דער יינגסטער, צדוקל, וועט אַלעמען איבער־שטייגן מיט זיין טאַלאַנט.

אפרים איז געווען אַ גאַנצע וואָך באַלאַדן מיטן פעקל און זעקל. אָבער אין די שבתים און יום־טובים איז די פינצטערניש פאַרשוואונדן. ס׳האָט זיך ניט

שטערן אין דער נאַכט

אויסגעמישט מיט דער ליכטיקייט פון שבת און יום־טוב, און אין געראַר שטיבל האָט מען ניט דערקענט אַז דאָס איז דער דאַרפס־גייער.

אַזוי שפּאַנט ער אונטערן שווערן יאָך זיינעם, געדולדיק, אָלע מאָל דער זעלבער, אין גרויסע פרעסט און אין ברענענדיקע זומער־טעג. ער איז צופריידן אַז ער קען שלעפּן דעם שווערן וואָגן פון זיין לעבן.

מיט איין מאָל זאָגט מען אים: „דיין פוס זאָל מער ניט באַטרעטן דאָס דאַרף, אויב דו ווילסט זיין אַ לעבעדיקער!" דאָס האָבן אים געזאָגט דריי יונגע קריסטן, באָלד וועָן ער איז אַריין אין דאָרף, און ניט געלאָזט אים גיין ווייטער. בכדי ער זאָל ווּיסן אַז זיי מיינען ניט קיין שפּאָס, האָבן זיי אים גוט אָנגעשאָקלט די ביינער און צעריסן, צעוואָרפן זיין זעקל סחורה.

אפּרים טרעפט זיך מיט הערשלען ביי מינחה און מעריב אין בית־המדרש. ער דערציילט אים וואָס ער האָט היינט איבערגעלעבט. הערשל זאָגט: „איך גיי שוין לאָנג ניט אויפן דאָרף. דו ווייסט דאָך אַז אין פוילישן סיים אָגיטירט מען ניט צו קויפן ביי אידן, און די פוילישע מלוכה האָט אָנגענומען אַ געזעץ, לויטן פאַר־שלאָג פון דער מאַדאַם פריסטאָווא, צו פאַרבאָטן די אידישע שחיטה! ס'איז אויס שוחט, און אויס קצב, און אויס אידישער האָנדל!" אפּרים איז שטאַרק נידער־געשלאָגן און זאָגט: „אוי, מי יודע, וואָס זיי גרייטן נאָך פאַר אונדז..."

זייער שמועס ווערט איבערגעריסן פון אַ הויך שרייענדיק קול פון אַ מגיד. ער שטייט איינגעהילט אין אַ טלית, ביים ארון קודש, און שרייט: „כלו כל הקיצין! פינצטערע, שוואַרצע וואָלקנס רוקן זיך אָן אויפן אידישן פאָלק!" ער דערציילט וועגן הרה"ק ר' אברהם פון טריסק, אַז ער האָט מיט אַ סך יאָרן צוריק געזאָגט רמזים, פּסוקים, אויף ביאת המשיח. פרעגט מען אים: „רבי! מ'קען ח"ו אָפּלייקענען דאָס? וואָס איז די כוונה?" האָט ער געענטפערט, אַז ס'איז דאָ אַ גמרא אין קידושין ל"ב ע"א: אויב דו זעסט, דיין פאַטער האָט עובר געווען אויף אַ דבר תורה, זאָלסטו ניט זאָגן: ‚טאַטע! דו האָסט עובר געווען אויף אַ דבר תורה', נאָר דו זאָלסט זאָגן: ‚טאַטע, ס'איז דאָ אַ פּסוק, אָזוי איז געשריבן אין דער תורה'. אָזוי זאָגן מיר צום רבש"ע כביכול: טאַטע, פאַטער אין הימל, מיר געפינען אַ פּסוק אין דער תורה, אַ רמז אויף ביאת משיח צדקנו, און ס'איז שוין צייט, זאָל ער שוין קומען!

גרשון וועגראָווסקי

דער דארפס־גייער

שטערן אין דער נאַכט

מיין רבי פון עברי, ר׳ יאַנקל ישלח

מיין ערשטער רבי, וואָס האָט מיך געלערנט דעם סוד און עיקר פון אידיש־קייט, דעם אלף־בית, ר׳ יאַנקל ישלח, איז פונקט ווי אַלע אַנדערע מלמדים געווען אַ ביטערער אַרעמאַן, אַ טאַטע פון זעקס קינדער. דער שכר־לימוד פון זיין חדר איז קיינמאָל ניט געווען גענוג צו שפייזן די גרויסע משפחה. ער האָט געמוזט האָבן זייטיקע פרנסות. אַזוי איז ער געווען אַ מצבה־קריצער, אַ בלעכער, אַ טעפל־פאַרלייטער, אַ פעלדשער. ער פלעגט שטעלן באַנקעס, געבן אַ פּראַשעק פאַר אַ הוסט און פאַרקילונג. דאָס זענען געווען זיינע זייטיקע פרנסות. דער עיקר איז ער געווען אַ דרדקי־מלמד, געבענטשט מיט אַ גרויסער קענטעניש אויסצולערנען אַ קינד עברי.

דער חדר איז געווען אַ לאַנגער און שמאָלער. אַ גרויסער טיש איז געשטאַנען ביי צוויי פענצטער, וואָס זענען אַרויסגעגאַנגען צו אַ גאַרטן פון גרינוואַרק און האָבן געגעבן ליכט פאַרן חדר.

די תלמידים האָט ער איינגעטיילט לויט דער מדרגה פון קענטענישן. דריי גרופּעס האָט ער געהאַט: מתחילים, פון קמץ־אַלף; די צווייטע גרופּע האָט שוין געקענט א ביסל עברי; און די דריטע גרופּע האָט געזאָגט אַ גוטע עברי.

ווען דער רבי זיצט מיט דער ערשטער גרופּע און לערנט דעם אלף־בית און שרייט הויך: „קמץ־אלף, קמץ־בית״ (די נקודה מוז און ווערט אויסגעשריגן הויך און שאַרף), זיצן אויף דער אַנדערער זייט פון טיש די אַנדערע גרופּעס און דאָונען שוין פאַר זיך. דער רבי, אַ מאַן, עפּעס העכער פון מיטל־וואוקס, אַ גרויסער טייטל איז אַריינגעשטעקט אין זיין גאַרטל, וואָס איז אַרומגענומען אויף זיינע לענדן, שפּאַנט פון צייט צו צייט הין און צוריק, כדי צו הערן די עברי פון די דאָונער.

אָט הערט ער, אַ גרופּע לייענט קריאת־שמע. אים געפעלט ניט. „ניין, ניט גוט, נאַכאַמאָל״, הייסט ער איבערזאָגן. ער זעצט זיך אַוועק מיט דער גרופּע און זאָגט „שמע־ישראל!״ „הויך, אויפן קול, דאַרף מען זאָגן שמע־ישראל״, גיט ער צו פאַרשטיין. און ער שפּאַנט ווייטער. „וואָס זאָגט איר?״ גייט ער אַריבער צו דער צווייטער גרופּע, „האַ! שיר השירים״. ער ווייזט מיטן טייטל: „לאָמיר הערן! זאָג, שמחה, האַ! אַ גרייז, זאָג נאָך אַ מאָל!״ דעם הייסט ער דאָונען מנחה, אַ צווייטן ווייזט ער מיטן טייטל „אשרי״. אַלע שאָקלען זיך איבער די אָפּענע

סידורים. די יונגע קולות הערט מען ווייט אויסערן חדר — אַזוי אַ גאַנצן טאָג, ביז דער רבי גייט דאָוונען מנחה מעריב.

אַ גרויסע הילף איז געווען זיין ווייב ביילע. וועגן יעדן שאַרף פון אַ קינד, אַדער געשריי, האָט ביילע באַלד דערציילט דעם רבין. זי האָט געהאַלטן אַן אויג אויף יעדן איינעם.

„יאַנקל!" — „וואָס איז, ביילע?" — „דוד ברענגט זיין יינגערן זון. איך וואָלט דיך געזאָגט דו זאָלסט אים ניט צונעמען. ער איז אַ גרויסער לאָבעס. ער וועט מאַכן אַ תל פון חדר. זיין ברודער איז אויך געווען אַ לאָבעס".

„ביילע, יעדער אידיש קינד מוז מען צונעמען צו לערנען עברי", גיט איר ר' יאַנקל צו פאַרשטיין. — „איך זאָג דיר נאָר אַ מאָל, ער איז אַ געפערלעכער מזיק!" לאָזט ניט ביילע אַפּ. — „איך וועל זען, רעדן מיטן טאָטן", באַרואיקט איר דער רבי.

ר' יאַנקל, אויף זיין שטייגער, שטיל, אַן טומל, טענהט זיך אויס מיט דודן: „איר פאַרשטייט, ר' דוד, איך בין אַ דרדקי־מלמד. דורך צוויי זמנים לערן איך אויס אַ גוטע עברי. דאָס אַליין איז געזאָגט געוואָרן, אַז דער יינגל איז ניט קיין לאָבעס, ער האָט ניט קיין טעמפּן קאָפּ. אָבער אַז ער האָט די צוויי מעלות, זיינען דאָ אַ סך אַנדערע מלמדים אין דלוגאַשאַדלע, ניט בלויז יאַנקל ישלח". — „איך קען ניט קיין אַנדערן, נאָר ר' יאַנקלען", ענטפערט דוד מיט אַ שמייכל. — „הא! ס'זענען דאָ אַ סך אַנדערע מלמדים", טענהט ר' יאַנקל. „היינט, וועמען ס'גייט שלעכט אין מיסחר, וועלט ער אַ מלמד. ס'איז שוין דאָ אַ בעל־עגלה, וועמענס ברויט־געבער, דאָס פערד, איז געפאַלן, איז ער געוואָרן אַ מלמד. איר פאַר־שטייט, ר' דוד? עברי קאָן ער, דאָס איז געניג פאַר אים. און וועלכער איד קען ניט קיין עברי? איך מיין אַז ס'איז ניטאָ אַזאָ איד אין דלוגאַשאַדלע".

זאָגט דוד: „נו, יאָ, דאָס איז עס. זיי מיינען אַז קענען זיין אַ דרדקי־מלמד איז גאָרניט! זיי ווייסן ניט אַז אַ דרדקי־מלמד איז שווערער צו זיין ווי אַ גמרא־מיט־תוספות־מלמד. עברי קען אַ יידענע אויך. אָלע קענען. כולם חכמים. די אָבע פאַרהערט אים באַלד די ערשטע וואָך פון זמן. די מאַמע פאַרהערט אים. אַז ער קען ניט ח"ו, לויפט מען גלייך צום רבין מיט אַ געוואָלד. מ'האָט טענות צום רבין פאַר וואָס ער קען ניט. אָבער די גמרא און תוספות קען ניט די מאַמע פאַרהערן, אפילו אין פינף זמנים אַרום, צי דער תכשיט קען אַדער ניט. ר' יאַנקל, נעמט צו מיין קינד! איך וועל קיין טענות ניט האָבן צו אייך. איך פאַרלאָז זיך אויף אייך".

„ווי הייסט ער?" — „שמחה". — „שמחה, קום צום טישן!" זאָגט באַלד ר'

שטערן אין דער נאַכט

יאַנקל. „איך האָב פּאַר אים אַ גרופּע, וואָס הייבט היינט אָן. ס׳איז דער ערשטער טאָג״. — „אָבער, ר׳ יאַנקל, איך בעט אייך, ניט שלאָגן. ער איז אַ ביסל אָנדערש פון גרעסערן. ער איז זייער אַ שטילער״. — „הא! דאָס האָב איך באַלד געזען. איר קענט זיך פּאַרלאָזן אויף מיר. איך האָב אַ געניט אויג. איך דערקענן מיין סחורה. איך בין אַ מלמד בן מלמד. מיר מוזן שטאָמען פון מלמדים־יחוס, פון שבט שמעון״. — „שמחהלע, הער דעם רבין!״ — „ר׳ דוד, לויפט ניט, הערט! טאָקע שלמה המלך האָט געזאָגט: ‚חוסך שבטו שונא בנו׳. איך שלאָג ניט. פּאַר מיר האָט מען מורא״.

ר׳ יאַנקל האָט טאָקע ניט געשלאָגן, ער האָט אַ סך געריידט מיט די קינדער. אָט זיצט ער מיט אַ גרופּע און הייסט זאָגן פּסוק ביי פּסוק. איינער זאָגט אַ גרייז. דער רבי הייסט איבערזאָגן, נאָך אַ מאָל און נאָך אַ מאָל, ביז דער גרייז ווערט אויסגעגלייכט. אַ קינד באַפּאַלט אַ מורא ווען דער רבי שרייט אויף אים. וויינט ער. ביילע שרייט: „יאַנקל!״ — ר׳ יאַנקל באַרואיקט איר: „האָב ניט מורא, ביילע. איך וועל אים ניט שלאָגן. אָבער זאָל ער מורא האָבן״.

ר׳ יאַנקל פלעגט זיך טיילן מיט די קינדער מיט אָן עפּעלע. ער האָט דאָס עפּעלע צעטיילט צווישן די קינדער, יעדן איינעם אַ שטיקל, און זיי געלערנט מאַכן אַ ברכה. ביילע האָט טענות פּאַר וואָס ער טוט דאָס.

„ביילע! אויב דו ווילסט אַז איך זאָל ניט געבן די קינדער, טאָ ברענג מיר ניט אין חדר קיין עפּעלע. ווען אַ קינד זעט, מוז מען געבן״. — „אוי, יאַנקל, יאַנקל!״ זאָגט ביילע מיט ביטול. ס׳איז ניט קיין וואונדער וואָס מיר האָבן גאָרניט״. — „וואָס הייסט גאָרניט, ביילע? מיר זענען רייך. אונדז דאַרף גאָרניט פעלן. דאָס שטיקל ברויט איז דאָ, איז אָן אַ עפּעלע. דאַרפן מיר זיין גליקלעך. לאָמיך דיר זאָגן אַ גוט וואָרט פון אַ חכם. ער פרעגט: ‚וואָס איז דער אונטערשייד צווישן גליק און חכמה?׳ ער ענטפערט: ‚דער וואָס האָלט זיך פּאַר גליקלעך איז באמת גליקלעך. אָבער דער וואָס האָלט זיך פּאַר אַ חכם איז דער גרעסטער נאָר צווישן די נאָראָנים׳. דער עיקר איז, אַז דער מענטש איז צופרידן. איך בין צופרידן, ביילע. וואָס איז אַז מ׳צעטיילט אָן עפּעלע צווישן די קינדער? יעדער קינד עסט אַ שטיקל עפּל און האָט הנאה. און פּאַר מיר מיינט דאָס אַ סך״.

„אָבער דו עסט דאָך שפּעטער דאָס טרוקן שטיקל ברויט. אַ שטיקל ברויט מיט אָן עפּעלע האָט דאָך טעם גן־עדן״, זאָגט ביילע. — „איך בין גליקלעך און צופרידן צו עסן אַ שטיקל טרוקן ברויט, און די קינדער זאָלן עסן דאָס עפּעלע און איך זאָל זיי לערנען מאַכן אַ ברכה״.

ביילע פלעגט זאָגן: „יאָנקל! פאַרגעס ניט, מיר האָבן פיר טעכטער צו פירן צו דער חופה. מ׳דאַרף אַ הילף! טו עפּעס!״ האָט זיך ר׳ יאָנקל איינגעשפּאַנט אין זייטיקע פרנסות. ער איז געווען אַ דרדקי־מלמד ביז מנחה־מעריב. פון מנחה מעריב אָן און בין־הזמנים האָט מען אים געזען האַלטן אַ דלאָט, קריצן מצבות, האַלטן אַ לייט־אייזן, פאַרלייטן אַ טעפּל.

„ר׳ יאָנקל, איך בעט אייך, טוט נאָר אַ קוק אויפן טעפּל. איר זעט? פון דעם טעפּל וועט נאָך זיין אַ לייט? מ׳ווערט נאָך קענען אָפקאָכן אַ לעפּל געקעכץ?״ ר׳ יאָנקל באָקוקט, באָטאַפּט, באַטראַכט פון אַלע זייטן, ווי אַ דאָקטער אַ קראַנקן, און כאָפּט אַ בליק צו דער וואָנט, צו זיינע פלעשלעך מיט זאַלץ־זויער און לייט־וואַסער, וואָס האָבן געהאָנגען ביי די העלדזער, צוזאַמען מיטן לייט־אייזן און אַנדערע מכשירים. און ער זאָגט: „נעכעשי, יאָ! איך וועל דאָס פאַרלייטן. ס׳מוז שטאַרק רינען, הא? אָבער איך וועל מאַכן פון דעם אַ לייט. איר ווערט נאָך אַ סך גוטע פאַטראָווערס קאָכן. ס׳וועט קאָסטן 25 גראָשן״. — „ר׳ יאָנקל, ס׳איז ניט אַ ביסל צופיל? אפשר 20 גראָשן?״ — „זאָל זיין 20 גראָשן״, ענטפערט ר׳ יאָנקל. „דאָס איז נאָר פאַר אייך, נעכעשי״.

„ר׳ יאָנקל, איר מוזט דאָס הערן! בעט זיך נעכע. „איך זע אַז איר זענט אַצינד שטאַרק פאַרנומען. אָבער איר ווייסט דאָך וואָס מען זאָגט. אַז מ׳רעדט זיך אַראָפּ פון האַרצן, פילט מען זיך בעסער״. — „יאָ, איך הער!״ אַ ביסל שוין אין כעס וואָס די אַלטע נעכע נעמט אים אַוועק די צייט פון זיין אַרבעט צו ענדיקן אַ מצבה פאַר אַ כהן. און נעכע דערציילט:

„נעכטן, גאָנץ פרי, איך קוק זיך אַרום און זע, אַז איך בין געבליבן אָן אַ שטיקל האָלץ. אוי, געוואָלד, וואָס טוט מען? נו, איר ווייסט דאָך, ג־ט שטראָפּט ניט מיט ביידע הענט. דלוגאַשאַדלע איז דאָך געבענטשט מיט אַ וואָלד. איר פאַר־שטייט? בין איך אַוועק אין וואָלד, אַנגעקליבן האָלץ, שפּענער, זיך שטאַרק געהיט דער לעשניק זאָל ניט זען. און מיט אַ שוועך בינטל, טויט פאַרמאַטערט, קוים זיך דערשלעפּט צוריק אַהיים. איר פאַרשטייט? אַזאָ וועג און מיינע יאָרן. איך לייג אונטער האָלץ און מאַך פייער, שייל אָפּ אַ פּאָר קאַרטאָפל, ווערף אַריין עטלעכע גרויפן מיט די קאַרטאָפל אין טעפּל אַריין. דאָס פייער ברענט. ס׳איז אַ פאַרגעניגן צו קוקן. דאָס האָלץ איז געווען טרוקן ווי ביין. איך שטעל אַרויף דאָס טעפּל. איך טראַכט, אַט אַט וועט עס זיין פאַרטיק. אַט קאָכט עס. איך וועל זיך מחיה זיין מיטן ביסל וואַרעמס. און פלוצלינג דערזע איך, עס ווערט ווינציקער און ווינציקער. ס׳איז ניט גוט! איך כאָפּ אַראָפּ דאָס טעפּל. נו, קענט

שטערן אין דער נאַכט

איר פֿאַרשטיין מיינע צרות? שוין דער צווייטער טאָג ווי איך האָב ניט געהאַט אַ לעפל געקעכץ אין מויל. איר זעט, ר׳ יאַנקל, וואָס מיינט יסורים? אַזוי פֿאַרגינט מען זיך ניט מיט עפּעס וואָס די נשמה צו דערהאַלטן, אָבער פֿאַרן טייוול איז שטענדיק דאָ. איך בעט אייך, ר׳ יאַנקל, פֿאַרריכט באַלד!״

„דאָס ניט, ניט היינט, נעכע. איך האָב אַ גאַנצן טאָג געהאַרעוועט שווער. גלייבט מיר, ס׳איז אַ שווער שטיקל ברויט צו זיין אַ דרדקי־מלמד. איך האַלט ביים ענדיקן די מצבה. די מצבה איז פֿאַר אַ כהן. איר זעט די צוויי הענט צום דוכנען? די מצבה דאַרף זיין אויף מאַרגן. מ׳דאַרף אַ פֿאַר זלאָטעס. און איך דאַרף אַ ביסל אָפֿרועון מיינע ביינער. פֿאַלגט מיך, באַרגט אַ טעפּל ביי אַ שכנה. מאָרגן, גאַנץ פרי, איידער די קינדער קומען, וועל איך דאָס טעפּל פֿאַרריכטן״. — „ר׳ יאַנקל, מאָרגן?״ — „יאָ, מאָרגן״.

צו מאָרגנס גאַנץ פרי נעכע איז דאָ. — „ר׳ יאַנקל, דאָס טעפּל איז פֿאַר־ראַכטן?״ — „איר זעט? איך האָב אַרויפֿגעלייגט אַ לאָטע מיט אַ מעשענער קאָפּעקע. דאָס וועט האַלטן אייזן שטאַרק״. — „ר׳ יאַנקל, איך גיב אייך 10 גראָשן, און פֿאַר 10 גראָשן גיב איך אייך קארשן פון מיין בוים, נייע קארשן. איר וועט קענען מאַכן אַ שהחיינו״. — „נייע קארשן?״ פֿרעגט ר׳ יאַנקל, ניט גלייבן־דיק זיינע אויגן. „גוט, נעמט דאָס טעפּל און גייט געזונט און קאַכט גוטע פֿאַטראָוועס״.

ר׳ יאַנקל האָט שוין אַ פּלאַן צו געבן יעדן קינד אַ קארש און זיי לערנען צו מאַכן אַ ברכה און אַ „שהחיינו״. אָבער מ׳דאַרף זיך היטן פֿאַר ביילען. שנעל גיט ער יעדן קינד אַ קאַרש. אָלע זאָגן נאָך „בורא פרי העץ״, און שפּעטער „שהחיינו״. ר׳ יאַנקל איז צופֿרידן. ביילע האָט ניט געזען, ווי ער האָט צעטיילט די קאַרשן.

ר׳ יאַנקל, שוין פֿאַרגעסן וועגן די קאַרשן, גייט הין אין צוריק מיטן טייטל, גיט אָכטונג מ׳זאָל ניט זאָגן קיין גרייזן. פּלוצלינג — אַ שלאָקס־רעגן קומט אַראָפּ, באַגלייט מיט דונערן און בליצן. מ׳מיינט אַז די וועלט גייט אונטער. ס׳רעגנט אַריין דורך די פענצטער. די קינדער דערשרעקן זיך פֿאַר די דונערן און בליצן. ר׳ יאַנקל באַרואיקט זיי: „ס׳איז גאָרניט. ס׳וועט באַלד אַריבערגיין״. דער גאַנצער חדר קינדער זיצן ווייט פון די פענצטער. מ׳זעט אַ בליץ. לערנט דער רבי צו זאָגן „עושה מעשה בראשית״. מ׳הערט אַ דונער, לערנט ער: „שכוחו וגבורתו מלא עולם״. קינדער פֿאַרמסרן צום רבין אַז שמחה דוד שטייט הינטער

גרשון וועגראָווסקי

דער טיר, אין גאָס־רעגן. דער רבי טרעפט אים מיטן סידור אין האַנט, אַ באַגאַ־סענעם מיט טרערן. אָלץ איז אויף אים נאַס, אויסצודרייען.

„שמחה! קום אַריין!" זאָגט דער רבי מיט געבעט. „שמחה קום אַריין! מ׳לערנט זאָגן אַ ברכה איבער אַ בליץ און דונער. — פאַר וואָס שטייסטו אין דרויסן?". — שמחה שטאַמלט אַרויס צום רבין: „דער רבי האָט מיך ניט געלערנט מאַכן אַ ברכה איבער די קאַרשן, ווייל איך ניט לערנען די ברכה איבער אַ דונער".

ר׳ יאַנקל זעט זיין טעות, זיך געאיילט, מורא געהאַט פאַר ביילען, שלעכט פאַרטיילט. „יאָ, דו ביסט געראַטן מיין קינד, פאַרזען. ניט מער, קום אַריין אין חדר, קום! דאָס צווייטע מאָל וועל איך שוין טיילן אַלעמען גלייך".

איטה ריווע, די גרויסע מלומדת
זי האָט אָנגעפירט במשך פון אַ סך יאָרן אַ חדר פאַר מיידלעך.
און דאָ זענען די תלמידות.

שטערן אין דער נאַכט

א גרופע קינדער וואס זיינען געגאנגען אין חדר צו דער מלומדת׳טע איטה ריווע

פון רעכטס צו לינקס: אין דער ערשטער שורה, מרים מאטל וועגראָווסקי, היינט פריזאַנט; צירל קאַץ; רבקה ראזענבערג, היינט וויינשטיין; רבקה ארזשיצער, אין ישראל; נעשע קאַץ, אין ארגענטינע. די צווייטע שורה – שטייַנדיק, כאַמע וויערניק, הי״ד; גיטל סענדלער, הי״ד; פריידע באַרק, היינט אין אַרגענטינע, און חיה ראזענטאל, היינט ארליק, אין ישראל.

גרשון וועגראָווסקי

אין חכם כבעל הניסיון!

„וואו איז דאָס געהערט געוואָרן, אַ מענטש זאָל זיך אַוועקזעצן אַ גאַנצן טאָג איבער אַ גמרא און גאָרניט וועלן וויסן פון פרנסה, בעריש?" שרייט ביילע. „די וואָך פאַלט אויס דער חודש־יאָריד. מ'דאַרף אַ פאָר זעקלעך מעל, אַ זעקל צוקער, און דאָס פעסל הערינג גייט שוין אויס. דאָס געווען שטייט אַן סחורה. קען מען זיין אַ סוחר אָן סחורה? — פרעג איך דיך. גיי אַרויס אין גאַס, שאַף עפּעס, בּאַרג אַ גמילת־חסד! מיין פּנים ווערט פאַרפלאָמט פון בושה, וועז אַ קונה פרעגט אויף אַ פונט צוקער, און איך דאַרף אים זאָגן: ‚מאַרגן וועט זיין צוקער'. ס'איז קיינמאָל אַזוי ניט געווען ביי אונדז אין געווען. שטענדיק זיינען די פאַליצעס פון געווען פול מיט סחורה. פאָר וואָס האָסטו אַזוי אַראָפּ־געגומען דעם עול פּרנסה?"

„ביילע, וואָס טויג מיר דאָס יאָגן, לויפן פון דער פרי ביז שפּעט אויף דער נאַכט פאָר נאָר אַ זלאָטע און נאָך אַ זלאָטע? פאָר וועמען? טו אַ קוק וואָס איז געוואָרן פון אונדזער זון לייביש מיט דעם עילויאישן קאָפּ און גרויס התמדה. מיר האָבן שטענדיק געהאָפּט אַז פון אים וועט אַרויסוואַקסן אַ גרויסער תלמיד חכם. ער האָט אַבער אַראָפּגעוואָרפן פון זיך דעם אידישן לבוש. ער זעט אויס מיטן גרויסן קאָשקעט און לאָגגן דאשעק ווי וואצעק, פראנעק, אַ ריכטיקער עשוקע. און די חברים זיינע, מיט וועמען ער גייט אַרום גאַנצע נעכט און טעג! זיי ווייסן גאָרניט וועגן אידישקייט און לערנען. נו, צי האָסטו זיך געריכט אויף אַזאַ תכלית פון אונדזערן טייערן לייביש?

„מיט אַ צייט צוריק האָב איך באָמערקט, אַז לייביש האָט אָפּגעשוירן די פּאות. בין איך געקומען און דיר געזאָגט. נו, וואָס האָסטו מיר דעמאָלט גע־זאָגט? — בעריש, ס'איז גאָרניט. מאָך ניט קיין טומל. אַ סך ישיבה־בחורים טראָגן ניט קיין פּאות. — אָבער איך האָב פאַרשטאַנען אַז דאָס איז שוין דווקא עפּעס, ניט גאָרניט".

ביילע רייסט אים איבער: „בעריש, איך זע ניט קיין שלעכטס אין ניט טראָגן פּאות. אָט דאָ זע איך ישיבה־בחורים, וואָס טראָגן ניט קיין פּאות און הלוואי אויף אַלע אידישע קינדער געזאָגט געוואָרן זייער אידישקייט!"

„יאָ, ביילע, די ישיבה־בחורים טראָגן ניט קיין פּאות מבטן ומלידה. ביי אונדזער לייביש, וואָס טראָגט פּאות מבטן ומלידה, איז דאָס אָפּשערן די פּאות

שטערן אין דער נאַכט

געווען אַ גרויסע ירידה. עפּעס קומט פֿאַר אין זיין מוח. ער איז ניט מסכים מיטן דרך, ער גייט אַראָפּ. און דו ווייסט דאָך — ,מעלין בקודש ולא מורידין״.

„בעריש, שווייג שטיל, לייביש קומט! מאַך ניט קיין מחלוקת אַצינדז!״

„אוי״, זיפצט בעריש, „די מאַמעס, די מאַמעס. זיי פירן איבער די קינדער״.

לייביש קומט אַריין מיט אַ בוך אונטערן אַרעם. ער זעט דעם טאַטן ביי דער גמרא, אַן דעם געווײַנלעכן קול התורה, שטיל. די מאַמע רעדט אויך גאָרניט. מ׳קוקט ניט אין זיין זייט. ער פֿאַרשטייט, דאָס איז די שטילקייט פֿאַר אַ שטורעם. ווערט ער חוצפּהדיק און פרעגט: „פֿאַר וואָס איז דאָ אַזוי שטיל?״

בייַלע קוקט זיך דורך מיט בעריש. זי פֿאַרשטייט אַז בעריש הייסט איר אַנ־הייבן צו רעדן. בייַלע קומט אַרויס מיט אַ שטילן רחמנותדיקן טאָן: „לייביש, דיינע נייע חברים פּאַסן ניט פֿאַר דיר, אַ בחור אַ בן־תורה. און דער לבוש מאַכט דיך אַזוי מגושמדיק אַז עס פּאַלט מיך אָן אַ שרעק דיך אַנצוקוקן. אַפּטמאָל גלייב איך ניט מיינע אויגן אַז דאָס איז מיין קינד״.

בעריש ברעכט די שטילקייט: „לייביש! שוין אויס מיט אַלעמען. אויס מיטן שטיבל, אויס מיטן לערנען. מ׳זעט דיך ניט מער עפּענען אַ ספֿר. אויסגעטוישט די חברים, אַראָפּגעוואָרפן דעם עול פון אידישקייט צוזאַמען מיטן לבוש. דו זעסט איצטער אויס ווי סטאַשעק, ניט ווי לייביש. דו לויפסט אַוועק פון טאַטע־מאַמע. דו לויפסט אַוועק פון זיך אַליין, פון לייביש דעם עילוי, דעם מתמיד. דו ווילסט אויסזען ווי אנטעק, וואצעק, אָן עשו. אַזוי צאַלסטו אַפֿ טאַטע־מאַמע פֿאַר לויפן זוכן פֿרנסה פון דעם פריען באַגינען ביז שפּעט אויף דער נאַכט״.

„טאַטע!״ קומט לייביש אַרויס מיט לשון. „היינט איז אַן אַנדער וועלט. ס׳איז ניט דיין וועלט פון אַמאָל. היינט איז אַ וועלט פון ראַדיאָ און טעלעפֿאָן. היינט איז דאָ אַן אַפּטייק. מ׳ניצט ניט מער אַלטע באַבסקע רפואות. היינט מוזן אַלע טראָגן איין לבוש. עס טאָר ניט זיין אַז מ׳זאָל קענען אַנווייזן: ,אה! דאָ גייט אַ איד׳. מ׳מוז זיין אויסערלעך און אינערלעך גלייך. איין אידעאַל זאָל אַלע מענטשן פֿאַרבינדן, בכדי אידן זאָלן ניט מורא האָבן פֿאַר פֿאַגראָמען, און אַרעמקייט זאָל פֿאַר־שווינדן. ניטאָ קיין וואצעק, פראנעק, עשוקע. אַלע מיט איין לבוש און מיט איין אידעאַל פון פרייהייט און גלייכהייט. האָט זיך ניט יעקב פֿאַרשטעלט ווי עשו, בכדי צו קריגן די ברכות פון טאַטן יצחק ,מטל השמים ומשמני הארץ׳?״

„אפשר מיט אַזאַ קאשקעט און מיט אַזאַ קורטקע?״ פרעגט בעריש.

„אפשר, קען זיין״, ענטפֿערט לייביש. „ער האָט דאָך געדאַרפט אויסזען ווי עשו״.

„אָבער יעקב האָט זיך בלויז פאַרשטעלט?" לאָזט ניט אַפּ בעריש. „און דו זאָגסט דאָך: — אינערלעך, אַזוי ווי אויסערלעך, מיט איין אידעאַל. — ביי דיר איז שוין גאָרניט פאַרשטעלט!"

„יאָ, ניט פאַרשטעלט. דאָס איז מיין וועג און מיין ציל. פריינטשאַפט און בריידערלעכקייט מיט אַלעמען!" זאָגט לייביש מיט אַ הויכן טאָן.

בעריש פאַרמאַכט די גמרא בבא מציעא. שטיל קומען אַרויס זיינע וועגרטער: „מיין קינד, דו ביסט פאַרפירט. דו בלאָנדזשעסט. עשו וועט קיין מאָל ניט זיין אַ פריינד פון יעקבן. עשו וועט זיין עשו, און יעקב וועט זיין יעקב. עשוס האָנט איז ניט גוט ווען ער הייבט זי אויף אין שינאה. און גאָר שלעכט איז ווען עשו הייבט אויף די האָנט פאַר פריינדשאַפט, ווייל אין דעם פאַל וועלן פאַרפירט אַזעלכע יונגע מענטשן ווי דו, מיין קינד. פאַלג מיך, דיין טאַטן, וואַרף אַוועק די פאַלשע געדאַנקען! זיי פירן ביז צום שאול תחתיה..."

מיט שטאָלץ רעדט לייביש צום טאַטן: „דאָס איז ניט דער עשו פון חומש. דאָ קומט פאַר אַ קאָמף פון קלאָסן, רייך און אָרעם. מ'דאַרף אויסראָטן די קלאָסן. די ערשטע וועלן אידן געהאָלפן ווערן. מ'דאַרף אַלץ צעטיילן צווישן אַלעמען גלייך. ס'זענען ניטאָ קיין גויים און אידן. ס'זענען דאָ קלאָסן, און די קלאָסן דאַרף מען פאַרניכטן".

לייביש כאַפּט אַ בליק אויף דער גמרא בבא מציעא און ער צעזינגט זיך מיטן גמרא-ניגון: „שנים אוחזין בטלית, זה אומר כולה שלי וזה אומר כולה שלי, יחלוקו, פסקנען די חכמים: מ'דאַרף צעטיילן, אַלעמען גלייך. ניטאָ קיין אָרעם און רייך, אַלעמען גלייך!"

לייביש לאָזט איבער דעם טאַטן מיט אַן אָפן מויל. ער וויל אים עפּעס זאָגן, נאָר לייביש איז שוין ניטאָ אין שטוב. בעריש און ביילע בלייבן מיט זיך אַליין. זיי מאַכן אַ חשבון-הנפש, ווער איז שולדיק אין דעם אומגליק.

בעריש גייט הין און צוריק איבער דער שטוב. ער רעדט הויך אויפן קול: „ביי מיר אין שטוב האָלט נאָך אַלץ דער תוהו ובוהו ווי פאָרן מבול, אור וחושך משתמשים בערבוביה, ליכט און פינצטערניש אין איין גרויסן מישמאַש. איך האָלט אַ גמרא, און מיין זון האָלט אַ דבר פסול און ער חזרט איבער אַ סך מאָל. אַזוי זעט אויס מיין שטוב, אַ תוהו ובוהו, פאָרן מבול, ביילע! דאָס אומגליק האָט זיך אַנגעהויבן ווען ער האָט זיך אַפּגעשוירן די פּאות, און דו האָסט געזאָגט: ס'איז גאָרניט!"

ביילע קומט אַרויס מיט וועגרטער: „דו ביסט שולדיק וואָס לייביש איז אַוועק

שטערן אין דער נאַכט

פון אידישקייט. דו האָסט קיין מאָל ניט געוועדט צו אים ווי אַ טאַטע צו אַ זון. שטענדיק פאַרטאָן אין ספרים, שטענדיק טוסטו שוועבן אין די עולמות העליונים, פאַרחלומט וועגן דעם וואָס טוט זיך אין די הימלען. דו האָסט קיין מאָל ניט געטראַכט וועגן דעם וואָס טוט זיך ביי דיר אין שטוב, וואָס דיין זון לערנט, וואָס דיין זון לייענט. דו האָסט זיך אויפגעכאַפט ווען דו האָסט געזען אַז ער האָט זיך אַפגעשוירן די פאות. דעמאָלט איז שוין אפשר געווען צו שפּעט. דאָס איז געווען זיין באַרג אַראָפּ".

לייביש איז שוין ווייט פון אַ שטיבל, פון אַ גמרא, ווייט פון טאַטע־מאַמע. ער גייט אַרום און אַגיטירט אַז אין איין זייט וועלט גייט אויף די זון, און די צווייטע זייט איז פול מיט שקלאַפן. און מיר, אידן, טאָרן ניט זיין די אַפּגעשטאַנענע אין דעם קאַמף. מיר דאַרפן שטיין אין די פאָדערשטע רייען.

בעריש, דער שטענדיקער בעל־מחשבות, און גלייכצייטיק אַ פריילעכער, האָט זינט דעמאָלט אויסגעזען ווי אַ שאָטן, אויפגעהערט צו ווייזן אַ שמייכל. ביילע, וואָס האָט זיך שטענדיק באַרימט מיט איר לייבישל, דעם עילוי, האָט מער ניט געוועדט מיט די שכנים וועגן איר לייבישל. געווען שטענדיק שטיל און פאַר זיך.

לייביש איז דורכגעגאַנגען דעם פינצטערן מבול אין סטאַלינס תּבה, אַ מאָל אויף די אויבערשטע שטאָקן און אַ מאָל גאָר נידעריק, מיט אַלע בעלי־חיים. ער איז געקומען געלייטערט. ער זאָגט צו אַ חבר אין ארץ־ישראל: „אין חכם כבעל הניסיון, ניטאָ אַ חכם אַן פראַקטיק". ער וויל דווקא וואוינען אין ירושלים, און ער וואוינט טאַקע אין ירושלים עיר־הקודש און טראָגט צוריק דעם חסידישן לבוש, מיט אַ באָרד און פאות.

יאָרן לויפן. זיינע קינדער מאַכט ער חתונה מיט גאָר חסידישע מענטשן. מיט יאָרן שפּעטער, ווען זיין שטעטלדיקער חבר מרדכי קומט אויף אַ וויזיט קיין ישראל, באַקאָנט ער אים מיט זיינע אייניקלעך. „זעסטו? זאָגט לייביש. „דאָס איז ברייניע, דו געדענקסט דאָך מיין שוועסטער, די בית־יעקב־לערערן. און דאָ איז מיין אייניקל בעריש. ער קען שוין משניות נזיקין אויף אויסנוויניק. ער וואָקסט אַן עילוי. אַזוי איז עס, מרדכי", שרייט אויס לייביש מיט שטאָלץ, „תורה מחזרת על אכסניה שלה!"

אין אַן ערשטן מאַי נעמט לייביש זיין חבר מרדכי אויף אַ שפּאַציר. זיי דער־זעען אַ דעמאָנסטראַציע מיט אַ רויטער פאָן. „אַ רויטע פאָן!" ווערט לייביש ממש ווילד, „אַ רויטע פאָן אין אונדזער הייליק לאַנד? אַ רויטע פאָן וואָס סימבאָ־

גרשון וועגראָווסקי

ליזירט בלוט. פון בלוט איז זי רויט. דאָס איז פאַר פוילן, רוסלאַנד, דער טעם פון הונגער און נויט. דאָס זיינען די זאַכן וואָס די רויטע פאָן ברענגט מיט זיך. איז דאָס רעכט צו פאַרהייליקן די רויטע פאָן? מיר דאַרפן פאַרהייליקן אונדזער תורה. אין וואָסער, פייער און בלוט איז די תורה געהייליקט". מיט געביילטע פויסטן שרייט לייביש אויס: „מיר דאַרפן דאָ ניט האָבן די רויטע פאָן!"

מרדכי זאָגט אים געלאָסן: „לייביש, דו ווייסט פאַר וואָס זיי טראָגן די רויטע פאָן? ווייל אין חכם כבעל הניסיון. פראָקטיק, זיי פעלט פראָקטיק!"

פסח קומט!

נאָכן גרויסן עיבור־יאָר־ווינטער. די זון שיינט אויף. יעדער איינער באַפרייט זיך פון ווינטערדיקן חושך. די זון־שטראָלן רופן ארויס וואָס מער און מער גרינע געווויקסן פון דער ערד. די ביימער טוען זיך ווידער באַנייען. זיי בליען און וואָקסן. געשמאַקע ריחות טראָגן זיך אין דער לופט. אָלץ פינקלט אין דעם געטלעכן באַשאַף. יונג און אַלט, מיד פון זיצן אַ גאַנצן ווינטער אין די הייזער, טרעפן זיך אין דרויסן, אונטערן קלאָרן בלויען הימל. מ'אָטעמט איין אַ ניי לעבן. און מ'האָפט אַז באַלד באַלד ווערט וואָקסן אַ מייערל, אַן אוגערקע, אַ ציבעלע, אַ פעטרישקע, אַ ראש־חודש־רעטעכל און אַ נייע קאַרטאָפליע. ס'ווערט זיין מיט וואָס זיך צו דערכאַפן דאָס האָרץ. דער יקרות ווערט ווערן קלענער.

אָט אָט זאָגט אַ וואָרעם ווינטעלע אַן: „דער זומער קומט!" אַ געמיטלעכע פריילעכקייט ליגט אויסגעגאָסן אויף יעדן פנים.

אָבער ניט פאַר יחזקאל רימער. פאַר אים שיינט ניט די זון. ער פילט ניט די געשמאַקע ריחות פון דער ניסן־תקופה. דאָס האָרץ איז ביי אים פאַרשטאָפט, פאַרטעמפט. ער פילט ניט קיין חיות מיט דער התחדשות פון דעם באַשאַף. ער זעט ניט דעם לויטערן הימל. זיין גאַנץ געפיל און געדאַנק זענען: „וואו נעמט מען אַריינצוברענגען דעם פסח אין שטוב אַריין?"

פאַר אַ יאָרן אין דער צייט, צוויי וואָכן פאַר פסח, האָט מען שוין געהאָט מצות. „די מצות, אַריינגעלייגט אין אַ קויש, זענען שוין געהאַנגען אויפן סופיט",

שטערן אין דער נאַכט

טענהט יחזקאל צו זיין ווייב נחמה. „אַבער דאָס יאָר איז שלעכט, ערגער פון אַלע יאָרן, אין דער צייט. די פרנסה האָט זיך אַפגעשטעלט. קיינער וויס ניט מער וועגן יחזקאל רימער. מ׳דאַרף ניט מער דעם אידישן בעל־מלאכה. אויפן יאָריד זע איך שוין גויאישע רימאַזשעס. איך האָב דאָס קיין מאָל ניט געזען. פון מיינע היינטיקע פאַרדינסטן איז שוועך דורכצושטופן אַ טאָג אפילו מיט אַ שטיקל ברויט, נחמה! אָן דיין בריהשאַפט פון קאָכן פאַלשע זופן, דיינע פאַלשע פיש אויף שבת, ווער ווייס ווי אַזוי מיר וואַלטן אויסגעזען. און אַצינד, עס גייט צו פסח. מ׳דאַרף מצות, ווײַן. מ׳דאַרף שיך. מנחם, יצחק, משה און דבורהלע דאַרפן שיך. און מ׳דאַרף אַ מלבוש אויך. ס׳איז ניט שיין פאַר מענטשן. ס׳איז דאָך פסח, נחמה! איך וועל ניט קענען אויסהאַלטן דעם צער און חרפה פון די קינדער, אָן צו באַנייען אויף פסח אַ מלבוש. זיי וועלן ניט קענען אַרויסגיין פון שטוב אַ גאַנצן יום־טוב. אוי, די חרפה, די חרפה, רבש״ע, וואָס טוט מען! רבש״ע, פאַרשעם אונדז ניט!״

נחמה באַרואיקט אים:

„איך דאַרף ניט קיין ניי קלייד. איך וועל טראָגן דאָס קלייד פון אונדזער חתונה, אַ ביסל אַ פוץ און שוין. און דיין קאַפאָטע, יחזקאל, וועט אויך זיין גוט. איך וועל פאַרריכטן, צונייען קנעפלעך, אויספוצן. און מיט די קינדערס מלבושים אויך אַזוי: אויספאַרריכטן און אויספוצן. פאַרפאַלן, דער יום־טוב וועט אַדורכלויפן.

„לאָמיך דיר עפעס דערציילן, יחזקאל, וועסטו ניט זיין אַזוי פאַרצווייפלט. אַנומלט קומט אַהיים דיין זיבניעריקער זון מנחם און ווייזט זיין יינגערן ברודער יצחק צען גראָשן. ‚איך האָב פאַרדינט׳, זאָגט ער, ‚ביי מצות. איך האָב געהאָלפן טראָגן אַ קוישל מצות׳. ‚אַזוי?׳ וואונדערט זיך יצחק, ‚קען פאַרדינען געלט? טאָ צו וואָס באַלאָמוטשען? זאָל מען שוין גיין ביידע פאַרדינען געלט, העלפן דעם טאַטן. ס׳גייט דאָך צו פסח. מ׳דאַרף שיך און היטלען׳. זיי זענען אַוועק צו דער מצות־בעקעריי. אַבער מ׳האָט זיי געהייסן קומען איבער אַ יאָר, היינט איז שוין שפעט״.

„אַזוי?״ וואונדערט זיך יחזקאל. „איך האָב געמיינט אַז יצחק פאַרשטייט גאָרניט. ער פאַרשטייט שוין גאָר אַ סך״.

„זיי ווייסן די לאַנג אין שטוב. דאָס וואָס איך מיין. זיי ניט אַזוי פאַרצווייפלט, מיין מאַן! דו וועסט באַלד האָבן העלפער. זיי וועלן זיך אַליין קויפן שיך״.

גרשון וועגראָווסקי

„לאָמיר האָפן אַז באַלד, אָבער מיר דאַרפן שוין שיך, שוין מצות, מיין ווייב. דו ביסט טאָקע אַ בריה. דו קענסט קאָכן פאַלשע פיש, אַ פאַלשע זופ אויך. אָבער פאַלשע שיך — דאָס ניט. שיך מוז מען קויפן. און מצות מוז מען אויך קויפן. און זיי מוזן זיין כשרע, ניט פאַלשע".

„יחזקאל", רעדט נחמה שטיל, „אין אונדזער לאַגע אַצינד, פאַר פּסח, אַן פֿרנסה און אַן אַ גראָשן ביי דער נשמה, איז אפשר וועסטו גיין צום רב און בעטן מעות חטים, ווי אַנדערע אידן אין אַ נויט. דער רב גיט ניט זיינס. איך האָב געהערט אַז ס׳איז געקומען גלעלט פון אַמעריקע. די אַמעריקאַנער אידן רוען ניט. זיי העלפן זייערע אַרעמע ברידער פון דער אַנדערער זייט ים".

„נחמה! איך — בעטן?! איך האָב אַלע יאָרן געגעבן פאַר מעות חטים. זאָל איך דאָס יאָר וועלן אָפּנעמען? איך קען דאָס ניט".

„אָבער, יחזקאל! מ׳מוז דאָך האָבן מצות און וויין אויף פּסח! מיר וועלן דאָך ניט עסן חמץ, ח״ו. אָט אַט, נאָך אַ טאָג און נאָך אַ טאָג, ס׳איז שוין באַלד פּסח. מ׳קען ניט וואַרטן, יחזקאל!"

„נחמה, איך קען ניט בעטן! איך קען ניט!"

בלית ברירה, איז יחזקאל געגאַנגען צום רב. נחמה האָט אים באַגלייט, אַריינגערעדט אין אים, ער זאָל האָבן מוט, ער זאָל געדענקען זיינע פיר קינדער. פאַרפאַלן, וואָס זאָל מען טאָן? אַזוי איז אונדזער מזל, אַנדערע האַנדלען מיט גאַרנישט, ממש מיט גאַרנישט: נאָדיר גאַרנישט און גיב מיר געלט. מ׳האַנדלט מיט רויך, שטויב, נעפּל און שפּינוועבס — און זיי האָבן פון אַלץ. אָבער ביי אונדז איז אַנדערש. מיר מוזן אַרבעטן שווער פאַרן שטיקל ברויט. אויב מיר אַרבעטן ניט, האָבן מיר ניט. שוין נאָענט צום בית־דין שטוב, רופט אויס נחמה: „יחזקאל! זיי ניט פאַרצווייפלט! מיר וועלן נאָך, מיט ג־טס הילף,ווידער געבן מעות חטים! גיי גיי, זיי מצליח!"

ביי דער טיר דערמאָנט זיך יחזקאל: פאַר אַ יאָרן, פאַר פּסח, האָט מיך דער רב אויפגענומען מיט אַ גרויסן שלום עליכם, און איך האָב אים טאָקע געגעבן אַ גרויסע נדבה פאַר מעות חטים. אַצינד וועט ער זיכער מיינען אַז איך טראָג אַ שיינע נדבה.

זיין האַרץ וועט פול מיט בושה. די פיס גייען ניט. ער קען ניט עפענען די טיר. ער דערמאָנט זיך די גמרא: „פשוט נבילה בשוק ואל תצטרך לבריות". ער טראַכט: איך וואָלט אַצינד אָפּגעשניטן אַ פעל פון אַ געפאַלענער בהמה אין מאַרק, אַבי ניט אַנצוקומען צו קיין מענטשן. דאָס רעדט די גמרא צו מיר,

שטערן אין דער נאַכט

יחזקאל: גיי זוך אַפּצושניידן אַ פּעל פון אַ בהמה, אַרבעט אויס פון דער פּעל כאַמאַנטן, געשפּאַנען, ציימלען, לייצעס! דו ביסט דאָך אַ גוטער בעל־מלאכה, אַ גוטער רימער.

מיט אַט די געדאַנקען גייט ער שנעל אַוועק פון רבס הויז און בלאַנדזשעט אַרום אין גאַס. ער באַגעגנט הערשל קצב: „נו, הערשל, דו האָסט שוין דעם פּסח אין שטוב?" פרעגט יחזקאל. „אַ האַלבן פּסח האָב איך שוין", ענטפערט הערשל. „מצות, ווײַן, קאַרטאָפל און פלייש זענען שוין דאָ ביי מיר אין הויז. די אַנדערע העלפט, איך מיין: שייערן, סקראַבן, כשרן, ראַמען, פוצן — דאָס באַלאַנגט צו מיין ווײַב. אַז מיין כיינע וועט דאָס ענדיקן, וועלן מיר האָבן דעם גאַנצן פּסח אין שטוב. דערווײַל איז ביטער — דאָ שטיי ניט! דאָ זיץ ניט! — מ׳אַגט מיך מיטן שטיקל חמץ פון איין אָרט צום צוויײטן. יחזקאל, איך וועל דיר זאָגן דעם אמת. קיין מלחמה וועל איך ניט פירן צוליב דעם. זי ווײַס אַ סך מער פון מיר. איך האָב געוואָלט עפּעס זאָגן, נו, האָט מיינע געדאַנקען אַ געשריי: ‚צוליב דיר וועט מען נאָך, ח״ו, עסן חמץ אין פּסח!׳. אין די טעג פאַר פּסח איז בעסער צו שפּאַצירן אין גאַס. און וואָס הערט זיך ביי דיר? דו האָסט שוין דעם פּסח אין שטוב?" פרעגט הערשל.

„מיין טייערער הערשל! ס׳איז דאָ אַ סך צו רעדן. נאָר געוויס איז מיין לאַגע באַשריבן אין אַ פּאַר הייליקע ווערטער פון תהלים ס״ט: „הושיעני, אלוקים, כי באו מים עד נפש, טבעתי ביון מצולה". דאָס איז די לאַגע. דאָס וואָסער האָט מיך דערגרייכט ביז, ביז, איך בין אַריין אין אַ זומפּ. איך האָב נאָך אַזאַ ערב פּסח ניט געהאַט. די גאַנצע פּרנסה האָט זיך אַפּגעשטעלט, און דאָ גייט פּסח, מ׳דאַרף דעם ים".

„וואָס הייסט די פּרנסה האָט זיך אַפּגעשטעלט? אַזאַ בעל־מלאכה ווי דו!" פרעגט הערשל מיט באַוואונדערונג. „הער מיך אויס, יחזקאל! אַט האָב איך ביי מיר צוויי גרויסע אויסגעאַרבעטע פעלן. קום און נעם זיי. אַרבעט אויס פון זיי פאַרשיידענע פערד־פאַרפוצונגען און שטעל זיך מיט דער סחורה מיטוואָך אויפן יאַריד און לייז געלט! אויב דער קונה קומט ניט צו דיר, גיי דו צום קונה".

„אוי, הערשל, געזונט אין דיינע ביינער, דו האָסט דאָך געטראָפן מיין געדאַנק. איך האָב נאָר וואָס געוואָלט פרעגן צי איך קען קויפן ביי דיר אַ פּעל. וויפל דאַרף קאָסטן די פעל?" פרעגט יחזקאל.

„אה! מיר וועלן דורכקומען. מיר וועלן ניט גיין צום רב. קום נעם, שטעל זיך צו דער אַרבעט און פאַרדין געלט!"

גרשון וועגראָווסקי

מיט גרויס פלייס שטעלט זיך יחזקאל צו דער אַרבעט. ער אַרבעט טאָג און נאַכט. צום יאָריד האָט ער געהאַט אַ שטעל, פול מיט פאַרשיידענע פערד־הלבשה. ער איז געקומען אויפן יאָריד מיט דער גאַנצער משפחה. אַלע זענען געווען פאַרנומען מיט שיינען און פּוצן די סחורה. נחמה האָט געזאָגט: „אַזא געשפּאַנצייג האָט נאָך דער יאָריד ניט געזען. ס׳איז מיט גאָלד צו גלייך".

יחזקאל, פאַרנומען מיט צופאַרבן, צונייען, אַרויסענדיקן, באַמערקט ניט ווי אַ פריצל שטעלט זיך אַפּ מיטן פערד ביי זיין שטעל. ער קוקט אויף דער סחורה און וויל וויסן פּריייזן. נחמה שרייט: „יחזקאל, אַ קונה!" מנחם טוט אַ צי דעם טאַטן ביי דער פאָלע: „אַ קונה, טאַטע!" יחזקאל, ווי אַ פאַכמאַן, ווייזט אים די סחורה און זאָגט אים פריייזן. דער קונה, אַליין אַ מבין, דינגט זיך ניט לאַנג און קויפט אַ גרויסע קניה. ער באַצאָלט אים מיטן הונדערט־זלאָטיקן באַנקנאָט און וויל אַ רעשט. יחזקאל, אַ ביסל צעטומלט פון דעם ערשטן קונה און אַזאַ אַנהויב, מיט אַ הונדערטער, טראָכט: אפשר איז ער אַ פאַלשער? ער לויפט אַריין אין גאַלאַנטעריע־געווענלב: „ריווטשע מלכה! זייט אַזוי גוט, זאָגט מיר, וואָסער געלט איז דאָס?" „הונדערט זלאָטעס", ענטפערט ריווטשע מלכה. „ס׳איז ניט קיין פאַל־שער?" „ניין! אַ גוטער, מיר זאָלן האָבן אַ סך אַזעלכע".

יחזקאל אָטעמט אַפּ פרייער: „איר הערט? איך האָב מורא געהאַט, אפשר איז דאָס אַ פאַלשער. איך וועל אייך זאָגן, אַ צוואַנציקער האָב איך שוין געזען, אַ פופציקער אויך, אַבער אַ הונדערטער, וואָלט איך געשוואוירן, אַז ס׳איז ניטאָ אַזאַ זאַך".

ריווטשע מלכה טוישט אים אויס דעם הונדערטער. ער גיט דעם פריץ די רעשט. מיט אַ שטאַרקן האַנט־אין־האַנט־קלאַפּ געזעגנט ער זיך און רייט אַוועק מיט דער סחורה.

באַלד זאָגט יחזקאל צו נחמהן: „גיי שוין קויפן מצות און וויין! דאָ איז געלט".

די זון איז נאָך געווען הויך, אין מיטן הימל, און יחזקאל האָט שוין ניט געהאַט קיין סחורה. אַלץ פאַרקויפט.

קודם כל איז ער געלאָפן צו הערשלען באַצאָלן פאַר די פעלן. הערשל וויל ניט נעמען קיין געלט. „נאָך יום־טוב וועסטו מיר באַצאָלן", זאָגט הערשל. „איך דרף ניט. דו דאַרפסט. גיי קויפן שיך פאַר די קינדער. באַניי זיי מיט מלבושים. ס׳גייט דאָך דער יום־טוב פון זמן חרותנו".

דער ערשטער טאָג פּסח. די זון־שטראָלן רייסן זיך דורך די פענצטער.

שטערן אין דער נאַכט

יחזקאל בעט נחמהן: „קום אַ ביסל שפּאַצירן. לאַמיר הנאה האָבן פון דער ליכטי־קער זון. זי באַקט שוין ווי אין מיטן זומער. קום!"

אויפן שפּאַציר באַגעגענען זיך ביידע שכנים מיט אַ הויכן „גוט יום־טוב". „דו ווייסט, הערשל", זאָגט יחזקאל, „איך האָב געמיינט אַז אַט אַט באָו מים עד נפש. איך וועל ניט קענען דורכגיין מיט אַלע אידן דעם ים־סוף, ניט קענען זיצן מיט אַלע אידן און זינגען שירה. ווייזט אויס אַז דער רבש"ע שיקט גוטס מיט גוטע מענטשן".

שלא עשני גוי

אין די 18 יאָר פון זיין לעבן ביז די היטלעריסטישע מאַרד־חילות זיינען אַריין אין שטעטל, האָט נאָך אברהמעלע קיין מאָל ניט געהאַט קיין שום מגע ומשא מיט אַ גוי.

אַברהמעלע איז געוואָקסן אין דעם קליינעם שטעטל ביי עלטערן, וואָס אַלץ איז ביי זיי געווען לשם שמים. פון זיינע פריעסטע יאָרן איז זיין וועג געווען פון הויז צום בית־המדרש און פון בית־המדרש צום הויז. און ווען ער איז שוין געוואָרן אַ יודע ספר, איז זיין התמדה געווען זייער גרויס. אַ מאָל, אין אַ שמועס וועגן תורה, שרייט ער אויס צו זיין חבר שלמה: „איך פאַרשטיי ניט ווי אַזוי אַ מענטש קען לעבן אָן תורה!"

ער לויפט אַצינד דורך די גאַס שנעל, בכדי ניט איבערצושלאָגן די געדאַנ־קען. איין מאָל, אַריינקומענדיק אין בית־המדרש, דערציילט אברהמעלע מיט איין אָטעם וועגן אַ בילד וואָס ער האָט געזען לעבן זיין הויז. זיין שכן, דער חזירניק, האָט געשלאָגן ביז בלוט אַ צווייטן גוי. ער שרייט: „אוי, געוואָלד! אַזאַ שרעק־לעכע רציחה, וואָס זיי באַזיצן! שלמה, ס'איז דאָך גרויסע נסים אַז מיר אידן לעבן דורך מיט אַזעלכע רוצחים איין טאָג. ניט אומזיסט זאָגן אידן אַלע אינדערפרי די ברכה ,שלא עשני גוי".

און אַצינד לויפן אידן פון דער היטלעריסטישער חיה. דאָ באַגראָבט מען

גרשון וועגראָווסקי

אידן לעבעדיקערהייט, און דאָרטן טרייבט מען אידן אַריין אין בית־המדרש און מען צינדט אים אונטער. אידן לויפן אַוואו די אויגן טראָגן.

און פלוצעם הערט מען אַ גוטע בשורה, אַז די רויטע אַרמיי גייט און פאָר־נעמט די אַנדערע זייט פון טייך בוג.

ביידע חברים טרעפן זיך אויף דער אַנדערער זייט, ביי דער רויטער אַרמיי. אַברהמעלע דערציילט שלמהן: „אָט האָב איך געהערט פון אַ אידישן רויט־אַרמייער אין אידיש: ‚ביי אונדז איז אַלץ פריי, פריי צו לערנען אַן אַ גראָשן געלט, מ׳קען זיך אפילו לערנען פאָר דאָקטאָר מעדיצין. שלמה! אויב מיר קענען פאָרשטיין אַ שטיקל גמרא אין חולין, וועט מעדיצין זיכער זיין פאָר אונדז פאָר־שטענדלעך״. — ער זאָגט עס מיט גרויס ענטוזיאַזם. ער לייגט פאָר שלמהן צו גיין באָלד זיך פאָרשרייבן, צו פאָרן זיך לערנען און אַרבעטן פאָר דעם ראָטן־פאָרבאַנד.

שלמה זאָגט: „קאָך זיך ניט! דו ביסט דאָך דאָ מיט זיי נאָר אַ פאָר טעג. איך פאָרשטיי וואָס ס׳מיינט אַז אַ אידישער זעלנער רעדט אידיש. ס׳איז דאָ פון וואָס צו זיין באַגייסטערט. אָבער גיב מיר צו פאָרשטיין די אידישע ווערטער פון אַ ליד, וואָס איך האָב געלייענט אין ‚מינסקער שטערן׳: ‚וואָס מיר ברכות, וואָס מיר בענטשן, אַז מיר זיינען פרייַ מענטשן׳. נו, קענסטו דאָס מיר אויפקלערן?״

אברהמעלע זאָגט: „האַ! דאָס מיינט גאָרניט. ווער הערט אים, דעם שרייַ־בער אין מאָסקווע? ס׳איז פריי צו דאָונען וויפל דיין האָרץ גלוסט״. — און ער זעצט פאָר צו דערציילן וועגן דעם אידישן רויטאַרמייער וואָס האָט געזאָגט: „ביי אונדז אין ראָטן־פאָרבאַנד זיינען ניטאָ קיין באַזונדערע בענק פאָר אידישע סטו־דענטן, ווי אין וואַרשע״. און שלמה פרעגט: „מיינסטו אַז דער גוי איז אַנדערש? ער וועט ניט שענדן, רויבן און מאָרדן קיין אידן?״ — „יאָ!״ זאָגט אַברהמעלע. און איצט רעדט ער שוין מיט אַ הויך קול: „אין ראָטן־פאָרבאַנד האָסטו ניט צו טאָן מיט די פּוילישע רוצחים! דאָס זענען מענטשן מיט גרויסע אידעאַלן. אין ראָטן־פאָרבאַנד זאָגט מער ניט אַ איד: ‚שלא עשני גוי׳״.

און אַברהמעלע גייט אַוועק, פאָרשרייבט זיך צו פאָרן לערנען און העלפן אויפבויען דעם ראָטן־פאָרבאַנד. ער זאָגט צו זיין חבר שלמה צו שרייבן אַזוי גיך ווי ער וועט קומען אויף אַן אָרט.

שלמה וואָרט אויף אַ בריוו. ס׳קומט אָבער ניט קיין שום ידיעה פון אַברהמעלען. פונקט ווי אין וואָסער אַריין...

אַ מהומה, אַ בהלה אויפן סמאָלענסקער וואָקזאָל. מענטשן לויפן צו די צוגן,

שטערן אין דער נאַכט

וואָס גייען אַפּ אויף די ליניעס: אוראַל, סיביר און טאַשקענט, מיט אַנטלאָפענע פון די געביטן, וואָס זיינען פאַרנומען געוואָרן פון דער היטלעריסטישער חיה. די מערהייט זיינען אידן. זיי האָבן די ערשטע דערהערט דאָס רעווען פון דער חיה. אָבער ס׳איז דאָ אַ קליינע צאָל רוסן. אַ סך פון זיי זיינען פונקציאָנאַרן, פאַרטיי־מיטגלידער. מ׳פאָרט מיט די נאָרמאַלע צוגן, מ׳פאָרט מיט לאָסט־וואָגאָנען, מיט קוילן־וואָגאָנען, מיט אָפענע פלאַטפאָרמעס. מען פאָדערט היינט ניט קיין בילעטן. ס׳איז פריי. פאָר וואו דו ווילסט.

אויף איינער פון די אָפענע פלאַטפאָרמעס זיצט שלמה. ער זיצט פאַרזונקען אין מוראדיקע געדאַנקען. ער דערציילט זיין מיטרייזנדן, אַ איד פון אַרשע (ווייסרוסאַלנד), אַז ער לויפט שוין צום צווייטן מאָל. דאָס ערשטע מאָל — פון פּוילן, אַצינד — פון פאַלאַצק. „איך בין נעכטן אַוועק זיך מעלדן אין דער אַרמיי. זאָגן זיי מיר: ‚דו קענסט פאָרן. ווען מיר וועלן דיך דאָרפן, וועט מען דיך גענפינען׳. און איך זע אַז זיי פּאַקן זיך אויך אין וועג אַריין".

אידן ווערן היימיש. אַ פרוי פון אַ שטעטל ביי דער ליטווישער גרענעץ וויינט, דערציילט: „איך האָב איבערגעלאָזט אַ ברודער אַ קאַליקע". — וויל זי וויסן פון שלמהן צי די דייטשן זיינען אַזוי שלעכט. זי טרייסט זיך מיט דעם, וואָס זי האָט אים איבערגעלאָזט אַ סך עסן.

דער הימל איז גרוי און פאַרנעפלט. מ׳האָט מורא פאָר אַ רעגן. שלמה באַרויקט די מענטשן: „רעגן איז בעסער ווי באָמבעס. גלייבט מיר. איך האָב עס שוין פאַרזוכט".

און טאַקע באַלד באַווייזן זיך אויפן הימל די בלייענע דייטשישע פייגל. מ׳קומט אַפּ מיט שרעק, ווייל זיי פאַרקערעוועט זיך אין אַנדער ריכטונג.

מ׳האָט מורא פאָר באָמבאַרדירן און מ׳הייסט דעם עשעלאָן פאַרלאָזן דעם סמאָלענסקער וואָקזאַל.

דער עשעלאָן יאָגט זיך איבער די ווייסטע סטעפּעס פון אוראל. שלמה באָמערקט ווי דער אַרשער איד שעפּטשעט עפּעס. נאָר שלמה האָט געקענט פאַרשטיין אַז דאָס איז אַ תפילה. קלייבט ער זיך איבער לעבן אים און ווערט גאָר נאָענט באַפריינדעט מיט אים.

שלמה, הונגעריק, מיט אַ פאָר רובל אין קעשענע, דערציילט: „גאָלאָפן, גאָרניט מיטגענומען, ניט קיין תפילין, ניט קיין סידור. אָלץ אַזוי אין אייליגניש, און אַצינד — אַן אַ שטיקל ברויט".

שלמה ווערט געהאָלפן, סיי מיט אַ סידור און סיי מיט ברויט.

גרשון וועגראָווסקי

וועז דער עשעלאָן שטעלט זיך אָפּ אין סאָראָטאָוו, לויפן אַלע נאָך גע־קאָכטע וואָסער. דער אַרשער איד גיט שלמהן אָן אלומיניום־טעפל און זאָגט אים: „גיי, ברענג געקאָכטע וואָסער. איך וועל דיר געבן ברויט".

שלמה ווייס ניט ווי אַזוי אָפּצודאָנקען פֿאַרן ברויט. וויל אים געבן דאָס טעפל צוריק, וועז ער טרינקט אויס דאָס געקאָכטע וואָסער. דער אַרשער זאָגט אים: „האָלט דאָס טעפל, דאָ, ביי אונדז, גייט מען ניט מיט ליידיקע הענט. מ׳מוז עפּעס שטענדיק האָבן אין דער האַנט, אַדער אַ זעקל, אַדער אַ טעפל. מ׳קען אַמאָל עפּעס געבן, האָסטו אין וואָס אַריינצולייגן.

און שפּעטער, וועז דער עשעלאָן קומט נאָענט צו טשעלאָבינסק, גיט ער שלמהן אַ סידור, דערביי זאָגט ער אים אָן, אַז דאָס איז ניט פון די כשרע זאָכן דאָ, ביי די חברים. אָבער אַז אַ איד וויל, דאָוונט ער און זאָגט אַ קאָפּיטל תהילים. ער ווייזט אים אויף דעם שער־בלאַט אַז דער סידור איז געוואָרן גערוקט אין מינסק, אין תרפ״ג, ביי די חברים.

שלמה הערט, מ׳רעדט אין דער שטיל: די רויטע אַרמיי קען ניט האַלטן אַ ליניע. זיי גייען צוריק און צוריק. די לאַנג אויפן פראָנט גייט פון שלעכט צו ערגער. דער שונא גייט און גייט אָן אַ אָפּהאַלט. גאָנצע דיוויזיעס מיט דער אמוניציע גייען אַריבער צום שונא. אין אַ סך ערטער, אויף די באַזאָרן, נעמט מען שוין ניט דעם רובל. די 5־ און 10־ רובלדיקע גאָלדשטיקלעך זענען זייער גאַנג־באַר (ווייל דאָס בילד פון ניקאָליי געפינט זיך אויף דער מטבע, רופן דאָס אידן חזירלער). שלמה הערט אַז מ׳נעמט אַראָפּ פוילישע אידן פון פראָנט און מ׳שיקט זיי אין די קאָלכאָזן. דאָס איז אַ פריקאָז. שלמה הערט אַז דער שונא גייט שוין אויף מאָסקווע. ער זעט, מאָסן עשעלאָנען גייען דורך, מיט פאַרוואונדעטע, פון די פראָנט ליניעס. שרעקלעך! דער שונא יאָגט.

אַ בחור, מיט מעדאַלן אויף זיין ברוסט, זיפּט די געקאָכטע וואָסער און זינגט דאָס לידל: „אויב מאַרגן איז אַ מלחמה, זיי שוין היינט גרייט" (יעסלי זאווטרא וואָינא, בוד סעוואָדניאַ גאָטאָוו). דער אַרשער זאָגט: „אַזוי ווי אַלץ איז אמת, אַזוי איז דאָס אמת. מ׳האָט זיי איינגעוויגט מיט אַ לידל".

שלמה קומט מיטן עשעלאָן קיין טשעלאָבינסק. מיט אַ גרופּע פוילישע אידן גייט ער צו דער קאָמיסיע פון דער שיקאָרסקי־אַרמיי. ער וויל דווקא ווערן אַ זעלנער און גיין אין דער מלחמה. אָבער די פוילישע קאָמיסיע זאָגט זיי: „מיר זוכן נאָר ריינע פאַלאַקן".

שלמה איז שטאַרק צופרידן וועז מען מאָביליזירט אים אין אַ מלחמה־

שטערן אין דער נאַכט

זאָואָד. מיט גרויס טאַלאַנט אַרבעט ער אויס אַ טייל צו אַ מאַשין. דאָס אַלו־מיניום־טעפל קומט אים אַצינד שטאַרק צו ניץ, ווייל צו די 800 גראַם ברויט קאָכט ער צו אַלע מאָל (וועז ער האָט) אַ פּאָר קאַרטאָפל.

אין אַן אָפּרו־טאָג גייט שלמה איבער די גאַסן פון טעשלאַבינסק. פּלוצלינג דערזעט ער קאַלומנעס מיט אַרעסטאַנטן, געפירט פון אַ קאַנוואַי פון דער „עז־קא־וועי־דע". ער זעט ניט פּאָר זיך קיין מענטשן, נאָר געשטאַלטן פון מענטשן, סטראַשידלעס, פיר אין אַ ריי. איינער האָלט זיך אַן ביים צווייטן. אַ לייכט ווינטל קען זיי אומווארפן. מ׳פירט זיי מיט די באַגענטן, פונקט ווי אין אַ שלאַכט, און גרויסע הינט באַגלייטן זיי.

ער נעמט אַוועק זיינע אויגן. ער קען ניט קוקן. ער גייט אַפּ אַ שטיקל וועג, טראַכט ער: אפשר איז דאָ זיינס אַ ברודער אַדער אַ גוטער באַקאַנטער אין די קאַלומנעס. ער לויפט צוריק און כאַפּט ווידער אַ קוק. אָבער דאָס האַרץ האָלט ניט אויס. ער קען ניט קוקן און גייט ווידער צוריק אַ שטיקל וועג. רעדט צו אים דאָס געוויסן: „שלמה! אפשר פירט מען דאָרט דיין ברודער, וואָס דו ווייסט ניט ווו אר איז דיר פאַרלוירן געוואָרן". ער גייט צוריק, און ער זעט אַ מענטש, וואָס ס׳דוכט זיך אים אַז דאָס איז אַברהמעלע, אָבער אַן אַ טראַפּן בלוט אין פּנים, און אַזוי אַלט! ער קוקט בעסער. יאָ, דאָס איז ער, אברהמעלע. ער האָט זיך פאַר־שריבן צו פאַרן לערנען אין אַן אוניווערסיטעט. דער תמימותדיקער אברהמעלע שטייט אים פאַר די אויגן. ער וויל שרייען, אָבער די וועריטער קומען ניט אַרויס פון מויל.

די צוויי חברים טרעפן זיך אין דער אַמעריקאַנער זאַנע אין דייטשלאַנד, אויפן וועג קיין ישראל. אַברהמעלע לייענט פאַר שלמהן זיין טראַגישע מגילה „איכה ישבה":

„זייערווינציק פרייַ טעג האָב איך געהאַט אין רוסלאַנד. כמעט אַלע זיינען געווען אַזעלכע ווי דו האָסט מיך געזען, אונטער אַ ביקס און באַגענט. איך האָב זיך שוין צוגעוואוינט. צו אַלץ קען מען זיך צוגעוואוינען. די צייט מאַכט פאַר־געסן. איך האָב שוין אַ סך פאַרגעסן. אָבער די ערשטע טעג פון טורמע קען איך ניט פאַרגעסן. מ׳ברענגט מיך אין די טורמע־באַראַקן. פינצטער, קאַלט. שוין די ערשטע נאַכט זע איך, מיינע שטיוול און מיין ווינטער־מאַנטל זיינען ניטאָ. איך שריי. קיינער הערט ניט. איך וויין. קיינער העלפט ניט. פאַר טאָג זע איך אַלטע צעריסענע שיך ביי מיין בעטל.

„דעם צווייטן טאָג פיל איך אויף מיר פאַרשענדע בליקן. איך מייד זיי

גרשון וועגראָווסקי

שטאַרק אויס. גיי ווייס אַז אונטער דעם קאַצאפסקע ווינטער־היטל געפינט זיך אַזאַ גרויסער מוח מיט אַ סך תורה־וויסן, און אונטער די קופייקע איז דאָ אַ אידיש גוט האַרץ. לאַנג אויסמיידן זיינע אויגן האָט ער ניט געלאָזט. ער קומט צו און פרעגט: „אַ פוילישער אידי?" די צוויי אידישע ווערטער צעברעכן אַלע מוראס, אַלע באַריערעס. מיר בייטן זיך מיט אונדזערע לעבנס־געשיכטעס. איך דערצייל אים ווען דער גנבה. ער זינגט מיר אויס דאָס קאַפּיטל תהילים כ״ב „קלי קלי למה עזבתני". ווען ער קומט צו דעם פסוק „יחלקו בגדי להם ועל לבושי יפילו גורל", פאַרטייטשט ער אין אידיש: „זיי צעטיילן זיך מיט דיינע קליידער און שפילן קאַרטן אויף דיינע שטיוול. דאָ זיינען אַלע גלייך, די היטערס פון געזעץ און די געזעץ־ברעכערס". דער איד איז געווען פאַר מיר ווי אַ ליכט אין אַ פינצטערן מדבר".

שלמה דערמאָנט אַברהמעלען וואָס ער האָט געזאָגט פון דאָוונען. אברהמעלע זאָגט הויך אויפן קול: „איך קען זיך ניט באַרימען מיט תרי״ג מצוות. אָבער איך האָב אַלע טאָג געזאָגט די ברכה „שלא עשני גוי"".

נתן מייכעמער און דאָס קליינע משהלע

באַלאָדן, באַהאָנגען מיט גרויסע פּעק און קליינע פּעקלעך פון קאָפּ ביז די פיס, זעט מען ניט אַרויס דאָס קליינע משהלע מיטן קמץ־בערדעלע. נאָר ביים דאשעק פון דעם קליינעם רונדיקן פּוילישׁ־אידישן היטעלע איז אָפּן אַ פּענצטערל פאַר איין אויג צו זען דעם וועג. מ׳זעט ניט משהלע דעם שפּיליטער, נאָר פּעקלעך באַוועגן זיך. ער אָטעמט שווער אונטער דער משא, וואָס שלעפּט אים אַרונטער ביז צו דער ערד. ער איילט זיך אָצינד מיט לאַנגע שנעלע טריט אויף די וואַרשעווער גאָסן צום ווילנער וואָקזאַל, ניט צו פאַרשפּעטיקן די באַן, וואָס גייט אָפּ צו זיין שטעטל.

צו דער באַן איז משהלע אַנגעקומען שפּעט. אַלע פּלעצער זענען געווען פאַרנומען. מיטן גאַנצן כוח שטופּט ער זיך אַריין. זיינע אויגן וואַנדערן. ער וויל געפינען אַ היימישן איד, אַפּצושטעקן עטלעכע פּעקלעך, ערשטנס, כדי ס׳זאָל

שטערן אין דער נאַכט

אים ווערן אַ ביסל גרינגער, און צווייטנס, ער האָט מורא פאַר דעם קאָנדוקטאָר. צופיל פּעקלעך אויף איין בילעט — דאָס טאָר מען ניט. ס׳שמעקט מיט שטראָף צו באַצאָלן אַ סך מער ווי דער בילעט קאָסט. ער געפינט ניט קיין איד, ניט בלויז אַ היימישן, נאָר ס׳איז ניטאָ קיין איד אין וואָגאָן.

די פּיס ברעכן זיך אים פון אַ גאַנצן טאָג אַרומלויפן איבער ווארשע איינ־קויפן סחורה. ער טראַכט: „אוי, ווי גליקלעך וואָלט איך געווען, ווען איך קריג אַ פּלאַץ צום זיצן. איך וואָלט זיך באַפרייט פון דער משא. מיינע פּיס וואָלטן אַ ביסל גערוט, זיי ברענען ווי פייער". אָבער דער גאַנצער וואָגאָן איז פול מיט גויים. זיי וועלן ניט אָפּטרעטן אַ פּלאַץ פאַר אַ איד. מיט אַלע כוחות האָלט ער זיך אויף די פּיס, מיט זיינע פּעקלעך.

און אָט, ביי דער ערשטער סטאַנציע, ווערט ליידיק אַ פּלאַץ צום זיצן. דאָס קליינע משהלע פאַרנעמט געשווינד דעם פּלאַץ. ער גלייכט אויס זיינע ביינער, אָטעמט אָפּ פרייער. די פּעקלעך צעלייגט ער אויבן, אונטן און אַרום. ער מאַכט זיכער אַז דער קאָנדוקטאָר זאָל ניט באַמערקן אַז דאָס זיינען אַלע זיינע פּעקלעך. עס ווערט אים וואַרעם אין זיינע גלידער. ער כאַפּט אַ דרימל.

„מתוקה שנת העובד". דאָס קליינע משהלע האָט אַ גרויסע הנאה פון דעם זיסן שלאָף. ער כראַפּעט, פייפט אויס אַ געזאַנג מיט זיינע נאָזלעכער. ער וואָלט אַזוי אָפּגעשלאָפן ביז צו זיין סטאַנציע, ווי אַ מזמור. אָבער פלוצלינג עפנט זיך די טיר פון וואָגאָן און ס׳קומט אַריין אַ קאָנדוקטאָר מיט אַ פּעטן רויטן קאַרק. דער קאַרק לייגט זיך איבער אין פאלדן און פון אונטער זיינע געדרייטע וואָנצעס קומט אַרויס אַ הייזעריק־בייזער געשריי: „בילעטי! בילעטי!" משה שלאָפט. ער וועקט אים אויף מיט אַ קאָפּיע מיטן פוס: „היי, זשידזשיע, שלאָף ניט! וואו איז דיין בילעט?" משהלע כאַפּט זיך אויף מיט אַ ציטער. ער דערקענט אין אים דעם אכזר. ער ווייזט אים דעם בילעט. דער קאָנדוקטאָר האָלט דעם בילעט און וויל וויסן, וויפל פּעקלעך ער האָט אַרום זיך. ער וואַרפט זיך און שרייט הויך אויפן הייזעריקן קול: „באַצאָל פאַר די פּעקלעך אָדער..."

משהלע מאַכט אַ חשבון: „ס׳וואָלט זיך אָפּגעשטעלט אַ פאַר זלאָטעס. אָבער אַצינד איז מיין האַרץ אומזיסט. דער קאָנדוקטאָר מאַכט ניט קיין חשבונות. ער האָלט שוין זיין בילעט. דאָס מיינט אַז ביי דער נאָענטסטער סטאַנציע קען ער געבן אַ פּייף. ס׳וועט קומען פאָליצייַ. דעמאָלט וועט שוין זיכער ניט לוינען".

משהלע רעדט, בעט, פאַרלאָזט זיין מקום־מנוחה, לויפט אים נאָך מיט די פּעקלעך אויף זיך, פאָלט. טייל גויים לאַכן, האָבן הנאה. אַנדערע רעדן מיט האָס:

גרשון וועגראָווסקי

„ס׳איז אוממעגלעך צו פֿאָרן מיט אידן אין איין וואָגאָן". — „שטענדיק האָבן זיי טענות, מאָכן אַ גרויסן טומל", גיט צו אַ גויע, וואָס פֿאַרנעמט צוויי זיץ־פּלעצער מיט עטלעכע קוישן אויבס. — „אומעטום זיינען זיי דאָ, די זשידעס, ווי עס וואָלט געווען זייער פּוילן", שרייט אַ הינקעדיקער גוי. „איך האָב זיך געשלאָגן פֿאַר נאשא פֿאַלסקאָ, און קויף אויך אַ בילעט! און זיי, די זשידעס, האָבן טענות". „פֿראָשע פֿאַנאָ", זאָגט משהלע הכנעהדיק, שטיל און שאַרף, „איך האָב דאָך אַ בילעט. נאָר דער פֿאָן קאָנדוקטאָר וויל פון מיר אַז איך זאָל צאָלן פֿאַר יעדן פּעקל, גרויס אָדער קליין. דאָס קען איך ניט!" אָבער דער לאָמער גוי הערט ניט וואָס משהלע זאָגט. ער דראָט אים מיטן שטעקן, שרייט: „גיי צום טייוול, זשיד! באַצאָל!"

משהלע רייניקט אויס אַלע קעשענעס, באַצאָלט. דער קאָנדוקטאָר גיט אים צוריק דעם בילעט. ער לויפט צוריק צו זיין פּלאַץ. אָט, מיינט ער, וועט ער זיך אַוועקזעצן. ער געפינט אָבער זיין פּלאַץ פֿאַרנומען פון דעם הינקעדיקן גוי מיטן שטעקן. ער רעדט נאָך אַלץ מיט שוים וועגן די אידן: „פּוילן וואָלט געווען גליקלעך אָן די זשידעס". „זשידשי, קיין פֿאַלטינגע!" העלפֿן אונטער אַלע גויים אין איין כאָר.

משהלע פֿאַלט פון מידקייט, ער טוט זיך אַנלענען וואו ער קען, צו האָלטן זיך אויף די פיס. ער האָפט, אויף דער קומענדיקער סטאַנציע וועט אימעצער באַפרייען אַ פּלאַץ.

אויף דער קומענדיקער סטאַנציע קומט אַרויף אַ גרויסע מאַסע גויים מיט זעק, פּעק און גרויסע קויבערס. זיי פֿאַרנעמען יעדן ווינקל פון וואָגאָן. צווישן דער מחנה דערזעט ער זיינעם אָן אח לצרה, דעם שפּיליטער נתן מייכעמער. ביי דעם הויכן נתן איז די גרויסע באָרד ווילד צעפלאָשעט. אויף דער פּלייצע אַ גרויסער פּאַק. ער פֿאַרגעסט אַצינד צו זוכן אַ פּלאַץ פֿאַר זיינע שוואָכע פיס. ער מוז זיין אַצינד לעבן נתנען, אים דערציילן וועגן דעם אכזר קאָנדוקטאָר. אפשר וועט נתן דער חכם געפינען אָן עצה קעגן אים. שטיל, פֿאַמעלעך, מיט אַלע כוחות, ניט ח״ו צו טשעפּן די פֿאָנעס, מאַכט ער זיך אַ וועג צו נתנען.

משהלע דערציילט אים וועגן דעם נייעם קאָנדוקטאָר, ווי ער באַרויבט אידן. „איר ווייסט דאָך ווי שווער עס קומט אָן היינט דעם גראָשן צו פֿאַרדינען", רעדט זיך משהלע אַראָפּ פון האַרצן. „איך לויף פֿאַר פּופּציק גראָשן פון דער פֿאָנסקע גאָס צו די נאלעווקעס, פון איין עק וואַרשע צום צווייטן. און אין וואַרשע, אויף די שטיינער, איז אַ סך שווערער צו לויפן ווי אין דלוגאַשאַדלע אויף די זאָמדן,

שטערן אין דער נאַכט

אי די שיך ווערן שנעל צעריסן, אי די פיס טוען וויי, און דאָ — גיב זלאָטעס! איך זאָג אייך, ער נעמט צו דאָס גאַנצע פאַרדינסט". — „האָסט זיך באַמיט אים צו געבן עפּעס אין יד אַריין?" וויל נתן וויסן. — „ער איז פון די גויים וואָס נעמען ניט", ענטפערט משהלע. — „דאָס איז ניט גוט, זאָגט נתן. אָז דער גוי נעמט ניט, איז ביטער". — „איר זעט, נתן? אָט די אַלע גויים מיט די גרויסע קויבערס וועט ער ניט זאָגן אַ וואָרט, ער אַנטשולדיקט זיך נאָך ביים דורכגיין. אָבער אָז ער זעט אַ איד מיט אַ פּעקל — זשיד, באַצאָלן!"

„מ'לאָזט אונדז ניט פאַרגעסן אָז מיר זיינען אין גלות. דער גלות־פּוילן איז דער ערגסטער, ממש, מ'לאָזט ניט כאָפּן דעם אָטעם", זאָגט דער הויכער נתן, קוקט אַראָפּ צום קליינעם משהלע און וויל אים טרייסטן. „דער קאָנדוקטאָר, וועט ניט אייביק זיין. ער וועט זיך אַנשיכורן, אָדער מאַכן אַ גנבהלע, וועלן זיי אים משלח זיין. און ס'וועט קומען אָן אַנדער גוי אויף זיין אָרט, וועמען מ'וועט קענען געבן אין יד אַריין. זאָרג זיך ניט!" — „דערווייל איז ער דאָ, און ער האָט אויסגעריניקט מיינע קעשענעס, און מאָרגן איז פרייטיק", קרעכצט משהלע. „איך האָב אפילו ניט קיין זלאָטע צו געבן מיין כאַנטשען אויף שבת".

„ס'איז ניט גוט, מ'דאַרף עפּעס טאָן. אָבער, זאָגט נתן, „לא בחייל ולא בכוח, כי אם ברוח. וואָס קענען מיר טאָן אין דעם פינצטערן גלות־פּוילן? זיי זיינען שטאַרקער. לאָמיר אָבער האָפּן אָז ס'וועט אַריינקומען אַ גוטער געדאַנק אין קאָפּ אַריין און דער רבש"ע וועט העלפן. געדענק משהלע, כי אם ברוח! ס'איז אַרויס אַ ניי געזעץ: מ'קען שוין קויפן אַ חודש־ביכל, נאָר מ'מוז האָבן אַ פאַטאָגראָפּיע. דאָס איז גוט פאַר אונדז. ס'איז בעסער ווי צו שטיין אַלע טאָג צו קויפן אַ בילעט. מ'קען זיך איינברענגען אַ פּאָר זלאָטעס אַלע חודש. קויף!"

מאָנטיק פרי טרעפט נתן משהלען אויף דער באַן. „נו, געקויפט?" פרעגט נתן. דאָס קליינע משהלע ווייזט נתנען דאָס ביכל. נתן באַטראַכט זיין אייגן ביכל און משהלעס. דער קאָנטראַסט פון איין פאַטאָגראָפּיע צו דער צווייטער איז ווי שבת הגדול צום קורצן פרייטיק. משהלע מיטן בן־נגס־פּנימל, אַ קמץ־בערדעלע, קעגן נתנען מיט דער לאַנגער בערד, מיטן גרויסן שטערן. — „אונדז קען מען ניט פאַרטוישן איינעם מיטן צווייטן", זאָגט נתן מיט אַ שמייכל. און משהלע גיט צו: „און ניט צוגנבענען. קיינער קען ניט פאָרן אויף אונדזערע ביכלער נאָר מיר אַליין". „ווייסטו וואָס משהלע", איז נתן גאָנץ ערנסט, „איך האָב אַן איינפאַל, נאָר מ'דאַרף האַנדלען שנעל, אַיידער דער קאָנדוקטאָר קומט אַרויף. דו, משהלע, נעם מיין ביכל, זעץ זיך ביים עק פון וואַגאָן. איך וועל האַלטן דיין ביכל און זיצן

אין דעם אַנדערן עק". — משהלע האָט מורא און וויל ניט. אָבער נתן זאָגט: „נעם, גייז!" טוט משהלע. נתן מיט משהלען האָבן זיך פאַרטוישט מיט די ביכלער, און זיי זיצן אַצינד ווייט איינער פון צווייטן.

דער קאָנדוקטאָר, ווי שטענדיק, קומט אַרויף מיטן טומל: „בילעטי! בילעטי!" משהלע איז אויפן ערשטן פייער. ער גיט אים דאָס ביכל. דער קאָנדוקטאָר קוקט אויף דער פאַטאָגראַפיע און כאַפט אַ בליק אויף משהלען. ער שרייט אויס: „דאָס ביכל איז געגנבעט! ניט דיינס!" און ער נעמט עס אַוועק. ס'נעמט אַ שטיקל צייט ביז ער קומט צום אַנדערן עק וואו נתן זיצט. ער שרייט: „בילעטי!" נתן גיט אים דאָס חודש-ביכל. ער גיט איין קוק און צעשרייט זיך: „געגנבעט!" און ער נעמט דאָס ביכל אַוועק פון אים. ביי דער קומענדיקער סטאַנציע גיט ער אַ פייף. ס'קומען אַרויף אַ פאָליציאַנט מיט אַן אויבער-קאָנדוקטאָר. ער גיט אים אַוועק די צוויי ביכלער און וויזט אַן אויף די גנבים. מ'אַרעסטירט זיי. מ'פירט זיי אַראָפּ אויפן וואָקזאַל. דער אויבער-קאָנדוקטאָר האַלט די ביכלער אין האַנט. נתן שרייט: „איך בין ניט קיין גנב! דאָס איז מיין ביכל, קוק! זע!" ער טוט אַ קוק אויף דער פאַטאָגראָפיע און פרעגט דעם נאָמען. נתן שטעלט זיך אַוועק ווי אַ זעל-נער, שטייף, שרייט אויס: „נתן מייכעמער!" דער אויבער-קאָנדוקטאָר גיט אים גלייך אַוועק דאָס ביכל. באַלד נעמט ער דאָס צווייטע ביכל און רופט אויס: „משה מישלער!" משהלע לויפט צו מיט אַ געשריי: „דאָס בין איך!"

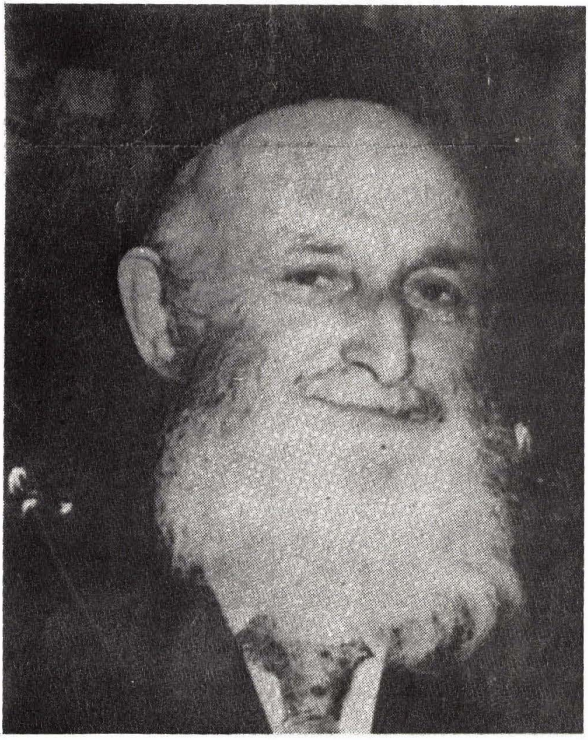
דער אויבער-קאָנדוקטאָר ווערט בייז, שעלט, שרייט: „פשא קרעוו, צום טייוול, ער מוז זיין שיכור". ער זאָגט איבער אַ טויזנט מאָל „פשא קרעוו". דער פאָליציאַנט ברענגט אים פון וואָגאָן. דער אויבער-קאָנדוקטאָר זידלט אים: „גיי, פאַשע חזירים!" דער קאָנדוקטאָר שרייט: „אַלאַ באַגאַז!" ער צלמט זיך. ער גלייבט ניט זיינע אייגענע אויגן, ווען מ'ווייזט אים די ביכלער. ער קלאַפט זיך אין קאָפּ אַריין. דער אויבער-קאָנדוקטאָר לאָזט ניט אַפּ. ער זידלט: „פשא קרעוו, דו שיכור, אויסוואורף!" ער בעט זיך ביי אים רחמים. „מער וועט אַזעלכעס ניט פּאַ-סירן", זאָגט ער צו.

זיין אורטייל איז: „שוין גייט אַלע צום וואָגאָן, ווייל די באַן גייט באַלד אַפּ". און דעם קאָנדוקטאָר זאָגט ער אַן: „געדענק! מער זאָלסטו זיי ניט באַליידיקן! זיי זיינען ערלעכע מענטשן! ניט קיין גנבים!"

זינט דעמאָלט האָבן משהלע און נתן געפירט אַ סך פּעקלער אַן מורא, אַן שטערונג. משהלע דערציילט נתנען: „אַ גויע האָט געמסרט אַז מיר האָבן אַ סך פּעקלער, האָט ער איר געזאָגט אַז מיר זיינען פריווילעגירטע מענטשן".

שטערן אין דער נאַכט

„זעסט", זאָגט נתן מיט אַ שמייכל, „מ'האָט אים אויסגעלערנט, ווייס ער אַז מיר זיינען פון די אתה בחרתנודיקע. געדענק! לא בחייל ולא בכוח כי אם ברוח. דער רבש"ע דאַרף נאָר געבן אַ גוטן געדאַנק. דאָס איז אונדזער בעסטער וואָפן".

דער שפיליטער נתן מייכעמער ז"ל
דאָס בילד איז געמאכט אין זיינע לעצטע יאָרן אין קאַנאַדע

גרשון וועגראָווסקי

צוריק פון יאָריד

ער באָגיסט זיך מיט אַ קאָלטן שווייס. עס וועקן אים די וויטיקן פון דער נעכטיקער אָפּעראַציע. ער פילט ניט איין גליד אין זיין צעשניטענעם גוף. די שמערצן זיינען גרויסע.

ווי אויף צו להכעיס, שטראָלט די תמוזדיקע זון אַריין מיט אַ גרויסער שפּע דורכן פענצטער, ווי זי וואָלט זיך רייצן מיט אים: „נו, סעם, די זעסט? פון דיינע אָלע פאַנטאַזיעס איז געבליבן גאָרניט. געוואָלט פּאָרן, אַרומרייזן איבער דער וועלט, געוואָלט פּאָרן זען ארץ־ישראל, און אפשר פאַרברענגען די לעצטע יאָרן אין אונדזער הייליקן לאַנד. אָבינד צוגעבונדן צו אַ בעט, אין אַ שפּיטאָל, מי־יודע אויף ווי לאַנג. פון אָלע געדאַנקען איז געבליבן בלויז אַ בענקעניש צו אַ גרויסן חלום...“

„הילף הילף!“ שרייט סעם, „קראַנקן־שוועסטער!“ אַ קראַנקן־שוועסטער גיט אים אַן איינשפּריצונג. די שמערצן גייען אַוועק. ער הייבט אָן פילן בעסער. ער וויל פאַרמאַכן זיינע אויגן, שלאָפן. אָבער געדאַנקען פון חשבון־הנפש מאַטערן אים, לאָזן אים ניט רוען. זיינע אידישע רחמנותדיקע אויגן און זיין שמערצלעך פּנים זענען אָבינד געוועזן צו זיין שכן מיט דער יאָרמלקע פון שכנותדיקן בעט. מיט אַ שטילן ביטערן קרעכץ זאָגט ער: „אָלץ איז פאַרביי, דאָס גאַנצע לעבן מיינס איז אַוועק ווי אַ שלעכטער חלום. אָלץ איז פאַרפלויגן, פאַר־וויאָנעט“.

דאָ גייט ער אַריבער צו אַ הויכן טאָן. ער וויל דער שכן זאָל הערן. אַ גאַנץ לעבן געלעבט מיט פרעמדע! עס קלעמט דאָס האַרץ. עס ווילט זיך זען אַ נאָענטן ביי דעם קראַנקן־בעט, אַן אמתן נאָענטן, ניט אַ פאָלשן. געדאַנקען מאַטערן אַן אַ שיעור. ער פרעגט זיך: „ווי קומט עס צו מיר? אַ גאַנצן לעבן געהאָנדלט־גע־וואָנדלט מיט אַ וועלט. קיינער האָט מיך ניט געקענט אָפּנאַרן. און אָבינד, אין דעם בין־השמשות פון מיין לעבן, בין איך געוואויר געוואָרן ווי איך האָב זיך אַליין מיאוס אָפּגענאַרט. ווי קומט עס?“ ער זוכט די סיבה צו זיין טראָגעדיע.

סעמס געדאַנקען וואַנדערן אָבינד. זיי אַנטלויפן ווייט פון שפּיטאָל און דאָק־טוירים. זיי וואַנדערן אַוועק צו זיין יוגנט, צו זיין שורש, צו זיין בראשית. ער דערמאָנט זיך זיין ווייטע פאַרגאַנגענהייט, מיט 65 יאָר צוריק. זעקס יאָר איז ער דאָן אָלט געווען. ער שפּילט זיך מיט קינדערלעך פון זיין עלטער אין אַ הויף אין

שטערן אין דער נאַכט

וואַרשע. ער געדענקט אפילו דעם נאָמען פון דער גאַס — נאָלעווקעס: „מיר יאָגן זיך, לויפן. איינער וויל איבעריאָגן דעם צווייטן. מיר פאָלן מידע און לויפן ווידער. יונגע הערצלער קלאָפן, דעכטן, סאָפּען. ס׳איז געווען אַזוי שיין אין דרויסן. פֿלוצלינג קומט מיין עלטערער ברודער צולויפן מיט אַ געשריי: ‚שמחה, קום אַהיים! מיר פֿאָרן קיין אַמעריקע. קום, מ׳דאַרף זיך איבערטאָן!״

כאָטש אָלץ איז אַזוי פֿאַרנעפֿלט, ס׳איז דאָך געווען אַזוי לאָנג צוריק, דער־ציילט ער פֿאַר זיין שכן: „עס זעט אויס ווי אַ חלום. גראָד דער חלומדיקער נעפּל ווערט פֿאַר מיר אַ ליכט, וואָס ווייזט מיר דעם וועג אין מיין פּינצטער לעבן. אָצינד ווייס איך שוין וואו איך באַלאַנג. ניט מער זיין מיט פּרעמדע״.

דער שכן וויל וויסן די גאַנצע געשיכטע, ניט אָפּגעהאַקטע זאַצן. און סעם דערציילט: „פֿאַרשטייסט, מ׳איז אַ מאָל יונג געווען. איך האָב ניט געקליבן מיינע פּריינד, אַ איד, אַ גוי, פֿאַרבראַכט מיינע טעג און נעכט אין די טאַנץ־זאָלן, באַ־קאַנט זיך מיט אַ קריסטלעך מיידל און חתונה געהאַט. ס׳זענען געקומען אויף דער וועלט קינדער און ס׳זענען שוין דאָ אייניקלעך. מיין ווייב האָט געפּירט ניט בלויז די ווירטשאפט אין הויז נאָר אָלץ. איך בין שטענדיק געווען פֿאַרנומען אויפן יאָריד. איך בין געווען גלייכגילטיק צו אָלץ וואָס קומט פֿאַר אין מיין הויז. געלעבט ווי אַ פּרעמדער, וואָס צאָלט דירה־געלט. איך בין געווען גלייכגילטיק צו זען אַז מיין ווייב פֿאַרפּעלט ניט קיין מאָל צו גיין זונטיק מיט די קינדער אין קירך. קיין אמתע אידן וועלן קינדער פון אַ קריסטלעכער מאַמע קיין מאָל ניט זיין — איז געווען מיין געדאַנק — טאָ זאָל זיין אַזוי, פֿאַרפֿאַלן, גוטע גויים״.

סעם דערפּילט אַ שטאַרקע שטעכעניש. זיין שכן וויל אים העלפֿן. עס גייט פֿאַרביי און סעם דערציילט ווייטער: „דעם אמת זאָגנדיק, איך בין קיין מאָל ניט געגאַנגען מיט מיין ווייב אין קירך, נאָר איך האָב געוואָרט אויף דער גאַס. אַזוי איז געווען יעדן זונטיק. מיין ווייב און די קינדער זיינען אַריינגעגאַנגען אין דער קירך און איך האָב געזאָגט אַ תירוץ. די קינדער, ווען זיי זיינען געווען קליין, האָבן ניט געוואוסט און ניט פֿאַרשטאַנען. און מיין ווייב האָט געהאַלטן פֿאַר איר קריסטלעכן חוב ניט צו דערציילן פֿאַר וואָס איך שטיי אין דרויסן און גיי ניט אַריין. די קינדער האָבן ניט געוואוסט וועגן זייער גרויסן אומגליק. אָבער, ס׳איז געקומען אַ צייט, ווען זיי זיינען געוואויר געוואָרן אַז דער טאַטע איז אַ איד. וואָס פון די זעלבע קינדער איז געוואָרן! חיות — איז איידל געריסן. דער טאַטע איז פֿאַר זיי אַ פֿאַרזעעניש, אַן אַנשיקעניש, אַ צרעת. אַזוי שרעקט זיי מיין אידיש־קייט״.

גרשון וועגראָווסקי

סעם באַטראַכט זיין שכן. ער זעט ביי אים אַ חומש, אַ סידור, און וויל וויסן צי ער דאַוונט יעדן טאָג. „נו, לאָמיר זען צי איך געדענק נאָך עפּעס עברי, וואָס מיין טאַטע האָט מיך געלערנט". ער נעמט דעם סידור אין האַנט אַריין און באַטראַכט אים פון אַלע זייטן. און ער זאָגט מיט אַ זיפץ: „אַלץ אַזוי פאַרוואַלקנט. שוין אַזוי לאַנג ניט געזען עפּעס פון אונדזערע הייליקע זאַכן. אונדזער גאַנצע משפּחה איז אַנגעקומען קיין ניו־יאָרק. דאָ האָט מיין טאַטע ניט געקענט מאַכן אַ לעבן, האָט ער געמוען די משפּחה און איז אַוועק אין אַ שטעטל, ווייט פון ניו־יאָרק. פּרנסה איז געווען, אָבער אידן און אידישקייט זיינען ניט געווען. מיר, די קינדער, זיינען אַוועק מיטן שטראָם, אָבער ניט דער טאַטע מיט דער מאַמען. זיי האָבן קיין טריפה ניט געגעסן. מיין טאַטע איז געווען דער, וואָס האָט געשאָפן אַ מנין אידן. מ'האָט געדאַוונט ביי אונדז אין שטוב שבת און יום־טוב. מיינע זינד דערצייל איך אַצינד. איך בין געווען אין אונדזער משפּחה דער, וואָס איז דורכגעשפרונגען דער ערשטער די באַריערע. איך האָב געהאַסט אַלץ וואָס קומט פון אידישקייט. איך האָב געגלייבט אין דער נייער סביבה. מ'דאַרף ניט אַלטע מנהגים. איך האָב זיך פאַרמאָסטן אויסצורייסן דעם בוים מיטן שטאַם, און אַ סוף.

„איך וואָלט וועגן אַלץ פאַרגעסן. אָבער פאַרבאַהאַלטענע כוחות האָבן מיך ניט געלאָזט פאַרגעסן. זיי האָבן מיר שטענדיק דערמאָנט וועגן בוים און שטאַם. איך פאַרגעס ניט טאַטע־מאַמע. איך היט אַפּ די יאָרצייטן, פאַסט יום־כיפור. איך וויל אַצינד מאַכן אַ דראַסטישן שריט אויף צוריק. טאָקע שפּעט. ס'איז שוין נאָכן יאָריד. אָבער כל־זמן איך בין נאָך „דא", ניט אַוועקגעפאָרן פון מאָרק, זאָגט מען ביי אונדז אידן, קען נאָך קומען אַ גוטער קונה און אויסגלייכן דעם חשבון. איך וויל ווערן אַן אמתער איד, גיין אין מיין פאַטערס וועג".

„פון וואַנען זענט איר?" וויל סעם וויסן. „איך בין ניט קיין געבוירענער אַמעריקאַנער". „יאָ, דאָס פאַרשטיי איך. אָבער וואו געבוירן?" „אין פוילן". „וואו אין פוילן?" שטייט ער ניט אָפּ. „לעבן וואַרשע", „אַזוי? זענט איר דאָך עפּעס אַן אייגענער, אַ לאַנדסמאַן". „וי רופט מען אייך?" „יאָסל". „איך בעט אייך, יאָסל! הערט, טאָמער מאַך איך צו די אויגן אויף אייביק, זאָלט איר זיין אַן עדות פון מיינע לעצטע ווערטער. איך בין אַ איד! איך וויל ליגן אויפן זעלבן בית־עולם, וואו ס'ליגט מיין טאַטע, אויפן בית־דוד, אין ברוקלין. געדענקט, טייערער לאַנדסמאַן! איך פאַרשטיי אַז איר ווייסט וואָס דאָס מיינט. ס'איז דאָך אַ גרויסע מצוה".

מיט אַלע כוחות זעצט ער זיך אויף און שטרעקט אויס די האַנט. יאָסל נעמט

שטערן אין דער נאַכט

אַן זיין בייגערדיקע האַנט און זאָגט אים צו: „יאָ, איך וועל זאָגן, איך וועל זיין אַן עדות. ס׳איז אַ גרויסע מצווה, מ׳רופט עס ביי אידן ,חסד של אמת׳. אָבער זייט דערווייל געזונט, דערלעבט משיחן״.

יאָסל, פֿאַרנומען מיט זיינע אייגענע צרות, נעמט ניט אַראָפּ די אויגן פון דעם אַלטן. ער טראַכט: אַט דאָס איז אַ איד! — אפילו ווען ער פאַלט אַריין איז שאול תחתיה, וועט ער אַנווענדן ציין און נעגל אַרויסצוראַטעווען זיך פון דאָרטן. ער זעט אין אים אַ גרויסן בעל־תשובה. ער וויל שטאַרבן ווי אַ איד, זיין טויטער קערפּער זאָל זיין הייליק.

זינט יענעם טאָג זיינען סעם און יאָסל זייער נאָענט געוואָרן. סעם טוט אים פֿאַרטרויען זיין פֿאַרצווייפלונג, וואָס איז אַ פּועל יוצא פון דער פֿאַרגאַנגענהייט און דער מורא פֿאַר דער קעגנווארט. „די צוקונפֿט״, זאָגט ער מיט אַ זיפֿץ, „זעט אויס צו זיין זייער ניט קיין גוטע. מאַלע, וואָס מיין גויע קען אָפּטאָן! זי האָט דאָך מורא פֿאַר אַ איד און אידישקייט, פונקט ווי פֿאַרן מלאך־המוות. בכדי צו פֿאַר־דעקן מיין אידישקייט פֿאַר די קינדער און איניקלעך, וועט זי אָפּמעקן מיין אידישע פֿאַרגאַנגענהייט. די איניקלעך זאָלן זיך ניט דאַרפן שעמען, אַז זיי האָבן געהאַט אַ ,גרענד־פּאַ׳ אַ איד, וועט זי מיך לייגן אונטער אַ צלם״.

„אַזוי?״ וואונדערט זיך יאָסל. „יאָ, יאָסל, אַלץ קען געשען אין דער מדינה. וואַר וועט זיך גיין שלאָגן פֿאַר מיר? איך האָב ניט קיין קרוב און גואל. כ׳בין אַליין, אַלע זיינען שוין אויסגעשטאָרבן, איז אַ צלם — און פּטור. יאָסל, מילא, וואָס ס׳איז געווען קען איך ניט כאַפּן צוריק. אָבער אַזעלכעס וויל איך אויס־מיידן. איך בין אַ איד! און אויף מיין מצבה, וויל איך, זאָל שטיין מיין נאָמען, וואָס מיין טאַטע האָט מיר געגעבן: שמחה, ניט סעם, שמחה בן שלמה״.

איין מאָל, אין אַ פּרימאַרגן, ווען די קראַנקן־שוועסטער האָבן שוין געהאַט אָפּגעטאָן זייער אַרבעט, וואָשן, ראָמען, איבערציען דאָס בעטגעוואָנט, איז סעם געלעגן אין בעט אַן איבערגעטאָנער, אַן אָפּגעוואָשענער. ער האָט שוין ווינצי־קער געקרעכצט. ער האָט היינט געפּילט בעסער. אָבער דער בלוט־בייטל איז נאָר אַלץ געהאַנגען אויפן אייזערנעם שטאַנג, געפּאָמפּעט בלוט אין זיינע אָדערן. פּלוצעם האָט זיך אין דער אָפּענער טיר באַוויזן זיין ווייב אין דער באַגלייטונג פון אַ גלח מיט אַ גרויסן צלם און אַ וויסן שטייפן קראָגן. מיט אַ שעלמישן שמייכל זאָגט זי: „סעם! דו זעסט אויס אַ סך בעסער ווי דאָס לעצטע מאָל ווען איך האָב דיר געזען״. סעם שווייגט, ער רעדט ניט. די יסורים זיינע זיינען אַצינד

גרויס, גרעסער ווי בעת דער אָפּעראַציע. די צונג ווערט ביי אים אָפּגענומען. אַזוי געדויערט עס עטלעכע מינוט.

ווען ער קומט צו זיך, פרעגט ער מיט אַן איינגעהאַלטענעם אָטעם, שטיל (דער גלח זאָל ניט הערן): „פּאַטרישע! ווער איז דער מאַן?" „דאָס איז דער פּריסטער פון אונדזער קירך". „אַזוי? זינט ווען איז דאָס אונדזער קירך? אונדזער פּריסטער?" פרעגט סעם מיט טרערן אין די אויגן.

אין דער צייט ווען סעם פרעגט די האַרבע פראָגעס און פּאַטרישע שטאַמלט, ווייס ניט ווי אַזוי זיך צו פּאַרענטפערן, שטייט שוין דער פּריסטער און פּרעפּלט, צלמט זיך. סעם שטאַרקט זיך און שרייט: „גיי אַוועק פון דאָנען!" דער פּריסטער, אַ צעטומלטער, פרעגט: „פּאַר וואָס?" „שוין זאָלסטו אַרויס פון מיין צימער!" דער פּריסטער פרעגט ווידער: „פּאַר וואָס?" פּאַטרישע וויל אים אינשטילן, זי שעמט זיך: „דער פּריסטער איז געקומען דיך באַזוכן און ווינטשן דו זאָלסט געשווינד געזונט ווערן. שריי ניט!" בעט זי זיך ביי אים. אָבער סעם שרייט: „אַרויס!" און ער כאַפט דעם אייזערנעם שטאַנג. אָלץ רייסט זיך איבער. בלוט גיסט זיך אויפֿ דיל. ער וויל אים שלאָגן מיטן אייזערנעם שטאַנג. יאָסל קומט דעם פּריסטער צו הילף. ער פּאַרשטעלט אים און בעט אים ער זאָל גיין, ווייל סעם איז ניט קיין קריסט נאָר אַ איד.

דער פּריסטער פּאַרלאָזט דאָס צימער מיט אַ טענה צו פּאַטרישן, פּאַר וואָס זי האָט פּאַרבאַהאַלטן זיין אידישקייט. דער טומל ווערט איינגעשטילט. די קראַנקן־שוועסטער ארבעטן צוריקצושטעלן אָלץ ווי געווען, דאָס בלוט זאָל ווייטער פּאָמפּען. סעם קען זיך ניט באַרואיקן. ער שרייט צו יאָסלען: „דו האָסט אים געדאַרפט זאָגן, אַז מיין וויגעלע איז געשטאַנען אין וואַרשע. איך בין ניט קיין קירך־מענטש נאָר אַ איד פון אַ שול, אַ סינאָגאָגע. איך דאַרף אַ רב, ניט אַ פּריסטער".

אָבער אַ גאַנץ אַנדערער מענטש איז סעם געווען ווען ער האָט דערזען, אַ רב איז אַריינגעקומען אין זיין צימער. ער בעט יאָסלען צו שטעלן אַ בענקל לעבן זיין בעט, דער רב זאָל זיך זעצן. דער רב בעט אים ער זאָל זיך ניט אויפֿרעגן, רעדן געלאָסן, ער קען פּאַראורזאַכן אַ בלוטשטורץ. „רבי! דאָס בלוט איז גאָר־ניט לגבי דעם בלוט וואָס רינט פון דאָנען! (און ער ווייזט אויפֿן הארץ) רבי, איך בין אַ זינדיקער מענטש! איך האָב זיך דערמאָנט אין אָלץ שוין גייענדיק צוריק פון יאָריד. איך האָב איינגעקויפט ניט די ריכטיקע סחורה. איך בין אַצינד אַן אָפּגעטריקנטער צווייג פון מיין בוים און פון מיין שטאַם. וואָס טוט מען, רבי?"

שטערן אין דער נאַכט

דער רב גיט אים צו פֿאַרשטיין: „וועז אַ איד איז זיך מודה אין זיין זינד אוז ער געפינט דעם וועג אויף צוריק, איז ער ניט אַן אַפּגעטריקנטער צווייג. אזוי צווייג קען נאָר בליען...“

בערל צין אַדער יצחק נפחא

איך האָב אַנומלט באַזוכט מיינעם אַ בן־עיר. באַלד, ביי דער טיר, שרייט ער אויס: „זעז! קוק אויף דעם בילד! ער זעט ניט אויס ווי מיין פעטער יצחק פון די זאַמדן, הינטער דער שטאַט?“

איך וויש אויס מיינע אויגן אוז קוק אויפן בילד. דאָס בילד וועקט ביי מיר אויף זייער אַ סך גוטע זכרונות. מיט אַ טיפֿן נשמה־ציטער זאָג איך: „יאָ, דאָס איז ער, יצחק דער שמיד אין זיין קוזניע, מיטן האַמער אויף דער קאַוואַדלע. איך געדענק אים זייער גוט“.

„אזוי? קוק אויף דער צווייטער זייט!“ איך בין אַנטוישט. די צווייטע זייט דערציילט גאָר אַז ער הייסט בערל צין פון ניישטאַט, לעבן וואַרשע. ער איז ניט אונדזער יצחק.

מיין פריינד דערציילט מיר: „וועז איך האָב דאָס ערשטע מאָל דערזען דאָס בילד, האָב איך שוהן לאַנג געקוקט אויף אים. איך האָב אַלץ אוז אַלעמען פֿאַר־געסן. מיין פרייד איז געווען אין לשער. פֿאַרשטיי, פון מיין טאַטע־מאַמע, שוועסטער, ברידער, פעטערס, מומעס, קוזינעז, פון דער גאַנצער גרויסער משפּחה אין פּוילן אוז פון אונדזער שטעטל האָב איך ניט קיין זכר, ווי אַנדערע האָבן. איך בין געבליבן ווי אַן אַפּגעהאַקטער בוים אין וואַלד, אַן אַ שטאַם. היטלער ימש״ו האָט אַלץ אַפּגעמעקט אוז אַפּגעווישט, אַז אַ סימן. איך האָב זיך אַרומגעטראַגן מיט ספקות וועגן שאַפן דורות אוז פלוצעם האָב איך באַקומען אַ בילד פון מיינס אַ פעטער, וואָס איך האָב אזוי שטאַרק ליב געהאַט אוז געשעצט.

„מיין טאַטע, זאָל רוען אין גן־עדן, איז געווען אַ באַנק־זיצער, שטענדיק איבער אַ ספר. ער האָט געהאַנדלט אויפן מאַרק מיט עופות, אייער. אַבער געווען אַז אַרעמאַן אין זיבן פֿאַלעס. שטענדיק אין חובות. דאָ געבאַרגט, דאָרטן

גרשון וועגראָווסקי

באַצאָלט. יצחק האָט אַלע מאָל געשטיצט זיין ברודער. אים איז געגאַנגען די פרנסה דורך טיר און טויער. פאַרשטייסט, אַ גוטער בעל־מלאכה, אי אַ שמיד און אי אַ סטעלמאַך. די ביידע מלאכות האָט ער גוט געקענט. ער האָט אויסגע־פּאַרטיקט אַ גאַנצן וואָגן. ביי זיין קוזניע האָבן שטענדיק געוואַרט וועגענער און פערד. דער מיט אַ צעבראָכענער ספּריכע, דער מיט אַן אַקס, דער מיט אַ פערד צו קאָווען מיט פּאַטקעווען. מיין פּעטער יצחק האָט אַליין געקאָווט די פערד. מורא געהאַט צו געטרויען זיין זון נפתלי. אַ פערד קען אַ מאָל ווערן ווילד.

„ווי אַזוי זיך צו באַגיין מיט אַ פערד האָט ער געלערנט נאָך אין די צייטן ווען ער האָט געדינט ביי פּאַניען. ער איז געווען אַ גוטער רייטער. מיין פאָטער האָט זיך געמאַכט פּאָר אַ בעל מום, בכדי ניט צו גיין דינען ביי פּאַניען. אָבער יצחק איז געווען אַ סאָלדאָט, געקומען אַהיים, ניט געדאַרפט פּאָרן קיין אַמעריקע, זוכן פּרנסה. געעפנט אַ קוזניע און פּרנסה איז געווען לרוב. אונטער־געשטיצט אַנדערע. ‚מלאכה איז מלוכה', האָט מען געזאָגט. און אַזוי איז געווען זיין הויז — ממש אַ מלוכה, פון אַלעם גוטן. אונטערגעשטיצט אַ סך אידן בני־תורה.

„ער האָט אַ סך געשטיצט ר' דודלען, דעם רבין פון דער חברה ‚עין יעקב'. מנחה־צייט געלאָזט אַלץ שטיין, פאַרמאַכט די קוזניע, געלאָפן מיט זיין זון נפתלי צו מנחה אין בית־המדרש אַריין. ער איז געווען פון די ערשטע בעלי־תפילות אויסצושרייען מיט זיין ריינער, שטאַרקער שטימע ‚אשרי יושבי ביתך'.

„נאָך מנחה זעצן זיך אידן ביי דעם חלבן טיש לערנען ‚עין יעקב'. יצחק און נפתלי פאַרנעמען די ערשטע ערטער לעבן ר' דודלען און הערן יעדעס וואָרט, וואָס ר' דודל לערנט. ר' דודל פלעגט שטענדיק בעטן אידן: ‚הערט, הערט! די אויערן זיינען די טויערן פון שכל'. און דער עולם האָט טאַקע געהערט זיין לערנען. דער כבוד און דרך־ארץ פאַר ר' דודלען זיינען געווען זייער גרויס.

„אַ גאַנצן טאָג מיטן האַמער און קאָוואָדלע, פאַרקאַפּטשעט, פאַרסמאָליעט, לעבן בלאָזאָק, פלעגט ער איבערחזרן מיט נפתלין די שיינע אגדות פון ‚עין־יעקב', וואָס זיי האָבן געהערט פון זייער רבין ר' דודל. און יצחק האָט געהאָט טענות צו זיך אַליין, פאַר וואָס ער האָט יונגערהייט ניט געוואָלט לערנען, און ער האָט געעצהט זיין זון נפתלי ניט צו פאַרפּעלן דאָס לערנען פון ר' דודלען.

„נפתלי איז ניט געווען פאַרזיכטיק ביים אַננעמען מיט דער צוואָנג אַ ברענענדיק שטיק אייזן, און דאָס אייזן פאָלט אים אַראָפּ אויפן פוס. יצחק שטייט איבער אים און העלפט אים מיט פאַרשיידענע מיטלען צו לינדערן זיינע וויטיקן.

שטערן אין דער נאַכט

„אוי, מיין טייערער זון!" קרעכצט יצחק. „וועז דו וואָלסט נעכטן געווען ביים לערנען, וואָלסטו צו דעם ניט געקומען. איך זאָג דיר, ר' דודל איז אַ שטיק גאָלד. אַזאַ דראָבנע מענטשעלע, הויט און ביינער, אָבער זיין קאָפּ איז אַ שאַנק מיט ספרים, אַנגעשטאָפּט מיט תורה און חכמה. פונקט ווי ער וואָלט יאָרן לאַנג געשטאַנען אין אַ קוזניץ, אַזוי ווייס ער אַלץ וואָס דאָ טוט זיך. ער האָט פאַר־טיטשט אַ פסוק אין ירמיהו כ"ג: ‚הלוא כה דברי כאש נאם ה', ופטיש יפצץ סלע. אידן און די תורה פאַרגלייכט מען אָפטמאָל צו פייער'. נו, וועמדט ער זיך צו מיר און זאָגט: ‚מיר האָבן דאָך דאָ אַ ר' יצחק נפחא! אדרבה, זאָל ער זאָגן וואָס פייער קען אויפטאָן און וואָס פייער קען צעשטערן, פאַרניכטן. אויב מ'איז ניט פאַר־זיכטיק, ח"ו. מיט פייער באַקט מען און מ'קאָכט, אוןווינטער וואַרעמט מען זיך ביים פייער. קען מען זיך פאַרשטעלן די וועלט אָן פייער? אַזוי קען ניט די וועלט זיין אָן תורה, און אַז מען פאַרטשעפעט זיך מיט דער תורה, קען פון אַ פונק ווערן אַ גרויס פייער!' און ער טייטשט אויס אַ צווייטן פסוק: ‚והיה בית יעקב אש. ר' יצחק זאָגט דעם עולם אַז ס'איז ניטאָ קיין פונק, קען מען בלאָזן און בלאָזן מיטן בלאָזאָק און ס'וועט גאָרניט אַרויסקומען פון בלאָזן. דאָס זעלבע איז: אויב ביי אַ אידן געפינט זיך אַ פונק, קען פון דעם פונק ווערן אַ גרויס פייער, און מ'דאַרף גאָרניט מורא האָבן פאַר עשון — ‚ובית עשו לקש'; עשו ווערט שטרוי'. נו, נפתלי ווען דו הערסט נעכטן אַזאַ תורה, וואָלסטו היינט געווען פאַר־זיכטיקער...

„‚אוי טאַטע!' קרעצט נפתלי. ‚אַזאַ אומגליק אין אַזאַ צייט ווען מ'דאַרף זיך צוגרייטן צו אַ סיום־הספר. מ'האָלט שוין ביי אַ סיום־הספר, און דער סיום ווען זיין גאָר אין קורצן. איך בין דאָך גבאי פון דער חברה „עין יעקב". איך האָב פאַר־שפּעטיקט דאָס לערנען, ווייל איך בין געווען ביי דעם סופר און ארומגערעדט די פאַרשיידענע אַנגעלעגנהייטן פון סיום־הספר. מ'האָט באַשטימט די צייט פון סיום אויף דעם קומענדיקן ראש־חודש. דאָס טאָר ניט זיין אַזוי פשוט. מ'דאַרף אַ פאַראַד מיט מוזיק אַריינצוברענגען די ספר־תורה אין שול אַריין. איך האָב שוין באַשטעלט אַ באַרימטע קאַפּעליע מיט פויקן, טאַצן און פידלערס צו באַשיינען די שמחה. מ'וועט טראָגן די ספר־תורה פון אונדזער הויז דורך דער מאַרק־גאַס צו דער שול'.

„יצחק איז פול מיט התפּעלות פון נפתלים גרייטקייט צום סיום. ‚אָבער דער פוס, דער פוס!' שרייט אַצינד נפתלי.

„יצחק טרייסט אים: ‚ביז ראש־חודש, מיין זון, איז נאָך אַ קימא לן פון דריי

גרשון וועגראָווסקי

וואָכן. דער רבש"ע וועט העלפן, און דו, מיין זון, וועסט נאָך טראָגן די ספר־תורה און טאַנצן'.

„יצחק ווייזט אים שטיל געלאָסן זיין אַרבעט. ,זע, מיין זון, וואָס דיין טאַטע קען'. ער ווייזט אים צווי עץ־חיימס אויסגעשניצטע און אויף די עץ חיימס זענען אויסגראָווירט די נעמען פון נפתלים ביידע זיידעס. ,יאָ, מיין זון! זאָל מען וויסן אַז דיין טאַטע איז ניט בלויז אַ שמיד נאָר ער קען אויך אויסשניצן און אויס־גראָווירן עץ חיימס צו אַ ספר תורה!' — נפתלי פאַרגעסט די ווייטיקן און שרייט אויס: ‚טאַטע! איך בין שטאָלץ מיט דיר!' ער קושט פון שמחה די עץ חיימס".

מיין בן־עיר דערציילט: „איך בין דאָך געווען ביי מיין פעטער אַ גאַנצער בן־בית. פאַרשטייסט, אַרעמקייט, שלעכטע אומשטענדן פון דער צייט. איך האָב דאָן געוואָלט ווערן אַ שמיד. געדענק איך דעם ראש־חודש פון דעם סיום־הספר. באָלד אין דער פרי האָט מיין מומע זעלדע שוין געהאַט אָפגעקאָכט פיש און אָפ־געבאַקן קוכן פאַר אַ פּאָלק סאָלדאַטן. די קאָפּעליע איז שוין געשטאַנען אין דרויסן, לעבן דער קוזניע. נפתלי האָט שוין געפּילט אַ סך בעסער. ער איז שוין געגאַנגען אָן דער הילף פון אַ שטעקן. די זון האָט געשיינט. געווען אַ זומער־טאָג. דער שמש ברענגט די חופּה. אָלע וואַרטן. די קאָפּעליע האָט שוין געהאַט גענומען אייַן כוסס און נאָך אַ כוסס. און מיין פעטער איז ניטאָ. מ'וואַרט אויפן פעטער. איך לויף אים זוכן.

„איך געפּין מיין פעטער ביי זיין חבר שיע דער בעל־עגלה. זיי טוען זיך איבער אין גענעראָלסקע מונדירן. מ'זאָגט מיר: ‚גיי שנעל, זאָג אַז מיר קומען שוין'. זיי זענען געקומען צו רייטן אויף צוויי יונגע קאוואַלעריע־פערד, ממש ווי לייבן, זיך געשטעלט אין פראָנט פון דער קאָפּעליע, און אויפגעהויבן די גאָלע שוועדן אין דער לופט. דאָס איז געווען אַ סימן אַז דער פאַראַד הייבט זיך אָן. דער צימבל פון די פויקן, באַגלייט מיט די טאַצן, האָט אויפגעווועקט דאָס גאַנצע שטעטל, אָלע געשטעלט אויף די פיס. יונג און אַלט האָבן זיך אַנגעשלאָסן אין דעם פאַראַד. מיין פעטער יצחק און זיין חבר שיע האָבן אַרויסגעוויזן גרויס טאַלאַנט ווי אמתע גענעראָלן. די גויים זיינען געשטאַנען ווי געפּלעפט פון זייער פאַכמענערישקייט אין רייטן. די מומע זעלדע ווישט די אויגן פון טרערן. אָט זעט זי אָזא נחת: איר זון נפתלי, אַנגעטאָן אין שבתדיקן לבוש, טראָגט די ספר־תורה אונטער דער חופּה צווישן ר' דודלען און דעם רב פון דער שטאָט. מיין יונג האָרץ האָט געקוואָלן פון פרייד צו קוקן אויף מיין פעטער דעם שמיד, דעם סטעלמאַך, דעם שניצער פון די עץ־חיימס, און דעם — גענעראָל.

שטערן אין דער נאַכט

„האַלטנדיק דאָס בילד, זע איך אַלץ אַזוי קלאָר: מיין פעטער, טאַטע־מאַמע, שוועסטער, ברידער. איך דריק דאָס בילד צו מיין האַרץ און איך שלאָף איין מיט אַ זיסן חלום: איך בין אין מיין שטעטל. אַלע פרייען זיך מיטן אַמעריקאַנער. מיין פעטער פירט דורך אַ שידוך מיט מיר. ס׳וועלט מקויים מיין אייביקער טרוים: ,איך וועל פאַרן חתונה האָבן . . .׳ די חתונה קומט פאָר מיט גרויס פאַמפּע און פראַכט. איך בין גליקלעך. איך פאָר צוריק קיין אַמעריקע מיטן ציל צו בויען אַ היים און שאַפן דורות. מיין מאַמע האַלט מיך אַזוי שטאַרק און קושט מיך, זי ווייַנט און שרייט הויך: ,מיין זון, פאַרגעס ניט אין אונדזו׳ איר געווייַן שפּאַלט הימלען. איך וויש אָפּ די טרערן פון דער מאַמען און איך שריי הויך אויפן קול: ,איך וועל ניט פאַרגעסן׳ און דאָס געשריי וועקט מיך אויף.

„און אָט קוק איך אויף דער צווייטער זייט. איך בין אַנטוישט. ניט מיין פעטער איז דאָס נאָר בערל ציגן. איך בין ניט אין מיין שטעטל נאָר דאָ, אויפן וואַקזאַל, אין ניו־יאָרק, וואו מען פאָרט הין און צוריק, אַן פריינט, אַליין, אַן אַלע־מען . . .״

„אַזוי האָבן זיי אַלע אויסגעזען, מיינע פעטערס, דיינע פעטערס, אַזוי ווי בערל ציגן״, קלער איך אים אויף. „זייערע וועגן צו פרנסה האָבן זיך פונאַנדער־געשיידט: איינער אַ שוסטער, אַ צווייטער אַ שנייַדער, אַ דריטער אַ שמיד, אַבער איין וועג האָט זיי אַלעמען פאַראייניקט: איד און אידישקייט. אַזוי האָט געמוזט אויסזען דער ריכטיקער ר׳ יצחק נפחא, אַזוי ווי דער בערל ציגן״.

„אַבער זאָג מיר, וואָס איז דער זיסער חלום וואָס דו האָסט געהאַט?״

„פאַרשטייסט, איך האָב געזען מיין מאַמע ווייַנען. דער מאַמעס טרערן וואַשן די נשמה און הייליקן דעם גוף. שלעכט איז אַז מ׳קען ניט זען דער מאַמעס טרערן״.

גרשון וועגראָוסקי

בערל צין אדער יצחק נפחא

שטערן אין דער נאַכט

חיימקע מאַכט אַ טעות מיט דער סטאַנציע

אַ הויכער, אַ שטאַרקער, פול מיט פלייש און ברען, טוט אַ פאַל אַוועק פונקט ווי אַ בוים אין אַ שטורעם, שוין געוואָג געלעבט, און לאַזט איבער אַ זון חיים, 13 יאָר אַלט, אַליין, אַן אַ מאַמען, אַן אַ משפחה, אַן אַ גואל, אַליין אין דער גרויסער רוסלאַנד.

די מאַמע האָט חיימקע געהאַט פאַרלוירן נאָך אין וואַרשע, אין די טרויעריקע ערשטע פיר וואָכן פון דער מלחמה, וועו וואַרשע איז געווען אַרומגערינגלט און איז געווארן באַמבאַדירט טאָג און נאַכט. זייער שטוב האָט זיך געהאַט אויסגעליידיקט פון עפעס וואָס קען דערהאַלטן די נשמה. איז זי געגאַנגען זוכן. אפשר וועט זי קענען קויפן אַ שטיקל ברויט. ס׳האָט געדויערט אַ לאַנגע צייט. זי איז ניט געקומען צוריק. די נאַכט פאַלט צו. זי איז אַליץ ניט געקומען. לויפט נאַטע איר זוכן און געפינט זיין וויב בלומע, ניט וויט פון זייער הויז, ליגן אויפן טראָטואַר טויט. לעבן איר איז געלעגן אַ פושקע מיט אוגערקעס, וואָס זי האָט איינגעהאַנדלט פון מענטשן, וואָס האָבן פארקויפט דאָס איבערגעבליבענע פון אַ פייער.

באַלד נאָך דעם ווי דער שטאָט־פרעזידענט פון וואַרשע סטאַזשינסקי גיט איבער וואַרשע צו די דייטשן און די שטאָט ווערט אָפן, נעמט נאַטע זיין איינציקן זון חיים און לויפט מיט אים פון וואַרשע. ער קומט קיין ביאַליסטאָק, צו די רוסן.

אין ביאַליסטאָק פאַרשרייבט מען מענטשן אויף אַרבעט, צו שיקן קיין טיף רוסלאַנד. נאַטע פאַרשרייבט זיך. ער זאָגט: „איך וויל זיין וואָס ווייטער פון די דייטשן".

ער קומט קיין טשעלאַבינסק. ס׳איז שוין דאַרטן גוט קאַלט. ער באַזאַרגט חיימקען מיט וואלינקעס און וואַרעמע מלבושים. ער איז אַבער ניט צופרידן מיט דעם וואָס ער טוט פאַר זיין זון. ס׳איז ניט גוט, דוכט זיך אים: „ווען מיין בלומע איז דאָ מיט אונדז, וואָלט געווען גאָר אַנדערש". חיימקע דערהערט זיין מאַמעס נאָמען און זיין פּנימל ווערט בלייך. זיינע שווארצע אויגן פאַרלויפן מיט טרערן. ער דערציילט אַלעמען וואָס ס׳האָט פּאַסירט מיט זיין מאַמעשי, ווי אַזוי זי איז אומגעקומען.

חיימקע בלייבט אַן אַ טאַטן. גוטע שכנים האָבן אויף אים רחמנות און נעמען

אים אַריין צו זיך. דאָס האָרץ טוט ווייַ צו קוקן אויף דעם יתום. זיין רעדן און ווייַנען שניידן הימלען. עס נעמט אַ שטיק צייט ביז חיימל באַרואיקט זיך.

זיין היים איז ניט ווייט פון אַ באַזאַר. מיט דער צייט טוט ער אַנהייבן צו קומען אויפן באַזאַר. דער באַזאַר איז פאַר אים אַ נייַע וועלט. ער זעט: מ׳קויפט און מ׳פאַרקויפט שיך, הויזן. ער ווערט דאַרט אַן אָפטער באַזוכער. ער ווייס שוין אַצינד די פרייַזן פון אַ פאַר שטיוול ביז אַ העמד אויפן לייַב. עס לויפט אים דורך אַ מוראדיקער געדאַנק: אפשר זאָל ער פאַרקויפן דעם טאַטנס שטיוול, ווייל אַנטאַן זיי — זענען זיי צו גרויס. פאַראַן אויך אַ חשש אַז מ׳קען זיי צו גנבענען. ער איז דאָך ביי פרעמדע מענטשן. ווער ווייס? ער ווייל אָבער גלייך פאַרגעסן פון דעם געדאַנק. ניין, ער וועט ניט פאַרקויפן.

אָבער וואָס וועט פאַרט זיין? „די שטיוול וועלן פאַרטריקנט ווערן", טענהן די מענטשן וואָס חיימל וואוינט ביי זיי. מיט אַ שוועך האָרץ נעמט חיימל די שטיוול צום באַזאַר. דער ערשטער קונה מיט אַ געניטן בליק זעט אַלץ. ער זעט לעדערנע זוילן, גוטע לעדער, ניט רוסישע, פוילישע שטיוול. ער פרעגט אים אַ פרייז. גלייכצייטיק טוט ער אַ טאַפ די קורטקע, וואָס ער טראָגט פון טאַטן, מיט די לאַנגע ארבל. ער וויל וויסן צי ער וויל דאָס פאַרקויפן. מיט עקל טוט ער אַ קוק אויפן פאַרשוין, וואָס וויל אים אויסטאָן נאָקעט פאַר די פאַר רובל. ער זאָגט אים דעם פרייז פון די שטיוול. אין מינוטן זענען די שטיוול פאַרקויפט. מיטן קאָפ געבויגן, פול מיט ווייטיק אין זיין האָרץ, גייט חיימל אַוועק פון באַזאַר.

מיט דער צייט לערנט חיימל אַז קויפן קויפט מען אויפן באַזאַר און מ׳פאַר־קויפט אויפן באַזאַר. אין לאַראַק (געוועלב) גיט מען. דאָס געלט האָט ניט קיין חשיבות. און אַזוי ווייס ער טאַקע אַוואו מ׳גיט היינט צוקער און וואו מ׳גיט לאָקשן. גאַנץ פרי שטעלט ער זיך אין דער ריי צום לאַראַק. און ווען ער באַקומט עפּעס, לויפט ער און פאַרקויפט עס אויפן באַזאַר.

ער לעבט שוין אַצינד אינגאַנצן מיטן באַזאַר. אָבער ער געדענקט גאַנץ גוט וואָס זיין טאַטע האָט אים געזאָגט און געלערנט: „חיימל, געדענק!" זאָגט ער איין מאָל צו אים. „מיר זיצן נאָך אויף דער באַן. צו אונדזער סטאַנציע זענען מיר נאָך ניט געקומען. אין דעם לאַנד ווערט אַ סך געזען און אַ סך געהערט, אָבער גאָרניט גערעדט! דו זעסט די ווערטער, וואָס שרייַען אַראָפּ פון די ווענט: ‚דער וואָס אַרבעט עסט'. דאָס איז פונקט פאַרקערט. דער וואָס אַרבעט הונגערט און גייט אָנגעטאָן אין שמאַטעס. דו זעסט דעם האָמער און סערפּ, דעם סימבאָל פון ראָטן־פאַראַנד? דאָס דאַרף באַדייטן: דער אַרבעטער מיטן פויער זענען

שטערן אין דער נאַכט

שותפים. זעסטו, דאָס איז אמת. ביידע פֿאַרדינען ניט אויפן שטיקל ברויט. ביידע שטייען אין די רייען פֿאַר ברויט. שותפים — ביידע טראָגן טראַנטעס. ניטאָ קיין לייטישער מלבוש. דאָ, אין דעם לאַנד, קען מען אָפֿינד פֿאַרשטיין דעם תנא אין פּרקי אבות, אַז דער וואָס זאָגט ,שלי שלך, שלך שלי — איז אַן עם הארץ. ביי די שותפים וועט שטענדיק זיין די פּראָגע: מיין ברויט, מיינע קאַרטאָפֿל, און ס׳וועט קיין מאָל ניט זיין. אָבער, מיין קינד, מ׳דאַרף איבערהאַלטן דאָ די פּינצטערע מלחמה. טאָ געדענק צו האַלטן דאָס מויל פֿאַרשלאָסן. טורמע דאָ מיינט טויט״.

ער רעדט טאַקע ניט. ער לייענט אַראָפּ פון יעדן פּנים זיין שטומע שפּראַך. ער שאָפּט זיך איין זיין לעבנס־מיטל פונקט ווי די חיה מיט אירע אינסטינקטן. ער מיידט אויס אַ געפּאַר אַ שטיק צייט פֿריער איידער זי קומט. אויפן באַזאָר קען ער שוין אַלעמען, אַלע עלטסטע מיט די קנעפּלעך לויטן ראַנג. אָזוי ווייס ער ווער עס נעמט אַ פּלעשל, און ווער סתם אַ מתן בסתר. ער איז שנעל און שאַרף. ער זעט אַרבעטער שלעפּן, טראָגן ציגל און צעמענט. „זעסט!״ זאָגט מען אים, „אָזוי בויט מען אַ זאָוואָד (פּאַבריק) און אָזוי בויט מען דעם סאָציאַליזם פֿאַר די מענטשן פון ראַטן־פֿאַרבאַנד״. ער וויל זאָגן פֿאַרקערט: מ׳בויט די מענטשן פֿאַר דעם סאָציאַליזם. דער סאָציאַליזם וועט דאָ קיין מאָל ניט זיין. דער זאָוואָד דינט ניט דאָס פּאָלק, נעמט ניט אין אכט דאָס לעבן פון דער מאַסע נאָר פון דער פֿאַרטיי. אָבער וויכטיק איז דער געדאַנק אַז מ׳טאָר ניט רעדן, מ׳דאַרף דורכ־פֿאַרן מיט דער באַן די סטאַנציע וואָס הייסט סאָציאַליזם, אָדער, ווי זיי רופן עס, קאָמוניזם. און אָזוי האָפּט ער און ווארט די מלחמה זאָל זיך ענדיקן און ער וועט קענען פֿאָרן מיט דער באַן ווייטער.

אין 1946, ווען רוסלאַנד לאָזט אַרויס די פּוילישע אידן, קומט חיימקע קיין ווארשע, און דאָ, אין ווארשע, זיין געבוירן־שטאָט, דערזעט ער דאָס מוראדיקע בילד: אלץ פאַרברענט. ניטאָ זיין גאָס נאָלעווקעס. פּוסט און וויסט, צעשטערט. ער האָט ניט מיט וועמען אַ וואָרט צו רעדן. ער נעכטיקט אין דער פֿאַרשטאָט פּראָגע, מיט אידן, איבערגעלעבטע אין די וועלדער, וואָס זיצן אָפֿינד אויף די פּעקלעך, כדי צו פֿאָרן ווייטער. זיי דערציילן וועגן חורבן פּוילן. יעדער איינער דערציילט זיינע שרעקלעכע איבערלעבענישן ביי די פֿאַלאָקן. דער אַלגעמיינער געדאַנק איז, אַז די דייטשן האָבן געפונען אין די פֿאַלאָקן די אויספּירער פון זייער געזעץ. דעריבער איז דער חורבן דאָ אַזוי גרויס. מ׳טאָר ניט זיין דאָ, אויף דער פּוילישער ערד. מ׳דאַרף פֿאָרן ווייטער. חיימקע פֿאַראייניקט זיך מיט די

אידן. מ׳גנבעט גרעניצן. די באַן פֿאָרט ווייטער און חיימקע קומט אַן קיין דייטש־לאַנד, אין די „די. פּי. קעמפּס״.

אין דעם טומל פון די פֿאַרשידענע לשונות און דיאַלעקטן, וואָס אידן האָבן געריעדט אין די „די. פּי. קעמפּס״, וואו ס׳האָט געהערשט אַן אמתדיקע פרייהייט פון וואָרט, הערט מען אַן אויסגעשריי: „יאָסלע!״ דאָס האָט חיימל געפונען אַ חבר פון וואַרשע. שכנים געווען, געגאַנגען אין חדר צוזאַמען. און אַצינד גייט אַוועק אַ שמועס אין אַ וואַרשעווער געשמאַקן אידיש. חיימל דערציילט וועגן זיין מאַמעשי און טאַטעשי, ווי אַזוי זיי זענען אומגעקומען. און יאָסלע זאָגט: „הלוואי וואָלט איך עפּעס געוואוסט. איך וויס גאָרניט״. און ער דערציילט אים זיינע איבערלעבענישן אין די היטלעריסטישע קאַנצענטראַציע־לאַגערן.

חיימקען איז דאָס געווען כמעט ניט באַקאַנט. קודם כל, מען האָט ניט דער־מאַנט אין רוסלאַנד אידן, נאָר מ׳האָט דאָס אומגליק פֿאַראַלגעמיינערט. מ׳האָט געשריבן „סאָוועטישע בירגער״. אַזוי קלערט אים אויף חיימקע די סיבה פון זיין ניט וויסן. און אָחוץ דעם איז מען געווען פֿאַרנומען פון אינדערפרי ביז נאַכט מיטן עסן. שטענדיק איז געווען די פֿראַגע: וואָס וועל איך עסן? די גאַנצע זאָרג פון דעם מענטש דאָרט איז נאָר עסן, און עפּעס אַנצוטאָן אויפן לייב. און איינער האָט מורא צו רעדן פאַר דעם צווייטן אַ פּריי וואָרט, צו פרעגן עפּעס, וואָס האָט ניט קיין שייכות צום עסן.

אַזוי האָבן געלעבט די צוויי חברים, געטאָן זיך שטענדיק דערמאָנען אין דער גרויזאַמער פֿאַרגאַנגענהייט און געהאָפט צו פֿאָרן בויען אַ ניי לעבן אין ישראל.

אין אַ געוויסן טאָג האָט מען געלאָזט חיימקען וויסן אַז אַ טאַנטע פון אַמעריקע זוכט אים. די טאַנטע שיקט אים אַרויס פּאַפּירן צו קומען קיין אַמעריקע. יאָסלע בעט זיך ביי חיימקען: „פֿאַר ניט קיין אַמעריקע! אַמעריקע איז ניט פֿאַר דיר. לאָמיר פֿאָרן צוזאַמען קיין ישראל. דאָרטן וועלן מיר זען אַ אידישן קאָמאַנדיר, אַ אידישן זעלנער. לאָמיר פֿאָרן אין אונדזער לאַנד! שוין געווען גענוג אין גלות״. אָבער חיימל קען ניט ביישטיין דעם רייץ פון דעם גרויסן אַמעריקע. און די צוויי חברים צעשיידן זיך. יאָסלע פֿאָרט קיין ישראל און חיימל קיין אַמעריקע, צו זיין טאַנטע אין לאַנג איילענד (ניו־יאָרק).

ביי זיין טאַנטע אין לאַנג איילענד הייבט ער אָן צו ליידן פון אַ שרעקלעכן אומעט. אָן אַ פריינד, אָן אַ שפּראַך, ער איז שטאַרק איינזאָמקייט

שטערן אין דער נאַכט

עסט אים אויף לעבעדיקערהייט. אין דער מעטאַל־פאַבריק, וואו ער אַרבעט, דוכט זיך אים אַז יעדער איינער רעדט וועגן אים. ער גייט אויס נאָך אַ פריינד.

זוכנדיק אַ פריינד, באַקאַנט ער זיך מיט אַ משפחה, וואָס רעדט אידיש און פּויליש. אין דער משפּחה איז דאָ אַ טאַכטער אסתר אין זיין עלטער. ער ווערט זייער נאָענט צו אסתרן און זיין אומעט פאַרשווינדט. ער פילט זיך גליקלעך אין איר געזעלשאַפט. ער טרוימט אַ סך וועגן איר.

איינמאָל, אין אַן ערנסטן געשפּרעך מיט אסתרן, לייגט ער איר פאָר חתונה האָבן און פאָרן זיך באַזעצן אין ישראל. אסתר הערט „ישראל", שרייט זי: „וואָס? ישראל? אַ לאַנד וואו מען פיניקט די אַרעמע אַראַבער? מ׳האָט זיי אַרויס־געטריבן פון זייערע היימען. איך וועל קיין מאָל ניט מסכים זיין צו לעבן אין אַזאַ לאַנד פון טעראָר!"

חיימקע הערט אַזעלכע ווערטער: פאַשיזם, ראַסיזם, שאָוויניזם — אויף ישראל, וואָס אפילו אין רוסלאַנד האָט ער אַזעלכע ניט געהערט. דאָ, אין אַמעריקע, זאָל אַ אידיש קינד אין אידיש אַרויסקומען מיט אַזעלכע נעמען אויף זיין טייער און הייליק ישראל! ער טוט אַנהייבן צו פאַרשטיין אַז איר טאַטע מאַקס מוז אויך אַזוי רעדן. אין זיינע געדאַנקען בליצן אויף רוסלאַנד, קאַמוניזם. אוי! וואו איז ער אַריין? ער האָט באַקומען אַ געפיל ווי איינער, וואָס חלומט אַ שיינעם חלום, און אָט גיט מען אים איבערן קאָפּ מיט אַ שאַרפער זאַך. מ׳וועקט אים אויף און דער חלום ווערט צעשטערט. מיט אַ שטילן „גוטע נאַכט" גייט ער אַ היים צו דער טאַנטע. ער דערפילט אַ מידקייט אין די גלידער. ער באַגערט שטילקייט און רו. ער וויל זיין מיט זיך אַליין. ער עפנט דאָס פענצטער. עס אַנטפלעקט זיך פאָר אים אַ שיינער, בלויער הימל, אַן אַ וואַלקן. אַ קיל ווינטל גלעט זיין פנים. אָט קוקט ער אויפן בוים, וואָס שטייט לעבן הויז, ווי שיין ער טוט בליען. אַלץ אַרום האָט זיך צעגרינט. אויף דער וועלט איז היינט פרילינג. ער טראַכט: די נאַטור איז אומעטום די זעלבע. נאָר די מענטשן מיט זייערע חיהשע אינסטינקטן פאַר־מיאוסן די וועלט. האָט ניט די לבנה געלויכטן איבער מיין מאַמעס פנים, וואו מ׳האָט געקענט זען דאָס ריטשקעלע בלוט פון מויל, און דער הימל לויטער קלאָר אַזוי ווי אַצינד?

שפּעט בייאַכט, פאָרן איינשלאָפן, שווימט אים פאַרביי זיין פאַרגאַנגענ־הייט. ער רירט אַן מיטן דמיון אָלע סצענעס פון זיין יונג לעבן. ער זעט זיין טאַטעשי און מאַמעשי. ער זעט זיין חבר יאַסעלע. ער הערט אים ווי ער שרייט: „פאָר ניט קיין אַמעריקע! אַמעריקע איז ניט פאָר דיר!"

גרשון וועגראָוסקי

אַ געדאַנק לויפט אים דורך: ער וועט פֿאַרלאָזן די טאַנטע, און אַלעמען, און פֿאַרן קיין ישׂראל. אָבער ס׳איז אים שווער באַלד אָנצונעמען אָזאַ באַשלוס. ס׳איז דאָך פֿאַרט דאָס פֿאַרכישופּטע אַמעריקע. אויפֿצומאַרגנס, ביי אַ וויכוח מיט מאַקסן און זיינע פֿריינד וועגן ישׂראל, סאָציאַליזם, קאָפּיטאַליזם, ווייזט חיימקע זיין שטאַרקע קעגנערשאַפֿט צו זייערע געדאַנקען און זאָגט: „אין רוסלאַנד וועט איר ניט געפֿינען אַ איד, וואָס זאָל מסכים זיין מיט אייך". ער פֿרעגט: „פֿאַר וואָס האָט אַמעריקע פּון כל טוב, אָזאַ שפּע, און אין רוסלאַנד איז פֿאַרקערט?" ער וואַרט ניט אויף אַן ענטפֿער און זאָגט: „ווייל דער מענטש דאָ איז פֿריי! וואָס טויזנט קנעכט קענען ניט דערגרייכן מיט שוועכער אַרבעט וועלן צען פֿרייע מענטשן טאָן אַן שוועריקייטן".

אָט דאָ האָט ער אַנגעריבט אַ הינער־אויג. „וואָס הייסט!" שרייט מאַקס. וואָסער שפּע זעסטו אין אַמעריקע? איך וועל דיר ווייזן אין אַמעריקע אַרעמ־קייט, גרויסע אַרעמקייט, וואו מ׳שטייט אין דער ריי נאָך אַ שטיקל ברויט".

חיימקע פֿרעגט גאָנץ דרייסט: „אָוואו? איך וויל זען!" „יאָ", זאָגט מאַקס מיט שטאָלץ, „קום מיט מיר!"

זיי פֿאָרן מיט דער סאָבווויי צו דער איסט סײַד. זיי שפּאַצירן אויף דער באָוערי. מענטשן אָפּגעריסענע פֿאַרחושכטע שטרעקן אויס די הענט פֿאַר אַ ניקל, אַ דיים. „נו, זעסטו?" שרייט מאַקס מיט נצחון. „אָבער דאָס איז נאָך ניט אָלץ", זאָגט ער, און פֿירט אים צו אַ קירך. ער וויזט אים ווי אַ גלח שטייט און טיילט סענדוויטשעס. דאָ איז שוין מאַקס פול מיט ענטוזיאַזם און שרייט: „נו, דו זעסט אַמעריקע?" אָבער דאָס שאַרפּע אויג פון חיימקען באַמערקט ווי איינער און אַ צווייטער וואַרפֿן אַוועק דאָס ברויט, נאָר דאָס פּלייש באַהאַלטן זיי, און זיי שטעלן זיך נאָך אַ מאָל אין דער ריי. „האו!" זאָגט ער. „זיי זענען ניט הונגעריק. זיי זענען דורשטיק! דאָס זענען שכורים, פֿאַרטויבטע. זיי דאַרפֿן דאָס פֿלעשל, ניט ברויט. די מענטשן אַרבעטן ניט, האָבן זיי ניט". מאַקס פֿילט זיך פֿאַרלוירן, ווייל ער קען ניט פֿאַרקויפֿן חיימקען די קאָמוניסטישע פּראָפּאַגאַנדע.

לאָנג האָט חיימקע ניט געקענט זיין אין אַמעריקע. ער באַשליסט צו פֿאָרן זיך באָזעצן אין ישׂראל. דער טאַנטע גיט ער צו פֿאַרשטיין: „לא על הלחם לבדו יחיה האדם. די נשמה דאַרף אויך עסן. איך פֿאָר קיין ישׂראל, ווייל נאָר דאָרטן, אין ישׂראל, קען אַ איד זיך אויסלעבן מיט זיינע אידישע געפֿילן..."

אין ישׂראל טרעפֿט זיך חיימקע מיט זיין חבר יאָסעלע. די צוויי חברים געפֿינען זיך וויידער. „דאָס מאָל מער ניט צו פֿאַרלירן!" שרייט חיימקע. אין אַ

שטערן אין דער נאַכט

שטיקל צייט אַרום באַקומט די טאַנטע א בריוו פון חיימקען. ער פֿאַרבעט איר אויף א חתונה און ער פֿאַרענטפֿערט זיך: „מיין באַן האָט געמאַכט א טעות און זיך אַפֿגעשטעלט ניט אויף דער ריכטיקער סטאַנציע, אַמעריקע. מיין סטאַנציע איז ישׂראל".

ביי נאַכט אויפן נייעם מאַרק

אויפן ערשטן גאַרן, אין דעםווינקל־הויז, וועמענס פענצטער גייען אַרויס צום מאַרק, וואוינט די עלטערע אידישע פרוי דבורה. זי איז די איינציקע אידישע פרוי אין דער גאַס. אירע אידישע שכנים זיינען שוין לאַנג אַוועק פון דאָרטן.

א קליינע, דער חותם פון דער הויכער עלטער איז קענטיק אין איר טיף צעאַקערט פנים, אַבער אירע אויגן, טאַן און באַוועגונגען דריקן אויס עקשנות און מוט.

„איך וועל ניט גיין פון דאַנען!" זאָגט דבורה צו דזשעקן, דעם באַלעבאַס פון דער זיסוואַרג־קראָם. „אַוואו זאָל איך גיין? אַט קום איך פון מיין טאַכטער. געווען צוויי וואָכן אין דער ‚גאָלדענער שטייג'. דאָס איז א פֿאַרשטעטל, ניט ווייט פון ניו־יאָרק. אַלע גייען אַוועק צו דער אַרבעט, און איך בלייב אַליין אין די פֿאַלאַצן. איך זע שיינע בילדער, איך טרעט אויף ‚טיפּע' דיוואַנען. איך באַקוק שיין מעבל, אָלץ איז גרויסאַרטיק שיין. איך באַקוק איין מאָל, צוויי מאָל, דריי מאָל, הונדערט מאָל, טויזנט מאָל — א גאַנצן טאָג. ביי נאַכט קומט מיין טאַכטער מיטן איידעם. זיי זיינען שטאַרק פֿאַרנומען מיט פֿאַרשידענע חשבונות. מ'טאָר זיי ניט שטערן".

„און די קינדער?" פרעגט דזשעק.

„אה, ג־ט באַהיט, מ'טאָר זיי אפילו ניט אָנרירן. זיי זיינען מער פֿאַרנומען ווי די עלטערן. צו מאָרגנס גיי איך אַרום פון איין צימער צום צווייטן און באַקוק ווייטער. איך עפן א טיר. איך וויל זען אַדער רעדן צו א מענטש. ניטא קיין מענטש פֿאַר די אויגן. אַזוי — גאַנצע צוויי וואָכן. דזשעק, איר פֿאַרשטייט, א שטייג, קען זי זיין פון גאָלד, איז דאָך א שטייג".

דזשעק דערציילט: „ביים פֿאַרשליסן נעכטן די קראָם זע איך, אַלע האָבן

שוין פֿאַרשלאָסן און אָוועק. איך באַטראַכט דעם מאַרק. ס׳איז שוין פינצטער, נאָר דער גאַסן־לאָמפּ ברענט. זיין ליכט שימערירט אויף דעם אָרום. ס׳איז אַזוי מנוחהדיק שטיל. איר טראַכט: דער מאַרק רוט אַצינד נאָך אַ גאַנצטאָגיקן טומל. אָבער פלוצלינג זע איך: אונדזער שכן כאַזע גייט מיט אַ פּריינד, ביידע שיכור. זיי טיילן זיך מיט אַ זיפּ פון אַ פּלעשל און פֿאַרנעמען אָן אָרט ביי דעם סלופּ פון דעם לאָמפּ. און באַלד קומען אָן נאָך און נאָך אַזעלכע נאַכט־פּייגל. מ׳טרינקט, מ׳שרייט, מ׳קריגט זיך. איך זע מעסערס. איך זוך שוין אַצינד אַ וועג וואָס שנעלער צו אַנטלויפן פון דאָנען. מיין לעצטער בליק פֿאַלט צו דבורהס פּענצ־טער. איך האָב מורא פֿאַר איר לעבן״.

„דבורה, אפשר אַ מושב־זקנים?״ פרעגט דזשעק.

„הערט, דזשעק! די גאָנצע באַדינערשאַפֿט אין מושב־זקנים באַשטייט פון אַזעלכע ווי מיינע שכנים. זיי אַלע לעבן פון דער שטאָט. נאָר פון צייט צו צייט, אַז עס פּעלט אויפן פלעשל, אַרבעט מען אין אַ מושב־זקנים. איז צו וואָס טוישן פון דאָנען אויף דאָרטן? דאָ לאָזן זיי מיך ניט שלאָפן, און דאָרטן וועל איך ניט קענען רוען״.

„אָט דער כאַזע״, דערציילט דבורה, „דער וואָס איז שטענדיק מיטן פלעשל, זע איך, ער טראָגט אַ אידישן ,חי׳ אויפן האַלדז. בין איך דריסט און פרעג אים: ,דו ווייסט וואָס דאָס מיינט?׳ ,לעבן׳, ענטפֿערט ער. פרעג איך אַ צווייטע פראָגע: ,וואו האָסטו דאָס געפונען?׳ ,אה! ניט געפונען׳, זאָגט ער שוין מיט אַ הויכן טאָן, ,אַזעלכע זאכן געפינט מען ניט. דאָס קייטעלע איז 18 קאַראַט גאָלד. איך האָב געאַרבעט אין אַ מושב־זקנים, בין איך געווען גוט צו אַ אידישער פרוי, האָט זי מיר דאָס געגעבן׳ און ער ווייזט מיר, ער טראָגט דאָס צוזאַמען מיטן צלם״.

„נו, דזשעק, איר גלויבט אַז אַ אידיש פרוי וועט אויסטאָן פון האַלדז אַ שטיקל צירונג און אָוועקגעבן?״ פרעגט דבורה.

דזשעק גייט אַריין אין אַ שמועס און זאָגט: „ס׳זיינען דאָ פאַרשידענע פראָגן צו פרעגן. אָבער די גרעסטע פראָגע וואָס אָרט מיך איז: זעסט אַ שטאָט ווי ניו־יאָרק, מיט אַלע סאָרטן אַרגאַניזאַציעס. איר וועט אָבער ניט זען אָן אַרגאַניזאַציע ,ביקור חולים׳, ווי אין די שטעט און שטעטלעך אין פּוילן. מ׳זאָל גיין צו קראַנקע, עלטערע מענטשן, רעדן מיט זיי. אפשר האָט אַזאַ פרוי עפּעס צו פרעגן, בעטן אַ טובה. אפשר האָט זי עפּעס צו דערציילן. אַזאַ אַרגאַניזאַציע, ,ביקור חולים׳, וואָלט אַריינגעבראַכט אַ סך מער דרך־ארץ פון דער באַדינערשאַפֿט צום עלטערן מענטש״.

שטערן אין דער נאַכט

„אָט דאָס זיינען די מושב־זקנימס. רבש״ע, מ׳זאָל זיי ניט דאַרפן! אויב ס׳איז מיר באַשערט צו לעבן נאָך אַ פּאָר יאָר, זאָל זיין אין מיין היים״, זאָגט דבורה. „דאָ, אויפן מאַרק ביי טאָג, בין איך זייער צופריידן. איך האָב מיט וועמען אַ אידיש וואָרט צו רעדן, און איך פּאַרדין נאָך אַ פּאָר דאָלער. איך גיב אַכטונג מ׳זאָל ניט גנבענען. און גנבים זיינען דאָ אַ סך. איך האָב הנאה אַז מען כאַפּט אַ גנב. ס׳איז לעבעדיק. דער טאָג גייט אַדורך ווי אַ מזמור״.

דבורה דערציילט: „איך בין דאָ, אין דעם מאַרק, 50 יאָר, געהאַנדלט פון אַ שטופוועגל, מיט מיין מאַן זאָל רוען אין גן־עדן. מיר זיינען געשטאַנען ביז שפּעט אין דער נאַכט. דאָס גאַנצע לייזעכץ האָט זיך אַנגעהויבן שפּעט. נאָך דעם ווי די שאָפּ־מענטשן האָבן געענדיקט די אַרבעט, זיינען זיי געקומען אויפן מאַרק קויפן מציאות. כמעט דער גאַנצער מאַרק איז באַשטאַנען פון שטופוועגעלעך. אפילו פלייש האָט מען פאַרקויפט פון אַ שטופוועגל. מיין שטופוועגל איז געווען אָט דאָ, לעבן סלופ פון דעם לאָמפּ, וואָס לייכט אַזוי שיין. ס׳זיינען דאָן ניט געווען אַזעלכע לאָמפּן ווי היינט. דזשעק, איך קען דאָ יעדן איינעם. איר זעט אים, מעני הייסט ער, ער האָט געגנבעט איידער ער האָט געקענט רעדן. און דער, פּעטראָוו, איז ממש אַ פּאַטאָגראָפּטשיק; וואָס די אויגן זעען כאָפּט ער אַראָפּ. ווי איר זעט, איז ביי טאָג קען איך מיר געבן אַן עצה. אָבער ביי נאַכט איז שלעכט.

„די גאַנצע הערשאַפט שפּרייטן זיי אויס אונטער דער שיין פון דעם גאַסן־לאָמפּ. דאָ ווערן געבראַכט אַלע קאַנפליקטן. עס טוט זיך אַנהייבן מיט אַ ווערטער־מלחמה און עס ענדיקט זיך מיט מעסערס, בלוט״.

„צייטן בייטן זיך״, זאָגט דבורה. „אַזוי ווי מיר זיינען אַראָפּ פון דער שיף, האָט מיין מאַן געקויפט אַ שטופוועגל און מיר האָבן זיך ביידע אינגעשפּאַנט, אַנשטאָט פערד. אַזוי איז מען געגאַנגען אין דעם געשפּאַן פון גאַנץ פרי ביז שפּעט אין דער נאַכט. די שטאָט האָט אונדז ניט געהאַלפן. אָבער היינט איז אַנדערש. די ניו־יאָרקער ליכט שיינט פּאָר די מענטשן סיי ביי טאָג סיי ביי נאַכט״.

דזשעק פרעגט: „און וואָס איז מיט די שכנים?״

„יאָ, מיט די שכנים דאַרף מען וויסן ווי אַזוי צו האַנדלען. מילא, מיט אַ אידישן שכן, אַז עס טרעפט מ׳צעווערטלט זיך, קען ער דיך רופן אַ שלעכטן נאָמען, אָבער פּאַרן לעבן האָסטו ניט מורא. דאָ איז אַנדערש: מ׳דאַרף זיין אַ קונצן־מאַכער, מ׳דאַרף קענען גיין אויף אַ שטריק כדי ניט אַראָפצופאַלן.

„נאָר איינס וויים איך: אַ גוי נעמט אַראָפּ דאָס היטל צו געבן רעספּעקט. אַ

גרשון וועגראָווסקי

איד דאַרף טראָגן דאָס היטל צו קריגן רעספּעקט. איך טראָג דאָס היטל. ביי מיר ווייסן זיי אַז ס׳איז שבת און יום־טוב. די שבת־ליכט זיינען אין פענצטער, אַלע זאָלן זען, אַז איך גלויב, און זיי רעספּעקטירן מיך צוליב דעם.

„דזשעק, לאָמיר אייך דערציילן וועגן מיינעם אַ יונגן שכן. דאָס איז געווען ניט לאַנג צוריק, אין אַ שטורמישער נאַכט (נאָכן ערשטן פון מאַנאַט, ווען די שטאָט צאָלט אויס פאַר ניט אַרבעטן) פון געוואָלדן, געשרייען פון פרויען און מענער, פון אַ בהלה, שלאָגן, הרגענען, פּאָליציי, אַמבולאַנסן. מ׳קוקט אַרויס פון די פענצטער, פונקט ווי צו אַן אָקסן־קאַמף. שפּעט ביי נאַכט, ווען דאָס אַלץ האָט זיך אָביסל איינגעשטילט, הער איך דאָס ווייַנען פון אַ יונג קינד. ער ווייַנט און שרייט. פאַר וואָס? און דאָס ווייַנען איז אַן אַ סוף. עס לאָזט מיך ניט רועז. מיך אַרט שוין ניט דאָס שרייַען און טומלען פון די שיכורים. אַ שיכור קען זיך אַוועק־שטעלן און שרייַען צום סלופ אַ גאַנצע נאַכט. איך בין שוין צו דעם צוגעוואויגט. אָבער אַ קינדס ווייַנען — דאָס איז עפּעס אַנדערש. און דאָ ווייַנט ער מיט אַזאַ ביטערן קול, וואָס קען רירן די שטיינער פון דער ערד. איך קוק אַראָפּ פון מיין פענצטער. איך זע, דאָס איז לואיס, אַ קינד פון מיין שכנטע, אייניער פון זיבן קינדער. זיין עלטער איז ניט מער פון פינף יאָר. עס פאַלן אויף אים פאַסן פון דעם ראַזן ליכט פון גאַסן־לאָמפּ, און מ׳קען זען זיין יעדער גליד. ער וואַרפט זיך און ווייַנט און שרייט איין וואַרט: ‚פאַר וואָס?׳ איך וויל אַראָפּגיין צו אים, אָבער איך האָב מורא.

„איך האַלט אַן אויג אויף לואיסן. איך מיין, אפשר וועט זיך געפינען אַ מלאך, וואָס וויל ויסן פאַר וואָס ער ווייַנט. אָבער דאָ, אויפן מאַרק, ביי נאַכט, זיינען ניטאָ קיין מלאכים. דאָ זיינען דאָ אַצינד שדים, רוחות, וואָס זיי גייט ניט אַן דאָס ווייַנען פון אַ קינד.

„אָזוי איז לואיס געלעגן אַ גאַנצע נאַכט. ביז ס׳האָבן זיך אויפן מאַרק געעפנט די געשעפטן. בין איך אַראָפּ צו אים. איך טרעף אים ווי אַ קנויל שמאָטעס. ער קען ניט עפענען די אויגן. ער דערזעט מיך. ווייַנט ער שטאַרקער און שרייט (איך הער שוין אָצינד): ‚פאַר וואָס האָט מיך די באָבע ניט מיט־גענומען?׳

„איך שטיקעווע צוזאַמען אָלע איינצלהייטן פון מיינע שכנים און איך פאַר־שטיי שוין פאַר וואָס לואיס ווייַנט. ער האָט אַ סך צו ווייַנען. אָבער לואיס איז צו יונג צו פאַרשטיין די געשיכטע פון זיין מאַמען. דעריבער ווייַנט ער און שרייט ‚פאַר וואָס?׳

שטערן אין דער נאַכט

„לואיסעס מאַמע האָט געהאַט דריי מענער. דעם ערשטן מאַן האָט זי אָנגעק־ געשיקט בכדי צו קריגן פון דער שטאָט הילף. אָזאַ אָפמאַך איז געווען צווישן זיי. איז ער אָנגעק און וואוינט ערגעץ אַנדערש מיט אַ ווייב. די אַנדערע צוויי מענער זיינען ניט־געזעצלעכע. לואיסעס מאַמע איז קראַנק אין שפּיטאָל. די שטאָט שיקט קראַנקן־שוועסטער אויף 24 שעה אויפצופּאַסן אויף די קליינע קינדער. האָט זיך פלוצלינג באַוויזן אַ באָבע און אָנגעקומען דריי פון די קינדער צו אַ פּאַר־ ברענגען („גוד טאַיִם") אין אַ פאַרוויילונג־פּלאַץ אין קאַני אײַלענד. לואיס האָט שטאַרק געוואָלט מיטגיין, אָבער די באָבע האָט געשריגן: ‚דו ניט!' מסתמא ווייסט זי בעסער, אַז ער באַלאַנגט ניט צו איר. ער האָט זיך געבעטן, נאָכ־ געלאָפן, געשריגן: ‚באָבע, באָבע', ביז זי האָט אים גוט אָנגעשלאָגן די ביינער און אים אָנגעקנאַרפן ביי דעם גאַסן־לאָמפּ, אין ווינקל.

„אפשר וועט לואיס אָמאָל וויסן פּאַר וואָס די באָבע האָט אים ניט מיט־ גענומען, וועט ער־מער ווייניקן.

„אָט דאָס זיינען מיינע שכנים! און אָזוי זעט אויס ביי נאַכט אויפן נייעם מאַרק, אָן די שטופּווענגלעך. און אָזוי גייט דורך די נאַכט ביי דער ראָזער שיין פון שטאָט־לאָמפּ, דא, אין ווינקל.

„דזשעק, וועגן דעם וואָס איר האָט מיך געפרעגט וויל איך אייך זאָגן, אָז דא, אין דעם ניו־יאָרק, אָוואו דער עלטערער מענטש זאָל ניט זיין און וואו ער זאָל ניט גיין, האָט ער דעם ווינט אין פּנים. נאָר איך פּאַר קיין ישראל. דאָרטן, האָף איך, וועל איך אָזעלכע נעכט ניט האָבן, און די טעג וועלן זיכער זיין שענערע".

דזשעק ווייזט אָן, אַז ס'איז שוין לאַנג טאָג און דער לאָמפּ ברענט נאָך. „יאָ", זאָגט דבורה, „ס'איז שוין די העכסטע צייט ער זאָל פאַרלאָשן ווערן!"

גרשון וועגראָווסקי

אַ גאַסט פון ישראל

— דו זעסט? — זאָגט בלומע צו חיים בערן — גאָר אַן אַנדער קינד ווי בייַ אונדז — און זי ווייזט אַן אויף זיין שוועסטערס טאָכטער, וואָס איז נאָר־וואָס געקומען פון ישראל אויף אַ וויזיט קיין אַמעריקע.

— דאָ זיינען די קינדער ווילד, אַן קיין פֿאָראַנטוואָרטלעכקייטן. אָבער די קינדער פון דאָרטן — דאָס איז עפּעס אַנדערש. דיין שוועסטער האָט זיך מיט וואָס צו באַרימען און גרויס האַלטן: „מיינע קינדער!...“ זאָגט זי שטענדיק מיט גרויס שטאָלץ.

— ווי קאָן מען פֿאַרגלייכן מיט אונדזערע קינדער? — איז מסכים חיים בער. — זייער גאָנץ לעבן איז אין טעלעוויזיע, זיי ווערן דערצויגן מיט טעלעוויזיע, זייערע יונגע מוחות זאָפֿן־איין די טעלעוויזיע־שונד; דאָס יונגע אויג זעט דאָס ניט בלויז אין שוואַרץ און ווייס, נאָר אין דעם נאַטירלעכן קאָליר. דער יונגער מוח ווערט פול מיט בלאָטע און שמוץ. ס׳איז קיין וואונדער ניט, ווייל „עין רואה והלב חומד והגוף עושה“. ס׳איז אַ וואונדער וען מ׳זעט דאָ בייַ אונדז אַ לייטישן בחור אַדער מיידל...

וען חיים בער רעדט אַזוי געמיטלעך מיט זיין ווייב בלומע וועגן זייער ישראל־גאָסט, דערהערן זיי אַ ווילד געלעכטער פון אַ זייטיקן צימער. חיים בער וויל וויסן וואָס דאָס מיינט. ער גייט אַריין אין דערבייאיקן צימער און זעט זיין גאָסט אין אַ ספּאָזמאַטישן אַנפאַל, אַן קאָנטראָל פון גרויס ענטוזיאָזם — בייַ אַ טעלעוויזיע פילם. רבקהלע באַמערקט ניט אַז חיים בער און בלומע שטייען לעבן איר. אירע אויערן און אויגן זיינען אַנגעשפּיצט צום טעלעוויזיע־עקראַן און זי שרייט אַן אַן אויפֿהער, פונקט ווי זי אַליין וואָלט אַנטייל געהאַט אין דער בלוטיקער שונד־דראַמע.

נאָך דעם ווי דער פילם האָט זיך געענדיקט האָט חיים בער זיך דורכ־געשמועסט מיט זיין גאָסט:

— וואָס ביסטו אַזוי פֿאַרקאַכט? — פרעגט ער, און רבקהלע, אַ שמייכל־ענדיקע ענטפֿערט:

— איך זע דעם פֿראַגראַם אַלע טאָג אין ישראל. דאָרטן ווערט ער פֿאַר־טייטשט אין עברית...

— בלומע, דו הערסט? נאָ, האָסטו, עס ווערט איבערגעטייטשט אין עברית

שטערן אין דער נאַכט

— חזרט חיים בער איבער — אַ גדולה אויף דיין באַבען, רבקהלע, אין עברית. דיין באַבע רבקה, וואָס דו טראָגסט דעם נאָמען נאָך איר, וואָלט געהאַט אַ סך נחת, וועז זי הערט ווי אַזוי דער לשון־קודש ווערט פֿאַרשוועכט מיט אויס־טייטשן אַזאַ שונד אין דער הייליקער שפּראַך...

— זי האָט ניט געלאָזט דיין מאַמען פֿאָרן קיין ארץ־ישראל, זי האָט מורא געהאַט פֿאַר חילול שבת. די באַבע האָט מורא געהאַט טאָמער וועט די טאַכטער פֿאַרפֿעלן עפּעס פון די תרי״ג מצוות, און ח״ו מטמא זיין די הייליקע ערד. זי האָט זיך ארויסגעגנבעט ביינאַכט און איז אַוועקגעפֿאָרן קיין ארץ־ישראל. ס׳איז ביי אונדז אין הויז געווען תשעה באב, דיין זייד האָט געפֿאַסט, ניט געוואָלט טועם זיין אַ גאַנצן טאָג און רק געשריגן: „די אַפּיקורסים וועלן מטמא זיי די אדמת־קודש...״

רבקהלע לאַכט: — איך פֿאַרשטיי ניט וואָס עס הייסט „מטמא זיין די הייליקע ערד״ — זאָגט זי. — ביי אונדז איז ישראל היינט אַ לאַנד מיט אַלע לענדער גלייך: ס׳איז דאָ אַ טעלעוויזיע, קינאָס, טעאַטערס, די ערד איז ניט טמא, און אויך ניט הייליק. די ערד איז די זעלבע ווי אין דער גאַנצער וועלט — ערד!

— די ערד איז די זעלבע? — קוקט חיים בער זיין שוועסטערס טאַכטער אין די אויגן אַריין. זיין פּנים דריקט אויס פֿאַרדרוס: רעדט דאָ ר׳ משה לייבס אייניקל, אַדער איינע פון די גויים אין גויים־לאַנד???

חיים בער וויל אַוועקגיין פון דעם ענין „הייליק, טמא״. ער פֿאַרשטייט שוין אַ סך. צו בלומען זאָגט ער אויפן אויער, אַז דאָס איז אַ ווילד געווויקס, גאַרניט פון אונדזער משפּחה, און ער פֿרעגט: „רבקהלע, דיר איז באַקאַנט די שטור־מישע פֿאַרגאַנגענהייט פון דיין מאַמען און פון זיידע־באַבע? האָ?״

— פֿאַר וואָס דאַרף מען שטענדיק אַריינגיין אין דער פֿאַרגאַנגענהייט? — ווערט רבקהלע בייז און טוט קאַקעטיש אַ באַווג מיטן הענטל און פֿרעגט נאָכ־אַמאָל: „פֿאַר וואָס? איך בין געקומען קיין אַמעריקע אויף וואַקאַציע, זען, גענישן פון דער גרויסער ניו־יאָרק. איך בין זייער גוט אין פֿאַלקס־טענץ. אפֿשר ווייסט איר וואו ס׳גיפּינט זיך אַ טאַנץ־זאָל, וואו איך זאָל קענען גיין פֿאַרברענגען, זיך באַקענען מיט מענטשן?״

— איך ווייס ניט — זאָגט חיים בער — איך טאַנץ ניט. — בלומע זאָגט: „אין טעלעפֿאָן־בוך קאָן מען געפֿינען״.

בשעת רבקהלע און בלומע זיינען פֿאַרנומען מיטן טעלעפֿאָן־בוך, זוכנדיק אַ טאַנץ־זאָל פֿאַר פֿאַלקס־טענץ, נעמט חיים בער אַרויס אַן אַלבום מיט בילדער,

גרשון וועגראָווסקי

טאָקע פון דער פאַרגאַנגענהייט, און זאָגט בדרך הלצה: „רעדן — ניט, אָבער קוקן דאַרף מען...“ און ער ווייזט אַלעמען די ענלעכקייט פון רבקהלען צו זיין מאַמען: „ממש בשר מבשרי... אָזוי נאָענט און דאָך אָזוי ווייט... אָזוי זאָל מען רעדן וועגן ארץ־ישראל? אָט איז אַ בילד פון מיין שוועסטער (רבקהלעס מאַמע) מיט אַ גרופּע חלוצים“. חיים בער וועגדט זיך צו רבקהלען: „קוק, זע דיין מאַמען! איך בין ניט מסכים מיט דיר, מיר אידן דאַרפן לעבן מיט דער פאַרגאַנגענהייט. אונדזער לעבן הייסט „המשך“, מיר זיינען ניט נייע אידן, אָזוי ווי אַ סך ציוניס־טישע פירער האָבן געוואָלט איבערהיפּערן דעם גלות, פאַרגעסן דעם עבר, שאָפן נייע אידן. אָן דעם המשך זיינען מיר ח״ו גאָרניט, ניט אידן, ניט אַ פאָלק און ניט ארץ־ישראל“.

חיים בער דערציילט וועגן דעם שטורעם, וואָס די חלוצים האָבן גורם געווען אין זייער היים־שטעטל; מ׳האָט זיך דערוואוסט אָז זיי האָלטן ניט פון שבת. ס׳ווערט גערעדט אין אַלע שטיבלעך וועגן דעם און צום טאָטן איז צוגע־קומען אַ שטיבל־איד און געזאָגט: „ר׳ משה לייב, אייער טאָכטער איז אויך פאַר־בונדן מיט דער גרופּע? זעט עפּעס צו טאָן באַצייטנס...“

דער רב האָט געהאָלטן שבת אַ דרשה אין בית־המדרש, ער האָט אָפּגע־פרעגט זייער גאָנצע אידעאָלאָגיע: „וואָסער שייכות האָבן זיי צו ארץ־ישראל, אַז זיי זיינען מחלל דעם שבת־קודש? מ׳טאָר דאָס ניט דערלאָזן! עס ברענט אַ פּייער!“ האָט דער רב געווייזט. „דער שבת־קודש ווערט פאַרשוועכט און די שחיטה פון אונדזערע קינדער איז דווקא אין די גרויסע חסידישע היימען. געדענקט!“ — האָט דער רב זיך צעשריגן — „איזהו מקומן של זבחים, בקדשי קדשים...“

און אין וואורקער שטיבל, וואו דער טאָטע האָט געדאָוונט, איז ער אויס־געשטאָנען חרפות און בושות: — ס׳איז אַ חילול השם! ר׳ משה לייב, פאַר וואָס דערלאָזט איר אַז אייער טאָכטער זאָל זיין מיט די כופרים? — האָבן וואורקער חסידים געשטורעמט. און אין שטוב איז געווען חושך מצרים. דער טאָטע, די מאַמע, די גאָנצע משפּחה, האָבן געוואָלט איבערצייגן די טאָכטער, אַז דאָס איז ניט דער וועג, ארץ־ישראל אָן אידישקייט קען ניט עקזיסטירן. דער טאָטע האָט געשריגן, די מאַמע האָט געבעטן און מיין שוועסטער האָט געשוויגן, שאָ־שטיל, אָן אַן ענטפער.

חיים בער דערציילט ווייטער: — ס׳איז אַ שבת נאָכן עסן. מיין שוועסטער איז שוין אַנגעטאָן אין דער שומרישע בלוזע מיט דער בלויער בינדע, גרייט צו

שטערן אין דער נאַכט

גיין צו אירע חברים און חברטעס. דער טאַטע רופט: „שרה, וואו גייסטו? היינט איז דאָך שבת!" מיין שוועסטער קען ניט מעיז פנים זיין. זי זעצט זיך צום טיש. דער טאַטע ברענגט אַרויס גרויסע געדאַנקען. ער שילדערט אַ בילד פון אַ טאַטן מיט קינדער, מיט אַ שווערן וואָגן, אויפן וועג אַהיים. „ער מוז דורכגיין אַ וואַלד פול מיט חיות־רעות". דער וועג איז פול מיט שטרויכלונגען, אַבער אויפן וואָגן פירט ער אַזאַ געווער, וואָס ראַטעוועט זיי פון פֿאַרצוקט צו ווערן. אַזוי אַנהאַלטנדיק זיך ביים וואָגן גייען זיי דורך דעם שווערן וועג. וועלן אַ קינד דער־זעט יאַגעדעס, פרעגט דאָס קינד ביים טאַטן: „טאַטע, איך וויל גיין קלייבן יאַגעדעס". „האָ? יאַנקעלע, ניט ווייט פון וואָגן", בעט זיך דער טאַטע ביים קינד. כדי צו זיין זיכער, גיט אים דער טאַטע אַן עצה: „געדענק, מיין קינד, אַז איך וועל שרייען: יאַנקעלע, יאַנקעלע! — זאָלסטו נאָכגיין נאָך מיין קול. אַזוי לאַנג ווי דו ווערסט הערן מיין קול, ווערסטו זיך האַלטן ביים וואָגן, האָסטו ניט וואָס מורא צו האָבן".

און דער טאַטע וועלדט זיך צו מיין שוועסטער: — געדענק, מיר אידן, דאַרפן זיך האַלטן מיטן וואָגן. אַן דעם וואָגן וועלן מיר ניט קענען עקזיסטירן אין אונדזער גרויסן גלות־וואַלד, און אַן דעם געווער וואָס מיר פירן אויפן וואָגן, תורה און מצוות, האָבן מיר גאָרניט, ניט קיין פאַלק, ניט קיין לאַנד. גויים קאָנען ניט און וועלן ניט קענען בויען ארץ־ישראל, נאָר אידן בויען, אַבער ס'מוז זיין מיטן וועג פון תורה, אונדזער געווער, אונדזער הייליקייט, ניט קיין טומאה. ארץ ישראל איז הייליק און מ'טאָר ניט מטמא זיין די אדמת־קודש... ביי מטמא זיין שטייט: ולא תקיא הארץ אתכם בטמאכם אותה כאשר קאה את הגוי אשר לפניכם (ויקרא י"ח). און ער טייטשט עס אויס, כדי דאָס לאַנד זאָל אייך ניט אויסשפייען אַז איר וועט עס פאַראומרייניקן, אַזוי ווי עס האָט אויסגעשפיגן דאָס פאַלק וואָס פאָר אייך. רש"י גיט אַ ביישפיל פון אַ בן מלך, וואָס מ'האָט אים געגעבן אַ דבר מיאוס, וואָס ער קען ניט פאַרטראָגן און ער מוז דאָס אויסברעכן. און ער חזרט איבער: קיין אומה ולשון וועט ניט בויען ארץ־ישראל, נאָר אידן און בלויז אידן, ווייל „ישראל קדושים הם" און ארץ־ישראל איז הייליק, דאַרפן קומען די הייליקע און טהורדיקע אידן און בויען ארץ־הקודש, און ניט די וואָס זיינען מחלל שם שמים בפרהסיא; מ'טאָר זיי ניט געטרויען אונדזער הייליק לאַנד!

— מיין שוועסטער שרה האָט ניט געהערט דאָס קול פון טאַטן, איז אַוועק גאָר ווייט פון וואָגן, מיט פרעמדע אידאָלן איז זי געקומען קיין ארץ־ישראל, און רבקהלע איז דער שניט פון איר פאַרזיי...

גרשון וועגראָווסקי

רבקהלע האָט געפונען אַ זאַל פון פאַלקס־טענץ און גייט אַלע נאָכט טאַנצן. חיים בער פרעגט איר: „ווער זיינען די מענטשן וואָס קומען טאַנצן?" און רבקהלע ענטפערט: „גויים, אידן, כינעזער". „אַזוי!" וואונדערט זיך חיים בער. „... נו, איז וואָס?! איך זע אין יעדן אַ מענטש, ניט אַ איד אַדער אַ גוי!" — זאָגט רבקהלע מיט אַ שמייכל.

אונטער די קלאַנגען פון דזשעז־מוזיק טאַנצט זי; זי האָט באַקאַנטע, מ׳ברענגט איר און מ׳פירט איר. זי קומט אַהים 2־3 אַזייגער פאַר טאָג.

חיים בער, אין אַן ערנסטן שמועס מיט זיין בלומען, דריקט אויס זאַרג: „ס׳איז דאָך ניו יאָרק! אַזוי שפּעט קומען?" „זי איז שוין אַ מיידל פון 25 יאָר. איך קען איר ניט האַלטן אונטער מיין פאַרטעך, און באַזונדערש, אַזויפיל מאַמעס זאָרגן זיך וואָס זייערע טעכטער זיצן אין שטוב און קומען ניט שפּעט", מאָכט בלומע אַלץ אַוועק מיט דער האַנט.

אָבער די זאָרג גייט ניט אַוועק פון חיים בערן: „עס קען זיך צו איר צוטשעפּן אַ גוי, פאַרשטייסט, בלומע? און רבקהלע קען קומען מיט אים און זאָגן ,דאָס איז מיין זיווג׳, און שוין! איך וויל ניט אַז דאָס זאָל ח״ו קומען פון מיין הויז!

„דו פאַרשטייסט? אַז זיי ווייסן דאָך ניט וואָס איז אַ גוי, נאָך ערגער ווי די היגע קינדער. דער ,נייער פלאַנץ׳ איז ערגער ווי דער אַלטער דור, ווי זייערע מאַמעס".

„מ׳האָט זיי ניט געלערנט", פאַרטיידיקט בלומע די פּלימעניצע פון ישראל. „זיי ווייסן גאָרניט פון אידישקייט, טראָץ דעם וואָס זיי זיינען פון אונדזער הייליק לאַנד".

רבקהלע איז שוין לאַנג צוריקגעפאָרן קיין ישראל, אָבער חיים בער רעדט נאָך אַלץ מיט פאַרדרוס וועגן דעם יונגן דור אין ישראל, וואָס ווייס גאָרניט און וויל גאָרניט וויסן וועגן אידישקייט. ער פרעגט: „און וואָס וועט זיין ווייטער?" און ער זאָגט צו בלומען: „איך האָב מורא פאַר דעם ,ולא תקיא הארץ אתכם בטמאכם"", און מיט ענטוזיאַזם פרעגט ער בלומען: „אפשר זאָלן מיר פאָרן זיך באַזעצן אין ארץ־ישראל און לערנען זיי וואָס אַ גוי איז? וואָס בעסער אַ איד קען דעם גוי, אַלץ אַ בעסערער איד איז ער". בלומע איז מסכים: „יאָ, מיר דאַרפן פאָרן לערנען זיי אידישקייט".

וועז חיים בער און בלומע זיינען שוין אייגעפאַקט און זיינען גרייט אין וועג קיין ישראל, קומט אַ בריוו פון זיין שוועסטער שרה. זי שרייבט: „מיין אינגערע טאָכטער וויל פאָרן אויף אַ וויזיט צו אייך, קיין ניו יאָרק..."

שטערן אין דער נאַכט

חיים בער ענטפערט מיט אַ טעלעגראַמע: „מיר זיינען אויפן וועג קיין ארץ־ישראל. שלום!"

מיט טאַדזשיקער אידן ביים סדר

איך האָב אים שטענדיק געזען, דעם שיך־פּוצער. אַלע מאָל, וועו איך בין פֿאַרבייגעגאַנגען, אויף מיין וועג צום באַזאַר, איז מיין בליק געפֿאַלן אויף דעם זקן מיט זיין גרויסער, גרויער בּאָרד, וואָס האָט אַרומגענומען זיין טונקל ברוין פּנים. זיין גרייז־גרויער קאַפּ איז שטענדיק געווען באַדעקט מיט אַן אַריענ־טאַליש־קאַלירטער יאַרמלקע. מיין אונטערבאַוואוסטזיין האָט מיר אונטער־געזאָגט: „שטיי, קוק!" איך האָב אים געזען ווי ער זיצט אויפן רונדן שוסטער־בענקעלע מיט דער באַרשט אין זיין האַנט, אַ שוואַרץ גראָב טוך פֿאַרוואַרפן איבער זיין אַקסל, דאָס קעסטעלע מיט שיך־וואַקס דערלעבן, גרייט צו דינען יעדן איינעם, וואָס וועט אַוועקשטעלן דעם פּוס און זאָגן: „פּוץ!" דערווייל אַן אַרבעט, ברומט ער אונטער אַן אוזבעקישן מאַטיוו. מיט אוזבעקישע העוויות, ציט ער דעם טאַן אַ מאָל העכער און אַ מאָל נידעריקער, ביז ער ווערט מיד. דעמאָלט נעמט ער אַרויס אַ טאַרבעלע טאַבאַק און פּילט אַן זיין האַנט־פּלאַך. ער באַקוקט דעם טאַבאַק, באַטראַכט אים פּון אַלע זייטן און דרייט אים איבער אין מויל אַריין, קייט און שפּייט און זעצט פּאַר דעם אוזבעקישן ניגון. זיינע שאַרפּע, שוואַרצע אויגן האָבן מיך גלייך באַמערקט. אַ שמייכל האָט זיך אויסגעגאָסן אויף זיין פּנים. אַבער איך האָב ניט געזוכט די פּריינדשאַפט פון די אוזבעקן, מורא געהאַט פּאַר זיי. האָב איך אויסגעמיטן זיינע אויגן, ניט געוואָלט זיין באַקאַנטשאַפט. זינט אונדזער ערשטן בליק־אויסטויש האָבן זיינע אויגן מיך שטענדיק אויסגעזוכט צווישן גרויסן עולם, וואָס גייט דורך צום באַזאַר און מיך נאַכגעפֿאַלגט...

הגם זיינע אויגן און פּנים זיינען פּאַר מיר געווען אַזוי היימיש און נאָענט, האָב איך שטענדיק געטאָן אויסמיידן זיינע פּאַרשערישע בליקן. איך האָב געטראַכט: וואָס וויל דער אוזבעק פון מיר? אפשר איז צו גרויס אין זיינע אויגן מיין איינציק שטיקל מאַנטל, וואָס איך טראָג נאָך, פון וואַרשע. ער וויל דאָס

גרשון וועגראָווסקי

אָוועקנעמען פון מיר פאַר די ווייכע פלעצלעך („ליעפיאַשקעס"). איך וועל זיין זאַט אַ טאָג, און דעם מאַנטל וועט ער האָבן. ער וועט איבערדרייען דעם גוטן ביעלסקער שטאָף אויף דער אַנדערער זייט און באַקליידן אַ הויכן נאַטשאַלניק פאַר אַ שיינער מטבע, און איך וועל אַרומגיין שלינגען שפייעכץ. איך וועל בלייבן אַן אַ מאַנטל און אַן ברויט. ניין! צו אַזאַ מדרגה בין איך נאָך ניט אַרונטערגעפאַלן. איך פאַרטוויש ניט מיין מאַנטל אויף ברויט! און איך האָב אפילו ניט געוואָלט גיין נאָענט צו אים און ניט געלאָזט פאַלן זיינע שפיזיקע אויגן אויף מיר...

אָבער איין מאָל... ס'איז געווען ערב פּסח, פאַר דעם חג האביב, פאַר דעם פרילינג־יום־טוב פּסח, ווען אַלץ אין דער נאַטור אַנגעהויבן בליען, שפּראָצן. דו אַטעמסט איין אַ ריינע לופט און אַ ליבע וואַרעמקייט. קומט צו מיר אַ געדאַנק איינצוטוישן מיין מאַנטל אויף מעל. איך וועל באַקן מצות. איך וועל אָפריכטן אַ סדר. דער זומער קומט! וואָס דאַרף איך אָזינד אַ מאַנטל? אַז מ'וועט לעבן, וועט זיין אַן אַנדער מאַנטל! זאָל די נשמה מיטן גוף זיין אַ מאָל זאַט, האָבן הנאה!...

מיינע געדאַנקען רייסט איבער מיין פריינד יחיאל, מיין אח לצרה. מיר וואוינען אין איין קאָלכאָז. ביידע זיינען מיר שטענדיק הונגעריק. מיר רעדן שטענדיק וועגן עסן. אָבער דאָס מאָל האָט יחיאל וועגן דעם ניט געריידט. ער זאָגט צו מיר: „לאָמיר אַרויסגיין פון דער קיביטקע און שפּאַצירן אונטערן פרייען, בלויען הימל". איך שפּאַציר מיט יחיאלן אַרום די פעלדער פון כאַזשי־האבאד. די פרישע זון באַשיינט און דערוואַרעמט אַלץ וואָס לעבט אין דער נאַטור. די ערד האָט זיך אַרויסגעריסן פון דער קעלט און אָטעמט פריי. זי דעקט זיך צו מיט גרינס. יחיאל רעדט ניט צו מיר אָזינד וועגן זיין פּאַיאַק. ער צעזינגט זיך: „זעסט! אין אַזאַ צייט קומט פאַר אונדזער יום־טוב פּסח, דער יום־טוב פון פרייהייט. אין אַזאַ שיינער ליכטיקער צייט איז דאָס אידישע פאָלק אַרויס־געגאַנגען מעבדות לחרות. מיטן יום־טוב פּסח הייבט זיך אָן די געשיכטע פון אידישן פאָלק. דער יום־טוב פאַרנעמט אַ באַזונדער אָרט צווישן די אידישע ימים־טובים. אין אים האָבן זיך ניט בלויז צוזאַמענגעשמאָלצן נאַטור און געשיכטע און געוואָרן איינס, נאָר ער איז דער שורש פון דער גאַנצער אידי־שער געשיכטע. דאָס זיינען געווען די ערשטע טריט פון אידישן פאָלק צו זיין פרייהייט. דאָס באַפרייען זיך פון קנעכטשאַפט פון יציאת מצרים איז געוואָרן דער סימבאָל פון אידישן פאָלק. אָלע ימים־טובים האָבן אַ שייכות מיט דעם

היסטאָריישן מאַמענט. אַלע זיינען געוואָרן אַ זכר ליציאת־מצרים, אפילו די שטראָלן און האַפענונג פון ימות־המשיח ציען זיך פון דעם ליכט, וואָס איז געוואָרן אַנגעצונדן ביי יציאת מצרים. פסח איז דער שענסטער און ליבסטער יום־טוב ביי אידן...״

יחיאל רעדט און פייער־פונקן שפריצן פון זיינע אויגן: „אָט דער שיינער יום־טוב פּסח, איז שטענדיק געווען אַ דאָרן אין די אויגן פון אונדזערע שונאים, וואָס האָבן ניט געקענט זען ווי דער איד פילט זיך שטאָלץ און פריי אין זיין אינערלעכער וועלט. זייער פינצטערע פאַנטאַזיע האָט זיך ניט באַרואיקט ביז זיי האָבן אויסגעטראַכט דעם שרעקלעכן און ווילדן בלוט־בלבול, דעם שוידער־האַפּטן ,עלילת הדם׳, וועלכער איז מיט אַזוי פיל בלוט און טרערן פאַרשריבן אין אונדזער לאַנגער גלות־געשיכטע. ימען בלוט פון אומשולדיקע קדושים וטהורים זיינען פאַרגאָסן געוואָרן איבער דעם אוממענטשלעכן בלבול, וואָס מ׳טאָר ניט פאַרגעסן און ס׳איז אַ זינד צו פאַרגעבן!״

„אָבער דאָ איז נאָך דערווייל ניטאָ קיין עלילת דם״, רייס איך אים איבער די רייד. „יאָ? אַזוי טראַכסטו?״ גיט ער מיר אַ סאַרקאַסטישן ענטפער. „זאָל מען נאָר דיך טרעפן מיט אַ הגדה אין דער האַנט, וועסטו זיך איבערצייגן, אַז די יורשים, די אייניקלעך פון עמלק, קענען בעסער, ווי דער עמלק אַליין. ניט קוקנדיק אויף דעם וואָס זיי פירן אַ מלחמה, שטייען גרייט גאָנצע דיוויזיעס, וואָס לאָזן ניט פריי אָטעמען דעם רעליגיעזן איד. פאַר דעם מינדסטן אָפנייג זיינען די טייגעס פון סיביר דיין היים...״

איך אָנטפלעק אים מיין סוד, אַז איך טראַכט איינצוטוישן דעם ווינטער־מאַנטל אויף מעל און באַקן מצות און אָפּריכטן אַ סדר. יחיאל איז ניט מסכים מיט מיר. „מיר וועלן אויסקומען מיט אונדזער האַלב פונט מעל וואָס מיר קריגן״, זאָגט ער. איך גיב אים צו פאַרשטיין: „אויב ס׳וועט אַ מאָל זיין אַ וועלט און איך וועל דאַרפן אַ מאַנטל, וועל איך האָבן. היינט דאַרף איך ניט דעם מאַנטל. ס׳איז זומער, וואַרעם. ווען איך שעם זיך ניט, פאַרקויף איך מיינע שיך אויך און איך גיי באַרוועס״. „איך ווייס דאָס״, זאָגט יחיאל. אַ סך פאַרקויפן אַלץ פון זיך. אַז דער מאָגן איז לייַדיק, דאַרף מען גאָרניט. דער הונגער קען ברענגען צו אַלץ. אָבער מ׳דאַרף זיך קענען באַהערשן, מ׳דאַרף זיין אַ מסתפק במועט. פאַרקויף ניט! מיר וועלן באַקן מצות פון אונדזער פּאַיאָקו!״

„יחיאל! איך האָב באַשלאָסן צו פאַרקויפן אַדער פאַרטוישן אויף מעל. איך וויל עסן מצה דעם פּסח! וואָס וועט זיין נאָך פּסח, וויל איך ניט וויסן און

קלערן". מיטן מאָנטל אויפן אָקסל, לאָז איך זיך צום באָזאָר. יחיאל באָגלייט מיך. ער האָלט מיר אין איין זאָגן: „געדענק! נאָר זיך ניט אָפּ. דער שטאָף איז זייער אַ גוטער. זיי האָבן נאָך דאָ אַזאַ שטאָף קיין מאָל ניט געזען. נעם אַ גוטן פרייז!"

מיר קומען צו נעענטער צום באָזאָר. דער זקן באָמערקט אונדז. ער זשעסטיקולירט מיט די הענט, מיר זאָלן צוקומען צו אים. איך טראָכט אַז ער וויל קויפן דעם מאָנטל. ער זעט מיך טראָגן דעם מאָנטל אויפן אָקסל. אָבער איך וויל אים ניט פאָר מיין קונה. ער וועט וועלן קויפן בחצי חנם, טראָכט איך. און מיר מאָכן אַ באָוועגונג צו דער אָנדערער זייט פון אים. ער לויפט צו און פאָר־שטעלט אונדז דעם וועג. ער זאָגט עפּעס, אָבער מיר פאַרשטייען ניט. ס'איז ניט קיין רוסיש און ס'איז ניט קיין אידיש. איך שטרענג זיך אָן צו פאַרשטיין, אָבער איך קען ניט פאַרשטיין וואָס ער מיינט. איך זאָג צו יחיאלן: „קום! זאָל ער אונדז ניט פאַרטומלען דעם קאָפּ..."

מיר ווילן זיך דערוויייטערן פון אים. ער באָמיט זיך צו רעדן צו אונדז אין אַ הויכן טאָן. מיר לייגן ניט קיין אָכט. מיר גייען אין דער פאַרקערטער ריכטונג. דער זקן לאָזט ניט אָפּ. ער קומט צו נאָך אַ מאָל און וויל עפּעס זאָגן. אָבער מיר לאָזן אים שטיין מיט אָן אָפּן מויל. דער זקן, מיט גרויס עקשנות און אַ ביסל שוין אין כעס, רייסט אויף פאָר אונדז זיין העמד און ווייזט זיינע ציצית. מיט אַ שטאָר־קער עמאָציע שרייט ער אויס: „שמע־ישראל!" מיר ווערן שטאַרק צעטומלט פון דער געשעענישׂ. איך וואָלט קיין מאָל ניט געגלייבט אַז דער שיך־פּוצער, וואָס זיצט שטענדיק און איז „מעלה־גרה" דעם שוואַרצן טאָבאַק, זאָל זיין פון אחינו בני־ישראל. יחיאל גלייבט ניט וואָס ער האָט געהערט. ער פרעגט מיך איבער: „ווער האָט דאָ געשריגן שמע־ישראל?" „אָט דער אַלטער", ענטפּער איך. „קוק! ער ווייזט דיר אַז ער טראָגט ציצית..."

מיר שטייען ביידע אָצינד פאָר אים צעטומלט און פאַרשעמט. מיר קאָנצענ־טרירן אַלע אונדזערע חושים צו פאַרשטיין וואָס ער רעדט. מיר קלייבן זיינע ווערטער. זיין שפּראָך טאדזשיקיש קענען מיר ניט, און ער רעדט אַ זייער שלעכטן רוסיש. מיר לייגן צונויף ווערטער, וואָס מיר פאַרשטייען. ער זאָגט אונדז אָן אַ בשורה, אַז היינט ביי נאַכט איז פסח, און ער ווייל אונדז האָבן פאָר אורחים ביים סדר. מיטן קעסטל שיך־וואָקס אויף זייער פלייצעס און דער בארשט אין האָנט, גייט ער אַראָפּ פון באָזאָר און ווייזט אונדז וואו ער וואוינט. און ער באָשטימט די צייט, ווען מיר זאָלן קומען צום סדר...

צוריק צום באָזאָר זיינען מיר ניט געגאַנגען. מיטן מאָנטל אויף דער האָנט

שטערן אין דער נאַכט

און מיטן סוד פון דער איינלאַדונג צום סדר, זיינען מיר אַוועק צו אונדזער קאָל־כאַז. יחיאל איז שטאַרק באַגייסטערט פון דער געשעענישׂ. ער וועט האָבן אַ געלעגנהייט בייצוזיין אַ סדר מיט טאַדזשיקער אידן. דער געדאַנק לאָזט אים ניט רוען. ער רופט מיך: „קום אַ ביסל שפּאַצירן. איך האָב ניט קיין געדולד צו זיצן אין דער קיביטקע". מיר האָבן שפּאַצירט אויף די בערג, וואָס האָבן אַראָפּ־געקוקט צו אונדזער קאָלכאַז, „טעלמאַן". יחיאל רעדט צו מיר וועגן די קורדישע אידן, וועגן די פערסישע אידן, ער רעדט וועגן די נדחי ישראל, די עשרת־השבטים. ער קען זיך ניט דערוואַרטן צום סדר...

די צייט איז געקומען. מיר האָבן זיך אַ ביסל אַרומגעוואַשן. איך האָב זיך אָנגעטאָן דעם מאַנטל, וואָס איך האָב געוואָלט פאַרקויפן, און בסוד זיינען מיר אַוועק צום סדר. מיר האָבן זיך איבערצייגט אַז אין ביטערסטן גלות־ישמעאל איז דאָס ליכט פון ישראל ניט אויסגעלאָשן געוואָרן. עס לייכט און וועט לייכטן! דער קבלת־פּנים פאַר אונדז איז געווען זייער פריינדלעך. אונדז באַקאָנט מיט אַלעמען, ווי בריידער אידן.

אַ ביסל שעמעוודיק, האָבן מיר פאַרנומען אַן אָרט אויפן דיל צוזאַמען מיט אַלע. דער דיל איז געווען באַפּוצט מיט טייערע דיוואָנען. די פרויען מיט זייערע קינדער, געקליידט אין פאַרשיידענע, אַריענטאַלע קליידער אין אַלע פאַרבן, באַ־האָנגען מיט צירונג, זיינען געזעסן אויפן דיל אין איין שורה, אָפּגעזונדערט פון די מענער. די מענער, געקליידט אין ברייטע און לאָנגע קאַלירטע כאַלאַטן, פאַר־גאַרטלט מיט קאַלירטע פאַטשיילעס, זענען געזעסן מיט הגדות אין זייערע הענט. די שטוב איז געווען באַלויכטן מיט גרויסע זילבערנע לייכטערס. אַלע זיינען געזעסן אַן די שיך, אין די זאָקן. מיר האָבן ניט אויסגעטאָן די שיך, ווייל מיר האָבן געהאַט צעריסענע זאָקן...

דער אַלטער שיך־פּוצער פאַרנעמט דעם אויבנאָן. ער זאָגט די הגדה און ער זעצט איבער יעדעס וואָרט אין זייער שפּראַך, טאַדזשיקיש. ער הייבט אויף אַלע מאָל זיינע הענט צום הימל. ווען ער שטעלט זיך אויף, שטעלן זיך אַלע אויף. ווען ער קומט צום פּסוק „ובכל דור ודור חייב אדם לראות את עצמו כאלו הוא יצא ממצרים", שטייט ער אויף, נעמט אַ מצה, איינגעוויקלט אין אַ טוך, פאַרוואַרפט אויף דער פליציע און לויפט איבער דער שטוב, כדי צו געבן אַלעמען צו פאַר־שטיין ווי עס האָט אויסגעזען ווען אידן זיינען אַרויס פון מצרים. ער איז געגאַנגען בחפזון...

מיר האָבן פאַרגעסן אונדזער הונגער. (מיר האָבן ניט געהאַט געגעסן אַ

גאַנצן טאָג.) מיר האָבן געקוקט און געגאפט אויף יעדער ניואַנס, ווי אַ גרויס געשעניש. דאָס האָט געמאַכט פאַרגעסן אַלץ, אפילו דעם הונגער. דער זקן איז פאַר אונדז אויסגעוואַקסן ווי אַ למד־וואוניק. דער יראת הכבוד פאַר אים איז געוואַקסן פון מינוט צו מינוט. מיך האָט פאַרדראָסן פאַר וואָס איך האָב באַלד ניט דערקענט אין אים אַן אונדזעריקן. פאַר וואָס האָב איך אים געהאַלטן פאַר אַן אוזבעק? איך האָב זיך ניט געקענט מוחל זיין דעם טעות...

זיי האָבן זיך באַמיט מקיים צו זיין דעם „כל דכפין ייתי ויכול" אויפן שענסטן אופן. מ׳האָט געגעבן צו עסן פון בעסטן. מיר זיינען אַוועק פון דאָרטן אַנדערע מענטשן, פול מיט גלויבן אין עם ישראל. מיר האָבן אַ סך געריידט וועגן די נדחי ישראל, וואָס מיר ווייסן פון זיי גאָרניט, און אַז מען דאַרף אַ סך לערנען צו פאַר־שטיין די סודות פון עם ישראל...

שפעט ביי נאַכט, אויפן וועג צוריק פון סדר, זאָגט יחיאל: „דער סדר איז געקומען פאַר מיר ווי אַ לייכטנדיקער שטערן, וואָס קומט פון דער ווייט און וואַרפט זיין ליכט אין דער צוקונפט און זאָגט מיר אַן, אַז אונדזער ליכט איז נאָך ניט פאַרלאָשן און וועט שטאַרק לייכטן!" יחיאל קען ניט פאַרגעסן אַז ביי דעם פסוק „שבכל דור ודור עומדים עלינו לכלותנו והקב״ה מצילנו מידם" זיינען אַלע אויפגעשטאַנען פון די ערטער. אַלע האָבן געזאָגט דעם פסוק מיט פייער. „יעדער איד פילט דעם שונאס גרויזאַמע האַנט", זאָג איך. „אָבער, יחיאל, פאַר וואָס זיינען זיי אַזוי שטאַרק מגושמדיק, אַז מ׳קאָן מאַכן אַ טעות ניט צו דער־קענען דעם איד?" „יאָ", זאָגט יחיאל, „בכדי צו לעבן מיט חיות אין וואַלד, מוז מען זיין באַקליידט ווי אַ חיה, מיט אַ חיהשער פעל און באַוואָפנט מיט חיהשע שאַרפע ציינער! אַנדערש ווערט מען געשווינד פאַרצוקט..."

שטערן אין דער נאַכט

„איינטערעטזן! איינטערעטזן!"

„איינטערעטזן! איינטערעטזן!" פון אַלע זייטן קומט דער ליארעם, ווילדע געשרייען: „אַלע יודן, איינטערעטזן!" די מוראדיקע געשרייען ווערן באַגלייט מיט אַ געקנאל פון מאַשין־ביקסן. עס־עס אויף מאַטאַציקלען לויפן אַרום ווי די טייוואַלים אויף דער מאַרק־גאַס און ריסן מיט די שטיינער פון דער ערד. זיי ווייזן אין וואַס ס׳באַשטייט זייער גאַנצער כוח. אונטער דעם חיהשן געוואַי „איינ־טערעטזן" שלעפט מען און מ׳פירט יונג און אַלט צו דער מאַרק־גאַס. די גוטע פּוילישע שכנים זוכן אין אַלע לעכער, גריבער, צו געפינען אַ איד. וואו דער דייטש קען ניט צוקומען, ער ווייס ניט, ווייזט אים אַן דער פּוילישער שכן. מיט זיין צעבראַכענעם דייטש באַמיט ער זיך צו רעדן און ווייזן דעם דייטש: „אַט דאַ איז אַ יודע". דאַס פּוילישע פּאַלק פירט טאַקע אַ מלחמה מיט דייטשלאַנד, אַבער די מלחמה מיטן איד איז אַ גרעסערע און די שנאה איז אַ טיפערע. דער פּאַליאַק, דער שכן, וועט קיין מאָל ניט מאַכן שלום מיט דעם איד. איבערגעבן אַ איד צו די דייטשן איז ביי אים אַ געזעץ, בפרט נאָך אַז מ׳קריגט בראַנפן און צוקער. פאַר אַ איד זיך אויסצוהאַלטן ערגעץ איז ניט מעגלעך. דער שכן זעט! ער וועט לויפן זאָגן, וועט נאָך זיין אַ סך ערגער, גייען אַלע לויטן רוף „איינטערעטזן!"

ס׳ציען זיך מאָסן אַלטע, קראַנקע, לאָמע מיט שטעקנס. קיינער טאָר ניט בלייבן אין שטוב. מ׳אַגט מיט הינט. אַט פירט אַ זון זיין אַלטע קראַנקע מוטער אונטערן אַרעם. זי קען ניט גיין, בעט זי זיך ביי אים: „לאָמיך אַפּ, לאָמיך זיך אַ ביסל אָפרוען". — „קום, קום, מאַמע! ס׳איז שוין ניט ווייט", רעדט ער איר איין. — אַט גייט אַ יונג פּאָר־פּאָלק. זי טראָגט דאָס יינגסטע קינד אויפן האַנט. צוויי לויפן פאַרויס. דער טאַטע האַלט ביי דער האַנט דעם עלטסטן זון. אַ דייטש גייט אין דער זייט מיט מאַשין־געווער און אַ הונט. — „איך האָב מורא פאַר דעם הונט, טאַטע!" דריקט ער דעם טאַטנס האַנט שטאַרקער. — „האָב ניט קיין מורא, מיין זון, ער טשעפּעט ניט קיין מענטשן", באַרואיקט אים דער טאַטע. — „האַ! יאָ, איך האָב געזען, דער הונט בייסט מענטשן". — „האַ! ס׳איז ניט אמת", גלעט אים דער טאַטע, האָב ניט קיין מורא".

באַלד איבערציגט ער זיך אויף זיין אייגן לייב, אַז זיין זון איז געראַטעט. אַ שטיינדל איז אים אַריין אין שוך. ער קען ניט גיין. דער פוס הייבט אים אַן ווי טאָן. ער ווייל זיך אָפּשטעלן, אויסטאָן דעם שוך, אויסרייניקן. וועט ער בייגט זיך

איין אויסצוטאָן דעם שוך, בייסט אים דער הונט ביז בלוט, און דער דייטש שרייט: „שנעלער! איינטרעטן!" דער טאָטע פאַרגעסט שוין דאָס שטיינדל.

מיט שטאַרקן ווייטיק, אונטער דעם געברום פון דעם יונקער־דייטשישן רעווען „אָלע יודן, איינטרעטן", באַוועגט זיך דאָס גאַנצע שטעטל אידן פון גניוועשאָוו צו דער מאַרק־גאָס, מיט מוראדיקע געפילן...

ר' יאָסל האָט ניט געהערט דעם רוף פון מלאך־המות „איינטרעטן". ער געפינט אָן אָרט פאַר זיין גאַנצער משפחה זיך אויסצובאַהאַלטן. ער רעדט זיך דורך מיט זיין משפחה: „מיר האָבן ניט קיין פוילישע שכנים. דער בוידעם איז גוט פאַרשטעלט. קיינער וועט ניט וויסן. מ'וועט מיטנעמען דעם לייטער מיט זיך און מ'וועט זיין דאָרטן ,עד יעבור זעם', ביז דער ביטערער צאָרן וועט אַדורך. אָבער וואו איז בערל לייב?" — „איך ווייס ניט", ענטפערט די מאַמע. — „אָזוי ווי ער האָט געהערט דאָס וואָרט ,איינטרעטן', איז ער גלאָפן דער ערשטער", זאָגט די באָבע. „מ'קען אים גאָרניט איינהאַלטן. ער לויפט ווי פון אָ פייער..."

באַלד ווי דער יונגער לייבלע האָט געהערט דעם ליארעם „איינטרעטן", איז ער גלאָפן אין דער פאַרקערטער ריכטונג פון דער מאַרק־גאָס. ער וויל זיין וייט פון שטאָט, אין לעכער, גריבער, אין אָ וואַלד. די מורא יאָגט אים. ער לויפט דורך קליינע אונטערגעסלעך. מיט גרויס פאַרזיכטיקייט שלייכט ער זיך דורך אונטערוועגס. זיין בליק איז אויסגעשפרייט אויף דעם אָרום. זיינע אויגן לאָזן ניט דורך אָ שטיין, אָ בוים, אָ ווינקל, אָ וואַנט. אפשר דאָ זיך פאַרבאַהאַלטן? האָ! דאָ? ניין, ניט גוט. ער הערט אָ הונט אויף אָ קייט וואיעט. ער קען דערשמעקן אָט דאָ? ניין. דאָ זיינען פאַראַן יונגע שקצים. זיי האָבן אויף מיר שטענדיק געוואָרפן שטיינער. ער מוז ווייטער לויפן. אָט איז ער שוין ביי אָ וועג, וואָס פירט צום וואַלד. דאָרטן, אין וואַלד, זיינען ניטאָ קיין שקצים וואָס וואַרפן שטיינער און הינט וואָס קענען צעריסן אָ מענטש, און די ביימער וועלן ניט דערציילן אָז לייבעלע איז דאָ פאַרבאַהאַלטן. ער וויל לעבן. אָט, אָט איז ער שוין איבער דעם וועג, כמעט ווי אָ שפרונג צום וואַלד, ווי ער דערזעט אָ פעטן פליישיקן דייטש. ער שטייט מיט אָ ביקס אויף דער וואָך, קיינער זאָל ניט דורכגיין דעם וועג אָן אָ קאָנטראָל. — „ס'איז ניט גוט. ער וועט פאַרהאַלטן. וואָס טוט מען?" קלערט לייבעלע. — לייבעלע גראָבט זיך איין צווישן קלעצער, ברעטער. ער קען אים גוט זען. זיינע אויגן פאַרשן און פאַרשטייען אים, דעם פליישיקן נפש. ער מיינט: „איך וואָלט אים בייגעקומען, אָבער — די ביקס, די ביקס". אָט זעט ער, ווי ער גייט הין און צוריק. אָלע זיינע חושים זיינען אָלאַרמירט און וואַך. אָט זעט ער ווי

שטערן אין דער נאַכט

ער גייט נאָך אַ מאָל אַהין, שנעל. זאָגט לייבעלע צו זיך: „לויף! רייס אים אַראָפּ די ביקס, ווארף די ביקס אַוועק און לויף דורך דעם וועג. ער וועט דיך ניט גיין זוכן. ער איז צו פויל".

שנעל, ווי פייל פון בויגן, רייסט לייבעלע אים אַראָפּ די ביקס און גיט אים אַ זעץ איבערן קאָפּ. ביז דער פליישיקער דייטש איז צו זיך געקומען, איז שוין לייבעלע געווען ווייט אויף דער אַנדערער זייט. ער האָט נאָך געהערט ווי דער יעקע שעלט: „דאַנער וועטער!"

אַ גאַנצע נאַכט איז לייבעלע אין וואַלד. די ערשטע נאַכט אַליין, אונטערן פרייען הימל, קאַלט און געפרוירן, קען ער זיך קוים דערוואַרטן ביזן שפּראָך אויף טאָג. ער גייט צוריק אין שטעטל אַריין. ער שאַרט זיך ביי די וועגט. אַלע הייזער — טירן און פענצטער אָפּן. ער זעט אַ סך הייזער זיינען חרוב. די שכנים צעטיילן זיך מיט אידיש פאַרמעגן. דאָס האַרץ הייבט אַן קלאָפּן. ער דער־נענטערט זיך צו זיין הויז. ער ציטערט פון מורא צו פרעגן און רעדן. חרטה־געפילן עקבערן אין זיין קאָפּ: „פאַר וואָס בין איך געלאָפן אַליין?" פלוצלינג, פון הינטער זיין פלייצע, הערט ער אַ פאַלאָק שרייט: „האַ! נאָך אַ זשידעק איז דאָ? נעם אים!"

„איך זע פאַר זיך אַ שרעקלעך בילד, וואָס איך וועל קיין מאָל ניט פאַר־געסן", דערציילט מיר לייבעלע. „אונטער אַ דייטש־פוילישער קאַמאַנדע רייניקן אידן אָפּ שטיקער אברים. די גאַנצע מאַרק־גאַס פון שטעטל איז פול מיט קדושים, מאַרטירער. בלוט און שטיקער אברים זענען צעשפּרייט איבער דער מאַרק־גאַס. אַ דייטש מיט אַן אויטאָמאַט גיט קאַמאַנדעס, ער שרייט: ‚שנעלער, יודע! רייניקן דאָס שמוץ!" די גרופּע אידן באַשטייט פון אַזעלכע ווי ער, עקשנים, וואָס האָבן ניט געוואָלט ‚אייגטערצטן'. טוען זיי אַצינד די הייליקע אַרבעט, ברענגען צו קבורה דאָס בלוט און אברים פון דעם נעכטיקן בלוט־באָד. לייבעלע, וואָס האָט ניט לאַנג צוריק געפּראָוועט זיין בר־מצוה, איז נאָך קיין מאָל ניט געווען נאָענט צו אַ בר־מינן, איז אַצינד איינער פון די לעצטע לעבעדיקע עדות פון דער פאַרטיליקונג פון די קדושים וטהורים אין זיין שטעטל.

„אין דער צייט, וואָס די אידן טוען די אַרבעט און פאַרגיסן טייכן טרערן, שטייען דערלעבן פוילישע שכנים און קייכן פון גלעלעכטער. איך האָב ניט פאַר־שטאַנען פון וועמען זיי לאַכן, צי פון די אידן מיט די אָפּגעשניטענע האַלבע בערד, אָדער פון דעם בכבודדיקן טייערן איד ר' גדליה, וואָס טראָגט אַצינד אַ העלן קאָפּעליוש, אַנשטאָט דאָס אידיש־פוילישע היטעלע. איך פאַרשטיי ר'

גדליהן. אפשר האָט ער געמיינט אַז דער קאָפּעליוש וועט פּאַרשטעלן. מיר האָט אָבער געשטאָכן זייער לאָכן. ביז היינטיקן טאָג טוט מיר וויי דאָס לאָכן".

און בערל לייב דערציילט: „איך בין צו מיין היים ניט דערגאָנגען. מען האָט אונדז פון גניוועשאָוו געפירט קיין דעמבלין. דאָס איז געווען דאָס לעצטע מאָל וואָס איך האָב געזען דאָס שטעטל. דאָרטן, אין דעמבלין-לאָגער, האָט זיך דער מלאך-המוות אָנגעפלאָקט מיט זיינע גרויסע שאָרפּע ציינער אָלע מינוט. דאָרטן האָב איך געהערט די ביטערע נייעס וועגן מיין גאָנצער משפּחה. באָבע, זיידע, טאָטע, מאָמע, צוויי שוועסטער און אַ ברודער האָבן זיי אומגעבראַכט".

אָט הער איך ווי איינער דערציילט: ר' יאָסל, דער בעל-קורא, בעל-תּפילה, מיט זיין גאָנצער משפּחה, האָבן זיך אויסבאָהאַלטן אויף אַ בוידעם, גוט פאַר-מאָסקירט. דאָס עסן האָט זיך אויסגעלאָזט. איז ר' יאָסל געגאָנגען צו די שכנים בעטן אַ שטיקל ברויט. אָט שטייט ער ביי אַ טיר. ר' יאָסל בוקט זיך: „פאַניע קאָכאַני, גיב מיר אַ שטיקל ברויט. מיין גאָנצע משפּחה הונגערט, שוין ניט געגעסן אַ פּאָר טעג". — „גיי, זשיד, פון דאָנעז! פאַרשווינד שנעל!" — ער פּרואווט מזל ביי אַ צווייטן קריסט. נאָך ערגער: „גיי פון דאָנעז! איך שיק שוין אַרויס דעם הונט!" צו גיין צוריק מיט לייִדיקע הענט האָט ער ניט געקענט. פּרואווט ער מזל ווייטער, ביז מ'האָט אים געכאָפּט. די באַנדיטן האָבן גמאָכט אַ סוף צו זיין יונג לעבן. די מאָמע האָט געוואָרט אַ לאָנגע צייט אויפן טאָטן, ביז זי האָט באַשלאָסן צו טאָן דאָס זעלבע, אַראָפגיין פון בוידעם. דאָס איז געווען דער סוף פון מיין משפּחה.

און בערל לייב דערציילט: „איך האָב געהערט 18 מאָל דעם אָלאָרם ,איינ-טרעטן' און איך בין 18 מאָל אָנטלאָפן. אויב איך וועל דיר דערציילן אַלץ, וועסטו ניט קענען שלאָפן. וועל איך דיר בלויז דערציילן וועגן לעצטן ,איינטרעטן'. ס'איז געווען דאָס יאָר 1944, חודש יולי. מ'הערט אַז דער פּראָנט דערנענטערט זיך. אָט, אָט שוין באָלד און מיר זענען געהאָלפן. אָבער די טעג ציען זיך ווי סמאָלע. ווי אַזוי האָלט מען דאָס איבער? מיר באָמערקן אַ צעטומלעניש ביי די ,עס-עס'. זיי לויפן אָרום ווי משוגע. און פּלוצלינג — אַ לייִארעם, אַ רעווען: ,איינטרעטן!' די וואָגאָנען זענען גרייט. האָ! ניין, איך גיי ניט. אַ גרופּע אָרגא-ניזירט זיך צו אָנטלויפן. מיר האָבן אַ דראָטן-שנייִדער. ביים שפּראָץ אויף טאָג זענען מיר אַדורך די דראָטן-פּאָרצוימונגען. מיר לויפן דורך תבואה-פעלדער. דאָס ערשטע מאָל אין יאָרן זע איך די זון גייט אויף אַ רויטע ווי פייער אין מזרח. אַ קיל ווינטל גלעט דאָס פנים. איך ווער באָהערשט פון געמישטע געפילן. פון

שטערן אין דער נאַכט

איין זייט וואונדער, אַזא שיינע וועלט! ס׳שמעקט פון די וועלדער און פעלדער. ס׳איז דאָך חודש יולי, זומער. און פון דער אַנדערער זייט — עפּעס אַ מורא פֿאַר די פּוילישע שכנים. די מורא ווערט שטאַרקער. מיר הייבן אַן פּילן די שלעכטע בליקן, די רציחהשע אויגן. ביים ערשטן בליק אויף דיר, זאָגט ער גלייך: „האַ! זשידקעס זענען נאָך דאָ?״ — מיר, אַ גרופּע פון דעמבלין־לאַגער, שוואַכע, קוים־קוים וואָס מיר שטייען אויף די פּיס. זענען זיי אונדז באַפֿאַלן מיט קאָסעס און העק. די, וואָס האָבן ניט געקענט לויפֿן, זענען געפֿאַלן אונטער די קאָסעס. איך בין געווען פון די, וואָס האָבן אויסגעמיטן די קאָסעס און העק פון די פּוילישע פֿאַגראָמשטשיקעס. וואו איך האָב געטאָגט האָב איך ניט געזעכטיקט. איך האָב זיי גוט געלערנט. איך קען זייערע פֿאַרסמטע שנאה צום איד. זייער פּוילישע יוכע קען איך ניט פֿאַרגעסן. ניט איין מאָל איז מיין הויט געריבן־צלט געוואָרן פון מורא. מיין שטעטעלע האָב איך ניט געזען. מורא געהאַט צו פֿאַרן דאָרטן.

„ניט לאַנג צוריק פֿאַלט מיר איין אַ געדאַנק צו פֿאַרן קיין פּוילן און זען מיין שטעטל. איך האָב שוין היינט ניט קיין מורא פֿאַר די פֿאַגראָמשטשיקעס. איך בין שוין אויסגעוועזן אַ וועלט, פֿאַר וואָס ניט פֿאַרן זען מיין שטעטל, וואו איך האָב פֿאַרבראַכט 14 יאָר פון מיין יונג זאָרגלאָז לעבן, מיט טאַטע, מאַמע, זיידע, באָבע, שוועסטער און ברודער? אַ סך איבערלעבענישן האָב איך שוין פֿאַרגעסן, אָבער פון מיינע קינדער־יאָרן אין שטעטל איז געבליבן אַ פֿאָדעם אין מוח, וואָס בינדט. ס׳איז טאַקע אַ דינער פֿאָדעם, אָבער דאָך אַ פֿאָדעם וואָס לאָזט ניט פֿאַרגעסן.

„זיץ איך מיט מיין וויב באַשע אין אַן אויטאָמאָביל, וואָס פירט אונדז פון וואַרשע צו מיין שטעטל גניוועשאָוו. די נאַסטאַלגיע איז אַזוי גרויס, אַז איך זינג מיר אַ ליד צו מיין שטעטל: מיין שטעטעלע, איך בין שוין לאַנג אַוועק פון דיר, פֿאַרגעסן צו ציילן די יאָרן. אָבער, מיין קליין שטעטלע, דו לעבסט נאָך ביי מיר מיטן גאַנצן גלאַנץ אין מיין זכרון. — איך שפּאַציר אין מיין שטעטל. ס׳איז שאַ שטיל. איך זע אונדזער הויז, ניט באַרירט. שקצים זיצן לעבן הויז. איך שמועס מיט זיי. מיין וויב פרעגט מיך צי די שקצים זענען די זעלבע, וואָס האָבן אויף מיר געוואָרפן שטיינער. — „זיי וואַרפן אויך שטיינער אויף אידן וועז זיי דאַרפן״, גיב איך צו פֿאַרשטיין מיין וויב. וויזיט אויס אַז איך בין געווען גערעכט, וויל באַלד הער איך ווי איינער זאָגט: ‚ער מוז זיין אַ שפּיאָן׳. איך זאָג באַלד צו מיין וויב: ‚קום! הערסט, באַשע? איך בין ניט קיין נביא. איך וויס ניט ווי אַזוי אידן וועלן ענדיקן מיטן גלות אַמעריקע. אָבער דאָס וויס איך אַז פון גלות

גרשון וועגראָווסקי

מצרים זענען אידן אַרויס מיט זילבער און גאָלד, אָבער פון פּוילישן גלות — דאַרף אַ איד דאָנקען אַז ער גייט אַרויס מיטן לעבן".

אויף צוריק וועגס האָבן מיר שוין געזונגען: „וואָס ס'איז געווען איז געווען, ס'איז מער ניטאָ!"

אַ ספּעקטאַקל־געריכט אויפן זאָוואָד

ס'איז סוף יאָר 1942, די גאָנצע וועלט ברענט מיט אַ העליש פּייער, וואָס דאָס ריינע־אַריער־פּאָלק האָט אָנגעצונדן. די מאָרד־חיה געפּינט זיך שוין ביי די טויערן פון מאָסקווע און ביי די פּאָרשטעטלער פון טאָמבאָוו, טיף אינעם האַרץ פון רוסלאַנד.

אין גאַנץ רוסלאַנד הערשט אַ מוראדיקער הונגער. יעדער איינער ראַנגלט זיך מיטן גרעסטן שונא פון מענטש, דעם „הונגער". מ'רעדט זייערווינציק וועגן פּראָנט, אָבער גאָר אַ סך וועגן עסן.

אַ לעבל ברויט פון קנאַפּע צוויי פונט קאָסט אויפן באָזאָר 300 ביז 400 רובל (אויב מ'קריגט עס).

די לאָגע אויף די פראָנטן איז זייער שלעכט, דעזערטירונג און סאַבאָטאַזש זיינען די סיבה פאַר וואָס די רויטע אַרמיי טרעט אַפֿ אַלע טאָג פון איין פּאָזיציע צו אַ צווייטער און דער שונא גייט פאָרויס.

מי יודע צו וואָס דאָס האָט געקענט דערפירן, ווען ניט דער „אוקאַז: „איין טריט צוריק — שיסן". שטייען אָצינד פּאָליטקאָמס ביי יעדער הינטער־ליניע פון די פראָנטן, און ביי אַ שלעכטן באָווע, אין אַ פּאָלשער ריכטונג — אַ קויל אין קאָפּ.

אָט דער גרויזאָמער „אוקאַז" (פּאָראָדענונג), וואָס האָט אומגעבראַכט הונדערטער טויזנטער אומשולדיקע מענטשן, זאָגן גרויסע סטראָטעגן, האָט געבראַכט צום זיג אין סטאָלינגראָד (1943־18) מער ווי די גרויסע פרעסט. דאָן האָט מען געזאָגט, אַז די חיה איז פאָרוואָונדעט, און מ'האָט זי אָנגעהויבן יאָגן צוריק, צו דערהרגענען.

שטערן אין דער נאַכט

דער זעלבער שטרענגער רעזשים פון מלחמה־פּראַנט האָט געהערשט אין די מיליטעריש זאַוואַדן (פאַבריקן): טורמע, טויט, איבער נאַכט זיינען מענטשן פּאַרשוואונדן. אין אָט דער צייט איז מישע מאַביליזירט אין אַ טאַנק־זאַוואַד. ער צייכנט זיך אַזוי אויס מיט זיין געניאַליטעט, אַז זיין נאָמען איז מיט גרויס לויב געשריבן מיט קידוש־לבנה־אותיות ביים אַריינגאַנג אין זאַוואַד, אויף לענין גאַס נומער 50, אין סוורדלאָווסק.

עס לייענט זיך: „מיר באַגריסן דעם חבר מישע פּערעצאָוויטש. ער פירט אויס דעם פּלאַן אויף 250 פּראָצענט". און אַ צווייטער גרויסער פּלאַקאַט, מיט די זעלבע לויב־ווערטער, הענגט ביי זיין בוי־מאַשין, אין צעך נומ. 225, פון אוראלער מאַשינען־זאַוואַד, וואו ער אַרבעט אויס אַ טיי־ל צום טאַנק 34.

זיין נאָטשאַלניק איז אַצינד סאַמאַרין ניקאַלייעוויטש, אַ הויכער מיט אַ לענגלעך בלאַנדן קאָפּ, אויגן ווי פון אַ גזלן, שטענדיק מיטן „ציגן־פּיסל" אין מויל. ער ציט דעם רויך און שפּייט, רעדט פון איין זייט מויל, שטיל אַבער שאַרף. אַ קרענקלעכער טרינקער, ער שיכורט זיך אָן ביז משוגעת. ער דערקענט ניט קיינעם, אפילו זיינע אייגענע, אָפּגעהיטן זאָל מען ווערן אַריינצופאַלן אין זיין מויל, וואָס איז פול מיט ווערעם, זשאַבעס, ראַקעס. ער שפּייט און שעלט אָן אַ סוף. מישע מוז אַלץ אַראָפּשלינגען. ער איז זיין באַלעבאָס. ער טראָגט אַ פּאַרטיי־ביכל אין זיין בוזעם־קעשענע.

אָט איז די נאַכט־שיכט. מישע צעברעכט אַ בויער. ער פילט אויס דעם בלאָנק. סאַמאַרין דאַרף אונטערשרייבן. סאַמרין גיט מישען אַ לעקציע וואָס דאָס מיינט צעברעכן אַ בויער אין מלחמה־צייט. ער לאָזט גיין זיין שפּראַך־אינ־וועניטאַר, נאָר ער שרייבט אונטער דאָס פּאָפּיר.

מישע גייט מיטן פּאָפּיר צו נעמען אַ נייעם בויער און טראַכט: דער לעצטער בויער האָט זיך געהאַלטן לאַנג, געווען פון אַ גוטן שטאָל, אַ גוטע אויס־ארבעטונג, אַן אַמעריקאַנער. מ׳זאָגט ס׳זיינען אַנגעקומען פון אַמעריקע אַ סך אינסטרומענטן. מישע האָפּט צו באַקומען דעם זעלבן סאָרט.

אָבער ווי אַנטוישט איז ער, ווען מ׳גיט אים אַ רוסישן בויער. אה! ס׳איז ניט גוט. עס וועלן זיין צרות. זאָל ער גיין און זאָגן? דאָס הייסט, אַז דער רוסישער בויער איז ניט גוט. ער וויל אַן אַמעריקאַנער. דאָס מיינט צו עפענען דעם גיהנום פאַר זיך. ער נעמט דעם בויער און שטעלט זיך ארבעטן.

די זעלבע נאַכט צעברעכט מישע אַ צווייטן בויער. מישע גיט אַ שטאַרקן ציטער פון דעם טראָסק. סאַמאַרינען שטעלט עס אויף די פּיס פונעם דרימל ביים

טיש. ער לויפט צו מלא רציחה. ער שרייט און שעלט, רויכערט און שפּייט און זאָגט: „צום טייוול! פּיל אויס אַ בלאָנק". מיט שוים אויף די ליפּן שרייבט סאָמאָרין אונטער. אָבער דאָס מאָל שרייט מישע צו סאָמאָרינען: „אַ דאָנק דיר, חבר סאָמאָרין. דער בויער וועט זיין פּאָר אַ לאָנגער צייט". (מישע האָט געלייענט די ראשי תבות: יו. עס. איי.)

סאָמאָרין איז ניט צופריידן פונעם דאָנק, וואָס מישע גיט אים. ער קאָכט זיך, שרייט און רופט מישען צו דער וואָנט, אַוואו ס'הענגען אַלע מעלדונגען. ער לייענט אים פאָר אַ מעלדונג: „מאָרגן קומט פאָר אַ ספּעקטאָקל־גערויכט (פאָקאָ־זאָטעלני) פון רויזע מענדעלאָוויטש פאָר ניט קומען אין צייט". סאָמאָרין חזרט איבער אַ פאָר מאָל: „אייער ראָזישקע, דו פּאָרשטייסט? אויב דו וועסט צעברעכן בויערס, וועט זיין מיט דיר דאָס זעלבע, געדענק!"

מישען האָט די נייעס גרויזאָם געטראָפן. זיין געדאַנק פיניקט אים אַז מאָרגן וועט זיין אַן אָפענער געריכט. מ'וועט משפּטן רויזען. מישע האָט געקענט רויזען. זי פלעגט שטענדיק זיך אָפּשטעלן דערציילן, אין אַ שיינעם מינסקער אידיש, די אידישע ביטערע נייעס, וואָס זי האָט געוואוסט לייענענדיק צווישן די שורות. מ'גייט איר משפּטן, עפּנטלעך. מ'דאַרף אַ קרבן. פאָר וואָס רויזען? סאָמאָרין גייט דורך, ער טרעפט זיינע געדאַנקען. מיט אַ שעלמישן איראָניש שמייכל גיט ער אים אַן ענטפער: „פאָרגעס ניט, דאָס איז אייער ראָזישקע!"

צו מאָרגנס פרי. אַ שטאָב מיט מענטשן פאָרעט זיך ביים צוזאַמענשטעלן טישן און בענק פאָר דעם טעאָטער־גריכט. 12 אַזייגער, לויט אַ באָפעל, זאָמלען זיך אַלע אַרבעטער פון 225־טן צעך פון „אוראָל־מאַש־זאַוואָד". וועג דער גאַנ־צער גריכט איז באַזעצט, ווערט רויזע אַריינגעפירט פון צוויי עק־קא־וועדיסטן מיט באַיאָנעטן. איר פּנים — בלייך, דערשראָקן. די אויגן כמעט פאָרמאָכט. דער גאַנצער מענטש — הויט און ביינער — איז צוגעדעקט מיט אַ גרויען מאַנטל. דער אידישער חן ליגט אויסגעגאָסן אויף איר אויסגעצערטן פּנים, וואָס בעט זיך רחמים. אָבער די גויאישע מאָסע האָסט דעם קרבן, רעדט, זידלט. איינער זאָגט: „אַזאַ יעווריייקע, זי וויל ניט אַרבעטן". אַ צווייטער זאָגט: „זי קריגט 800 גראָם ברויט און זי איז אַזאַ סוואָלאָטש (אויסוואורף)!" מישע טוט אַזש אַ צאָפּל, וועג ער הערט ווי איינער זאָגט: „צו וואָס אַ געריכט? אַ קויל אין קאָפּ — און אַ סוף".

מישע מיידט אויס אירע אויגן. ער וויל זיך ניט טרעפן מיט איר בליק, ווייל אַז אַ מענטש טוט זיך ראָנגלען אין יסורים און דו קענסט ניט העלפן, איז בעסער אַז זיינע אויגן זאָלן דיך ניט באַגעגענען. דער צער קען זיין גרעסער.

שטערן אין דער נאַכט

מישע באַוואונדערט ווי רויזע שטייט ווי פֿאַרשטיינערט, אַן דעם מינדסטן באַוועג, ווען איינער נאַכן אַנדערן ווילן איבערשטייגן מיט ווארפן בלאַטע. דער פֿראַקוראַר זאָגט אין זיין באַשולדיקונגס־רעדע, אַז זי איז אַ פֿאַרברעכער פון גרעסטן מאַשטאָב. אַ צווייטער רעדנער שרייט: „דו ביסט אַ שונא פון פֿאָלק („ווראג נאַראָדא")". יעדער איינער מאַלט איר אין די שוואַרצסטע פֿאַרבן, ווייל אַזוי פֿאַדערט זיין ראָל: צו ווארפן שמוץ. און די מאַסע גויים אַרום קריצט מיט די ציין. אָבער רויזע איז ווי אַ שטיין אין פעלד בעת אַ גרויסער זאָוערוכע. דער שטורעם־ווינט וואַיעט און דער רעגן פלאַסקעט־טראַסקעט. רויזע שטייט אָבער גלייכגילטיק, אפשר, ווייל זי קען די הענקער. עס וועט איר ניט העלפן, אפילו אויב זי וועט בעטן ביי זיי איינזענגיש. ס׳איז בלויז צען מינוט פֿאַרשפּעטיקונג. זי ווייס, דאָ איז ניטאָ קיין רחמנות. און אפשר האָט זי שוין געבעטן און ס׳האָט ניט געהאָלפן, ווייל אַזוי איז עס, זיי דאַרפן דעם קרבן פֿאַר דעם טעאַטער־שפּיל.

אַזוי שטייט רויזע פֿאַרטראַכט און לאָזט ווארפן אויף זיך פּעך און שוועבל. מישע טראַכט: „אַזוי מסתמא האָט אויסגעזען אין מאַדריד, טאַלעדאָ, אין די שפּאַנישע גערייטן, מיט די אידישע פרויען און מענער, ווען מ׳האָט זיי געפירט, און די גרויסע מאַסע איז נאַכגעלאָפן, צום עשאַפאָט".

אָבער דאָ איז ניט שפּאַניע. דאָ שטייט ניט דער גלח מיטן צלם און אַגיטירט, רייצט די מאַסע קעגן די העלפערס פון טייוול. דאָ איז דער ראַטן־פֿאַרבאַנד. דאָ שטייט דער איד יאָבלאָווסקי און מיט זיין הויכער באַסאָוער שטימע שרייט ער: „מיר וועלן דיך ניט שיקן אויפן פראָנט, ניין! מיר וועלן דיר ניט געטרויען אַ ביקס! דיך וועט מען שיקן אין טורמע, און דאָרטן זאָלסטו אָפּקומען די זינד, פֿאַר דיין פֿאָלק און לאָנד".

מישע פילט שטאַרק דעם הונגער. ער דערמאָנט זיך אַז ער האָט נאָך אויף די ברויט־קאָרטע אַן אוצר, 600 גראַם ברויט, און גנבעט זיך אַוועק פון דער מאַסע און לויפט אין רעסטאָראַן („סטאָלאָווע").

דער ערשטער וואָס האָט אים אָנגעזאָגט די בשורה פון אורטייל איז געווען סאַמאָרין. ער קלאַפּט אים אין פלייצע מיט אַ בריטן שמייכל און מ׳זעט זיין גאַנץ מויל מיט די גאָלע ציינער: „8 יאָר, גאָרניט קיין סך פֿאַר אייער ראַזישקע". און ער גיט צו: „אַזוי האָט גאָלייענט דעם אורטייל אייער יאָבלאָווסקי מיט די אויגן־גלעזער (ער וויל ניט זאָגן: אידן). מישע, געדענק, דאָס קען געשען מיט דיר!" אַזוי האָט סאַמאָרין שטענדיק געוואָרנט מישען. און איין מאָל איז דאָס געווען גאַנץ נאָענט, ווען מ׳האָט אַוועקגענבעט פון מישען די ברויט־קאָרטע. סאַמאָרין

גרשון וועגראָווסקי

גלייבט ניט: „אה! איך קען זיי. ער וויל האָבן צוויי ברויט־קאָרטעס. ניט ביי מיר".

ס'קומט אויס מישען צו הונגערן. אָבער די אַרבעט ווערט שטענדיק געטאָן. ווען מישע קומט זיך געזעגענען אין מאי 1946, לייענט באָשמאָקאָוו (מישעס פאָרטרעטער): „מיר באָגריסן דעם חבר מישע. ער פירט אויס דעם פלאָן אויף 250 פראָצענט", ער זאָגט: „נעם מיט קיין פוילן די פלאָקאָטן". סאָמאָרינען מישט זיך אַריין: „מלא, גזלן, פאָר קיין פוילן, פאָר. מיר וועלן זיך באָגיין אָן אייך".

פאָר די גאָנצע פינף יאָר, וואָס מישע איז געווען מיט סאָמאָרינען, האָט ער ניט געקענט פאָרשטיין וואָס מאָכט אַזעלכע סאָמאָרינס ווירקן אזוי שאָפן. ניט זיין פאָלק, ניט דאָס לאַנד. ער האָסט אַלעמען. אזוי זיכער ניט די מלחמה מיטן שונא. מיט דעם שונא האָט ער שוין פון לאַנג געגעבן זיך די הענט. אוי, ווי זינגט דער משורר: „ווען די קאַץ האָט פליגל, וואָלטן זיך געענדיקט אַלע פייגל פון הימל..."

די אלף־בית קלעצלעך

אין הויז איז געווען פריילעך. ס'איז אַ שמחה פאָר קליין און גרויס. טשאָרלים בן יחיד, ענדי, איז געווארן פינף יאָר אַלט. דאָס הויז ווערט אַנגעפילט מיט קינדערשע מתנות. יעדער ברענגט עפעס. די זיידע־באָבע זיינען געווען פון די ערשטע מיט צוויי גרויסע קאָסטנס. מ'האָט געדאַרפט העלפן טראָגן.

ענדי אליין ווערט באַלד שטאַרק פאַרנומען מיט די שפילצייג. ער וויל צונויפשטעלן אַ טונעל צו אַ באָן. דער זיידע פרייט זיך און זאָגט צו דער באָבע מלא שמחהדיק: „דו זעסט ווי ער האָט דאָס ליב? און דיין גרויס פערד וויל ער אפילו ניט אָנקוקן. איך האָב געוואוסט וואָס צו קויפן!" שרייט אויס דער זיידע פון גרויסן נצחון...

ענדי ווערט פאַרפלאָנטערט. ער קען זיך ניט קיין עצה געבן ביים צונויפשטעלן דעם טונעל. ער וויל אַריינרופן זיין נייעם פריינד הערשעלע. טשאַרלי לאָזט ניט. „ניט היינט", זאָגט ער, „היינט איז דיין געבורן־טאָג. אַ סך פריינד

שטערן אין דער נאַכט

קומען. מ׳דאַרף ניט האָבן הערשעלען מיט די לאַנגע ציצית״. מיט אַ קוש אין די ליפּן מאַכט ער צו ענדין דאָס מויל, ווען ער וויל עפּעס זאָגן, און גיט צו: „ס׳איז ניט שיין״.

מען גרייט צום טיש אַ גרויסן מאָלצייט. ווען אַלע געסט זיצן ביים טיש, האָבן הנאה פון די גוטע מאכלים און די גאַנצע משפּחה איז פול מיט לויב פאַר שוירלי און טשאַרלי, פאַר זייער הויז — ווי שיין מאַדערנע אַלץ זעט אויס — טוט זיי טשאַרלי פאַרטרויען אַ סוד: „דאָס הויז איז צום פאַרקויפן. איך זוך שוין ערגעץ אַנדערש וואו אַ צווייט הויז״. און גאַנץ ערנסט גיט ער צו: „איך מוז פון דאָנען אַוועק!״ „פאַר וואָס?״ פרעגן אַלע. טשאַרלי קלערט אויף מיט אַ שוועך האַרץ: „איך קען ניט פאַרטראָגן מיינע שכנים, וואָס האָבן זיך אַרײַנגעצויגן לעבן מיין הויז. די גאַנצע גאָס וועלט פול מיט זיי. זיי פאַרשפּרייטן זיך ווי ווילד־פייער, די אזיאטן, פאַנאַטיקער, מיט די ציצית אין דרויסן. איך וויל זיי ניט האָבן לעבן מיר, זיי זאָלן זיין מיין ענדיס פריינדס, אָפּצולערנען שלעכטע געוואוינ־הייטן. איך האָב ניט דאָ קיין געזעלשאַפט. און מיין שוירלי האָט ניט מיט וועמען אַ וואַרט אויסצורעדן. מ׳מוז פון דאָנען אַוועק. איך פאַרקויף דאָס הויז בחצי חנם. איך וועל ניט אָפּנעמען אַ העלפּט פון דעם וואָס עס האָט מיך געקאָסט״. די באָבע שאָקלט צו מיטן קאָפּ און גיט צו: „דאָס קינד האָט ניט דאָ זיינע ריכטיקע פריינד״, „נו״, זאָגט דער זיידע, „עס וועט קאָסטן אַ שיינע פאָר טאָלעריז״ „זאָל נאָר אויסגיין צו די פאָר טאָלער״, ענטפערט אים די באָבע. „מיר האָבן געהאָלפן מיטן ערשטן הויז, וועלן מיר ווייטער העלפן. פאַרפאַלן, וואָס זאָלן מיר טאָן? זיי מוזן פון דאָנען אַוועק״. טשאַרלי טרינקט אַ כוס מיט זיינע פריינד, און מ׳ווינטשט אים מער הצלחה מיטן צווייטן הויז. די זיידע־באָבע שאָקלען צו מיט די גרויע קעפּ, זיי זיינען מסכים.

זרח זעט, אַלע קומען און גייען מיט מתנות. שיקט ער אַריין זיין הערשע־לען מיט אַן אלף־בית קלעצלעך מתנה („ס׳איז דאָך ניט שיין, איך בין דאָך אַ שכן, אַ טיר ביי אַ טיר״), און ענדי פרעגט מיט גרויס פרייד: „וואָס איז דאָס?״ הערשעלע לערנט אים מיט גרויס פליס: „אָט דאָס איז אַן אלף, דאָס איז אַ בית״. ער וויזט אים ווי אַזוי צו בויען אַ הויז מיט די אלף־בית קלעצלעך. ענדי לערנט הערשעלען ווי אַזוי צונויפצושטעלן דעם טונעל. ער וויזט אים אַ סך שפּילצייג און זאָגט: „דאָס האָט מיר געקויפט דער זיידע, און דאָס — די באָבע״. הערשעלע זאָגט: „איך האָב ניט קיין זיידע־באָבע. מיין זיידע־באָבע האָט היטלער אומגעבראַכט. מיר האָט קיינער ניט געקויפט מתנות צו מיין פינף־יאָריקן

געבוירן־טאָג. ענדי בעט הערשעלען אַרײַנצוקומען: „איך וועל דיר געבן אַ סך שפּילצייג". וועַן הערשעלע גייט אַהיים, שרייט אים ענדי נאָך: „איך וועל דיך זען מאָרגן!" און הערשעלע ענטפערט „יאָ, ענדי! מאָרגן!"

זייער שנעל האָט זיך ביי די קליינוואַרג אַנטוויקלט אַ גרויסע פריינדשאַפט. ס'איז ניט דורך אַ טאָג אַז הערשעלע און ענדי זאָלן זיך ניט שפּילן צוזאַמען. זייער פרייד און געלעכטער האָבן אָפּגעהילכט גאָנצע טעג אין דעם חלל פון אַרום. אָזוי איז די שנאה צו זרחן געוואָקסן ביי טשאַרלין. ער ענטפערט ניט זרחן „גוט מאָרגן", ער מאַכט זיך ניט הערנדיק. טשאַרלי קוקט שטענדיק צו דער אַנדערער זייט. ער איז פּולּ מיט האַס צו זיין שכן.

טשאַרלי פאַרקויפט דאָס הויז, טאָקע בחצי חנם. מ'אַנטלויפט ווי פון אַ פייער, אַן אַ „גוטן טאָג" צו שכנים. זיי ציען זיך אַוועק וויַיט פון ברוקלין, ערגעץ צו אַ ברעג פון אַ וואַסער. טשאַרלי האָט געוואָלט לעבן אַ פריי לעבן, אומגעשטערט פון שכנים, פון מענטשן ניט זיין גלייכן. און אָזוי לעבט ער, פריי אומגעשטערט, און אָזוי ווערט דערצויגן זיין בן יחיד. ענדי לערנט זיך גיך אויס צו כאַפּן פיש. די זיידע־באָבע שעפּן פולע עמערס מיט נחת פון זיין טאָלאַנט. ענדיס פריינד איז דאָ דזשימי, מיט אַ גרויסן הונט. ענדי וויל מ'זאָל אים קויפן אַ הונט, ווי זיין פריינד דזשימיס. באָלד טוען זיידע־באָבע באַווילקן זיין פאַרלאַנג. טשאַרלי ווייזט אָן טאַטע־מאַמע מיט גרויס צופּרידנהייט ווי ענדי און דזשימי לויפן אַרום מיט די הינט ביים טייך. ער זאָגט: „דאָס לעבן דאָ איז אַ פריי און זיס לעבן..."

אָז דאָס לעבן איז זיס, איז די וועלט הפקר. אָזוי האָט ענדי געלעבט אָן אָן עול, הפקרדיק. ער קען ניט איינזיצן די פּאָר שעה אין שולע. אים ציט צום וואַסער און הונט. אָזוי לויפט ער אַרום טאָג און נאַכט מיטן הונט, אומגעשטערט פון קיינעם, ווי אַ פּרא־אדם.

איין מאָל ווערט טשאַרלי מיט זיין משפּחה פאַרבעטן אויף אַ בר־מצוה שמחה. ענדי הערט ווי אַלע לויבן זיין קוזין פּאַרן אויסזינגען אָזוי שיין די הפטורה. ענדי פרעגט: „ווען ווער איך בר־מצוה? וואָס איז הפטורה?" „צו דיין בר־מצוה איז נאָך דאָ צייט, גאָנצע צוויי יאָר", ענטפערט טשאַרלי. „הפטורה — ווייס איך ניט וואָס דאָס איז. פרעג דיין קוזין דעם בר־מצוה בחור". ענדי שמועסט מיטן קוזין און ער גיט אים צו פאַרשטיין: „מ'דאַרף קענען אלף־בית, עברי, אָט פון דעם סידור". און ער וויזט אים די ווערטער אין סידור. „אָט דעם אלף־בית דאַרף מען קענען, אָט די עברי, כדי צו לייענען די הפטורה..."

גרשון וועגראָווסקי

ענדי קוקט אין סידור. די וועלטער זיינען אים באַקאַנט, נאָר ער קען זיך ניט דערמאָנען וואו ער האָט אַזעלכע וועלטער געזען. עס דויערט אַ שטיקל צייט. ער דערמאָנט זיך אין דער מתנה פון זיין פריינד הערשעלע, די אלף־בית קלעצלעך. ער געדענקט שוין אַצינד ווי הערשעלע האָט אים געלערנט אלף־בית. אַ צופרידענער טראָכט ער: — גוט וואָס איך האָב די קלעצלעך ניט אַרויס־געוואָרפן. ווען דער טאַטע איז אַריינגעקומען צו מיר אין צימער און שיער ניט געפאַלן, האָט ער זיך צעשריגן: „אַט שוין וואָרף אַרויס אַלע דיינע שפילצייג! מ׳קען צעברעכן הענט און פיס". אַלץ האָב איך אַרויסגעוואָרפן: די טראָקס, טראָקטאָרן, גראָבמאַשינען — אַלץ, אַבער ניט די קלעצלעך מיטן אלף בית. — ער טראָכט אַצינד וועגן הערשעלען: „ווען ער איז דאָ מיט מיר אַצינד, וואָלט איך געהאַט אַ סך צו רעדן מיט אים..."

ס׳איז אין די שפעטע שעהן פון דער נאַכט. די משפחה קומט צוריק אַהיים פון דער בר־מצוה שמחה. דער הונט דערפילט, ענדי איז דאָ. שפרינגט ער און בילט. ער וויל אים דערציילן, אויפן הינטישן שטייגער, ווי ליב ער האָט אים. אַבער ענדי שטופט אים אַוועק. „איך האָב ניט קיין צייט", זאָגט ער צום הונט און לויפט גלייך אין זיין צימער אריין צו זוכן די קלעצלעך. ער האָט אַ גרויסע אַרבעט זיי צו געפינען, ווייל שוין לאַנג ניט געזען. אַבער ער ווערט ניט מיד. ער ווייס אַז די קלעצלעך זיינען דאָ. ער זוכט אומעטום און געפינט.

ענדי האָלט די קלעצלעך מיט גרויס פאַרזיכטיקייט. ער קוקט אויף זיי. אַט געדענקט ער אַן אלף, אַ בית, אַ גימל. ער קוקט, טראָכט. ווייטער געדענקט ער ניט. ער באַדויערט פאַר וואָס ער האָט זיך בעסער ניט געלערנט צו געדענקען. ער באַשליסט: „איך מוז זיך טרעפן מיט הערשעלען. ער וועט מיך לערנען". ביי אים אין קאָפּ וועבט זיך שוין אַ פלאַן צו לויפן צו הערשעלען.

אַ געשריי פון אַ קריגעריי קומט פון דער קיך. טאַטע־מאַמע קריגן זיך. שוירלי שרייט צו טשאַרלין, גאָר אויף אַ הויכן קול: „מ׳מוז שוין געבן אונדזער ענדין אין אַ העברעאישער שולע!" טשאַרלי זאָגט: „ניין, ס׳איז נאָך צייט", שוירלי באַשולדיקט: „איך וויס, דו ווילסט מיך ניט לאָזן האָבן דעם פאַרגעניגן, ווי מיין שוועסטער, צו זיין אַנגעטאָן אין אַ לאַנג קלייד מיט אַ שלעפּ, און אַלע זאָלן מיר ווינטשן מזל־טוב. אפשר ווילסטו ניט אַ בר־מצוה? אָבער איך גיי באַלד מאָרגן צום ראַביי כדי צו קריגן די אינפאָרמאַציע וואָס אַ בר־מצוה בחור דאַרף קענען". שוירלי כאָפּט זיך אַן זי האָט איבערגעכאָפּט די מאָס. זי שרייט צו הויך. ווי ס׳זאָל

ניט זײַן, וויל זי ניט אַז ענדי זאָל וועגן דעם אַלעם וויסן. זי עפנט די טיר צו זײַן צימער און פרעגט, פֿאַר וואָס ער גייט ניט שלאָפֿן...

ענדי האָט ניט געקענט שלאָפֿן. ער האָט אַלץ געהערט, געהאַלטן מיט דער מאַמען, זיך ניט געקענט דערוואַרטן ס׳זאָל שוין זײַן טאָג. גאָנץ פרי גרייט זיך ענדי אין וועג אַריין. ער נעמט דאָס גאַנצע געלט פון דער בלעכענער זאַמלונג־באַנק. ער זוכט און געפינט אַ סך קיי־גומע, צידה לדרך. ווי שטענדיק, פֿאַרלאָזט ער זײַן היים.

ענדי טרעפט הערשעלען ביי דער טיר, אַנגעלאָדן מיט ספֿרים, אויפן וועג צו דער ישיבה. ס׳איז אַ גרויסע פרייד פֿאַר ביידן. ניט געזען זיך אזוי שטיק צייט. הערשעלע עפנט די טיר און שרייט: „מאַמע, זע וער ס׳איז דאָ!״ „אוי, אַ גאַסט!״ וואונדערט זיך רבקה. „אפֿשר אַ טרינק?״ ענדי טרינקט גערן דעם קאַלטן טרינק. ער איז דורשטיק. הערשעלע בעט אים אַריין אין זײַן צימער. ענדי פרעגט: „וואָס איז דאָס? אזאַ גרויס בוך!״ „דאָס איז ניט קיין בוך, דאָס איז אַ גמרא״, ענטפֿערט הערשעלע, „און דאָס איז אַ חומש, און דאָס איז אַ סידור״. „האָ! אַ סידור? גיב מיר, איך וויל זען״, בעט ענדי. און ענדי קוקט אין סידור. מיט פרייד ווייזט ער אַן אויף אַן אלף, אַ בית. ענדי צעשפּרייט זיך אויפן דיל מיט די קלעצלעך. „דאָס איז דיינס, געגעבן מיר אַ מתנה, געדענקסט?״ זאָגט ענדי. הערשעלע זעצט זיך צו אויפן דיל. ענדי בעט הערשעלען: „לערן מיך עברי! זיי מיין רביי!״ הערשעלע זאָגט: „קום מיט מיר אין ישיבה אַריין, איך וועל דיך לערנען. מיינע חברים וועלן דיך לערנען״.

אויפן וועג צו דער ישיבה דערציילט ענדי, אַז ער איז אַוועק פון דער היים. קיינער ווייס ניט וואו. הערשעלע הייסט אים לאַזן וויסן וואו ער איז.

ווען טשאַרלי האָט געענטפֿערט דעם טעלעפֿאָן, איז ער שיער ניט געפֿאַלן אין חלשות. ווי אַ תהום וואָלט זיך געעפנט פֿאַר אים. ער האָט פֿאַרלוירן דאָס לשון. שוירלי, אויפן צווייטן טעלעפֿאָן, רעדט צו איר זון מיט וואונדער, זי איז אַבער צופֿרידן וואָס הערשעלע וועט זיין ענדיס רבי.

געקומען אין דער ישיבה, האָט הערשעלע אים באַקאַנט מיטן ראש־הישיבה: „דאָס איז מיין חבר ענדי, אַ בעל תשובה. ער וויל שטאַרק לערנען״. דער ראש־הישיבה האָט באַלד געשאָפֿן ווער ס׳זאָל מיט אים לערנען.

שפּעט ביי נאַכט וויל זרח זען צי ענדי האָט אַ גוט געלעגער. שטיל עפנט ער די טיר פון זיין צימער. ער געפינט ענדין שלאָפֿן אויפן דיל מיטן פּנים אויפן סידור. ער דערציילט רבקהן די וואונדער פון ענדין: „ער איז דאָ זייער אַ קורצע

שטערן אין דער נאַכט

צייט. אַבער דו האָסט געדאַרפט זען זיין דאַוונען. זיינע העויות זענען די זעלבע ווי פון ראש־הישיבה. און דער עיקר, ער איז אַ מתמיד און אַ וועלער. ער וועט אויסוואַקסן אַ תלמיד חכם...״

רבקה דערצײלט אים: „באַלד דעם צווייטן טאָג האָט אונדזער הערשעלע אים אַנגעטאָן ציצית. ער האָט אים געזאָגט אַז ציצית ברענגען ניט צו פאַרגעסן קריאת שמע״.

ענדיס בר־מצוה איז געווען אַ שמחה, ניט בלויז פאַר זרחן, רבקהן און הערשעלען, נאָר אויך פאַר שוירלין און טשאַרלין. דער ראש־הישיבה האָט פאַר־גליכן די אלף־בית קלעצלעך צו די פונקען, וואָס ברענגען אַרויס אַ גרויס פּייער...

אַ יאָריד אין שטעטל

ס׳האָט געשמעקט מיט בעז פון בליעכץ אין פרילינג. דער גאַנצער אָרום איז איינגעטונקען אין גריינס. דאָס שטעטל איז נאָר וואָס אַרויס פון זיין ווינטערדיקן הינערפלעט. גרויס און קליין זענען אַצינד אין דרויסן כדי הנאה צו האָבן פון דער שיינער נאַטור.

דאָס איז געווען אַ דינסטאָג, בין השמשות. צווי קאשטן־פערד, איינגע־שפאַנט אין אַ גרויסן מאַרק־וואָגן, זענען פאַרפאָרן צו נחום בעקער. באַלד האָט זיך פאַרשפּרייט די נייעס אַז מאָרגן, מיטוואָך, איז דער חודשלעכער יאָריד. דאָס האָט דערוועקט ביי אונדז, קינדער, אַ גרויסע פּריידּ. איין קליניקייט, אַ יאָריד! מיר וועלן זען אַ סך שפּילעריייַן, קונצנמאַכער.

אָט קומט אַ צווייטע נייעס: מען האָט שוין געזען דעם ליליפוט, וואָס מאַכט אַקראָבאַטישע קונצן. מענטשן זאָגן אַז ער איז אַ כינעזער און הייסט צשאַנג. מיין חבר טוט מיך אַ צי פאָרן אַרבל: אָט דאָ גייט ער. ער רעדט מיט נחום בעקער וועגן איבערשלאָפן די נאַכט. — איך האָב אַצינד די מעגלעכקייט גוט אים אַנצו־קוקן. ער איז אויסערגעווינלעך קליין. ער האָט אַ גאָר גרויסן קאָפּ, אַבער זיין טונקל־ברוין פּנים און אויגן פאַרמאָגן אַ סך חכמה. די אויגן שטראָלן אַרויס אַזוי

גרשון וועגראָווסקי

פיל גרויסקייט! „איך קען שווערן אַז ער איז אַ ייד", זאָג איך צו נחומען. נחום פאַרענטפערט אים: „ס׳איז בעסער פאַר דער פרנסה אַז ער איז אַ כינעזער און הייסט צשאַנג. גויים האָבן ניט ליב קיין אידן". ער גיט אים אַן אָרט לעבן אויוון איבערצושלאָפן די נאַכט.

איך ווער היימיש מיט צשאַנגן. איך פרעג אים צי ער האָט ניט קיין מורא צו שלאָפן לעבן אויוון, ווייל דאָרטן איז דאָ אַ גריל וואָס גרילט אַ גאַנצע נאַכט. ער פרעגט מיך צי איך האָב אים שוין געזען. „איך האָב נאָך אַ גריל ניט געזען, אָבער איך הער שטענדיק", זאָג איך.

ביים זאָגן „אַ גוטע נאַכט" הער איך ווי דער גריל גרילט. אָבער צשאַנג איז שוין, אַ מידער, געשמאַק געשלאָפן.

ס׳ווערט לעבעדיק אין מאַרק־גאַס. אַ סך מאַרק־לייט קומען שוין אַן. מען זעט שוין דעם קאָטערינשטשיק מיט דער קאָטערינקע און אַ פאָפוגיי. ער טראָגט אַ היטל מיט פינף שפּיצן, אַ לאקירענעם דאָשעק און קנעפּ מיטן אָדלער, ער זאָל אויסזען ווי אַ פּאָלאַק. מיר נעמען אים אויף זייער פריינדלעך, ווייל ער רעדט צו אונדז אידיש. ער דערציילט אונדז אַז ער האָט צוויי קינדער אין אונדזער עלטער, וואָס גייען אין חדר. מיר ווייזן אים דעם גרויסן קאָרידאָר לעבן דער בעקעריי, ווו ער וועט קענען איבערשלאָפן די נאַכט.

מיר זעען קומען אַ גרופּע ציגיינער. מיר דערקענען זיי לויט זייערע בריטע הויזן מיט די גרויסע קאָפּעליושן און בּאָרווסע פּיס. מאַרק־לייט האָבן מורא פאַר זייערע גנבות. ביסלעכווייז ווערט דער מאַרק־פּלאַץ פול מיט געשטעלן, סטראָגאַנעס, מאַרק־ווענער און שטופ־ווענעלער. מען גרייט זיך אויף מאַרגן, צו דעם חודשלעכן יאָריד. דער גרויסער מאַרק־וואָגן ווערט אָפּגענומען פאַר־וואַנדלט אין אַ גרויסן געשטעל מיט גויאישע הייליקע זאַכן. ניט ווייט פאַרמירט זיך דער חזיר־מאַרק. ער צעשפּרייט זיך אויף ביידע זייטן פון גאַס. אין דער נאָענט זעט מען פאַרשיידענע ערדענע טעפּ. דאָס איז געווען דער גויאישער מיסחר. אָבער ווייטער איז געווען כאָאַנטן, לייצעס, געזעסן פאַר פערד.

שיך, שטיוול, מלבושים פון די טאַנדעטנע שניידער און שניט־סחורה — דאָס האָט באַלאַנגט צו אידן. גויים האָבן צו דעם ניט געהאָלפן מאַכן די סטראָגאַנעס. אָפּגענד געשטאַנען טאָטע־מאַמע און קינדער און געהאָלפן מאַכן די סטראָגאַנעס. די אָרבעט איז אַנגעגאַנגען זייער פּיבערדיק. יעדער איינער האָט געוואוסט וואָס ער טוט. ווען די בלאַנדעקע פאַר אַ רעגן איז שוין געווען איבערן סטראָגאַן, האָט עס געהייסן אַז דער געשטעל איז פאַרטיק.

שטערן אין דער נאַכט

ביי זון־אויפגאַנג האָט מען אַנגעהויבן אויפצופּאַקן די סחורה. מען לייגט ביליקע סחורה באַזונדער און בעסערע באַזונדער. אַלץ ווערט פּאַרטיק צום פּאַרקויף.

גאַנץ פרי שטעלט מען זיך היינט דאָוונען אין בית־המדרש. מען זעט פרעמדע מאַרק־לייט, וואָס דאָוונען אויף שנעל און לויפן צוריק צום יאַריד. איך דאָוון מיטן עולם גאַנץ פרי און ס׳טוט מיר הנאה וואָס דאָס דאָוונען גייט היינט אַביסל שנעלער, ווייל היינט איז מיטוואָך, מען זאָגט ניט „והוא רחום״. ווען איך גיי צוריק פון בית־המדרש איז שוין דער יאַריד אין פולן ברען. מען שרייט מיט באַנומענע קולות. יעדער איינער לויבט זיין סחורה ביז אין הימל אַריין. ס׳איז אַ גרויסער געדראַנג פון מענטשן. די מענטשן־מאַסע מישט זיך אויס מיט בהמות, פערד. גאָר אַ שטאַרקער טומל איז אויפן חזיר־מאַרק. אויף יעדן סטראַגאַן הענגט אַ חזיר־קאָפּ און איין חזירניק שרייט שרייט איבער דעם צווייטן. זיי קאָכן, בראָטן. די לופט איז פול מיטן חזיר.

אָט דאָ באַגעגן איך אָצינד ר׳ מענדל פיינדצאק, וואָס וויל זיך דורכשטופן דורך דעם חזיר־מאַרק אויפן וועג צום בית־המדרש. ר׳ מענדל פיינדצאק האָט ניט געהאַט קיין שייכות מיטן יאַריד. ביי אים איז שטענדיק תורתו אומנתו. „איך האָב טאָקע ניט קיין טיר צו דער גאַס, אָבער איך האָב אַ פענצטער צום הימל״, פלעגט ער זאָגן. ער האָט געדאָוונט אין זיין קביעותדיקער צייט. צום בית־המדרש פלעגט ער גיין דורך אַן אומוועג, בכדי אויסצומיידן דעם יאַריד און ניט ווערן געשטערט אין זיינע רעיונות. שטענדיק פאַרטאָן אין הויכע געדאַנקען. דאָס איינציקע וואָס ער האָט גערעדט מיט מענטשן איז וועגן ליכט פאַר דעם בית־המדרש. „א ליכט, א ליכט״, פלעגט ער בעטן. און ווען עמעצער האָט אים געגעבן א ליכט, האָט ער אַנגעכאַפּט מיט ביידע הענט און אַנגעוואונטשן משיחן צו דערלעבן. א ליכט — דאָס איז געווען אַלץ.

איך זע, ר׳ מענדל פיינדצאק גייט מיטן טלית־זאַק און וויל זיך דורכשטופן דורך דעם חזיר־מאַרק אויפן וועג צום בית־המדרש. ער דערזעט מיך. „איך האָב פאַרגעסן אַז היינט איז אַ יאַריד״, זאָגט ער צו מיר און האַלט זיך צו ביי מיין אָקסל ווי ער וואַלט געדאַרפט הילף. איך פאַרשטיי אים. איך פיל זיך שטאַלץ צו גיין ביי דער זייט פון ר׳ מענדלען. ער הערט די וואולגאַרע רציחהשע שפּראַך. ער האָט ניט אַוואו די אויגן צו פאַרבאַהאַלטן. דער חזיר־קאָפּ קוקט פון אַלע זייטן. מיר גייען שוין ניט אָצינד, נאָר ווערן געטראָגן פון דער מאַסע. דער טומל איז גרויס פון די געשרייען אַרום.

פלוצלינג הערן מיר אַ זשומען פון אַ מאַטאָר, וואָס שרייט איבער אַלעמען. „וואָס איז דאָס?" פרעגן אַלע. איינער פון דער זייט קלערט אונדז אויף אַז גרויסע פּי־סוחרים זענען געקומען מיט אַ לאָסט אויטאָמאָביל קויפן בהמות. „אויב בהמות פאָרן אויף אויטאָמאָבילן איז שוין אַ חרפה פאַר מענטשן צו פאָרן", זאָגט אַ צווייטער אין אַ וויץ.

מיטן דערנענטערן זיך פון דעם אויטאָמאָביל ווערט דאָס זשומען שטאָר־קער און די פערד דערשרעקן זיך. יעדער פויער כאַפּט זיין פערד אָן ביי דעם ציימל און האַלט אים שטאַרק, ער זאָל זיך ניט צעבריקעווען. אָבער איין פערד האָט זיך אַזוי ווילד צעבריקעט אַז ער האָט זיך געשטעלט אויף צווויי פיס און געעפנט זיין פערדיש מויל מיט די גרויסע ציין און זיך צעשריגן אויף זיין פערדישן לשון.

די מענטשן־מאַסע שרייט, שטופּט צוריק. די מאַרק־לייט פאַרלאָזן זייערע סטראָאַגאָנעס. ס׳איז ממש סכנת־נפשות. פלוצלינג באַווייזט זיך דער לילי־פוט. ער כאַפּט אַ האַנטפול זאַמד פון דער ערד און ווארפט דעם פערד אין די אויגן און אין מויל אַריין. דאָס פערד שטעלט אַראָפּ ביידע פיס. מען זעט אַצינד די ענדע־רונג. דאָס פערד באַרואיקט זיך. ער לעקט און לעקט דאָס זאַמד. ער רייניקט אויס דאָס מויל פון דעם זאַמד. ער ווערט נאָרמאַל. די מענטשן אַרום זענען פאַרוואונדערט. זיי שרייען: „דער כינעזער האָט עס געטאָן!"

ר׳ מענדל שרייט אויס אין אידיש: „אַ אידישער קאָפּ, געזונט זאָלסטו זיין!" „געזונט זאָלט איר לעבן!" ענטפערט הויך אויפן קול דער לילי־פוט. אַלע ווייסן שוין אַצינד אַז ער איז אַ איד, ניט קיין כינעזער.

„דאָס איז אַ גרויסע חכמה אָפּצואוועגדן דעם חיהשן אינסטינקט", זאָגט ר׳ מענדל.

„פון וואָנען האָט איר געוואוסט אַז ער איז אַ איד?" פרעגט איך.

„אידן זענען אייל, וואָס מישט זיך ניט אויס מיט וואָסער. מען דערקענט שוין. ניט אַ מלבוש אַדער אַ נאָמען קען דעם איד פאַרשטעלן. און ניט פשוטער אייל נאָר שמן זית, איילבירט־א־יל! דאָס איז דער ענין פון נר־תמיד, דאָס אָנגע־צונדענע ליכט פאָרן ארון־קודש. אַז אַ איד צינדט אָן אַ ליכט אין בית־המדרש, דערהייבט ער זיך צו דער מדרגה פון די כהנים אין בית־המקדש". — אַזוי קלערט ער מיר אויף דאָס שייכות פונעם איד מיט ליכט.

איך מאַך דעם וועג פאַרויס. ר׳ מענדל, האַלטנדיק מיך מיט אַ האַנט אויפן אָקסל, גייט מיר נאָך. מיט שווערייקייטן שטופּן מיר זיך אַדורך דעם חזיר־מאַרק.

שטערן אין דער נאַכט

מיר זענען שוין אַצינד אין בית־המדרש־געסל. ער אַטעמט אַפּ שווער. עס באַגעגנט אונדז מיט אַ פּריילעך פּנים פּינחס גלינע. „וואָס האָט איר געזען, ר׳ מענדל, אויפן יאַריד?״ פּרעגט פּינחס. „אידישן שכל און גויאישע רציחה״, איז זיין ענטפער. ביידע אַמשינאַוועך חסידים רעדן זיך דורך האַרציק און פּינחס וויל שוין גיין. „וואַרט צו אַ ביסל״, זאָגט ר׳ מענדל. „דו ווילסט עפּעס הערן בדרך הלצה?״ „נו, וואָס?״ איז פּינחס נייגעריק צו וויסן. „דו געדענקסט דאָך די רש״י פון דער פּרשה תולדות, וואָס רש״י זאָגט אויפן ויתרוצצו: דאָס איז לשון ריצה. עשו האָט געוואָלט לויפן. פּרעגט זיך די פּראָגע: אַוואו איז אונדזער מוטער רבקה געגאַנגען, וואו עשו האָט געוואָלט לויפן? איך וועל דיר זאָגן״. ר׳ מענדל קלערט אַ וויל און זאָגט: „אונדזער מוטער רבקה, כדי צו גיין אין שול אַריין, האָט געמוזט אַדורכגיין אַ חזיר־מאַרק. און דאָ האָט זיך עשו ניט געקענט איין־האַלטן נאָר אַרויסלויפן״.

וועז מיר האָבן זיך געזעגנט מיט ר׳ מענדלען, בין איך, אויפן וועג צוריק, געגאַנגען דורך אַ גרויסן אומוועג כדי אויסצומיידן דעם חזיר־מאַרק.

שלמה נייַמארק הי״ד

פּאַרן גיין אין קאַלך־אויוון אין אוישוויץ האָט ער אויסגעשריען: געדענקט מיין יאַרצייט! היינט איז צען טעג אין שבט.

א גרופע חברים פון צעירי אגודת ישראל אין דלוגאשאדלע

פון רעכטס: פייוול פלאָטקע, ישראל יאַנאָווסקי, ישראל שיע יאסקולקע, לייבל ראטשקאָווסקי. יבלח"א, הערשל שטערן, אין מיטן, אויפן בילד.

ר׳ יחיאל מאיר מארגענשטערן הי״ד
דער אַמשינאָווער חסיד

גרשון וועגראָווסקי

מיין מאַמעס ליכטבענטשן

מיין מאַמע הינדע רחל וועגראָווסקי געווידמעט

וועך קען פאַרגעסן דיין שבתדיק ליכט־בענטשן־און־צינדן!
שוין צייט, זאָגט די מאַמע, ליכטיקייט זאָל קומען און פינצטערניש
זאָל פאַרשווינדן.
זי הייבט אויף די הענט דריי מאָל איבער די ליכט און פאַרשטעלט
די אויגן און פנים.
דאָס טוט זי תפילה, מיין מאַמע עליה השלום.
נאָך אַן ערב־שבתדיקן טאָג פון האַרעוואָניע און מי
דאָנקט זי ג־ט ברוך הוא פאַרן שבת, דעם טאָג פון רו.
אַלץ אַרום פינקלט מיט אַזאַ מאיעסטעטישער שיין,
נישט צו דערקענען די גרויזאַמסטע פיין.
און באַלד — אויגן פולע, פאַרטרערטע
פון צרות און שמערצן נישט־דערציילטע.

מיין מאמע הינדע רחל ע״ה

שטערן אין דער נאַכט

איך זע מיין מאַמען אין ווייטן אוראַל,
אין שטורעם־ווינטן געבויגן,
נאָר שטענדיק צו דעם אין הימל די אויגן.
מיין מאַמע, פול, אָנגעזאַפט מיט הייליקע קוואַלן,
טוט שרייען: „ס'וועט נאָך אַזוי נישט זיין, אַלץ איז נאָך נישט פֿאַרפֿאַלן!"
אין סוועדלאָווסק די שטאָט, רוסלאַנד דאָס לאַנד,
ווינטער — אַ סך שניי, און זומער — שטיינער און זאַמד.
אָבער ליכט פֿאַר שבת זיינען שטענדיק דאָ, פֿאַר מיר נישט באַקאַנט.
אויך נישט פֿאַרגעסן דאָס אַריינברענגען דעם שבתדיקן טעם,
בכדי צו ציען דעם פֿאָדעם פון הייליקן שטאָם.
און צו גאָדענקען דאָס זאָמדיקע שטעטל אין פוילן, די עגמת־נפש און נויט
פֿאַר שכר־לימוד און פֿשוט ברויט.
און נאָך פֿאַרשידענע זאַרגן,
און אַלץ אַזוי צניעותדיק ווי ר' חנינאס ווייב, פֿאַרבאָרגן!
זאָל מען גאָדענקען, די מאַמע זאָגט: „שוין צייט
ליכט־בענטשן־צינדן!!!
ליכטיקייט זאָל קומען און פינצטערניש זאָל פֿאַרשווינדן!"

גרשון וועגראָווסקי

מישע אין גלות רוסלאַנד

די שרעק פאַר די דייטשישע שטאַלענע מחבלים אין דער לופט איז פון מישען קיין מאָל ניט אַוועק. אין זיין זכרון האָבן שטענדיק געלעבט די גרויליקע בילדער פון די פליענדיקע שטאַלענע פייגל, ווי זיי באָמבאַרדירן וואַרשע. דאָס שרעקלעכע זשומען איז אים כסדר נאָכגעגאַנגען ווי אַן עכאָ. אָבער דאָס, וואָס ער הערט און זעט אין יוני פון דעם יאָר 1941, איז נאָך אַסך שטאַרקער פון דעם, וואָס ער האָט מיטגעמאַכט אין וואַרשע. דער אָלטער עכאָ איז אַוועק. א נייער אומגליק קומט אָן.

מיט אַ גרעסערן געוויש און שטורעם פליען אָן די שטאַלענע פייגל און וואַרפן באָמבעס אויף דער באָן־סטאַנציע פון דעם ווייס־רוסישן שטעטל פאָלאָצק, וואו מישע וואוינט מיט זיין משפחה און אַרבעט, זינט ער איז אַוועק פון זיין שטעטל, פון מורא פאַר דעם זעלבן דייטש. ער לויפט אים נאָך, זאָגט ער.

אויף דער באָן־סטאַנציע פון פאָלאָצק זעט ער אָצינד עשעלאָנען מיט עוואַקואירטע פון מערב. עשעלאָנען מיט פאַרבאַנדאַזשירטע סאָלדאַטן יאָגן זיך אויף מזרח. לויט די לעצטע ידיעות, איז דער פראָנט גאָר נאָענט פון פאָלאָצק. „ס׳איז ניט גוט!״ זאָגט די מאַמע צו מישען. „מיר מוזן לויפן פון דאָנען! ער קומט! דער אַשמדאַי!״ מישע, שטארק באָזאָרגט, איז מסכים: „מ׳מוז לויפן פון דאָנען, שוין צום צווייטן מאָל...״

מישע מיט זיין ברודער ברוך־מרדכי נעמען צונויף וואָס זיי קענען און פאַקן פעקלעך. צוליב כשרות גיט די מאַמע אַכטונג, אַז די טשוגונענע טעפלעך זאָלן ווערן איינגעפאַקט. זי היט אַפּ די טעפלעך ווי אַן אוצר, ניט צו דאַרפן ח״ו באָרגן ביי קיינעם אַ טעפל. שטיל, אַן טומל, נעמט יעדער איינער זיין פעקל און לאָזט זיך אין וועג אַריין...

אויפן וועג צום וואָקזאָל ווערט די משפחה באָגעגנט פון דעם איד, וואָס האָט געפלעגט שטילערהייט קומען זאָגן, וואו מ׳קען קויפן אַ שטיקל כשר פלייש. ער באָדויערט פאַרוואָס מ׳לויפט שוין. קיינער פון שטעטל, זאָגט ער, לויפט נאָך דערווייל ניט. הינדע רחל, מישעס מאַמע, שרייט אים אַריין אין אויער: „ר׳ איד, לויפט כל־זמן ס׳איז צייט!״ — „מיין טייערע״, ענטפערט ער, „איך קען ניט לויפן. איך האָב אַ בהמה״. — „לאָזט איבער די בהמה און לויפט! איך האָב איבער־גלאָזט אין מיין שטעטל מער ווי אַ בהמה, און אָצינד לויפן מיר ווידער. לויפט!״

שטערן אין דער נאַכט

רעדט צו אים הינדע־רחל מיט געבעט. ביים סוף פון שמועס געזעגנט ער זיך, און מ׳וינטשט איינער דעם צווייטן, מ׳זאָל הערן א בשורה טובה, אַז דער דייטש האָט געקראָגן המנס מפלה...

שוין האָרט לעבן וואָקזאַל באַמערקט הינדע־רחל דעם טעלעפאָן־סלופ, וואָס אויף אים האָט געהאַנגען דער טעלער מיטן ראַדיא־הילכער. דאָס אָרט האָט גע־דינט פאַר א פאַרוויילונג, ווייל פון צייט צו צייט זיינען געקומען פון דעם הילכער אידישע לידער, אידישע מוזיק פון מינסק. פאַר הינדע־רחלען איז דאָס געווען דאָס בעסטע פאַרבראַנגען. „אידישע מוזיק, א אידיש ליד, איז א שטיי־גער ווי אָפנעמען א גרוס פון דער היים", פלעגט זי זאָגן. אפילו אין די גרעסטע פרעסט פלעגט זי שטיין ווי צוגעשמידט צום סלופ און הערן. מישע האָט איר ניט געקענט אַוועקרייסן. „דאָס זיינען דאָך פראָסטע לידער!" פלעגט מישע טענהן, „קום שוין אהיים, מאַמע!" — „אפשר וועט קומען נאָך אידישע מוזיק. באַלד, וואָרט נאָך א מינוט, מיין זון, אפשר דאָך. וואָרט צו".

„אָבער דאָך, מאַמע, דאָס זענען פראָסטע לידער וועגן א פערדל, א העמערל". — „טאַ איז וואָס? ס׳איז דאָך אידיש, אידישע וועלט!" ענטפערט די מאַמע מיט א בייזער. „מיין קינד, פאַרגעס ניט וואו דו ביסט דאָ! אויב מ׳גע־דענקט דאָס אידישע וואָרט און א אידישן טאָן, קען מען נאָך האָפן אַז ס׳וועט קומען א צייט, וועו מ׳וועט שפילן און זינגען אמתע אידישע מוזיק. לאַמיר נאָך שטיין א מינוט. אפשר וועט דער הילכער עפעס זאָגן אין אידיש. דאָ א אידיש וואָרט איז פאַר מיר ווי איך וואָלט דערהאַלטן א בריוו פון די מרחקים". אָבער אַצינד האָט דער הילכער ניט גערעדט און ניט געזונגען אין אידיש, נאָר ער האָט איבערגעגעבן נייעס פון פראָנט, אין רוסיש. אַצינד וויל די מאַמע ניט שטיין און הערן. „איך ווייס בעסער פון אים, קומט! מ׳דאַרף פון דאָנען אַוועק", זאָגט זי צו די קינדער.

די באַן־סטאַנציע איז שוין געווען פול מיט מענטשן, אידן, גויים, וואָס וואָרטן אויף אַן עוואַקואיר־עשעלאָן, וואָס דאַרף זיך דאָ אַפשטעלן. מישע זוכט א באַקאַנטן צו כאַפן א שמועס וועגן דער קריטישער לאַגע. קיין רוסישע צייטונגען לייענט ער ניט. ניט געווען קיין צייט זיך אויסצולערנען און צום ראַדיא־הילכער האָט ער ניט קיין צוטרוי. ער איז עפעס ניט שלום מיט זיך. ער מיינט אַז ער ווייסט ניט און פאַרשטייט ניט. עס וואָלט געווען גוט וועו ער רעדט זיך דורך מיט א היימישן מענטש. ווי פון הימל געשיקט, נאטשאַלניק שעכטמאַן גייט. אָחוץ וואָס ער איז א ווייסער פון אַלץ, א מענטש מיט שכל, איז שעכטמאַן א טייערער

גרשון וועגראָווסקי

איד. אָט דערזעט ער מישען, זיין מוטער און ברודער. ער באַגריסט אַלעמען מיט אַ ברייטן שלום עליכם. ער דערפרייט מישען, פונקט ווי ער וואָלט געזען אַ מלאך. „וואָס הערט זיך אויף אונדזער מערב־פראָנט?" וויל מישע וויסן. „זייער ניט גוט, דו פאַרשטייסט", זאָגט שעכטמאָן. זיי זענען אַנגעפאַלן אויף אונדז פלוצלינג, הינטער דער פלייצע. מיר וועלן זיי באַצאָלן. די צייט איז ניט וויט. מיר וועלן קומען פון מזרח און מערב, פון יעדער זייט, מיט פייער. נאָר דער־ווייל איז ניט גוט". — „אַנטשולדיקט, נאָטשאָלניק שעכטמאָן", ריייסט די מאַמע איבער, „זאָגט מיר, וועז וועט אַנקומען אַן עשעלאָן?" — „יאָ, מאַמעשי, דו קענסט פאַרן, אָבער ניט דיינע זין. זיי קענען ניט פאַרן. ס׳איז נאָר וואָס אַרויס אַ נייער פריקאז". שעכטמאָן לייענט דעם פריקאז: „פרויען, קינדער קענען זיך עוואַקואירן, אָבער ניט יונגע מענטשן. מישע, דו און דיין ברודער טאָרן ניט. יונגע מענטשן אין מאָביליזאַציע־עלטער איז פאַרבאָטן צו פאָרלאָזן די וואוין־ערטער. ווער ס׳וועט געכאַפט וועט פאַרעכנט ווי אַ דעזערטיר. זאָל די מאַמע פאָרן מיטן צוג וואָס קומט שוין אָן. זאָל זי זיך ראַטעוונען. אָבער דו, מישע, מיט דיין ברודער, בלייב דאָ. איר זאָלט ניט פאָרן! ס׳זיינען דאָ אויגן וואָס קאָנטראָלירן ווער ס׳גייט אַרויף אויפן צוג". — שעכטמאָן געזעגנט זיך מיט דער מאַמען און זאָגט אָן נאָכאַמאָל: „פאַרגעס ניט, מישע, ניט פאָרן!"

די וועריטער, וואָס מישע האָט נאָר וואָס געהערט פון זיין נאָטשאָלניק, זיינען אים גוט אַריין אין קאָפּ: „ס׳זיינען דאָ אויגן וואָס קוקן, זעען". אָבער איבערצוצייגן די מאַמע זי זאָל פאָרן אַליין, אָן מישען און אָן ברוך־מרדכין, איז אוממעגלעך. זי וויל וועגן דעם בשום אופן ניט הערן. און די לאַגע איז אַ דראַ־ענדיקע. שטאָלענע מחבלים פליען אָן זייער אָפּט. אָט קומען אָן אַזעלכע אום־געבעטענע געסט און ס׳וועט אַ גרויסער טומל. אָלע זוכן שוץ הינטער וועגן, אונטער ביימער מיט גרויסע צווייגן. שפּעטער, וועז אָלע קומען אָפּ בלויז מיט שרעק, זאָגט מען אַז זיי זענען געקומען נאָר כדי צו זען און פאַרצייכענען. מ׳האָט אָבער מורא פאָרן צווייטע וויזיט. רעדט מישע וויידער צו דער מאַמען, און גיט איר צו פאַרשטיין, אַז מ׳מוז זיך ראַטעוונען. מילא, מיר האָבן ניט קיין ברירה, מיר מוזן זיין אונטער דעם פייער, אַזוי איז דער פריקאז. אָבער פרויען און קינדער הייסט מען פאָרן, זיך ראַטעוונען. — „דו האָסט כאָטש אַן אַדרעס, וואו צו שרייבן?" פרעגט די מאַמע. „מישע, געדענק, רוסלאַנד איז אַ גרויסע וועלט, איינער וועט ניט וויסן פון צווייטן!"

מישע איז פאַרצווייפלט צוליב דער לאַגע. קיין ענטפער האָט ער ניט אויף

שטערן אין דער נאַכט

דער פראַגע. אַבער מ׳מוז אַצינד האַנדלען שנעל, ווייל מאָרגן, זאָגט מען, וועלן שוין ניט גיין קיין עשעלאָנען. דער צוג איז אַנגעקומען. מישע טראָגט אַרויף די פּעקלעך. די מאַמע גייט אַן חשק. זי פאַרנעמט אַן אָרט אויפן צוג. באַלד אַבער האָט זי חרטה און ווארפט צוריק אַראָפּ די פּעקלעך. „אָן אייך פאָר איך ניט!״ זאָגט זי.

ברוך־מרדכי, וואָס איז געווען שטיל, ניט געוואָלט זאָגן זיין וואָרט, צי די מאַמע זאָל פאָרן אַליין אַדער ניט, איז אַצינד, נאָך דעם אַנפליען פון די טייוואָלים, אַרויס מיט ווערטער: „מאַמע, פאָר! מיר קענען ניט און דו מוזט פאָרן פון דאַנען. „און די מאַמע געזעגנט זיך מיט האָרץ־רייסנדיקע געווייען מיט אירע קינדער, און גייט אַרויף אויפן צוג. דער צוג טוט אַ פּייף און הייבט אָן פאָרן. פון אָן אפענעם פענצטער שרייט די מאַמע: „מישע! גיב אַכטונג אויף דיין ברודער ברוך־מרדכי!״

מישע גייט אַוועק פון צוג מיט אַ שולד־געפיל: פאָר וואָס האָט ער דאָס גע־טאָן? אַוועקגעשיקט די מאַמע אַליין. עס פיניקט אים דאָס געוויסן. די גע־דאַנקען לאָזן ניט אַפּ: פאָר וואָס האָט עס געמוזט זיין אָזוי? ברוך־מרדכי, פון דער נאַטור אַ שווייגער, טרעפט זיין ברודערס געדאַנקען און פרעגט: „אפשר האָבן מיר זי ניט געדאַרפט אַוועקשיקן?״ מישע וויל אים און זיך טרייסטן: „ס׳איז דאָך ניט געווען קיין אַנדער עצה. אויב מיר וועלן מאָרגן מאַביליזירט, וואו בלייבט די מאַמע? דאָ, אָן אַ משפּחה, אָן אַ גואל, אָן קיינעם״. ברוך־מרדכי ענטפערט ניט. ביידע ברידער גייען ווי פאַרלוירענע, מיט טענות צו זיך אַליין. דאָס געוויסן מאַטערט. יעדער איינער מיט זיינע מחשבות. שפּאַצירן זיי שטיל, אָן אַ וואָרט, צו זייער וואוינונג און פאַלן אויף די בעטן. קיין הונגער האָבן זיי ניט געפילט און ניט קיין שלעפערישקייט, נאָר עפּעס אַ משא וואָס דריקט. אַ שרעק האָט געפרעסט די געמיטער פון די צוויי ברידער: „אַצינד, אָן דער מאַמען, זענען מיר גאָרניט״. און אין מוח האָט זיך עפּעס געוועבט, געפּלאַנטערט, אָזוי ווי אין שלאָף, אַבער שלאָפן האָבן זיי ניט געקענט. ס׳האָט זיי ניט געוואָרט דאָס באַמבאַרדירן, וואָס האָט אַנגעהאַלטן אַ גאַנצן טאָג, ביז שפּעט ביי נאַכט. זייער גאַנצער מענטשלעכער מהות האָט געוידעט: „מאַמע! מאַמע! פאַרוואָס?״

גאַנץ פרי זאָגט מישע צו זיין ברודער: „מ׳דאַרף גיין אויסגעפינען עפּעס נייעס. מ׳טאָר ניט שלאָפן״. אָט שטייט ער לעבן זיין ברודער, וויל געבן אַ געשריי: „ברוך־מרדכי!״ מישע הערט ווי ער רעדט האַלב דרימלענדיק: „מאַמע מאַמע״. ער דאַרף אים ניט וועקן. זיין אַנוועזנהייט לעבן אים מאַכט אים וואָך. ער

באקלאָגט זיך אַז אַ גאַנצע נאַכט האָט ער ניט געקענט שלאָפן. נאָר וואָס געכאפט אַ דרימל אויף אַ מינוט. חלומט זיך אים וועגן דער מאַמען. די מאַמע שרייט: „האָלט זיך צוזאַמען, פאַרלירט זיך ניט!" ברוך־מרדכי האָט טענות צו זיין ברודער: „שנעל האָסטו באַשלאָסן וואָס צו טאָן! פאַלאָצקער אידן זענען געראַטן. זיי זאָגן אַז נאָר די געקומענע פוילישע אידן לויפן, האָבן מורא. קיינער פון שטעטל לויפט נאָך דערווייל ניט, און מ'דאַרף נאָך ניט לויפן, זאָגן זיי. דער דייטש וועט דאָ ניט קומען. אונדזער רויטע אַרמיי וועט זיי צעמאָלן אויף אַש און פאַרעך". מישע פאַרענטפערט זיך: „הער מיך אויס, מיין ברודער! ס'האָלט זייער שלעכט, ניט גוט! איך פאַרשטיי ניט די פאַלאָצקער אידן. אָבער איך פאַרשטיי די דייטשן. איך האָב זיי געזען ביי וואַרשע. איך האָב געזען וואָס זיי קענען. און דאָ זע איך אַז די דייטשישע אַראָפלאָנען באַהערשן די הימלען, פריי, אַן אַ שטערונג. לויט די לעצטע ידיעות, איז דער דייטש ניט ווייט פון פאַלאָצק. ער איז אויף דער אַנדערער זייט פון דעם טייך דווינע. די דווינע גייט דורך פאַלאָצק, ברוך מרדכי! דער אַשמדאַי קומט! הלואי ניט! מיר דאַרפן לויפן! כל־זמן ס'איז דאָ צייט. איך וויל גיין אויף דער באַן־סטאַנציע צו דערוויסן זיך עפעס נייעס. קום, ברוך! מיר טאָרן ניט רוען!"

אויף דער באַן־סטאַנציע האָבן די ברידער באַגעגנט זייער פריינד, דעם נאַטשאַלניק שעכטמאַן. זיין פנים איז פאַרכמאָרעט, פאַרוואָלקנט, פינצטער. ער רעדט שטיל. מ'הערט ניט מער די לויב־געזאַנגען פאַר דער רויטער אַרמיי. ס'איז שוין דאָ אַ נייער פריקאז: באַלד צו עוואַקואירן אַלע אייזנבאַן־אַרבעטער פון דעם ראַיאָן. „דו מיטן ברודער, זאָגט ער, קענען זיך אַרויפזעצן אויף אַ צוג און פאָרן. קיינער וועט אייך ניט שטערן. איך מיט מיין פאַמיליע עוואַקואירן זיך אויך פון דאָנען". קיין פראָגעס האָט שוין מישע ניט געפרעגט. אַלץ איז געווען פאַרשטענדלעך. ברוך־מרדכי זאָגט צו מישען: „אַצינד זע איך אַז דו ביסט גערעכט. מיר דאַרפן ניט גיין נאָר לויפן פון דאָנען. ווער ווייס, ס'קען זיין אַז פאַלאָצק וועט אַפגעגעבן צום שונא. עס זעט אויס אַזוי. גאַנצע באטאליאָנען רויטע אַרמייער לויפן צו מזרח. לאָמיר שוין לויפן נאָך די פעקלעך". — „יאָ", איז מסכים ברוך־מרדכי. באַלד לויפן די ברידער נאָך די פעקלעך. און אָט שטייען זיי אַצינד אויפן פּראָן און וואַרטן אויף אַן עשעלאָן...

מישע וועט אינפאָרמירט אַז באַלד קומט אַן אַ צוג, וואָס גייט אויף מזרח. אַ סך יונגע מענטשן וואַרטן אויפן פּראָן, און מישע מיטן ברודער צווישן זיי. אַ צוג קומט אָן, געפּאַקט ווי הערינג. מישע מיטן ברודער רייסן זיך אַריין מיט כוח

שטערן אין דער נאַכט

און פֿאַרנעמען אַן אָרט בײַ דעם פּענצטער. זיי זעען די חורבנות, וואָס די באַמבאַרדירונגען האָבן שוין אָנגעטאָן. מענטשן אין צוג האָבן מורא, אַז דער צוג זאָל ניטווערן באַמבאַרדירט. אָבער דער צוג קומט אָן אויפֿן ערשטן אָפּשטעל אין סמאָלענסק בשלום...

אויפֿן סמאָלענסקער וואָקזאָל לויפֿן די ברידער פֿרעגן דעם דיספּעטשער, אפֿשר וויסט ער עפּעס וועגן דעם עשעלאָן, וואָס איז נעכטן אַרויס פון פֿאָלאָצק. וואו איז ער געגאַנגען? מיט אַ רוסישער העפּלעכקייט גיט ער צו פֿאַרשטיין אַז סמאָלענסק איז אַ גרויסער באַן־קנופּ. אַ סך צוגן קומען און גייען. ער קען ניט וויסן אפֿילו אין אַ נאַרמאָלער צייט. און היינט, אין אַ מלחמה־צייט, וויסט ער זיכער ניט. מישע פֿרעגט בײַ מענטשן, אפֿשר וועט ער עפּעס אויסגעפֿינען. אָבער גאָרניט. ס׳איז ניטאָ דער מינדסטער סימן פון דעם עשעלאָן, וואָס איז אַרויס פון פֿאָלאָצק איין טאָג פריער. דרייען זיך בײַדע ברידער אַרום פֿאַרצווייפֿלט אויפֿן סמאָלענסקער וואָקזאָל. פֿרעגן יעדן בלעכענעם קנעפּל: „וואו איז נעכטן געפֿאָרן דער עשעלאָן פון פֿאָלאָצק?״ פֿלוצלינג צעשרייט זיך אַ הילכער, אַז דער צוג וואָס שטייט אויף דער 10טער ליניע גייט אָפּ קיײַט טאַמבאָוו. די ברידער לויפֿן צום צוג וואָס גייט אָפּ קיין טאַמבאָוו. אפֿשר דאָרטן וועלן זיי האָבן מער מזל ווי אין סמאָלענסק און קענען עפּעס געוואויר ווערן...

דער צוג איז אָנגעקומען אין טאַמבאָוו בײַ נאַכט. מישע מיטן ברודער זענען גלייך געלאָפֿן פֿרעגן, געוואויר ווערן וועגן דעם עשעלאָן וואָס האָט זיך פֿאַרמירט אין פֿאָלאָצק. זיי זעען אויפֿן וואָקזאָל שרעקלעכע בילדער. קינדער ווײַנען, מוטערס ספּאַזמירן. קינדער האָבן זיך פֿאַרלוירן פון עלטערן, און עלטערן פון קינדער. איינער זוכט דעם צווייטן. ניטאָ בײַ וועמען צו פֿרעגן. דער וואָקזאָל איז פול מיט פֿאַרוואונדעטע פון פֿראָנט. ס׳הערשט אַ גרויסער טומל. מישע גייט אַרום און פֿרעגט. קיינער וויסט ניט וועגן פֿאָלאָצקער עשעלאָן. ער קען זיך גאָרניט דערוויסן. ברוך־מרדכי זאָגט צו זיין ברודער: „נאָ, האָסטו פֿאַר זיין אַזוי פֿינקטלעך. מיר האָבן געקענט פֿאַרן צוזאַמען! קיינער וואָלט אונדז ניט געפֿרעגט. זעסט דאָך ווי די מלוכה זעט אויס, אַ שיף אָן אַ רודער. איינער וויסט ניט פון צווייטן. מ׳פֿאָרט און מ׳פֿרעגט ניט! אָוודאי, אַז דו האָסט געפֿרעגט, האָט מען דיר געזאָגט: פֿאַר ניט. אַצינד זוך! די מאַמע קען זיין אָט דאָ, אויפן וואָקזאָל, אָבער גיי געפֿין אירי״ אַזוי רעדט ברוך־מרדכי צו זיך, נאָר ער רעדט הויך, מיט דער כוונה אַז מישע זאָל הערן. צוויי ברידער קענען זיך אַרומזוכן דאָס גאַנצע לעבן, און איין טאָג וועלן זיי אויסגעפֿינען, אַז איינער האָט געוואוינט לעבן

צווייטן. אָזוי איז עס אין דעם לאַנד וואָס הייסט „ראָטן־פּאָרבאַנד", אין דעם לאַנד פון סאָציאַליזם, וואָס האָט אַ מאָל געהייסן רוסלאַנד, די מענטשן בויען דאָ דעם טורעם פון בבל, דער נאָמען דאָרף זיין „דור הפלגה". „גולם, דו ווילסט דאָ געפינען די מאָמע? אין דעם גיהנום, אויף דעם וואָקזאַל? פאַרגעס, מיין ברודער! גיי געפין אַ נאַדל אין אַ פיר היי!" ביי די וועלטער האָט זיך ברוך־מרדכי אָזוי צעשריגן אז מישע האָט אים געדאַרפט באַרואיקן: „הער, מיין ברודער! אויף דער גאַנצער וועלט מיינט טורמע אַפּזיצן אַ טערמין און מ'גייט אַרויס אַ פרייער מענטש. אָבער דאָ איז טורמע טויט. פאַר טורמע האָב איך מורא. דעריבער בין איך געהאַרכזאָם".

דער שמועס וועלט איבערגעריסן דורכן הילכערס שרייען אז דער צוג גייט אַוועק. ביידע ברידער גייען שנעל צום צוג. ביי דער טיר פון וואָקזאַל שטייען צוויי מיליציאָנערן. זיי פרעגן: „וואָשע דאָקיומענטי, פאָזשאַלוסטאַ!" נאָכן פעסט־שטעלן זייער עלטער פירט מען זיי אַוועק אין אַ מאַביליזאַציע־פונקט. דאָס איז געווען דער בנין פון אַן עלעמענטאַר־שולע, וואָס האָט אָפּגינד געדינט ווי אַ מאָביליזאַציע־פונקט...

דאָרטן באָגעגענען זיי אַ סך פּוילישע יונגע מענטשן, פון ווילנע, ריגע, באָראָנאָוויטש, פון די פּוילישע ערטער, וואָס די רוסן האָבן פאַרנומען אין 1939. מ'רעדט זיך צונויף אין אַ היימישן אידיש. די מערהייט זענען אידן, וואָס האָבן, ווייזט אויס, די ערשטע דערפילט די געפאָר פון דייטש און געלאָפן זוכן הילף. דער עולם האָט זיך יעדן טאָג פאַרגרעסערט. דאָ האָט מען גאָרניט געלערנט, נאָר מ'האָט אַלעמען געפירט דריי מאָל אין טאָג צו דער סטאַלאָווע, אין מילי־טערישער אָרדענונג, מיט געזאַנג. מ'האָט געזונגען כמעט יעדן טאָג דאָס זעלבע לידל, „אויב מאָרגן איז אַ מלחמה, זיי שוין היינט גרייט!"

דער ערשטער זינגער איז געווען אַ אידישער בחור, אַ רויטער, אַ פּנים פול מיט זומער־שפּרענקלעך. אין אַ שמועס מיט מישען דערציילט ער אָז זיין טאָטע איז חזן־שוחט. אין דעם גרויסן זאָל פון דער שולע איז געשטאַנען אַ פּיאַנאָ. באַ־מערקט איין מאָל מישע ווי איינער זיצט ביי דער פּיאַנאָ און שפּילט רוסישע לידער. ער באַקאָנט זיך מיט אים. זאָגט ער אים שטילערהייט, אָז ער האָט אַ מאָל באַגלייט יאָסעלע קאַלאָדני אויף דער פּיאַנאָ. ער בעט מישען ניט צו רעדן ווענן דעם. ס'קען אַ מאָל שאַטן צום געזונט. מישע איז איין מאָל געווארן קראַנק. האָט ער ניט מאַרשירט צו דער סטאַלאָווע. מ'האָט אים געברענגט עסן. ער האָט געהאָט די מעגלעכקייט צו זיצן לעבן פענצטער און באַטראַכטן דעם פיל־

שטערן אין דער נאַכט

פֿאַרביקן עולם, צווישן וועלכן עס האָט זיך געפונען אַ גאַנצע גאַלעריע פון פֿאַר־שידענע אינטערעסאַנטע טיפּן, אָלע פּריילעכע. ער האָט זיי מקנא געווען מיט זייער פּריילעכקייט און זאָרגלאָזיקייט. מישע מיט זיין ברודער האָבן ניט גע־קענט זיין פּריילעך. זיי איז שטענדיק נאַכגעגאַנגען די זאָרג: וואו איז די מאַמע? ברוך־מרדכי האָט אין יעדער פּרייער צייט געפרעגט מישען: „וואו איז די מאַמע אַצינד?" ער האָט איבערגעחזרט אַ סך מאָל: „אין רוסלאַנד, מיט דעם סיסטעם, קען מען אויסלעבן די יאָרן און ניט געפינען איינער דעם צווייטן. ס׳איז ניטאָ וועמען צו פרעגן. ס׳איז אַ פֿאַרמאַכטע וועלט. יעדער איינער איז שטענדיק פֿאַר־נומען מיט זיך. מ׳זוכט נאָר דאָס שטיקל ברויט איבערצוקומען דעם טאָג. מ׳קען ניט טראַכטן וועגן יענעם, אָדער העלפן יענעם. פֿאַרשטיי", האָט ער זיך צע־שריגן, „א לאַנד, וואָס איז געשאַפֿן געוואָרן אויף מאַטעריאַליסטישע יסודות. אויף דער פֿאַ איז געשריבן: שוין ניט מער קיין הונגער און שקלאַפֿעריי, אויס קלאַסן קאַמף! — וואָס זעסטו? הונגער, שקלאַפֿן. ס׳איז ניטאָ דאָס מינימאַלסטע — אַ שטיקל ברויט. איך קען שוין גלייבן וואָס איך האָב געהערט, אַז אין די יאָרן 33־1934 זיינען געווען פֿאַלן פון קאַניבאַליזם. מ׳נעמט צו דער מאַסע דאָס שטיקל ברויט! דער גרעסטער מענטש ווערט אַ חיה, זוכנדיק דאָס שטיקל ברויט. אַ קל־וחומר — אַ פֿראָסטער מענטש אַן בילדונג". מישע רייסט איבער זיין ברודער: „שווייג! מ׳טאָר ניט רעדן וועגן דעם. לאָמיר גיין הערן נייעס. עפּעס טומלט זיך דאָרטן..."

די נייעס, וואָס איינער האָט איבערגעגעבן דעם צווייטן איז געווען אַז מ׳שיקט זיי איבער אין ראַדער וואָלד אויף מיליטעריישע איבונגען. דער ראַדער וואָלד איז געווען באַוואוסט ווי איינער פון די גרעסטע אין רוסלאַנד, 40 קילאָ־מעטער אין קוואַדראַט, נאָר ביימער, אַן וואַסער, מ׳זאָל זיך קענען אַרומוואַנדערן אויסוואַנדערן אַ העמד. דאָס האָט פֿאַרשאַפט זאָרג נאָך איידער מ׳האָט זיי דאָרט געשיקט.

אַזוי ווי אין טאַמבאָוו האָט מען אָלעמען געפירט דריי מאָל אין טאָג מיט גע־זאַנג אין סטאָלאָוע אַריין, איז דער ראַדער וואָלד געווען פֿאר אָלעמען אַן אַנ־טוישונג. מ׳גיט ניט צו עסן. ס׳איז אויסגעקומען צו ווארטן אַ גאַנצן טאָג אויפן ביסל זופּ. אין אַזאַ וואָלד מיט אַ שמעקעדיקער לופט איז דער אָפּעטיט גרויס. אָבער עסן גיט מען ניט. פון גאַנץ פרי ביז שפּעט אין דער נאַכט האָט מען גע־ווארט אויף אַ ביסל וואַרעמע זופּ, וואָס איז באַשטאַנען פון וואַסער מיט אַ לאָקש וואָס איז געשווימען אויבן. באָלד דעם ערשטן טאָג, ווען מ׳האָט געבראַכט דעם

גרשון וועגראָווסקי

מערבדיקן אַטריאד אין ראדער וואַלד, האָט מען זיי באַזאָרגט מיט וואַלד־ בייַדלעך. דאָס האָט מען געטאָן אויף אַ זייער פשוטן אופן. דער קאָמאַנדיר איז צוגעגאַנגען צו יעדער גרופּע און אַנגעצייכנט ווי טיף צו גראָבן אין דער בריט און אין דער לענג. שפּעטער האָט מען געזאָגט ביימער, אַפּגעהאַקט די צווייגן, געשטעלט די ביימער ביי די זייטן פון דעם גרוב כדי די וועגט זאָלן זיך האַלטן. פּאַר דעם דאַך האָט מען אויך געלייגט ביימער, אויף זיי געלייגט די צווייגן און צוגעדעקט מיט דער אַנגעגראָבענער ערד. אַזוי האָט אויסגעזען אַ וואַלד־ביידל (אַ זיעמליאַנקע).

די אַרבעט איז געענדיקט. מ׳רעדט שטיל: „עסן. וועו וועט מען געבן עפּעס טועם צו זיין?״ קיינער ווייס ניט. דער זייגער ווייזט שוין דריי, נ.מ. נאָך אַזא שווערער אַרבעט שפּאַצירט מען אַרום אין וואַלד. מ׳זעט ניט און מ׳הערט ניט. דער קאָמאַנדיר זאָגט: „באַלד וועט מען ברענגען דעם קעסל״. אָבער פון דעם „באַלד״ איז געוואָרן שפּעט ביי נאַכט. מ׳לאָזט וויסן: דער קעסל איז שוין דאָ. — יעדער איינער לויפט מיט זיין טעפּל. מישע מיטן ברודער האָבן ניט קיין טעפּל. אַ לעפּל האָט מישע געהאָט אויסגעשניצט פון האָלץ, פּאַר אים און זיין ברודער, געטראָגן שוין אין שטיוול מעשה סאַלדאָט. אָבער אויף אַ טעפּל האָט ער געוואָרט אַז מ׳זאָל אים געבן. און אַצינד זעט ער, אַלע לויפן צום קעסל מיט טעפּלעך, און ער מיטן ברודער האָבן ניט קיין טעפּלעך. וואָס טוט מען? אָט זעט ער, דער פּיאָנאַ־שפּילער גייט מיט אַ טעפּל. ער דערציילט אַז ער האָט געפּונען אַן אָלטע באַנקע פון קאָנסערוון, האָט ער זי אויסגעשייערט, גוט אויס־ געריניקט. זאָגט ער צו מישען: „וואָרט, איך וועל אָפּעסן, וועל איך אייך געבן״. — „זעסט! פּאָרט אַ אידיש האַרץ״, זאָגט מישע צו ברוכן, און זיי וואָרטן. דער פּיאָנאַ־שפּילער נעמט זיך צייט. ער איז ניט קיין געשווינדער עסער. ער האָט גע־ נומען דאָס טעפּל זופּ, זיך אַוועקגעזעצט ביי אַ בוים, אַרויסגענומען אַ שטיקל ברויט, וואָס ער האָט געהאָט פּאַרבאַהאַלטן צו עסן מיט דער זופּ, און זיצט זיך און עסט בנעימות. ביי יעדן זיפ לעקט ער אַרום דעם לעפּל. וועו דער פּיאָנאַ־ שפּילער האָט געענדיקט עסן, איז שוין קיין זופּ ניט געווען. מ׳האָט געזען עפּעס אויפן דנאָ, מ׳האָט אויסגעבויגן דעם קעסל, אַנגעשעפּט אַ ביסל זופּ, שוין אַן אַ לאָקש. דאָס איז געווען דער ערשטער טאָג אין ראדער וואַלד. צו מאָרגנס איז ניט געווען אַ סך בעסער, מיט איין אויסנאָם: דאָס שטיקל שוואַרצע ברויט האָט מען געגעבן באַלד אין דער פרי. די זופּ האָט מען געבראַכט שפּעט. אָבער דאָ האָט מען געלערנט מער ווי אין טאָמבאָוו. דאָ איז געווען אַ יונגער קאָמאַנ־

שטערן אין דער נאַכט

דיר, נאָר וואָס אַרויס פון דער אָפּיצירן־שולע. ער האָט געלערנט מאַרשירן. ער איז געווען אַ יונגער לייטענאַנט. ער האָט געהאָט אָפּינד די מעגלעכקייט אַרויסצואווייזן זיין טאַלאַנט. ער האָט געלערנט די קונסט פון גיין אין אַ פּאַראַד־נעם מאַרש; ווי הויך אויפצוהייבן די פיס ביים מאַרש און ווען מ׳דאַרף האַלטן די לינקע האַנט איינגעשטייפט, מיט די פינגער צוגעקוועטשט צום פוס, און די רעכטע האַנט ביים רימען פון דער ביקס, און ווען מ׳דאַרף אויסדרייען די פּנימער צו דער זייט פון דער טריבונע. אָזוי האָט זיך איבערגעחזרט אַלע טאָג, לערנען מאַרשירן, גיין. מיט קיין געווער האָט מען ניט געלערנט.

אין אַ שיינעם פרימאָרגן האָט מען דעם גאַנצן אָטריאַד געפירט צו וואַגאָנען. לויט אַ פּלאַן האָט יעדער גרופּע פאַרנומען אַ וואָגאָן און געפאָרן. וואו? האָט קיינער ניט געוווּסט. דאָס איז געווען אַ מיליטעריישער סוד. מישע האָט זיך באַמיט צו זיין שטענדיק לעבן זיין ברודער. הגם דער ברודער איז געווען יינגער מיט דריי יאָר און אָביסל קלענער, האָט ער אויסגערעכנט צו זיין מיט אים צוזאַמען. וועו דער קאַמאַנדיר האָט געגעבן אַ געשריי: „אין צווייען", האָט מישע זיך געשטעלט הינטער ברוך־מרדכין. שפּעטער ביים מאַרשירן איז ער אויסגעקומען מיט אים צוזאַמען.

צידה לדרך וואָס איז באַשטאַנען פון אַ גאַנץ ברויט פאַר יעדן, האָט מען געגעבן ביים פאַרלאָזן ראַדע. דער עשעלאָן איז געגאַנגען טעג און נעכט, אָן אָפּשטעל. די הצטרכותן האָט מען געטאָן אין די וואָגאָנען. דער יונגער קאַמאַנדיר האָט דאָס פאַרענטפערט מיט דעם וואָס די וואָגאָנען זענען פאַר פּי. שפּעטער האָט ער גהאַייסן אויסהאָקן אַ לאָך ביים עק פון וואָגאָן פאַר די הצטרכותן. מ׳האָט זיך שוין געהאָט צוגעוואוינט צו דעם פאָרן. אָזוי, האָט מען געריכטן, וועט מען פאָרן כסדר...

אָבער דער עשעלאָן האָט זיך געשטעלט. ס׳קומט אַ באַפּעל, אַלע זאָלן פאַר־לאָזן די וואָגאָנען און שטעלן זיך אין דער ריי נאָך זוף. דאָס איז געווען אַ פאַר־טאָג. יעדערער איז געווען דורכגעפּרוירן. דאָס ביסל זוף האָט מען געדאַרפט ווי אַ רפואה. די זוף וועט אַ ביסל דערוואַרעמען דעם גוף. מישע מיטן ברודער פאַרנעמען אָן אָרט איינער הינטער דעם צווייטן, ווי שטענדיק. מ׳שטייט אין דער ריי נאָך זוף. ביי אַ גרויסן קופּערנעם קעסל שטייט אַ רוס מיט אַ קאָכלעפּל, די גרויס פון אַ ליטער, און גיסט אַריין אין יעדן טעפּל (אַ טעפּל האָט יעדערער). פון קעסל האָט געשלאָגן אַ פאָרע, פונקט ווי פון אַ קוימען אין ווינטער־צייט.

גרשון וועגראָווסקי

וועז דער רוס האָט דערקענט איינעם פון זיינע מענטשן, האָט ער געגעבן א מיש אין קעסל מיטן קאָכלעפל, ס׳זאָל זיין א ביסל געדיכטער, א פּאָר לאָקשן מער, אָדער א ביסל קאָשע מער. ער כאָפּט א בליק אויף מישען. ער דערקענט אים באָלד. ער מישט ניט מער. אַריינגעשטעקט און אָנגעשעפּט און געגאָנגען. אויפן זעלבן אופן פּטרט ער אָפּ ברוך־מרדכין.

מישע מיטן ברודער זעצן זיך צו לעבן א סלופּ. מ׳נעמט אַרויס די הילצערנע לעפל. מ׳טוט דעם ערשטן שלינג, ווי ס׳הילכט אָפּ א שאָס. און באָלד קומט א צווייטער שאָס, א דריטער. מ׳זעט, בלייענע פייגל באַווייזן זיך אויפן הימל. יעדער סעקונדע ווערט דאָס באַשיסן שטאַרקער און דאָס זשומען העכער. אָלע פאָלן צו דער ערד. מישע לערנט זיין ברודער צו פאָלן און פאַרשטעלן דעם קאָפּ, איינגראָבן דעם קאָפּ אין דער ערד. „דער עיקר איז דער קאָפּ. דער קאָפּ דאַרף זיין פאַרשטעלט", לערנט ער דעם ברודער. מישע פאָלט אויף דער ערד, און טראַכט אַז אַזוי האָט אויך געטאָן זיין ברודער. דאָס האָט געדויערט א פּאָר מינוט.

דאָס באַמבאַרדירן האָט אויפגעהערט. מישע הייבט אויף זיין קאָפּ. ער קוקט, זוכט זיין ברודער. ער זעט ניט ברוך־מרדכין. וואו איז ער? ער קען ניט פאַרשטיין. אָט דאָ געווען לעבן אים. וואו איז ער אָבינד? מישע לויפט אים זוכן, ער שרייט, רופט: „ברוך־מרדכין!" ער רופט אין רוסיש: „באַריס!" ס׳איז געוואָרן אַזא טומל, אַזא צעמישונג, אַז ס׳איז ניטא מיט וועמען צו רעדן, פרעגן. ער לויפט צו די וואַגאָנען. ער זעט דעם גרויסן חורבן, צעריסענע וואַגאָנען מיט די ריידער אויבן. ער זוכט אין די צעריסענע וואַגאָנען. ער שרייט: „ברוך־מרדכין!" ער זעט, פיל טויטע ליגן איינער אויפן אַנדערן. מישע דערמאָנט זיך וואָס מ׳האָט געזאָגט, אַז אין א צייט פון אַטאַק פון שונא זענען די וואַגאָנען די ערשטע צו ווערן אַטאַקירט. ברוך־מרדכי האָט דאָס געוואוסט. ער וואָלט ניט געזוכט שוץ אין די וואַגאָנען. טאָ וואו איז ער? מישע לויפט, זוכט אין די אַנדערע באַמבאַרדירטע וואַגאָנען. אפשר וועט ער געפינען זיין רוקזאַק, עפּעס א זכר פון זיין ברודער. אין איין וואַגאָן זעט מישע א בארג מיט טויטע. ער גייט ניט אַוועק ביז ער קוקט ניט דורך יעדן איינעם. ניטאָ ברוך־מרדכי צווישן די טויטע. ער זעט וויי מ׳שלעפּט אַראָפּ די באַמבאַרדירטע וואַגאָנען פון דער באַן־ליניע. מ׳רייניקט אָפּ די ליניע. די לעבן געבליבענע פון אַטריאד זענען זיך צעלאָפן. מ׳זעט ניט קיינעם. מישע זאָגט: „איך גיי ניט אַן מיין ברודער. איך מוז אים געפינען!" אָבינד אַליין, זעט ער דעם חורבן. ער זעט וואָס די בלייענע פייגל האָבן אָפּ־

שטערן אין דער נאַכט

געטאָן אין מינוטן. און דער חורבן איז אויף יאָרן. די וואָגאָנען זענען אַוועק, ווערט שאַ שטיל דער אָרום. ער זעט ניט קיין לעבעדיקן נפש. זיין אויג לאָזט ניט דורך אַ קוסט, אַ בוים. אפשר דאָ? „וואו זענען זיינע ביינדעלעך", פרעגט ער זיך. ער קען ניט געפינען קיין ענטפער. דאָכט זיך, שוין געזוכט אומעטום. ער גייט צו לעבן דעם וואָקזאַל — ליידיק, קיין מענטש. די באַן־ליניע איז פוסט. מ׳זעט ניט קיין לאָקאָמאָטיוו אָדער אַ וואָגאָן. מישע גייט אומעטום אַן שטערונג. קיינער פרעגט אים ניט: „וואו גייסטו?" און ס׳איז ניטאָ וועמען צו פרעגן. ער גייט אָרויס פון וואָקזאַל, לויפט צוריק צום פעלד, וואו מ׳האָט געטיילט די זופּ. אפשר וועט ער עפּעס זען, עפּעס געוואויר ווערן, ער זעט הייזער ברענען, סטאָגעס היי שיסן אָרויף מיט פלאָמען. וואו ער גייט און שטייט איז פול מיט טויטע. אָט ליגן טויטע אין פאַרשידענע פאָזעס. אַ פייער זעצט אָרויס פון אַ דאָך, און דער פלאָם ריסט זיך העכער און העכער. ער ציט זיך גלייך צום רויטן הימל. וואו זיין אויג זאָל ניט קוקן, זעט ער פייער. אָט גייט ער דורך ביי אַ טעלעפאָן־סלופּ. ער ליגט כמעט אויף דער ערד, אָבער דער גרויסער טעלער, ראדיאָ־הילכער הענגט. ער איז שטיל. ער שווייגט אַצינד. רעדט מישע צו זיך: „ער זינגט ניט אָצינד ניט אידיש און ניט רוסיש". ער זעט פאַר זיך זיין פרומע מאַמע. וואו זי זאָל ניט זיין, ווייס זי אַלץ. מישע זעט איר ווייננעז אויפן גרויסן אומגליק. ער גייט צו נאָענטער צום הילכער, באַטראַכט אים. די זכרונות לאָזן אים ניט אַוועקגיין. פלוצלינג הערט ער ווי פון הילכער קומען אָרויס ווערטער. ער שווייגט ניט, דער הילכער, ווי מישע האָט געמיינט. ער האָט אָנגעהויבן רעדן הויך, מ׳דאַרף ניט צולייגן דאָס אויער. דער הילכער שרייט: „די סטאַנציע וואָראַשבא סומסקא פראָוולעניע, קיעווער־מאָסקעווער וועג, איז אָפּגעגעבן צום שונא". איצט איז שוין אָלץ פאַר־שטענדלעך פאַר אים פאַר וואָס אַזאַ שטילקייט, פאַר וואָס דאָ איז אַזוי פוסט און וויסט. אָלע זענען אָנטלאָפן. דער שונא דאַרף באָלד אָרײַנקומען. מ׳דאַרף פון דאָנען לויפן, טראָכט מישע, אָבער וואו לויפט מען? ער קען ניט די וועגן, און בפרט, לויפן אַן ברוך־מרדכין? ווי אַזוי קען ער עס טאָן? ניט וויסן וואָס ס׳איז געשען מיט זיין ברודער? וואָס וועט זאָגן די מאַמע? ער דערמאָנט זיך די ווערטער פון דער מאַמען: „היט אָפּ דיין ברודער, האָלט זיך צוזאַמען, פאַרלירט זיך ניט!" ווי קען ער אַוועקלויפן אָליין, אַן זיין ברודער? אפשר ליגט ער ערגעץ און דאַרף הילף. אָבער די לעצטע נייעס שרעקט אים. וואָראַשבא איז אָפּגעגעבן. מ׳מוז פון דאָנען אַוועק. וואו, ווייס ער ניט. די וועגן קען ער ניט. ער ווייס ניט פון וועלכער זייט דער שונא קומט. לויפנדיק קען ער גאָר לויפן צום שונא. און

גרשון וועגראָווסקי

דאָס שרעקלעכסטע, וואָס עגבערט אים אָצינד אין זיין מוח, איז: טאָמער ליגט דאָ ערגעץ זיין ברודער אָ פּאַרוואונדעטער און שרייט נאָך הילף...

אָזוי האָט מישע אַרומגעבלאָנדזשעט לעבן דעם וואַראָשבער וואָקזאַל ביז שפּעט ביי נאַכט. ניט געקענט אָוועקגיין. אפשר דאָך וועט ער זען אָ מענטש, אָ מלאך, וועמען ער זאָל קענען דערציילן: „את אחי אנכי מבקש", און בעטן ביי אים געבן אָ עצה. מישע, אָ טיף צעבראָכענער, וויל זיך ניט שיידן מיט דעם וואַראָשבער וואָקזאַל. אפשר וועט ער דאָך געפינען עפּעס אָ סימן פון ברוך־מרדכין. די אויגן זוכן אין דער פינצטערניש פון דער נאַכט. פלוצלינג באַמערקט ער: אָ סילועט פון אָ מענטש באָוועגט זיך אין זיין ריכטונג. ער גייט צו נאָענטער, זעט ער, אַן אָלטע רוסישע פרוי קלייבט שפּענער, שטיקלער האָלץ, מסתמא אָפּצוקאָכן אָ ביסל געקעכץ. ווען די פרוי דערזעט מישען, וואונדערט זי זיך: „וואָס טוסטו דאָ? די דייטשן זענען דאָך אַרום דירו!" — „אַזוי? טאָ וואו גייט מען?" וויל מישע וויסן פון איר. זי ווייס ניט, זאָגט זי נאָך אָ ישוב הדעת. פרעגט מישע: „קענסטו מיר זאָגן, וואוהין גייט די באַן־ליניע?" — „די ליניע, גייט קיין כאַרקאָוו", ענטפערט זי. ער דאַנקט איר. מישע פּאַרשטייט אַז כאַרקאָוו וועט מען ניט אָפּגעבן אָזוי שנעל און ער פּאַרנעמט זיך צו פוס מיט דער באַן־ליניע קיין כאַרקאָוו.

דער וועג מיט דער ליניע איז ניט געווען קיין גלייכער — אַראָפּ און אַרויף. אָבער ער מוז גיין דעם וועג. אויב קיינער וועט אים ניט פאַרהאַלטן, וועט ער זיך דערשלאָגן קיין כאַרקאָוו, גלויבט מישע, און ער שטעלט די פּיס שוואר און מיד... די טראַגישע געשעענישן איז אַריינגעדרונגען אין זיין אינגעווייד. ער פילט פּשוט אָ פּיזשן וווייטיק און אָ שטעכעניש אין דער ברוסט. די פּיס ווערן אים שווערער און ער שלעפּט זיי קוים, ווי ניט זיינע. עס ווילט זיך אים אָוועק־לייגן איז מיטן וועג, און רוען. אָ רעזיגנירטער, פול מיט יאוש געפילן, לייגט ער זיך אָוועק אויף דער ערד. אָבער ניט ווילנדיק קוקט ער צום וווייטן סוף פון דער אייזנבאַן־ליניע אויף צוריק וועגס. ער דערזעט עפּעס אַזעלכעס, אַזוי גרויס ווי אָ נקודה. ער וואַרט אָ פאַר מינוט. די נקודה ווערט גרעסער, און ער דערזעט אָ מענטש. ווען דער מענטש קומט נאָענטער, דערקענט ער אין אים אָ אידישן בחור. געווען צוזאַמען אין ראַדער וואַלד. טאָקע קיין מאָל קיין סך ניט גע־שמועסט מיט אים. אָבער דאָ, אויפן וועג, איז ער אים געווארן ליב און טייער, אַן אח לצרה. ער פרעגט אים, אפשר האָט ער געזען זיין ברודער.

מישע דערציילט אים ווי אָזוי זיין ברודער זעט אויס: „אָ קליינער, נידע־

שטערן אין דער נאַכט

ריקער פון מיר, אַ שטילער. איך בין עלטער פון אים מיט דריי יאָר. ער איז נאָר וואָס געוואָרן 18 יאָר. מיר זענען געפֿאָרן אין פֿולמאַן־וואַגאָן. קוק אויף מיר. ער איז אין גאַנצן ענלעך צו מיר". מישע וויל אים געבן נאָך סימנים, אָבער דער וועג־ברודער, דער אח לצרה, וויל מער ניט רעדן וועגן דאָרטן. ער זאָגט: „דו האָסט געזען דאָס אומגליק, וואָס איז געשען אין מינוטן? האָסט געזען דעם כאאַס, דעם תוהו־ובוהו? דאָנק ג־ט, דו ביסט אַרויס פון דעם פייער. לאָמיר בעסער רעדן וואו מיר גייען אַצינד! פֿאַרגעס וועגן דאָרטן!" — „ווי אַזוי קען איך פֿאַרגעסן?! ס'איז דאָך מיין טייערער ברודער ברוך־מרדכי. וואָס וועל איך זאָגן מיין מאַמען?" — „פֿאַרגעס וואָס ס'איז געווען. דו דאַרפסט זיך אַצינד ראַטעווען. זאָג מיר, וואָסערע דאָקומענטן האָסטו, אין פּאַל מ'פֿאַרהאַלט דיך?" — „איך האָב די זעלבע דאָקומענטן וואָס דו, דעם מיליטעררישן פּאַס. דו ווייסט, דאָרטן איז פֿאַרשריבן: ‚צוגענומען און אָפּגעשיקט אין זיין אָפּטיילונג'. ס'איז דאָך עפּעס ניט גלאַטיק צו וויזן אַזאַ דאָקומענט. מ'קען דאָך פֿרעגן: ‚וואו ביסטו געווען? ווער ביסטו? פֿאַר וואָס טראָגסטו ניט קיין ביקס?' און טויזנט אַנדערע פֿראַגעס. איך וועל דערציילן וואָס ס'איז געשען, ווי מ'האָט אונדז באַמבאַר־דירט. איך וועל דערציילן דעם אמת".

„אַזוי? דעם אמת וועסטו דערציילן אין דער מלוכה? דעם אמת?" לאַזט ער מישען ניט אָפּ. „דעם אמת וועסטו דערציילן? דו מיינסט אַוודאי אַז דו רעדסט מיט חיים יאַנקלען אין שטיבל. דאָרטן, אין ‚וואַיענקאמאט', וועט מען זאָגן אַז דו ביסט אַ דעזערטיר, און דו וועסט דאָך דעם פֿריקאַז: ‚איין טריט צוריק — אַ קויל אין קאָפּ', זאָגט דער חבר סטאַלין".

מישע האַלט זיך ביי זיינס: „דער אמת איז דער בעסטער תירוץ". — „יאָ, דעם אמת וועסטו זאָגן", לאַכט ער פון מישען. „מ'וועט דיך פֿרעגן: אַלע האָבן אויסגעהרגעט, נאָר דו לעבסט?" „יאָ, ניט אַלע וועלן דערהרגעט. ס'בלייבן איינצעלנע". „אַזוי!" לאַזט ער מישען ניט ענדיקן דעם זאַץ. „מיט אַזאַ אמת האָסטו געקענט, ברודערקע, גיין אין שטעטל אין באַד אַריין און זיך גוט אַרום־וואַשן. אָבער דאָ קענען זיי דיך אַרומוואַשן מיט דיין בלוט". מישע האַלט זיך ביי זיינס: „נאָר דערציילן דעם אמת, וואָס ס'איז געשען. דער אמת איז שטענדיק בעסער ווי דער בעסטער ליגן. אַזוי גיך ווי איך קום קיין כארקאָוו, וועל איך גיין אין ‚וואַיענקאמאט' זיך מעלדן און דערציילן די גאַנצע געשיכטע". מישע איבער־צייגט אים, אַז ס'איז ניטאַ קיין אַנדער וועג נאָר צו זאָגן דעם אמת. „יאָ, איך בין מסכים", ענטפֿערט דער וועגס־חבר. „אָבער אויף מיר ציטערט די הויט". „וואָס

קען זיין?" זאָגט מישע. „זיי וועלן אונדז שיקן צוריק אויפן פראָנט". „הלוואי זאָל דאָס זיין אמת, ניט מער ווי שיקן צוריק אויפן פראָנט".

אַזוי איז מישע מיטן פריינד געגאַנגען אַ גאַנצע נאַכט. דער האַט געפרעגט און דער אַנדערער האָט געענטפערט. גאַנץ פרי באַווייזט זיך אַ פויער אויפן פעלד. זיי באַשליסן אים צו פרעגן צי דער וועג גייט קיין כאַרקאָוו. „יאָ", זאָגט ער, „אָבער דאַרטן, אויף יענער זייט וואָסער, איז דאָ אַ בעסערער וועג, אַ שאָסיי, וואָס גייט קיין כאַרקאָוו. „קום! זיי ניט פויל!" זאָגט מישע און טוט אויס די שיך, פאַרשאַרט די הויזן און לאָזט זיך גיין איבער דעם טייך, און זיין וועגס־חבר פאַלגט אים נאָך איבערן טייך, צום וועג קיין כאַרקאָוו...

אָט שטייען זיי אויפן וועג, וואָס פירט קיין כאַרקאָוו. זייערע אויגן זענען גע־ווענדט צו אַ שילד, וואָס ווייזט: 30 קילאָמעטער קיין כאַרקאָוו. זיי באַמיען זיך איבערצולייענען וואָס אויפן שילד איז געשריבן. פלוצלינג, פונקט ווי פון אונטער דער ערד, וואָקסט אויס אַ סאָלדאָט מיט אַ ביקס און פרעגט אין אַ שטרענגן טאָן: „וואָשע דאָקומענטי, פאַזשאַלוסטאָ!" נעמען זיי אַרויס די מילי־טערישע ביכלעך. אָבער דער סאָלדאָט האָט ניט קיין געדולד. ער שטופט זיי מיט דער לופע און ווייזט דעם וועג צו אַ וואַך־בודע. אין דער וואַך־בודע מאַכט ער זיך באַקוועם. ער לייענט ביידע ביכלעך. ער לייענט און ער לייענט. עס נעמט אַ שטיקל צייט, ביז ער זאָגט ווידער שטרענג, אין אַ הויכן טאָן: „איר זענט אַרעס־טירט! מיין אויבער־קאָמאַנדיר פון שטאָב קומט באָלד, וועט ער דעצידירן וואָס צו טאָן מיט אייך".

פאַרמאַטערט און צעבראָכן זיצן די צוויי פריינד אויפן ערדענעם דיל. אַלץ אין זיי איז מיד. אפילו דער געדאַנק איז מיד, וויל ניט טראָכטן וועגן די אומ־שטענדן, אין וועלכע זיי געפינען זיך אַצינד. נאָר זיי ליגן און דרימלען...

דער סאָלדאָט, עפּעס פאַרטאָן מיט זיך, שטייט ניט אויף איין אָרט. ער גייט הין און צוריק און קוקט אַלע מאָל דורכן פענצטער. נערוועאיש באַוועגן זיך ביי אים די אויגן. ס'זעט אויס אַז ער איז ניט צופריידן. ער רייסט אַפּ אַ שטיקל פאַפּיר פון אַ צייטונג, מאַכט אַ ציגן־פיסל, באַלעקט זיך מיטן צונג. ער נעמט אַרויס טאַבאַק פון דער קעשענע און פילט אַן דאָס פאַפּירינע ציגן־פיסל. אָט גייט שוין אַ רויך. ער גייט ווידער הין און צוריק און הוסט און שפּייט. אַ סך מאָל מיינט מישע אַז ער שפּייט אויף אים. די וואַך־בודע ווערט פול מיט רויך.

מישע, אַ שטאַרקער רויכערער, שוין ניט געהויכערט אַ שטיקל צייט — שמעקט אים אַצינד אַן אַ סיגאָרעט. ער וואַלט אַוועקגעגעבן אַלע פאַרגעניגנס

שטערן אין דער נאַכט

פֿאַר אַ ביסל רויך. נעמט ער זיך אַן מוט און בעט: „ברודערקע, גיב מיר צו פֿאַר־רויכערן". „צו וואָס דאַרפֿסטו רויכערן?" זאָגט דער סאָלדאַט מיט זיין באַסאָוער שטימע. „אַלץ איינס ווערסטו דערשאָסן אַזוי גיך ווי דער שטאַב קומט". ער האָט אָפּגעזאָגט די פֿאָר ווערטער און אויסגעשפּיגן. ער גייט ווידער הין און צוריק אַן שום עמאָציע. ער האָלט די אויגן אַראָפּ צום דיל, ווי ער וואָלט געזוכט עפּעס, וואָס ער האָט פֿאַרלוירן. מישע פֿאַרגעסט שוין וועגן רויכערן. עס איז אים אַריין אין קאָפּ אַז דאָס איז אמת. זייערע מינוטן זענען געציילטע. זיין פריינט, דער אח לצרה, איז געראָטן. זיי רעדן ניט מיט חיים יאָנקלען. זיי זענען ביי סטאָלינס מענטשן; „איין טריט צוריק — סטרעליאיז" מישע קוקט ניט מער אויפן סאָלדאָט מיט זיינע משוגענע העוויות. אין מישעס קאָפּ פליסן מוראדיקע געדאַנקען, אַז דאָס זענען די לעצטע מינוטן. זיין אידישע נשמה מאָנט ביי אים אַ חשבון הנפש און הייסט אים זאָגן אַ פֿאָר הייליקע ווערטער. אָבער ווי אַזוי מישע זאָל זיך ניט באַמיען עפּעס צו געדענקען, קען ער זיך אַצינד גאָרניט דערמאָנען. ער איז ווי אַ שטיק טרוקן האָלץ, אָן לחלוחית. ער קען זיך אַ אידיש וואָרט ניט דערמאָנען. עס נעמט אַ שטיקל צייט ביז ער דערמאָנט זיך „שמע־ישראל". ער זאָגט אַ סך מאָל „שמע־ישראל". שפּעטער דערמאָנט ער זיך נאָך אַ תפילה, „אלקי נשמה שנתת בי". ער זאָגט זי הויך אויפן קול.

מישע באַמערקט זיין פריינד ליגן אויפן דיל, אַ טויט בלאַסן, אָן לעבן. ער זאָגט צו אים: „הערסט? מ'דאַרף זאָגן אַ פֿאָר הייליקע ווערטער!" אָבער דער אח לצאה ענטפערט ניט. ער ליגט ווי פֿאַרשטיינערט, אָן לשון. דער סאָלדאָט שטייט ניט אויף אָן אָרט. ער וואַרפט אַוועק איין סיגאָרעט און פֿאַרוויקלט אַ צווייטן. ער טראָכט אַ מינוט און גייט שנעל הין און צוריק. ער קומט צו מישען און זיין חבר מיט שנעלע טריט, און האָלט די ביכלעך אין האַנט. ער זאָגט בייז: „דאָ האָט איר די ביכלעך. גייט צום טייוול! גייט!"

מישע מיטן פריינד שטייען אַצינד אין דרויסן, צעטומלט פון דעם וואָס איז געשען. „דו פֿאַרשטייסט וואָס דאָ איז פֿאַרגעקומען?" פרעגט דער פריינד. „איך וויל אַצינד גאָרניט וויסן", ענטפערט מישע. „איך וויל אַצינד זיין וואָס ווייטער פון דער וואַך־בודע". פלינק און גרינג, ווי באַפרייטע, הייבן זיך די פיס אויפן וועג קיין כאַרקאָוו...

אין כאַרקאָוו, אויפן וואָקזאָל, איז אַלץ הפקר, אָן קאָנטראָל. צוגן קומען, צוגן גייען, פול געפּאַקטע, צו זיין וואָס ווייטער פון פראָנט. מ'דאַרף ניט קיין

גרשון וועגראָווסקי

בילעטן. דער ערשטער צוג וואָס קומט אָן — שטייגט מען איין, און דער צוג פֿאָרט קיין וואַראָניעזש...

אין וואַראָניעזש איז צרות. מ׳דאַרף בילעטן. און כדי צו קויפן אַ בילעט, דאַרף מען ווייזן אַ דאָקומענט. אין דעם פֿאַל איז אַ דאָקומענט דאָס מילי־טערישע ביכל. דאָס מיליטעריש ביכל טאָר מען אָבער ניט ווייזן, עס שטייט דאָרט בפירוש: „צוגענומען און אָפּגעשיקט אין זיין אָטריאד". אויב אַזוי, וועט מען פֿרעגן: „טאָ וואָס טוט איר דאָ?" און אויב מ׳האָט שוין רשות צו פֿרעגן, איז ביטער, פֿרעגט מען שוין אַ סך פֿראָגן. די נ.ק.וו.ד. האָלט פון דעם כלל „כיוון שניתנה רשות למשחית אינו מבחין בין טוב לרע". ווערן זיי די בעלי־בתים איבער דיר, און דו קענסט ניט וויסן מיט וואָס דאָס וועט זיך ענדיקן.

מ׳באַשליסט צו פֿאָרן אָן בילעטן. אַזוי שנעל ווי אַ צוג איז אָנגעקומען, שטייגט מען איין אין באַזונדערע וואַגאָנען. פון דעמאָלט אָן איז מישע געבליבן אָן זיין וועגס־באַגלייטער, ניט וויסנדיק אפילו זיין נאָמען.

דער צוג ברענגט מישען קיין סאַראַטאָוו. סאַראַטאָוו איז אַ גרויסער באָן־קנופּ. אַ טומל אויפן וואָקזאַל. מישע באַגעגנט דאָ אַ סך פּוילישע, היימישע אידן. באַפֿרייטע פון די סיבירער וועלדער, אויסגעהונגערטע, אָפּגעריסענע, טאָפּטשען זיי אין די בלאָטעס מיט די צעריסענע שיך. זיי זענען אָבער פול מיט לעבן און מוט. מ׳שרייט, פֿילדערט. איין קליניקייט: זיין פּרייַ מענטשן אין רוסלאַנד! מישע פֿאַרגעסט אויף אַ מינוט זיינע צרות. זייער פּרייד איז אויך זיין שמחה. ער באַקאָנט זיך מיט אַ איד וואָס איז ערשט באַפֿרייט געוואָרן פון אַ לאָגער אין קאַמי ס.ס.ס.ר. ער דערציילט אַז מען באַפֿרייט אַלע פּוילישע בירגער לויט אָן אָפּמאַך מיט גענעראַל שיקאָרסקי און מ׳קען פֿאָרן וואו מען וויל אין רוסלאַנד. נאָר אַזוי ווי זיי זענען נאָקעט און בארוועס, און ס׳גייט צו ווינטער, פֿאָרן זיי קיין מיטל־אַזיע. מישע דערציילט אים זיין לאָגע, אַז ער זוכט זיין מוטער. ער גיט אים אָן עצה צו פֿאָרן מיט אים אין מיטל־אַזיע. דאָרטן וועט ער געפֿינען זיין מוטער. פון דאָרטן איז ניט וויַט קיין ארץ־ישראל. דאָרטן קען מען אָנוואָרעמען די געפֿרוירענע ביינער. מישע לאָזט זיך איינרעדן און שטייגט איין אין דעם צוג וואָס גייט אָפּ קיין טאַשקענט...

מישע באַקענט זיך מיט אידן פון די סיבירער לאָגערן. על פּי רוב זענען דאָס נאָקעטע, באַרוועסע מענטשן, צווישן זיי אַ סך קאָליקעס, וואָס דער סיבירער קלימאַט האָט געשאַפֿן. ער פֿארשטייט זייער באָגער נאָך זון־שיין, נאָך וואַרעמקייט. נאָך עטלעכע טעג פון „ויסע" איז געקומען „ויחנו". אין אַ שיינעם

שטערן אין דער נאַכט

פרימאַרגן, וועו די זון איז, אַ רויטע ווי פייער, אויף אַ קלאָרן בלויען הימל, אויפגעגאַנגען אין מיזרח, האָט יעדער אידיש האַרץ אַ טיפֿקע געטאָן פון פרייד און גליק. מ׳הערט אַז דער צוג איז דאָ אין טאָשקענט, די שטאָט פון ברויט...

מענטשן זענען אַראָפּ, מיט פלעשער, קריגלער, טעפּ און טשאַייניקעס נאָך דעם הייסן געקאָכטן וואַסער. מישע לויפט אויך מיט אַ טעפּעלע, וואָס איז אים איבערגעבליבן פון זיין ברודער, אַ זכר לחורבן. אין מינוטן פֿאַרמירט זיך אַ גרויסע ריי פֿאַר דעם „קיפּיאַטאָק". מישע שטעלט זיך לעבן זיין פריינד אברהם, זיין עצה־גיבער, מיט וועלכן ער האָט זיך באַקאַנט אין סאַראַטאָוו. ער זאָגט אים, אַז מ׳דאַרף דאַנקען דעם חבר סטאַלין פֿאַר דעם „קיפּיאַטאָק". וועו ניט דאָס, וואָר ווייס וויפל קרבנות עס וואַלטן געווען. דאָס איז דאָך אַ מחיה נפשות.

אַ מענטש פון דער ריי ווייל וויסן צי דער צוג וועט שטיין לאַנג. ער זאָגט: „דער לאָקאָמאָטיוו קען גיבן אַ פּייף און אונדז איבערלאָזן מיטן ביסל וואַסער". מישע באַרואיקט אים: „איך האָב געזען דעם לאָקאָמאָטיוו זיך אָפּטשעפּן פון די וואַגאָנען. ער איז אָווק נאָך קוילן און וואַסער. מסתמא וועט ער דאָ שטיין לאַנג..."

מישע האָט געזיפּט דאָס הייסע וואַסער און צוגעביסן אַ שטיקל געטריקנט ברויט, וואָס זיין פריינד האָט אים געגעבן. ס׳האָט געהאָט טויזנט טעם. מ׳זאָגט אים אַז דער צוג וועט ניט גיין אַזוי גיך. נעמט ער זיך צייט און גייט זען ברידער אידן אויפן וואָקזאַל. אפשר וועט ער זיך עפּעס דערוויסן וועגן זיין מאַמען. ביים וואָקזאַל זעט ער אַ גערטנדל מיט ביימער און בענק צו זיצן. ער זעצט זיך לעבן אַ איד. מישע שטעקט אויס אַ האַנט, און צווויי אידן זאָגן: „שלום־עליכם". מישע פרעגט זיין פראַגע: „אַ איד פון די עשעלאָנען?" — יאָ, ענטפערט דער איד. — „אויב אַזוי! אפשר ווייסט איר עפּעס, וואָס קען מיר געבן אַ האָפענונג צו געפינען מיין מאַמען?" און מישע דערציילט זיין געשיכטע.

מיט טרערן אין די אויגן דערציילט דער איד אַז ער זיצט שוין דאָ צוויי וואָכן. ער עפנט אויף אַ דיקן בוך מיט צרות, וואָס ציט זיך פון די סיבירער וועלדער ביז טאָשקענט, און דאָ האָט זיך אַנגעהויבן די ריכטיקע צרה. ער איז אַראָפּ נאָך קיפּיאַטאָק פֿאַר די קינדער. איז דער צוג באַלד אַוועק. ער האָט אפילו ניט געהערט קיין פּייף. אָט אַזוי איז ער געבליבן מיט איין פֿאַר הויזן און איין העמד. און דער צוג האָט מיטגענומען זיין ווייב און פינף קינדער, איינס קלענער פון צווייטן. די נאָטשאַלניקעס דאָ זאָגן אים צו אַז היינט־מאָרגן וועלן זיי אים זאָגן וואו דער עשעלאָן איז געגאַנגען. אָבער וואָר ווייס צי ער וועט ניט דאָרפן

וואָרטן ביז די מלחמה וועט זיך ענדיקן? מישע וועלט געוואויר אַז ער איז ניט דער איינציקער. אַ סך אַזעלכע פֿאַרלוירענע פון גאַנצע משפּחות וואַלגערן זיך אַרום אין דעם גערטנדל. דאָס גערטנדל איז אַ שם דבר, „דער טרערן אינזל".

נאָר איין מאָל אַזאַ „ויסעו ויחנו" און דער עשעלאָן איז אַנגעקומען אין „אַנדי־זשאן".די געקומענע קיין אנדי־זשאן האָט מען צוגעטיילט צו קאָלכאָזן. די קאָלכאָזן האָבן געגעבן אַ סאריי (שטאָל) צום שלאָפן און אַ האַלב פונט מעל אַ טאָג צו לעבן. מער ניט. מ׳האָט איינגעטיילט אַלעמען אין בריגאָדעס צו אַרבעטן אויף די וואַטע (כלאָפאָק)־פעלדער. די אַרבעט איז אַ שווערע: אַ גאַנצן טאָג, איינגעבויגן, אויפן פעלד, אונטער דער ברענענדיקער זון. דער הונגער באַ־הערשט דיך אין גאַנצן. פון דעם האַלבן פונט מעל קענסטו ניט הייבן אַ האַנט, און פון דער היץ פילסטו שוואַך און צעבראָכן. מ׳האָט אַנגעהויבן צו פֿאַרשטיין, אַז ווען ס׳איז ניטאָ דאָס שטיקל ברויט, איז וואַרעמקייט אַליין ניט קיין ברכה . . .

די גאַסט־געבער, אוזבעקן, ווייסן ניט פון דער מצווה „הכנסת־אורחים". זיי וועלן דיך אין שטוב ניט אַרײַנלאָזן, אפילו צו געבן אַ טרינק וואַסער. זיי האָבן מורא פֿאַר אַ פרעמד אויג. דעריבער, ווען זיי בויען הייזער, מאַכן זיי די וועגט צו דער גאַס בלינדע, אַן פענצטער . . .

דער האַלבער פונט מעל (400 גראַם) איז ניט געווען גענוג, ניט צו לעבן און ניט צו שטאַרבן. נאָר אַ קורצער צייט האָט מישע ניט געקענט שלעפּן זיינע פיס. זיין פרײַנד אברהם רעדט זיך אַראָפּ פון האַרצן. „פֿאַרשטייסט, מישע?" זאָגט ער אויפן קול. „דער וואָס איז דאָ ניט געווען קען דאָס ניט פֿאַרשטיין. דו הייבסט זיך אויף אין דער פרי פון דעם ערדענעם דיל אַ צעבראָכענער, אַן אַ גאַנצן ביין אין דיין גוף, דו שאָקלסט זיך אָפּ פון דעם שטויב, דו גייסט אַרויס פון דעם סאריי. וואָס זעסטו? די זון וואַרפט זילבערנע פֿאַסן ליכט אויף דעם אַרום. די פלאַנצן בליען מיט פֿאַרשיידענע קאָלירן, וואָס פֿאַרכאָפּן דאָס אויג. דו הערסט דעם פויגל טרילערן מיט טויזנטערליי קולות. אַלץ איז אַזוי מאַיעסטעטיש. דו גע־פינסט זיך ממש אין פֿאַלאַץ פון דער נאַטור־שיינקייט. אָבער דו קענסט ניט הנאה האָבן. ניט פֿאַר דיר איז די פֿאַנאַראָמע פון שיינקייט! ניט פֿאַר דיר איז דעם פויגלס טריל! דו ווילסט אַ שטיקל ברויט אָדער אַ קאַרטאָפל, עפּעס מיט וואָס אַנצופילן דעם מאָגן".

אַזוי פלעגט אברהם שטיין שעהן לאַנג און רעדן, פרעגן פראָגן, רעדן צו זיך. אָבער דאָס מאָל האָט אים אַן אוזבעק איבערגעריסן: „היי, טאָווארישטש! אָט

שטערן אין דער נאַכט

דאָ איז דאָס פערד מיטן וואָגן צו נעמען אייך אַלעמען צו דער אַרבעט אויפן וואַטע־פעלד. דאַווייז!" זאָגט ער אין אָ שלעכטן רוסיש אָ פּאָר ווערטער.

זיבן מענטשן זיצן אויפן וואָגן. דאָס אויסגעדאַרטע פערדל, הויט און ביינער, הייבט קוים־קוים אָ פוס. מישע ווייזט דאָס אברהמען. „ניט געגעסן, אַזוי ווי אירָ", זאָגט אברהם. „אָ בעל־חי דאַרף אויך עסן. דו קענסט ניט אָפּפּטערן מיט אָ שטאַרג אין די ציין. און אפשר גנבעט צו דער חברה־מאַן, אונדזער בעל־עגלה, זיין פּאַיאַק. דאָס אַרעמע פערדל קען נעבעך ניט רעדן ווי מיר, קאָן ניט זאָגן: ,וואָס טוסטו?"

פלוצלינג שטעלט זיך דאָס פערדל אָפּ און וויל ניט גיין. דער אוזבעק שלאָגט אים מיט אָ שטיק האָלץ. דאָס פערדל גייט ניט. אַלע גייען אַראָפּ פון וואָגן. אברהם רעדט צום פערד: „זאָג מיר, מיין טייערער חבר, האָסטו שוין היינט געגעסן? גנבעט מען אַוועק פון דיר דיין פּאַרציע?" „עס איז אָ רחמנות", זאָגט אברהם צו די מיטפּאַרער, „איך זאָג אייך, געדענקט, ווער ווייס צי דאָס פערדל וועט מוציא שנתו זיין?" — דער אוזבעק האָט געגעבן דעם פערדל נאָך אָ פּאָר קלעפּ מיטן שטעקן און דאָס פערדל גייט ווייטער אין שפּאַן, מיטן קאָפּ אַראָפּ צו דער ערד. זייער פּאָמעלער האָט דאָס פערדל געשלעפּט דעם וואָגן. אברהם האָט געעצהט אַלעמען אַראָפּצוגיין פון וואָגן. „איך זע אַז דאָס פערדל איז קראַנק, אַט אַט וועט ער פאַלן", זאָגט ער. „קומט, לאָמיר בעסער גיין צו פוס. האָט רחמנות אויף אָ בעל־חי! ס'איז אָ צער־בעלי־חיים!" אָבער דאָס פערדל איז ניט געפאַלן. מיט קליינע דראָבנע טריט האָט דאָס פערדל געבראַכט די ברי־גאַדע אויפן פעלד. אָבער אויפן וועג צוריק פון דער אַרבעט האָט אברהם גע־זיגט. אַלע האָבן אויסגעקליבן בעסער צו גיין צו פוס.

דער סדר־היום אין קאָלכאָז איז געווען אזעלכער: באַלד אין דער פרי האָט מען זיך געשטעלט אין דער ריי פּאַרן האַלבן פונט מעל. שפּעטער איז מען אַרומגעאַנגען זוכן שפּענער, שטיקלעך האָלץ, בהמה־אָפּפּאָל, צו מאַכן אָ פּייער. דאָס האָט געדויערט אָ שטיקל צייט. האָלץ־ברענשטאָף איז געווען פון די גאָר טייערע אַרטיקלען. און אַז מען האָט שוין געהאַט אָנגעקליבן שפּענער (די קיך איז געווען אויף אָ דרייפוס פון ציגל, אָדער שטיינער, אויפן פעלד), האָט מען געקענט מאַכן פון דעם ביסל מעל צוויי מאכלים. איין מאכל איז געווען פּאַר־קנייטן דאָס מעל און וועז דאָס וואַסער קאָכט, ציפן פון דעם טייג שטיקלעך און וואַרפן אין וואַסער. דעם מאכל האָט זיך ניט יעדער געקענט דערלויבן, וויל מ'האָט געדאַרפט האָבן אָ טעפּל, און אָ טעפּל — האָ! האָ! — איז געווען מיט

גאָלד צוגלייך. דעריבער האָט מישע אָנטדעקט אַ גאָר פשוטן וועג: אַ בלעכל. אויפן בלעכל געקנעטן און אויפן בלעכל געבאַקן איין פלעצעלע אָדער צוויי. און שפּעטער צוגעביסן דאָס פלעצל צום קיפיאַטאָק. אין דער צייט איז שוין גע־ שטאָנען דאָס פערדל מיט זיין בעל־עגלה, געוואָרט אויף מישעס בריגאָדע צו נעמען זיי צו דער אַרבעט אויפן וואָטע־פעלד.

היינט איז דאָס פערדל ניט געשטאָנען איינגעשפּאַנט אין וואָגן און גע־ וואָרט, ווי אַלע טאָג. היינט האָט דער בעל־עגלה, דער אוזעבק, אָנגעזאָגט אַלע־ מען, אַז יעדער איינער וועט קריגן, אָחוץ די 400 גראָם מעל, אַ פּאָרציע פלייש. מישע דערציילט דאָס שנעל אברהמען. אברהם פּאַרטראָכט זיך אַ ווייל. ער קוקט צום סקלאד, וואו מען טיילט די פּראָדוקטן. זעט ער ווי איינער, אַן אוזבעק, טראָגט אַרויס אַ גרויסן בײַן און דאָס בלוט גיסט זיך. און אָט זעט ער: אַ צוויי־ טער אוזבעק טראָגט מיט שטאָלץ אַ פוס אויפן אָקסל, און דאָס בלוט רינט אים אַראָפּ אויפן קאָלנער אין האָלדז אַריין. אברהם דערקענט אַז דער פוס איז פון דעם קראָנקן פערדל, וואָס האָט געפירט די בריגאָדע צו דער אַרבעט. ער ווערט ממש היסטעריש.

מישע בעט אים: „שריי ניט! רעד שטילער!" ער קען זיך אָבער ניט בא־ הערשן, וועט ער זעט ווי מען טראָגט אַרויס דעם קאָפּ, מיט די אויגן אָפן. ער שרייט, ער קריצט מיט די ציין: „איך האָב אייך געזאָגט אַז דאָס פערדל איז קראַנק, אַז היינט־מאָרגן וועט דאָס פערדל אויסציען די קאָפּעטעס! איך זאָג אייך, ער איז געשטאָרבן פון הונגער!" מישע בעט אברהמען: „שווייג! געדענק וואו דו געפינסט זיך!" „איך האָב מער ניט קיין מורא פּאָר זיי!" שרייט אברהם. „איך בין אַ באָפרייטער. איך וועל גיין זאָגן אַז זיי האָבן דאָס פערדל באָגנבעט אַלע טאָג. וואָס מיינסטו? ווייל ס׳איז אַן אַרעמע בהמה און קען ניט רעדן, דאַרף מען צונעמען איר פּאָרציע עסן?! אַזאַ אומרעכט צו אַ בעל־חי טאָר מען ניט פּאַר־ שווייגן. מאָרגן וועלן זיי טאָן דאָס זעלבע צו אונדז, צו דיר אויך!" שרייט ער צו יחיאלן. יחיאל איז געווען אַ וואָרשעווער. די וואָרשעווער אין דער גרופּע האָבן אים געפונען „פּאָניע דאָקטאָשע" און געריידט צו אים פויליש. געזאָגט האָט מען אַז ער איז אַ ניטגעענדיקטער דאָקטער. ער האָט געהאָלפן אַ סך מענטשן. למשל, אויב אייניער איז געוואָרן קראַנק, האָט יחיאל אים געגעבן די ערשטע הילף, גע־ געבן אַן עצה. און בדרך כלל איז ער געווען אַ גרויסער אינטעליגענט, וואָס אַלע האָבן רעספּעקטירט.

אברהמס שרייען, טומלען, איז יחיאלן ניט געפעלן געוואָרן. אָט שרייט ער

שטערן אין דער נאַכט

אַצינד אַז ער וועט גיין זאָגן אין די הויכע פענצטער וואָס זיי האָבן געטאָן צו דעם פערדל. יחיאל באַרואיקט אים: „געדענק, אברהם! דו ביסט ביים לייב צווישן די ציין. מאָרגן קען זיין אויס מיט אברהמען. דאָ דאַרף מען ניט קיין עדות, קיין באַווייזן כדי אַוועקצושיקן אַ מענטש הינטער די הרי־חושך. אַ וואונק איז געגנוג". יחיאל רעדט אים אַריין אין אויער: „דו דאַרפסט שוין זיין קליגער און וויסן, אַז דאָ טוט מען אַפּ מיאוסערע זאַכן ווי אומברענגען אַ פערדל. דאָ ברענגט מען אום גאַנצע געגנטן איבער נאַכט. מ׳רעכנט זיך ניט מיט געפילן פון רחמנות".

יחיאל דערציילט אים וועגן צוויי וואַרשעווער ברידערלעך פון דער עלעקטראַלנע גאַס. זיי האָבן שטענדיק געריידט וועגן דער מאַמעשי און דעם טאַטעשי. זיי האָבן זיך שטענדיק געהאַלטן צוזאַמען. מ׳האָט אַוועקגענומען די עלטערן פון זיי. די קינדער האָבן ניט געוואוסט וואוהין. דער עלטערער יאָשע האָט געזאָרגט פאַר דעם קלענערן ברודער. איז ער געגאַנגען פאַרקויפן אַ שטיקל זייף. מען האָט אים געכאַפּט בייַ דער שרעקלעכער „גנבה" און אים אַוועקגעשיקט אין אשער טורמע, דרייסיק מייל פון דאָנען. צוויי טעג האָט ער דאָרטן געלעבט. ניטאָ מער יאָשע. וואָס זיי האָבן געטאָן צו אים וויס קיינער ניט. דאָס יינגער ברודערל דרייט זיך דאָ אַרום און רעדט וועגן דער מאַמעשי און דעם טאַטעשי פון דער עלעקטראַלנע גאַס, וואָס ער געדענקט און חלומט וועגן איר. ער רעדט כסדר וועגן יאָשען. ווער קען האָבן אַ האַרץ אים צו דערציילן וועגן יאָשען? אַזעלכע און טויזענטער ענלעכע מעשיות הערט מען דאָ אַלע טאָג. אַזוי האָט יחיאל איינגעטענהט מיט אברהמען במשך פון אַ לאַנגער צייט, ביז ער האָט אים אויבערצייגט אַז שווייגן איז געזונטער ווי רעדן. פון דאָן אָן איז יחיאל געוואָרן דער ניטדערווויילטער פירער פון דער גרופּע.

יחיאל ברענגט איין מאָל אַ ידיעה, אַז ס׳איז געקומען אַ פּוילישע קאָמיסיע צו מאָביליזירן יונגע פּוילישע בירגער פאַר דער פּוילישער אַרמיי. די גאַנצע גרופּע פּוילישע בירגער האָט מאַרשירט אין מיליטעריישער אָרדענונג צו דער קאָמיסיע. די שמחה איז געווען גאָר אַ געהויבענע. מ׳האָט געזאָגט, אַז מ׳שיקט די פּוילישע אַרמיי, וואָס שטייט אויף דער רוסישער ערד, קיין ארץ־ישראל. דאָס מיינט אַז מ׳וועט פּטור פון קאָלכאָז, פון דעם האַלבן פונט מעל. די גרעסטע פרייד ביי אַלעמען איז געווען צוליב דעם וואָס זיי וועלן זעלנער. זיי וועלן קעמפן מיט דעם שונא מיט אַ ביקס אין האַנט.

גרשון וועגראָווסקי

יחיאל, אַ הויכער, מיט שטייפע טריט, איז געגאַנגען פאַרויס. די גאַנצע גרופּע האָט מאַרשירט לויט זיין קאַמאַנדע. בייַ דער קאַמיסיע איז יחיאל געווען דער פירשפּרעכער. אין אַן אויסגעצייכנטן פּוילישׁ שטעלט ער פאַר אַלעמען, ווי פּוילישע בירגער, וואָס זיינען געקומען צו דינען אין דער פּוילישער אַרמיי, צו קעמפן מיט געווער אין האַנט קעגן דעם געמיינזאַמען שונא. די קאַמיסיע הערט אויס יחיאלס רעדע ביז צום סוף. דאַן שטעלט זיך אויף דער ראש פון דער קאַמיסיע, אַן אָפיציר מיטן ראַנג פון מאַיאָר. ער קומט צו און באַקוקט יעדן איינעם. ער קוקט אַריין יעדן אין די אויגן. מישען האָט געווואונדערט זיין קוקן. ער האָט אים געווואָלט פרעגן וואָס ער זוכט, וואָס ער וויל זען. אָבער באַלד ווערט אַלץ קלאָר. דער מאַיאָר קלערט אויף אין אַ שיינעם אינטעליגענטן פּוילישׁ: „פּאַנסטוואַ! מיר זוכן ריינע (טשיסטע) פּאַלאַקן. גייט צוריק אין קאַלכאַז. ווען מיר וועלן אייך דאַרפן, וועלן מיר אייך רופן". אַלץ איז שוין אַצינד געווען קלאָר: זיי ווילן ניט קיין אידן. „זיי וועלן אונדז קיין מאָל ניט רופן", זאָגט מישע. „פּוילן ליגט אַ רואינירטע, צעבראָכן. דער פּוילישער אָפּיציר איז נאָר וואָס אַרויס פון אַ רוסישער טורמע. אָבער מיט אַ איד וויל ער ניט קעמפן קעגן זיין שונא". יחיאל זאָגט: „אַצינד זענען מיר פאַרשטענדלעך די הייליקע ווערטער: ‚רשעים אפילו על פתחו של גיהנום אינם חוזרים בתשובה'".

אחר הדברים האלה ליגט די גאַנצע גרופּע אין סאַריי. יעדער איינער — אין זיין נאָרע, אויפן בינטל שטרוי, פאַרזאַרגט, פונקט ווי געהאַלטן אין די הענט גאַלד און דימענטן און עמעצער האָט עס מיט כוח צוגעריבט. די אַנטוישונג האָט געשאָפן בייַ אַלעמען אַ שלעכטע שטימונג. און אָט איז יחיאל. די אויגן בייַ אים פינקלען, דאָס פּנים שיינט. „פאַר וואָס זאָרגט איר זיך?" שרייט ער. „די וועלט גייט ניט אונטער! מ'האָט זיי אין דער אדמה! זאָרגט זיך ניט! איך האָב אַ פּלאַן". אַלע שטעלן אָן אויגן און אויערן. „וואָס פאַר אַ פּלאַן איז דאָס?" פרעגט מישע. און יחיאל ענטפערט: „לעבן קלוב אין כאדזשיאבאד האָב איך געלייענט אַ פּלאָקאַט, וואָס לאָזט וויסן אַז מ'זוכט פריוויליקע אויף אַרבעט ביי דעם ‚בלאג־באשע' קאַנאַל. דאָס מיינט גראָבן. זיי ווילן עפענען אַ וואַסער־וועג צום קאספּישים. די אַרבעט איז אַ שווערע. אָבער איך בין זיכער אַז מיר וועלן קריגן גוט צו עסן. „וואָס, וויפּל?" וויל מען וויסן. „אַ צוויי דריי ליעפּיאַשקעס (=פּלעצלעך) מיט אַ פּעלע רייז פאַרן טאָג", קלערט אויף יחיאל. „ווי אַזוי ס'זאָל ניט זיין, וועט דאַרטן זיין בעסער ווי דאָ, מיט די 400 גראָם מעל" זאָגט אברהם. „איך זאָג נאָר מיין מיינונג", זאָגט יחיאל. „ס'דאַרף גיין אַ דעלעגאַציע צום פרעזעדאַטיעל

שטערן אין דער נאַכט

(פֿאַרזיצער) פון קאָלכאָז און פֿאַרלייגן אַז מיר ווילן גיין אַרבעטן ביים קאָנאַל". אָלע שרייַען מיט איין קול: „יחיאל, גייַ!"

צו מאָרגנס, אין דער פרי, זענען אַרויסגעפֿאָרן פון קאָלכאָז צוויי פירן. אויף איינער זענען געפֿאָרן אוזבעקן, און אויף דער צווייטער איז געפֿאָרן די פּוילישׂ־אידישע גרופּע אויפן וועג צום בלאג־באַשי קאָנאַל.

די אַרבעט איז דאָרטן באַשטאַנען פון גראָבן, שלעפּן, פירן טאַטשקעס מיט זאַמד. אָבער עסן? גאָרניט. מ'נאָרט אָפּ. מ'גיט איין לעפּיאָשקע (פּלעצל) מיט קיפּיאַטאָק פֿאַר אַ גאַנצן טאָג. ביי נאַכט, נאָך דער אַרבעט, האָט מען געגעבן דריי לעפּל ריז. און שוין גיי שלאָפן, און שטיי אויף אין דער פרי צו דער טאַטשקע. זיי זענען געווען שטאַרק הונגעריק, און דעריבער ניט צופֿרידן. מ'האָט טענות צו יחיאלן. יחיאל זאָגט: „פֿאַר וואָס האָט איר טענות צו מיר? איך בין דאָך מיט אייך אין דער זעלבער שיף". אברהם פֿאַרענטפֿערט אַלעמען. „זיי ניט אין כעס", זאָגט ער צו יחיאלן. „עס טוט ווי, שרייט מען, האָט מען טענות. ס'איז עפּעס אַ וואונדער? פון איין גיהנום אַרויס און אין דעם צווייטן גיהנום אַריין. ס'איז ניט גוט. מ'דאַרף עפּעס טאָן!" אברהם גיט יחיאלן אַן עצה: „מען דאַרף גיין אויפן אַלטן אידישן וועג — שתדלנות. גיי צום ראש, רעד מיט אים. מיטן כּוח פון אַ רבים אידן וועט דער רבש"ע העלפֿן! גייַ, יחיאל!"

יחיאל האָט געהאָט אַ שמועס מיטן ראש פון דעם פּראַיעקט, וואָס די אוז־בעקן האָבן געזאָגט אויף אים אַז ער איז אַן אוזבעק און די רוסן האָבן געזאָגט אַז ער איז אַ רוס. אָבער יחיאל האָט געבראָכט אַ נייעס, וואָס איז איבערגעגעבן געוואָרן פון מויל צום אויער, אַז ער איז פון אחינו בני־ישראל. ער האָט באַלד געגעבן יחיאלן צוויי בריוון צו צעטיילן. און שטאַרק בסוד דערציילט יחיאל אברהמען אַז ער האָט אַליין געהערט ווי ער האָט געמאַכט המוציא, איידער ער האָט פֿאַרזוכט אַ שטיקל בריוט. אברהם ווייניט אַזש פון פרייד. דער ראש האָט צוגעזאָגט אַז ער וועט טאָן אַלץ, פּדי צו פֿאַרבעסערן זייער לאַגע, דערציילט יחיאל.

דעם צווייטן טאָג האָט מען שוין געזען אַ פֿאַרבעסערונג אין דער גרופּעס לאַגע. אַנשטאָט איין ליעפּיאָשקע האָט מען געגעבן צוויי, און ביינאַכט, נאָך דער אַרבעט, ווען זיי האָבן זיך געזאַמלט אויף זייערע ערטער אין דעם סאריי (די אוז־בעקן זענען געזעסן באַזונדער), האָט מען זיי געגעבן מער ריז און צוויי ליעפּיאָשקעס. דאָס איז געווען גענוג צו שטילן זייער הונגער.

אָפּגעגעסן, זענען זיי געזעסן אַרום יחיאלן און נאָך אַלץ געריידט וועגן

נאָטשאָלניק. יעדערער האָט אַרויסגעבראַכט אַ שטריך פון זיין איידעלער פערזענלעכקייט. יחיאל האָט אים באָוואונדערט. ער טייטשט אויס: „מי כעמך ישראל? איך מיין אונדזער נאָטשאָלניק. אָזוי קליין און דאָך פירט ער אָן מיט אַזאַ פראָיעקט! וויפל רוסן וואָלט מען געדאַרפט האָבן אויף זיין אָרט?" „אויי!" קרעכצט יחיאל. „אידיש פאָלק — אָזוי גרויס און דאָך אָזוי קליין, אַז מען טרעט היינט אויף דיר ווי אויפן שטויב פון דער ערד . . ." אַברהם זאָגט: „ווייל מיר זענען זינדיק", יחיאל איז ניט מסכים: „מיר זענען דאָך ניט מער זינדיק ווי זייַ" ער ווייזט אָן אויף די אוזבעקן וואָס זינגען און שפילן אָצינד און מאָכן אַ סך טומל. „מיר עסן ניט פערד־פלייש. יאָ, איינצעלנע האָבן געגעסן", זאָגט אברהם. „אידן זענען אָן ‚עם־סגולה'. מיר דאַרפן זיין ריין, ניט פאַרשמוצט פון די אַלע טריפענע מאכלים. דעריבער רייניקט מען אונדז". „יאָ, דו ביסט גערעכט", זאָגט יחיאל. „ביי אידן טאָר ניט זיין קיין פסולת. אידן האָבן ניט געדאַרפט עסן דאָס פערד־פלייש. מיר האָבן געדאַרפט אַרויסברענגען אונדזער רעספעקט פאַר דער חיה, וואָס האָט אונדז באַדינט. דער ‚עם הספר' טאָר זיך ניט פאַרגלייכן צו דעם ‚עם הדומה לחמור'. בשום אופן טאָר מען ניט פאַרשוועכן אונדזער נאָמען".

הערט דעם ווילדן טומל, וואָס קומט פון דאָרטן. מ'האָט הנאה פון לעבן. דאָס שרייען, געוואָלדעווען, דאָס פאַרשייט לאָכן איז געוואָרן גרעסער פון מינוט צו מינוט. דאָקעגן, ביי מישען און זיינע חברים האָט געהערשט באַשיידנקייט און שטילקייט. יעדער איינער איז געווען פאַרזונקען אין זיינע מחשבות וועגן די גרויסע אידישע צרות.

דאָס וואכזאָמע אויג פון יחיאלן באָמערקט דאָס. „זעט נאָר די שמחה דאָרט! דאָ זעט מען דעם אונטערשייד צווישן פינצטערניש און ליכטיקייט", זאָגט יחיאל אין אַ שטילן, ערנסטן טאָן. ס'איז דאָ אַ חסידישע דערציילונג וועגן פייגל. יחיאל דערציילט דאָס אָצינד אויפן קול כדי איבערצושרייען דעם טומל און גע־לעכטער פון די שכנים:

„עס איז געווען אַ געשעפט פון פייגל. און בכדי מענטשן זאָלן וויסן אַז דאָ זיינען פאַראַן פייגל צו פאַרקויפן, האָט דער באַלעבאָס פון געשעפט אַרויסגע־האָנגען אַ שטייגל מיט אַ פויגל, דער פויגל זאָל זינגען, טרילערן. אין אַ שיינעם פרימאָרגן פליט דורך אַ פויגל פון דער גאָס. „מיין פריינד", פרעגט דער פויגל, „פאַר וואָס זינגסטו נישט? זע, דיינע פריינד אינעווייניק שפרינגען, זינגען טרילערן, און דו — גאָרנישט?! פאַר וואָס?" — ענטפערט דער פויגל פון דעם שטייגל: „זיי, מיינע פריינד אין געשעפט, זענען ניט די וועלט. זיי זענען ניט ווי דו

פליסט אַרום פראַנק און פריי. איך אַבער זע די פרייַע וועלט, און דאָך בין איך אין שטייגן!"

אָלע האָבן פאַרשטאַנען וועמען ער מיינט. „זיי" זיינען די וואָס טומלען און זענען פריילעך. זיי האָבן נישט געזען די וועלט. דעריבער זענען זיי פריילעך. אָבער מישע און זיינע חברים וואָס האָבן געזען די פרייַע וועלט, ווי אַזוי קענען זיי זיין פריילעך? ער האָט מיט זיין דערציילן אַריינגעבראַכט אין יעדן איינעם פון דער גרופּע „מעט מן האור דוחה הרבה מן החושך", א ביסל פון דער ליכטי־קייט, וואָס טרייבט אַוועק א סך פינצטערניש. עס האָט אַריינגעבראַכט אין יעדן פאַרבלוטיקטן הארץ א סך האָפענונג פאַר דער צוקונפט. מיט דערהויבענע מחשבות זענען אָלע איינגעשלאָפן אויף דעם שטרוי, בכדי מיט מער מוט אויפצו־שטיין גאָנץ פרי צו דער טאַטשקע־און שלעפן דאָס זאָמד.

די אַרבעט פון קאַנאַל האָט זיך געענדיקט. די גרופּע קומט צוריק אין קאָלכאָז, צו דער אַרבעט אויף די וואָטע־פעלדער און צו די זעלבע באַדינגונגען פון פריער. יחיאל איז פאַר מישען א קוואַל פון וויסן. ער רעדט מיט אים א סך. אויף זיין פראַגע: „וואָס טוט מען? ווי אַזוי געפינט מען מיין מאַמען?" ענטפערט ער אים: „דאָ, אין כאַזשי־האָבאַד, וועסטו איר ניט געפינען. מ'דאַרף גיין אין א גרויסער שטאָט. דאָרטן, אויפן באַזאַר, קענסטו א מאָל טרעפן אַן אייגענעם איד מיט די ריכטיקע נייעס". „וואו איז די שטאָט מיטן באַזאַר?" וויל מישע וויסן. זאָגט ער צו אים: „האָנד־זשאָן", 25 קילאָמעטער פון דאָנען. איך וויל אויך גיין. לאָמיר גיין צוזאַמען".

פאַר דעם קומענדיקן זונטיק האָבן זיי צוגעגרייט, יעדער פאַר זיך, א גאַנצן פּלעצל פון די 400 גראַם מעל וואָס זיי האָבן געקראָגן, און גאָנץ פרי האָבן זיי זיך געלאָזט אין וועג אריין.

אין האָנדי־זשאָן, אויפן באַזאַר, האָבן זיי אָנטדעקט א לעבעדיקע וועלט מיט מענטשן פון אָלע קאָלירן. אין גאָר א סך פון אחינו בני־ישראל האָט מישע געזען פאַרשיידענע בילדער, וואָס ער טראָגט אַרום אין זכרון ביזן הייַנטיקן טאָג און קען זיי ניט פאַרגעסן. דער גאַנצער באַזאַר, פון איין עק צום צווייטן, שוויבלט און גריבלט מיט מענטשן. עס רויעט זיך ווי אין א בינשטאָק. יעדער איינער טראָגט עפּעס א גרעסערע זאַך אויפן אָקסל און א קלענערע אין דער האָנט. מ'וויל ניט פאַרקויפן. געלט איז היינט א קנאַפּער יחסן. מ'וויל נאָר טוישן פאַר ברויט, קאַרטאָפל, מעל, צוקער. אויב דו ביסט פון די גליקלעכע מענטשן, וואָס קענען אָפּשפּאָרן א פונט ברויט, קענסטו איינהאָנדלען א גאַלדענעם רינג, א

גאָלדענעם זייגער, אפילו דימענטן. אָלץ פאַר ברויט. אָבער וועט וויל זיך שיידן מיט אַ שטיקל ברויט, וואָס דו ווייסט אַז דאָס איז דיין לעבן?

מישע זעט, אַ פוילישער איד שטייט מיט אַ קישן און אַן אוזבעק דינגט זיך. דער אוזבעק האָלט אַ פונט ברויט. ער וויל דער איד זאָל אים אַוועקגעבן דעם קישן פאַרן ברויט. דער איד זוכט אַ בעסערן קונה. ער גייט ווייטער. אָבער שפּעטער זעט מישע ווי דער אוזבעק טראָגט דעם קישן. און אין אַן אָנדער ווינקל פון באָזאָר זעט ער דעם איד עסן דאָס ברויט. אַ ווייל שפּעטער זעט ער שוין, דער איד גייט אַ ליידיקער, אָן קישן און אָן ברויט. יחיאל ווינקט זיך איבער מיט דעם איד און טרעפט אים צו מיט אַ פאָר ווערטער: „מ׳קען דאָך ניט האָבן ביידע, אי דאָס ברויט אי דעם קישן". „יאָ", ענטפערט דער איד, „דער קישן איז פון מיין ווייבס אויסשטייער. זי איז ניטאָ, דאָרף איך ניט דעם קישן..."

די אוזבעקן זענען די באָלעבאָטים אויפן באָזאָר. זיי זענען באַקליידט פון קאָפּ ביז די פיס מיט פוילישע מלבושים. מ׳זעט זיי גיין אָנגעטאָן אין פוילישע שטיוול מיט די שטייפּע „טילקעס", אין גוטע פוילישע מאַנטלען. מ׳גיט אַוועק אָלץ פון זיך פאַר דעם שטיקל ברויט, אָלץ פאַר אַ חיי־שעה...

די אוזבעקן, קירגיזן, זיצן אויסגעזעצט מיט קוישן קאָרטאָפל, מייערן, ציבעלעס, מיט זעקלעך רייז און הארוק, פלוימען פון כל־המינים, און שרייען אויס אין אוזבעקיש די פרייזן. די אָנגעקומענע פוילישע ווילן זיי ניט ענטפערן, ווען זיי פרעגן וואָס דער פרייז איז. זיי ווייסן אַז דער פוילישער איז ניט קיין קונה. ער ווערט געהיט מיט צען אויגן, ער זאָל אַ מאָל ניט אַראָפנעמען אַ פלוים און אַריינלייגן אין קעשענע. זיי ווילן אים ניט האָבן פאַר אַ קונה.

אָט גייט אַן אוזבעטשקע און טראָגט אויפן קאָפּ אַ קויש פול מיט ליעפּיאשקעס. איר פנים איז פאַרשטעלט מיט אַ גרויסער פיראַנזשע (אַ שוואַרצן טול). זי ווערט באָגלייט פון אַ קליינעם אוזבעקל, וואָס שרייט אויס הויך אויפן קול: „צען רובל אַ ליעפּיאשקע". מיר באָוואונדערן: „אַזאָ צניעות אין דעם קאָמוניסטישן ראָטן־פאַרבאָנד?!" זי ווערט פאַרשוואונדן אין דעם המון.

מישע און זיינע חברים זוכן היימישע אידן. זיי קענען ניט פאַרגעסן זייער ציל. אָט קומט צו אַ איד. ער בעט אַ פאָר קאָפּעקעס. זיי פעלן אים צו צען רובל. ער וויל קויפן אַ ליעפּיאשקע. מישע גיט אים גערן. אין איין וועגס ווערט ער מיט אים היימיש, מישע פרעגט אים: „פון וואָנען קומט אַ איד?" ווען ער ווערט געוואויר אַז ער קומט פון יענע מקומות, מינסק, פּאָלאָצק, ווערט ער נאָענט מיט אים. דער שמועס ווערט פאַר אים זייער אינטערעסאַנט. אפשר וועט ער זיך

שטערן אין דער נאַכט

עפּעס דערוויסן וועגן זיין מאַמען. אָבער די זון איז שוין באַלד אין מיטן הימל, און ער זעט ניט מער ווי דעם טומל אויפן באַזאָר...

א ווילדער רעש טראָגט זיך פון דער טיף פון באַזאָר. דער המון, יונג און אַלט, שרייט. דער ווילדער געשריי, פֿאַראינטערעסירט שטאַרק מישען און זיינע חברים. זיי ווילן וויסן וואָס איז געשען. זייער נייגיר ווערט גאָר שטאַרק און זיי שטופן זיך מיט דער מאַסע אוזבעקן, קירגיזן, טאטארן, צו זען וואָס איז דער געפֿילדער. מישע הערט שוין דייטלעך דאָס וואַרט, וואָס די מאַסע שרייט: „קאראפטשוק". אָבער וואָס דאָס מיינט ווייס ער ניט. פלוצעם זעט ער: צוויי מיליציאָנערן (פֿאָליציי) פירן א יונגע פרוי, שוואַרץ־חנעוודיק, די האָר צע־שויבערט, דאָס קליידל און זאָקן צעריסן, די אויגן קוקן שטאַר. זי בעט זיך ביי דעם מיליציאָנער: „איך וועל ניט אַנטלויפן. לאָז אָפּ מיינע האָר!" ער הערט ניט איר געבעט. די פוילישע גרופּע ווערט מיטגערישן מיט דער מאַסע צו דער מיליץ־סטאַנציע.

דאָרטן, ביי דער סטאַנציע, טרעפן זיי דעם מינסקער איד. ער דערציילט זיי וואָס ס'איז געשען. אַן אַראָבערין, וואָס האָט געטראָגן א קוישל מיט ליעפּיאַשקעס, האָט געמאַכט דעם גאַנצן טומל. זי האָט באשולדיקט די פרוי אַז זי האָט געגנבעט א ליעפּיאַשקע פון איר קויש. זי האָט אַנגעהויבן צו שרייען: „קאראפטשוק", און אַלע אוזבעקן האָבן איר צוגעהאַלפן. אָט גייט זי עדות זאָגן. זיי האָבן געזען ווי די אראבערין גייט אַריין צו דער מיליץ. איר פנים איז פאַר־דעקט מיט דער פיראנזשע, און א גאַנצע כאַפּטע אוזבעקן גייען נאָך איר.

זיי וואונדערן זיך: „אַזא צנועה! וועט זי האָבן רחמנות?" דער מינסקער איד, איז געווען פאַר זיי א קוואל פון אינפֿארמאַציע. ער איז שוין דא אין האנדי־זשאן זינט די מלחמה האָט זיך אַנגעהויבן. זיי פרעגן אים צי די אראבערין וועט האָבן א ביסל רחמנות, צי זי וועט דא, אויף דער סטאַנציע, ענדערן דאָס עדות זאָגן צום גוטן, און די פרוי וועט ווערן באַפרייט. „ביי זיי רחמנות?" פרעגט ער צוריק, „און א טרינק וואַסער וועלן זיי דיר געבן? זייערע שוועלן זענען באַוואַקסן מיט גראָז. קיין מענטש עפּנט ניט זייערע טירן. ווער ווייס צי מ'וועט די פרוי באַ־פרייען, און אויב יאָ, וועט דאָס זיין א נס פון הימל..."

מיט שווערע הערצער האָבן זיי זיך געזעגנט מיט דעם מינסקער איד. פלוצעם צעשרייט זיך יחיאל: „זי גייט! זי איז פריי!" „איז דאָס אמת?" וואונדערן זיי זיך און לויפן איר אַנטקעגן. יחיאל ווערט שנעל היימיש מיט דער פרוי. ער פרעגט איר: „זאָגט מיר, איז דאָס אמת? קיינער הערט דאָך ניט". „איר באַ־

לייִדיקט מיך", זאָגט זי מיט פֿאַרדרוס. „איך בין טאָקע הונגעריק, מיין מאָן האָט נאָך היינט ניט געגעסן. איר ווייסט דאָך, אַ געטרייער טאָטע, ער גיט אַלץ אַוועק צו די קינדער. אָבער איך וועל גנבענען? לאָמיר אייך דערציילן וואָס איז געווען..."

און די אייִדעלע פרוי דערציילט: „איך בין געקומען אויפן באָזאָר אויס־טוישן מיין קידושין־רינגל אויף ברויט אָדער מעל. איז די אַראָבערין געוואָרן מיין קונהטע, און איר קליינער זון — דער דאָלמעטשער. מיר האָבן ניט גע־קענט קומען צו אַ הסכם. בין איך אַוועק פון איר. האָט זיך איר געדאַכט, אַז איך האָב ביי איר געגנבעט אַ ליעפּיאשקע. האָט זי זיך צעשריגן: ‚קראָפּאָטשוק', און אַלע בהמות נאָך איר. און ס'איז געוואָרן לעבעדיק אין שטעטל. אָבער דאָ, אין דער מיליץ — הונגעריק בין איך אָבער רעכענען קען איך — האָב איך איר גע־פרעגט: ‚וויפל ליעפּיאַשקעס האָסטו געהאַט?' האָט זי געזאָגט: ‚דרייסיק'. זאָג איך: צען רובל אַ ליעפּיאַשקע, איז בסך הכל 300 רובל. לייג אַרויס דאָס געלט, לאָמיר ציילן. דער מיליציאָנער ציילט איבער דאָס געלט. עס שטימט ביז אַ קאָפּיקע. דער מיליציאָנער שרייט אויס אין רוסיש: ‚פּראָווילנאָ' (ריכטיק), און הייסט מיך גלייך גיין. און די אַראָבערין וועט פֿאַרהאַלטן. איר זעט, איִדן! אפילו ווען מ'איז הונגעריק טאָר מען ניט פֿאַרלירן דעם שכל. אַ דאַנק ג־ט, איך האָב ניט פֿאַרלוירן". די פרוי מאָכט אַ באָוועג צו גיין. זאָגט צו איר יחיאל: „איך זע אַז איר איילט זיך, וועל איך אייך ניט לאָנג אויפהאַלטן. נאָר איין פראָגע וויל איך אייך פרעגן: פון וואַנעט זענט איר? איך הער אַז איר רעדט מיין אידיש".

פֿלוצלינג טרעפֿן זיך זייערע אויגן. זיי דרינגען אַריין אייַנער אין צווייטן. יחיאל שרייט אויס: „שפּרה!" און די פרוי שרייט: „יחיאל!" די געשעענישׂ האָט געווירקט אַזוי שטאַרק אויף יחיאלן אַז ער האָט זיך צעווויינט. ער קען ניט רעדן. אָבער שפּרה זאָגט אַז אירע אויגן זענען שוין אויסגעטריקנט און זי דערציילט:

„איר זעט, איך בין אַ מאָל געווען אַ מענטש מיט מענטשן גלייך. יחיאל קען עדות זאָגן, מיר זענען געגאַנגען צוזאַמען אין שקאָלע. יחיאל האָט שפּעטער שטודירט אין גימנאַזיע. ער האָט געוואָלט ווערן אַ דאָקטער. איך האָב חתונה געהאַט, געבראַכט צוויי טייערע קינדער אויף דער וועלט. מיין מאָן ליגט אַצינד אין דער קיביטקע. ער איז געשוואָלן פון הונגער. ער וואַרט איך זאָל עפּעס ברענגען פון באָזאָר".

יחיאל פרעגט: „ווען האָט איר פֿאַרלאָזט וואַרשע?" שפּרה דערציילט: „מיין מאָן האָט פֿאַרלאָזט וואַרשע אַ שטיק צייט פֿאַר מיר, נאָך אין נאָוועמבער, 1939.

שטערן אין דער נאַכט

דאָן איז מען געווען נאָריש און געמיינט, אַז די דייטשן וועלן זיך באַגנוגענען דערמיט, וואָס זיי וועלן באַרויבן די אידישע באַפעלקערונג, אויספרעסן זייער שווייס און בלוט און דערנידעריקן זיי דורך שענדלעכע אויסנאַמסגעזעצן. די הויפּט־זאָרג ביי אַלעמען איז דעמאָלט געווען וועגן די מענער, וויל מען האָט געריכטן אַז בלויז זיי דאָט געפאָר אין ערגעץ פאַרשלעפּט צו ווערן דורך די היטלעריסטישע באַנדעס אויף אַרבעט. אָבער פרויען און אַלטע לייט, האָט מען געמיינט, וועלן זיי ניט טשעפּן. האָב איך אַליין באַגלייט מיין מאַן צו דער סאָוועטישער זייט, און אַליין געגאַנגען צוריק צו מיינע עלטערן. שפּעטער האָב איך, מיט צוויי קליינע קינדער אויף זיך, אין די גרויסע פרעסט, געגנבעט די רוסיש־דייטשישע גרענעץ, געקומען אין דעם גן־עדן נאָקעט און בארוועס. מען האָט אונדז פאַרשיקט קיין ארכאנגעלסק. וועו מ׳האָט אונדז באַפרייט, איז געווען שמחה וששון ליהודים. אָלע פאָרן מיר אין די ווּאַרעמע געגנטן. נא, האָסטו ווּאַרעמע געגנטן! מיין הערשל איז אַ גוטער בעל־מלאכה, אַ שניידער, גאָלדענע הענט. ליגט ער און קען ניט גיין. ער האָט מיך געשיקט מיטן גאָלדענעם רינגל אויסצוטוישן אויף ברויט. אָבער היינטו האָט גאָלד אַזא ווערט ווי בלעך ביי די אוזבעקן״.

שפּרה גיט זיי אַן עצה, אַז זיי זאָלן זיך אויפהערן צו דרייען אויפן באַזאָר. זיי קענען אַזוי אַפשניידן ווי זי. מ׳קען זיי מסרן פאָר גאָרניט.

יחיאל וויל וויסן וואו איז אַ סטאָלאָווע (רעסטאָראַן). זי ווייזט אַן, אַז ניט ווייט פון דאָרטן איז דאָ אַ סטאָלאָווע. יחיאל זאָגט: „איך האָב אַ פּלעצל, און מיט אַ ביסל קיפּיאַטאָק קען מען שוין אַדורכשטופּן דעם טאָג״. זיי געזעגענען זיך מיט שפּרהן, זי קוקט צוריק צו זיין זיכער, אַז זיי גייען אין דער סטאָלאָווע און ניט אויפן באַזאָר.

יחיאל קען ניט אויפהערן רעדן וועגן שפּרהן: „וואָס דאָס שטיקל ברויט קען מאַכן פון אַ מענטשן?! אָט די שפּרה איז שטענדיק געווען באַקלייַדט מיט סאָמעט און זיידנס. און דאָ זע איך איר אין אַ צעריסן קליידל, צעריסענע זאָקן. ס׳איז בעסער אַז איר מאַמע זעט דאָס ניט. מ׳האָט איר געבאָדן אין עסיק און אין האָניק״. „איך האָב געקענט אין מיין שטעטל״, דערציילט מישע יחיאלן, „מענטשן פון גרויסן ייחוס, פון דער הויכער געזעלשאַפט. אַזוי ווי זיי האָבן פאַרלוירן דאָס שטיקל ברויט, האָסטו זיי ניט דערקענט. ניט די זעלבע מענטשן. מ׳זוכט אַ מייערל אין פעלד, מ׳בעטלט. זיי האָבן פאַרלוירן זייער שטאַנד און ערע. אַזוי איז עס. אַן דעם שטיקל ברויט איז מען אויס מענטש. הונגער צעברעכט אפילו די

גרעסטע העלדן. אויף דעם קלאָגט דער גרויסער מקונן ירמיה הנביא אין מגילת איכה: ‚טובים היו חללי חרב מחללי רעב' — אַ הונגער־טויט איז ערגער ווי דער טויט פון דער שוועד, ווייל די שוועד פון הונגער הרגעט שטופנווייז, פאַמעלעך, די 400 גראַם מעל, און גאַרניט מער, דאָס איז אויך אַזאַ מין שוועד וואָס הרגעט, ניט באַלד, פאַמעלעך. פאַרשטיי, יחיאל! מ'האָלט אַזוי לאַנג דאָס פייגעלע אין דער שטייג, ביז דאָס פייגעלע פאַרלירט איין פעדערל נאָכן צווייטן, ביז עס קען מער ניט פליען...״ יחיאל רייסט אים איבער: „אָט דאָ איז די סטאַלאָווע״.

אין דער סטאַלאָווע זיצט מען ביי לאַנגע טישן, להבדיל אַ בית־המדרש, אַ ישיבה, איבערגעבויגן איבער טעלערס. מ'רייניקט אויס די טעלערס מיט דער צונג און פינגערס אַז מ'דאַרף זיי מער ניט וואָשן. דאָס איינציקע וואָס מ'קריגט דאָ איז לאַפשאַ־זופ. מענטשן טראָגן די טעלערס זופ פון אַ פענצטער. מישע איז נייגעריק צו זען די זופ, ער זעט טעלערס מיט וואַסער. עס גייט אַ פאַרע. מסתמא הייס. ער קוקט גוט אַריין און זעט אַ לאָקש אַרומשווימען. דאָס קאָסט צווי רובל. יחיאל זאָגט: „נו, גוט, אַבי עפעס״. זיי פאַרנעמען אַווינקל פון טיש. מישע לאָזט זיך צום פענצטער. מ'זאָגט אים ביים פענצטער, אַז ער מוז וואַרטן. זופ איז דאָ, נאָר די טעלערס פעלן. צו זיין זיכער, קויפט ער צוויי טאַלאָנען, אויף צוויי זופן, און ער וואַרט. יחיאל וואַרט ביים טיש. ער קען זיך ניט דערוואַרטן. ער איז זיך מטריח און קומט צו. ער וויל וויסן וואָס איז געשען מיט דער זופ. מישע האָט אַ טענה צו אים: „אַוודאי, מיט יעדן איינעם שטעלסטו זיך אַוועק רעדן. דו מוזט אַלץ וויסן! דעריבער האָבן מיר פאַרשפּעטיקט די געדיכטע זופ. אַזוי הער איך פון מענטשן״. ער שיקט אים צוריק: „גיי, האָלט דאָס אַרט. מ'וועט באַלד ניט האָבן דאָס אַרט אויך״. יחיאל הערט אים. מישע גייט ניט אַוועק פון פענצטער. ער וואַרט אויף לייִדיקע טעלערס און ער דערוואַרט זיך. ס'קומען אַריין לייִדיקע טעלערס. ער ברענגט צוויי טעלערס זופ צום טיש. יחיאל איז צופרידן, ער זאָגט אַז ער האָט געפונען אַן אוצר, מער ווי איין לאָקש. זיין זופ איז געדיכט. די טעלער גיט מען שוין ניט אַוועק אַזוי גיך צוריק. זיי נעמען יעדערער נאָך צו אַ זופ. מיטן שטיקל פלעצל פון זייערע 400 גראַם מעל האָט די זופ געהאָט טעם גן־עדן...

אָפּגעגעסן, זיצן זיי און ווישן אָפּ דעם שווייס, וואָס רינט פון זיי, ווי נאָך אַ שלאקס־רעגן. אָצינד, אַז דער מאָגן איז פול, באַטראַכטן זיי זייערע שכנים מיט מער ישוב־הדעת. זיי זעען דאָרט אַ סך היימישע פּוילישע אידן, וואָס פירן

שטערן אין דער נאַכט

געמיטלעך אַ שמועס צווישן זיך. אַנדערע האָבן געדולד און שפילן אין שאַך. יחיאל לאָזט ניט דורך קיינעם. ער שמועסט און הערט. די אויערן און אויגן זענען ביי אים אָפן. מישע איז אים מקנא וואָס ער שליסט שנעל קאַנטשאָפט מיט מענטשן. מישע פילט זיך ווי אַ דאַרפישער, וואָס קומט דאָס ערשטע מאָל אין שטאָט אַריין. ער מיינט אַז דאָס האָט צו טאָן מיט דעם, וואָס יחיאל איז בעסער און שענער געקליידט. דאָס גיט אים מער מוט, עס באַשיינט זיין פערזענלעכ־קייט. אַ מלבוש האָט אַ סך צו טאָן מיטן עגאָ פון אַ מענטש. אפילו די נשמה יתירה פילט זיך בעסער אין אַ שבתדיקן לבוש. מישע קוקט אויף זיך: אַן אַ העמד, צעריסענע שיך. ער הייבט זיך אַן צו שעמען. ער גייט צו אַ פענצטער־גלאָז. ער גלייכט אויס זיין היטל, שפילעט צו זיין רעקל. אָבער עפעס אַ מינדערווערטי־קייט־געפיל לאָזט אים ניט רוען. ער טראַכט: מיט אַזעלכע מלבושים האָב איך ניט געדאַרפט קומען אין שטאָט אַריין, נאָר זיצן דאָרטן, אין קאָלכאָז. אַזעלכע געדאַנקען פיניקן אים און לאָזן אים ניט נאָכפאָלגן יחיאלן.

יחיאל דערזעט אים זיצן אַ פאָרטראַכטן. עפעס געפעלט אים ניט. ער קומט אַרויס מיט אַ ירגזון: „וואָס איז געשען? די וועלט איז דיר אונטערגעגאַנגען? איך האָב געפונען פריינד. איך האָב זיך באַקענט מיט מענטשן. דאָ איז ניט בלויז אַ רעסטאָראַן וואו מ׳קריגט אַ זופ. דאָ איז אַ סאָרט קלוב. מענטשן קומען אהער פון דער גאַנצער געגנט אַרום. הייב זיך אויף, גיי רעד מיט מענטשן! ס׳קען זיין, וועסט עפעס געוואויר ווערן וועגן דיין מאַמען. זיץ ניט! דו האָסט דאָך עפעס אַ ציל מיט דיין קומען!״ טענער פון מוזיק לאָזן יחיאלן ניט ענדיקן זיינע ווערטער. זיי ביידע ווערן שטאַרק פאַראינטערעסירט, פון וואַנען די טענער קומען.

„וואו שפילט מען?״ פרעגן זיי און זיי גייען נאָך די קלאַנגען פון דער מוזיק. אין אַ ווינקל פון דעם גרויסן זאַל געפינען זיי אַ צוויי־אינסטרומענטן־אַרקעסטער. איינער, גאָר אַן עלטערער מענטש, שפילט אויף אַ האַרמאָניקע, און דער צווייטער, זייער אַ יונגער, אַנגעטאָן אין אַ פוילישן, גויאיש היטל מיט אַ לאקירענעם דאשעק, שפילט אויף אַ פידל. די קלאַנגען פון דער מוזיק מאַכן מישען פאַרגעסן אַלע בייזע געדאַנקען. זיי רעדן צו אים. ער פאַרשטייט זייער באַדייט. זיי גלעטן אים אַצינד, ווי אַ קיל ווינטל אין אַ גרויסער היץ. ער שטייט לעבן זיי. ער זעט און הערט. ער וויל אַז זיי זאָלן אַזוי שפילן כסדר, אַן אַן איבערריס. אָבער אָט זעט ער: זיי לייגן אַוועק די אינסטרומענטן און רוען זיך אָפּ, זיינע אידישע געפילן לאָזן אים ניט רוען. ער וויל וויסן ווער זיי זענען. ער קוקט אויפן יונגן מאַן מיטן לאקירענעם דאשעק, און זאָגט צו יחיאלן: „ניט קיין

אונדזערע". יחיאל איז מסכים, אָבער ער פרעגט: „ווי קומט צו זיי אַזאַ סאלאן־מוזיק? דאָס וואונדערט מיך". ער רעדט ווי אַ גרויסער מבין אין מוזיק. דאָס פֿאַרל הייבט אַן שפּילן אַ צווייטן נומער. דער יונגער מיטן פּידל ווייזט אַרויס אַ גרויסן טאַלאַנט. יחיאל זיצט, כמעט אַן אָטעם. ער איז שטאַרק פאַרטיפט. מישע וויל זאָגן יחיאלן אַז דאָך דוכט זיך אים, אַז דער יונגער איז אַ איד. אָבער ער וויל ניט איבערריסן זיינע מחשבות. ער זעט אַז ער האָט אַ גרויסע הנאה פון דער מוזיק. אָבער פלוצלינג זאָגט יחיאל צו אים מיט גרויס ענטוזיאַזם: „דו הערסט? דו הערסט? זיי שפּילן אָצינד דאָס ליד, וואָס איך האָב שטענדיק ליב געהאַט, ,דער לעצטער זונטיק". ער קלערט אים אויף: „דאָס ליד איז געווען זייער פאָפּולער אין פוילן אין די דרייסיקער יאָרן, ביז דער צווייטער וועלט־מלחמה".

די מוזיק האָט צו מישען איבערראָשונג אויפגעוועקט אין יעדן פּוילישן מענטשן אַן אויסערגעווינלעכן עקסטאַז. אַ סך האָבן מיטגעזונגען. אָנדערע האָבן געקלאַפּט צום טאַקט. נאָך אָנדערע, ווי יחיאל, זענען אַריינגעפאַלן אין אַזאַ התפּעלות, אַז זיי האָבן ניט געקענט רעדן, ממש פאַרלוירן דאָס לשון, ביז דער נומער האָט זיך געענדיקט.

וועז דער עולם האָט געקלאַפּט בראַוואָ, איז יחיאל צוגעגאַנגען דאָנקען. מישע, מיטגערוסן מיט דער מאָסע, האָלט זיך לעבן יחיאלן. יחיאל דריקט זייערע הענט און דאָנקט זיי פון טיפן האַרצן פאַר דעם גייסטיקן פאַרגעניגן, וואָס די מוזיק האָט אים פאַרשאַפּט. אַ יונג מיידל, הערנדיק דעם לויב פון יחיאלן, וועגדט זיך צו אים אין אַ שיינעם אידיש: „זאָגט מיר דעם אמת, לאָכט איר ניט אַ מאָל פון מיין מאָן?" „חס־ושלום! פאַר וואָס זאָלט איר אזוי טראָכטן?" ענטפערט יחיאל גאָנץ ערנסט. „דאָס איז דער אמת. איר קענט זיין שטאָלץ מיט אייער מאָן. ער איז אַ גרויסער פידל־קינסטלער. פון וואָנעט זענט איר?" פרעגט יחיאל. „מיין מאָן איז אַ וואַרשעווער. איך בין פון לעבן וואַרשע", ענטפערט זי שטאָלץ. „אָזוי? בין איך שוין נייגעריק. זאָגט מיר, זייט אַזוי גוט, ווי רופט מען אייער שטעטל?" „אָסטראָוו", קומט אַן ענטפער. „אָזוי! האָט איר געקענט מיין משפּחה? דער נאָמען איז וו". פרעגט מישע מער דרייסט. „זיכער!" שרייט זי אויס.

ביי דעם פונקט איז מישע אַרויף אויפן אָפּענעם וועג. ער פרעגט: „האָט איר מיך אַ מאָל געזען דאָרטן?" „ניין", ענטפערט זי באַשיידן. פרעגט מישע: „קענט איר מיין קוזין וו?" „יאָ, זייער גוט! ער איז מיין חבר", ענטפערט זי שוין אַ ביסל פאַרטראָכט. אין דעם מאָמענט באַמערקט מישע אַן אויפטרייסלונג אין איר גאָנצן וועזן. אירע שאַרפע אויגן שפּיזלען אים דורך. זי קעמפט מיט זיך ניט צו פאַר־

שטערן אין דער נאַכט

לירן וואָס זי האָט אַצינד אויסגעפונען. זי כאַפּט אַן מישעס הענט, און אַ גרויס געשריי רייסט זיך אַרויס פון איר אינגעווייד: „מאַניעק!! איך האָב געפונען הינדע־רחלס קינדער! וויי איז מיין צו מיין לעבן, הינדע־רחלס קינדער", חזרט זי איבער. איר געשריי איז געווען אַזוי מעכטיק אַז ביי דעם אַלטן איז אַראָפּ־געפאַלן די האַרמאָניקע. מאַניעק איז שנעל צוגעקומען. דעם גאַנצן עולם אַרום האָט דאָס געשריי געשטעלט אויף די פיס. אַלע פרעגן, רעדן. אַלע ווייסן שוין וואָס דאָ איז געשען. אָבער מישע ווייס נאָך גאָרניט. ער הערט דעם נאָמען „הינדע רחל", אָבער ער מיינט אַז ס׳איז אַ חלום.

יחיאל איז דער ערשטער אים אויפצואוועקן. ער רייצט זיך מיט אים: „נו, דו זעסט? איך האָב דיר געזאָגט, אַז נאָר דאָ וועסטו אַלץ אויסגעפינען. אין קאָלכאָז וואָלסטו געקענט אָפּלעבן הונדערט יאָר, און דו וואָלסט ניט געוואוסט וועגן קיינעם". פאַר מישען איז נאָך אַלץ ניט געווען קלאָר. ער שרייט אויס צו יחיאלן: „איך פאַרשטיי ניט! וואָס קומט דאָ פאָר?" יחיאל שרייט אים אַריין אין אויער: „דעם פידלערס ווייב וויים וואו דיין מאַמע געפינט זיך".

די יונגע פרוי זאָגט צו איר מאַן: „מאַניעק, דו זעסט? ער זעט אויס געוויי ווי הינדע־רחל!" מאַניעק איז מסכים. זיי באַקענען זיך. ער זאָגט מישען אַז זיין נאָמען איז קאנארעק, און זיין ווייבס נאָמען איז פייגע. מישע גיט אים אַ קאָמפּלי־מענט פאַר זיין שיין שפּילן מוזיק. יחיאל רעדט מיט אים וועגן מוזיק. ער דער־ציילט אַז די נייעס וועגן דער מלחמה האָט אים געטראָפן אויף דער באַנק פון דער וואַרשעווער קאָנסערוואַטאָריע. זיין ווייב דערציילט מישען אַז זיי קומען אַצינד פון די קאָלטע ערטער, טעשלאבינסקער אָבלאָסט, וויערכנע־אוראלסק, וואו זיין מאַמע געפינט זיך. אין איין אָטעם דערציילט זי אים ווי זיין מאַמע האָט זיי צוגערעדט אַדורכצופירן אַ חתונה ביי אַ רב. „ביי אידן", האָט זי געזאָגט, „פירט מען זיך ניט אַרום אַזוי, אַן אַ תכלית. מ׳דאַרף מאַכן אַ חתונה!" זי האָט זיי אַ סך צוגערעדט, אַז זיי זאָלן עס טאָן, ביז זיי האָבן מסכים געווען. זי האָט געפונען אַ רב מיט צוויי אידן וווי עדות. מ׳האָט דורכגעפירט אַ חופה און קידושין, אַזוי וווי אין פוילישן שטעטל. זיי זענען זייער גליקלעך צוזאַמען. זיי וועלן זיין מאַמען קיינמאָל ניט פאַרגעסן...

„זאָגט מיר, מיין טייערע, פאַר וואָס זענט איר דאָ און זי איז דאָרט?" וויל פייגע וויסן. „וען מיר האָבן באַשלאָסן צו פאַרלאָזן וויערכנע־אוראלסק, האָבן מיר געבעטן דיין מאַמען", דערציילט זי אין אַ רואיקן טאָן, „הינדע־רחל, קומט מיט אונדזי! ס׳גייט צו ווינטער. מ׳קען פאַרן קיין טאשקענט. דאָרטן איז וואַרעם,

גרשון וועגראָווסקי

און מיטן עסן איז דאָרטן אויך בעסער, זאָגט מען. קומט!, ,ניין, מיינע טייערע, איך קען ניט פאָרן פון דאָנען, איך מוז דאָ זיין, האָט זי אונז געגעבן צו פאָר־שטיין. הונדערטער בריוו האָב איך געשריבן אויסצוגעפינען וואו מיינע קינדער זענען, און איך האָב אָנגעגעבן דעם אָדרעס פון וויערכנע־אוראלסק. איך דער־וואַרט יעדן טאָג גוטע נייעס פון מיינע קינדער. איך בין זיכער אַז זיי זוכן מיך אָרום. איך טאָר ניט פאָרן פון דאָנען. און וואָס איז נוגע אייך, ווינטש איך אייך, פאָרט און זייט מצליח! אָבער דאָס בעט איך אייך, ,וואו איר זאָלט ניט קומען, זוכט מיינע קינדער! איך בין זיכער אַז מיינע קינדער וועט איר דערקענען ,אויב איר קענט זייער מאָמע". פייגע טוט אַ פאָטש מיט די הענט און שרייט אויס: „נו, איך האָב אייך טאָקע באָלד דערקענט. וואו איז אייער עלטערער ברודער!" „ניין, איך בין דער עלטערער, מיין יונגערן ברודער האָב איך פאָרלוירן". מישע וויל דערציילן וואָס איז געשען מיט ברוך־מרדכין, אָבער פייגע רייסט אים איבער און לייגט פאָר שוין צו גיין אין פאָסט־אָמט און שיקן אַ טעלעגראָמע קיין וויערכנע־אוראלסק, צו דער מאָמען.

זיי קומען אין פאָסט־אָמט. פייגע און מאָניעק שיקן אַ טעלעגראָמע, און מישע שרייבט אַ פאָסט־קאָרטל. ער שרייבט: „היינט איז אַ יום־טוב ביי מיר, מאָמע! מיר וועלן זיך שוין מער קיין מאָל ניט פאָרלירן. ברוך־מרדכין האָב איך פאָרלוירן. לאָמיר האָפן אַז מ'וועט ברוך־מרדכין אויך געפינען. דיין זון מ'..".

צוריקווענדט פון פאָסט־אָמט זענען זיי געווען צו גאָסט ביי פייגען און מאָניעקן אין זייער קעביטקע. פייגע האָט זיך געפאָרעט מיט מישען, אים געגעבן אַ העמד און שיך פון מאָניעקן, געגעבן שטילערהייט און געזאָגט: „טראָג עס געזונט!" און דער עיקר, זי האָט אים געגעבן כמעט אַ האָלבן ברויט, איינגע־וויקלט אין צייטונגס־פאָפיר. זיי האָבן זיך האַרציק געזעגנט. מיט גרינגע פיס און אַ סך האָפענונג האָבן זיי זיך געלאָזט אין וועג אריין, צוריק צום קאָלכאָז, כדי צו וואַרטן אויף אַן ענטפער אויף דער טעלעגראָמע. יחיאל דערציילט אַלעמען וועגן דעם גליק, וואָס האָט מישען געטראָפן. „יאָ, ס'איז אמת", זאָגט מישע פאָר־זאָרגט, „איך וואָלט שוין געוואָלט זען אַן ענטפער פון דער מאָמען".

מישע וואַרט אומגעדולדיק. ס'גייען פאָרבי וואָכן, אַ חודש. ניטאָ גאָרניט. מ'טרייסט אים: „ס'איז דאָך אַ מלחמה. ס'דויערט לאָנג. וואַרט, דו וועסט קריגן אַן ענטפער". אָבער זיין מורא איז גרויס. ער ציילט די טעג זינט ער האָט געשיקט די טעלעגראָמע, ס'איז שוין פיר און פערציק טעג. ער דערציילט דאָס יחיאלן מיט זאָרג.

שטערן אין דער נאַכט

צום פופציקסטן טאָג איז אָנגעקומען אַ בריוו. מישע דערקענט די האַנט־שריפט. ער לייענט: „מיין טייער קינד! ביי מיר איז אויך געווען אַ גרויסער יום־טוב. לאָמיר האָפן, אַז אין קורצן וועלן מיר דאָס זעלבע שרייבן צו ברוך־מרדכין (ס׳טוט מיר אַ טיאַקע אין האַרצן). איך נעם אָפּ זייער שלעכטע גרוסן פון טאַשקענטער געגנט: אונדזערע מענטשן פאָלן אין די גאַסן. איך האָלט אַז דו דאַרפסט קומען קיין וויערכנע־אוראלסק. פאָר דעם צווּעק שיק איך דיר אַן ארויספאָדערונג פון דער מיליץ. אויף דעם פּאָפּיר וועסטו קריגן ברויט און אַ בילעט קיין טשעלאבינסק. דו שרייבסט אַז דו האָסט מיר געשיקט אַ טעלעג־ראָמע. איך האָב קיין טעלעגראָמע ניט דערהאַלטן. זיי געזונט, דיין מאָמע".

שפּעטער איז שוין אָלץ געגאַנגען כשורה. ער קריגט איין בריוו נאָכן אַנדערן. די ארויספאָדערונג פון דער מיליץ איז באָלד געקומען. ער האָט געקראָגן אַ בילעט אַן שווערייטיטן און אפילו ברויט אויף דער רייזע. זיין פרייד איז געווען אין לשער, ער פֿארלאָזט דעם קאָלכאָז מיט די וואָטע־פעלדער. זיין גרעסטע שמחה איז: ער פֿאָרט צו דער מאָמען...

זיינע פריינד, מיט יחיאלן בראש, באַגלייטן אים אַרויס קיין האַנדי־זשאַן, וואו ער דאַרף קריגן די באַן קיין טשעלאבינסק.

דאָס טרעפן זיך מיט דער מאָמען, נאָר אַ יאָר שוועֶרע איבערלעבענישן, איז געווען שטיל. די מאָמע האָט ניט געווייַנט, זי האָט אים קיין מאָל ניט געקושט. דאָס מאָל האָט זי אים אָנגעכאַפּט מיט ביידע הענט און געזאָגט: „געלויבט איז דער רבש״ע אַז איך זע דיך!״ די מאָמע האָט אַ סך געַרעדט אָן ווערטער. אירע אויגן האָבן אָלץ געזען. ער האָט גאָרניט געדאַרפט דערציילן. זי האָט אָלץ פֿאַר־שטאַנען און געוואוסט...

אַריינקומענדיק אין דער איין־צימער־וואוינונג, האָט מישע גלייך דער־קענט, אַז דאָ וואוינט זיין מאָמע. אָלץ איז געווען צוגעדעקט מיט קליינע טישטעכער, מיט אויסגעהאָפּטענע סערוועטקעס, שוין אויסגעהאָפּטן דאָ, ווייל אָלץ האָט זי איבערגעלאָזט ביי היטלערן. יעדע זאַך טראָגט איר חתימה. יעדע זאַך שמעקט. ס׳איז אַ מחיה־נפשות צו קוקן. אָלץ פֿאַרמאָגט מתיקות, וואָס נאָר זיין מאָמע איז געווען מסוגל צו שאַפן. ער זעט אַן אויסגעהאָפּטן פוירהאָנגל אויפן אייַנציקן פענצטער, וואָס גייט אַרויס צו דער גאַס פון דעם שטעטל וויערכנע־אוראלסק. הינטער אַ ליילעך, וואָס טיילט אָפּ דאָס צימער, ווייזט זי אים אַן אויסגעבעט געלעגער מיט פרישע וועש און הויזן איבערצוטאָן. ער זעט אַ קליינעם אויוון פון ציגל מיט רערן, וואָס גייען אַרויס צו דער גאַס. זאָגט אים

די מאַמע: „איך האָב דאָס אַליין אויפגעשטעלט. אָן אַן אויוון איז מען ניט קיין באַלעבאָסטע".

די נאַכט איז צוגעפאַלן. מישע איז געווען שטאַרק צעבראָכן פון וועג. די מאַמע זעט דאָס אויף אים. זי ווייזט אים, הינטערן ליילעך ליגט וועש, צוגעגרייט פאַר אים איבערצוטאָן. זי ברענגט שנעל וואַסער. „דאָ איז וואַסער", זאָגט זי, „וואַש זיך אַרום". ער פילט ווי אַ נייַ־געבוירענער מענטש, ווי אין די אַמאָליקע יאָרן, אין דער מאַמעס רשות. איידער ער גייט שלאָפן, גיט זי אים טיי מיט עפּעס אַ צובייסן. ער האָט שטאַרק הנאה. ער גיט אַפּ אַ שבח והודיה. ער לייענט קריאת־שמע און ווערט אַנטשלאָפן.

ער כאַפּט זיך אויף שפּעט ביי נאַכט. ער פילט אויף זיך נאָך אַ קאַלדערע, וואָס די מאַמע האָט אַרויפגעלייגט, ס׳זאָל אים זיין וואַרעמער. די מאַמע שלאָפט ניט. מישע הערט איר זאָגן תהילים. פון צייט צו צייט הערט ער איר זאָגן מיט אַ קרעכץ: „וואו איז מיין קינד ברוך־מרדכי?". ביי טאָג האָט זי ווינציק געריידט וועגן ברוך־מרדכין, כדי ניט ווייַ צו טאָן מישען. שלאָפן קען ער שוין ניט מער. ער קוקט אויפן צימער. ער קען זיך ניט גלויבן און פרעגט זיך אַליין: איז דאָס אַ חלום? אָט איז ער געווען אין אַ גיהנום, און פלוצעם איז ער לעבן דער מאַמען, ממש אַ גן־עדן. די מאַמע זאָגט נאָך אַלץ תהילים. זי זאָגט פון אַ סידור. דעם סידור האָט מישע געקריגן אין פאַלאָצק. ער געדענקט ניט צי ער האָט דעם סידור איינגעפּאַקט אין איילעניש. ווייזט אויס די מאַמע האָט אים געהאָט מיט זיך, ניט געטרויט קיינעם.

די מאַמע הערט אָן מישע איז וואָך. פרעגט זי אים, פאַר וואָס ער שלאָפט ניט. פרעגט ער איר: „פאַר וואָס זאָגסטו אַצינד תהילים? גיי שלאָפן. מאָרגן וועסטו זאָגן תהילים". „האָ? מאָרגן האָב איך ניט קיין צייט. מאָרגן דאַרף איך פאַרענדיקן שטריקן אַ סוועטער, וועט זיין אַ צוויי פונט מעל, אפשר מער. דיין מאַמע זיצט ניט ליידיק. זי איז ניט קיין ליידיק־גייערקע. אָט דעם אויוון האָב איך אַליין געשטעלט, אָן הילף. איך האָב געטראָגן די ציגל אויפן צווייטן שטאָק. איך האָב צוגעגרייט דאָס ליים". „דו האָסט געוואוסט וועגן אַ לופט און אַז אַ שיבעל זאָל עפענען און פארמאכן דעם לופט?" פרעגט מישע. „אוי, מיין זון! דיין מאַמע איז דורכגעגאַנגען אַ סך וואַסערן אין איר לעבן. איך האָב קיין מאָל ניט מורא געהאַט אייַנצונעמען די פיס. לאָמיך דיר דערציילן ווי אַזוי איך האָב געקראָגן דאָס צימער. דו ווייסט דאָך, מיר געפינען זיך אין אַ לאַנד, וואו אַלץ ווערט געגעבן. קיין זאָך נעמט מען זיך ניט אַליין, טאָ הער אויס, ווען מיר מערבדיקע, אַדער, ווי

שטערן אין דער נאַכט

מ׳רופט אונדז, זאַפאַדניקעס, רעפיודזשיס, זענען דאָ אַנגעקומען, האָט מען געטיילט וואוינונגען, מ׳שטיינס געזאָגט, אַן דעכער, אַן דילן. ס׳האָט אַריינ־געריגנט. מ׳טיילט! פֿאַרשטייסט? איך האָב ניט קיין טענה צו זיי. ס׳איז ניטאָ קיין בעסערס. וועז ס׳איז געקומען מיין ריי, האָט מען מיך געוואָלט צוטיילן צו אַ משפּחה. האָב איך געטראַכט: מיט יענעם, אין איין קיך? איך קען אַ מאָל נכשל ווערן אין כשרות. ס׳איז ניט גוט! העלפט דער וואָס לעבט אייביק, איך האָב ניט געוואָשן די הענט, פֿאַרשטייסט? און איך ווער געוואויר, אַז ס׳איז דאָ אַ צימער, וואָס קיינער וויל ניט, וויי׳ל ס׳איז דאָרט ניטאָ קיין אויוון. בין איך אַוועק צום ראש, און איך האָב געבעטן דעם צימער. זאָגט ער: ,ס׳איז דאָך ניטאָ קיין אויוון!׳ האָב איך געענטפערט: ,ס׳מאַכט ניט אויס. איך קען באַשטיין, זאָל זיין אַן אַ אויוון׳. זאָגט ער מיר ווידער: ,ס׳איז ניטאָ קיין אויוון, ווי אַזוי וועסטו קענען דאָרט זיין?׳ ענטפער איך אים: ,צו ווינטער איז נאָך ווייט׳. הכלל, ער האָט געקראָגן רחמנות. דו ווייסט דאָך, אַ אידישע נשמה. געווען איז ער אַן אמתער איד, ניט קיין פֿאַלשער. און ער גיט מיר די שליסלען. לאָמיך דיר דערציילן אַז ער האָט דאָס אַרויסגעשיקט די פּאַפּירן פון דער מיליץ. ער איז היינט שוין ניטאָ. מ׳האָט אים מאָביליזירט צום פראָנט. דער היינטיקער באַלעבאָס פון די דירות איז אַ פשא־קרעוו. נו, אַצינד, אַז איך האָב שוין די שליסלען, בין איך דער באַלע־באָס. האָב איך אַלע טאָג געבראַכט אַ ציגל. אַ ציגל צו אַ ציגל. און ליים קאָן איך מאַכן בעסער ווי היינטיקע מוליערס. אַזוי זעסטו אַ קיך, וואו מ׳קען קאָכן מעדני־מלך. אָבער אַצינד האָב איך מורא מ׳זאָל מיר ניט וועלן אַוועקנעמען די דירה, וויי׳ל ס׳איז שוין דאָ אַ קיך״.

„מאָמע, האָב ניט קיין מורא״, זאָגט מישע. „זיי וועלן דאָס ניט טאָן״. „הא, מיין קינד״, זאָגט די מאָמע מיט אַ קרעכץ, „דו קענסט זיי נאָך ניט, די היגע, וואָס זיי קענען טאָן און אָפּטאָן! בפרט וועז מ׳האָנדלט ניט מיט אַ אידן. איך האָב שטאַרק מורא פֿאַר דעם נייעם באַלעבאָס. נאָר לאָמיר האָפֿן, אַזוי ווי מיר זענען שוין היינט צוויי פּערזאָן, וועלן זיי אונדז דאָ לאָזן וואוינען״. „יאָ, מאָמע, לאָמיר האָפֿן, אַז מ׳וועט מיך לאָזן זיין מיט דיר, הלוואי!״

באַלד דעם ערשטן טאָג לאָזט מען מישען וויסן ער זאָל זיך מעלדן צום וואיענקאמאט (מיליטעררישער קאָמיסיע).אין דער באַגלייטונג פון דער מאָמען איז ער אַוועק צו דער מיליטעררישער קאָמיסיע. ער האָט צוגעשטעלט אַלע דאָקומענטן וואָס ער האָט געהאַט. זיי האָבן געזומען זיין אַדרעס און אים געשיקט אַהיים. וועז מ׳וועט אים דאָרפן וועט מען אים רופן.

גרשון וועגראָווסקי

די מאַמע לאָזט וויסן אירע פריינד, אַז איר זון איז געקומען פון די וואַרעמע ערטער. דאָס צימער וועט פול מיט מענטשן. מ׳וויל אים באַקענען. ער גיט אַפּ אַ גרוס פון די וואַרעמע ערטער, פון טאַשקענט, פון דעם שמוציקן גערטנדל לעבן וואַקזאַל.

„די נייעס ווייסן מיר", שלאָגט אים איבער אַ פּוילישער איד, מאַטל, אַ שכן פון זיין מאַמען. „ס׳איז באַוואוסט, אַז מענטשן ווערן דאָרטן געשוואָלן פון הונגער". „די וואַרעמקייט איז ניט קיין מעלה, ווען מ׳האָט ניט גענוג צו עסן", זאָגט אַ צווייטער איד. „דאָס איז ניט קיין נייעס פאַר אונדז. אָבער וואָס הערט זיך אויפן פראָנט?. ווי האַלט עס מיט דער מלחמה?" מישע ענטפערט: „וועגן דער מלחמה ווייס איך דאָס זעלבע וואָס איר דאָ. איך ווייס נאָר איין זאַך: אַז ס׳איז שלעכט אויפן פראָנט, נעמען די היגע אַראָפּ די פּוילישע פון פראָנט און מ׳שיקט זיי אין די קאָלכאָזן. אויפן פראָנט וויל מען זיי ניט". „פאַר וואָס?" וויל איינער וויסן. „איך פאַרשטיי ניט. איז דאָס פאָליטיק? אָדער אפשר האָבן זיי ניט קיין צוטרוי צו די פּוילישע". „ס׳איז צו באַדויערן אַזאַ האַנדלונג", זאָגט מישע. „ס׳גיט פינען זיך אַ סך פּוילישע יוגנטלעכע מיט אַ גרויסער אינטעליגענץ. זיי וואָלטן געקענט אַ סך אויפטאָן אויפן פראָנט. איך מיין ספּעציעל דעם פּוילישׂ־אידישן יוגנטלעכן. ער וואָלט געווען פון די בעסטע זעלנער, ער וואָלט העלדיש געקעמפט קעגן אונדזער אַלגעמיינעם שונא היטלער ימח שמו. אַזוי, זאָגט מען, איז דער פריקאז: אַראָפּצונעמען אַלע פּוילישע פון די פראָנטן. איך האָב זיך דאָ געמאָלדן אין וואַיענקאָמאַט. אָבער איך בין כמעט ווי זיכער, אויב מ׳וועט מיך מאָביליזירן, איז ניט צו גיין אין דער אַרמיי, אויפן פראָנט, מיט אַ ביקס אין דער האַנט, נאָר אין אַ קאָלכאָז, פאַשען ציגן, אָדער אין בעסטן פאַל, אין אַ זאוואָד. אפילו די שיקאָרסקי־אַרמיי, וואָס איז געשאַפן געוואָרן אויף דער רוסישער טעריטאָריע, וויל אויך ניט קיין אידן. פאַר זיי, די אָנפּירער פון דער שיקאָרסקי אַרמיי, איז דער איד, וואָס האָט געוואוינט זיין גאַנץ לעבן, און אויך זיינע אבות אבותינו, אין פּוילן, ניט קיין פּאָליאַק, נאָר א איד. און דער רוס האָלט דווקא דעם פּוילישן איד פאַר אַ פּאָליאַק. דער צד השווה בייַ זיי איז: זיי האָבן שטענדיק געהאַסט דעם איד און האַסן אים היינט נאָך מער. פאַר וואָס די רוסן ווילן ניט האָבן דעם פּוילישן איד אונטער אַ ביקס, פאַרשטיי איך ניט".

מאַטל זאָגט: „איך ווייס פאַר וואָס. פאַר דעם רוס איז אידיש בלוט ניט רויט גענוג. און פאַר דעם פּאָליאַק איז אידיש בלוט צו רויט. און אפשר איז בעסער אַזוי. איר פאַרשטייט? צו גיין מיט אַזעלכע שונאים אויפן פראָנט, מ׳זאָל זיך

שטערן אין דער נאַכט

דאַרפן היטן פאַר אַ קויל פון הינטער די פלייצעס?". „אויך דאַ", רייסט אים די מאַמע איבער די רייד, „דאַרף אַ איד זיך היטן אומעטום, אפילו דאַ, אין ווירכנע־אוראלסק. לאַמיר אייך דערציילן וואָס דאַ איז געשען".

די מאַמע דערציילט: „דאַ, אין ווירכנע־אוראלסק, איז דאַ אַ טורמע. מ'זאָגט, זי איז די גרעסטע פון אַלע טורמעס אין דעם געגנט. מיר איז אויס־געקומען צו זען דעם פאַרבוי מיט שיינע, רויטע, ציגלנע הויכע הייזער. באמת שיינע, אַזעלכע וואָס מ'זעט ניט אין די גרעסטע רוסישע שטעט. איך פרעג זיך: ,וואָס איז דאָס?' איך האָב געמיינט אַז דאָס איז אַ שפיטאָל אַדער אַ זומער־קאָלאָניע. ס'איז דאָך אַזוי שיין אַרום. עפּנט מען מיר אויף די אויגן און מ'ווייזט מיר: נאָ, זע דעם דראָטענעם פּאַרקן אַרום, די הויכע באַטשאַנעס מיט די רעפלעקטאָרן, וואָס מ'קען זען פאַר מיילן. דאַ, זאָגט מען מיר, זיצן די גרעסטע פאַרברעכער פון ראַטן־פאַראַנד. דאָס איז אַ טורמע! טאָ הערט אויס, איך שפּאַציר איין מאָל אין גאָס מיט מיינער אַ באַקאַנטער פּוילישער פרוי, אַ ,געזעסענע' טאָקע אין טורמע. ווייזט זי מיר אַן: ,זעט, קוקט, הינדע־רחל! דאַ גייען באַפרייטע ארעסטאַנטן, וואָס מ'האָט נאָר־וואָס באַפרייט'. איך פרעג: ,וואו הין גייען זיי?' מיין פריינדין גיט מיר צו פאַרשטיין: ,דו הערסט, הינדע־רחל?' אויף דער גאַנצער וועלט, אַז מ'זאָגט באַפרייט, מיינט מען, פשוטו כמשמעו, באַ־פרייט. ניט דאַ, אין אונדזער מדינה. אין אונדזער מדינה איז אַזוי: ווען דו זיצסט אַפּ אַ צענערל, אַדער אַ צוואַנציקער, אַדער מער אַדער ווינציקער, ס'איז ניט וויכטיק די צאָל יאָרן. ס'איז וויכטיק, אויב דו ביסט געווען אַ שטיקל צייט אויף זייערע קעסט, קריגסטו אַ נייעם פאַספּאָרט. דער אַלטער פאַספּאָרט מיט זיינע זכותים איז מער ניטאָ אויף דער וועלט. מ'קען מער ניט זאָגן: זכותו יגן עלינו. אויפן נייעם פאַספּאָרט איז פאַרשריבן אַ נומער, וואָס יעדער קנעפּל וויס, ער דאַרף נאָר גאָבן אַ קוק. דער נומער זאָגט אים אַלץ, ווער דו ביסט, וואו דו מעגסט וואוינען און וואו ניט. צום ביישפּיל, איך בין געקומען קיין טשעלאַבינסק. איך בין געגאַנגען אין ,פאַספּאָרטני סטאָל', (פאַספּאָרטן־ביורא), מ'זאָל מיך צו־שרייבן. דער נאַטשאַלניק האָט געגאָבן איין קוק, זאָגט ער צו מיר מיט אַ ברענדיקער רציחה, איך זאָל שוין פאַרלאָזן טשעלאַבינסק, וויל איך טאָר דאָ ניט וואוינען. האָב איך געמוזט אויסדרייען דעם דישעל און פאָרן צוריק אין קאָלכאָז אַריין. איך טאָר אפילו ניט וואוינען דאָ, אין וויערכנע־אוראלסק. אויף צייטווייליק בין איך דאָ צוגעשריבן. אויב דו ביסט איין מאָל געווען אַן ארעס־טאַנט, בלייבסטו שטענדיק אַן ארעסטאַנט, אַן אַ היים. דו מוזט זיך אַרום־

גרשון וועגראָווסקי

בלאָנקען צווישן פרעמדע, ביי פרעמדע טישן. אָט די מענטשן, כלומרשט באַ־פרייטע, מיט די שמאָטעס אויף די פיס און סקעלעטישע פנימער, קוים קוים וואָס זיי לעבן, וועלן נאָך דאָ אויף דער פריי גאַנץ גוט באַוואָכט, מיט גאַנצע ביכער פון געזעצן: דאָ שטייַ ניט, און דאָ גייט ניט. אָט די מענטשן שיקט מען אַצינד אין קאָלכאָזן. דאָרטן וועלן זיי וועלן גוט באַוואָכט. יעדער טריט זייערער וועט וועלן פאַרצייכנט.

„איך שטיי נאָענט צו זיי. איך האָב דאָך עפעס אַ אידישע נשמה. פאַרלאָנגט זי פון מיר: ‚קוק זיך איין!' איך גיי לעבן זיי, איך קוק. מיך וואונדערט זייער אויס־זען. אַזוינע טויטע בלאָסע פנימער אַן אַ ביסל בלוט, ווייס ווי קאָלך. אַ גרויסער רחמנות! אַ ציטער גייט מיר דורך אין מיינע אברים. איך פרעג: ‚פאַר וואָס זענען זיי אַזוי בלאָס, אַן בלוט?' — ‚דאָס קומט פון דער טורמע. דאָרטן קומט ניט צו קיין לופט. די טורמע איז הערמעטיש פאַרמאַכט, פאַרשלאָסן. אָחוץ דעם וואָס דאָס עסן איז אַ ביסל שטרוי, קומט ניט צו קיין טראָפּן לופט, קיין זון־שיין. אין אַ קורצער צייט פאַרלירט דער מענטש דאָס חיות פון זיינע אברים. און דאָס שפּיגלט זיך אָפּ אין זיין פנים'. אַזוי קלערט מיר אויף מיין פריינדין. — נו זעסט! — טראָכט איך, — אָבי איך האָב געמיינט אַז דאָרטן איז אַ זומער־קאָלאָניע, וואו מ'פאָרט אַרויס אויף פרישע לופט. אַזעלכע פאָלאָצן און אַזוי שיין אָרום! איך טו אַצינד תפילה, מ'זאָל באָהיט און באשירעמט ווערן, ניט אַריינפאַלן אין זייערע הענט. מיט דער תפילה אויף מיינע ליפּן גיי איך אַרום און איך זוך אידן. איך קען ניט אַוועקגיין, אַן צו געפינען אַ איד . . .

„און אָט זע איך אַן עלטערע פאָר, וואָס זעט מיר אויס ווי אידן. איך בין דרייסט. איך גיי צו און פרעג: ‚אידן?' ביידע שרייען אויס מיט איין קול: ‚יאָ, אידן'. איך קוק זיי אָן. ס'שטייען פאָר מיר צוויי עלטערע מענטשן. די אָלטקייט האָט שוין געשלאָגן וואָרצלען אויף דער אָלטיטשקעס פנים. אָבער די אויגן און איר אויסשפּראָך פון דעם שיינעם ליטווישן אידיש גיבן איר צו טויזנט טעם. און אויף דעם אָלטן ליגט אויסגעגאָסן אַ אידישער חן פון אַ תלמיד־חכם. בכדי צו פאַרבינדן אַ שמועס, זאָג איך, אין אַ וויץ: ‚מסתמא פאָר גנבה געפינט איר זיך דאָ'. ‚פאָר נאָך אַן ערגערן פאַרברעכן', ענטפערט ער און ווייזט אַן אויף זיין אָלטיטשקער מיטן פינגער, אַז זי איז אַ שוחטקע. ‚און איר זענט אַ שוחט', גיב איך צו, ‚געשאָכטן אַ קעלבל?' ‚ניין, אַ שעפּסל', זאָגט ער שטיל. ‚מ'האָט מיר נאָכגע־קוקט אַזוי לאַנג ביז מ'האָט מיך געפונען שעכטן אַ שעפּסל. האָט מען שוין געזאָגט אַז איך שעכט אָקסן און פאַרקויף דאָס פלייש. הכלל, אַ צענטל. אַצינד

שטערן אין דער נאַכט

האָט מען אונדז באַפרייט. מ׳שיקט אונדז אין א קאָלכאָז. דאָס איז א געשיכטע. אָבער דאָס איז נאָך ניט דער סוף. איך האָב זיי געגעבן אַן עצה: ,אַז איר וועט קומען אין קאָלכאָז, זייט זיך מטריח און קומט קיין וויערכנע־אוראלסק. דאָ איז דאָ אַן עדה אידן. מ׳דאַרף דאָ א אידן ווי איר זענט׳. ,האַ! דאָס קען ניט זיין! מ׳וועט מיך דאָ ניט צושרייבן׳, ענטפערט ער מיר. ,קומט! מ׳וועט שוין זען. ס׳זענען דאָ אידן אין וויערכנע־אוראלסק, וואָס קענען עפּעס אויפטאָן, זייט ניט פויל. קומט אויף א טאָג. דאָ וואוינען איך׳. גיב איך אים מיין אַדרעס און איך געזעגן זיך מיט זיי. איך דערמאָן דעם שוחט אַז אַזאַ עדה אידן, ווי דאָ היינט, דאַרף א שוחט.

„מיט א צייט שפּעטער, ווען איך האָב שוין געהאַט פאַרגעסן וועגן דעם שוחט און דער שוחטקע, קלאַפּט מען אין דער טיר. איך וואָר איבערראַשט צו זען די אַלטע פאַר. מיט גרויס כבוד בעט איך זיי אַריין אין מיין פאַלאַץ. איך בעט זיי זיצן אויף די צוויי צעבראָכענע בענקלעך. דער שוחט דערציילט מיר אַז מ׳האָט זיי שוין צוגעשריבן דאָ. זיי קענען שוין וואוינען אין וויערכנע־אוראלסק מיט מזל. אָבער זיי זוכן א לייטישע דירה. דאָס הייסט, א דירה האָבן זיי. אַן א דירה שרייבט מען ניט צו. נאָר די דירה איז ניט פאַר זיי. אפשר וויס איך וועגן א צווייטער דירה — פרעגן זיי מיך. ,האַ! וועגן א דירה מוז מען אַנקומען צו אונדזער שתדלן. איר הערט? ביי אונדז איז דאָ א קיעווער אידל, דערצייל איך זיי, ,איז ער ממש א מלאך. ער גייט אין פייער צו העלפן א איד. ער האָט מיר אויך געטאָן א סך טובות. איך האָב אים דערציילט וועגן מיין זון, וואָס איך האָב געפונען אין טאַשקענט. איז ער אַוועק צו דעם סאַמאַראַדנעם באַלעבאָס פון דער מיליץ. האָט ער אים אַרויסגעשיקט אַן אַרויספאָדערונגס־בריוו. אויפן סמך פון דעם בריוו דאַרף ער קריגן אַן אומזיסטן בילעט און ברויט אויף דער רייזע. איך האָף אז אין א וואָך אַדער צוויי וועט ער שוין דאָ זיין׳. ,אַזוי?׳, וואונדערט זיך דער שוחט, ,איז ער ניט א קליינער, א דאַרער?׳ ,יא, דאָס איז ער׳, ענטפער איך. ,פון וואַנען האָט איר געוואוסט צו טרעפן צו אים?׳ ,דאָס וועל איך אייך א צווייט מאָל דערציילן. אָבער איינס קען איך אייך שוין זאָגן, אַז דער קיעווער איד האָט מיר געזאָגט: — א סך קען איך טאָן, און א סך האָב איך שוין געטאָן פאַר אידן. אָבער דירות — דאָס איז פאַר מיר אוממעגלעך. — ,יאָ׳, זאָג איך, ,ער איז געַ־ רעכט. איך פאַרשטיי אים. דאָ, אין דעם סאָוועטסקי סאָיוז, האָט מען געבויט שיינע טורמעס, ממש פאַלאַצן, אָבער אַן לופט, און ניט קיין הייזער פאַר מענטשן. ס׳איז ניטאָ. איר ווילט הערן מיין עצה? ווי שלעכט די דירה זאָל ניט

זיין, באָמיט זיך דורכצושטופן די צייט. אפשר וועט אונטערקומען עפעס בעסערס. דערווייל — עפעס איז דאָס. זייט דאָרטן', ,עפעס איז דאָס', חזרט דער שוחט איבער מיינע רייד, ,דלת על דלת, אָן אָ דיל, ערד, מיט אָן אָלטער משוגענער גויע און אָ ווילדן שייגעץ'. ,ס׳איז מיר שוין געווען בעסער דאָרטן', ווייזט די שוחטקע אויף די רויטע הייזער פון דער טורמע און ווייטער.

„אין אָנדערע אומשטענדן וואָלט איך זיי ניט אָרויסגעלאָזט. איך וואָלט געמאַכט אָרט פאַר זיי דאָ, ביי מיר. אָבער איך ריכט זיך אויף מיין זון, זאָל מיר לעבן. גיי טו עפעס. ווי אַזוי קען איך? האָב איך זיי באַגלייט און געוואונטשן אָלץ גוטס. איך קען אייך זאָגן אַז אָ גאַנצע נאַכט האָב איך ניט צוגעטאָן אַן אויג. איך האָב זיך געוואָרפן פון עגמת־נפש. איך טראַכט: אַזאָ איד, אונדזערס אָ שוחט. ער האָט געהאַט קבלה פון די גרעסטע רבנים, אָפגעפינצטערט אָ סך יאָרן אין טורמע. שוין דערלעבט צו זיין פריי. אָבער דער בעכער איז נאָך אָלץ ניט פול. ער מוז נאָך דורכגיין דעם גיהנום ביי אַן אָלטער משוגענער גויע מיט אָ ווילדן זון. אָבער דאָס איז נאָך ניט דער סוף. טאָ הערט! אין צוויי טעג אָרום טרעפט מיך טאָקע דער שתדלן, דער קיעווער איד, און זאָגט מיר אַן אָ שרעקלעכע בשורה. ,איר הערט?' זאָגט ער מיט אָ פאַרשטיקט קול פון געווייו: ,אונדזער שוחט האָט געקראָגן אָ שטיין אין קאָפּ. ער ליגט אָצינד אין באָלניצע (שפּיטאָל) אָ גוסס׳. איך בין באָלד אָוועק אין באָלניצע. איך טרעף די אָלטיטשקע אָ צעבראָכענע. זי האָט שוין ניט קיין כוח צו ווייזען. זי פאָלט אָרויף אויף מיר מיט אָ שרעקלעך ספּאזמאָטיש געווייו, אַז ס׳איז שוין נאָך אָלעמען. ניטאָ שוין קיין שוחט! דאָס בעט איז שוין געווען ליידיק. מ׳האָט אים שוין געהאָט אָוועקגענומען אויפן סמענטאזש. איך קען ניט רוען. אַזאָ איד זאָל ניט האָבן אָ אידישע קבורה? איך קען מיט דער אָלטיטשקער ניט ריידן אָצינד וועגן דעם. אַן אָלטער שארבן נעבעך. וואָס ווייסט זי אָצינד, קוים קוים וואָס זי זשיפּעט. בין איך אָוועק צו אונדזער שתדלן. פאַרפאָלן, טראַכט איך, איך מוז דאָ זיין די שלעכטע בשורה אָנזאָגערין. וואָס קען איך טאָן? מ׳מוז ברענגען אַזאָ איד צו קבר ישראל. אָבער וואו געפינט מען אונדזער קיעווער איד?

„געוי וואו ער וואוינט, האָב איך ניט געוואוסט. איך האָב געוואוסט זיין אידישן נאָמען. נו, גיי זוך אין רוסלאָנד אָ מענטש מיט אָ אידישן נאָמען. זאָג אַז דו זוכסט מאירן . . . איך שטעל זיך ניט אָפ פאַר קיין שום שווערקייטן. איך לויף און פרעג. איך משל אויס: אָ קליינער, אָ דאָרער, ער הייסט מאיר. מענטשן הייבן מיט די אָקסלען. נאָכן אָרומלויפן אָ האָלבן טאָג, טרעף איך אויף זיינע שפּורן.

שטערן אין דער נאַכט

מ׳זאָגט מיר אַז ער געפינט זיך אַצינג אויף אַ זיצונג מיט גרויסע נאַטשאַלניקעס און ער הייסט ,מאַקס׳. איך דערשלאָג זיך צו אים אויף אַ גאַנץ פֿשוטן וועג. איך זאָג אַז איך דאַרף זען מיין ברודער מאַקס. מיט עטלעכע מינוטן שפּעטער איז ער דאָ לעבן מיר . . .

„מיט אַ פֿאַרביטערט האַרץ האָט ער אויפגענומען די נייעס. ,איך האָב געוואוסט אַז ער האָלט שלעכט, אָבער איך האָב געהאָפט אים צו זען נאָך אַ מאָל׳, זאָגט ער צו מיר. ,איך האָב געהאָט אַ סך גוטע פֿלענער. אָבער אַצינד איז אַלץ צעריסן׳. ,ניטאָ דער שוחט׳, זאָג איך. ,ער איז אויך געווען אַ מוהל, ניט בלויז אַ שוחט׳, קאָריגירט מיך מאיר. ,איר פֿאַרשטייט וואָס דאָס מיינט? זיין ווייב איז שטאַרק צעבראָכן. איך האָב איר גאָרניט געקענט פרעגן. זאָגט מיר, ווי אַזוי איז דאָס געשען?׳ ווײל איך וויסן. ,דער דאָקטער זאָגט מיר אַז ער האָט געקראָגן אַ שטיין אין קאָפּ׳. ,מ׳ווייס ווער ס׳האָט דאָס געטאָן?׳ פרעג איך. קלערט ער מיר אויף: ,אפילו אויב מיר וועלן וויסן, וועט דאָס אונדז גאָרניט העלפן. יעדער גוי האָלט אַ שטיין פֿאַר אַ איד. דער איד פֿאַרקוקט זיך, וואַרפט ער אים אין קאָפּ אַריין. דער איד טאָר זיך ניט פֿאַרקוקן. מ׳דאַרף שטענדיק געדענקען וואו מ׳איז׳. ,האַ! איך זאָג דאָס שטענדיק. און דער וואָס זאָגט אַנדערש נאָרט זיך אָפּ. יאָ, מיר האָבן זיך פֿאַררעדט. דעם עיקר האָב איך אייך ניט געזאָגט: מ׳האָט אים שוין אַוועקגעפירט אויפן סמענטאזש. מיר דאַרפן שוין זען אַז ער זאָל האָבן אַ אידישע קבורה׳. ,יאָ, זיכער שוין דאַרף מען עס טאָן! אויב קיינער קומט ניט, זענען זיי ניט מקבר, נאָר זיי פֿאַרברענען׳. ס׳גייט מיר דורך אַ ציטער דורך מיינע אברים, פֿאַר־ברענען!? איך הער אַזעלכעס, בעט איך אַז ער זאָל באַלד עפּעס טאָן. ער פֿאַלגט מיך. ער נעמט זיך צו נאָך אַ איד און זיי גייען אויפן סמענטאש. שפּעטער דער־ציילט מיר מאיר, אַז דער בר־מינן איז שוין געלעגן אין אויוון און זיינע פיס זענען שוין געווען גערירט פון מייז. איך האָב אייך דערציילט די מעשה, כדי איר זאָלט וויסן אַז אַ איד דאַרף זיך שטענדיק היטן״.

די מאַמע הייבט אויף די הענט און שרייט אויס: „שומר ישראל, היט דיין אידיש פֿאַלק!״

שפּעטער, וועו דער עולם איז אַוועק, דערציילט די מאַמע מישען: „מאיר האָט זיך שטענדיק געפרעגט אויף דיר. איך האָב אים דערציילט אַז דו קענסט די קליינע אותיות. איז ער אַלע מאָל געקומען פרעגן וועו דו קומסט שוין. ער קען דיר טאָן אַ טובה מיט אַרבעט. פֿאַרשטיי, מיין זון, אַרבעט איז אין סאָוועטסקי סאָיוז דאָ נאָך צופיל. נאָר אַזאַ אַרבעט, פון וועלכער מ׳זאָל קענען עסן אַ שטיקל

בריט צו דער זאַך, איז שווער צו געפינען. אויף דעם געביט קען ער דיר העלפן. ער איז אויסגעקאַכט מיט אַלע נאַטשאַלניקעס. די הויפטזאַך, ער האָט אַ אידיש האַרץ און נשמה".

נאָך אין דעם זעלבן טאָג האָט מישע געהאָט די זכיה צו באַקענען מאירן.

די מאַמע פֿאַרעט זיך אַרום מישען. זי פֿאַרריכט, פֿאַרנייט, פֿאַרלאָזט. ער איז אָפּגעוואָשן, אויסגעצוואָגן, איבערגעטאָן פון קאָפּ ביז די פיס. ער פילט זיך פֿריש און ריין. ער פילט זיך שטאַרק דערהויבן, ווי אַ פֿרומער איד ערב שבת. ער האָט אַראָפּגעווארפן פון זיך די וואַכעדיקע, שמוציקע מלבושים, און מיט דער נשמה יתירה שפּרייזט ער אַנטקעגן דעם שבת מלכתא. דער שבת קודש קומט!

אין אַ שפּעטער שעה פון דער נאַכט שפּאַצירט ער לעבן הויז און זאָפּט איין די קאַלטע אַבער פֿרישע לופט פון הארבסט. ס'איז אים גוט אויפן געמיט. כמעט פֿאַרגעסן אַלץ, פֿאַרגעסן וואָס ער איז דורכגעגאַנגען. פֿלוצלינג שטרעקט אַ מענטש אויס גוט־ברודעריש זיין האַנט צו אים. „שלום־עליכם, אַ איד! וואָס הערט זיך אין די וואַרעמע מקומות?" פֿרעגט ער. מישע קוקט אים אַן און טראַכט: אַט דאָס איז ער... ער האָט זיך שוין אַ סך אַנגעהערט וועגן דעם איד. האָט ער פֿאַרשטאַנען אַז דאָס איז ער, מאיר. אַבער פונדעסטוועגן כדי צו זיין זיכער, פֿרעגט ער: „מאיר?" זיין פֿראָגע ברענגט זיי ביידן אַזוי נאָענט צו זיך, פֿונקט ווי זיי וואַלטן זיך שוין געקענט זינט יאָרן. מאיר זאָגט אים, ער האָט אים דערקענט ווייל ער איז שטאַרק ענלעך צו דער מאַמען. ער פרעגט אים צי ער קען זיין אַ מוהל. ער אַנטשולדיקט זיך פֿאַר דער פֿראָגע. ער גיט אים צו פֿאַר־שטיין: „אַז מ'האָט אַזאַ פרומע מאַמע, איז גאָנץ מעגלעך אַז דער זון איז אַ שוחט אַדער אַ רב אַדער אַ מוהל. די אידן דאָ דאַרפן האָבן אַלע דריי. נאָר דער עיקר איז אַ מוהל. אַן אַ מוהל קען מען זיך ניט באַגיין".

מישע זאָגט אים אַז אַלע כלי־קודש זענען אַוועק אין די וואַרעמע ערטער. „יאָ", זאָגט ער, „מ'דאַרף אימפֿאַרטירן שוחטים און מוהלים פון דאַרטן". ער חזרט איבער די געשיכטע פון דעם שוחט. ער זאָגט: „מיר האָבן געלייגט גרויסע האָפענונגען אויף אים. איך האָב זיך געוואָלט בייַ אים לערנען צו זיין אַ שוחט און מוהל. פון אַלץ האָט זיך אויסגעלאָזט אַ ים מיט צרות. די אַלטיטשקע ליגט קראַנק. מ'דאַרף איר אַלע מאָל עפּעס אַריינטראָגן, איך האָב אַ פריינד, וואָס איז אַן אויפֿזעער איבער אַ בעקעריי. גיט ער אַכטונג אויף איר".

זאָגט מישע: „האָ! אין אַזאַ צייט איז גוט צו האָבן אַזאַ פריינד! אפשר קען ער מיך צונעמען צו דער אַרבעט?" „אַבער דאַרטן דאַרף מען אַרבעטן, שלעפּן זעק

מעל", זאָגט מאיר. „יאָ, דאָס קען איך", זאָגט מישע. „אויב מ'גיט צו עסן". „עפּעס אַנדערש קענסטו ניט?" וויל מאיר וויסן. „ניין, איך קען ניט, איך האָב געלערנט אַ סך יאָרן אין אַ ישיבה". „אַזוי? געלערנט אין אַ ישיבה? קען איך דאָך עפּעס לערנען פון דיר" „יאָ, אָבער דו האָסט דאָ כאַטש אַ ספר, אַ סידור, אַ חומש?" „איך האָב ניט", זאָגט מאיר, „אָבער מיין פריינד, דער פון דער בעקעריי, וויים איך, האָט אַ חומש". „אַזוי?" וואונדערט זיך מישע, „ער האָט אַ חומש?" „יאָ", ענטפערט מאיר. „ער האָט געהאַט אַ פאַטער, אַ שטאַרק פרומען, האַלט ער ווי אַן אַנדענקונג פון אים, אַ חומש". „יאָ, מאיר, זאָלסט מיר אַנטשולדיקן, איך האָב דיר פאַרגעסן צו זאָגן, מיין מאַמע, זאָל מיר לעבן, האָט אַ סידור". „עברי קען איך", זאָגט מאיר, „איך מיין אַז מיר וואָלטן געוואָלט לערנען חומש". „וועמען מיינסטו זאָגנדיק ,מיר?" פרעגט מישע. „מיין פריינד דער בעקער", ענטפערט מאיר מיט אַ פינקל פון פרייד אין זיינע אויגן. „מיר זענען אויך אידן, נאָר פאַרשטעלטע, ווי די מאַראַנען אין שפּאַניע..."

מאיר ענדערט זיך. זיינע אויגן ווערן פאַרפליצט מיט טרערן. עס קוקן פון זיי אַרויס צער און אומעט. יעדעס וואָרט קלינגט אין מישעס אויערן ווי ריין זילבער און גאָלד. יעדער פראַזע איז ריינע פּאַזיע. ס'איז איין גרויסע באַלאַדע ווען זיין יוגנט, מיטן טאַטן זיינעם, ווי דער פרומער טאַטע האָט אים נאָך ווי אַ יונג קינד אַנגעהויבן צו לערנען עברי, אלף־בית, אין בוידעם־שטיבל אין קיוו. ער האָט כסדר געוועדט מיט אים ווען תורה און אידישקייט. מישע רייסט אים איבער: „וואו איז דיין טאַטע אַצינד?" מאיר קוקט אויף אים מיט זיינע טרויעריקע שוואַרצע אויגן. זיי בריען אים און שרעקן. זיינע ליפּן צוגעפרעסט, פאַרמאַכט. ער ענטפערט ניט. מישע כאַפּט זיך צוריק: „זאָלסט מיר אַנטשולדיקן פאַר דער פראַגע. איך וויל דאָס ניט וויסן און איך דאַרף דאָס ניט וויסן. דו דאַרפסט מיר ניט דערציילן". „פאַר וואָס ניט?" זאָגט מאיר. „איך וועל דיר אַלץ דערציילן..."

„די שוווערע משא און די מאַראַלישע אחריות פאַר אַ משפּחה פון זיבן מענטשן אין אונדזער היים האָט מיין טאַטע אַליין געשלעפּט, ביז מ'האָט אים פאַרבעטן צו דער נ.ק.וו.ד. דאָרטן, אין די אינקוויזיציע־צימערן פון דער קיוואָער טורמע, האָט ער אויסגעהויכט זיין איידעלע נשמה. מיר וויסן גאָרניט וועגן זיין קבר און יאָרצייט. זיי האָבן געוואָלט, אַז ער זאָל זיך מודה זיין אין זיינע זינד, וואָס ער איז ניט באַאַנגען, און אין פרעמדע זינד, וועגן וועלכע ער האָט ניט געוואוסט. אפּוטרופּסים פון פרייהייט, גלייכהייט און ברודערלעכקייט האָבן דעם באמת פרייהייט־ליבנדיקן מענטש, וואָס מיין טאַטע איז געווען, פאַר־

גרשון וועגראָווסקי

פֿייניקט. זיי האָבן געוואָלט מיט דעם אָפּווישן אַ איד, וואָס קען פּאַרשפּרייטן אידישקייט. אָבער זיי ווייסן גאָרניט, אַז מיין טאַטע ישראל יעקב האָט איבער־געלאָזט פּינף יורשים. פּינף זין זענען מיר, מיר וועלן פּאַרשפּרייטן אידישקייט מיט דעם זעלבן פּייער און ברען ווי אונזער פּאַטער האָט געטאָן, הגם מיר פּאַר־מאָגן בלויז פונקען פון אידישקייט, מיר קענען בלויז עברי, ווייל מער האָט ער אונדז ניט געקענט לערנען...״

זיי האָבן געשמועסט טיף אין דער נאַכט אַריין. מישע איז געשטאַנען ווי צוגעשמידט צו מאירן, אויפגעכאַפּט יעדן געדאַנק זיינעם, יעדעס וואָרט ממש געשלונגען. אַזעלכע אמתדיקע, איבערצייגנדיקע ווערטער האָט ער געהערט דאָס ערשטע מאָל אין רוסלאַנד. זיי זענען געווען אַזוי פּאַרטאָן אין דעם שמועס, אַז זיי האָבן ניט באַמערקט אַז מישעס מאַמע שטייט לעבן זיי. זי בעט זיי: ״לאָזט עפּעס איבער אויף מאָרגן. מאָרגן איז אויך אַ טאָג. אַצינד דאַרף מען גיין שלאָפֿן!״ זיי געזעגענען זיך ווי צוויי אַלטע גוטע פרײַנד. מאיר זאָגט מישען אַז צו זיין מאָרגן אַרום 12 אַ זייגער אין דער בעקערײַ. דאָרט וועט ער אים באַ־קענען מיט זיין פרײַנד, דעם אויפזעער פון דער בעקערײַ. אפשר וועט ער אים צונעמען צו דער אַרבעט.

זיי באַגעגענען זיך אין דער בעקערײַ. דער ריח פון ברויט שמעקט. עס פּאַרכאַפּט מישען אָטעם, מאַכט אים הונגעריק. ער טראַכט ווי גליקלעך מ׳איז אַז דער רבש״ע העלפּט און מ׳אַרבעט אין אַ בעקערײַ, בפרט היינטיקע צייטן. מ׳קען עסן אַ שטיקל ברויט צו דער זעט. מאיר איז פּאַרנומען. ער פרעגט זיך נאָך וואו זיין פרײַנד געפּינט זיך. ער אַנטשולדיקט זיך פּאַר מישען: ״איך וועל באַלד זיין צוריק״. ס׳דויערט אַ שטיקל צייט. מאיר קומט צוריק אַ פריילעכער, אין זיין האַנט אַ שטיק ברויט. ער ברעכט אַפּ אַ שטיקל און זאָגט: ״נאָ עס! זיי ניט הונגעריק״. ״אוי, לעבן זאָלסטו״, זאָגט מישע. ״פונקט ווי דו וואָלסט געלייענט מיינע געדאַנקען...״ ער בייסט איין און זויגט אויס דעם זאָפט פון דעם שטיקל שווארצן ברויט מיט אַזאַ הנאה ווי דאָס וואָלט געווען האָניק. מאיר זאָגט אים אַז זיין פרײַנד וויל אים זען. ער ווייזט אים אַן וואו צו גיין און זאָגט: ״ער איז אַצינד אַליין אין זיין ביורא, גייַ!״ ער באַגלייט אים אַ שטיקל וועג.

מאיר׳ס וועגן זיין פרײַנד האָבן אויסגעדריקט אַ סך רעספּעקט פאַר אים. דערײַבער, גייענדיק צו זיין ביורא, האָט מישע אַליין אויסגעגלייכט אויף זיך, כדי ניט אויסצוזען ווי אַ שלומפּ. ס׳איז דאָך דאָס ערשטע מאָל וואָס ער גייט

שטערן אין דער נאַכט

אים זען. מ׳זאָגט דאָך אַז דער ערשטער אײנדרוק בלייבט אויף שטענדיק. וויסנדיק וועגן דעם כלל, קנעפּלט ער זיך צו און שטעלט אַ גלייכן טריט, כדי אויסצוזען מער לייטיש, בפרט אַז ער דאַרף אַנקומען צו זיין טובה.

ווי איבערראַשט איז מישע געוואָרן וועז די ווירקלעכקייט האָט איבער־געשטיגן זיין דערוואַרטונג. פֿאַר אים איז געשטאַנען אַ הויכער און שיינער מאַן, דעקאָרירט מיט אַ סך מעדאַלן אויף זיין ברוסט. אין דעם ערשטן מאָמענט טראַכט מישע: „איז דאָס די ווירקלעכקייט? בין איך אין דער ריכטיקער ביורא, מיטן ריכטיקן פריינד פון מאירן, אַדער איך בלאָנדזשע גאָר?״ ער דערשרעקט זיך און וויל גיין צוריק. אָבער פֿלוצעם הערט ער וועראטער: „זעצט זיך, ביטע!״ מישע זעצט זיך צו אויפן ראַנד פון בענקל. עפּעס קען ער זיך ניט געטרויען דאָס גאַנצע בענקל. צו זיין היימישער, כאָפּט ער אַ צווייטן בליק אויף אים. ווער איז דער וואָס הייסט אים זיך זעצן? ער זעט אים אין מיליטעריש אוניפֿאָרם מיט עפּאָלעטן. עס קומט אים אויפן געדאַנק: „ען־קא־וועי־דע, וואַיענקאַמאט. וואו בין איך?״ זיין קאָפּ וועט פֿאַרפֿלייצט מיט כלערליי געדאַנקען. ער זעט הונגער, טורמע. ער זעט נאָר שלעכץ. ער חלומט... אָבער די אידישע וועראטער וועקן אים אויף פון זיין קאָשמאָרנעם חלום. ער הערט אַ פֿראָגע: „גאָלערנט גמרא?״ די וועראטער שטופּן אַוועק דעם נעפּל אָרום און צעברעכן אָלע באַריערעס. ער עפּנט זיינע אויגן דרייסט און זעט פריילעכע אידישע אויגן. ער קוקט שוין מער ניט אויף די עפּאָלעטן. ער זעט אַ פריינד, אַ ברודער. „יאָ״, ענטפֿערט מישע און מאַכט זיך באַקוועם אויפן בענקל און גאַנץ שטיל זאָגט ער: „איך ווייס, ביי אייך געפינט זיך אַ חומש פון אייער פּאָטער״. באָלד נעמט ער אַרויס דעם חומש פון אַ וואָליזע און זאָגט: „דאָ האָט איר דעם חומש, וועגן וועלכן מיין פריינד מאיר האָט אייך דערציילט. מיר וואָלטן געוואָלט אימיצער זאָל אונדז לערנען די הייליקע וועראטער פון דעם חומש״.

מישע האָלט אָצינד אין זיינע הענט דעם חומש. ער ויקלט אים אויף פון אַ לייוונט און באָקוקט אים פון אָלע זייטן. ער עפּנט אויף דעם שער־בלאַט און לייענט: געדרוקט אין לעמבערג, תרס״ד. אים וואונדערט דער שיינער לעדערנער איינבונד. ווי פֿראָכטפול אָלץ זעט אויס! דאָס גיט אים אַ רמז וועגן זיין באָלעבאָס, ווי אַזוי ער האָט אָפּגעהיט דאָס ספֿר. נאָך מער איבערראַשט ווערט ער, וועז ער זעט אַז דאָס זענען, אין איין בונד, פּינף חומשים, מיט רש״י און עברי־טייטש. פון גרויס באַגייסטערונג קלאַמערן זיך זיינע פינגער אין די לעדערנע טאָוולען, פֿונקט ווי אַ חיה אין איר רויב: קיינעם ניט אָפּגעבן, קיינער

מער זאָל ניט האָבן קיין שליטה איבערן ספר. מישע רעדט הויך. ער וויל מ׳זאָל אים גוט פאַרשטיין:

„וואו אידן זענען געקומען און וואו אידן זאָלן ניט ווערן פאַרוואָגלט, זענען דער טלית און תפילין און דאָס חומשל געווען אין זייערע רוק־זעק. דו זעסט? פון לעמבערג האָט דאָס חומשל אויסגעוואַנדערט אַזש קיין אוראל! אַז אידן זענען פאַרטריבן געוואָרן קיין בבל, אין דער צייט פון חורבן בית־המקדש, איז דאָס חומשל געווען מיט זיי. אָן דעם חומשל וואָלטן אידן ניט געקענט שאָפן אַזאַ געניאַל ווערק ווי דער תלמוד־בבלי, דאָס הייסט: די גמרא. דו ווילסט וויסן צי איך קען גמרא? קען איך דיר זאָגן, אַז פון אַכט יאָר אָן לערן איך גמרא. יעדער אידיש קינד לערנט גמרא. אַזוי איז געווען אין אַלע צייטן. אין דער גאַנצער גלות־געשיכטע, ווען אונדזער פאַלק האָט געוואַנדערט פון איין לאַנד אין אַנדערן, אַנטלויפנדיק פון פייער און שווערד. ווען דריי אידן (אַ מזומן) האָבן דערגרייכט אַ ישוב, האָבן זיי געבויט אַ חדר פאַר זייערע קינדער. אין דעם חדר איז געזעסן אַ רבי און געלערנט די קינדער אַ גאַנצן טאָג אַלף־בית מיט עברי. אַזוי ווי דאָס קינד האָט נאָר געקענט אלף־בית און אַ ביסל עברי, האָט מען אים שוין געלערנט פון דעם חומשל חומש מיט רש״י. אַז דער ישוב איז געוואָרן גרעסער, געהאָט צען אידן (אַ מנין), האָט מען געשריבן אַ ספר־תורה אויף פאַר־מעט, ניט אויף פאַפּיר. די הייליקייט פון אַ ספר־תורה איז אַזוי גרויס, אַז אַנרירן עס מיט גאָלע הענט טאָר מען ניט. קיין שום ,המן׳ אויפן אידישן וואַנדער־וועג האָט ניט געקענט אַוועקנעמען דעם חדר פון אידישן קינד״.

דער אויפזעער רייסט אים איבער: „אַבער דאָ״, זאָגט ער מיט ירגזון, „אין דעם גרויסן אידישן גלות, האָט געזיגט דער שוואַרצער המן. ניטאָ קיין חדר. מ׳זעט ניט אַז אַ קינד זאָל לערנען דעם אלף־בית, עברי. דאָ האָט דער טייוול באַזיגט דעם חדר. אין נאָמען פון קאָמוניזם, אַ בעסערן מאָרגן, אַ גליקלעכער צוקונפט, האָט ער געהרגעט, געפייניקט, געוואָרפן מיליאָנען אין די טורמעס. אויסטייטשן אַ שטיקל חומש הייסט קאָנטעררעוואָלוציע, קלעריקאַליזם, רעאַקציע, פאַנאַטיזם״.

מישע וויל אים באַרואיקן: „ס׳איז ניט אַזוי ווי דאָס אויג זעט... מיר אידן זענען שוין אַ סך מאָל דורכגעגאַנגען אַזעלכע דערנערדיקע וועגן. אין אונדזער גלות־געשיכטע האָבן מיר שוין באַגעגנט אַ סך אַזעלכע המנס. דאָס מענטש־לעכע אויג זעט ניט ווייט געניג צו קענען פאַרשטיין די לאַגע. מ׳דאַרף האָבן אמונה. איך גלייב גראָד היינט מער ווי תמיד: דווקא היינט, וויל ס׳איז אַזוי

שטערן אין דער נאַכט

פינצטער אויפן אידישן אַריזאָנט. אָזוי ווי אין דער נאַטור, זעט מען אָז ס׳ווערט ניט ליכטיק ביז ס׳ווערט ניט שטאַרק פינצטער. איך גלייב אָז די צייט איז ניט ווייט, ווען די זון וועט אויפגיין פֿאַרן אידישן פֿאָלק. דאָס אידישע פֿאָלק וועט אַרויסקומען דער זיגער איבער אונדזערע שונאים. קיינער האָט קיין מאָל ניט געקענט פֿאַרמאָכן דעם וועג צו אידישקייט און וועט קיין מאָל ניט קענען. אידן האָבן שטענדיק געלערנט תורה. איך גלייב, אפילו אין אָזעלכע באַדינגונגען ווי דאָ געפינען זיך טאַטעס, וואָס לערנען זייערע קינדער אידישקייט. אָזוי גוט ווי דו ווילסט לערנען תורה, גלייב איך אָז ס׳זענען דאָ אַנדערע וואָס לערנען. ,ישראל ואוריתא חד הוא׳ — לערנען אונדז די הייליקע ספרים. די תורה וועט ניט אונטערגיין. אָזוי וועט ניט פֿאַרשווינדן דאָס אידישע פֿאָלק. ס׳לעבט און ס׳וועט ווייטער לעבן! דאָס איז אַ סגה, וואָס ברענט שטענדיק און ווערט ניט פֿאַרברענט. ניט איך זאָג דאָס. די ווערטער זענען געשריבן אין דיין חומש און איך ווייס אָז אונדזער גרויסער רבי, משה רבינו, האָט דאָס געזען: ,והסנה בער באש, והסנה איננו אכל׳ (שמות ג׳). אָט דאָס, די ווערטער, דאַרף אַ איד שטענ־דיק געדענקען!״

מאיר האָט זיך ניט געקענט דערוואַרטן אויף מישען. איז ער אַריינגעקומען, געוואָלט וויסן וועגן וואָס זיי רעדן אָזוי לאַנג. אַריינקומענדיק, פרעגט ער זייער היימיש: „שלמה! נו, האָסט אים שוין צוגענומען צו דער אַרבעט?״ „מאיר!״ ענטפערט ער: „איך מיין אָז אין דער ,אינסטרומענטאלנא׳ (אינסטרומענטן־אָפּ־טיילונג) וועט ער זיין גוט״. „יאָ״, ענטפערט מאיר, „זיכער. דאָס איז די ריכטיקע אַרבעט פֿאַר אים, אַרויסצוגעבן און אָפּנעמען מכשירים אַדער עפּעס פֿאַרריכטן. ער וועט קענען אָפּהיטן שבת און יום־טובֿים. און מיר וועלן זיין לעבן אים און עפּעס לערנען דורך אים פון דיין חומש״. „ריכטיק״, איז מסכים שלמה, דער אויפזעער.

נאָך דעם זעלבן טאָג האָט מישע געקראָגן אַ נומער — אויפצוהענגען ווען ער קומט צו דער אַרבעט. שנעל האָט ער באַהערשט די אַרבעט, פֿאַרשטאַנען זיין אויפגאַבע. ער איז געוואָרן אַ גאַנצער מאַשיניסט, געאַרבעט מיט בויערס, געשאַרפט מעסערס. יעדער איינער איז געווען צופֿרידן פון אים. ס׳האָט אים ניט געפעלט קיין פויגל־מילך. זיין מאַמע האָט שטענדיק געהאָט אַ פֿראָבלעם מיט דעם שוואַרצן ברויט. זי האָט זיך ניט געקענט צוגעוואוינען צו דעם. ווי הונגע־ריק זי זאָל ניט האָבן געווען, האָט זי שוואַרץ ברויט ניט געקענט עסן. אַבער

אַצינד איז דאָס פּראָבלעם געווען אויס. מישע האָט געבראָכט געוג ווייס ברויט אז זי האָט זיך געטיילט מיט דער שוחטקע.

אויף גאָר אַ געהיימען אופן האָבן זיי זיך געטראָפן יעדע וואָך. שלמה פלעגט מישען זאָגן וואו ער זאָל קומען. דעם חומש האָט ער ניט געטרויט קיינעם. ער אַליין האָט אים שטענדיק געטראָגן מיט זיך. מאיר איז שטענדיק געקומען צו דער צייט. מישע האָט זיך באַמיט אויסצוטייטשן די סדרה פון דער וואָך, אַז ס׳זאָל זיין גרינג צו פֿאַרשטיין. זיי האָבן ממש געשלונגען יעדעס וואָרט ווי גוטע מאכלים. זייער טרעפן זיך איז פֿאַר יעדן איינעם געווען אַ שמחה, אַ פֿאַר־ברענגען. זיי האָבן געוואָרט מיט אומגעדולד אויף די באַגעגענישן.

איין מאָל זענען זיי געזעסן ביי מישען אין דעם צימער דלת על דלת, איינער לעבן דעם אַנדערן. די מאַמע דערלאַנגט טיי. מ׳פֿאַרגעסט זיך אַביסל. דער נעפּל גייט אַוועק פון דער נשמה. מישע לערנט זיי זינגען „הנה מה טוב ומה נעים שבת אחים גם יחד״ מיטן גאַנצן ברען און פלייס. זיי קוקן מישען אין די אויגן אַריין און באַמיען זיך צו לערנען ווי אַזוי יעדער וואָרט גייט אַרויס פון זיין מויל, צו כאַפּן דאָס עברי־וואָרט, צו פֿאַרשטיין דעם באַדייט. שלמה זינגט שוין נאָך, און מאיר קלאַפּט צו מיט די הענט. שלמה לאָזט ניט מישען זיך אָפֿרוען. זיין ציל איז צו לערנען. קיין איין מינוט טאָר ניט גיין לאיבוד. פלוצלינג קלאַפּט מען אין דער טיר. שלמה וואָרפט אַרויף אויפן טישל אַ פּשל קאָרטן. מאיר פֿאַרשטייט וואָס דאָס מיינט און ווייזט זיין קענטעניש אין קאָרטן־שפּילן. אַבער באַלד ווייזט זיך אַרויס אַז דאָס איז די שוחטקע, געקומען באַזוכן די מאַמע און סתם אַזוי רעדן אַ וואָרט. זי האָט נעבעך ניט מיט וועמען אַ וואָרט אויסצורעדן; איינזאָם זינט איר מאַן דער שוחט איז געשטאָרבן. מאיר וואָרפט שנעל אַוועק די קאָרטן און זאָגט מיט אַ קרעכץ: „אוי! אומזיסט צייט פֿאַרלוירן״. זיי הייבן אָן נאָך אַ מאָל פון אַנהייב: „הנה מה טוב ומה נעים שבת אחים גם יחד״. די שוחטקע ווייזט אַז זי געדענקט אויך און זי העלפט זינגען. פון אירע אויגן גיסן זיך טייכן טרערן, ווען זי זינגט צום טאָטע: „שבת אחים גם יחד, גם יחד...״

אַזוי איז געגאַנגען דאָס לערנען. יעדער לעקציע איז געווען אַ טריט פֿאַרויס. שלמה האָט אַנגעהויבן צו פֿאַרשטיין אַ פּרשה חומש. מאיר האָט אַנגע־הויבן אַריינצוקוקן אין רש״י און געלערנט שלמהן. ער האָט שוין אַליין אויסגע־טייטשט און איינגעטייטשט אַ וואָרט, אַ פּסוק. מישע איז געווען נתפּעל ווי שנעל זיי האָבן געלערנט. ער האָט געהאָט דרך־ארץ פֿאַר זייער אינטעליגענץ און וויסן.

שטערן אין דער נאַכט

זיי זענען געווארן גאָר נאָענט איינער צום צווייטן — ממש ווי אייגענע ברידער. מאיר באַראַט זיך אַ מאָל מיט מישען. איין מאָל רוימט ער אים איין אַ סוד: „איך האָב שטאַרק מורא, מ׳וועט מיך מאַכן פאָר אַ מיטגליד אין דער פּאַרטיי, ווייל ס׳וערט שוין צווי יאָר זינט איך בין געווארן אַ קאַנדידאַט. דו ווייסט דאָך: איך וויל ניט. צוזאָגן איז סכנת־נפשות. מיט אזעלכע ווערטער שטעלט מען איין דעם גוף מיט דער נשמה. אַז דו ווערסט אַ פּאַרטיי־מיטגליד, דאַרפסטו זיין אַן אמתדיק פערד. ווערסט געשיקט אויף אַלע באַריקאַדן דער ערשטער. מ׳מוז גיין אין שפּאַן. מ׳מוז זיין ווי אַ בהמה מיט אַ לאַנגער צונג; זי הערט אַלץ און קען ניט רעדן. דו מוזט אויסהערן די לאַנגע, נודנע רעדעס פון פּאַרטיי־סעקרעטאַר. דו קענסט גאָרניט טראַכטן פאָר זיך. דו ווערסט אַן אַנגע־שטעלטע כלי, אַ שרייפל אין דער גרויסער מאַשין — און דריי זיך".

אַזוי רעדט זיך מאיר אַראָפּ פון האַרצן. מישע פרעגט: „איז שלמה אַ פּאַרטיי־מיטגליד?" „יאָ", ענטפערט מאיר. „ער איז שוין געווען אויפן פראָנט, געווארן פאַרוואונדעט. אויך די זעלבע מעשה. מ׳טאָר ניט זאָגן: ‚איך וויל ניט׳. מ׳הייסט — און דאָס איז געפונג. דאָס איז אַ געזעץ, וואָס מ׳טאָר ניט עובר זיין, ס׳איז ‚בעל כרחך אתה חי׳. יעדעס ווארט איז לויט אַ קאַמאַנדע פון אויבן, און אַז דו באַלאַנגסט ניט, ביסט ניט קיין מיטגליד אין דער פּאַרטיי, ביסטו אַ ביליק באַשעפענישׂ, פון אַ נידעריקן קלאַס. קאַרל מאַרקס האָט געוואָלט אָפּשאַפן קלאַסן. קען איך דיר זאָגן און אויפווייזן, אַז דאָ, אין אונדזער ראַטן־פאַרבאַנד, עקסיסטירן הונדערטער קלאַסן, אַ סך, אַ סך מער ווי אויף דער גאַנצער וועלט. און וואָס גרעסער די הערשאַפט פון דער פּאַרטיי, אַלץ מער און מער קלאַסן שאַפן זיך. דער קליינער נאַטשאַלניק האָט מורא פאַרן גרויסן. דער גרויסער — פאַרן גרעסערן, און דער פּשוטער מענטש, וואָס איז ניט אַ מיטגליד אין דער פּאַרטיי, האָט מורא פאַר אַלעמען. מ׳ציטערט, און יעדער איינער האָט אַ גוטע סיבה מורא צו האָבן, ווייל קיינער איז ניט כשר. יעדער איינער וויל לעבן, און לעבן מיינט עסן, און עסן צו דער זעט, מוז מען גנבענען. יעדער איינער איז דאָ טריף חזיר. אָט, צום ביישפּיל, דאָ, עקסיסטירן אזעלכע זאָכן ווי קאַמערציעל ברויט, קאַמערציעלע רעסטאָראַנען, ספּעציעל פאר באַזונדערע קלאַסן. ניט יעדער איינער קען דאָרטן עסן, אַדער קויפן ברויט, בעסער געזאָגט: קריגן ברויט. דאָ קויפט מען ניט. דאָ, גיט מען דאָס שטיקל ברויט. אוי! וועו דאָס שטיקל ברויט איז פריי, וואָלט שוין לאַנג געקומען אַ סוף צו אַלץ, צו דער קלאַסן־הערשאַפט. מען פאַרקנעכטיקט די מאַסע מיטן שטיקל ברויט. יעדער

גרשון וועגראָווסקי

איינער האָט מורא. מ׳האָט מורא אַז אַ קינד זאָל ניט פאַרלירן דאָס שטיקל ברויט, מ׳וויל אַז די ווייב זאָל זיין זאָט. די מורא איז גורם געהאָרכזאַמקייט, גיין שטיל אין שפּאַן. זעץ דער קריגט דריי הונדערט גראָם ברויט, אַ צווייטער — פיר, אַ דריטער — זעקס, און אַ פערטער — אַכט הונדערט גראָם ברויט. אָלץ קלאָסן, אַ קלאָס פון דריי, און אַ קלאָס פון פיר, פון זעקס און אַכט. און אויב ח״ו מ׳כאַפט דיך ביי אַן עבירה, פאַרלירסטו אין גאַנצן די ברויט־קאָרטע. דו גייסט איבער אויף זייערע קעסט. ס׳איז אָך און ווי, גרויסע צרות. אויף זייערע קעסט איז דאָס לעבן גאָרניט ווערט. טורמע מיינט טויט. אויך אין טורמע אַליין זיינען דאָ פאַר־שיידענע קלאָסן. דער בעסערער קלאָס לעבט עס איבער. מיטן בעסערן קלאָס מיין איך אַ מסור, אַ גנב. ער קען זייערע שטיק. ער גיט זיך אַן עצה. דער צווייטער קלאָס מאַטערט זיך דאָרטן אַ ביסל. ער לאָזט אפילו ניט איבער אין די סיבירער זאָמדן אַ צייכן פאַר די קומענדיקע דורות. נישטאָ, און ניט געווען, ווייל ער ווערט פאַרברענט. דער דריטער קלאָס לעבט אַ ביסל לענגער און ענדיקט ווי דער פריערדיקער. דער פערטער קלאָס, אויב ער האָט מזל, גייט אַרויס אַ שווער צעבראָכענער, אָן לונגען און אָן אַ האַרץ. אַהיים צום ווייב און קינדער קומט ער ניט. אויב זיי האָבן מעגלעכקייטן קומען זיי צו אים. און אַצינד, די וואָך, די וואָס היטן דיך, די טורמע־אַנפּירערשאַפט — אויך זיי זענען איינגעטיילט אין קלאָסן פון ערגער און בעסער. די גאַנצע טורמע איז אַ מלוכה מיט קלאָסן. פון די פּאראשע־טראָגער ביז צו דעם גרויסן קאָמאַנדיר איז אַיין גרויסער לייטער מיט הונדערטער שטאָפלען. יעדער שטאָפל איז אַ באַזונדערער קלאָס. פאַרשטייסט, מישע? וועז דו וויסט דאָס אַלץ, איז דיר שווער צו באַשליסן וואָס צו טאָן, טראָכט ניט, גיי אין שפּאַן, שלינג דאָס לייכעץ וואָס דו ווילסט אויסשפּייען, מאַך זיך ניט וויסן. זיי אַזוי ווי אַנדערע מיליאָנען מענטשן. טראָכט ניט: ,דאָס קען איך ניט, עס עגבערט אין מיין מוח׳. אַזוי ביסטו מער־ווייניקער אַ פרייער מענטש. אַבער פון דער מינוט אָן ווי דו ווערסט אַ מיטגליד אין דער פּאַרטיי, דאַרפסטו געדענקען אַז דו ביסט דאָס. דו דאַרפסט אַנהייבן צו ציילן די ווערטער, ניט צו רעדן אָן איבעריק וואָרט. פאַרשטייַ! אַזוי טאָר מען אויך ניט רעדן צו פיל. צוליב זאָגן אָן איבעריק וואָרט זענען שוין מיליאָנען מענטשן פאַרפאַלן געוואָרן אין די טורמעס. קיינער ביי אונדז אין דער מדינה איז ניט פריי צו רעדן וואָס ער וויל. אַבער אַ מיטגליד, אַ קאָמוניסט אין דער פּאַרטיי, דאַרף זיין אין גאַנצן שטום, אָן אַ מויל. און נאָך עפּעס, וואָס איז דער עיקר וואָס איך וויל דו זאָלסט פאַרשטיין און פאַר וואָס מיין הויט ציטערט אַזוי: קיינער פון די פּאַרטיי־חברים האָט נאָך

ניט פֿאַרענדיקט זיין לעבן נאָרמאַל. אָלע, מיט אַ קליינעם אויסנאַם, ענדיקן אין טורמע, ערגעץ אין די סיבירער טייגעס..."

מישע זעט פֿלוצעם אין מאירן אַן ענדערונג. זיין פּנים ווערט רויט ווי פּייער און זיינע אויגן ווערן פֿאַרגאַסן מיט בלוט. „דו ווייסט?" זאָגט ער, „די גרעסטע מענטשן האָט מען אומגעבראַכט. די גרעסטע אידעאַליסטן פון דער פֿאַרטיי אין לאַנד האָבן געענדיקט זייער לעבן מיט אַ קויל אין קאָפּ. דו ווייסט דאָס?" „יאָ, איך ווייס דאָס און איך ווייס עפּעס מער ווי דאָס", זאָגט מישע. „די מערסטע פון זיי זענען געווען אידן. פֿאַר וואָס וויל איך וויסן. איז דאָס אמת?"

מאיר פֿאַרטראַכט זיך אויף אַ מינוט און ער זאָגט: „די גרויסע מענטשן, וואָס האָבן מיט זייער שווייס און בלוט געבויט דעם ריזיקן בנין, וואָס הייסט ראַטן־פֿאַרבאַנד, האָבן אים שפּעטער געוואָלט צעווערפן. זיי זענען געקומען צו דער מסקנא אַז ס׳טויג ניט! דאַרפן מיר אָלע זיי העלפן. אלא וואָס? ס׳איז אַ ליגן. מ׳האָט אויסגעטראַכט בלבולים, פֿאַלשע באַשולדיקונגען. הרגענען זיי אומ־שולדיקע מענטשן. דאַרפן מיר אָלע טאָן זייער הייליקע אַרבעט".

מאיר פּירט אויס: „איך גלייב אַז דאָס איז קאַמף פֿאַר מאַכט. דער שטאַר־קער וויל אומברענגען דעם שוואַכן. דאָ זיינען ניט פֿאַרמישט קיין אידעא־לאָגיעס. ס׳איז פּשוטע רציחה. דער שוואַרצער מיט די וואָנסעס וויל אומ־ברענגען זיינע קעגנער. דאָס אומברענגען מענטשן קומט פֿאַר אפילו היינט אין מלחמה־צייט. אפילו היינט זענען די טורמעס געפּאַקט מיט אומשולדיקע מענטשן. ס׳איז אַ מלוכה וואָס הרגעט אירע אידעאַליסטן, אירע הייליקע. ס׳איז בעסער צו זיין אַ פּשוטער מענטש, אַ גאַרניט, אַ זעק־שלעפּער, אַ קוילן־גרעבער אין די שאַכטן. אויב דו ביסט עפּעס, האָבן דיך אָלע אויפן אויג, און דאָ, אין דער מדינה, איז ניט גוט מ׳זאָל דיך האָבן אויפן אויג. דאָ דאַרף מען שטאַרק מורא האָבן פֿאַר אַן עין־הרע. דו קענסט דאָ זיין דער גרעסטער, און פֿלוצלינג קומט אַ קליין שייגעצל און זאָגט עפּעס, ווערסטו אויס קאַפּעליוש־מאַכער. אויס מיטן גרעסטן! דאָ איז אַ גרויסער יחוס צו זאָגן: ,מיין טאַטע איז געווען אַ סמארע־וואָזשניק׳. דיין יחוס איז אַ קליינער, אויב דו קענסט דאָס ניט זאָגן. איך צום ביישפּיל קען דאָס ניט זאָגן, ווייל מיין טאַטע איז געווען אַ ,קופּיץ׳. אַזוי איז פֿאַרשריבן אומעטום, אַ ,קופּיץ׳, טאָ אפשר, אין דעם זכות אבות וועל איך געהאָלפן ווערן, מ׳וועט מיך ניט כשרן. פֿאַרשטייסט, מישע? מיט אַ טאַטן אַ ,קופּיץ׳ וועל איך ניט זיין ראוי צו זיין אַ מיטגליד אין דער הייליקער פֿאַרטיי. לאָמיר האָפֿן! מיט דער האָפֿענונג פון זכות אבות געזעגענען מיר זיך היינט. מיר

באַשטימען צו טרעפן זיך מאָרגן מיט שלמה'ן ביי אַ לעקציע אין פּרקי־אבות. שלמהס פּאַרלאַנג איז מיר זאָלן לערנען פון דער מאַמעס סידור".

פונקט צו דער צייט זענען אַלע דריי געקומען. אַ ספּעציעלער חן איז היינט געווען אויסגעגאָסן אויף דעם קליינעם צימער. אַלץ פינקלט. שלמה וויצלט זיך: „אַ נייע צאַצקע אויף דער וואַנט, הינדע־רחל! דאָס לעצטע מאָל האָב איך דאָס ניט געזען". די מאַמע פּאַרענטפערט זיך: „דו ווייסט, אַז ס'איז דאָ אַ נאָדל מיט אַ פּאָדעם, דרייט מען מיט די פינגער, ביז עס קומט עפּעס אַרויס". מאיר זאָגט: „לאָמיר זען דעם עפּעס". און ער ווערט שטאַרק נתפּעל פון וואָס ער זעט. ער רופט צו שלמהן און גיט אים צו פּאַרשטיין אַז דער „עפּעס" איז דער כותל מערבי. שלמה אַנטשולדיקט זיך פּאַרן רופן דאָס צאַצקע. די מאַמע גיט צו פּאַר־שטיין: „ס'האָט מיר אויסגעפעלט פּאָדעם, דעריבער פעלט דאָ דער איד מיטן סידור, וואָס שטייט און דאָוונט ביים כותל. שלמה זאָגט צו דער מאַמען צו ברענגען פּאָדעם.

די מאַמע פּאַרעט זיך ווי שטענדיק. זי באַקט טיי־קוכן אויף דער פּליטע פון דער קיך. היינט באַקט זי ריכטיקן קוכן, ניט קיין פּאַלשע, מיט אַ סך קאַרטאָפל און אַ ביסל מעל. היינט איז דער קוכן נאָר פון מעל, וואָס שלמה האָט שוין באַ־זאָרגט מיט אַ טאָג פריער. די מאַמע דאָנקט שלמהן פּאַרן מעל און טראָגט אים צו דעם ערשטן קוכן מיט טיי. מיר ווערן פּאַרנומען מיטן טרינקען טיי און עסן קוכן.

שלמה לאָזט ניט רעדן קיין נאָרישקייטן און שטופּט מיך צו דעם סידור, אַז איך זאָל אַנהויבן צו לערנען. „צייט איז גאָלד און דאָ, אינעווייניק, ליגן ברילאָנטן", זאָגט ער גאָנץ ערנסט. מאיר דערמאָנט מישען, אַז זיי האָלטן שוין ביים פּרק ה'. מיר קומען צום סעיף י': „ארבע מידות באדם, האומר שלי שלי, ושלך שלך, זאָגט דער תנא, זו מידה בינונית, ויש אומרים, זו מידת סדום". עס ווערט באַלד אַ גאָנצער וויכוח. איינער וויל איבערשטייגן דעם צווייטן מיט גוטע געדאָנקען. עס גייט אַדורך אַ שטיקל צייט, ביז ס'שעפּן זיך אויס די פּאַר־שיידענע אויסטייטשן, און זיי גייען אַריבער צו דער צווייטער מידה: „שלי שלך, ושלך שלי, זאָגט דער תנא, ער איז אַן עם הארץ".

די פּאַר ווערטער אַליין זענען געווען פּאַרן גאָנצן אָוונט. שלמה און מאיר זענען אַהיים געגאָנגען שפּעט ביי נאַכט. שלמה האָט געשריגן: „הייליקע ווערטער! אַזעלכע ווערטער קען מען זאָגן נאָר מיטן רוח־הקודש, ניט אַן־דערש". ער גיט צו פּאַרשטיין: „דער תנא פון פּרק איז דאָך אין דער מדינה ניט

שטערן אין דער נאַכט

געווען און אַ קאַלכאַז האָט ער ניט געזען פֿאַר זיינע אויגן. טאָ פון וואַנען וויס ער אַזעלכע אמתדיקע ווערטער? ,דיינס איז מיינס און מיינס איז דיינס — אַזוי רעדט אַן עם־הארץ'. דאָס איז רוח־הקודש. אָלע ביכער פון מאַרקס און ענגעלס און פון אָלע גרויסע פילאָסאָפן האָט דער תנא מיט די פֿאַר ווערטער באַגראָבן, און זיי ליגן טיף טיף אין דער ערד, ניט מער אויפצושטיין. די ווערטער שיסן ווייטער ווי די גרעסטע קאַנאָנען". מאיר זאָגט: „אַזוי ווי מיר זעען אַז דאָס איז אמת, ווייל מיר זענען די עדות, אַזוי מוז מען גלייבן אַז אָלץ וואָס דא שטייט גע־שריבן איז אמת".

אויף צומאַרגנס, טרעפט מישע שלמהן אין דער בעקעריי. ער איילט זיך שטאַרק, רעדט מיט רמזים: „איך פֿאַרשטיי ניט אָלץ, אָבער עפּעס פֿאַרשטיי איך, אַז מ'האָט מאירן דערהויבן. ער פֿאַרט קיין טשעלאבינסק". גאָר שנעל, אויף איין פוס, רוימט ער מיר איין אויפן אויער אַ סוד, אַ פֿראָגע: „ווען וועלן מיר פּטור ווערן פון דעם עם־הארץ?"...

באָלד דעם צווייטן טאָג, האָט מישע באַקומען אַ מעלדונג זיך צו שטעלן צום וואַיענקאָמאט (ס וויעשטשאמי — מיט זיינע זאכן). ער האָט איינגעפּאַקט זיין האָב און גוטס, וואָס איז באַשטאַנען פון אַ וואָרעם ווינטער־היטל, אַ קורטקע און צווייי פּאָר וועש. דאָס געזעגענען זיך מיט דער מאַמען איז געווען זייער שווער. די מאַמע ווייניט ניט אַצינד. זי רעדט, און יעדעס וואָרט רייסט פון אים שטיקער, עפּנט אויף גאַנצע וואונדן. אָט זאָגט זי: „ברוך־מרדכי איז ניטאָ. מיר ווייסן ניט פון אים. פֿאַרלוירן געגאַנגען. דיך נעמט מען אַוועק. איך בלייב דאָ אַליין צווישן גויים. אָבער, מיין קינד, פֿאַרגעס אָלץ אַצינד. טראַכט נאָר וועגן דיין לעבן און דיין געזונט! דער נאַענטסטער קרוב איז דער מענטש צו זיך אַליין, וועו ער איז אַליין אין אַ סכנה. ווער בין איך, אַז איך זאָל דיך לערנען וועגן כשרות בעת איך גיי ניט מיט דיר? איך וועל דאָרטן ניט זיין וועו דו וועסט הונגערן. דו האָסט דאָך געלערנט אין פּרקי־אבות: זאָלסט ניט משפּטן דיין חבר ביז דו וועסט ניט זיין אויף זיין אָרט, אין זיין מצב — ,אל תדין את חברך עד שתגיע למקומו' (אבות ב' ד'). נאָר עפּעס וויל איך דיר יאָ זאָגן און איך דאָרף דיר זאָגן. איך האָב דיך שטענדיק געלערנט, און דאָס זאָלסטו ניט פֿאַרגעסן: אַ איד דאָרף שטענדיק געדענקען זיין אָרט, ער דאָרף זיין המכיר את מקומו. וואו דו זאָלסט זיך ניט געפינען, אין די ערגסטע אומשטענדן, זוך דיינס גלייכן, דערקען דיין אָרט!"

ביי די ווערטער זאָגט מישע „אַ גוטן טאָג" און ער בעט דער מאַמען אים ניט צו באַגלייטן: „לאָמיך גיין אַליין". „גיי, גיי געזונט!" זאָגט זי.

גרשון וועגראָווסקי

אין גאָס האָט זיך מישע אָגגעשלאָסן אין דער מאָסע, וואָס האָט זיך געצויגן צו דעם מיליטעריש קאָמיטעט. זיי גייען אַלע אין מיטן גאָס. מישע גייט מיטן זעקל אויף די פּלייצעס. ער שטעלט לאָגזאָמע טריט, באַטראַכט זיינע נייע פּריינד. ער זעט, יעדער איינער ווערט באַגלייט פון אַ קרוב אַדער אַ פּריינד. אים פאַרדריסט אַצינד פאַר וואָס ער האָט ניט געוואָלט, אַז די מאָמע זאָל אים באַגלייטן. אירע ווערטער קלינגען אין זיינע אויערן: „גיי, גיי, מיין קינד! איך זאָל דיך זען צוריק געזונט. דוווילסט ניט אַז איך זאָל מיטגיין? וועל איך ניט גיין!" „מאָמע!" זאָגט ער, „דו פאַרשטייסט מיך שלעכט. איך וויל אַז דו זאָלסט מיטגיין, אָבער איך וויל ניט, אַז דו זאָלסט וויינען. גויים האָבן פיינט אידישע טרערן. זיי וועלן אויסטייטשן, אַז אידן ווילן ניט גיין אין דער מלחמה. דו זאָגסט דאָך שטענדיק: ‚לאָכן זאָלסטו מיט אַלעמען, אָבער וויינען נאָר פאַר זיך'. ספּעציעל פאַר גויים, פאַר שונאי־ישראל, איז צוויי מאָל שלעכט". „איך האָב שוין גענוג געוויינט, איך וועל ניט וויינען", זאָגט די מאָמע. „מאָמע! איך קען דיך. דו וועסט זיך ניט באַהערשן. איז בעסער, מאָמע, בלייב אין שטוב". אָבער אַצינד בענקט זיך אים. כאָטש נאָך איין מאָל ווילט זיך אים אַ קוק טאָן אויף דער מאָמען. ס'פיניקט אים דער טעות: „פאַר וואָס איז זי ניטאָ מיט מיר אַצינד?" ער זעט גאָרניט אַרום זיך. זיין קאָפּ איז פאַרנומען. ס'לאָזט אים ניט רוען...

פּלוצלינג קומט אים אַ געדאַנק, אַז די מאָמע איז דאָ צווישן די אַלע באַגלייטער, אין דער מאָסע. און עפּעס אַ כוח זאָגט צו אים: „זוך!" זיינע אויגן בלאָנדזשען, זוכן. אפשר איז זיין אינטואיציע ריכטיק. מיט אָט די געדאַנקען שפּרייזט ער מיטן ים מענטשן, מאָביליזירטע, טאָטעס, מאָמעס, שוועסטער און אַנדערע משפּחה־מיטגלידער. זיי גייען צו דעם זאָמל־פּונקט פון וואַיענקאָמאט. „שוין באַלד איז דער זאָמל־פּונקט", זאָגט מען. זיינע אויגן גיבן נאָך אַ מאָל אַ זיפ דורך די מאָסע מענטשן. אפשר? און אָט זעט ער זיין מאָמען. זי גייט ביי דער זייט, אַליין. זי קוקט ווייט, זי זוכט אים. זייערע אויגן טרעפן זיך. זי באַווייזט צו געבן אַ שמייכל צו אים. דער שמייכל זאָגט אַצינד אַ סך: „אָט דאָס איז דיין מאָמע! ניט געקענט בלייבן אין שטוב". ער טראַכט, זי מוז אַזוי גיין פון דער ערשטער מינוט אָן. אירע אויגן קוקן אַריבער די מאָסע מענטשן, צו איר קינד, ווי מרים האָט אַכטונג געגעבן אויף איר ברודערל משה אויף דעם טייך נילוס... זייערע הערצער זענען אַצינד פאַראייניקט. ער נעמט שוין ניט אַוועק זיינע אויגן פון דער מאָמען. ער זעט, זי גייט איינגעבויגן. אירע אויגן קוקן ווייט צו אים מיט אַ תּפילה אויף די ליפּן. גאָרניט בעט זי פאַר זיך, נאָר פאַר די קינדער. אַזוי איז

שטערן אין דער נאַכט

זיין מאַמע שטענדיק געוועזן: „שפיל ואזיל בר אווזא ועיניה מטייפי״ — די קאַטשקע גייט נידעריק, אַבער די אויגן קוקן ווייט...

מישע דערמאַנט זיך אין דעם קליינעם שטעטל, ווי די מאַמע קויפט אַ טשווארטקע קאַרטאָפל. זי לאָזט אים ניט העלפן טראָגן. „גיי לערנען!״ שרייט זי, „פאַרליר ניט קיין צייט!״ איר געבעט איז שטענדיק געווען: „מיינע קינדער זאָלן וואַקסן תלמידי־חכמים״. אַט שטייט זי אַצינד לעבן אים און וויל ביי אים נעמען דאָס זעקל, העלפן טראָגן. ער זאָגט איר: „דו געדענקסט דאָס זעקל קאַר־טאָפל?... היינט לערן איך ניט, מאַמע. איך וועל דאָס זעקל אַליין טראָגן״. מיט שווערער מי איבערצייגט ער איר אַז ער וועט דאָס זעקל אַליין טראָגן ביז צום זאַמל־פונקט, וואָס איז שוין ניט ווייט...

זיי קומען צום וואַינקאַמאט. ער ווייזט זיינע דאָקומענטן. מ׳ווייזט אים צו וועלכער גרופע ער געהערט, און מ׳ווייזט אים אַן אָפּענעם לאָסט־אויטאָמאָביל, וואו ער דאַרף פאַרנעמען אַן אָרט. ער באַווייזט קוים זיך צו געזעגענען מיט דער מאַמען, ווי אַ שטייפער, הויכער יונגער רוס שרייט צו אים, אַז ער זאָל שוין גיין מיט דער גרופע, ווייל דער אויטאָמאָביל גייט באַלד אָוועק. ער לויפט שנעל מיט זיין גרופע. אַרויפקומענדיק אויפן אויטאָמאָביל קלייבט ער ניט זיינע שכנים. ער וואַרפט אַראָפּ זיין זעקל און זעצט זיך אָוועק באַקוועם ווי אַן אַלטער תושב. דער שווערער לאָסט־אויטאָמאָביל דערווייטערט זיך לאַנגזאַם פון דעם זאַמל־פונקט. ער שטעלט זיך אויף און באַווייזט נאָך צו זען זיין מאַמען מיט די אויגן צום הימל געוועגדט און מיט אַ תפילה אויף די ליפּן, וואָס זאָגן מסתמא: „פאַר געזונט און קום געזונט!״

אין שטויב, וואָס די רעדער לאָזן הינטער זיך, פאַרשווינדט אַלץ. מישע זעט ניט מער זיין מאַמען. זיינע אויגן קענען ניט זען, אַבער זיין האַרץ און מוח קען דער שטויב פון די רעדער ניט פאַרשטעלן. ער ליגט אַצינד אין אַ ווינקל פון דעם אויטאָמאָביל, פאַרזונקען אין טרויעריקע מחשבות, וואָס לאָזן אים ניט רוען. ער הערט די מאַמע זאָגט: „ברוך־מרדכי איז ניטאָ, דיך נעמט מען אָוועק און איך בלייב אַליין ווי אַ שטיין...״

זיי ווערן געשווינד היימיש. זיין שכן איז אים מכבד מיט אַ מאכאָרקע־סיגאַרעט. ער דאַנקט אים זייער. דער רויך באַרואיקט אים אַ ביסל. ער ווייל וויסן פון מישען וואו זיי פאָרן. דאָס זעלבע וויל מישע וויסן פון אים. אַ דריטער, הערנדיק זייער שמועס, זאָגט אַרויס זיין מיינונג אַז מ׳שיקט זיי קיין סווערד־לאָווסק, אין די מיליטעריש זאָוואָדן. מ׳שיקט זיי אויף אַרבעט, ניט אין דער

גרשון וועגראָווסקי

אַרמיי. והא ראיה: אויפן אויטאָמאָביל זענען דאָ אַ סך אינוואַלידן. ער אַליין זאָגט, ער איז אויך אַ קאַליקע אויף אַ פוס. „אויפן פראָנט דאַרף מען ניט אַזעלכע קאַליקעס", זאָגט איינער מיט איין אויג.

דאָס פאָרן וועלט לאָגגווייליק. מישע נעמט אַרויס זיין מאכאָרקע און פאָר־דרייט אַ סיגאָרעט. ער איז מכבד זיין שכן מיט מאכאָרקע. זאָל ער זען אַז ער איז אויך ניט קיין חזיר. דער רויך פאָרנעפלט אַ ביסל דעם קאָפּ. ער וואָרפט אַוועק דעם סיגאָרעט און דרימלט איין. אָבער אַ גרויס געלעכטער וועקט אים אויף. זיין שכן מיטן קורצן פוס דערציילט וויצן און אַלע לאַכן. ער דערציילט ווי אַ איד האָט טענות צו זיין געגנעראָל: „אַלע גיט מען מעדאַלן, נאָר מיר גיט מען ניט. פאָר וואָס?" וויל ער וויסן. „איך האָב פאָרגאָסן מיין בלוט פאָר מיין מוטער־לאָנד". „אַזוי?" וואונדערט זיך דער געגנעראָל, „האָסט פאָרגאָסן בלוט?" „יאָ", זאָגט דער איד. „איך מוז דאָס קאָנטראָלירן. קום מאָרגן, וועל איך דיר געבן אַן ענטפער פאָר וואָס", זאָגט דער געגנעראָל. דעם צווייטן טאָג קומט דער איד אַריין צום געגנעראָל. „יאָ", זאָגט דער געגנעראָל, „איך האָב קאָנטראָלירט. איך וויס שוין פאָר וואָס. ס'איז פאָרשריבן: דוד יאקאָוולעוויטש האָט געקראָגן צען מאָל שמיץ. עס איז טאַקע אַ סך בלוט, אָבער קיין מעדאַל קומט דיר ניט, סוואַלאַטש!" — אַזוי האָט ער פאָרווויילט דעם גויאישן עולם מיט וויטצן פון אַן אויסגעטראַכטן איד יאָקאָוולעוויטש ביז זיי זענען געקומען קיין סווערד־לאָווסק...

אין סווערדלאָווסק האָט מען זיי אָפּגעשטעלט אין אַ פאַרטיי־קלוב. פון דאָנען, זאָגט מען, וועט מען יעדן שיקן וואו ער באַלאַנגט. דער מיטן איינציקן אויג פרעגט מישען פאָר וואָס ער געפינט זיך צווישן די אינוואַלידן. פאָר וואָס שיקט מען אים ניט אויפן פראָנט? ער זעט ניט אויף אים קיין פעלער. מישע קלערט אים אויף: „איך האָב צוויי פעלערן: איך בין אַ פּוילישער און אַ איד, נאָר איך הייס ניט יאָקאָוולעוויטש. געדענק! קיין וויצן קענסטו ניט דערציילן..."

ס'זיינען אָנגעקומען פאָרשטייער פון די מיליטעריש זאָוואָדן. זיי האָבן באַ־טראַכט דעם מענטשן־מאָטעריאַל, וואָס מ'האָט זיי דאָ געבראַכט. זיי האָבן פאָר־צייכנט יעדנס נאָמען און פאָך. מישע האָט אָנגעגעבן אַז ער איז אַ מעטאַל־אַרבעטער, אַ מעכאַניקער. פון פּריערדיקער דערפאָרונג האָט ער געוואוסט, אַז מענטשן אָן אַ פאָך שיקט מען צו שווערער אַרבעט אין דרויסן, הינטערן פרייען הימל. די פרעסט דאָ זענען שטאַרקע און ער האָט ניט קיין וואַרעמע קליידונג. ער איז כמעט אַ נאַקעטער. פאָר די פרעסט האָט ער מורא געהאַט אימת־מוות.

שטערן אין דער נאַכט

אין דער בעקערייַ האָט מען אים געהויפן מעכאַניקער. ער האָט דאָרטן פון צייט צו צייט צוגעשאַרפט אַ מעסער אָדער געניצט די בוי־מאַשין, הגם ער האָט גאָרניט פאַרשטאַנען וואָס דאָס מיינט. ער האָט געזומען אַזאַ קאָרט אין זיין האַנט אַריין. וועט מען געוואויר ווערן אַז ער פאַרשטייט גאָרניט וועגן מעטאַל, אַז ער איז ניט קיין מעכאַניקער, איז ער אויף צרות. ער וועט מוזן אָרבעטן אין דרויסן, פונקט ווי די מענטשן וואָס ער האָט היינט געזען. צוועלף מענטשן שטייען מיט אַ בריגאָדיר און שלעפּן קלעצער. אָלע מוזן אויפהייבן דעם קלאַץ אייַנצייטיק און אַראָפוואַרפן אייַנצייטיק (אָלץ גייט דאָ לויט אַ באָפּעל). ס׳קומט אַ באָפּעל פון דעם בריגאָדיר, מיט זיין באַסאָוע שטימע: איינס, צוויי, דריי, געזומען! — און דער קלאַץ ווערט אַראָפּגעוואָרפן פון די אַקסלען אָדער אויפגעהויבן. אָזוי וועט ער מוזן אָרבעטן. און אויב ס׳וועט אים געלינגען אַרייַנצוקומען אין אַ זאָוואָד און זען אַ פּאָר מאָל עפּעס אַן אָרבעט, האָפּט ער אַז ער וועט זיך אויסלערנען צו זיין אַ מעכאַניקער. אַ שטיקל גמרא איז שוועריר ווי צו זיין אַ מעכאַניקער און ער האָט זיך אויסגעלערנט...

בעת ער שטייט אָזוי פאָרטראַכט וועגן זיין שריט, קומט אַ באָפּעל צו גיין אין באַראַקן. מ׳וויל זיי באַקענען מיט זייער נייער היים. נאָך אַ מאָרש פון אַ שעה אין מיליטעריישער אָרדענונג קומען זיי צום באַראַק, וואָס, ווי מ׳זאָגט זיי, וועט זיין זייער נייַע היים. מישע זעט צוויי לאַנגע רייען דריי־גאָרנדיקע פּריטשעס, אָפּגע־טיילט מיט אַ שמאָלן און לאַנגן קאָרידאָר. אויף יעדער פּריטשע — אַ שטרוי־מאַטראַץ און אַ שטרוי־קישעלע. יעדער איינער פאָרנעמט אַ פּריטשע. מישע פאָרנעמט די דריטע גאָרנדיקע פּריטשע ביים סופּיט. וועט אָלע זענען געוואָרן פאָרטיק מיט די פּריטשעס, זעט ער ס׳פאָרמירט זיך אַ לאַנגע ריי. מ׳זאָגט אים אַז דאָ שטייט מען נאָך קאָלדערס. ער שטעלט זיך אין דער ריי. דאָס גייט צו זייער שנעל. געזומען אַ קאָלדערע און געגאַנגען ווייטער. אָט קומט זיין ריי. ער זעט: דער פאָרוואָלטער פון דעם קאָלדערס־מאַגאַזין, אַ קליינער, אַ בלאָנדער, וואָס זיין מויל פאָרמאַכט זיך ניט, רעדט כסדר ניבול־פּה. זיינע קליינע אייגלעך באַ־טראַכטן יעדן איינעם בעת ער גיט אים די קאָלדערע. אָט שטייט מישע פאָר אים. זיינע אויגן מעסטן אים אַפּ פון קאָפּ ביז די פּיס. מישע פילט אַז ער ווייסט שוין אָלץ וועגן אים, אָחוץ זיין נאָמען. מיט דער אויסערגעווייַנלעכער שנעלקייט פון אַ פּיר־פּיסיקער חיה ווערט ער פאַרשוואונדן אויף אַ מינוט און קומט צוריק מיט אַ קאָלדערע אין דער האָנט. ער שרייט אויס צו אים: „דאָ האָסטו אַ קאָלדערע!״ מישע האָט ניט פאַרשטאַנען: — פאָר וואָס אַזאַ שפּרונג? פאָר וואָס האָבן ניט

גרשון וועגראָווסקי

געטויגט די קאָלדרעס פון דעם שטויס לעבן אים? — זיין קאָפּ איז געווען אַ ביסל צעמישט. אַ נייַ אַרט, מיט נייַע מענטשן. ער טראַכט אַ סך: וואָס וועט זיין זיין גורל אָפּצינדן? ער האָט ניט געקענט טראַכטן צופיל וועגן דעם אָרום. ער האָט געגומען די קאָלדרע און אַוועקגעטראָגן צו זיין פריטשע. ער האָט באַטראַכט נאָר אַ מאָל זיין פריטשע און די פריטשעס פון זיינע שכנים. זיין שכן פון דער אונטערשטער פריטשע רעדט מיט אים וועגן וועטער. ער זאָגט אים אַז היינט וועט זיין אַ קאַלטע נאַכט. ער וווייזט אים אָן, אַז די באַראָקן זענען ניט פּאַר ווינטער, נאָר פּאַר זומער. אָלץ איז דאָ אָפּן. אפילו די קאָלדרע איז ניט פּאַר ווינטער. ער וווייזט אים די קאָלדרע וואָס ער האָט נאָר־וואָס געקראָגן; ניט קיין זייער גראָבע, אָבער אַ וואָלענע. ער וויל זען מישעס קאָלדרע. ער וועט שטיל, פּאַרלירט דאָס לשון, וועט ער באַטראַכט מישעס קאָלדרע. זי איז דין ווי אַ ליילעך. אָצינד האָט מישע פּאַרשטאַנען דעם פּאַרוואָלטערס שפּרינגען; ער האָט געגעבן דעם איד אַ „מציאה": — נאָ און פּריי זיך! — מישע האָט אָנגעהויבן בעסער צו פּאַרשטיין די גלייכהייט אין ראָטן־פּאַרבאַנד. אָבער מ׳טאָר ניט רעדן. מ׳דאַרף דאָס אַראָפּשלינגען. ס׳קען זיין נאָך ערגער.

מיט די דאָזיקע געדאַנקען שפּאַצירט מישע הין און צוריק אין דעם קאָרידאָר, די שאַרפּע, שטעכיקע אויגן פון דעם מאָגאַזין־פּאַרוואָלטער באַגעגנט ער ווידער. מישע זעט אַז דער פּאַרוואָלטער האָט אים אָנטדעקט. ער קען שוין אים און זיין משפּחה... זיין אידישע נשמה זאָגט אָן צו זיין פּאַרזיכטיק מיט אים; ער האָט פיינט אַ איד...

שפּעטער, נאָר דעם ספּעקטאַקל פירט מען זיין גרופּע צו צעך נומ׳ 225. דאָס איז אָן אָפּטיילונג פון דעם גרויסן מיליטעריש־זאָוואָד, „אוראל־מאש". מ׳באַקאָנט זיי מיטן נאָטשאָלניק פון דער ערשטער אָפּטיילונג, „טאַווארישטש סאמארין". סאָמאָרין, אַ דאָרער און הויכער, אָן אַ שטיקל פּלייש אויף זיך, זיין פּנים געשטופּלט, מיט אַ כיטרען קוק אין זיינע קעצישע אויגן, האָט אָלעמען שנעל באַטראַכט. ער רעדט זיך דורך מיט זיין באָלעבאָס, דעם „צעך־קאָם". ער לייענט דורך אָלעמענס דאָקומענטן. איין דאָקומענט בלייבט אים איבער אין זיין האַנט. די רעשט פּאַפּירן גיט ער צוריק. ער רופט אויס מישעס נאָמען. אַ שטייפער, פונקט ווי ער וואָלט אַראָפּגעשלונגען אַ שטעקן, שטייט ער לעבן אים און קלאַפּט אים אין דער פּלייצע: „אָזעלכער ווי דו איז מיר שטאַרק נויטיק. מיר דאַרפן מעכאַניקערס!" מישען גייט דורך אַ קעלט דורך זיינע ביינער. ער זעט אַז מ׳האָט אים אויסגעקליבן פון דער גאַנצער גרופּע. די אָנדערע האָט מען געשיקט

שטערן אין דער נאַכט

ווייטער איבער דעם צעך. ער איז דאָ געבליבן אַליין פון דער גאַנצער גרופּע. דער שטייפער סאַמאַרין איז זיין באַלעבאָס אַצינד. זיין געשטופּלט פּנים און קעצישע אויגן וואַרפן אויף אים אָ שרעקלעכע מורא. ער וויל אים זאָגן: „טאָווארישטש סאמארין, איך בין ניט קיין פּולער מעכאַניקער. איך בין אָ העלפער פון אָ מעכאַניקער". אָט גייט ער צו. פלוצלינג הערט ער, סאַמאַרין שרייט צום יונגן, בלאַנדן רוס באַשמאַקאָוו: „גיי ווייז אים די ערשטע אַפּאַראַציע אויף דער בוי־מאַשין", באַשמאַקאָוו קומט צו אים מיט אָ שמייכל און באַקאַנט זיך מיט אים. שטיל גייט מישע אים נאָך. ער פּירט אים צו אָ גרויסער בוי־מאַשין. מישע לייענט: „הערבערט", געבויט אין דייטשלאַנד. ווייזט אים אַן אויף אָ שוועריע מאַסע אַלומיניום. ער קלערט אים אויף, אַז פון דעם רויען אַלומיניום ווערט אויסגעאַרבעט אָ „קאטער", דאָס הייסט: אָ קאַסטן (קאַראַפקא) מיט צאָן־ רעדער. אין דעם קאַסטן גייט אַריין דער גאַנצער מעכאַניזם פון דעם טאַנק 34, וואָס דאַרף ראַטעווען דעם ראַטן־פאַרבאַנד און די גאַנצע וועלט פון היטלערן. „פאַראַן צוויי אַזעלכע קאַרפוסן, אָ רעכטער און אָ לינקער", רעדט זיך באַשמאַ־ קאָוו געלאַסן. ער ציילט די ווערטער. אַלע מאָל פרעגט ער איבער: פאַרשטייסט וואָס דו דאַרפסט טאָן?" ער פאַרקאַטשעט זיך די אָרבל און ווייזט אים: „אין יעדן קאַרפוס דאַרף מען אויסבויערן דרייסיק לעכער. שפּעטער אַרבעט מען אויס געווינטן און מ'מאָנטירט אַריין דעם מעכאַניזם. דאָס רופט זיך „קאטער". אין קורצן: דאָס מיינט — דער קאַסטן מיט די ציין־רעדער". באַשמאַקאָוו קלערט אים אויף ווייטער: „ דו זעסט? די גרויסע, מעכטיקע בוי־מאַשין? דו הערסט די געוואַלדן וואָס זי מאַכט? דאָס אַלץ מיינט גאָרניט. דער עיקר איז דער קליינער שטאָלענער בויער. ער טוט די אַרבעט. וועז דו צעברעכסט אָזאָ בויער, ביסטו אויף גרויסע צרות. מ'דאַרף אָנגעבן אָ באַריכט אין שריפט, פאַר וואָס ער איז צעבראָכן געוואָרן, און דער נאַטשאַלניק דאַרף אונטערשרייבן. די סיבה דערפון איז ווייל ס'איז שווער צו באַקומען אָזאָ בויער. די בויערס קומען פון אַמעריקע". ער ווייזט אים אויפן בויער קליינע ווערטער: יו.עס.איי. וואָס באַשטעטיקט זיינע ווערטער. „און גאָנץ באַזונדער דאַרפסטו וויסן אַז אַלומיניום איז אָ ווייכער מעטאַל. אויב אָ צעבראָכענער בויער בלייבט שטעקן, איז זייער שווער אַרויסצו־ נעמען. מ'דאַרף אָ סך אַרבעטן אַרויסצונעמען די צעבראָכענע שטיקלער. און אויב מ'קען ניט אַרויסנעמען, איז דער גאַנצער קאַרפוס שמעלץ..."

נאָך דער לעקציע פרעגט ער מישען אויב ער וועט קענען אַרבעטן. „יאָ", ענטפערט ער, „איך בין גרייט". ער נעמט איבער די אַרבעט ווי אָ מענטש מיט

גרשון וועגראָווסקי

גרויס פּראָקטיק. ער פּאַרטיקט אויס איין „קאָטער", דעם לינקן, און נעמט זיך צו דעם רעכטן. באַשמאַקאָוו העלפט אים פּאַרפּעסטיקן דעם „קאָטער" אויף דער מאַשין. דער נאַטשאַלניק פון דער אָפּטיילונג, סאמארין, גייט דורך. מישע הערט דעם באַריכט, וואָס באַשמאַקאָוו גיט אים אָפּ: „ער איז אויסגעצייכנט". „דו האָסט אים געזאָגט אַלע כללים?" פרעגט סאמארין „יאָ", ענטפערט באַשמאַקאָוו, „איך האָב אים געזאָגט און ער ווייס". „דו זעסט? סאמארין איז ניט קיין דוראָק. איך האָב אים אויסגעקליבן, איינעם פון דער גאַנצער גרופּע, ווייל איך האָב געזען אין זיינע דאָקומענטן: ‚מעכאַניקער'. פּאַרשטייַ", זאָגט סאמארין, „מ'קען ניט מסכים זיין מיט זייער סיסטעם, איך מיין מיט די קאָפּיטאַליסטישע לענדער, אָבער בעלי־מלאכות האָבן זיי זייער גוטע. דאָרטן, אַז איינער זאָגט אַז ער איז אַ מעכאַניקער, איז ער אַ מעכאַניקער, ניט אַזוי ווי דאָ ביי אונדז — יעדער איינער רופט זיך מעכאַניקער".

מיט אַ שמייכל באַווייזט ער זיך לעבן מישען בוי־מאַשין. ער הייסט אים זיך אָפּרוען. ער פרעגט אים צי ער רייכערט. ער גיט אים אַ האַנטפול טאַבאַק און די „פּראַוודא", ער זאָל אָפּרייסן אַ שטיק פּאָפּיר און מאַכן אַ ציגן־פּיסל. ער ווייזט אים ווי אַזוי צו וויקלען דעם סיגאַרעט...

דער טאַבאַק איז געווען ווי „שעצקע", געשניטן, אָבער זייער געשמאַק צו רייכערן. מישע האָט שטאַרק הנאה געהאַט. סאמארינס געשטופּלט פּנים און זיינע קעצישע אויגן האָבן זיך אָצינד געביטן. ער זעט ניט אויס אַזוי מגושמדיק און שטרענג. ער זעט אויס מילד, פריינדלעך, חבריש. הינטער אַ וואָלקן רויך, פון דעם שעצקע־טאַבאַק, זיצן זיי אָצינד אויף דעם ראַנד פון דער בוי־מאַשין, ווי צוויי גלייכע מענטשן און זיי שמועסן...

סאמארין פרעגט אים צי ער האָט אַ וואַרעמע פּופּייקע (קורטקע). ער גיט אים צו פּאַרשטיין: ס'איז שוין אָקטאָבער. דער ווינטער איז ביי דער טיר. דאָ איז דער ווינטער זייער אַ קאַלטער. סווערדלאָווסק רעכנט זיך סיביר. מ'דאַרף זיין אָנגעטאָן וואַרעם. ווען זיין ענטפער איז אַז ער האָט ניט, זאָגט ער אים צו אַז ער וועט זיך באַמיען צו קריגן פּאָר אים אַ פּופּייקע און וואַלינקעס. אין דעם שמועס קומט צו רייד וועגן די בראָקן. סאמארין זאָגט אים, אַז פון די בראָקן וועט ער ניט האָבן ווייט צו קומען אין זאָוואָד. דאָס איז אַ גרויסע מעלה אין ווינטער, ווען דער פּראָסט איז שטאַרק. ער דערציילט אים אַז מ'האָט אים געגעבן אַ דינע קאָלדערע, ווי אַ ליילעך. לויט זיין מיינונג האָט מען אים געמאַכט פּאָר אַן אויס־נאַם; די אָנדערע אין זיין גרופּע האָט מען געגעבן בעסערע קאָלדערעס. „אַזוי?

שטערן אין דער נאַכט

דער מנוול, דער קרימינאַלניק!" צעשרייט זיך סאמארין. זיין פנים צינדט זיך אָן ווי אַ פייער. איך וועל אים די גאַלדענע ציין מיט די באַקציינער אַרויסרייסן, דעם מאַסקאל! זאָג מיר נאָר וואו איז דיין פּריטשע און נומער. איך וועל באַלד דאָס דערליידיקן. לויט זיין פונקציע, איז ער בלויז אַ היטער. וויל ער ווערן אַ באַלעבאָס. ער דאַרף האָבן דרך־ארץ פאַר אַן אַרבעטער!" שרייט סאמארין. מישע גיט אים זיין נומער פּריטשע. סאמארין גיט אים צו פאַרשטיין, אַז ס'זענען דאָ מענטשן, וואָס קענען אָפּטאָן דאָס ערגסטע, אויב זיי ווייסן אַז עס וועט זיי אָפּגילטן ניט צו ווערן באַשטראָפט. אָבער אויב ער ווייס אַז ער קען קריגן אין די ציינער אַריין, האָט ער מורא...

דאָס איז געווען מישעס ערשטער שמועס מיט זיין נאַטשאַלניק סאמארין. ער האָט אים פאַרשטאַנען: אי ער קען זיין גראָב, אי ער קען זיין מענטשלעך און אַ פריינד. ווי אַ איד, דאַרף ער זיין דער בעסטער, צו ווייזן אַ ביישפּיל פאַר אַנדערע. מיט גרויס פלייס האָט מישע זיך געמומען צו דער אַרבעט, צו פאַרשטיין און לערנען. ער האָט שטודירט יעדעס שרייפל פון דער בוי־מאַשין און פון דעם „קאטער". ער האָט אַלץ פאַרגעסן. זיין אייניציקער ציל איז אָפּצינד צו פאַרשטיין און קענען...

פון דעם ערשטן טאָג אַרבעט איז ער אַ מידער אָוועקגעפאַלן אויף זיין פּריטשע, אַ שטאַרק אויסגעשעפּטער. ניט געהערט דעם טומל וואָס זיין נאַטשאַלניק סאמארין האָט געמאַכט צוליב אים. ער האָט ניט געפילט ווי מ'טוישט אים די דינע קאָלדערע אויף אַ דיקע. סאמארין האָט פאַראדירט מיט דער קאָלדערע. דאָס זידלען און שרייען וועקן אים אויף. סאמארין אָנטשולדיקט זיך פאַר דעם טומל, זאָגט אים נאָך אַ מאָל: „ס'זענען דאָ מענטשן, אַז דו גיסט זיי ניט אין דער מאַרדע, קענען זיי טאָן דאָס ערגסטע..."

ס'איז געווען דאָס יאָר 1943. די היטלעריסטישע חיילות, אומעטום וואו זיי שטעלן אַ פוס, זייען טויט און פאַרוויסטונג. אייראָפּע איז פאַרפלייצט מיט דער דייטשישער פעסט. די וועגן און שטעגן פון פוילן און רוסלאַנד זענען דורכגעזאָפט מיט אידיש בלוט...

די היטלעריסטישע חיה ליגט שוין בייַ די טויערן פון סטאַלינגראָד, אַ פאַרוואונדעטע. ס'זענען דאָ סימנים אַז מ'אָגט זי צוריק. אָבער דאָך לעבט זי נאָך און איז שטאַרק. „אונדזער ציל איז צו יאָגן דעם שונא ביז בערלין! פאַרניכטן דער־הרגענען, אומברענגען, אַז ס'זאָל ניט בלייבן קיין שרידופּליטו!" אַזוי טוען

גרשון וועגראָווסקי

שרייען די ראַדיאָ־יהלכערס אין טאָנק־זאָוואָד, וואו מישע פּערצאָוויטש איז מאַביליזירט. זיי רופן אַז יעדער איינער זאָל פּאַרגרעסערן זיין נאַרמע און אַרויס־געבן אַ סך און גוט. מישעס אידישקייט און מענטשלעכקייט לאָזן אים ניט זיין פויל, אַדער שפּילן זיך, רוען, וועלן קיינער זעט ניט. ניט מישע. ער וויים זיין אויפגאַבע אין דער שרעקלעכער צייט, וועלן מיליאָנען מענטשן גייען אפֿ אין בלוט, און זיין אידישע וועלט ברענט. ער פילט אויס זיין צייט מיט שווערער אַרבעט. קיין איין מינוט פון די 12 אַרבעטס־שעהן גייט ניט ביי אים לאיבוד. זיין גאַנצער כוח און שכל ליגן אַצינד אין די שרייפלעך פון דעם טאַנק 34, ער זאָל זיין גוט צו שלאָגן דעם שונא...

מישע קען דעם שונא. ער קען דעם פייער־אונטערצינדער. ער האָט די היטלעריסטישע חיה געזען ביים איינעמען וואַרשע. ער קען ניט פאַרגעסן די אכזריותן וואָס ער האָט געזען באַלד ביי זייער אַריינקומען אין שטעטל. אָט גייט זיך אַ איד, ר׳ משה מגדל. מסתמא וויים ער נאָך ניט וועגן דעם גרויסן אומ־גליק, אַז די דייטשן זענען שוין דאָ אין שטעטל. אָדער ער וויים יאָ, אָבער וואָס קען ער טאָן? דאָונען דאָרף מען, טאָקע וויל ס׳איז אַ צרה. דאָונען אידן. און ער גייט אַצינד צום אַמשינאָוער שטיבל, מיטן טלית און תפילין אונטערן אָרעם, דאָונען. פלוצעם שרייט אַ דייטש: „האַלט! האַלט!״ ער האָט ניט באַלד דער־הערט. אין איין אויגן־בליק קומט אַ טראַך, און נאָך אַ מאַל: טראַך! ר׳ משה פאַלט ווי אַן אונטערגעזעגטער בוים. זיין טויט איז געקומען פלוצלינג, אומגעריכט. ער איז געווען אָנגעשפּאַרט מיטן קאָפּ אין דער וואַנט פון אַמשינאָוער שטיבל. ער איז געווארן באַלד פאַרגליווערט און פאַרשטיינערט אין דער זעלבער פאָזע, מיטן זעלבן אויסדרוק ווי ביים לעבן, נאָר מיטן קליינעם בלוט־סימן אויף דער לינקער שלייף, און דער טלית ביי זיין זייט, אויף דער ערד. מישעס יינגערער ברודער ברוך־מרדכי האָט דאָס געזען. איז ער געקומען אין שטוב, וויים ווי קאַלך, ניט געקענט רעדן. ער איז אַרויף אויפן בוידעם און איז אַריין אין קוימען. בשום־אופן האָט מען ניט געקענט ווירקן אויף אים, אַז ער זאָל אַרויסקומען פון דאַרטן, ביז מ׳האָט אים געזאָגט: „מ׳יאָגט אַרויס די אידן פון שטעטל. מען טרייבט זיי צו דער רוסישער זייט. זיי זאָגן דאָס ניט. אָבער מען פאַרשטייט אַזוי. ‚שוין פאַרלאָזן׳ שרייען די דייטשן, ‚אָדער דערשאָסן וועלן׳ יעדער איינער כאָפּט עפּעס וואָס ער קען. מ׳כאָפּט עפּעס פון דעם האָב און גוטס און מען לויפט. מ׳האָט מורא זיך אומצוקוקן אויף צוריק...״

ברוך־מרדכי איז אַראָפּ פון בוידעם, געגומען אַ ליילעך, איינגעוויקלט אַ

שטערן אין דער נאַכט

דעק און אַ קישן און צוגעבונדן דעם ליילעך אויף זיך, ווי להבדיל אַ איד אַ טלית, און געלאָפן. קיינער האָט אים ניט געקענט נאָכיאָגן...

מישעס געדאַנקען פליען אַצינד אַוועק ווייט פון דער בוי־מאַשין, וואו ער אַרבעט. ער גייט דורך נאָך אַ מאָל דעם וועג פון וואַרשע קיין ביאַליסטאָק. פאָר־מאַטערט, הונגעריק און דורשטיק, לויפט ער אַצינד פון וואַרשע. געווען ביי דער פאַרטיידיקונג פון וואַרשע. וועו וואַרשע איז געפאַלן, האָט ער באַשלאָסן צו לויפן אַהיים, געוואויר ווערן, וואָס הערט זיך אין דער היים, אין דעם קליינעם שטעטל. וואַרשע ליגט כמעט ווי אַ חורבה. די דייטשן כאָפן אויף אַרבעט. מיט פאַרשיידענע אומוועגן רייסט ער זיך אַרויס פון וואַרשע. די זיבעציק קילאָ־מעטער מאַכט ער אַדורך מיט פחד און אנגסט. די דייטשישע אַרמיי מאַרשירט איבער אַלע וועגן. אָן כוחות דערשלאָגט ער זיך צו זיין באַליבטן שטעטלדיקן וואַלד. אָט אָט וועט ער זיין אין דער היים, טרוימט ער. ער וועט זיך זען מיט דער מאַמען, שוועסטער, ברודער. ער גייט אויף דער סטעזשקע, וואָס איז אים גוט באַקאַנט פון זיינע פריסטע יאָרן. ער שפּאַנט מיט שנעלע טריט. ס׳זעט זיך שוין דער סוף פון וואַלד. באַלד וועט ער ווייטן אַלץ. אָבער אָט זעט ער, זיין ברודער ברוך־מרדכי, מיט אַ פּאַק אויף זיינע פלייצעס, און הינטער אים דאָס שטעטל אידן, גייט אים אַנטקעגן...

דאָס באַגעגענען זיך מיטן ברודער איז געווען אַזוי קאַלט, געפרוירן, אַז ער האָט אים פשוט ניט דערקענט. דאָס איז דער זעלבער ברוך־מרדכי? ער רעדט גאָרניט. ער פרעגט גאָרניט. נאָר די ווערטער הערט ער פון אים: „קום! שטיי ניט! גיי ניט צוריק! זיי קענען שיסן!״ „ברוך״, פרעגט מישע, „וואו איז די מאַמע?״ „קום!״ הערט ער פון אים נאָך אַ מאָל די זעלבע ווערטער, „זיי גייען הינטער אונדז. מיר וועלן זיך שפּעטער פאַראייניקן. קום! גיי ניט צוריק!״ מישע איז אָן מאַכט. ער האָט שוין צוויי טעג ניט טועם געווען אַ שטיקל ברויט. דאָס האָרץ חלשט אים. ער פרעגט: „אפשר האָסטו אַ שטיקל ברויט?״ ברוך־מרדכי כאַפט אַ בליק אויף זיין ברודער. ער זעט זיין שוואַרץ פאַרפינצטערט פנים. ער הערט, ער בעט ביי אים אַ שטיקל ברויט. טרערן באַווייזן זיך אין זיינע בלויע אויגן. ער הייבט אָן עפּעס צו רעדן: „זיי זענען געשטאַנען מיט די ביקסן. מ׳האָט מורא געהאַט פאַרן לעבן. ס׳איז גראָד געווען ברויט אין שטוב. איך האָב געקענט נעמען, נאָר מ׳האָט מורא געהאַט. די מאַמע האָט אויך ניט געמעמען. איך האָב בלויז געמומען די דעק מיטן קישן פאַר דער מאַמען. וואו מיר זאָלן ניט קומען וועו די נאַכט פאַלט צו, וועט זי האָבן אויף וואָס דעם קאָפּ אַנצושפּאַרן. מישע

גרשון וועגראָווסקי

מאַכט שלום מיטן געדאַנק אַז מ׳דאַרף גיין הונגעריק. און ער גייט לעבן זיין ברודער מיטן גאַנצן שטעטל. מישע וויל העלפן זיין ברודער טראָגן די דעק מיטן קישן. „גיב מיר אַ ביסל צו טראָגן", בעט ער זיך ביי אים. „ניין", זאָגט ברוך־מרדכי, „דו האָסט ניט געגעסן. דו האָסט ניט קין כוח. אָחוץ דעם, די מאַמעס דעק איז אַ גרויסע מצווה צו טראָגן. לאָמיך האָבן די מצווה". מישע פרעגט נאָך אַ מאָל: „וואו איז די מאַמע?" „זי גייט, קום!" מישע זוכט דער מאַמען אין דעם עולם, אָבער ער קען זי ניט געפינען. ברוך־מרדכי זאָגט: „קום, מיר וועלן זיך פאַראייניקן שפעטער".

זיי האָבן זיך טאַקע מיט איר פאַראייניקט אַ פאָר וואָכן שפעטער אין אַ שטעטל פּאָלאָצק, אין וויס־רוסלאַנד. דאָרטן האָבן זיי זיך שוין געהאַט צו ביסלעך איינגעאָרדנט. מישע האָט געאָרבעט אויף דער אייזנבאַן. ברוך־מרדכי האָט געאָרבעט אין אַן ארטעל. זיי האָבן שלום געמאַכט מיטן גורל. אָזוי איז עס. מ׳דאַרף דורכמאַכן נאָך אַ גלות, וואָס מ׳רופט רוסלאַנד. אָבער פלוצלינג קומט אַ נייער „לך־לך". לויף פון דאָנעז! דער דייטש יאָגט וויידער. ס׳איז דער 22־טער יוני, 1941. מישע איז פאַרזונקען אין די געדאַנקען וועגן זיין וועג ביז סווערד־לאָווסק. ער טראַכט וועגן זיין ברודער ברוך־מרדכי, ווי אָזוי ער האָט אים פאַר־לוירן. זיין געדאַנק שפרינגט אַריבער צו דער מאַמען אין וויערכנע־אוראלסק. ער זעט די מאַמע אַליין אין דעם קליינעם צימער. זי זיצט פאַרזאָרגט, די טערען זענען ביי איר שוין אויסגעטריקנט פון זאָרגן און בעטן אירע קינדער זאָלן ווערן באַשיצט און זיי זאָלן גיין אין די ריכטיקע וועגן. ער איז אַריינגעפאַלן אין אַ נעץ פון געדאַנקען, וואָס רייסן פון אים שטיקער. ער האָט גאָרניט באַמערקט ווי דער מאַטאָר פון דער בוי־מאַשין האָט אָנגעהויבן צו רויכערן. „אוי!" קומט אָן אינער־לעכער געשריי, „דער מאַטאָר ברענט!" ער זעט אַ פייער. שנעל, מיט גרויס ענינטשאַפט פון אַ בעל־מלאכה, פאַרמאַכט ער די עלעקטרישע קראַפט. שפעטער גיסט ער אַ סך נאַפט וואו מ׳דאַרף, און דער מאַטאָר אַרבעט ווידער...

נאָך דער געשעעניש באַשליסט מישע ניט מער צוצולאָזן זייטיקע ג׳־דאַנקען אין קאָפּ אַריין. ס׳איז ניט גוט. עס קען זיין גאָר געפערלעך. ווען זיין נאַטשאַלניק סאמארין זאָל דאָס וויסן, וואָלט ער פאַרשוואונדן אָזוי ווי אַנדערע צענדליקער מענטשן, וואָס האָבן דאָ געאָרבעט און זענען פאַרשוואונדן אָן אַ שפור. ס׳דערמאָנט זיך אים באַשמאַקאָוו, אַ וואויילער מענטש, ניט געהאַט קיינע פאַראורטיילן וועגן מענטשן, געאָרבעט שווער און גוט. געהאַט מיט סאמארינען אַ דורכרייד און באַלד פאַרשוואונדן. ניטאָ מער באַשמאַקאָוו. מ׳וויס ניט וואו,

שטערן אין דער נאַכט

וועך, וואָס. דעם זעלביקן גזר־דין האָט געטיילט דער שוועך אַרבעטער פּיעטראָוו. אָווק אין דער אייביקייט פּאָר אַ וואָרט, וואָס ער האָט געזאָגט סאמארינען. סאמארין האָט דאָס וואָרט ניט געקאָנט פֿאַרדייען. אויפן צעטל האָט מישע אַ סך, נאָר ספּעציעל די מענטשן, פּיעטראָוו און באַשמאַקאָוו, קען ער ניט פֿאַרגעסן, ווייל ער האָט געאַרבעט מיט זיי האָנט אין האָנט, געלערנט פון זיי. אָבער פּאָר סאמאַרינען מיינט אַ מענטש גאָרניט. אַ וואונק אין די הויכע פענצטער איז געגנוג, און דו זעסט אים ניט מער. איין חבר זיינעם טאָלערירט סאמארין. דאָס איז כאָכלאָוו, זיין חבר פון פלעשל. סאמארין איז אַ געפּער־ לעכער טרינקער. כאָכלאָוו העלפט אים אַרויס אויף דעם געביט. טאַקע כאָכלאָוון האָט מישע געפרעגט: „וואו איז פּיעטראָוו? מ׳זעט אים ניט. ער איז קראַנק?" „ניין", זאָגט כאָלכאָוו, „מ׳האָט אים אַרעסטירט". „פּאָר וואָס?" וויל מישע ווייסן. „ער האָט עפּעס געזאָגט סאמאַרינען". אין עטלעכע טעג אַרום קומט כאָכלאָוו און דערציילט מישען, אַז פּיעטראָוו איז געשטאַרבן, ניט געקענט אויסהאַלטן דעם רעזשים אין טורמע. דעם חשבון־הנפש האָט מישע געהאָט נאָך דעם פּייער. סאמארין איז ניט געווען אין זאָוואָד. ער האָט דאָס ניט געזען. ניט אַנדערש נאָר גוטע מלאכים שטעלן זיך איין פּאָר אים, אַדער דער מאַמעס געבעט...

סאמארין האָט וועגן דעם רויך און פּייער ניט געוואוסט. קיינער האָט אים ניט דערציילט. אָבער ער לאָזט מישען ניט לעבן. אויף יעדער קליניקייט האָט ער געשפּיגן מיט ווערעם. אָט מאָכט זיך, מישע צעברעכט אַ בויער. סאמארין הערט דעם טראָסק. ער איז דאָ ביי דער מאַשין. זיין ווערעמדיק מויל גייט אויף שרויפן. סאמארין לאָזט ניט מישען גיין אַהיים רוען. נאָך זיין נאָכטיקן שיכט פון 12 שעה, האָט ער געמוזט שטיין שעהן לאַנג און מיט גרויס פאַכמענישקייט אַרויסשלעפן פון דעם „קאטער" די צעבראָכענע שטיקלעך פון דעם בויער...

געווען צייטן וועך מישע האָט ניט מורא געהאָט פּאָר סאמארינען. ניט געקוקט אויף דער שוועך אַרבעט, איז מישע געווען שטאַלץ ביי זיך, ווייל ער האָט געפּילט אַז קיינער קען אים ניט פֿאַרטרעטן. אפילו דער פּלעשל־חבר פון סאמארינען, כאָכלאָוו, האָט געדאַרפט אַנקומען צו אים. וועך ער האָט צעבראָכן דעם בויער, אַדער געדאַרפט טאָן אַ קאַמפּליצירטע אַרבעט, האָט ער געפרעגט אַן עצה ביי מישען. ער האָט געוואוסט אַז מ׳דאַרף אים. סאמארין וועט זיך ניט קענען באַגיין אַן אים. האָט זיך מישע דערלויבט אפילו אַ הויך וואָרט צו רעדן, מעשה גרויסער פאַכמאַן. ער האָט געטראָכט: פּאָר אַ בעל־מלאכה האָט מען דרך־ארץ אויף דער גאַנצער וועלט, אפילו אין רוסלאַנד...

גרשון וועגראָווסקי

אָבער דער פאַל מיטן פייער האָט מישען ווי אויפגעוועקט... „זיי ניט אַזוי שטאַלץ ביי זיך. גרעסערע קענערס פון דיר זענען דאָ אויסגעטריקנט געוואָרן און ס׳איז ניטאָ קיין זכר פון זיי. געדענקן?״ רעדט מישע צו זיך. „דו ביסט ניט אין גערער שטיבל, מיט אנשי־שלומנו, נאָר מיט אַ באַנדיט סאמארין, וואָס ווייס ניט וועגן יושר און רחמנות. דיין לעבן ליגט אין זיינע הענט. און באַזונדער געדענק, מישע, אויף דעם טאָנק 34 קוקט מען פון די גאָר הויכע פענצטער. ער איז דער בעסטער וואָפן אויפן פראָנט״. דער חשבון־הנפש האָט געפירט מישען אויף אַנדערע וועגן...

פון מישעס הענט איז אַרויסגעקומען די בעסטע אַרבעט, ער איז געוואָרן באַוואוסט אין זאַוואָד און אויסער דעם זאַוואָד. דער „אוראל מאש״ בולעטין האָט געשריבן וועגן מישען אַז ער איז אַ סטאַכאַנאָוויץ, אַן אַרבעטער פון ערשטן גראד. אַ פלאַקאַט מיט קידוש־לבנה־אותיות בייס אַריינגאַנג צו לענינסקי גאַס נום. 50 האָט אַנגעזאָגט: „מיר באַגריסן דעם חבר מישע פערעצאָוויטש! ער פירט אויס דעם פלאַן אויף 250 פראָצענט״. אַזוי האָט מישעס שטערן געלויכטן גאָר ווייט. ער איז געגאַנגען אַלץ העכער און העכער אויפן לייטער.

קיין אָפרו האָט מען ניט געגעבן. מען האָט כסדר געפאָדערט „דאָוויי!״ (גיבו!), ווען מישע האָט אויסגעפאָרטיקט פינף „קאטערס״ אין זיין שיכט, האָט מען פאָרלאַנגט מער. האָט ער אויסגעפאָרטיקט זעקס, האָט מען געפאָדערט מער. קיין אָפרו איז ניט געווען. סאמארינען האָט מען אַלע מאָל געהרופן צו אַ מיטינג אין די הויכע פענצטער. מ׳האָט געשריגן צו אים: „דאָוויי!״ ווען סאמארין האָט זיך באָוויזן נאָך אַזאַ מיטינג, איז ער געווען ווילד, משוגע, געהעוועט ווי אַ חיה. ס׳איז געווען אוממעגלעך צו רעדן צו אים. ער גיט מישען אַן אויפגאָבע: היינט זיבן „קאָטערס״! דאָס מיינט: זיבן טאַנקן! מישע נעמט אָן די אויפגאָבע רואיק. אָבט אין דער פרי זענען געשאָנען זיבן „קאָטערס״ אויסגעשטעלט ווי סאַלדאָטן. מישע האָט געקלעטערט העכער און העכער. ס׳האָט ניט געקענט זיין קיין אָפרו, ווייל ס׳איז דאָס יאָר 1943. דער פראָנט פאָדערט און מישע פאָר־שטייט זיין אויפגאָבע. ווי אַ איד האָט ער זיך איינגעשפאָנט אין דעם שוערן וואָגן און ער שלעפט. סאמארין שטייט מיט דער בייטש און טרייבט אַלעמען. ער שרעקט יעדן מיט טורמע. ער טיילט איין יאָרן, איינעם אָבט, איינעם צען, און אַנדערע — אייביקע טורמע. אַזוי וואַרפט ער אָן אַ פחד אויף יעדן איינעם. פאָר יעדן קליינעם אָפנייג דראָט ער מיט יאָרן טורמע. פאָר זיין שפּעט („פראָגול״) דראָט „יאָרן״. טורמע איז געווען אַ גוטע בייטש, פאָר וועלכער יעדער איינער

שטערן אין דער נאַכט

האָט מורא געהאַט. אָבער מורא און פּחד שאָפן ניט ביים מענטש אַ ווילן צו בויען און שאַפן. ס׳איז גורם אין אַ געוויסער מאָס דאָס פּאַרקערטע. צו צעברעכן און פּאַרניכטן דעם מענטשן — דאָס יאָ, אָבער ניט צו בויען אַ 34־טאָנק, וואָס פּאָדערט גרויס פּאָכמענישקייט. דער צעך 225 איז הינטערשטעליק. מ׳גיט ניט אַרויס געוג טאָנק־טיילן. און דער פּראָנט פּאָדערט. דער פּראָנט שלינגט איין מער און מער, אַ סך מער ווי מען פּראָדוצירט...

„יאָגן און איבעריאָגן!" אַזוי שרייען אַראָפּ די פּלאָקאַטן פון די וועגן. זיי רופן אַרויסצוגעבן „אַ סך און גוט", קאָליטשעסטוואָ און קאטשעסטוואָ (כמות און איכות). מ׳זוכט וועגן ווי אַזוי צו פּאַרגרעסערן די פּראָדוקציע. מען אָגיטירט, מ׳רוקט אַרויס אין די פּראָנט־רייען העלדן, סטאכאנאָווצעס. מ׳גיט זיי מעדאַלן. מ׳שרייבט וועגן זיי אין די בולעטינען. אָבער די פּראָדוקציע גייט זייער פּאַמעלעך...

האָט די אָנפּירערשאַפט אָנגעהויבן אַרויסצוגעבן טאָלאָנען אויף זופּ. יעדער אַרבעטער האָט געקענט קריגן אַ צוגאָב־זופּ, וואָס איז באַשטאָנען פון אַ קרויט־באלאנדע מיט אַ פּאָר לאָקשן וואָס שווימען אַרום. צו די 800 גראַם ברויט האָט מען צוגעגעבן נאָך אַ 100 גראַם ברויט. מ׳האָט געטיילט פּופּייקעס און וואַיליקעס. מ׳האָט געשאָפן אַ היגיענישע קאָמיסיע, וואָס האָט קאָנטראָלירט ריינקייט אין די באַראַקן, אונטערזוכט יעדן איינעם, צי ער איז דורכגעאָנגען אַ „סאָניטאַרניא אַבראַאָטקא". אַ סך האָבן געליטן פון דער דריטער מכה, „כינים", האָט מען געדאַרפט אויספּאַרען גוט די מלבושים אין אַ באָד. די נאָטשאָלניקעס, אויפזעערס, האָבן געקראָגן לעדערנע מאָנטלען, געשיקט פון דער אָמעריקאָנער אַרבעטערשאַפט, און פלעשלעך וואָדקע...

סאמארין און זיין פלעשל־פרייַנד כאָכלאָוו האָבן אויפגעלעבט. איין קלייניקייט! מ׳גיט וואָדקע. סאמארין איז דער וואָס דאַרף זאָגן, וויר ס׳זאָל קריגן וואָדקע. ער ווייזט אַן אויף זיין פרייַנד כאָכלאָוון, און כאָכלאָוו האָט געגעבן צוריק סאמארינען. הכלל, ס׳איז דאָ צו געבן אַ זיפּ...

נאָכן אויסזיפּן אָזאַ פלעשל הינטער דער וואָנט פון בית־הכסא, איז כאָכלאָוו געקומען אַ שווייגער, אַן לשון. נאָר ער האָט געהאַלטן אין איין צעברעכן געווינטן, בויערס. דאָקעגן סאמארין האָט גערעדט אַ סך, געשריגן געשאָלטן, געשריגן מיט גלעזערנע אויגן: „דאָוויי, ראָבאָטיי!" אָבער פון דעם איז די פּראָדוקציע ניט געגאַנגען פאָרויס. ס׳האָט זיך געשאָפן אָזאַ לאָגע, אַז מ׳האָט זיך געיאָגט נאָך דעם טאָלאָן, נאָך די 100 גראַם ברויט, אָדער נאָך וואָדקע. מ׳האָט

פּראָדוצירט גאָר אַ סך, גאַנצע בערג מיט טיילן, וואָס האָבן ניט געקענט דורכ־גיין דעם קאָנטראָל; זיי האָבן ניט אויסגעהאַלטן דעם „בלו־פּרינט".

אָט שטייט סאמארין מיטן קאָנטראָלער, אַ יונג אידיש מיידל פון מאָסקווע, אַ קאָמסאָמאָלקע, און ער בעט איר: „דאָווי, סאָראָטשקא, שטעל דעם שטעמפּל!" אָבער סארא זאָגט: „איך קען ניט! ס'האָלט ניט אויס די מאָס. איך האָב מורא. דו ווילסטו אַז מ'זאָל מיך פאָרשיקן צו די ווייסע בערן?" זאָגט זי שאָרף און הויך. אָבער סאמארין שטייט ניט אַפּ. ער בעט: „סאראטשקא, טו מיר אַ טובה!" ער חנפּעט איר. אָבער סארא וויל ניט. זי זאָגט אַז זי האָט מורא. דער „קאטער" טויג ניט. סאמארין שטייט דווקא צו. ער בעט זי זאָל דורכלאָזן. ער פאָרזיכערט איר, אַז ער איז פאָראַנטוואָרטלעך. ער גייט אַרויס פון זיין געוואוינהייט. ער איז ניט מער דער אָנגעבלאָזענער, שטייפער סאמארין. ער בייגט זיך אָראָפּ צו דער קליינער סארא. ער באָמיט זיך מיט שווערקייטן אַרויסצובערגען אַ שמייכל אויף זיינע ליפּן. ער רעדט אָצינד ווי אַן „אוטשאָני טשעלאָוויעק" (אַ געלערנ־טער מענטש), איידל, אינטעליגענט. ער ווייזט אַז ער איז ניט אַזאַ גראָבער יונג ווי ער זעט אויס מיט זיין געשטופּלט פּנים. ער פאָרשטייט אויך אַ „בלו־פּרינט", ער פאָרשטייט דעם בוי פון טאַנק 34.

סארא באָראָט זיך מיטן גרויסן קאָנטראָלער, איר באָלעבאָס, וואָס איז ספּעציעל געשיקט געוואָרן פון דער רויטער אַרמיי. זי לאָזט אים דעצידירן. פאָר אים האָט סאמארין שטאַרק דרך־ארץ. ער שטייט שטיל און רעדט ניט קיין וואָרט. מ'וואָרט אויף זיין באָשלוס. וועג דער אַרמיי־קאָנטראָלער באָשטעטיקט דאָס זעלבע וואָס סארא: „דער קאטער איז שמעלץ", הייסט ער, אַ רעזיג־נירטער, זיין פריינט כאָכלאָוו אַרויסוואָרפן דעם „קאטער" אויפן באָרג שמעלץ. אָזוי ווערט דער באָרג שמעלץ גרעסער און גרעסער פון טאָג צו טאָג...

די הויכע לייט פון דער אָנפירערשאַפט, מיט דעם לענינגראָדער איד באָיארסקי בראש, האָבן געזען דעם באָרג שמעלץ. גרויסע שישקעס מיט לעדערנע מאָנטלען זענען טאָג טעגלעך געקומען אין שליחות פון „אוראל מאש זאוואד" צו קאָנטראָלירן די אַרבעט פון דעם צעך 225. מ'אַרבעט דאָך אויס וויכטיקע טיילן פאַרן טאַנק 34, וואָס די גאַנצע וועלט וואָרט אויף זיין הילף. צווישן די גרויסע געסט מיט די לאָנגע לעדערנע מאָנטלען זענען געווען גרויסע קעפּ, אינזשענירן, גרויסע פאַכמענער, די גרעסטע וואָס רוסלאַנד האָט פאָר־מאָגט. זיי זענען געקומען קוקן, געבן עצות, און יעדערער האָט זיך געפרעגט און געוואונדערט אויפן באָרג שמעלץ. „וואָס איז דאָס? וואָס וועט זיין פון דעם

באַרג?" האָבן זיי אַלע געפרעגט. און דער ענטפער איז געווען: „סאמארין ווייס. ער איז דאָך דער נאַטשאַלניק פון דער אָפּטיילונג".

סאמארינען האָבן די פראָגעס געשטאָכן ווי שפּיזן. ער האָט פאַרשטאַנען אַז היינט אַדער מאָרגן וועט ער דאַרפן אָפּגעבן אַ דין־וחשבון פאַר יעדן טייל אין דעם באַרג. אָבער וואָס קען ער טאָן? ער קען ניט נעמען די טיילן און וואַרפן זיי אין ים אַריין. אין זיין קעשענע זיכער ניט. ס׳איז שוין אַ באַרג, וואָס דערגרייכט ביז צום סופּיט. וואָס קען ער טאָן מיט די „קאטערס?" ער קען זיי ניט אַוועק־וואַרפן, ווי ער וואַרפט אַוועק אַ ליידיק פּלעשל אין בית־הכסא. יעדער „קאטער" וועגט צוויי הונדערט פונט. ער קען זיך ניט העלפן. דער באַרג שמעלץ מוז אַזוי ליגן דאָרטן, אַלע זאָלן זען און פרעגן פראָגעס. און ער אַליין קען אויך ניט אַנט־לויפן. ער איז דאָ מאָביליזירט צו טאָן זיין אויפגאַבע, ווי אַ סאָלדאָט אויפן פראָנט. ער איז פאַראַנטוואָרטלעך מיט זיין קאָפּ. ער טראָגט דאָך אַ פּאַרטיי־קאָרטע אין זיין בוזעם־קעשענע. ער האָט פאַרשטאַנען אַז דער טאָג פון חשבון איז נאָענט, ווייל דער באַרג ווערט גרעסער און גרעסער. ס׳איז ניטאָ וואו צו וואַרפן מער. ער פילט אַז ער האָט אַ גרויס געשווויר אויף דער פלייצע. וואָס העכער דאָס געשווויר הייבט זיך, אַלץ מער זיכער איז ער, אַז אָט אָט קומט אימעצער פון די הויכע לייט און טוט אַ קליינעם שניט, און דאָס גאַנצע געשווויר פּלאַצט. דאָן איז ניט גוט. דער שניט פון אַ צווייטן קען שטאַרק ווייטאָן. באַ־שליסט סאמארין, אַז ס׳איז בעסער ער אַליין זאָל זיין דער עפענער פון געשווויר. אַז ער אַליין וועט אויפשניידן דאָס געשווויר, וועט עס פּלאַצן און ניט גורם זיין קיין צרות. אַרויסדרייען זיך פון דעם וועט דער איד באַיארסקי ניט לאָזן. בכדי אַנצוהייבן עפּעס צו טאָן באַצייטנס, מוז ער געפינען אַ שולדיקן, און ער געפינט, ניט זוכנדיק לאַנג: מישע. אָט שטייען צוויי „קאטערס" פון זיין אַרבעט, פון איין שיכט. דער קאָנטראָל לאָזט זיי ניט דורך, ער סאַבאָטאַזשירט לעצטנס. ער איז מער ניט דער זעלבער סטאַכאַנאָוויץ, ווי געווען, נאָר אַ שונא פון פאַלק.

סאמארין רייבט די הענט פון דעם איינפאַל. ער האָט געפונען אַ קרבן פאַר זיין ציל. מיט דעם איינפאַל שפּאַצירט סאמארין הין און צורפֿק אין דער אָפּטיילונג. ער באַגעגנט כאַכלאָוון. „גיב צו פאַרדרייען אַ סיגאַרעטע!" שרייט ער אויס אין אַ פריילעכן טאָן צו זיין פריינד, פונקט ווי נאָכן איבערדרייען עטלעכע כוסות. כאַכלאָוו נעמט זיך צייט. ער זוכט אין אַלע קעשענעס צו געפינען דעם טאַבאַק. סאמארין האָט ניט קיין געדולד. ער שעלט. „פאַר וואָס דויערט אַזוי לאַנג?" פרעגט ער. „וואַרט, צום טייוול!" ענטפערט כאַכלאָוו. „איך וויל אויך

גרשון וועגראָווסקי

פֿאַררויכערן". ביידע פריינד שטייען אָצינד און רויכערן. סאמארין אַנטפֿלעקט דעם סוד צו זיין פריינד: „אין עטלעכע טעג אַרום וועסטו דיין פֿאַרטרעטער מישען ניט זען דאָ". כאַכלאָוו שפּייט אויס און קלאַפּט סאמארינען אין פּלייצע: „פֿראָווילנאָ, בראָטאַק! (ריכטיק, ברודער!)"

פון אַלע אָפּטיילונגען גייען „נאָטשאַלסטוואָ" צו דעם מיטינג־צימער, וואָס געפינט זיך לעבן דעם ביוראָ, מיטן הויפּט נאָטשאַלניק פון צעך, באַיאַרסקי. סאמארין, דער נאָטשאַלניק פון דער ערשטער אָפּטיילונג, איז היינט געווען דער ערשטער ביי דער מיטינג. ער האָט עפּעס וויכטיקס צו מעלדן. אַזוי, צו אַ געווענליכן מיטינג, יאָגט ער זיך ניט. ס׳איז ניט פֿאַר אים אויסצוהערן רעפֿאָרטן פון פראָנט. ער פֿאַרשטייט דאָס ניט. און בפרט האָט ער ניט ליב אַנצוקוקן דעם איד באַיאַרסקי מיט די אויגן־גלעזער (ווי ער רופט אים), וואָס פירט דעם פֿאַרזיץ. ער האָט דאָרטן ניט זיינע מענטשן. סאמארין מיינט אַז אַלע זענען דאָרטן אידן, און מיט אידן מוז ער זיך נייטן צו שמייכלען און רעדן ווי אַן אינטעליגענט. ער קען ניט רעדן דאָרטן ווי ער רעדט צו זיין פריינד כאַכלאָוו. אָבער היינט האָט סאמארין געקוקט אויפן זייגער אַז ער זאָל ניט זיין שפּעט. ער איז אַריין און פֿאַרנומען אַן אָרט לעבן פֿאַרזיצער באַיאַרסקי. סאמארין איז היינט אויפגעלייגט. ער שמייכלט, ווייזט זיינע גאָלע ציין. ער איז היינט דער ערשטער אָפּצוגעבן אַ באַריכט. סאמארין שטעלט זיך אויף און זאָגט: „טאָווארישטשי (חברים)! איך וויל אייך זאָגן אַז איך האָב אַ גרויסע פֿראָבלעם מיטן אָרבעטער מישע פּערעצאָוויטש". עס קומט אַ צווישן־רוף: „מישע פּערעצאָוויטש? ער איז דאָך פון די בעסטע אָרבעטער!" „גאָוון, ניט מער", ענטפֿערט סאמארין. „ער איז אַ סאַבאָטאָזשניק! ער צעברעכט און צעשטערט טיילן! אָט האָט איר צוויי ,קאָטאָרס׳ וואָס פאַסן זיך ניט. זיי זענען פון זיין שיכט און פון זיין אָרבעט. זיי טויגן ניט. מ׳מוז די ,קאָטאָרס׳ אָרויסוואַרפן אויפן באַרג שמעלץ, אַזוי ווי מ׳האָט געטאָן מיט די אַנדערע טיילן פון זיין אָרבעט. ער איז ניט מער דער זעלבער מישע פּערעצאָוויטש, דער סטאכאַנאָוויץ, ווי געווען. נאָך יעדער אָרבעט לאָזט ער איבער אַ באַרג מיט בראָכוואָרג, וואָס טויג צו גאָרניט און מ׳דאַרף עס וואַרפן אויף שמעלץ. ס׳האָט זיך אַנגעזאַמלט אַ באַרג, אַז ס׳איז שוין ניטאָ וואו צו וואַרפן. טאָווארישטשי! אפשר ווייסט איר וואָס צו טאָן מיט די דעפעקטיווע טיילן? איך ווייס ניט".

מ׳לאָזט אים ניט ענדיקן. „זאָל אַ צווייטער פֿאַרנעמען זיין אָרט!" קומט אַן אויסגעשריי פון צעך־נאָטשאַלניק באַיאַרסקי. „איך וואָלט געוואָלט רעדן מיט

אים", זאָגט אין אַ מער רואיקן טאָן, דער „צער־קאָם" וואָלאַסאָוו. „יאָ", איז מסכים דער נאַטשאַלניק פון דער צווייטער אַפּטיילונג, טאַלמאַטשאָוו. „ער דאַרף האָבן די רעכט צו וועלן אויסגעהערט, ווייל ס'איז געווען אַ צייט וועו ער איז געווען דער בעסטער אַרבעטער". דער צער־נאַטשאַלניק באַיאַרסקי איז דער מכריע. ער זאָגט שנעל און שאַרף: „מיר דאַרפן אים אויסהערן, איידער מ'גיט אים איבער צו דער עך־קא־וועי־דע. די גרעסטע פאַרברעכער מוז מען אויסהערן".

נאָך דער מיטינג איז סאמארין געווען נאָר מיט זיך אַליין, געשפּאַנט הין און צוריק אין דער אַפּטיילונג, מיט קיינעם אַ וואָרט ניט אַרויסגערעדט. ער רעדט ניט מיט קאַלעגעס, ער שרייט ניט, גיט ניט קיין באַפעלן. זיין מויל איז פאַר־מאַכט. אָבער דער גענדאַנק ארבעט. ער טראַכט ווער זאָל פאַרנעמען מישעס אָרט ביי דער בוי־מאַשין. אָט שטעלט ער זיך אַף לעבן מישען. מישע איז איינגעבויגן איבער איינעם פון די צוויי „קאטערס" מיט אַ שטאַרקן בלאָזער אין איין האַנט און אַ לייכט העמערל איז דער צווייטער האַנט. געבלאָזן און געקלאַפט, כדי אַרויסצונעמען די שפּילטערס פון בויער, וואָס האָט זיך איינגעגעסן אין דעם אלומיניום־קאַרפוס. צוליב דעם טאָקע וויל ניט דער קאַנטראַלער דורכלאָזן צו דעם מאַנטאָזש־פונקט. דער אַנדערער „קאטער" איז אויך פאַרהאַלטן געווארן צוליב אַזאַ סיבה. די בויערס זענען ניט פון קיין גוטן שטאָל. זיי קרישלען זיך. און מישע האָט אַ סך צרות ביי דער ארבעט. דער איינציקער געבעט איז אַז די בויערס זאָלן זיך ביי אים ניט צעברעכן. אָבער ווי פאַרזיכטיק ער איז מיט די בויערס, מוז ער צעברעכן איינעם אַדער צוויי אין אַ שיכט. יעדער צעברא־כענער בויער קאָסט אים אַ שטיק לעבן. אַזוי ווי ער הערט דעם טראָסק, הייבט ביי אים אָן צו גיין דאָס האַרץ ווי ביי אַ גזלן. מישע ווייס דעם פועל־יוצא פון אַזאַ צעברעכן. ער מוז גיין צו סאמארינען. מ'דאַרף שרייבן אַ ביטע צו נאַטשאַל־סטווא, און סאמארין דאַרף באַשטעטיקן מיט זיין חתימה די סיבה פון צעברעכן. און דאָס גייט ניט ביי סאמארינען אָן קללות. אַדורכצוגיין דעם ספּעקטאַל איז פאַר מישען אַ שרעקלעכע איבערלעבונג. אָבער וואָס זאָל ער טאָן? אַרבעטן מוז ער. ער איז דאָך מאַביליזירט. בעט ער סאמארינען, אַז ער זאָל אים געבן בעסערע בויערס פון שטאַרקן שטאָל, זיי זאָלן זיך ניט צעברעכן. ווען סאמארין הערט נאָר אַז דער בויער טויג ניט, ווערט ער מלא־חימה. ער גלייבט ניט אַז דער בויער קרישלט זיך, דער שטאָל איז ניט גוט. סאמארין שרייט: „דיינע הענט טויגן ניט! דו ווילסט ניט ארבעטן. זוכסט תרוצים, סוואַלאטש (מנוול) איינער! געדענק ביי מיר וועסטו פאַרפוילט ווערן אין טורמע!" ער שעלט אַזוי לאַנג, אַז

גרשון וועגראָווסקי

מישע האָט שוין חרטה וואָס ער האָט אים געזאָגט וועגן אַ בעסערן בויער פון גוטן שטאָל. זיין פריינד כאָכלאָוו האָט ער שטענדיק באַזאָרגט מיט גוטע בויערס, וואָס האָבן זיך ניט געקרישלט, פון גוטן שטאָל, אַמעריקאַנער בויערס מיטן צייכן „יו־עס־איי".

ער זעט ווי מישע שטייט ביי די „קאטערס", רייניקט, קלאַפט. ער וויל מעגלעך מאַכן אַז די צוויי „קאטערס" זאָלן דורכגיין צו דעם מאַנטאַזש־פונקט. מ׳טאָר זיי ניט לאָזן גיין אויף שמעלץ. טראָכט סאמארין: „אויב מישע דער־גרייכט דאָס, וועט אומפאַלן מיין גאַנצער בנין, און איך וועל זיין אַליין אויף גרויסע צרות פאַר אויסטראָכטן אַזאַ בילבול אויף מישען. ער האָט אַ סך פריינד. טאָלמאַטשאָוו און וולאסאוו האָבן אים געלויבט אויפן מיטינג. זיי האָבן געפרעגט פראָגעס. אַצינד, אויב די צוויי ‚קאטערס׳ גייען דורך צו מאַנטאַזש, וועלן זיי זיכער זאָגן אַז איך בין אַ ליגנער". ניין, ער טאָר דאָס ניט דערלאָזן! אַ וויל־דער, פונקט ווי אַ הונט וואָס רייסט זיך אַפ פון אַ קייט, שרייט סאמארין צו מישען: „דאָוויי, ראַבאָטיי!" און מיטן פוס קאַפעט ער אַוועק די צוויי „קאַטערס" און ווייזט אַן זיין פריינד כאָכלאָוו מיטן פינגער וואו זיי באַלאַנגען — צום בארג שמעלץ. און ער זאָגט אים אַז ער זאָל זיי טאָן זייער רעכט, באַגראָבן די „קאטערס" אויפן בארג. „דאָס איז בראָכוואָרג, ניט קיין סחורה", זאָגט ער צו כאָכלאָוון. מישע, אַן עקשן, ווייל ניט נאָכגעבן. ער וויל ראַטעוון די צוויי „קאַטערס", בעט זיך ביי סאמארינען: „לאָמיך, טאָווארישטש סאמארין, אויס־רייניקן — און די צוויי ‚קאטערס׳ וועלן דורכגיין צו דעם מאַנטאַזש־פונקט. איך קען. דו אַליין ווייסט דאָס. איך טו דאָס כסדר. איך וועל עס מאַכן אויסגע־צייכנט. לאָמיך!" „ניין!" שרייט ער ווי אַ ווילדער אָקס. „טו וואָס איך הייס דיר! ארבעט! דאָוויי, ראַבאָטיי!"

סאמארין פאַרדרייט איין מאכאַרקע־סיגאַרעט נאָכן צווייטן. ער לויפט ניט אַרום געבנדיק באַפעלן, ווי שטענדיק. זיין קאָפ איז פאַרנומען. ער טראָכט. ער רעדט ניט מיט זיינע חברים. ער מיידט אויס מענטשן. ער גייט ביי די ווינקלען. ער וויל זיין מיט זיך אַליין. ער טראָכט, אפשר וועט זיין פלאָן זיך ניט איינגעבן. מישע וועט זיך ניט לאָזן. ער וועט זיך פאַרטיידיקן, און ער, סאמארין, וועט דאַרפן אויפווייזן דאָס פאַרקערטע. ער האָט מורא, ס׳וועט אים ניט געלינגען. ס׳טוט אים שוין באַנג וואָס ער האָט אַנגעהויבן. אָבער ער קען ניט גיין צוריק. ער איז פאַרמאַטערט פון טראָכטן. ער זוכט בעסערע ארגומענטן, מ׳זאָל אים בעסער גלייבן. אָבער ער געפינט ניט. ער ווערט מיד, זעצט זיך צו און פאַרדרייט נאָך אַ

שטערן אין דער נאַכט

מאכאַרקע־סיגאַרעט. און זיינע קעצישע אויגן קוקן אַזוי, אַן אַ ציל. ער טראַכט שוין גאַרניט. זיינע אויגן קוקן סתם אין דער וועלט אַריין. פֿלוצעם דערזעט ער, אַז פון דער ביוראָ קומט מען אַרויס און מ׳הענגט אויף דער וואַנט אַ מעלדונג. סאמארין איז דער ערשטער צו לייענען. ער לייענט הויך אויפן קול: „מישע פּערעצאָוויטש ווערט אַנגעקלאָגט אין אַן אָפּענעם געריכט פֿאַר סאַבאָטאַזש״.

סאמארין שטייט אָפּצינד ביי דער וואַנט מיט ביידע פּיס אַ זיכערער און דער־הויבענער, להבדיל ווי אַ פּרומער איד, וואָס זיין תּפילה איז געהערט געוואָרן. אָט דאָס וויל ער טאָקע זען נאָך אַלע ספּקות. ער רייבט די הענט פֿאַר פּריידיקייט. עס טוט נאָך שיינען די זון פֿאַר אים. נאָך אַלעמען זענען זיי אין ביוראָ ניט קיין שלעכטע חברה, אפֿילו מיטן איד באיארסקי. האָ! סאמארינען קען מען נאָך ניט אָוועקקאָפּיען. מ׳הערט זיך נאָך צו צו זיינס אַ וואַרט.

ער וואַרפּט אָוועק דעם בריענדיקן סיגאַרעט פון זיינע ליפּן און באַלד פֿאַר־דרייט ער אַ צוויי־טן, צינדט אים אָן ביים ניט פֿאַרלאָשענעם סיגאַרעט אויפן דיל, און דער רויך גייט ווידער. ביי דעם וויקלדיקן רויך אין דער לופט טראַכט סאמארין וועגן זיין געניאַלן גדעאָנק, ווי אַזוי ער ווערט פּטור פון צוויי האָזן מיט איין שאָס... וואָס לענגער ער טראַכט וועגן דעם, אַלץ פּריילעכער ווערט ער, פונקט ווי ער וואָלט אָפּצינד איבערגעדרייט אַ כוסע. אַזוי הנאה האָבנדיק פון זיך, שפּייט ער אויס און זאָגט: „לאָמיר איבערלייענען נאָכאָמאָל״. ער לייענט הויך אויפן קול. אָלע ווייסן, אָחוץ מישע פּערעצאָוויטש.

מישע איז שטאַרק פֿאַרטאָן אין זיין אַרבעט, ניט אַרויסצוגעבן עפּעס וואָס זאָל סאמארינען ניט געפעלן ווערן. ער ווייס און פֿאַרשטייט זיין אויפגאָבע. ער פֿאַרשטייט וואָס ס׳מיינט דער 34 טאַנק פֿאַרן פֿראָנט. ער שטייט איבערגעבויגן. ער קאָנצענטרירט זיינע גדעאָנקען אויף דער מאַשין און אויף דעם טייל, וואָס ער אַרבעט אויס, דעם „קאטער״ („קאראפקא ס׳קראסטי״). ער געפּינט ניט קיין צייט אויסצוגעפּינען וואָסער נייעס איז דאָרטן געשריבן אויף דער וואַנט, וואָס יעדערער שטעלט זיך אָפּ און לייענט. ער טאָר ניט פֿאַרלירן קיין צייט. „איך האָב צייט צו וואַרטן, באַלד וועלן די סירענעס פּייפּן אָבט אַזייגער און אויפן וועג צו דער סטאַלאָווע וועל איך לייענען די נייעס״, טראַכט מישע...

אָבער סאמארין האָט מישען ניט געלאָזט וואַרטן. ער איז צוגעקומען אַ שמייכלענדיקער, מיט אַ בריט, אָפּן מויל, אַז מ׳האָט געקענט זען זיין איינציקן גאָלדענעם באַק־צאָן, און דערציילט ענעוי וואָס איז געשריבן אויף דער וואַנט: „מישע פּערעצאָוויטש ווערט אַנגעקלאָגט אין סאַבאָטאַזש״. מישע, שטאַרק פֿאַר־

נומען, לייגט ניט קיין אַבט אויף דעם, וואָס זיין נאַטשאַלניק סאמארין רעדט. מישע איז געווואוינט צו אַזאַ לשון פון סאמארינען. אייגענטלעך, רעדט ער דאָך שטענדיק אַזוי. ער סטראשעט שטענדיק מיט טורמע, פאַרשיקונג, געריכט. לויט סאמארינען האָט שוין לאַנג געדאַרפט וואָקסן גראָז אויף מישען. אָבער ס׳איז דאָ אַ ג־ט אויף דער וועלט, וואָס גיט אַבטונג. שטייט מישע אַזוי ביי זיין אַרבעט און לייגט ניט קיין אַבט אויף דעם, וואָס סאַמאַרין דערציילט. מישע זאָגט אים: „טאַווארישטש סאמארין, מאַך זיך ניט נאַריש". „אַזוי? מאַך זיך ניט נאַריש?" חזרט ער איבער. „טאָ קום מיט מיר!" מישע פאַלגט נאָך סאַמאַרינען צו דער וואָנט און ער לייענט: „מישע פערעצאַוויטש שטייט מאַרגן פאַר אַ געריכט, אַנגעקלאָגט אין סאַבאַטאַזש". מישע קען זיך קוים קוים האַלטן אויף זיינע פיס. ער פרעגט: „„טאַווארישטש סאַמאַרין, פאַר וואָס?" „דאָס וועסטו מאַרגן אויס־געפינען", ענטפערט סאַמאַרין מיט אַ שעלמיש געלעכטער".

אָבט אַ זייגער. די סירענעס גיבן דעם צייכן אַז איין שיכט איז געענדיקט און דער צווייטער שיכט דאַרף איבערנעמען. דער אַרויסגייענדיקער שיכט גייט אין סטאַלאָווע (רעסטאָראַן). לאַנגע ריינען ציען זיך צו דער סטאַלאָווע, פאַר דעם פאַיאַק (פאַרציץ) ברויט און קרויט־זופ. ס׳איז נאָך אַ צוועלף־שעהדיקן אַרבעטס־טאָג. מ׳איז הונגעריק, אויסגעשעפט און פאַרמאַטערט. מ׳וויל שטילן דעם הונגער מיטן שטיקל ברויט און קרויט־זופ. קוים קוים זיך דערוואַרט אויף דעם סירענע־פייף. מישע האָט ניט פאַרלאָזט דעם אַרבעט־פלאַץ באַלד ווי ער האָט געהערט דאָס פייפן פון דער סירענע. היינט, אַזוי ווי שטענדיק, דאַרף מישע איבערלאָזן דאָס אַרט ריין אַן אַ פגם. ער רייניקט יעדן ווינקל, פוצט די מאַשינען און איילט זיי איין. ער גיט איבער דעם אַרבעט־פלאַץ ריין, אין דעם בעסטן צו־שטאַנד, אין אַ סך אַ בעסערן צושטאַנד ווי ער האָט אים איבערגענומען.

היינט, שוין לאַנג נאָך דעם סירענע־פייף, שטייט נאָך מישע און רוימט, איילט די מאַשינען. זיין אייניקער פריינד פון דער צווייטער אָפטיילונג, נחום אַבראַמאָוויטש, איז צוגעקומען צו מישען. ער וויל וויסן צי ער זאָל פאַרנעמען אַן אַרט פאַר אים אין דער סטאַלאָווע ביים טיש. „אוי, נחום מיין פריינד, טו אַ קוק צו מיין שאַנד! לייען איבער וואָס ס׳איז געשריבן אויף דער וואָנט!" זאָגט צו אים מישע מיט אַ טאָן פון געבעט און חרפה־געפיל. „וועמען ליגט אין זינען עסן? גיי און קום באַלד צוריק. איך וויל זיך מיט דיר אַן עצה האַלטן".

מישע האַלט פון נחומען אַ וועלט. ער איז דאָך ניט ווי מישע, פון אַ קליין שטעטל. ער איז דאָך פון מאָסקווע, געלערנט דאָ, אין די ראָטנפאַרבאַנדישע

שטערן אין דער נאַכט

שולן. ער ווייס דאָס געזעץ. מישע ווייל אים פרעגן וואָס צו טאָן. וואו גייט מען? אפשר איז דאָ א מענטש וואָס קען אים העלפן? מישע איז זיכער אַז ס׳איז א מסירה פון א שלעכטן גוי, וואָס זוכט אים פאַר א קרבן. אפשר ווייס נחום פון א שתדלן, וואָס וועט זיך איינשטעלן צו ראַטעווען מישען? ער וואַרט נחום זאָל קומען צוריק, וועט ער אים פרעגן די אַלע פראַגעס. נחום וועט אים זיכער געבן אַן עצה. ס׳איז נאָך ניט ענק וועלט. ס׳איז נאָך דאָ א איד, וואָס העלפט דעם צווייטן איד אין אַן עת־צרה...

אַבער אומזיסט האָט מישע געוואַרט אויף נחומען, ער זאָל אים העלפן. ווען נחום איז צוריקגעקומען נאָכן איבערלייענען דאָס געשריבענע, איז ער געווען אין גאַנצן א צווייטער מענטש, ניט צו דערקענען, בלאָס, אַן לשון, מיט דער־ שראַקענע אויגן. דאָס וואָס ער האָט געזאָגט איז: „מישע, געדענק! פאַרגעס ניט! מיר קענען זיך ניט. איך האָב מיט דיר קיין מאָל גאָרניט געהאַט...״

ער האָט דערלאַנגט מישען א ציטערדיקע האַנט, געזעגנט זיך מיט אים און אַוועק אין סטאַלאַוע עסן די קרויט־זופ. ער האָט איבערגעלאָזט מישען מיט אַן אָפן מויל...

מישע איז אַרויס אויף דער לופט, כדי צו פאַרלייכטערן דעם קאָפ־וווייטיק. אַבער ווי די האָמערס זעצט מען אים אין קאָפ אַריין: מאַרגן שטייסטו פאַר א געריכט! מ׳טאָר ניט רועזן! זיי אַליין דער שתדלן! דאָ זיינען ניטאָ קיין שתדלנים. יעדער מענטש האָט מורא פאַר זיך. אַזוי ווי איינער וויל פאַרטיידיקן יענעם, ווערט ער אַליין באַשולדיקט. און א באַשולדיקטער איז שוין א פאַרמשפּטער. דאָ דאַרף מען קענען באַשולדיקן. פון א באַשולדיקטן שטייט מען אַוועק ווייט. מ׳האָט מורא צו זיין אין זיינע דלת־אמות. קיינער וועט דיר דאָ גאָרניט העלפן, נאָר דו אַליין. מישע באַשליסט צו וועגדן זיך צום צערַ־נאָטשאַלניק באַיארסקי, הגם נחום האָט אים געהאָט געזאָגט אַז דער נאָטשאַלניק באַיארסקי איז פון די אידן וואָס זענען ערגער ווי גויים. דער פאָקט וואָס ער איז א איד קען נאָך מאָכן ערגער: ביי א איד וועט ער וועלן אַרויסווייזן זיין פּאָטריאָטישקייט און דווקא זיין קעגן איד. אַזעלכע זאָכן געשען אָפט מיט א סך פון אחינו בני ישראל. זיי ווילן זיין הייליקער ווי דער הייליקער אַליין. פונדעסטוועגן האָט מישע אַצינד באַ־ שלאָסן זיך צו וועגדן באַלד אין דער פרי צום נאָטשאַלניק באַיארסקי. מישע האָט דאָך געגלייבט אין דעם מאַמענט, אַז אויב ער טראָגט דעם נאָמען „איד״, וועט ער געפינען א בשותפותדיקע שפּראַך מיט אים, ער וועט אים פאַרשטיין. ער טאָר ניט גיין צום געריכט אַן אַן אויפקלערונג. אפשר איז דאָ ערגעץ א טעות, א מיס־

פֿאַרשטענדעניש, וואָס נאָר ער אַליין קען אויפקלערן, אפילו אויב ס׳איז אַ מסירה. אפשר וועט ער געפינען אַ וועג אויפצוואוויזן דעם אמת, ווייל טאָמער, חס־ושלום, קען ער ניט אַפֿהאַלטן פון גיין צום געריכט, איז ביטער. דאָרטן אין געריכט, איז דער מענטש גאָרניט. דאָרטן, אין געריכט, ביסטו דאָס ערגסטע, אַ סאָבאָטאָזשניק, אַ מיטהעלפער פון היטלערן: „כיוון שניתנה רשות למשחית אינו מבחין בין טוב לרע". דאָרטן, אין געריכט, ביסטו אַ פֿאַרפֿאַלענער, מישע! ווער ווייס צי דו וועסט זיך נאָך זען מיט דיין מאָמען...

אָזוי איז מישע אַרומגעגאַנגען איבער די גאָסן פון סווערדלאָווסק, אַן אַ ציל, און געטראָכט וועגן דער מאָמען. וועז די מאָמע איז דאָ, וואָלט צו דעם ניט געקומען. זי וואָלט ניט דערלאָזט. זי וואָלט אַ צייט פריער דערפילט דעם רויך, כדי צו לעשן דאָס פייער. אוי, די מאָמע! ער דערמאָנט זיך אין זיין גלות־שטעטל אין ווייס־רוסלאַנד, פֿאַלאָצק, ביי אַ ווערטער־אויסטויש צווישן אַ צוגע־וואַנדערטן פוילישן איד מיט זייערס אַ שכן, הערט די מאָמע ווי דער שכן זאָגט צו זיין ווייב: „אָט גיי איך און איך וועל איבערגעבן וואו מען דאַרף, און מאָרגן, וועסטו אים שוין ניט זען". „אָזוי, ער גייט מסרן?" זאָגט די מאָמע דערשטוינט, „ער גייט מסרן אַ איד?" און די מאָמע איז אַרויפגעפאַלן אויף אים, געהאַלדזט, געקושט און געבעטן: „וואָס גייט איר טאָן? ער איז דאָך מיינס אַ פלימעניק, אַ טאָטע פון קינדער!" זי האָט אים אָזוי לאַנג געבעטן ביז ער האָט צוגעזאָגט אַז ער וועט דאָס ניט טאָן. זעט דעם אונטערשייד צווישן זיין מאָמען און נחומען. אָזוי ווי נחום האָט איבערגעלייענט דאָס נייעס, איז ער אַנטלאָפן, ער האָט מורא געהאַט. אָבער מישעס מאָמע וואָלט ניט אַנטלאָפן וועז מ׳דארף ראָטעווען אַ איד...

אָזוי האָט מישע אַרומגעבלאָנדזשעט ביז אַ שטיק אין דער נאָכט. ער האָט ניט געפילט קיין הונגער און מידקייט, ווייל שטאַרקער פון אַלץ האָט אים געמאָטערט דאָס פאַרשעמען זיין מענטשלעכקייט און דאָס מענטשלעכקייט פון זיין טייערער מאָמען. ווי פאַרשעמט וועט זי זיין, אַז מ׳וועט איר זאָגן אַז איר זון האָט סאָבאָטאָזשירט אין אַ צייט, וועז דער אַלגעמיינער שונא וויל אָפּמעקן דאָס אידישע פֿאָלק פון דער אויבערפלאַך פון דער ערד, פאַרגיסנדיק אידיש בלוט, און אומברענגענדיק אידן פון שטאָט און שטעטל. וואָס וועט זי זאָגן? — ס׳איז אַ ליגן, ניט מיין זון איז אַ סאָבאָטאָזשניק. — זי וועט ווייגען און שרייען אַז דאָס איז אַ ליגן. וועז זי וואָלט געווען מיט אים אָצינד, וואָלט זי אים פאַרטיידיקט, אָבער אָצינד, ווער וועט אים פאַרטיידיקן? ווער?

שטערן אין דער נאַכט

שפּעט אין דער נאַכט איז מישע אַריין אין זיין בּאַראַק. ווען ער עפּנט די טיר און לאָזט זיך גיין צו זיין פּריטשע, באַגעגנט אים דער דניעוואָלנע (משגיח): „הא, מיין אַלטער פריינד, וואו ביסטו? מ׳זוכט דאָך דיך אַרום! דאָ האָסטו אַ פּאַפּיר, לייענ!״ מישע לייענט: „מאַרגן, אַכט אַ זייגער אין דער פרי, זיך מעלדן אין דעם ביורא פון צעך־נאַטשאַלניק״, אונטערגעשריבן „באַיאַרסקי״. „פּאַרשטייסט?״ פרעגט דער משגיח. און מישע ענטפערט: „כ׳פּאַרשטיי״. „חתמע זיך אונטער!״ זאָגט דער משגיח. און מישע שרייבט זיך אונטער אַז ער האָט דערהאַלטן אַזאַ מעלדונג, צו זיין אַכט אַ זייגער אין דער פרי אין דעם ביורא פון צעך־נאַטשאַלניק באַיאַרסקי.

מישע טראַכט: „איך וועל האָבן אַ גענעהייט צו רעדן מיט באַיאַרסקין. רבונו של עולם, זאָל דאָס זיין צום גוטן. אָט דאָס וויל איך דאָך טאָקע! רעדן מיט אים אַליין, מיטן ראש״. ער גייט צו זיין פּריטשע, און שטראַלן פון האָפענונג לויפן דורך זיין מוח: „נאָך ניט אַלץ איז פאַרלוירן...״ ער ווארפט אַראָפּ די שיך און פאַלט אַוועק מיט דער פּופּייקע אויפן בעטל. ער שלאָפט איין מיט אַ בליץ פון האָפענונג. פלוצעם רופט דער משגיח: „מישע פערעצאַוויטש, מישע פערע־צאַוויטש!״ זיין יונג האַרץ טוט אַ טיאַכקע. „וואָס איז? וואָס איז וויידער? איך קום שוין!״ ענטפערט מישע. „כאַליערע! מנוול! וואָס שרייסטו אַזוי שפּעט ביי נאַכט?״ שרייט מישעס שכן פון דער צווייטער פּריטשע. „פּאַסקודניאַק! מנוול! כלב!״ שרייט צוריק דער משגיח. „שווייג, ממזר! דער נאַטשאַלניק באַיאַרסקי דאַרף אים זען מאָרגן! מישע איז אַ לייט, אַבער דו ביסט אַ פּראָסטע נבלה. שווייג!״

מישע האָט זיי קוים איינגעשטילט. ס׳איז כמעט געקומען צו אַ מעסער־שטעך. דער משגיח האָט געהאָט גרייט זיין מעסער, אַ לאַנגן מעסער, שאַרף ווי אַ חלף, און מישעס שכן האָט געהאָט גרייט אַ קינזשאַל. „נאָ, האָסטו מיינע שכנים, פּטור זאָל איך פון זיי ווערן, נאָר אויף אַ גוטן אופן, רבונו של עולם״, בעט מישע, און ער פרעגט דעם משגיח: „וואָס איז געווען דאָס רופן?״ „איך האָב פאַרגעסן״, פאַרענטפערט זיך דער משגיח, „אָט האָסטו נאָך עפּעס פאַר דיר״. מישע כאַפּט צו שנעל, ער דערקענט גלייך אַז דאָס איז אַ בריוו פון זיין מאַמען...

מישע האָט געעפּנט דעם בריוו פון דער מאַמען. דער בריוו איז דאָס מאָל געווען אַ לאַנגער, פינף בייגעלעך פאַפּיר, פון ביידע זייטן באַשריבן, פול מיט זאָגעכץ און געבעט, אַז ער זאָל, ווי וויייט מעגלעך, זיך האַלטן, בכדי איבער־צולעבן די שלעכטע צייט. דער הימל איז נאָך פול מיט שווארצע וואָלקנס, אַבער באַלד וועט זיך אויסלייטערן, פאַרזיכערט די מאַמע. די פינצטערע נעכט וועלן

ליכטיק ווערן, קומען וועט אַ באַפרייאונג פֿאַר דער מענטשהייט. „באַלד, מיין קינד, איך הער שוין דעם שופר של משיח. איך זע די גאולה פון אונדזער פֿאָלק. איך הער דעם קול מבשר. מיר וועלן גיין אַהיים: אונדזער היים, וואָס דער שונא האָט פֿאַרוויסט, וועט אויפלעבן. ס׳וועלן מער ניט זיין די פֿאַרשטיקטע געפילן און טרערן".

מער ווי איין מאָל האָט מישע געלייענט דעם בריוו. אָט לייענט ער: „זע, ווי ווייט מעגלעך, אויסצוקומען מיט דיינע שכנים". ער וואונדערט זיך: זי ווייס אַלץ פונקט ווי זי וואָלט דאָ געווען. מ׳דאַרף איר גאָרניט דערציילן. זי קען די שכנים. מ׳דערקענט זיין מוטערס לאָסט. זי זאָרגט פֿאַר אַלץ. אָט לייענט מישע אין בריוו: „לעצטנס, מיין קינד, קאָך איך ניט און איך הייץ ניט, ניטאָ קיין האָלץ, און ס׳איז זייער ניט גוט אָן האָלץ. אָבער איך נעם אַלץ פֿאַר ליב, ווייל איך גלייב, אונדזער הילף איז נאָענט. דער גלויבן אין אונדזער אייביקייט גיט מיר כוח צו עקזיס־טירן. איך זע שוין דעם שונאס מפלה. אָבער דערווייל איז שווער אַדורכ־צושטופּן אַ טאָג. ס׳איז ניטאָ מיט וואָס זיך צו דערנערן. דו גייסט אויפן מאַרק עפּעס קויפן, זעסטו קאָרטאָפל, ציבעלעס, מייערן. מ׳זעט אַ סך פֿראָדוקטן. אָבער די פרייזן זענען הימל־הויך און אַלץ איז פון דער ערגסטער קוואַליטעט. ג־טס צאָרן האָט זיך אויסגעלאָזט אויף אַלץ. אפילו די ביימער האָבן אויפגעהערט צו געבן גוטע פרוכט. ס׳איז דאָ פלוימען, בארן, אָבער גאָר פון ערגסטן מין, עפּעס ווי אַ קללה וואָלט געפאָלן אויף אַלץ, די ערד זאָל ניט געבן איר פרוכט.

„כ׳וועל טיילן מיט דיר וואָס איך האָב לעצטנס געלערנט פון מיין עברי־טייטש־סידור. איך זאָג דיר, מיין קינד, מ׳דאַרף נאָר דאַרטן איינקוקן און מען געפינט אוצרות. ס׳איז דאָרטן דאָ אַ שפּע מיט וויסן. אָט לייען איך אַ טייטש אויפן פסוק אין דער תורה, פון דער פרשה וילך (לא, כא): „והיה כי תמצאן אותו רעות רבות וצרות, וענתה השירה הזאת לפניו לעד", זאָגט אויף דעם פסוק דער דובנער מגיד, דער גרויסער אויסטייטשער פון דער תורה. מיט דער הילף פון משלים גיט ער צו פֿאַרשטיין, אַז די תורה זאָגט אַז: „איידן, געדענקט! אויב עס וועלן אייך טרעפן גרויסע שלעכטקייטן, אַ סך צרות, אַנשיקעניש, זאָלט איר וויסן אַז ס׳איז געקומען די צייט פון „עקבתא דמשיחא", ס׳איז שוין צייט צו גיין אַהיים..." ער טייטשט אויס מיט אַ משל פון אַ מאַרק־סוחר: „ס׳איז פֿאַרנאַכט. דער סוחר איז שוין מיד. זאָגט ער צו זיין ווייב און קינדער, וואָס העלפן אים: ,קינדערלעך! לאָמיר צונויפלייגן די רעשטלעך פון אַלע קוישלעך, און זען צי עס לוינט זיך צו שטיין לענגער דאָ, אויפן מאַרק, און פרירן". אַזוי ווי די משפּחה

שטערן אין דער נאַכט

הערט דאָס, טוען זיי צונויפלייגן די רעשטלעך פון אַלע קוישלעך. דער סוחר באַטראַכט מיט ישוב־הדעת דאָס איבערגעבליבענע און קומט צו דער מסקנא: געגוג שוין דאָ צו שטיין! דער מאַרק איז געענדיקט. קינדערלעך, אַהיים! אַלץ איז שוין פאַרקויפט. דאָס ערגסטע, דאָס פאַרפוילטע און שלעכטע איז געבליבן. ,ס׳איז צייט צו פאַקן און גיין א היים׳, זאָגט דער דובנער מגיד, ,און דאָס מיינט די תורה: — אויב דו זעסט אַז עס הייבט זיך אַן צו מישן א באַזונדערע קראָם מיט צרות, אַנשיקענישן, זאַלסטו וויסן אַז די צייט איז געקומען צו גיין אַהיים״. און די מאַמע פאַרענדיקט דעם בריוו מיט די ווערטער: „איך הער שוין דאָס שאלן פון שופר. די ישועה דערנענטערט זיך מיט שנעלע טריט. מיר וועלן זיך אינגיכן זען...״

ווען מישע האָט געענדיקט לייענען דעם בריוו, איז די נאַכט שוין געווען אַריבער. ניט געווען ווען צו שלאָפן. ער האָט זיך שוין געגרייט צו גיין זען דעם נאַטשאַלניק באַיאַרסקי. צו דער צייט איז מישע געוואָרן אַריינגערופן. ביים טיש זענען געזעסן די גרויסע נאַטשאַלניקעס, וואָס פירן דעם ריזיקן „אוראל מאש זאַוואָד״. ביי דער טיר זאָגט מען אַן מישען: „געדענק, דו שטייסט פאַר א געריכט. רעד ניט קיין איבעריקע רייד!״ מוראדיק, דערשראָקן, שטעלט ער זיך וואו מען הייסט אים. ער באַמערקט דעם לענינגראַדער איד באַיאַרסקי. ער זיצט אויבן אַן און פירט דעם פאַרזיץ. באַיאַרסקי פרעגט: „איז דיין נאָמען מישע פערעצאַוויטש?״ „יאָ, טאַוואַרישטש נאַטשאַלניק!״ ענטפערט מישע. „דערצייל אונדז״, זאָגט באַיאַרסקי, „וואָס איז געווען מיט די צוויי ,קאָטערס׳ וואָס האָבן ניט געקענט דורכגיין צו דער מאַנטאַזש־ליניע״.

מישע ענטפערט געלאָסן: „דאָס איז געשען מער ווי איין מאָל. איך האָב זיי יעדעס מאָל פאַרראָטן, און איך קען היינט טאָן דאָס זעלבע. איך האָב זיך אויסגעלערנט אויסצוריינקן די שפילטערס און די ,קאָטערס׳ גייען דורך דעם קאָנטראָל אַן שום שוועריקייטן. מ׳דאַרף מיר נאָר געבן צייט. דאָס זעלבע קען איך טאָן מיט די צוויי ,קאָטערס׳. זיי דאַרפן ניט זיין קיין פראָבלעם. איך קען זיי פאַררייכטן״.

באַיאַרסקי פאַרצייכנט יעדעס וואָרט. „וואָס איז זיין רעקאָרד?״ וויל ער וויסן. „זייער גוט!״ קומט אַן ענטפער פון ,צער־קאָם׳. „דער בעסטער״, גיט צו דער נאַטשאַלניק פון דער צווייטער אַפטיילונג טאַלמאַטשאָוו. ס׳איז שטיל אַרום. אויגן קוקן זיך איבער. סאָמאַרין שטייט אַן א באָווע פון אַן אבר, פונקט ווי ער וואָלט געקראָגן מיט א קלאָניצע איבערן קאָפ...

גרשון וועגראָווסקי

„נו, סאַמאַרין, וואָס האָסטו צו זאָגן?" פרעגט נאַטשאַלניק באיאַרסקי. סאַמאַרין רעדט. ער באַמיט זיך צו שטיין שטייף, ווי שטענדיק, אָבער דאָס לשון ברעכט זיך ביי אים. „יאָ, טאַוואַרישטש נאַטשאַלניק, ער איז געווען גוט, אָבער לעצטנס איז ער אַנדערש. זיין רעקאָרד איז געפאַלן, טאַוואַרישטש נאַטשאַלניק. איך בין ניט געוואָר גראַמאַטנע (שריפטיק). אפשר וועט איר מיך איינטוישן?" רעדט שוין סאַמאַרין מיט אַ געבעט. „וואָס איז מיט די צוויי ‚קאָטערס'? ער קען זיי פאַרריכטן אָדער ניט?" פרעגט באיאַרסקי שטרענג אין אַ הויכן טאָן. „יאָ", ענטפערט סאַמאַרין שטיל, קוים וואָס מ'קען הערן, „אָבער ער דאַרף אַ סך צייט". „גיב אים צייט!" זאָגט דער נאַטשאַלניק באפעלעריש. ער צעריים אַלע פאַפירן און וואַרפט זיי אַריין אין מיסט־קאַסטן דערלעבן. אַלע אַטעמען אַפּ פריי. אַ שמייכל באַווייזט זיך אויף יעדן פנים...

מישע וועט צוגעבעטן צום טיש. ער זיצט אַצינד לעבן נאַטשאַלניק. אַ שמייכלדיקער פרעגט דער נאַטשאַלניק מישען פון וואַנען ער קומט. „פון לעבן וואַרשע, פוילן", ענטפערט מישע. „דו האָסט עמעצן דאָ? אַ משפחה?" וויל ער וויסן. „יאָ, איך האָב אַ מאַמען אין ווירכנע־אוראלסק, טשעליאַבינסקער אָבלאַסט". „אַזוי?" וואונדערט זיך באיאַרסקי. „אַ מאַמען פון פוילן?! זי שרייבט דיר בריוו?" „יאָ", ענטפערט מישע. „ווייז מיר אַ בריוו", בעט דער נאַטשאַלניק. מישע קלערט אים אויף אַז ס'איז אין אידיש. „ווייז", שטייט ער צו, „איך קען לייענען". מישע נעמט אַרויס דעם נעכטיקן בריוו און גיט אים. ער האָט אָבער באַלד חרטה. דאָס האַרץ הייבט אַן קלאַפן ביי אים ווי ביי אַ גזלן. אָאָ בריוו מיט תורה־ווערטער און וועגן משיחן — פון איין צרה אַרויס, אין אַ צווייטער אַריין... אוי, מזל! אַצינד איז שוין פאַרפאַלן. באיאַרסקי האָלט דעם בריוו. „אוי! אַ גרויסער בריוו", זאָגט באיאַרסקי, „איך וועל לייענען דאָס לעצטע בייגעלע פאַפּיר". אַלע האָבן אָנגעשפּיצט די אויערן צו הערן...

„קודם־כל וויל איך אייך באַקענען מיט אונדזער מישען", זאָגט באיאַרסקי. „ער איז, ווי יעדער איינער פון אונדז, אַ מאַביליזירטער, ווייט פון זיין היים, נאָר ער איז אַ ביסל ווייטער פון זיין היים ווי מיר. ער איז פון וואַרשע, פוילן".

דער גרויסער טעכנאָלאָג באיאַרסקי, מיט זיין פרעכטיקן רוסיש, טייטשט אויס דעם בריוו. דער הימל איז פול מיט שוואַרצע וואַלקנס, אָבער באַלד וועט זיך דער הימל אויסלייטערן. אונדזער היים וועט צוריק אויפלעבן. ס'וועלן מער קיין מאָל ניט זיין קיין פאַרשטיקטע געפילן און טרערן. ער טייטשט אויס דעם משל פון דעם דובנער מגיד געוני ווי ס'איז געשריבן אין בריוו: דער סוחר פון

שטערן אין דער נאַכט

מאַרק זאָגט: „געגנוג שוין געפרוירן דאָ, אַלץ פאַרקויפט, ס׳איז צייט צו גיין אַהיים". אַלע שרייען: „ריכטיק, מישע. שוין צייט צו גיין אַהיים". זאָגט דער צעך־קאָם: „דער שונא איז פאַרוואונדעט. באַלד, באַלד וועלן מיר גיין אַהיים". מיט פרייד און געזאַנג באַגלייטן אַלע מישען צו דער בוי־מאַשין.

סאַמאַרין שטייט אַצינד לעבן מישען הכנעהדיק, ווי א הונט וואָס האָט געקראָגן געשלאָגן, אַבער אַנטלויפן קען ער ניט. ער זאָגט צו מישען: „דו האָסט א קלוגע מאַמע. באַלד וועלן מיר גיין ,אַהיים׳, נאָר דערווייל מוז מען ארבעטן, מאַכן דעם 34 טאַנק!" „ריכטיק!" זאָגט מישע. „סאַמאַרין, גיב צו פאַררויכערן!" סאַמאַרין און מישע וויקלען ווידער די מאַכאַרקע. דער רויך, וואָס איז געווען דאָס איינציקע מיטל קעגן מענטשלעכער געפאַלנקייט און טרויער, מאַכט אַצינד פאַרגעסן, אַבער ניט פאַרגעבן!

אינהאַלט:

במקום הקדמה 1
די ישיבה אין וואַלד 5
מיין רבי און ראש ישיבה „דער קדוש ר׳ יצחק סלאַנימער״ הי״ד 10
דער עילוי פון דער יהודית־קאַלאַניע אין דלוגאַשאַדלע 14
דער זיידע הר׳ ר׳ יעקב דוד און דאָס אייניקל
הר׳ ר׳ יוסף זצוק״ל פון אַמשינאַוו 20
דעם רבינס בילד 26
ר׳ נחמן לאַנדינסקי זצ״ל, דער ראש ישיבה 32
די פליענדיקע אותיות 38
די צוויי ברידער בעזאַזע 44
מיט אַמשינאַווער חסידים אין בראַ פּאַרק 48
דער קורצער פרייטיק ביי מיין באָבע פייגע לאה 54
יחיאל־יאַנקל קומט צוריק פון אַמעריקע 60
בערל דער בעל־עגלה 66
דער קדוש ר׳ לייב ראַזענבערג פון דלוגאַשאַדלע 72
די בולקע און די שפּין 76
א מאַרד אין שטעטל 80
דער זיידע לאָזט ניט שיקן די אייניקלעך
אין דער פּוילישער שקאַלע 85
משה־הערש דער שמש 91
אלי און ר׳ מרדכי, די טריסקער חסידים 97
ווי איך האָב אַנטדעקט דעם קבר פון מיין זיידן 105
די ראשי־פּרקים פון מיין לעבנס־געשיכטע 110
ביים טאַטנס קבר 115
גמילות־חסד־געלט מוז זיין כשר 121

מאַשקע לעבט און ער וועט לעבן! 125
דעם טאַטנס לייכטערס 130
„עם ישראל חי!" הרב הקדוש ר' דב מנחם רגנשברג הי"ד 133
דער דאַרפס־גייער 139
מיין רבי פון עברי, ר' יאַנקל ישלח 145
אין חכם כבעל הנסיון! 152
פסח קומט! 156
שלא עשני גוי 161
נתן מייכעמער און דאָס קליינע משהלע 166
צוריק פון יאַריד 172
בערל צין אַדער יצחק נפחא 177
חיימקע מאַכט אַ טעות מיט דער סטאַנציע 183
ביי נאַכט אויפן נייעם מאַרק 184
אַ גאַסט פון ישראל 194
מיט טאַדזשיקער אידן ביים סדר 199
„איינטרעטן! איינטרעטן!" 205
אַ מפעקטאַקל־גע׳ריכט אויפן זאַוואַד 210
די אלף־בית קלעצלעך 214
אַ יאַריד אין שטעטל 219
מיין מאַמעס ליכטבענטשן 226
מישע אין גלות רוסלאַנד 228